

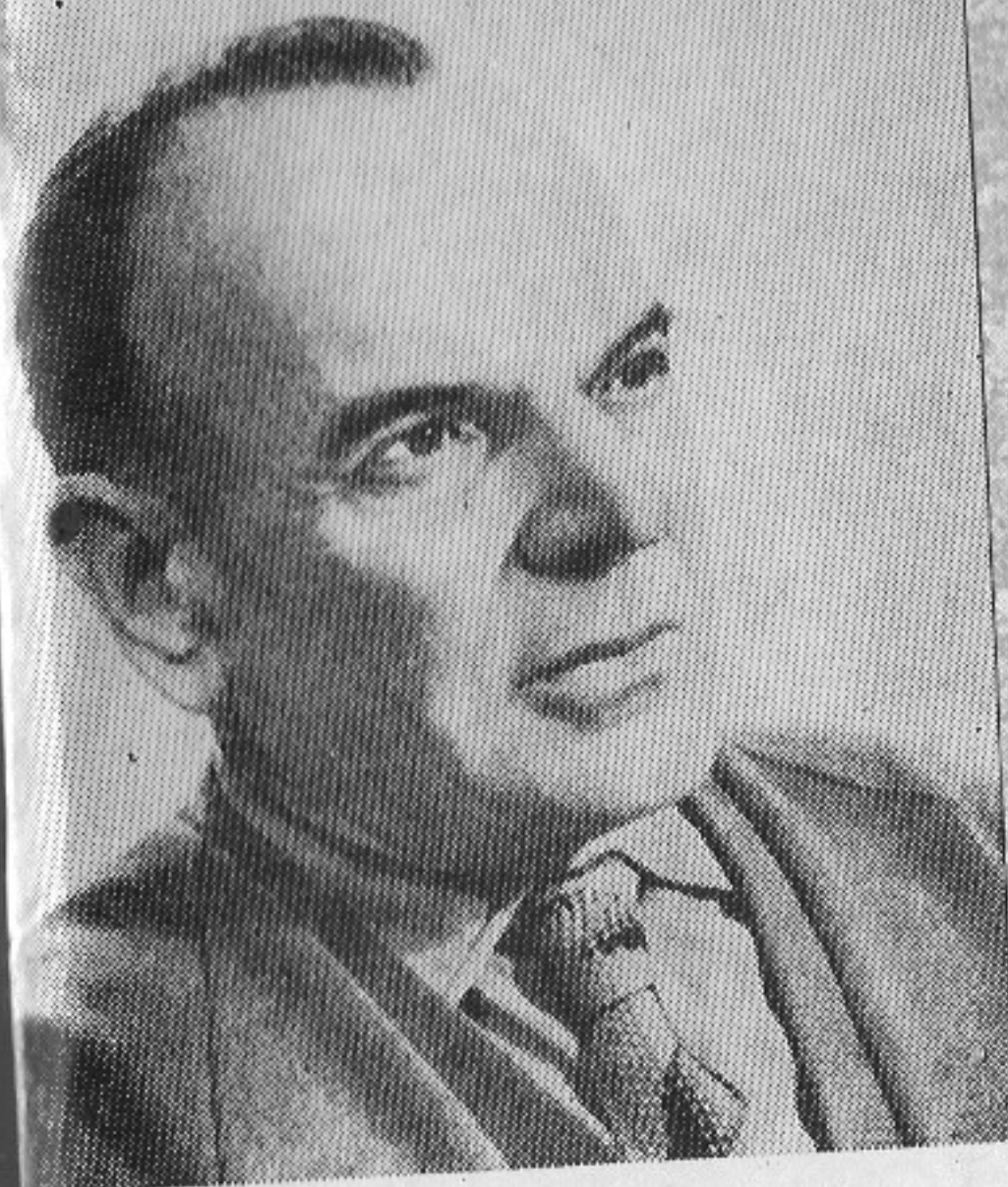
Rbl. 1.03

K. PAUSTOVSKI

K. PAUSTOVSKI
**VALITUD
TEOSED**

valitud teosed

«Olen alati aimanud, et elus käivad hea ja halb kõrvuti. Isegi läbi valed, viletsuse ja kannatuste raske kanga võib sageli näha kumamas head... Olen püüdnud seda head ja ilusat igalt poolt leida. Ja olen sageli ka leidnud. See võib välgatada ootamatult nagu Tuhkatriinu kristallking tema halli räbaldunud kleidi alt, võib tema hella ja uudistava pilguna äkki kuskil tänaval vastu särada.»

Need sõnad on pärit K. Paustovski autobiograafilisest teosest «Kauged aastad» ja võiks öelda, et nendes on leidnud väljenduse Paustovski loomingu kõige iseloomulikum joon — usk inimesesse, usk headusse. See on mõte, mis kõlab kõigis kirjaniku teostes.

Peale novellide ja jutustuste tutvustab valimik lugejale ka Paustovski reisikirju nii kodumaalt kui võõrsilt ja kirjandus- ning kunstialaseid kirjutisi.

KONSTANTIN PAUSTOVSKI

Valitud teosed

„EESTI RAAMAT“ TALLINN 1966

Tõlgitud väljaannetest:

К. Паустовский. *Собрание сочинений в 6 томах.*
ГИХЛ, Москва, 1958.

К. Паустовский. *Избранное.*
Московский рабочий, 1961.

Koostanud N. Vorobjova

Kunstiliselt kujundanud E. Kollom

KARA-BOGAZ

Leitnant Žerebtsovi eksitus

Kaspia mere rannikul pole kohta,
mis oleks sedavõrd igas suhtes täiesti
kõlbmatu.

Maadeuuriija Karelin

«Tõttan teatama, et täitsin Teie palve ja toon Teile reisilt kaasa kaks haruldast lindu, mis ma Kara-Bogazi lahes lasksin. Laeva proviandihoidja võttis nõuks neist topised teha, mis seisavadki nüüd minu kajutis. Need on egiptuse linnud, nimega flamingo, ja neil on imeilus roosa sulestik. Pean nende esinemist Kaspia mere ida-rannikul mõistatuslikuks, sest seniajani on neid kohatud üksnes Aafrikas. See aga, mis lindude jahisse puutub, on üpris kummaline ning väärib pikemat kirjeldamist.

Nagu Te teate, sain ma käesoleva, 1847. aasta kevadel käsu kirjeldada ja mõõta väga hoolikalt Kaspia mere kaldaid, milleks minu käsutusse anti aurukorvett «Volga».

Me sõitsime Bakuust Astrahani ja sealt edasi Gurjevini, kust suundusime lõunasse piki tundmatuid ja süngeid kaldaid. Neid ma kirjeldama ei hakka, sest ei taha Teid üleearuse lugemisega koormata. Märgiksin vaid huvitavat vaatepilti, mida pakuvad kaldad Mangõšlaki poolsaare juures, kus Aasia kerkib Uraali kõrbete tagant musta püstloodse järsakuna. Järsak kaugeneb merest ja kaob ühetasase seinana itta, kus terenduse tõttu pole näha midagi peale savi ja päikese. Järsak on ligipääsmatu, rändkarjakasvatajad teavad

rääkida, et sellest pääseb üles vaid ühes kohas — mööda kuivanud oja sāngi. Merre laskub see järsak püstloodse seinana, mis on kohati must, kohati hallikaspruun. Kuigi ma olen aastate jooksul palju ringi rännanud, pole ma veel nii süngeid kaldaid näinud — nad otsekui ähvardavad meresõitjaid.

Kinderli laheni sõitsime vastu lõunatuult, see tõi kõrbest tolmu ja väävlilõhna — räägitakse ju, et kõrbes asuvad väävlimäed. See tuul raskendab hingamist ja on arvatavasti kahjulik kõigile elusolenditele.

Ma tundsin suus iiveldamapanevat magusat maitset, madrused aga hakkasid nii koledal kombel sülitama, et pootsmanid olid lausa meeleheitel: tekk oli otsast otsani täis sülitatud ja seda tuli pesta kolm korda päevas. Selgituseks olgu öeldud, et süüdi olid siin põlised meremeeste tavad, mis keelasid sülitamise merre, sest see võis vastasel korral pahaseks saada ja laeva karmilt nuhelda.

Pärast seda kui olime viibinud Kinderli lahes, kus me esmakordselt selle kahe kuu jooksul mahlakat haljast rohtu nägime — neil soolakuil on see lausa ime —, asusime tugeva põhjatuulega teele Kara-Bogazi suunas. Ka see tuul on ebaharilik. Ta toob endaga kaasa külma ja selge ilma ning kogu kehasse imeliku rahu ja tühjusetunde, justkui vabastades teda verest ja luudest. See kergus kehas pole kaugeltki meeldiv, vastupidi, ta kujutab endast üpris haiguslikku nähtust ning paneb kõrvad kumisema ja pea pööritama.

Kinderli lahes me võtsime vanadest kaevudest suhteliselt magedat vett, kuid ööseks muutus see kibesoolaseks. Ma murdsin kaua pead, püüdes seda nähtust seletada, ja võtsin oma abiliseaga mitu veeproovi. Selgus, et vesi läheb soolaseks, kui nõu on pealt katmata või halvasti kaetud. Sellest ma järeldan, et sinne õhk on küllastatud imepeenest soolatolmust, mis halvasti kaetud tunni või lahtisse ämbrisse sattudes teebki vee soolaseks. Sellesamaga seletan ma ka taeva imeväärsed hõbehalli värvust. Võimsad õhukihid on soolast küllastatud, mille tõttu päikesekeetas muutub häguseks ja omandab veidi hõbeja värvuse, kuigi kõrvetab halastamatult.

Kinderli lahe kaldal me nägime kindluse varemeid.

Selle olevat püstitanud siia Peeter I ajal kindral Bekovita, kui ta alustas oma meeletut sõjakäiku Indiasse. Räägitakse, ta olevat siin oma puuderdatud armeega talikorteris olnud ja sõitnud siis siit Horezmi, kus hiivalased tal sõnamurdlikult pea maha raiusid ja tema nahast sõjatrümme valmistasid.

Koirohtu kasvanud kindluse lähedalt leidsime kolm nii iidset mooruspuud, et nende säsi sarnanes vana hõbedaga.

Pean Teile ütlema, et üks keskaegne rändur jutustab — kui ta ainult ei valeta —, et kas Kinderli või Kara-Bogazi lahe kaldal näinud ta tohutu suurt rohelusle uppuvat ja rohkete magevee-allikatega linna, mille müüride sees kõrgunud mošeed ja karavanseraid. Ta rääkis vististi tõtt, sest Kinderli lahe lähedal me nägime paiku, kus olid kunagi asunud võimsad hooned — nende müürid olid pika aja jooksul ja kuumuse mõjul pragunenud ja laiiali pudenenud.

Kinderlist võtsime kursi Kara-Bogazi ärevas meeleolus, kõik olid pahased. Põhjusi selleks oli palju. Meil tuli ju sõita lahte, kus enne meid keegi veel polnud käinud. Olime kuulnud temast juba Bakuus palju hirmulugusid. Korveti «Zodiak» kapten jutustas mulle, et tema korvett oli 1825. aastal antud akadeemik Eichwaldi korraldusse. Akadeemik oli nõudnud kaptenilt, et see jääks Kara-Bogazi uurimise eesmärgil lahesuus ankrusse. Kuid kapten, kes ei tahtnud laevaga riskida, keeldus kategooriliselt. Ta lõi sellepärast araks, et Kaspia vesi voolab lahte ennekuulmatu kiiruse ja hooga, justkui langedes sügavikku. Viimane asjaolu seletab muide ka lahe nimetuse päritolu: Kara-Bogaz tähendab turkmeeni keeles «mustad lõuad». Otsekui lõugadega ahmib laht merest vahetpidamatult vett. See on andnud põhjust oletada, et lahe idakaldal jookseb vesi võimsasse maa-alusesse jõkke, mis voolab kas Araali merre või Jäämerre.

Meie tuntumaid ja julgemaid maadeuurijaid Karelin andis mulle Kara-Bogazi kohta vägagi ebasoodsa kirjajaliku iseloomustuse ja hoiatas lahte sisenemast. Tema arvates on peaaegu võimatu lahest vastuoolu väljuda. Liiatigi on lahes surmatoov vesi, mis sööb lühikese ajaga läbi isegi terasesemed.

Peale meie, ülemuste, olid need andmed teada ka madrustele, kes loomulikult muutusid rahutuks ja kirsid lahte ränkade sõnadega.

Mulle oli antud käsk iga hinna eest ühendada merakaardil lahe kaldad, mida kujutati kahe teineteisest eemal asuva kõverjoonega. Ma ühendasin need jooned ja panin lahe kirjelduse paberile erakordsetes tingimustes.

Kara-Bogazile lähenedes nägime liivavälja kohal kuplina kerkimas purpurset vinet, just nagu oleks kõrbe kohal hõljunud vaikse tulekahju suits. Turkmeenist loots tähendas, et seal «suitseb Kara-Bogaz». See avastus, mida veel keegi polnud kirja pannud, ajas meid ärevile ja tegi nõutuks. Sõitsime äärmiselt ettevaatlikult, ühtelugu sügavust mõõtes, kuni jõudsimme lahesuuni, mis oli mere poolt vaevalt märgatav.

Vool oli seal kiire ja kogu väin sarnanes tulvavee aegse Volgaga.

Kõhelda polnud midagi, pealegi oli ju meie otseseks kohuseks astuda sellesse Aasia-hirnuäratavasse ääsitulle. Sõitsime väina tasase käiguga, lastes end voolul kaasa viia, ja jäime ankrusse alles siis, kui sinine merevesi asendus surnud ja halli laheveega.

Ümberringi valitses ääretu vaikus. Tundus, et tihedas vees ja kõrbe raskes õhus, mille loojuva päikese kiired olid purpurselt värvunud, vaibub iga heli.

Kogu öö hoidsime laeva sõiduvalmis, kütsime katlaid. Et mage vesi otsa lõppes, hakati kateldesse võtma lahevett. Hommikul avastati, et katelde seintele oli tekkinud peaaegu tollipaksune soolakiht, kuigi katlaid puhuti läbi iga veerand tunni tagant. Selle järgi võite Te otsustada, kui soolane on selle lahe vesi. Ses suhtes sarnaneb see laht Surnumerega Palestiinas.

Meie kohtlasevõitu kokk palus luba suprema minna, kuid laht ei võtnud teda vastu. Ta heitis mehe välja, nii et jalad kõrgele tõusid, ja kokk ei suutnud kõige parema tahtmise juures end vette kasta. See tegi meie laevameestele nalja ning parandas mõnevõrra nende halba tuju. Õhtuks ilmusid koka kehale haavad ja ta kinnitas, et selle lahe vesi kujutab endast lahjendatud kuningvett, teiste sõnadega — väävelhapet.

Homikuk kerkis lahe hall peegelpind meie ette kogu

oma monotoonsuses. Vesi oli peaaegu läbipaistmatu. Belles ujusid surnud kalad — need olid vooluga merest alla sattunud. Ka kaldalt leidsime neid surnud soolakalu tohutul hulgal. Madruste jutu järgi, kes neid maitseid, olid need täiesti söödavad.

Need elutud veed rabasid mind lindude rohkusega ja viisid mind silmapetteni.

Liikudes edasi piki põhjakallast, jõudsim teisel päeval Kara-Sukuti neemeni, kus me avastasime vee peal ulatuslikud punakad vahuviirud. Öösel oli möllanud torm ja viirud paiknesid vastavalt lainete liikumise suunale.

Vahu ebaloomulik värvus hämmastas mind, ma käskin paadi vette lasta ja sõitsin lähima viiru juurde. Ammutasin vahtu ja nägin, et see oli tihedasti täis imepeent punast vähimarja, ja imestasin, et mari võib nii kibesoolases vees ellu jääda.

Seejärel suundusin ma teise vahuviiru juurde, mis oli kuidagi lopsakam ja roosam. Siin juhtus kummaline lugu. Vahuviir tõusis valju kaagatamisega õhku ja lendas kohmakalt ning raskelt üle meie paadi ja jahmunud aerutajate. See oli flamingoparv, mis oli istunud vahu peal ja söönud vähimarja.

Kara-Sukutis nägime tohutul hulgal metshanesid ja tigedaid pelikane, keda siin «eitedeks» kutsutakse. Ma kahetsesin endamisi, et Teid pole korveti pardal. Järgmises kirjas jutustan Teile huvitavatest üksikasjadest Kara-Bogazi looduse kohta.

Teile ustav

leitnant Žerebtsov.»

Teise kirja oli adressaat hooletusest ära kaotanud ja seetõttu saime teateid lahe loodusest üksnes leitnant Žerebtsovi lühiettekandest Hüdrograafia Valitsusele. See ettekanne oli koostatud selges, veidi katkendlikus stiilis, mis igati vastas selle koostaja, juurdleva ning kartmatu inimese iseloomule.

Aastatepikkune lootsiraamatute ning mitmesugustel ajajärkudel elanud kirjanike looduskirjelduste uurimine on mulle selgeks teinud, et loodusnähtused on erinevatel ajajärkudel esile kutsunud väga erinevaid tundeid. Looduskirjeldustele vajutab pitseri nii autori

elukutse kui ka tema kuulumine ühte või teise ühiskonnakihti.

Kui ma võtan kuulda keskaegseid autoreid, siis kujutlen toleaeget loodust praegusest karmimana ja selgejoonelisemana, otsekui kõvast puust voolituna.

Pidasin vajalikuks teha selle kõrvalepõike sellepärast, et oleks arusaadav, et tänapäeva inimese, kas või minu ettekujutuses on Kara-Bogaz midagi hoopis lihtsamat ja vähem salapärast kui leitnant Žerebtsovi meelest.

Žerebtsovi ettekandes Hüdrograafia Valitsusele öeldakse järgmist:

«Kara-Bogazi laht, millele turkmeenid on nimeks pannud «Kibe meri» (Arži-Darja) ja «Mere teener» (Kuli-Darja), kujutab endast hiiglaslikku veekogu, mis on suurem kui Laadoga ja on merest peaaegu ära lõigatud kahe viljatu neemega. Kuigi laht asub Naapoliga ühel laiuskraadil, on kliima seal palav ja kõrbeline.

Ma käisin läbi kogu lahe ranniku ja kandsin selle kaardile. Põhjakallas on järsk ning püstloodne, ta koosneb sooldunud savist ja valgest kipsist. Puid ega põõsaid seal ei leidu. Piki idakallast kõrguvad troostitud mäed, lõunakallas aga on madal ja rikas soolajärvedest.

Kõik kaldad on kõrbelised, puudub mage vesi. Ma ei leidnud ühtki oja, mis oleks voolanud sellesse sõna tõsisel mõttes surnud merre.

Laevade ankrusse heitmiseks sobivaid abajaid ei ole, kuid see ei takista põrmugi laevasõitu siinsetes vetes, sest lahe sügavus on väike ja peaaegu igal pool ühesugune. Laevad võivad vajaduse korral ankrusse heita igas kohas.

Olemasolevad abajad on nii madalad, et maale minnes tuleb paadid jätta kaldast kaabeltau kaugusele ja seejärel kulub pool tundi või isegi rohkem sumamiseks poole sääre sügavuses vees. Veealuseid kive, karisid ega saari korveti teekonnal ette ei juhtunud.

Kõige selle põhjal arvan ma, et laevaliiklus sellel lahel on ohutu. Rahutust tekitavad vaid tugevad tuuled, mis puhuvad idast tähelepanuväärse visadusega ja tekitavad järsku, madalat lainet.

Lahevesi on äärmiselt suure soolasisaldusega ja tihe, mille tõttu laine peksab siin märksa tugevama jõuga

kui merel. Kuid vastandina merele õnnestub tormil siin lainet tekitada justkui suurte pingutuste hinnaga. See tõttu näeme üpris naljakat pilti: tuul, mis suudab merel esile kutsuda tormi, ei jõua lahes, kitsa liivaneeme taga, midagi korda saata — seal valitseb veel vaikus. Pärast tormi rahunevad lahe lained aeglaselt ja tema kaldaid paneb veel kaua vappuma ummiklainetus.

Taevakehade asendi jälgimine ning nende põhjal lause ja pikkuse kindlaksmääramine ei ole lahes kuigi usaldusväärne, sest kitsaste maaribadega varjatud hiiglaslikud soolajärved helgivad tugevasti ja tekitavad ebaõiget valguskiirte murdumist, mida nimetatakse refraktsiooniks. Lõunaneeme lähedal märkasin ma üsna tugevat refraktsiooni. Kaldad kerkisid minu ette sakiiste ja teravatipuliste mägedena, tegelikult aga olid nad lamedad nagu paber.

Vihma lahes ei sadavat, nagu tõendasid turkmeenid. Suure kuumuse tõttu muutuvad vihmad auruks ja hajuvad juba enne maapinnale jõudmist.

Lahele lähenedes paistab selle kohal kuplikujuline punakas vine, mis on juba iidsetest aegadest meresõitjaid kohutanud. Arvan, et selle nähtuse põhjuseks on Kara-Bogazi vee tugev aurumine.

Siinjuures peab silmas pidama, et lahte ümbritseb tulikuum kõrb, mille tõttu see veekogu kujutab endast, kui see võrdlus sobib, suurt katelt, kus Kaspia vesi keeb ja muutub auruks.

Lahe põhi on vägagi tähelepanuväärne: sool, aga selle all lubjakas savi.

Sool peaks olema siin eriline, mitte niisuguse koostisega nagu tavaline sool, mida me kasutame toiduks ja nissesoolamiseks.

Mulle jääb arusaamatuks, millest on tingitud nii kiire vool merest lahte; kahtlemata viitab see erinevale vee pinna kõrgusele lahes ja meres.

Kõige ülaltoodu põhjal julgen teha järelduse, et nii Kara-Bogazi lahe rannik kui ka laht ise ei paku riigile vähimatki huvi.

Lahe vetes viibimine, isegi lühiajaline, tekitab kohutavat üksindustunnet ja igatsust õitsvate ja asustatud paikade järele. Lahe kaldail ei kohanud ma sadade verstade ulatuses ühtki inimest ja peale tulikibeda puju

ja kuiva stepiheina ei õnnestunud mul rebida ühtki rohuliblet.

Neid ebakülalislahkeid kaldaid ja veevälju valitsevad ainult sool, liiv ja kõike tappev kuumus.»

Kirgiisid ajasid üle Uraali karju talvituspaikadest suviste karjamaadele. Tee läks läbi Gurjevi, kus asus ainuke ujuvsild Uraali alamjooksul.

Karja ajamise eest üle silla võeti maksu. Kasakate Valitsuse paksulõustalised vintis ametnikud, kes olid ruskeks pleekinud niisamuti nagu nende ametipaelad tolmustel mundritel, seisis kahel pool silda ja lugesid karja üle. Sild ragises ja paindus. Ametnikud peksid pikkade ritvadega lammastele vastu pead ja sundisid karja hetkeks seisma jääma. Seejärel tõusid ridvad õhku nagu tõkkepuud ja lammaste punakas voog hakkas jälle linna suunas liikuma. Niiviisi lambaid ühtelugu kinni pidades arvutasid ametnikud silma järgi karja suurust.

Et ametnikel arvutamist segi ajada, surusid kirgiisid neid tigidate setukate laudjatega vastu silla pehkinud käsipuid.

Tolm hõljus Uraali kohal nagu tulekahjusuits. Karjade kisa ja sammude müdin pani samaanist onnid vap-puma. Karjaajamist pidasid Gurjevi elanikud niisama paratamatuks õnnetuseks kui üleujutust või tulekahju. Sajad kaamelid löid silda kartma ja tekitasid selle lähistel suuri ummistusi, tiirutades veekeerisena kangekaelsete karjajuhtide ümber. Ahned eided roomasid kaamelite kõhu all ning korjasid värisevi käsi kaamelisõnnikut. Need oli põletussõnnikumüütajad.

Piibelliku välimusega raugad istusid oma kaamelite seljas kireva kaltsuhunniku otsas, sitsriie ümber pea seotud, ja pilgutasid veritsevaid silmi — tuhanded läbi-rännatud verstad olid nende silmaterad ära põletanud, näod aga muutnud kõrbenud nahast kottideks.

Kõrb valgus linna kaudu jõe Buhhaara-poolsest kaldalt Euroopa-poolsele kaldale, tuues endaga kaasa savi-kat tolmu, kõrbenud villa puna ning janu. Karjad ahmidsid kaua Uraali sogast vett pujust kollaste huultega.

«Vanateamentlik vaatepilt!» müigas leitnant Žerebtsov paadist kaldale astudes.

Ta oli lõpetanud Kaspia mere kallaste kirjeldamise

ja läks nüüd tagasiteel Gurjevis maale, et kokku saada sila elama asunud auväärse ja karmiloomulise maade-uuri ja Kareliniga. Žerebtsov läks Karelini juurde tähtsa asja pärast. Korvett jäi ankrusse Uraali suudme lähedal, kus liivane leetseljak tal tee tõkestas.

Paati ümbritsesid sünged päriselanikud. Žerebtsov tõstis vormikuue krae üles, et lumivalge särk tolmuks ei saaks, ja küsis lähimalt päriselanikult.

«Karelinit tunned?»

«Sugugi mitte!» vastas see.

«Grigori Silõtš Karelini, maadeuuriat?»

«Kuidas siis!» rõõmustas päriselanik. «See, kes käis läbi kirgiiside maa? Muidugi tunnen!»

«Juhata tema juurde!»

Žerebtsov hakkas astuma, lastes silmadel hoolega ringi käia.

Hallidest tellistest ja savist vildakile vajunud majad lõutasid nagu surijad vanaeided. Õhus oli tunda rik-nenud kala ja kanasõnniku haisu, tuul puistas silma igasugust prahti, milles oli kenake hulk kana udusulgi. Eided istusid ukسلävedel ja sugesid laiskade noorikute päid.

«Küll ikka valis vanamees endale elupaiga!» Žerebtsov kehtas õlgu: Karelini kiindumus siinsetesse masen-davatesse ja tühjadesse paikadesse oli tema meelest ebaloomulik. Žerebtsoville meenus Kara-Bogaz: «Kui armetu koht on siin ja missugune majesteetlik, sõna tõsisel mõttes puutumatu kõrb asub peaaegu naabru-ses!»

Päriselanik tõi Žerebtsovi äärelinna, Uraali kaldale. Niisutuskraavidega aedades, kus puude all ei olnud rohi, vaid jalgadega sõtkutud savi, kolisesid tšigiride¹ mōlkis imbrid, tõstes arōkkidesse kollast soga. Kinniseotud silmadega unised härjad ajasid ratast ringi orjaliku kan-natusega.

Päriselanik peatus mustpaplitest ümbritsetud halli laudvooderdise maja ees, küsis piibutäie tubakat ja ütles siis:

¹ Tšigir — veetõsteseade, mis koosneb suurest rattast ja loppadest. Kasutatakse vee ammutamiseks jõgedest niisutus-kanalitesse (arōkkidesse). (Autori märkus.)

«Siin!»

Žerebtsov koputas. Ta oli tulnud Karelini juurde teadmisega, et see on isemeelne ja veidravõitu inimene, ja kuigi ta suhtus aupaklikkusega maadeuurijasse, kes oli julgenud ületada Aasia eluohtlikud piirkonnad, ei tundnud ta end kuigi vabalt.

Kirgiisist teener juhatas ta Karelini kabinetti, kus püsis visa tubaka ja kopitanud nahkfoliantide lõhn. Žerebtsov võttis istet ja hakkas silmitsema stepiloomade topiseid ning äkki tundus talle see asi, mille pärast ta Karelini juurde oli tulnud, äärmiselt kergemeel-sena.

Karelin astus sisse kiirel kõnnakul, mis ei sobinud kokku tema tüseda koguga, ja ulatas Žerebtsoville pundunud raugakäe. Tema hallid silmad heitsid kiire pilgu suitsukarva prillide alt. Hall habe paiskus tihedasti keha ümber liibuvale hallile kuuetele lehvikuna laiali.

«Olen rõõmus,» sõnas ta kõlatult, «et te raskelt reisilt õnnelikult tagasi jõudsite.»

Žerebtsov tegi kummarduse.

«Kuulsin, et te sõitsite oma korvetiga kogu Kara-Bogazi ranniku läbi. Olen väga huvitatud üksikasjadest.»

Kui Žerebtsov jutustamise lõpetas, oli juba videvik ja läbi maast laeni kabinetti täitva tubakasuitsu oli näha, kuidas Uraali kallastel arutu hulk lõkkeid põlema süüdati: seal puhkasid rändkarjakasvatajad pärast kõrberetki ja nende tolmuseid laagripaiku oli kõikjal ümber linna.

«Kara-Bogazi lahe kohta,» sõandas Žerebtsov lõpuks lausuda, «esitan ma valitsusele julge projekti.»

Karelin ei küsinud midagi, ta ainult nagistas tugi-tooliga ja kohendas prille.

«Kuna Kara-Bogaz on kahjulik,» jätkas Žerebtsov, «tuleb tema kui omaette lahe eksisteerimisele lõpp teha ja muuta ta järveks, sulgedes kitsa väina tammiga. Selle ehitamine ei lähe riigile kuigi kalliks maksma, sest kirgiisidele makstakse töö eest vaid krosse.»

«Aga missugused,» küsis Karelin laulval häälel, «aga missugused on teie põhjendused, mu kallid leitnant, mille kohaselt te peate Kara-Bogazi lahte nii kahjulikuks? Missugused?»

Viimase sõna ta lausa karjus ja hakkas siis pahaselt tugitoolis rübelema.

Žerebtsov sattus segadusse. Kas see polnud siis see-sama Karelin, kes kirjutas, et Kara-Bogaz on niisama viljatu paik kui näiteks Kuu? Millest siis see ärritatud küsimus ja vihane silmade välkumine metallraamidega prillide taga?

«Kohe ütlen,» sõnas Žerebtsov ja painutas kõveraks ühe sõrme. «Laht neelab merest tohutul hulgal vett, mis kaob sinna nagu põhjatusse kuristikku. See on teile hästi teada. Samuti on teile teada, et veepinna kõrgus meres aeglaselt kahaneb, ähvardades mõnedes kohtades laevaliikluse seisma panna. Selle häda põhjuseks on Kara-Bogazi laht.»

«Üks,» Žerebtsovi järel painutas Karelin oma suure pundunud sõrme kõveraks.

«Kaks,» vastas Žerebtsov ja painutas kõveraks teise sõrme, «meie mere kalavarud kahanevad iga aastaga. Kara-Bogazis nägin ma loendamatul hulgal surnud kala. Ma arvan, et kalade ja nende maimude loodusliku hävinemisele piiripanek lahesuu sulgemise teel annab riigile kaunist tulu.»

«On see kõik?» küsis Karelin kärsitult. «Kas nägite palju surnud kalu?»

Žerebtsov punastas: ta polnud sellega harjunud, et teda ei usutud.

«Mõnes kohas lugesid minu mehed nad ära ja said kuni poolteistsada kala iga kümne sülla peale. Surnud kala kuhjub nii palju, et kajakad nokivad neil ainult silmad välja, liha halvaks pidades, ent sellest hoolimata pole ma veel kusagil näinud nii laisku ja täissöönud kajakaid. Lubage lõpetada: lahe eraldamine annab meile hiiglaslike mõõtmetega uue soolajärve. See ongi kõik.»

«Nagu ma asjast aru saan, oleksite te soovinud, et ma selle küllaltki veidra mõtte heaks kiidaksin?» küsis Karelin vilistaval sosinal ja möiratas järsku, nagu oleks ta rasket veeremängukuuli veeretanud: «Mõt-te-tus!»

Ta tõusis püsti. Tema laia selja taga suitsesid aken-des purpursed lõkked. Näis, nagu oleksid Tamerlani jõugud selle veidriku turjaka vanamehe kägiseva tugitooli juures peatunud. Ta seisis laua taga nagu hiiglaslik

rohmkas raidkuju — sihukesti tahusid stepi rändrahvad hallist jämedateralisest kivist.

Lootes Karelini mõistmatut viha leevendada, kohmas hämmeldunud Žerebtsov:

«Võib ju ka tammi ehitamata jätta ning piirduda ainult tiheda traatvõrguga. See tõkestaks Kaspia kalade pääsemise lahte.»

Ent Karelini viha oli juba lahtunud. Ta võttis prillid eest ja jäi pilkavalt Žerebtsovile otsa vaatama, justkui midagi endamisi kaaludes. Seejärel lausus ta vaikselt:

«Olete noor ja sellepärast tormakas.»

«Arvan, ega teiegi nii väga vana ei ole.»

«Kõrb!» hüüdis jälle Karelin. «Kõrb pani mu nooruse nahka! Tema tegi mu juuksed halliks, võttis naha lotendama ja tõi varakult esile muud vanaduse tunnused. Üks lehemees, kes oli viibinud nädal aega Karakumis, kirjutas, et kõrb mõjuvat hästi nahale, iseäranis aga luudele. Nahk noorenevat, hambad muutuvad tugevamaks, minevat valgeks ning hakkavat särama.» Karelin muigas ja venitas lotendavat nahka põskedelt allapoole. «See siin on tõend. Päike on kõrbe nuhtluseks. Kogu inimsugu jagab tema kiirtele kiitust, siin aga saavad nad teenitult kiruda: nad võtavad inimeselt viimase elamisvõimaluse. Kuid see jutt ei puuduta meie vaidlust. Mulle on teada, et te saatsite Hüdrograafia Valitsusele märgukirja, kus vihjate sellele, et Kara-Bogazi lähel on väga ebatavaline põhi. Kui mu mälu ei peta,» vanamees vaatas silmi viidutades aknasse, «suvatsesite kirjutada: «Lahe põhi on vägagi tähelepanuväärne: sool, aga selle all lubjakas savi. Sool peaks olema siin eriline.» Karelin tegi pausi ja vaatas hajameelselt otsa hämmeldunud leitnandile, «mitte niisuguse koostisega nagu tavaline sool.» On see õige?»

«Täpipealt.»

«Huvitav oleks teada, mille poolest siis see sool nii ebaharilik on?»

Žerebtsov naeratas:

«Et ta ebatavaline on, saime koryetil teada ühe lõbusa juhtumi tõttu. Me laotasime pinnaseproovist leitud soola laevalaele tahenema, aga meie kokk, napi mõistusega inimene, võttis seda sealt ja pani meeskonna

horai sisse. Kahe tunni pärast põdes kogu meeskond ägedat kõhulahtisust. Sellel soolal oli samasugune toime kui riitsinusõlil.»

Karelin pahvatas hääletult ning vappudes naerma. Näis, nagu oleksid koos temaga naernud ka tema tugi-tool ja kabineti õhk, kus kange tubakasuitsu kihid hakkasid silmanähtavalt tantsu lööma.

«Armuline härra,» ütles Karelin, kui oli naerust jagu saanud, «ma eksisin nagu teiegi. Ma pidasin Kara-Bogazi viljatuks paigaks, mille loodus on andnud inimestele otsekui nuhtluseks. Kuid nüüdsama hiljuti oma päevikuid sirvides ning lahe surmavale veele mõeldes lõin ma selles kahtlema, sest vaevalt küll meid ümbritsevas looduses esineb niisugust kahjulikku nähtust, mida ei saaks inimese vajadusteks, tema huvides ära kasutada. Kara-Bogazi kibe sool on ebatavaline, ja ma hakkasin mõtlema, kas see pole mitte glaubrisool, teiste sõnadega leelissool? See, kuidas ta teie meeskonnale mõjus, on väga tähelepanuväärne fakt. Juhul kui lahe põhja setib glaubrisool, on lahe hävitamine kuritegu. Sellel soolal on hulk haruldasi omadusi. Tahan teile rääkida ühest neist, mis on peaaegu et tähtsaim.» Karelin tõmbas lahti lauualaeka ja võttis välja kollaka käsikirja. Ta silitas seda ja silus paksude lehtede ääri. «Kas te teate, et Venemaal elas suur keemik, kelle nimi oli Kirill Laksman?»

«Pean oma häbiks tunnistama, Grigori Silõtš, et pole sellist nime kuulnud.»

«Mitte teie häbiks, armuline härra, vaid kogu meie maa häbiks, kus andekaid inimesi mõõdetakse sama mõõdupuuga kui Gurjevi putkavahtel!» hüüdis Karelin endise vihaga. «Selle suurepärase inimese elu pole muud kui lakkamatute piinade ahel. Talle anti teenistuskohaks Siberi kolkasse, Barnauli. Teenistuskohustused olid Laksmanile koormavad ja ta eelistas mööda Siberit rännata ning tegi palju avastusi selle piirkonna taimestiku ja maapõuevarade kohta. Samaaegselt tegeles ta keemiaga. Teenete eest teaduse valdkonnas valiti ta akadeemikuks, kuid ta ei soovinud minna Peterburi toole kulutama, vaid eelistas Siberisse jääda ja võttis vastu mäeasjanduse nõuniku koha. Tühise eksimuse eest ta vallandati ja määrati ispravnikuks Nertšinskisse. Näete,

mu armas leitnant, kui sobiv amet oli Vene valitsusel valmis varutud andekale teadlasele ja Teaduste Akadeemia liikmele... Nõnda siis, seesama Kirill Laksman avastas, kuidas glaubrisoolast suurepärase klaasi valmistada. See käsikiri siin ongi tema ettekanne selle avastuse kohta. Glaubrisoola nimetab Laksman mõrusoolaks. Vaadake, mis ta kirjutab.» Karelin luges pikka-misi ette. «Selle mõrusoola — mongoli rahvad nimeta-vad seda «gudžariks» — paljudest uutest omadustest on kõige tähelepanuväärsem võime muunduda klaasiks.» Laksman sai katseliselt valget ja musta klaasi, kusjuu-res viimane sarnanes hiina lakiga... Nõndaks...» Karelin pani käsikirja kõrvale. «Rohkem pole mõtet sellest rääkida. Lahesuu sulgemine kutsus esile muuda-tuse vee koostises ja teeb lõpu glaubrisoola tekkimisele. Teie väide, et laht põhjustab Kaspia mere madalaks jäämist, samuti nagu nutulaul kalade hukkumise üle on liialdused. Ma võin siinsamas praegu ilma erilise pingutusega kõik teie väited punktide kaupa kummu-tada. Aga ehk läheksime parem teed jooma, sest mulle saadeti Uralskist jõhvikamahla.»

Lastes Žerebtsovi endast mööda söögituppa, tegi Karelin koleda näo ning sosistas:

«Ja teie kirjutate juba projektigi valmis! Peterbu-ris istuvad lollpead. Mõelda nad ei armasta, vaid põru-tavad kohe — laht igaveseks ajaks kinni panna, et rabada Euroopat. Kui te oleksite kasutanud sõna «lahti teha», oleksid need riigimehed vahest mõttesse jää-nud, aga kui kinni panna, siis kinni panna. Kinni panna — see on neile püha sõna...»

Paadi juurde pöördus Žerebtsov tagasi hilisõhtul, korvetile aga jõudis alles südaööl. Uraali kallastel kui-valt sahisevas pilliroos pääksusid unisest peast mets-pardid. Dagestani ranniku pool sähvisid mere kohal siniste pahvakutena põuavälgud. Liivaseilt leetseljakuilt kostis tekile merekohinat.

Žerebtsov kõndis kaua mööda ahtritekki, erutatuna oma eksitusest. Kaspia meri, mida ta oli peensusteni tundma õppinud, tundus olevat nüüd kurjakuulutav ja mõistetamatu. Kõrbe pool, seal, kus asus Emba, ilmus nähtavale kuplikujuline tulekuma. Žerebtsov võpatas: ega ometi Kara-Bogazi laht jälle suitse selles teda rahu-

tuka tegevas pilkases pimeduses? Ei, see oli kuu, mis tõusis Ustjurdi tasandike kohale.

Žerebtsov toppis piibu täis ja ohkas meelekibedusest: esmakordselt kahe aasta jooksul, mis ta sellel merel sõitis, tundis ta, et oli temast väsinud. Korveti reelingu taga nohisesid vees magavad hülged.

Valveohvitser ütles Žerebtsoville naljatades:

«Kui lähete õige magama, Ignati Aleksandrovitš. Sel kellaajal magab isegi kala meres.»

Žerebtsov laskus kajutisse ja avas illuminaatori. Seal, kus sähvisid põuavälgud, kuuldus tumedat müris-tamist. Piineldes lämmatavas palavuses, võttis Žereb-tsov lauulaekast oma puhtalt ümberkirjutatud projekti, rebis selle puruks ja viskas läbi illuminaatori merre.

Höbekõriga poisike

Kahju, et dokumendid, mis oleksid valgustanud Žerebtsovi elu, on kaotsi läinud, meieni säilinud aga on väga napp ja katkendlik.

Onneks tutvus Žerebtsov veidi aega enne oma surma, kui ta oli juba erus, kirjanik Jevsejenkoga. See sule-meis varustas «Niivat» ja «Rodinat» kohusetruult arvu-kate juttudega. Tema primitiivsed jutud olid määratud lugejale, kellel on ohtrasti vaba aega, peamiselt suvi-tajale, ega hiilunud põrmugi andekuse poolest.

Jevsejenkol oli mõningal määral kirjeldamisoskust, ent nagu paljud tema kaasaegsed (kõne all on möödu-nud sajandi 90-ndad aastad), oli ta nakatatud meele-olude tabamise kirest. Ta kirjeldas looduse, inimeste, loomade, omaenese ja isegi tervete linnade ning Moskva-lähedaste suvituskohtade meeleolu.

Ühes suvituskohas ta tutvuski Žerebtsoviga ning tegi kogenud pilguga otsekohe kindlaks, et igivanas ja hea-südamlikus meremehes peab peituma mingi kirjandus-lik süžee, ja asus seda välja õngitsema. Kuigi see tal korda ei läinud, kirjutas Jevsejenko siiski jutu. Seda trükki anda aga ei jõudnud, sest tal avastati tiisikus viimases staadiumis ja ta saadeti Jaltasse, kus ta peagi suri. Järgnevalt avaldan ma tarvilike kärbetega tema

jutu käsikirja, mis huvitab mind ainult niipalju, kui-võrd ta sisaldab andmeid Žerebtsovi, Kara-Bogazi lahe esimese uurija viimaste elupäevade kohta. Jutu pealkiri on «Saatuslik viga».

«Kui te, lugeja, olete käinud kunstinäitustel, siis peaksite mäletama maale, kus on kujutatud kassinaeristesse uppuvaid provintsihoove. Igerik, kuid soe paljude juurdeehituste ja välistreppidega maja, selle akende all pärnad (nende otsas pesitsevad hakid), laastude vahel tihe rohi, nööri otsas must kutsikas, lahtikangutatud laudadega tara. Tara taga maalilise jõe peegelsile pind ja sügisese metsa lopsakas kuld. Soe päikesepaisteline septembripäev.

Vana maja lähedalt möödakihutavad suvitusrongid tõstavad veelgi selle maastiku võlu, varjutades metsade kolda veduriauru pilvedega.

Kui te, lugeja, armastate sügist, siis te teate, et sügisel läheb jõgede vesi külmast eresiniseks. Sel päeval oli vesi eriti sinine ja selles ujusid kollased pajulehed, millest hoovas niiskuse magusat hõngu.

Märjad kaselehed kleepuvad teie saabaste, vagunitreppide ja suurte laudadest kokkuklopsitud tahvlite külge, kus Moskva kaupmehed kiidavad oma kaupa vaguniaknast väljavaatavatele provintslastele.

Nendetsamadest tahvlistest, eriti just ühest, mis kutsus kõiki suitsetama Katõki hülse, tahangi ma teile, armas lugeja, rääkida.

Septembripäeval, millest meil praegu jutt oli, kohtasin ma niisuguse vihmast ja päikesest luitunud reklaamtahvli juures kantud mereväesinelis vanameest. Tema nägu oli hämmastavalt päevitunud, hallide juuste kõrval ja põhjamaa kahvatu sügise taustal tõrkas see eriti silma. Tundus, nagu oleks palavate merede päike vanainimese naha nõnda läbi immutanud, et isegi Kesk-Venemaa sajuilmad ei suutnud selle jälgi kaotada.

Vanamees seisis kepile toetudes ning luges poolsonal pilkavalt Katõki ettepanekut suitsetada ainult tema hülse.

«Suli!» hüüatas vanamees vihaselt ja vähkis ähvardavalt kepigä. «Kelm, aga peaga mees!»

«Kellest te räägite?»

«Katõkist, armuline härra, vabrikant Katõkist,» kostis vanamees lahkelt: nähtavasti polnud tal midagi selle vastu, et juttu alustada.

Ma küsisin, miks siis Katõk kelm ja sulgi on.

«See on väga pikk lugu. Lähme õige minu poole teed looma, elan siinsamas lähedal. Ühtaegu jutustan teile Katõkist.»

Vanamees viis mind sellesse hoovi, millest ülalpool juttu oli, ja juhatas silmatorkavalt puhtasse tuppä. Riiulitel seisis kõrgete roosa sulestikuga lindude topised. Seinad olid täis merekaarte, millele oli punase pliiatsiga igasuguseid jooni veetud, ja roheline tornise mere tühje kaldaid kujutavaid akvarelle. Laual lebasid ranges reastuses vanad raamatud. Lugesin pealkirju — need olid mitmete merede hüdrograafiat käsitlevad teosed ning reisikirjeldused Kesk-Aasia ja Kaspia mere kohta. Seni kui väike tüdruk, peremehe tütar, meile teemasina üles pani, tegi vanamees lahti kollase leodossia tubaka karbi ja keeras enesele jämeda plotski.

«Teate mis, kulla sõber,» lausus ta end suitsupilve mähkides, «lubage kõigepealt, et ma end esitlen. Minu nimi on Ignati Aleksandrovitš Žerebtsov. Erumeremes, hüdrograaf, Kaspia mere kaartide koostaja. Olen juba kaheksakümmend täis, kui suvatsete teatavaks võtta. Te tundsite huvi Katõki vastu. Niisiis, võin teatada, et Katõk parandab üpris ebaõnnestunult viga, mille ma noorusaastail pärast Kaspia-reisi tegin. Minu viga seisis selles, et olles esimesena uurinud Kaspial asuvat Kara-Bogazi lahte — ma ei tea, kas olete temast kuulnud või mitte —, tegin järelduse, et ta on riigile täiesti tarbetu, sest seal ei leidu mingeid loodusvarasid. Kuid ma avastas siiski, et lahe põhi koosneb soolast — gläubri-soolast, nagu hiljem selgus. Kara-Bogaz on harukordne paik kuiva õhu, sööbiva ja tiheda vee, ääretu tühjuse ja lõpuks oma avaruse poolest. Ta on ümbritsetud liivast. Pärast reisimist sealsetes vetes haigestusin ma hingeldustõppe. Alles siin, põhjas, jättis see haigus mind rahule, muidu aga, isake, jäi mul igal öösel hing rindur kinni ja olin lausa suremas.

Rumalast peast tahtsin teha valitsusele ettepaneku kitsas lahesuu tammiga kinni panna, et lahte merest ära lõigata.

Te küsite — miks? Aga sellepärast, et ma olin veendunud, et tema vesi, mis mürgitab tohutul hulgal Kaspia kalu, on äärmiselt kahjulik. Liiatigi tõlgendasin ma tolal mõistatuslikuna näivat mere madalaks jäämist sellega, et laht neelab Kaspia vett nagu täitmatu. Unustasin teile öelda, et vesi voolab lahte tugeva voona. Ma arvutasin välja, et kui lahesuu sulgeda, tõuseb merepinna kõrgus iga aasta peaaegu verssoki võrra. Minu kavatsuse kohaselt pidid tammis olema lüüsid, et säilitada meres laevaliikluseks vajaliku vee kõrgust. Kuid kadunud Grigori Silõtš — olgu ta tänatud! — laitis mul selle meeletu projekti maha.»

Ma tundsin huvi, miks vanamees seda projekti — tõsi küll, ebaharilikku — meeletuks nimetab.

«Teate, kulla sõber, ma juba rääkisin, et lahe põhi on glaubrisoolast. Teadlased oletavad, et seda soola setib lahes iga aasta miljoneid puudasid. Nõnda-öelda maailma suurim selle soola leiukoht, erakordne rikkus — ja äkki oleks see kõik ühe ropsuga hävitatud.

Tegin ka teise vea — selles oli süüdi minu siinne põhjamaine kodupaik. Olen ise Kaluugast pärit, aga viisteist aastat saatsin mööda Kaspia merel. Seal on vaid — kui olete seal käinud, siis teate seda — masendav igavus, tolm, tuul, kõrb, pole ühtki rohuliblet, puuvõsu ega puhast voolavat vett.

Niipea kui ma tulin mõttele, et Kara-Bogaz varjab endas tohutuid rikkusi, oleksin pidanud otsekohe asuma südamega asja juurde ja hakkama teadusemehi tagant torkima, mina aga lõin kõigele-käega ja mõtlesin vaid sellele, kuidas rutemini koju, Žizdra metsadesse tagasi saaks. Minule ei olnud Kara-Bogazi ja tema soola tarvis. Oma Kaluuga metsasalusid poleks ma kas või kümne Kara-Bogazi vastu vahetanud. Igatsesin sisse hingata seenelõhna ja kuulata, kuidas vihm puulehtedes krabistab — nii nagu see oli kunagi lapsepõlves.

Teadagi, meie nõrkused on mõnikord mõistuse häältest tugevamad. Ma loobusin kuulsusest, peaaegu et saatsin korda kuriteo inimsoo vastu, sõitsin oma Žizdrasse — ja olin õnnelik. Samal ajal aga jõudis teadlasteni kuuldus, et leitnant Žerebtšov olevat avastanud lahe põhjas ebatavalise soola. Lahe äärde saadeti turkmeene. Nad tõid sealt pudelitega vett kaasa. Tehti vee

analüüs ja saadi väga puhast glaubrisoola, milleta pole mõeldav klaasi tootmine ja mida läheb tööstuses vaja paljudes kohtades.

Siis ilmuski lagedale see kelm Katõk. Tal oli hülssidest ja traavlitest veel vähe — ta otsustas hakata lahest soola hankima, sest talvel heidavad lained seda kaldale lausa mägedena. Selleks ta asutas aktsiaseltsi, tüssas kõiki soola välja ei vea, aga Kara-Bogazi sai valitsuselt peaaegu tervenisti enda valdusse. Seepärast ma räägingi, et see teie Katõk on üks suur sulis.»

Edasi kirjeldab Jevsejenko oma jutus üksikasjalikult Žerebtšovi lõbusaid vestlusi peremehe tütre ja vanamehe sõbrustamist ümbruskonna poistega. Viimastele oli Žerebtšov kõigutamatuks autoriteediks kõiges, mis puutus kalapüüdmisse ja tuvide dresseerimisse. Poisikesi hüüdis ta «jüntsideks» ja «jõmpsideks».

Pühade ajal sõitis Moskvast talle külla surnud koolivenna poeg (kirja sellele koolivennale toime ära esimese peatüki alguses) — poisike, kellel oli kõris hõbetoru. Kahekesi meisterdasid nad linnupüüniseid ja õngi või siis tegid keemiakatseid.

Mõnikord jättis Žerebtšov poisikese enda juurde ööbima. Neil puhkudel ei vaibunud jutt tema toas hilisööni. Žerebtšov jutustas oma merereisidest, ja peab ütleva, et tal polnud veel kunagi olnud nii tähelepanelikku kuulajat. Pärast nende lugude kuulamist ei suutnud poisike kaua uinuda, ta pilk oli justkui naelutatud akende taga siravatele tähtedele. Aga kui nad hiljem uinusid, magasid nad see-eest sügavat lapseund. Isegi uut halli päeva tervitav kukkede kähisev kiremine ei suutnud nende magusat und eemale peletada.

Ühel sellisel hommikul Žerebtšov ei ärganudki enam üles. Ta maeti metsatukas asuvale mahajäetud kalmistule. Tema matustele tulid suvila peremees — kingsepatöökoja omanik Marjina Roštšas —, hõbekõriga poisike, mõned tuvikasvatajad poisikesed ja Jevsejenko.

Nädala pärast katsid kalmükünka märjad punakad okkad. Algasid pikad sajused ööd ja lühikesed külmad päevad ja Žerebtšovi unustasid kõik peale hõbekõriga poisikese. Aeg-ajalt sõitis ta Moskvast, et haua käia.

Kõik katsed tänapäeval Žerebtsovi hauda üles leida on jäänud tulemuseta.

Teie verega niisutatud
Kui lippude puna ja lagin kõrbed
me üle.

Jõudis lõpule 1920. aasta jaanuar. Maru sülitas vett vastu madalate sadamaehituste aknaid. Raske vihm kohises Petrovski tänavail. Mägedes kerkis udu. Petrovskist põhja pool oli meri kuni Astrahanini jääkatte all.

Vanal aurikul «Nikolai», mille valgekaartlased olid enda valdusse saanud, oli tuli katelde all ja ta valmistas teeleminekuks. Kraamimata kajutites rippusid mul-lused kalendrid ja kärbeste mustatud Koltšaki port-reed. Laevalae külge olid kleepunud konid ja koltunud ajalehed. Roolikambris kössitas kaptenit oodates kül-mast sinine vahimadrus. Kapten oli jäänud kauaks linna.

Kambüüsi korstnast tõusev haisev suits andis tunnistust, et kokk keedab odrapütru hiiremüstusega. Ent isegi see asjaolu ei hajutanud tülpimust, mis sõi laeva nagu rooste. Madrused vedelesid meeskonna kajutis. Ühiskajutis magas punasel plüüšdiivanil kollane ja tige kelner.

Kasutades päeva hämarust, ronisid kõikidest pragu-
dest välja lahjad laevalutikad. Trümmis kires kähinal
eelmisel päeval varastatud kukk.

«Meie kitarril oleks aeg juba kalmistul olla,» mõtles vahimadrus ja heitis pilgu tüürirattale, mille külge kinnitatud vaskplaadilt võis lugeda, et aurik «Nikolai» on ehitatud 1877. aastal.

Seejärel peatusid ta silmad kollasel, päevi näinud korstnal. See ajas välja punakat suitsu.

Meeskonna kajutist ronis välja madrus, kalossid paljaste jalgade otsas. Ta komberdas kangestunud jalga-
del laisalt mööda tekki, ronis kaptenisillale ja jäi kuu-
latama; tumedad paugud sagesid.

«Näikse, et punased põrutavad kadettide pihta,» ütles ta vahimadrusele. «Punased,» sosistas ta ja tema silmad ahenesid, «tungivad peale Hassav-Jurtist, öösel jõuavad Petrovskisse. Peaks sellest kapteniga rääkima. Meeskond arvab, et enne evakueerimist tuleks vehkat teha. Hiivame õhtul ankru ja kaome merre — hiljukesi, ausal moel, ilma kadettide ja relvadeta.»

Madrus viipas käega itta, kus meri kees nagu musta seebivahuga katel.

Vahimadrus heitis pilgu ahtrisse, kus märg kolmevärviline lipp tuules laperdas, ja ohkas. Oh, läheks kõik nii, nagu plaanitsetud! Jalga lasta deniikinlaste ja evakuuermise eest!

«Kapten on kadunud ja nüüd läheb meil kõik untsu,»
põmises ta nukralt ja astus tekile.

Ta silmitses teraselt vihma, mis viltuste jugadena vastu sadamaehitusi peksis, ja sülitas. Laevale lähenes roheliste inglise sinelitega meestesumm. Nad lohistasid nõoriga enda järel kuulipildujat ja astusid otse läbi loikude, tursunud tanksaabastega vett laiali pritsides. Kõrval märkas vahimadrus vihmamantliga kapteni tuttavat kogu. Tema vurrudelt nirisesid kiiresti alla vihmatilgad, ja näis, nagu nutaks kapten hääletult.

Deniikinlaste salk ronis mööda libedat laevatreppi tekile. Hallide pungis silmadega ohvitser astus ühiskajutisse, sikutas magavat kelnerit jalast ja ütles kähiseval häälel:

«Kobi sinna, kus su koht, nadikael!»

Kelner kookis taskust salvrätiku, pühkis nägu ja väl-

Sulgenud kajuti ukse, vaatas ta seda niisugusel pilgul, et kui see oleks olnud elusolend, oleks ta hirmust võpatanud.

Soldatid, kolmevärvilised paelad käistel — «surmapataljon» —, kiskusid lahti kajutite uksi, ootamata võt-

mete toomist, ja ähvardasid hambaid kiristades kedagi. Laevatrepi juurde pandi tunnimees.

Kapten läks roolikambrisse ega saanud värisevate kätega kuidagi vettinud mantli nööpe lahti. Vahimadrus vaatas teda mornilt ja ootas.

Lõpuks sai kapten kätte kõveraks paindunud vaskportsigari ja pani suitsu ette.

«Noh, lendasime portsu otsa! Meid määrati evakueerimisele. Sõimasin neid seal staabis. Mul on laev siin sadamas ankru otsaski juba iga silmapilk koost lagunes. Kus ma temaga siis niisuguse rajuga merele sõidan? Naeravad vastu: «Me anname niisuguse kauba, millest pole kahju.» — «Mis kaup see selline on?» — «Bolševikud vanglast, vaat kes. Olete kuulnud?» — «Aga kuhu me nad paneme?» — «Küllap leidub neilegi sobiv koht. Kuhu käsime, sinna viitegi. Aga kui te ei taha merele minna, siis ajame keldris teist juttu. Küll siis tahate.»

Kapten võttis istet ja tõmbas enda ette logiraamatu. Mägedest kostis jälle tume mürin. Vihma taga sähvatas kollane tuli. Logiraamatus seisis kõverad read: «Nord-ost — 10 palli. Lainetus — 9 palli. Vett trümmides — 30 sentimeetrit.»

«Vett trümmides kolmkümmend sentimeetrit!» Kapten lükkas logiraamatu eemale ja muigas virilalt. «Paneme inimesed trümmidesse.» Pähe tulvavast verest muutus tal nägu sinkjaspunaseks. «Vette, trümmidesse! Niikaugele siis oleme jõudnud Nikolai lipu all, edasi pole enam kuhugi minna. Veame elavat kaupa nagu härgi tapmiseks. Jah...»

Ta tahtis veel midagi lisada, kuid takerdus: lävel seisis pungissilmne ohvitser.

«Kulla kapten,» lausus ta galantselt, üle roolikambri kõrge läve astudes, «andke korraldus trümmid lahti teha. Kohe tuuakse vangid.»

Trümmid tehti lahti, kuid vangid toodi kohale alles keskööl, kui tulevahetus kostis juba naftaladude juurest — seal oleks nagu herneid puistatud.

Punased lähenesid linnale kiiresti. Nende väeüksusi juhatanud türgi ohvitseri Kazõm-bei ülejooksmine deniikinlaste poolele ei päästnud linna. Kazõm-bei — tema musta nime korraldus tookord suust suhu kogu

Dagestanis — oli mussavatistide agent. Ta ilmus punaste vägede asupaika, võitis nende usalduse, võttis osa lahingust ja ootas soodsat hetke reetmiseks. Tema reetmine kümnekordistas punaste vägede viha. Nad asusid kogu rindel pealetungile ja nende eelväed pidasid lahinguid juba Petrovski lähistel.

«Nikolai» laskis sisinal auru välja ja kõikus kai ääres muuta kohmaka mürakana — oli käsk tulesid mitte süüdata. Meri, sadam, linn, mäed — kõik olid kadunud pilkasesse pimedusse, mida läbistasid tuuleiilid. Valendas vaht, mis pritsis üle tormidest vigastatud muuli.

Vangid toodi kohale väga vaikselt. Kaptenisillale seisma jäänud vahimadrus luges neid üle.

«Üle saja inimese,» lausus ta kaptenile, kui viimane must vari püssipäralöökide saatel aeglaselt trümmi ronis. Trümmist hoovas vastu külma ja kopitanud naha lõhna.

Sadamast lahkuti öösel.

«Nikolai» sõitis ümber muuli, raksus, karjatas ja ajas külla püsti. Jäise vee künkad veeresid tema igivana põhja alla. Ühiskajutis kukkusid klaasid laualt.

Deniikinlased tunglesid reelingu ääres. Nad vaatasid kaldale, kus alatasa sähvatasid lõhkevate mürskude hümused tulukesed. Nendega koos vaatas ka kelner. Tuul kergitas tema harvu juukseid. Vastu parrast peksis Kaspia laine, nagu oleks malmset lokku löödud.

Enne väljasõitu tuli laevale halli põetud habemega vana ohvitser. Tema peenikesi sääri katsid mustad siidmähised ning tema hõredad juuksed olid hoolikalt lahku kammitud ja pea ligi soetud. Ta nõudis, et talle toodaks ühiskajutisse teed, seejärel käskis ta kutsuda kapteni, laotas kaardi kiirustamata laiali ja asetas sellele oma plaikesed käed.

Sisse astus kapten, nagu tuulest punane, ja jäi tusa- selt ukse juurde seisma.

«Tulge lähemale.» Ohvitser naeratas kuivalt.

See naeratus kohutas kaptenit: nii naeratatakse tavaliselt nende juuresolekul, kes on hukkumisele määratud.

«Kuulen.» Kapten astus kaardi juurde.

Ohvitser võttis punase pliatsi, teritas seda kiirustamata žiletiteraga, pani suitsu ette, kissitas silmi, ja otsi-

nud midagi kaardilt üles, tegi sinna rasvase risti. Seejärel mõotis ta silmadega vahemaad ja tõmbas Petrovskist üle mere sirgjoone märgitud kohani.

«Hoidke seda kurssi,» ütles ta.

Kapten heitis pilgu kaardile.

«Kurss Kara-Bogazile?» küsis ta kohkunult.

«Peaaegu. Kuid ainult peaaegu. Hoidke veidi põhja poole, näete, sellele saarele. Kuidas selle nimi on? Lubage...» tähendas ohvitser kaardile vaadates. «Kara-Ada saarele.»

«Pole võimalik,» lausus kapten kõlatult.

«Tähendab kuidas pole võimalik?»

«Saare lähedal ei ole ankrupaika. Sellel kursil on laine küljelt, meie aga sõidame ilma lastita. Ma pean seda kurssi ohtlikuks.»

«Aga torm jääb ju justkui vaiksemaks,» sõnas ohvitser meelitavalt.

«Ja üldse ei ole võimalik talvel Kara-Bogazi ranniku lähedal sõita. Seal pole tulesid, aga karisid on ilmatu hulk. Mul pole õigust riskida inimeste ja laevaga. Pealegi ei liigu seal inimhingegei.»

«Ah nii!» ütles ohvitser laulval häälel. «See ongi suurepärane. Meile ongi just vaja niisugust kohta, kus ei liigu inimhingegei. Jah, on vaja!» hüüatas ta ootamatult kiunuva falsetiga. «Võtke vaevaks täita korraldusi, muidu ma panen teid trümmi istuma nende tõbraste juurde. Meeskonnale teatage, et me sõidame Krasnovodskisse. Tekil pole tarvis ilmaasjata tolgendada. Kõik. Mingel!»

Kapten väljus. Ta nägi, et roolikambrisse oli pandud tunnimees. See seisis madruse kõrval ja vaatas kompassi, kontrollides midagi paberilt.

«Langesime lõksu, ei nüüd enam pääse!» mõtles kapten. Oma kajutis võttis ta välja Kaspia mere lootsiraamatu, otsis üles Kara-Ada saare kirjelduse ja luges selle läbi.

Lootsiraamatus oli öeldud, et see täiesti tühi saar, kus ei leidu tilkagi vett, kujutab endast kaljunukki ja asub miili kaugusel Kaspia idakaldast, Bek-Taši neeme vastas, Kara-Bogazi lahest põhja pool. Saarel leidub rohkesti madusid. Paatide randumiseks on ainult üks koht. Juurdepääs saarele on ohtlik arvukate karide

lootu. Ankrupaigad puuduvad. Põhi — paljas kiviplaad — ei pea ankrut.

«Kõik on läbi!» Kapten viskas lootsiraamatu lauale. Lained kerkisid mägedena. Viletsad mastituled valgustasid kõrget käila, mis viskles kord ühele, kord teisele poole. Laevakell hakkas iseenesest helisema — järeltõlke oli laeva kalle vahepeal kuni nelikümmend kraadi. Pungissilmne ohvitser ronis heitunult ülemisele tekile ja heitis rinnuli reelingule — tal oli süda paha. Ta oksendas musta vette, oigas ja vandus. Jaanuariöö sõotis idast vihinal, müraga, kuulutades ette möödapääsmatut hukku.

Trümmis oli pime, vesi loksus ühest seinast teise. Vangid istusid või lebasid märgadel laudadel. Nad lendasid nurgast nurka. Nad püüdsid kinni haarata roostetanud rüütelade servast, peksid näod veriseks, jäid kurdiks kahuripaukudena kõmavatest lainete löökidest ja oigasid ägedate merehaiguse hoogude käes. Vähesed neist andsid endale aru, et nad on hukkumise äärel, et see närune laev sõidab praegu ilma lastita, et ta kaldub küljele neljakümnekraadise nurga all ja et ta võib iga hetk heita küljeli ja enam mitte tõusta, kuid ühte teadsid kõik väga hästi — ees, tollel tundmatul maismaal, kuhu neid viiakse, ootab neid surm.

Väga hästi teadis seda ka geoloog Šatski, kes oli sattunud vangide hulka juhuslikult. Ta ei olnud bolševik. Ta oli vaid teinud katset Petrovskist Astrahani pääseda. Teda kahtlustati spionaazis, pandi vangi ja viidi Petrovskis kolm korda mahalaskmisele, kuid maha ei lastud. Viidi öösiti. Võeti kambritest viiskümmend vangi ja viidi prügimäele, kus elasid raipelihaast rasvunud penid.

Surmamõistetud rivistati üles ja loendati. Esimesel korral lasti maha iga kümnes; Šatski osutus sel ööl kaheksandaks. Teisel korral lasti maha iga viies, kuid Šatski osutus neljandaks. Kolmandal korral lasti maha iga neljas, ent Šatskil vedas jällegi — ta oli esimene. Pärast kolmandat korda läks ta pea halliks. Teda ja teisi ellujäänuid sundisid valged mahalastute laipu vanadesse lubjaaukudesse tassima.

Mahalaskmistel käsutas hallide pungis silmadega ohvitser. Iga kord võttis ta julgustuseks alla oma topkad,

sõimas vange «raibeteks», rivistas nad ühte ritta üles ja sundis siis neid palju kordi järjest kohta vahetama. Konvoisoldatid — haiglase välimusega, ähmaste joodikusilmadega noorukid — nimetasid seda «viini kadrilliks».

Petrovskisse sattus Šatski Mangõslaki poolsaarelt. Pärast kivisöe ja fosforiitide otsimist Kara-Tau mägedes kavatses ta minna Kara-Bogazi lahe äärde, ent kirgiisi teejuhid keeldusid kategooriliselt teda sinna viimast. Oli südasuvi ja Karõn-Jarõki liivaväljadel, kust viis tee Kara-Bogazi, polnud tilkagi vett. Tuli Udjuki metsiku kiltmaa kaudu tagasi pöörduda Aleksandrovski forti. Fordis elas Šatski kolm kuud. Talle isegi meeldis selle halli linnakese masendav igavus, kuhu ei ulatunud tookord ükski võim. Fordis kirjutas ta ekspeditsiooni aruande ja huvitava töö needusena kuiva Mangõslaki veevarudest.

Ekspeditsiooni ajal pani ta tähele, et kiratsevad oja-kesed Kara-Tau mägedes voolavad alati välja kivikutest. Šatski kuulus nende inimeste kilda, kes on harjunud otsima kõigele seletust. Ta elas täpsete seaduste ja usaldusväärsete hüpoteeside maailmas.

Mitu päeva murdis ta pead nende ojakeste tekke üle, siis palkas ta kaks poisikest, kes talle mere kaldalt tema õues asuvasse tühja tsementbasseini hunniku keskmise suurusega munakive tassisid. Kalurist peremees arvas, et Šatski on igatsusest Venemaa järele ja «teadusest» ogaraks läinud.

Koos poistega puistas Šatski kogu basseini munakaid täis, kolmanda päeva hommikul aga võttis osa kive välja. Alumised kivid olid märjad: basseini põhja oli tekkinud puhta vee loik.

Küsimus oli lahendatud: nagu kõikjal kõrbes, nii on ka Mangõslaki poolsaarel suvel päevad kohutavalt kuumad, ööd aga külmad nagu märtsiööd Moskvast. Kivikud on öösel kiiresti jahtuvate õhuaurude looduslikuks kondensaatoriks. Need kivikud imevad endasse niiskust, lasevad sellel allapoole valguda ja säilitavad seda oma kihtide all.

Kõige rohkem oli Šatski avastusest vaimustuses tema peremees. Ta unistas, et ehitab suure basseini, puistab selle kiviklibu täis ja ammutab igal hommikul sealt

kümme lämbrit hea maitsega magedat vett haisva kaevu-vee asemel.

Basseini tuli vaatama endine Mangõslaki piiramatu valitseja — kaupmees Zahhari Dubski. Šatski vastas ebasõbralikult selle kulunud lüstriinist pintsakuga rohkeajumelise vanamehenässi pealetükkivatele küsimustele.

Enne revolutsiooni oli Dubski olnud miljonär. Ta oli võtnud tsaarivalitsuselt rendile kogu Mangõslaki poolsaare. Ainuüksi temal oli lubatud kaubelda ja kalu püüda «kalavarude kaitse seadustest» kinni pidamata. Jumalakartlik ja lahke olemisega vanamees maksis igale kirgiisi töölisle kogu kalastushooaja eest kaks rubla, kauples vodkaga ja saatis oma «heategijale», Taškendis elavale suurvürst Nikolai Mihhailovitšile, kingitusi. See halli habemega vürst oli kogu Taga-Kaspia piirkonnas kuulus selle poolest, et armastas kõrvetava kuumusega oma aias ja majas ihualasti jalutada. Niimoodi võttis ta palujaid vastu ja kuulas ära ettekandeid.

Dubski imetles Šatski basseini, pistis käe selle põhja, kriipis seal kollase küünega, lutsis märga sõrme umbusklikult ja kutsus siis Šatski enda poole suvilasse. See seisas mere ääres, Tjub-Karagani majaka lähedal, ja oli tähelepanuväärne selle poolest, et seal kasvasid mõned kidurad puud. Šatski vihkas seda totrat maja, kus vana-usuline kaupmees jõi nõrkemiseni teed, vahtides kõrbe kohal hõljuvat suitsutaolist vinet.

Kõrb tuli päris fordi müüride äärde. Ta varitses forti linnavärvate juures. Kõrbe lahja savi ja hall puju tegid meeletu nukraks. Kuid sellele nukrusele lisandus uhkusekirme: kõrbe süngus oli majesteetlik, halastamatu, ja Šatski arvates oli vaid vähestel õnne olnud kogeda seda haaravat tunnet, mille kutsuvad esile viljatud ja uurimata maa-alad.

Peale Dubski elas Aleksandrovski fordil poole aruga erukindral, kes leiutas suslikupüüniseid. Kunagi oli ta olnud kohaliku kolkagarnisoni ülemaks. Kalurid jutustasid, kuidas see kindral otsekohe pärast forti saabumist tulisel kõrvil täkul paraadile kihutas. Ta oli ratsutanud kirgiiside juurde, ja soovides tervitada neid nende emakeeles, käratanud kõuehäälel:

«Tervist, saksauulid!»

Kirgiisid olid ära heitunud. Kogu linn oli tookord paar päeva vaevelnud naerukrampides.

Kõige huvitavamateks fordi asukateks olid kaluritest jahimehed — osavad hülgekütid. Hüljeste kütmist peeti ohtlikuks ja julmaks tegevuseks. Talvel sõitsid hülgekütid mööda jääd pikkade vooridega merele. Enne seda poputati sügis läbi hobuseid ja valmistati neid reisiks ette. Hobusest olenes hülgekütimisel kõik: kui jää kahuripauku meenutava raginaga pragunes ja hakkas pikkamisi avamere poole roomama, pistsid kütid meeletult hobuseid nüpeldama, et neid kaldale ajada, ja metsikud hobused kihutasid üle pragude, reed järel.

Kütiti ainult hülgepoegi — natte, kes ei osanud veel ujuda. Nad löödi jääl keppidega surnuks ja forti toodi vaid nende kallihinnalised kullakarva nahad.

Igal talvel hukkus mitu hülgeküttide artelli — košši. Jää kandis neid avamerele, viis Pärsia poole. Päästa suudeti neid harva: fordil polnud telegraafi, mis oleks õnnetusest Venemaale teatanud.

Šatski uuris välja, et Aleksandrovski fordil oli sundasumisel vaevelnud Tarass Ševtšenko, kes oli «kahjulike ideede levitamise pärast» soldatiks võetud ja Mangõšlaki sunnitöögarnisoni saadetud.

Alles novembris õnnestus Šatskil kalurikuunari — rejuškaga — fordil Petrovskisse pääseda.

Praegu lebas Šatski trümmis bolševikust madruse — eestlase Milleri kõrval. Temaga oli ta kolm kuud vanglas istunud. Koos oli neid kahel korral mahalaskmisele viidud, ja kui Šatski mõistust ei kaotanud, siis oli see ainuüksi Milleri teene.

See vaikne meremehe nokkmütsiga nooruk jutustas napolisõnaliselt oma sünnimaast Eestist, liivaluidetest ja iidsest Tallinnast. Šatski ei suutnud kuidagi vabaneda mõttest, et praegu on Tallinnas hämar, rohekast Balti mere jääst lõhnav talv, mis on ehtinud end vaiksete tulukestega, ja et see linn on inimtühi, sest tuhanded millerid on kodunt lahkunud — nad võitlevad punastes väeosades Samaara ja Senkurski all, istuvad haisvates vanglates, nälgivad ja elavad auklikes, jääga katunud kaubavagunites.

Miller langes vangi luurel. Deniikinlased pidid ta ilm-

ingimata «vaikseks tegema», nagu ta ütles, aga ometi mõttes ta ise millelegi, mis oli surmast kaugel, arvata-vasti põgenemisele.

Kui Šatski mahalaskmisöödel värisema hakkas, patutas Miller talle seljale ja tuletas meelde:

«Jätke! Kui oleme kord ilmale tulnud, siis peame nii-kiinil ka surema.»

Šatskit hämmastas seitsmeteistkümnenda aasta palavatel juulipäevadel bolševikuks saanud Balti laevastiku juurimadruse Milleri enesevalitsemine. Miller oli Šatskiat kümme aastat noorem, tal polnud sajandikkugi Šatski teadmistest, kuid geoloog tundis end tema kõrval poisikesena.

Miller oli kõigutamatu ja teadis midagi, millest geoloogil polnud mingit ettekujutust — seaduspärasusi, mis valitsesid võitluse ja võidu üle. Ta vaatas inimestele rahulikult ja mõistvalt ning vilistas omaette, ülekuulamisel aga vastas väga viisakalt, kuigi ebaselgelt, naeratas ja vaatas märatsevatele ning kahvatutele ohvitseridele otsa igavleva pilguga, nagu poleks nad inimesed, vaid ammusest ajast tuttavad trümmid.

Ta sai kuulsaks sellega, et viis vastuluure ülema hüsterikasse, seejärel aga valas rahulikult klaasi vett ja ulatas selle talle. Ülem virutas klaasi laualt maha, äigas ratsapiitsaga paberite pihta ja lubas Milleri veel samal õhtul üles puua, aga ei poonud.

Vastuluure pidas Millerit «ohtlikuks subjektiks» ja komissariiks ning lootis temalt tähtsaid andmeid välja pigistada. Teda ei pektud kordagi püssivardaga. Konvoisoldatid vaatasid Millerile teatud aukartusega:

«Vintske, raibe, see ei vannu alla.»

Trümmis roomas odessalane Školnik — endine sadul-sepp ja partisan — tasakesi Milleri juurde, kes oli vangidest ainsana meremees, palus temalt suitsu ja ütles:

«Sina oled meremees ja tunned laeva.»

«Seda küll,» vastas Miller.

«Ma otsustasin nõnna (Školnik hääldas seda sõna väga pehmelt). Laev tuleb uputada koos nende lurjustega.» Školnik osutas põleva suitsuotsaga lae suunas. «Tee kraan lahti, see kingston või kuidas seda teil nimetataksegi. Niikuinii tapetakse meid maha. Ja kui juba otsa saada, siis teeme ühtejärke ka neile lõpu peale. Nõnna.»

«Kingston ei ole siin,» vastas Miller ükskõikselt. «Mil-
leks rumalusi teha? Nende laul on lauldud, aga kui
meist kümmege ellu jääb, pole sugugi halb. Ära korralda
massilist enesetappu, Školnik, ära tekita paanikat.»

«Nõnna! Nõnna!» pomises Školnik kibestunult ja roo-
mas Milleri juurest eemale.

Kapten istus kogu öö oma kajutis palitult seljast võt-
mata. Hahetama hakkas hilja, alles kella kaheksa paiku.
Külmades kajutites hõljus hall udu. Higiste illuminaa-
torite taga möirgas meri endist viisi. Idas, Aasia ääre-
tute kõrbete kohal, kollendas jääne koit.

Kapten tuli välja tekile. Ühiskajutis lamasid põran-
dal rohelised soldatid. Mereavaruse ebaõdus aovalgus
immitises nende kolmevärviliste paeltega käkrus sine-
litele, hunnikusse laotud vintpüssidele ja pundunud
nägudele. Ohus oli tunda okse ja piirituse lõhna.
Määrduvad peeglist vaatas vastu vaas kuivanud
fuksiaga.

Kelner pühkis kollaseks läinud tassid millegipärast
üle ja pani laudadele krabisevad targeldatud linad. Vana
harjumus nõudis oma osa.

Ta vaatas altkulmu kapteni poole ja ohkas. Jah, möö-
das olid toredad reisirid Astrahanist Bakuusse, kus isegi
tema, kelner, ametialast misantroopiat põdev inimene,
naljatas reisijatega ja silistas lastel pead.

«Kus on aeg tulnud, Konstantin Petrovitš!» Kelner
avas tühja kapi ukse. «Ehk joote viina? Küllap pole
hamba allgi kuiva kohta. Sjomkin ütles eile meeskonna
kajutis õigesti: me pole mitte aurik «Nikolai», vaid ujuv
võllas.»

Kelner pööras selja ja pühkis määrduvad salvrätikuga
silmi. Tema kõhn kael kattus tiheda punaga.

Kapten ohkas ja läks sillale. Seal seisis, binokkel
rihma otsas, eilne peenikeste jalgadega vana ohvitser.
Ta vaatas itta ja krimpsutas nägu.

Ohvitser astus kapteni juurde, vaatas talle sõbralikult
silma ja küsis habet sügades:

«Kuulge, kapten, millal see Kara-Ada ükskord juba
tuleb?»

«Kui kohale jõuame, küll siis tuleb.»

«Nii, nii, nii, mõistan.» Ohvitser võttis välja kullast
portsigari ja pani suitsu ette, kaptenile pakkumata. «Nii,

nii, nii.» Ta asetas käe kapteni õlale. Käsi tundus ole-
vat malmist. «Teatage mulle, kui oleme saarest viie
müli kaugusel. Muide, tõrkuda pole vähimatki mõtet.»
Ta pigistas kapteni õlga. «Meie sõit on salajane. Hoia-
tage inimesi, et lobisemise eest vastutavad nad peaga.»

Kapten noogutas ja vabastas ettevaatlikult õla. Oh-
vitser hakkas oma ämblikujalgadel kõikudes laevatrepi
poole astuma.

Kahe tunni pärast teatas vahimadrus, et silmapiiril
on näha maad. Torm hakkas vaibuma. Jääne vesi lakkus
lainsalt «Nikolai» külgi. Talvapäeva valguses ujusid pea
kohale madalad mustad pilverünkad, mis helkiva sini-
taeva taustal näisid olevat rohmakalt välja tahatud.
«Nikolai» lähenes tasase käiguga üksildasele saarele,
mida ümbritses vahune lainemurd.

Belleks ajaks heitsid trümmis hinge kümme tüüfuse-
haiget. Nende laibad loksusid vees. Grusiinlane Gogo-
beridze kisendas metsikult ja valas endale kamaluga
jääkülma vett kõrvadesse. Tal algas mumps. Ta sonis.
Talle näis, et vastuluure mehed kõrvetavad ta pead
tulise rauaga, ja ta kutsus oma kaaslasi appi.

«Sandro, appi! Sandro, ära lase mind tappa!»

Keskpäeval tehti trümm lahti.

Läppunud õhk tungis sealt välja koos grusiinlase
meeleheitliku kisaga:

«Sandro, viruta lurjustele!»

Satski tõstis pea. Ülal kõrgel, raudkaevu äärtel, kõi-
kusid rohelised sinelid ja veel kõrgemal kihutas nende
kohal koos pilveräbalatega külm taevast. Vaevast janu.
Valgus ujutas trümmi üle. Vangid pilgutasid silmi,
raputades ripsmetelt sogaseid pisaraid.

Nüüd nägi Satski esmakordselt trümmi roostes sise-
must ja punakat vett jalgade all. Selles ujusid vaikselt
ootsudes koolnute sinised kõhnad näod. Kolm avaari
lebasid üksteise otsas, märjad burkad tugevasti ümber
pea mähitud. Üks neist oli elus. Ta tõstis pea, seletas
midagi pikalt ning kaeblikult turdmatus keeles ja lan-
ges vette.

Miller astus raudredeli juurde ja hakkas pikkamisi
üles ronima. Sealt karjuti, kuid Satski ei kuulnud mi-
dagi — ta ronis kramplikult Milleri kannul, kartes alla
kukkuda.

Trümmist tuli välja kaheksakümmend inimest. Need, kes ei suutnud omal jõul üles ronida, jäeti trümmi ja see suleti taas raskete laiade laudadega.

Vangid — laeva õõtsumisest, näljast ja janust kollaste nägudega inimeste summ — aeti kokku ahtrisse. Värske õhk rebestas veretuid kopse.

Laev õõtsus küüraka saare juures, mis meenutas veest väljaulatuvat musta kivi.

Halli peaga ohvitser ronis kaptenisillale. Ta silmitses vangide summa ja muigas.

«Önnitlen, seltsimehed, eduka kohalesaabumise puhul!» Ta osutas teatraalse žestiga saare suunas: «Siin on teie varjupaik. Võite siin nõukogude võimu välja kuulutada... Porutšik, jaota nad kahekümne kaupa ära!»

Paatide vettelaskmine võttis palju aega. Šatski ootas ükskõikselt. Üks madrus pistis talle vargsi pihku paki mahorkat. Šatski vaatas mahorkat tühjal pilgul ja andis selle Millerile. Ta ei suitsetanud.

Vangide toimetamine Kara-Ada saarele kestis mitu tundi. Tugeva murdlainetuse tõttu ei saanud paadid randa sõita. Seal, kus vesi oli vööst saadik, sunniti vange vette hüppama ja jalgsi kaldale sumama. Školnik ei pidanud vastu. Laine lõi tal jalad alt ja kandis ta merre.

Kaldal heitis Šatski kividele ja jäi laeva silmitsema. Kunagi mustaks ja kollaseks värvitud laev oli praegu räpane ja sünge, ta kiikus lainetel ja ajas korstnast välja haisvat suitsu, mis kadus kaugusse pika sabana.

Šatski ei taibanud, mis see oli, mis juhtus. Ta nagu ei pannud tähelegi, et nad toodi saarele tühjade kätega: ilma veeta, toiduta, isegi ilma kuivanud leivata. Ainult Miller teadis, mida see tähendab. Saare ja ranniku vahel tormitses lai väin.

Šatski nägi, kuidas viimane paat laeva juurde tagasi pöördus ja madrused seda kaua, üksteist segades, taliga üles tõmbasid. Seejärel toodi trümmist välja laibad ja heideti vette; parda taga sulpsaatas vesi. «Nikolai» andis vile, ja mattes saare suitsu sisse, sõitis lõunasse, Bakuu poole.

«Mis teha, Miller?» pomises Šatski ja istus kividele. Miller raputas teda õlast:

«Püsti tõusta ja otsida kokku kogu kütus, mis selles

seatud kohas leidub. Olge mehine. Siin pole tilkagi magadat vett. Ilma veeta elame meie, terved inimesed, ainult kolm päeva. Võib-olla rändavad väina taga ringi turkmeenid. Tuleb suitsuga endast märku anda.»

Kogu öhtu lutsis Šatski janu petmiseks väikesi külmi kive. Ohtelugu komistades hulkus ta mööda saart ringi ja otsis kuivi oksid ning kaldale paisatud lauapätki. Meri oli tühi. Šatski teadis, et sel aastaajal ei kohta siin ühtki laeva, ühtki turkmeenide paati. Kes tuleb siia mustendavatele surnud kallastele, kus pole midagi peale liiva ja kibeda soola!

Öösel süüdati kaks lõket ja asetati nende lähedale tuufusehaiged. Hommikuks oli ellu jäänud vaid kuuskümmend inimest.

Kolm üliõpilast Temir-Han-Šurast otsustasid kaldale ujuda. Miller ei hoidnud neid tagasi. Ta kuhjas lõketesse kuiva puu ja igasugust prahti, et saaks paksu valget suitsu. Üliõpilased võtsid riidest lahti. Kaks hakkasid ujuma, kolmas aga heitis kaldale, surus näo vastu maad ja puhkes nutma; ta ei suutnud isegi vette minna: jalad ei kandnud teda ja süda oli paha. Ujujad uppusid kalda lähedal. Väinas möllas jällegi torm. Vool kandis kividele musta vett. Öhtul roomasid vangid lõkete äärde ja lamasid seal liikumatult. Miller näris oma madruse ilma otsa ja vaatas väina teisele kaldale, lootes näha seal lõkketulesid — vastust nende märguandele. Kuid lõkkeid ei olnud. Raske öö vajus kõrbest neile peale koos udu ja tahmaga. Ta ajas saare juurde kokku kogu pakase, mis peitus viljatus näljases tuiskliivas.

«Miller,» sosistas Šatski keskööl, «Miller, mul tuli meelde: kirgiisid ajavad talvel karja Kara-Bogazi äärde, sest selle lähedal orgudes on lund.»

«See oleks meie õnn, kui hakkaks lund sadama,» pomises Miller.

Öösel suri veel viisteist inimest. Šatski lebas hommikul peaaegu teadvuseta. Tuul tõi idast madalaid musti pilvi — see võis olla ka tohutu tulekahju külm suits. Šatski avas punased silmad ja vaatas juhmilt pilvi, lootes, et ehk langeb sealt üksainuski vihmapiisk.

Pilvi tuli üha juurde, nad tõuklesid omavahel ja laskusid üha allapoole. Meri jäi vaikseks. Tuul muutis suunda ja meri valmistus sööstma saare peale põhja

poolt, kust võib-olla oli juba tulemas päästev lumetorm.

Šatskile meenus, et trümmis oli neid olnud üle saja inimese. Kus siis ülejäänud on? Kas tõesti lasti kõik maha?

Keel tursus üles. Šatski pööras vaevaliselt pead, iga sõna tegi põletikulisele suulaele teravat valu. Pilved laskusid üha madalamale. Ilmselt ulatusid mustal kaljurahnul surevate inimeste oiged juba nendeni. Koos pilvedega laskus saarele röske ja halastamatu õhtu.

Miller roomas põlvedel lõkke äärde ja tõukas jalga-dega tulle viimased pehkinud lauad. Lähemate kivide tagant hoovas lõkke juurde imalat laibalehka. Miller langes kõhuli ja jäi vait.

Viimane öö algas põhjatuule lakkamatu undamise saatel. Südaööl tundis Šatski oma näol millegi märja ja külma puudutust. Taevast langes hõredat torkivat lund. Šatski tahtis hüüda, et Millerit äratada, kuid ei suutnud. Ta avas vaid suu ja püüdis harvu lumehelbeid, mis koos tuule ja lainepritsmetega lendasid tema lõhkiste mustadele huultele.

Ja ometi oli tarvis Miller üles äratada, kui ta polnud surnud. Šatski toetus kätega vastu teravaid kive ja tõusis istukile. Jalad õhetasid: ta oli nad nähtavasti öösel ära külmetanud. Tuul kõigutas teda nagu hernehirmutist, puhus selga ja jahutas põletikulist nahka.

Šatski sundis end silmi avama, kuigi talle oli täiesti selge, et nende lahtitegemine tähendab surma, sest kauem ei suuda ta enam taluda selle metsiku ulguva öö vaatepilti. Ettevaatlikult avas ta kleepuvad laud ja vaatas kaugusse nagu kuutõbine: lumetormi taga pilkases pimeduses põlesid kolm tuld. Oli see viirastus või põlesid tõesti teisel kaldal tuled?

Šatski kobas enda kõrval Milleri kuube ja tõmbas seda kõigest jõust kaelusest. Miller hakkas oigama.

«Miller!» sosistas Šatski, kuigi talle endale näis, et ta karjub. «Miller, kullake, tõuske üles. Kaldal on tuled! Palju tulesid!»

Miller hakkas liigutama ja pööras enda suure vaevaga selili. Šatski kättesse ja õlgadesse klammerdudes tõusis ta pikkamisi istukile, hingates talle näkku kuuma hingehku.

«Vennad...» ütles ta tasa, ja ta hää vääras. «Vennad, rutemini! Surm on meie ümber, vennad!»

Ta tõusis tuikudes püsti.

«Mis on?» hüüdis ta Šatskile. «Lama, ära end liiguta! Pea hommikuni vastu! Ju vist on meid märgatud.»

Vangid ei liigutanud end. Ainult üks punakaartlane tõstis pea, kuid laskis selle kohe langeda.

Hommikuks oli ellu jäänud vaid kakskümmend kaks inimest. Keskpäeval aga ilmus lõunast, Bek-Taši neeme tagant, hiiglasliku halli tiivana nähtavale aeg-ajalt sukelduv puri. Ta kerkis ja sukeldus jälle mustadesse lainetes, võideldes ägeda nordiga.

Purje nägi ainult Miller. Šatski lamas maas ja sonis. Talle näis, et kivi embas teda oma raskete kätega ja tahtis maa sisse suruda.

Miller heitis kustuvasse lõkkesse enda kõrval vedelea sineli. Lõkkest kerkis üles hingemattev kollane suits.

Viimane, mida Miller nägi, oli sarnakas nägu kõrvikmütsi all; seejärel kõrvetas tema suud mingi mõnus vedelik ja kellegi kähisev hää ütles vene keeles: «Võta need viisteist kaasa, kõik ülejäänud on surnud.» See oli kõik, mida Miller hiljem mäletas.

Belle kirgiisi nime, kes märkas kaldalt lõkete suitsu Kara-Adal, ei õnnestunud kellelgi teada saada. Võib-olla on see kirgiis veel elus. Võib-olla karjatab ta Gurjevi lähedal Adajevi steppides «Ovtsevodi» lambakarju või töötab Kara-Bogazi soolatööstuses — keegi ei tea seda, tema nime on neelanud kõrb. Rändrahval passe ei olnud; karjused läksid steppi ja neid oli võimatu sealt üles leida.

Keegi ei tea nende kirgiiside nimesid, kes süütasid vastuseks lõkkes Bek-Taši lähedal kaldal. Nad põletasid lõkkeid ja rääkisid õnnetusest; sellest, et neetud saarele, kus pole midagi peale madude, on sattunud inimesed. Kara-Adale sattunud inimene pidi kindlasti hädas olema.

Oli tarvis paati, kuid seda kirgiisidel ei olnud. Paadid olid kaugel, Kara-Bogazi lahe ääres, kus venelased olid ehitanud laudadest maja ja pannud sinna elama tiheda musta habeme ja lõhkilõigatud kõriga mehe.

Kõigis rändlaagrites liikus ringi kuuldu, et selle mehe kõris on hõbetoru. Vanamehed imestasid, kuidas küll basmatšid pole seni kallile torule silma heitnud ja veidrikku venelast ära tapnud. Teati jutustada, et see venelane panevat paksu raamatusse kirja tuuled ja pilvede liikumise, vee värvi ja muud ended. Venelase toimingud lõhnasid kuradi tembutuste järele. Kõik viitas sellele, et ta on tõeline nõid, sealjuures aga hea südamega. Ta tohterdas karjakasvatajaid, kellel olid paised või olid marjad silmas ja vedas neid alati oma paadiga üle väina.

Hõbekõriga mehe nimi oli Nikolai Remizov. Ta oli esimene meteoroloog, kes nõustus talvitama koos vana valvuri Arjantsiga ajutises meteoroloogiajaamas Kara-Bogazi ääres.

Töökaaslaste arvates ootas Remizovit Kara-Bogazi ääres kindel surm. Kuid juba oli möödunud pool aastat, aga keegi polnud temasse puutunud. Venemaalt ei tulnud ühtegi teadet. Remizov vaid aimas, et seal möllab maruna kodusõda.

Ta elas Arjantsiga nagu Robinson. Nad küttisid mets- hanesid, püüdsid väinas kalu. Neile oli jäetud aastane tagavara jahu, suhkrut, petrooleumi ja teed. Kogu novembrikuu varusid nad kütuseks saksauuli ja nende kitsas majakeses oli soe ning lõhnas leiva järele, mida küpsetas Arjants.

«Ümbrus on sadade kilomeetrite ulatuses asustamata,» kirjutas Remizov päevikusse juba esimesel päeval, kui ta oli mahukatest turkmeeni paatidest laudmajakesse üle kolinud.

Remizov ei pidanud meteoroloogiat täppisteaduseks, vaid pigem kunstiks ega tegelnud niivõrd meteoroloogiliste vaatlustega kui võrd Kara-Bogazi lahe ja kõrbe tundmaõppimisega.

Ta väitis, et mõttetera «kõik voolab, kõik muutub» sündis esmakordselt kõrbeelaniku ajus.

«Kõrbes pole midagi püsivat,» kirjutas ta oma päevikusse. «Siin liigub kõik vahetpidamatult, kuigi te esimesel pilgul näite sukelduvat liikumatuse kuningriiki.

Liigub liiv, kustuvad maapinnalt vanad teed, ilmuvad ja kaovad kibitkad, iga tund muudavad suunda tuuled, rändavad inimesed. Liivakõrbed on ainukesed liikuvad

maismaa osad. Need on mandrid, mis tõusevad orkaani ajal ohku ja tekitavad haruldasi värviefekte, mida nimetatakse ehaks...»

Kõnealusel jaanuariõhtul kirjutas Remizov oma päevikut ja märkis tõtlikult üles oma järeldusi glaubrisoola sadestumise iseloomust Kara-Bogazi lahes. Sel hetkel tundusid need järeldused talle geniaalsetena. Praegu on nad saanud aabitsatõeks.

Ta oli täpselt kindlaks teinud, et glaubrisool — mirabiliit — sadestub kristallidena lahe põhja ja hõljub tahkelt vees vaid talvel, kui vee temperatuur langeb kraadini üle nulli. Kara-Bogaz, see mirabiliiditehas, tootab ainult talvel — umbes novembrist märtsini. Talvetormid heidavad mirabiliiti kaldale lausa mägedena, sadade tuhandete tonnidenä.

Märtsis, niipea kui vesi soojeneb, lahustub mirabiliit selles jäägitult. Suvel lahe vees tahket mirabiliiti ei leidu.

Suvine kuumus avaldab lahele samasugust toimet nagu sulatusahi. Ta muudab vee nii tihedaks, et juba viiekraadise soojusega algab selles mirabiliidi kristalliseerumine. Mõlemad, nii suvi kui talv, soodustavad mirabiliidi varude lakkamatut, kuid perioodilist suurenemist lahes. See nähtus meenutas Remizovile looduse suurt ringkäiku. Öitsevad ju igal kevadel puud ja kannavad igal sügisel uusi vilju. Laht andis igal talvel miljoneid tonne mirabiliiti, oli andnud seda aastatuhandete jooksul ja hakkab ka tulevikus andma tuhandete aastate jooksul, ükskõik kui palju miljoneid tonne teda ka välja ei ammutata, välja ei veeta ja ümber ei töötata.

«See on alles rikkus!» ütles Remizov kirjutatut üle lugedes.

Ta rääkis veidra häälega: sellel oli metalne kõla. Kui sülg juhtus toru ummistama, muutus hää l vilesarnaseks ja läks falsetist üle mahlakaks bassiks.

Remizov pani päeviku kõrvale ja hakkas fantaseerima. Ta kinnitas Arjantsile, et mõne aasta pärast püstitatakse Kara-Bogazi viljatutele kallastele pronksist mälestussammas Žerebtsoville — esimesele selle lahe uurijale, Remizovi ristiisale. Žerebtsov seisab, loppis meremehemüts peas. Tema jalge ees rullub lahti

vaskne lahe kaart. Mälestussambale raiutakse kiri: «Vapralt Kara-Bogazi uurijale — Nõukogude Venemaa.»

Arjants kükitas ahjusuu ees ja keetis teed soolase võitu veest. Kell hakkas üheksa saama. Väina tagant kostis tumedalt püssipauk, seejärel teine, kolmas.

Remizov tõusis püsti.

«Üksi ära mine, lähme koos,» ütles Arjants.

Nad väljusid tuulisesse õhe. Kitsa väina taga karjus keegi kurguhäälega, seejärel tulistati jälle õhku.

Remizov päästis paadi lahti, tulistas vastuseks ja hakkas kiiresti sõudma. Arjants istus norutades paadipäras. Lasud põhjakaldalt tähendasid, et sealt paluti paati. Seda oli juba varemgi paar korda ette tulnud, ent kunagi veel polnud kirgiisid lahe kaldale tulnud öösel ja see tegi Arjantsi rahutuks.

Kaldal keerlesid tigidail setukail kaks noort kirgiisi. Nad ulatasid Remizovile ja Arjantsile vaikides oma laia lameda käe ja hakkasid mõlemad korraka rääkima. Remizov sai aru vaid ühest: Kara-Ada saarel hukuvad inimesed. Juba teist päeva põletavad nad lõkkeid ja paluvad abi. Tuleb turkmeeni purjepaadiga sinna sõita. Keegi ei tea, mis inimesed seal on ja kuidas nad sinna on sattunud. Remizovil jooksid külmajudinad üle selja. Sellist külmatunnet, mis ennustas meeletuid tegusid ja sarnanes vaimustusehooga, oli ta kogenud vaid lapsepõlves, kui ta öösiti raamatuid lugedes oli nutnud.

Remizov võttis ühe kirgiisi kaasa ja tuli oma asupaika tagasi. Meteoroloogiajaama juures oli vaia külge kinnitatud purjekas. Ligemale tund aega töötasid nad, hambaad risti, kinnitades purje, võtsid siis kaasa kaks veeankrut, pudeli viina, mõned praetud kalad ja sõitsid merele.

Arjants seisis kaldal. Enne minekut hüüdis Remizov talle:

«Kui midagi peaks juhtuma, hoia kurssi Krasnovodskile!»

Arjants lõi käega: pole mõtet rääkida hullumeelsega!

Väinast jõudsid nad välja hilja öösel. Laine hakkas paati loopima. Remizovile meenus, et ümberringi sadade miilide ulatuses pole ühtki laeva, ühtki inimhinge, pole

midagi peale tinase ja tapvalt külma mere, öö ja nende lahe mehe kägisevas turkmeeni purjekas. Tahtmatult jooksid judinad üle selja.

Kulvast kõrge rohest ümbritsetud soe laudadest maha, pikad päevad, harvad lajavad paugud metsparade pihta, viis kasti raamatutega (neist oli ainult üks läbi loetud) — see kõik jäi seljataha, selle varjas mustavesi.

Kirgiis ütles, et tuleks hoida rohkem avamere poole: kalda lähedal on karid, terved kivilasud, paat puruneb seal nagu klaas vastu rauda.

Nõnda sõitsid nad tormis kogu öö. Ainult üks kord ennustus Remizovil suitsu teha.

Koldikul märkasid nad Kara-Ada musta kihvakujulist teravikku. Remizov küsis kirgiisilt, kas Bek-Taši lähedal on sobivat randumispai. Kirgiis vangutas koheldes pead. Asi muutus keeruliseks. Remizov hamustas huulde ja juhtis laineharjadel lausa lendu tõusva paadi saare poole, kus lõkkest kerkis äkki kollast mürgist suitsu.

«Elus!» naeris kirgiis ja kõigutas pead. «Oi, need inimesed on elus!»

Tema pirtsmetest märg nagu läigahtas rasvast.

Saarel leidis Remizov palju laipu ja viisteist elus inimest, kes lebasid meelemärkuseta. Ta valas elavatele suhu natuke veega segatud viina ja kandis nad kirgiisi abiga paati. Toibus ainult Miller. Teised oigasid ja sõitsid.

«Kes te olete?» päris Remizov Millerilt, kui paat vett sammuades liikus pärituult Bek-Taši suunas, kus asus kirgiiside talilaager. «Mis naine see teiega kaasas on? Kuidas te saarele sattusite?»

«Viis päeva pole juua saanud,» vastas Miller ja heitis paadi põhja pikali. «Viis päeva. Kõik tüüfusehaiged surid. Mis nad lurjused tegid — see oli hullem kui mahalaskmine!»

«Kes te siis olete?» päris Remizov uuesti.

«Vangid Petrovskist. On parteilasi, on punakaartlasi, on juhuslikke. Deniikinlased põgenesid Petrovskist ja laadisid meid laevale, trümmi, ja jätsid saarele maha ilma veeta ja toiduta.»

Remizov ei vastanud midagi. Tähendab, see, mida ta oma sisimas oli kartnud, oli saabunud ka kõrbe — kodu- sõda, tüüfus — kõik, mis polnud tal lasknud lõpetada tema avastusega seotud töid, see, mille eest ta oli peitnud enda siia, lahe kaldale, kust ainult kord aastas läks läbi paarkümmend kibitkat ja kus polnud ühtki venelast.

«Naine on tundmatu,» sõnas Miller, «juhtumisi meie sekka sattunud. Ja ka see teadlane sattus meie hulka juhuslikult. Valgekaartlased panid teda kolm korda seina äärde.»

«Missugune teadlane?» küsis Remizov ja pööras tüüri, et rannikuäärsetest kaljudest mööda sõita.

Miller ei jõudnud vastata: paat sattus murdlainetesse.

Kirgiisid haarasid paadist kinni ja tõmbasid ta ühe ropsuga kaldale.

Vaikides kanti sonivaid inimesi telkidesse. Ööseks suri viis inimest. Hommikul suri kuues — vana talupoeg, kes sonis staniitsast «kallis kodupaigas Kubanimaal».

Kõigist vangidest jäi elama vaid üheksa inimest.

Kuus asusid kirgiisidega teele Krasnovodski suunas, lootes jõuda raudteeni, kolm aga — Milleri, Šatski ja naise — võttis Remizov enda juurde.

Šatski näolt ei lahkunud kaval naeratus. Naine — armeenlanna, kooliõpetaja Rostovist — nuttis järjepannu.

Senini Remizov ei kujutlenud, et võib nutta mitu päeva üksteise otsa. Ta andis armeenlanna Arjantsi hoole alla. Vanake pomises tundide viisi naiivseid lohutus-sõnu, ja kuulates õpetaja jutustusi, vangutas rangelt pead:

«Koerad, hullud koerad! Säherdused inimesed tuleks ära kihvtitada!»

Ainuüksi Miller oli rahulik. Kuid temagi ei saanud ööd läbi sõba silmale ja suitsetas palju.

Kolmandal ööl äratas Šatski Remizovi ja ütles talle erutatult:

«See, mis ma teile praegu jutustan, hoidke kõik suures saladuses. Ma tegin geniaalse avastuse, kuid seda ei tohi teatavaks teha, muidu võib kogu inimkond suures maailmakatastroofis hävida. Olen geoloog. Ma tulin ideele, et maapinnakihtidesse on kontsentreeritud peale koletisliku energia, millel on materiaalne iseloom, ka

nende kihtide loomise aegne psüühiline energia. Mõis-
tate?»

Remizov tõusis koikus istukile:

«Milles asi on?»

«Kuulake tähelepanelikult. Me oleme leidnud moodused, kuidas vabastada materiaalselt energiat, mis peitub naftas, kivisöes, põlevkivis ja maakides. See kõik läheb väga lihtsalt. Ent meil polnud moodust, kuidas vabastada neisse kihtidesse kondenseeritud psüühilist energiat. Selle mooduse avastasid ameeriklased. Nad vihkavad meid ja tahavad Nõukogude riiki maa pealt minema pühkida. Nad valmistuvad meie all asuvate maapinnakihtide psüühilist energiat välja laskma. Kõige rohkem on seda lubjakivis ja fosforiidis. Fosforiit — see on kokkupressitud kuri tahe, hämar ürgaegne ajaja ja loomalik viha. Et end päästa, tuleb tarvitusele võtta degaseerimine. Lubjakivide vastu me laseme välja noorte alluviaalsete kihtide võimsa energia. On vaja kiiresti korras Moskvasse sõita ja hoiatada Rahvakomis-
sari Nõukogu. On vaja kõik kohad, kus lubjakivi ja fosforiit maapinnal nähtavale tulevad, kordonitega ümber piirata. Muidu me hukkume kõikjal, isegi niisugustes üksildastes paikades nagu Kara-Bogaz.»

Remizov pani lambi põlema ja vaatas tähelepanelikult Šatskile otsa. Tema ees istus rauk. Šatski nägu oli muutunud lõvimaski sarnaseks.

«Kui vana te olete?»

«Kolmkümmend kaks,» kostis Šatski.

Remizov tõi lambi Šatskile lähemale ja vaatas tema silmaterasid: need olid liikumatud nagu päeval püütud kokkullil.

«Üks on omadega läbi,» mõtles Remizov. Idatuul ulus viletsa onni kohal, mis kaitses sonivate inimeste und.

Remizov istus laua äärde, lõi vihiku lahti ja kirjut-
tas:

«Kolmandal veebruaril 1920. Täna õhtul rääkisin ma Milleriga. Ta tegi ettepaneku minna Astrahani, kus nõukogude võim on jäänud kindlalt püsima. Nõustusin pikema jutuga. Siia jätan Arjantsi — tema vaatab Šatski ja õpetaja järele. Geoloog kaotas mõistuse. Pärast toimunut pole mul õigust ega jõudu tegelda lahe uurimise ja meteoroloogiaga. On saabunud ajad, mil kõik

«vastuvaidlematud tõed» teaduse apoliitilisusest lenda-
vad kus seda ja teist. Värske kevad mühab Venemaa
kohal, ja ma ei tohi seda kevadet maha magada.»

Ülejäänud vangid Petrovski vanglast — umbes kolm-
sada inimest — viisid deniikinlased Kaspia idakaldale
ja panid nad seal Kara-Bogazi lähedal maha. See van-
gide partii asus läbi kõrbe tee Karsnovodskisse. Kras-
novodskini oli nelisada kilomeetrit. Veidi aega enne
seda olid Ašhabadi poolt pealetungivad punased väe-
osad valged Krasnovodskist välja löönud. Linn vallu-
tati pärast Kipsikuristikus asetleidnud ägedat lahingut.

Vangid sammusid liivatormis, mis ei vaibunud
ühekski päevaks. Puhus põhjatuul. Peaaegu iga tunni
järel kukkus mõni nõrkenu mitme kilomeetri pikku-
seks veninud kohutava rongkäigu lõpus maha. Nad kar-
jusid ja hüüdsid eespool minejaid, ent keegi ei julge-
nud kuigi kauaks peatuma jääda, sest see oleks tähen-
danud surma.

Kõigepealt hukkusid naised, kellel olid lapsed kaasas,
ja karkudega mööda liiva komberdav invaliidist mad-
rus. Eespool minejad olid kaugele ette jõudnud, tagumi-
sed kaotasid nende jäljed, sammusid huupi kõrbe lii-
vasesse hägusse, sammusid õhtuni, kukkusid siis maha
ja jäid lamama, teades, et abi pole kusagilt loota.

Hajali paiknevates turkmeenide talilaagrites levis
kuuldus, et kõrbest suundub Krasnovodski poole «Allahi
poolt äraneevate rongkäik». Turkmeenid panid oma tel-
gid kokku ja põgenesid kaugemale steppidesse.

Vangid sõid tooreid sisalikke ja kilpkonni. Harva leid-
sid nad mõne kaevu häisva veega. Nende teejuhiks oli
turkmeen, kes tundis hästi kõrbet, ja üksnes seetõttu
õnnestus väikesel osal «surnute rongkäigus» sammu-
jaist pääseda.

Vangide hulgas oli kooliõpetaja grusiinlane Haladze,
kes oli osa võtnud Pärsia revolutsioonilistest ülestõu-
sudest. Oli kuulus tüürimees Barhudarov, kes oli toi-
metanud Astrahanist relvi ülestõusnutele lausa denii-
kinlaste valvekaatri nina all. Deniikinlastel ei õnnes-
tunudki Barhudarovi lasti kätte saada. Valvekaater
hakkas Barhudarovi laeva taga ajama, kuid Barhuda-
rov laskis oma laeva põhja. Petrovski vanglas sai ta

sada püssivardahoopi ja määrati mahalaskmisele, kuid
mahalaskmise asemel viidi koos teiste vangidega Kara-
Bogazi elututele kallastele. Oli Inglise-India vägede
ohvitser Murtusally, kes tuli üle punaste poolele ja võit-
les deniikinlaste vastu Dagestani mägedes tegutsevates
partisanisalkades. Oli vana teadlane Muhhin, «Maapõue
sotsialiseerimise projekti» autor.

Kaheksakümmend kilomeetrit enne Krasnovodskit
seisus, et osa ellujäänuid ei jõua enam linnani minna.
Muhhin, kes oli «surnute rongkäigu» juhtimise enda
peale võtnud, käskis neil paigale jääda ja hakata abi
otama. Ta valis välja nelikümmend kõige tugevamat
inimest ja hakkas nendega linna poole minema, jättes
iga kolme-nelja kilomeetri järel maha ühe inimese elava
teetähisena, et hiljem oleks võimalik mahajäetuid üles
leida.

Krasnovodskini jõudsid kolm. Nad kukkusid tänaval
maha, ent jõudsid siiski neile pealesattunud punakaart-
lastele rääkida, mis kõrbes oli juhtunud. Poole tunni
pärast saadeti Krasnovodskist teele kaamelid ja ratsa-
stikud kihutasid elavate teetähiste järgi otsima maha-
jätud inimesi. Enamikku neist läks korda päästa.

Lesk Natšari lugu

Katkistes puurides istusid köögivingust uimased hall-
lased. Roosa tapeediga kaetud laudvaheseina tagant
herkis sinist kuuma suitsu. Söökla peremees, halli sii-
liga sarnanev Tigran, loopis rasvast guljašši vihaselt
taldrikuile. Happepudelitesse valatud kali vahutas päi-
kese käes. Peenike elavhõbedasammas kraadiklaasides
oli nii kõrgele tõusnud, et näis iga hetk pooleks mur-
duvat, ja kattis viiekümnenenda pügala. Oli kell üheksa
hommikul.

Guljašš, mis mulle ja geoloog Prokofjevile ette toodi,
meenutas hõõguvat koksi. Juba üksi tema olemasolu
meie lombakal laual põletas nagu hullemini kui kõrve-
lav Krasnovodski päike.

Prokofjev vaatas hirmuga taldrikut ja nihutas selle
kähvliotsaga eemale. Säärast rooga süüa «ei paistnud

olevat võimalik», nagu ta ütles. Jõime kumbki pudeli kuuma kalja ja seadsime sammud ujula poole. Kogu tee saatis meid linnaste lõhn. Ilmselt tuli see meie endi juurest. Prokofjev kirus viisakalt: esmakordselt lõhnas ta, naftainstituudi teaduslik töötaja, mitte laboratooriumi ja nafta, vaid õlleraba järele.

Mis on värskendavam suplusest niisugusel halastamatul hommikul! Valgetel paatidel küütles lainete vastuhelk. Selle roheline sära oli mahe nagu kuukivi. Kalamaimude hõbedased nõõpnõelaparved koondusid lehvikutena vees ujuva koorukese ümber. Paistis põhi, sinakas liivapõhi, kus hulkusid silmi pungitades tigidad merihärjad. Isegi põhjas vedelevad roostetanud konservikarbid tundusid olevat väärismetallist.

Merekohinat polnud peaaegu üldse kuulda. Ufri kaljudelt puhus linna palavat tuult, mis rannikul jõuetult rauges.

See hommikune suplus ajas kõik mu plaanid segi. Mul oli kavatsus sõita Kara-Bogazi äärde, kuhu taheti ehitada suurt keemiakombinaati — tööstuse eelposti Karakumi kõrbes. Ja need kümme päeva, mis ma Taškendi kaudu Krasnovodskisse sõitsin, olin ma lausa lämbumas vagunitolmust ja kaotamas silmanägemist, kiirgavast kuumusest.

Krasnovodskis kohtasin ma bolševikust geoloogi Prokofjevit. Sattusin talle peale öhtul trusti «Karabugaz-sulfat» ühiselamus, kui ta oli parajasti üsna täbaras olukorras.

Naabruses asuvas kinos laskis pöörane pianist mehiselt traavi üle klahvide. Prokofjev istus koikus, sokid jalas, tundis igavust ja vaevles kuumuse käes, kuid ei saanud toast välja: pehme iseloomu tõttu oli ta oma kollased kamassid koikunaabrile autojuht Mišale jalga andnud. See oli läinud kinno. Igatsedes Krasnovodskis laineid lüüa, oli ta Prokofjevilt kamassid välja mangunud, andes asemele määndöolist läbiimbunud katki- sed puldantsäarikud. Prokofjev kahtlustas, et Miša oli ühest Krasnovodski õrnema soo esindajast sisse võetud.

Ma tõin kiiruga naabrinaiselt vett. Seejärel panime pahaselt turtsuva priimuse üles ja jäime koikus lesides teed ootama. Prokofjev tundis juba priimuse hingelaadi

ja võis pea anda, et teekannu keemaminekuni kulub vähemalt tund aega.

Kui Prokofjev kuulis, et ma sõidan Kara-Bogazi, läks ta lahe elevile, tõusis püsti ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi käima.

«Kõigepealt,» ütles ta, «tuleb teil marsruut hästi läbi mõelda. Arutame ta õige läbi.»

«See tähendab missugune marsruut? Kara-Bogazini äärist merd mööda kakssada kilomeetrit.»

Prokofjev hakkas leebelt naerma:

«Kui te sõidate Kara-Bogazi kui trusti töötaja, siis on kakssada kilomeetrit. Aga teie sõidate ju hoopis teises suunas, niipalju kui mina aru sain, tahate te uurida Kara-Bogazi probleemi kõiki aspekte. Eks ole? Sel juhul muutub marsruut märksa keerulisemaks. Niisugune reis on minugi ammuseks unistuseks. See on mul pisasjadeni läbi mõeldud. Kuna mul pole selleks raha, aga teil on, siis loovutan ma teile tasuta oma marsruudi.»

Ta kujutas endast tõepoolest täiesti uut teadlase-plantroobi tüüpi. Mišale andis kamassid, minule aga loovutas oma üksikasjaliselt läbimõeldud marsruudi.

Prokofjevi iga samm pimedas toas kutsus esile ähvardava sumina. Tema ümber tiirlesid tuhanded kärbsed, need häirisid selle pikakasvulise mehe järsud liigutused.

Kinos pörutas pianist klahvidele rusikatega; klaver mögatas metsikult nagu nurga tagant kohutatud inimene.

«Kuulsite?» küsis Prokofjev. «Barbaarsus!»

Ta hakkas uuesti edasi-tagasi käima.

«Kara-Bogazi tuleb teil sõita spiraali mööda,» jätkas Prokofjev. «Mis on Kara-Bogaz? Maaailma suurim, ammendamatu glaubrisoola allikas. Kuid asja tuum pole selles. Asja tuum on selles, kuidas neid rikkusi kasutada. Kara-Bogazis on soola, aga ei ole sütt, naftat, vett, gaase, pole baasi selle soola ümbertöötamiseks väärtuslikeks kemikaalideks ja seetõttu justkui pole alust kombinati rajada. Kuid süsi, nafta, vesi ja gaasid paiknevad suures kaares ümber lahe. Enne lahe tundmaõppimist tuleb teil tundma õppida tema ümbrust. Selle ma võtangi aluseks oma marsruudi koostamisel.»

Teekann hakkas keema. Samal ajal astusid tuppa insener Horobrõhh ja topograaf Barhin. Nad olid kinost

ära pagenud, kuna polnud metsikut muusikat välja kannatanud ja pealegi oli neid piinanud janu.

Horobrõhh haaras kohe jutuotsa pehme iseloomuga Prokofjevilt enda kätte. Ta oli pikka kasvu, Šaljapini näo ja sõjaväelase rühiga. Horobrõhh juhatas uurimistöid Krasnovodskist Kara-Bogazi kulgeva tee rajamiseks.

Ma jälgisin teda mitu päeva. Ta tegutses nagu väejuht rindel, kuigi tema armee koosnes vaid majandus-ülem Kortšaginist, mõnest topograafist — need olid kommunistlikud noored —, viiest turkmeeni töölisest ja neljast kaamelist. Kuid see väike armee tegutses kiiresti ja täpselt. Horobrõhhi korraldused torkasid silma lakoonilisuse poolest ja meenutasid Napoleoni tuntud ütlust: «Sõdurid, nelikümmend sajandit vaatavad teie peale püramiidide kõrguselt!»

Horobrõhhi käskudes, mida kahjuks pole kusagile üles kirjutatud, kõlasid kõrbe karmus ja ülevus. Ta rääkis kõuehäälel: «Topograafid! Te peate välja jõudma Koš-Adži kibedate allikate juurde ja minema edasi nende kaevude lähedalt, kus juba Tamerlani ajal kaljusse raiutud kirjade järgi võib joota sada kaameli. Nende kaevude juurest suunake trass kirdesse, kuid pidage meeles, et soolajärvede peegelduse tõttu moonduvad mõõtmise tulemused neis paigus väga sageli.»

Horobrõhh oli elanud kogu aeg Kesk-Aasias. Ta oli osa võtnud kodusõjast. Kerge sõjakommunismi kirmel oli talle külge jäänud seniajani — see väljendus kiiretes otsustes, julgetes tegudes ja mõnesuguses välises jõhk-ruses.

Talvel sõitis ta Kara-Bogazi ratsa läbi kõrbe, sügisel aga Kara-Bogazist Bakuusse turkmeeni paatidega.

Ükski teine insener ei sõandanud seda teha. See mere-sõit oli ju mäng surmaga.

Horobrõhh kirjutas artikli turkmeeni paatide sõidu-kõlblikkusest ja see ilmus Ašhabadi kodu-uurimise ajakirjas. Artiklist võis välja lugeda, nagu oleksid turk-meeni paadid vastupidavamad kui aurikud ja kiiremad kui mootorpaadid. Kõige rohkem hindas Horobrõhh nende paatide juures seda, et neid ei tihitud, vaid lauad sobitati omavahel nii täpselt, nagu oleksid nad üks-

teie järgi voolitud. Ainult üks asjaolu valmistas Horobrõhhile veidi meelehärmi: Kara-Bogazi vette sat-tudes hakkasid turkmeeni paadid sageli lekkima ja isegi uppusid.

Horobrõhh asus seda nähtust uurima — mitte uudis-tunust, vaid sellepärast, et kuni viimase ajani veeti aishirisoola (mirabiliiti) kaugematest lahesoppidest sama nende paatidega. Lekkimise põhjus peitus Kara-Bogazi vees, samuti selles, et iga puu, isegi kõige kui-gem, sisaldab endas teatud hulga vett, magedat vett. Horobrõhh seletas meile, et Kara-Bogazi vesi kujutab endast küllastatud soolalahust. Kui paat satub Kara-Bogazi, imeb tema sööbiv vesi paadi küljelaudadest nagu niiskuse silmapilkselt endasse, laudade vahele jäävad praod, ja loomulikult läheb paat põhja. Selle teooria õigsuses oli Horobrõhh veendunud.

Seejärel vaieldi turkmeeni paatide lekkimise põhjuste üle ja Horobrõhh jutustas Kara-Bogazi lahe uurimise ajaloo. Ta oli käinud esmakordselt Kara-Bogazis 1914. aastal ja pidas end täiesti õigustatult Kara-Bogazi põlis-elanikuks.

Prokofjev ei jõudnud öhtul mulle marsruuti teatavaks teha ja me lõpetasime oma jutu järgmisel hommikul ajulas.

«Teie marsruut peab olema järgmine,» ütles Prokof-jev supelmaja varjulisel trepil istudes. «Kõigepealt Krasnovodskisse, kus te praegu olete, siis tuleb Dages-tan — Berikei ja Mahhatškala, siis Emba, lõpuks Man-gõšlaki poolsaar, ja alles pärast seda on teil õigus sõita Kara-Bogazi. Kokku teeb see kolm tuhat kilomeetrit mööda Kaspia merd ja mõnisada kilomeetrit mööda maad. Krasnovodski ümbruses on rikkalikult naftat ja gaasi, Dagestanis — gaasi, Emba ümbruses — naftat ja lubjakivi, Mangõšlakil aga — kivisütt, fosforiiti ja naf-tat. Seda kõike läheb tarvis, et Kara-Bogazi mirabiliiti väärtuslikeks keemiasaadusteks ümber töötada. Ilma selleta pole mõtet Kara-Bogazi kombinaati ehitada. Noh, ete nõus?»

«Nõus.»

Prokofjev hüppas vette. Ta viis endaga peaaegu põh-jani kaasa palju õhku: väikestest gaasimullidest lõi vesi tema ümber lumena valendama.

Naaberkabiinist hüppas prantsatades vette Horobrõhh.

«Tervist, kotkad!» hüüdis ta, sukeldus ja hakkas Ufkaljude poole kroolima.

Ta ujus, mattudes vee sillerdusse. Näis, nagu oleks ta hõljunud kummalises valguseookeanis. Otse tema poole sõitis tanklaev kollase, kanaari linnu värvi korstnaga. Selle sillale oli tohutute mustavate tähtedega kirjutatud «Lafargue».

Lämmatav kuumus laskus roosa vinena surnud mägede ja liivaneemede, mis sätendasid kauguses tundmatute tohutute mandritena.

Õhtul kohtasin ma Prokofjevit vaksalitaguses uue linnaosas. Tänavad lõppesid seal rusketes ja süngetes kaljudes.

Prokofjev teatas mulle viimase uudise: linna tarbijate kooperatiivi sööklasse oli toodud Džebeli allikavett. Ruttasime sööklasse. Magestajatest saadud vesi oli meie meelest hullem kui riitsinusõli. Ta oli sogane ja kõrtjas, lõhnas petrooleumist ja oli punaka värvusega, sest temas ujusid mingid helbed, mis kuidagi ei tahtnud settida. Seda juua polnud mõtet: ta ei kustutanud janu peaaegu üldse. Ainuüksi Horobrõhhile kulus vett kaks ämbrit päevas, aga anti seda ainult ämber inimese peale, sest üks magestaja oli remondis.

Veekriisist andsid tunnistust veeputkade ümber spiraalselt keerduvad tühjade ämbrite elutud järjekorrad. Upsakad kaamelid sammusid otsejoones üle ämbrite, mille perenaised olid jätnud vana turkmeenist filosoofi hoole alla. Kõuekõmin kaikus läbi tänavate, turkmeen hakkas kaameleid vastu sinkjashalle külgi materdama ja perenaised, näost punased nagu katlakütjad, jooksid taarudes ämbrite juurde, sajatades kaameleid.

Teel jõudsime järele Horobrõhhile. Kuulnud meilt, et oli saabunud Džebeli vesi, tegi ta ükskõikse näo, kuigi nõustus kohe ja kaunis meelsasti meiega koos sööklasse tulema. Tõelise insenerina ja Kesk-Aasia patrioodina püüdis ta meile tõestada, et magestajast saadud vesi pole allikaveest põrmugi halvem.

Sööklas telliti teed suurel hulgal — viis, kaheksa ja isegi kümme klaasi korraga. Barhin ja Kortšagin istusid lõhnavas aurupilves ja hävitasid karbitäit ekspedit-

iooni pastilaad. Kinost kostis muusika. Päevane tolm ja tennelnuud tänavate kohal vihisevate keeristena, vaid linnas rahulikult sillutisel.

Üks oli puhas. Rohekas taevast rippusid katuseid puudutades üliküpsed tähed. Isegi Idas tuleb ette õhtuid, mis meenutavad meie kunstnike idamaateemalisi maastikumaale ja luuletusi. Barhin vaatas taevasse ja ütles: «Šeherezade.»

«Mis «Šeherezade»?» küsis Horobrõhh rangelt.

«Taevast.»

«Miks «Šeherezade»?»

«Araabia sõna «Šeherezade» sarnaneb meie sõnaga «segadus»,» sekkus delikaatselt jutusse Prokofjev. «Barhin, teil tekkis huvitav assotsiatsioon: Šeherezade — segadus. Vaadake taevasse: milline koletu segadus valitseb seal üleval nii erineva heledusega tähtede seas!»

«Selle segaduse keskele tuleks panna ööbik, las laulab!» lausus Horobrõhh. «Oh, Širazi ööbikud ja Horosani roosid! Ah, Suleika, Iraani orgude liilia!»

Horobrõhh suhtus pilkavalt kroonulikusse idamaa muusikasse. Tema armastas Idas midagi muud: punasid liivavälju, puuvilla õitsemist, postikaameleid (neid nimetati siin «naarrideks»), tausagõssi tihnikuid, Hindukuši paisu ja magestajaid. Samarkandi mošeedesse suhtus ta lugupidavalt, kuid üksnes nende arhitektuuriliste väärtuste tõttu. Saadi luulet pidas ta naiivseid sõnu ning ninapidi vedava vana kavala pärslase riugasteks. Saadi aforismidest hindas ta vaid üht ja kordas seda sageli topograafidele:

«Kui sa kõnnid luukuri kõrval, siis lonka temaga kaasa, et tema lonkamine liialt silma ei torkaks.»

See idamaise viisakuse ülim tipp lõbustas väga Horobrõhhi.

«Jooge parem teed,» soovitas ta Prokofjevile, «ja jutustage sinna juurde oma tööst Tšikišljari. See on palju huvitavam.»

Tolmuseid sarvraamidega prille kandva Prokofjevi nägu näis videviku ja tugeva päevituse tõttu täiesti muut.

«Mis Tšikišljari!» vastas Prokofjev. «Seal on igal sammul nafta. Nafta on üle ujutanud terved hektarid.

Bakuu on null Tšikišljari kõrval, kus kõigist maapinna pragudest ajab välja vääriskaase.

«Nonoh,» pomises Horobrõhh lepitavalt, «terves maailmas ei saa nüüd enam olla paremat kohta kui teie Tšikišljari.»

«Räägime tõsiselt. Juba kaks aastat seletan ma igal nõupidamisel Tšikišljarist, Nefte-Dagist, Tšelekenist ja Baja-Dagist. Kõige rohkem muidugi Tšikišljarist. Te teate, et ma kulutasin Tšikišljaris kolm aastat väga hoolikale uurimistööle — järelikult on mul õigus temast rääkida ja ma teen seda täiesti usaldusväärsete andmete põhjal.»

Vihaseks saanud Prokofjev jutustas meile Tšikišljari kohta huvitava loo.

Mul on üks nõrkus: tahaksin võimalikult rohkem inimesi niikaugale viia, et neil tärkaks himu oma mõtteid kirja panna. Kohtame ju sageli inimesi, kes on elus palju huvitavat kogenud. Nad kannavad elu jooksul talumatult pagasit kõikjal enesega kaasas ja kulutavad seda tarbetult, jutustades kuuldust-nähtust juhuslike teekaaslastele või — sootuks halvemal juhul — elu jutusta sellest kellelegi.

Mõte, et selline suurepärane materjal ei leia kasutamist ja saab hukka, jälitab mind kõikjal. Niisugustele inimestele käin ma tavaliselt peale, et nad hakkaksid läbielamust kirjutama, kuid peaaegu alati tuleb mul tegelemist teha sellega, et ei usuta oma jõusse, lüüakse kartma või koguni muiatakse irooniliselt. Piiratud ettekujutus, et kirjanikutöö on kätkesteg, püsib seniajani nagu raudnael paljude inimeste pealuus. Enamik vihjab oma efa-kordsele tõearmastusele, arvates, et kirjanikutöö on valetamine. Neil pole aimugi, et kirjanduslikku kesta rüütatud fakt, millel on tarbetud detailid ära jäetud, mõningaid iseloomulikke jooni süvendatud ja mida valgustab väljamõeldise nõrk helk, avab asja tuuma sada korda eredamalt ja mõistetavamalt kui tõepärane ja pisiasjadeni täpne protokoll.

Kuulanud ära, mis Prokofjev meile rääkis, soovitasin tal jutustatu paberile panna. Vastu minu ootusi nõustus Prokofjev meelsasti.

Ta istus Krásnovodskis, oodates Kara-Bogazi suunduvat laeva. See oli jäänud Hassan-Kulisse toppama ja

suuri sadamakapten ei teadnud täpselt öelda, millal ta saab, igatahes nädal aega pidi veel kindlasti ära minema.

Oma loo paberile panemiseks kavatses Prokofjev kulutada kaks päeva. Ühiselamus ei saanud ta kirjutada. Topograafid tundsid suurt huvi tema kirjanduslike katsetuste vastu ja hakkasid teravmeelitsema, võttes närimisobjektiks tema «püha loominguvaimustuse» ja «kollektiivi loorberid, mis ei lase tal magada». Prokofjev läks juba hommikul uude linnaossa oma sõbra poole ja kirjutas seal tema jahedas toas. Ühiselamusse pöördus ta tagasi alles õhtul ja me läksime siis kohe linna äärde magama.

Õh, mis näis tahmast nõretavat, laskus merele ja kaldale sügavas vaikuses. Me ei näinud vett, me ainult kuulsime kuumaks köetud kehaga tema jahedat pinda. Vähemhaaval harjusid silmad pimedusega, valgust levitavad täheteri hakkas langema meie ümber, kukkus vette, vesi helendas nõrgalt, ja seistes vööni vees, nägime vaimusilmas selgesti, kuidas madal troopiline vikerkaare meie ümber välja näeb.

Sadamatuled lebasid vees liikumatult nagu südaööl lahti põrmitsema tulnud süvamere kalade sinised silmad. Meri lõhnas teravalt — sellist lõhna hoovab kõikjal ohtrasti kastetud juurviljaaiast. Selles oli tunda seda ja austrite mahla tugevat hõngu.

Pilkases pimedas kobamisi riietudes rääkis Prokofjev, et kirjanikuamet on kõige raskem ning ahvatlevam töö maailmas, — kui ta poleks geoloog, oleks temast kindlasti saanud kirjanik. Oma jutustuse kirjapanemiseks oli talle kahest päevast juba vähe. Ta palus pikendust veel kaheks päevaks. Sellepärast tuli mul vähepeal saabunud laev, mis läks Bakuusse (Prokofjevi marsruudi kohaselt pidin ma sõitma Dagestani), vähele jätta. Me vaidlesime kaua, kuid lõppude lõpuks tuli mul nõustuda.

Jutustuse andis Prokofjev mulle üle päev enne minu arastõitu. Ta sõdis väga selle vastu, et ma loeksin seda tema juuresolekul. Valehäbi polnud temast veel lõplikult välja tuuldunud. Jutustuse pealkiri oli «Mustad jõesed».

Jutustus oli järgmine:

«Umbes kolm aastat tagasi hakkasin ma huvi tundma imeliku nähtuse vastu, mis leidis aset Tšelekeni saarel. See nähtus seisis selles, et juba kolmkümmend aastat saadi saarel naftat, kuid kõigi geoloogiliste andmete kohaselt pidid naftavarud Tšelekenil olema üpris napid ja tühjaks ammutatavad esimese kümne-viieteistkümne aastaga.

Üks teaduslik asutus komandeeris mind Tšelekenile, et ma selle asja välja selgitaksin.

Sattusin esmakordselt Kesk-Aasiasse. Mind hämmastas nähtud paikade tühjus. Teaduslikus kirjanduses mainitakse neid kohti kaunis sageli ja mulle näis, et nad peaksid olema tihedamini asustatud.

Lühiajalisel Tšelekenis viibimisel veendusin, et selle saare nafta ammendamatus põhjust saab välja selgitada ainult mandril, umbes Tšikišljari, Hassan-Kuli ja Atreki piirkonnas.

Sõitsin sinna. Hassan-Kuli reidil pandi reisijad madalapõhjalistesse felukkidesse, kilomeetri kaugusel maismaast — felukkidest arbaadele ja lõpuks veeti nad madalat vett mööda lausikule liivakaldale.

Mind piinasid ebatavaline kuumus ja janu ning ma tundsin rahutust. Olin lämbumas roiskuva kala lõhnast ja mul oli tunne, mis on tuttav kõigile esmakordselt Itta sattunud inimestele. Seda võiks nimetada «igatsuseks tavalise ümbruse järele». Instituudi jahedad laboratooriumid ja Leningradi aedade tihe lehestik, mille tõttu tubades valitses roheline hämarus, olid minu meelest kaotatud paradiis. Ma küsisin endalt, kas ikka tõesti on olemas kasemetsad ja vesiroosidesse kasvanud jõed, uduvihmad ja rohi. Eriti ebatõenäoline näis olevat rohu eksisteerimine — niivõrd paljas ja kivine oli siinne kuldmaapind.

Ma olin käinud Bakuus, elanud Groznõis ja Embu ääres ning teadsin geoloogina väga hästi, et naftapahtlad asuvad endiste merelahtede kuivanud põhjas, tavaliselt viljatutes ja vähemeeldivates kohtades. Juba nende minu poolt läbikäidud viljatute paikade masendav väljanägemine oli minu meelest kaunis kaalukaks tõendiks selle kohta, et siin peab leiduma suuremal hulgal naftat.

Ma asusin elama Kuldžari auuli, turkmeenide tohtri —

lahki juurde. See tähtsa olekuga pruuniks päevituud vana turkmeen pidas ka mind posijaks, nimelt ahukaseks, kes tegeleb nafta ja teiste maavaradega, ja ta suhtus ta minusse justkui oma ametivenda. Lahki oli sunnitud varjama oma toimetusi asjasse mittepuhendatute pilkude eest.

Kui ma Kuldžari sõitsin, oli auul samal paigal püsinud juba aasta ja oli ümbritsetud haisvate jätete ja mustuse vööndist. Tookord ma veel ei teadnud, et auulid peavad püsida ühel kohal vaid poolteist-kaks aastat. Selle aja jooksul reostavad nad ümbritseva maapinna niivõrd, et nad tuleb üle viia puhtasse kohta.

Ma sukeldusin üle pea oma töösse. Tõenäoliselt ei tea paljud primaarse ja sekundaarse nafta teooriat. Selle teooria järgi võtab ühes kohas tekkiv nafta maa all ette pikki retki, tavaliselt sügavatest kihtidest maapinnale lähemale, liikudes mööda tühemeid ja urbseid kihte väiksema vastupanu teed. Seejuures etendab olulist osa naftaga kaasnevate gaaside rõhumine.

Minu tähelepanekutest ilmnas, et Tšeleken on klasikaline näide nafta teisale liikumise kohta. Ma unustasin mainida, et primaarseks nimetatakse tekkimiskohas leitud, sekundaarseks aga tekkimiskohast kaugel leitud nafta sühkest rändavat naftat. Tšelekenis on sekundaarne nafta, mis voolab lakkamatult tema naftakihtidesse kusagilt mujalt. Sellega seletubki Tšelekeni pahtlate ammendamatus. Aga kus on siis selle nafta kodu? See küsimus huvitas mind väga.

Mul tekkis suuri raskusi tööliste leidmisega. Kõik minu auuli turkmeenid pärinesid Igdõri hõimust. See hõim, kellele on iidsest ajast peale kuulunud loendamatu hulgal karju, on tuntud oma eelarvamuste poolest. Ühane noormehed hakkasid pärast revolutsiooni tööle, vanemad mehed aga peavad seniajani tööd alandavaks teeninguks ja logelevad niisama, suitsetavad ja mängivad taringut. Töötavad naised.

Töölistena tõi Tabib lahkelt minu juurde teriakešše — viletsa segatud oopiumi suitsetajaid, mitteusaldatavaid ja tardunud olemisega mehi. Ajuti oli lihtsalt võimatu neid paigalt liikuma sundida. Alles kuu aja pärast sain ma endale elavaloomulise ja aruka, ent ääretult uudishimuliku abilise — nooruki Guzari. Ta huvitus

absoluutselt kõigest ja mul tuli seletada talle isegi primaarse ja sekundaarse nafta teooriat. Tema silmis olin ma suur teadlane, bolševik, kes teab imede päritolu ja väärrib palju suuremat lugupidamist kui auulis hingitsevad, oma viimaseid elupäevi mööda saatvad evljad¹ — prohveti järeltulijad.

Tabib hakkas mulle vähehaaval, ent järjekindlalt närvidele käima. Ta vihkas salaja bolševikke, ja kui talle juhtus keelele tulema sõna «revolutsioon», siis lausutas ohates vana mõttetera: «Kui karavan pöörab kõrvale, satub lonkaja kaamel kõige ette.» Lonkaja kaameli all mõistis ta ilmselt võimule tulnud kehvikuid.

Ta ajas mind marru oma ravimisviisidega. Ta leotas punast pipart kaamelipiimas ja hõõrus siis selle mürglase jälgi vedelikuga trahhoomihaige laugusid. Süüfilisehaigetele andis ta suitsetada tubakasse segatud pulbrit, mis oli saadud sisaliku — varani kuivatatud pea peeneka hõõrumise teel. Paiseid arstis ta äsja tapetud sisalike või kutsikate sooja liha pealepanemisega haigele kohale. Ent kõige barbaarsem oli düsenteeria ravimine. Selle kätte suri suvel mitu last. Tabib keerutas kõigest jõust haige naba, pööramata tähelepanu meeletultlikule karjumisele. Selline ravimine lõppes tavaliselt songaga.

Tabib teadis ainult nelja haigust — trahhoomi, düsenteeria, süüfilist ja näärmete tuberkuloosi. Kõiki ülejäänud tõbesid nimetas ta südamehaigusteks ja ravis neid kõrvetamisega. Kõrvetamine meenutas rafineeritud piinamist. Haige külje vastu pandi hõõguv vilditükk ja seoti kõvasti kinni. Kui põletushaav oli tabibi arvates küllalt suur, võeti vilditükk ära ja põletatud kohale asetati uriinikompress.

Ma talusin seda kaks nädalat, siis kasutasin esimest ettetulnud võimalust ja saatsin Tšikišljari kirja, milles nõudsin, et tabibil keelataks inimesi sandiks teha.

Varsti pärast seda sõitsin ma mägedesse. Siin läks mul korda teha väärtuslik avastus, mis sundis mind tabibi unustama.

Enne ärasõitu kolisin ma tabibi juurest lesk Natšari kibitkasse. Lesk ise läks elama kibitkast mõne sammu kaugusel asuvasse onni. Natšari kibitka meeldis mulle

¹ Evljad — vanemaid isikuid hõimus (turkm. k.).

Ma oli väga puhas ja asus tükk maad auulist eemal, loodu ja lõpnu kutsikate vööndi taga, kaugetest mägedest puhuvate tugevate tuulte käes.

Mägede jalamil leidsin ma mõned gaasi väljumise kohad ja veendusin seal terve rea tähelepanekute varal looduskult, et minu uurimistööde paik on rikkalike primaarse nafta pahtlate keskuseks, kust ta valgub mujale maa-aluste vooludena; minu oletustel kulgesid need voolud kahes suunas — Tšelekeni ja Nefte-Dagi.

Tallal oli teadlaste ringkondades juba täies ulatuses teada tõstetud Kara-Bogazi probleem, teiste sõnadega — maakera kõige suuremate mirabiliidilademete kaevandamise ja töötlemise probleem. Mind huvitas peamiselt mirabiliidi töötlemise küsimus. Juba tookord liikus mulle võimsa Kara-Bogazi keemiakombinaadi loomise idee ilma selliste põhiliste komponentideta, nagu tooraine, kütus ja vesi, aga oli kombinaadi eksisteerimine meeldimatu.

Kara-Bogazis leidsin ainult toorainet — mirabiliiti; kütust ja vett ei olnud. Ma avastasin ulatuslikud gaasirikad maa-alad — Tšikišljari piirkonnas leiduvate gaasivarude suurust oli mul raske isegi ligikaudu kindlaks määrata — ja olin veendunud, et aitan sellega suures määras kaasa kombinaadi kütuseprobleemi lahendamisele, sest põlevgaasi suunamine kauge maa taha ei tähenda endast juba ammugi enam mingit lahendamatu tehnikaprobleemi.

Peale gaasiallikate avastasin ma ülikirikalikud joodi ja broomi leiukohad.

Ühe kütuseprobleemist oli lahendatud, ent lahendamata jäi teine osa — nafta.

Ma viimase suhtes ei saanud olla mingit kahtlust ega ühtegi mõtlemist. Kogu see piirkond oli nagu käsn nafta täis. Kuid see nafta oli nagu Tšelekeni omagi Kara-Bogazist liiga kaugel ja asus sügaval maa all. Nefte-Dag oli lähemal. Seega oleks kõige kasulikum alustada suunata Kara-Bogazi just Nefte-Dagi nafta.

Mäletan, kord varahommikul istusin ma telgi lähedal ja mõtlesin sellele. Minu juurde astus Guzar ja ütles, et erutatult, et kaks teriakeshi olevat leidnud künka mahajäetud mošee — me peaksime nüüd sinna minema kolima.

Guzar kutsus mind, et me läheksime kohe meie uu eluaset üle vaatama.

Läksin mošee juurde tusesena. Guzar oli katkestanud mu mõtisklused, mis olid nii hästi sujunud. Teades enam-vähem täpselt, kuhupoole suunduvad minu avastatud naftavoolud, oli mul tarvis kindlaks teha, misauguses kohas Kara-Bogazi lähedal oleks vaja nafta otsida. Mul oli tarvis ära märkida punktid, kus võiks kõige tõenäolisemalt naftat kohata, teiste sõnadega leida lühim tee Kara-Bogazist naftavööndini, mis suundus põhja, ja nagu ma oletasin, ühines Mangõšlaki ja Emba naftapiirkonnaga.

Ronisime künkale. Lootsin näha lõhutud mošee varisevate vitriolsiniste kahhelkividega, kuid meie ees mustas savi ja õlgede segust tehtud madal hoone, sügav ja mitte eriti ahvatlev. Mõlemad teriakešid istusid pilkavalt muiates lävel. Kui me neist möödudes mošee siseruumidesse läksime, heitsid nad meie poole vihaselt pilke. Olin juba endamisi otsustanud, et me mošeesse mingil juhul üle ei koli. Guzari idee oli täiesti totte.

Kui ma olin sisse astunud, siis jahmatasin. Sein ääres, katkise katuse all, millest tungisid läbi tihedalt õlevärvi päikesekiired, istus vaeselt rietatud naine rätik suu ees, ning oigas vaikelt. Tema kõrval ma magas väike poisike.

«Natšar tuli meie juurde, et me aitaksime teda, pomises Guzar kohmetult.

Nüüd mõistsin ma tema lapselikku kavalust ning mošeesse kolimise juttu, mille ta oli välja mõelnud, et mind siia meelitada, ja ütlesin talle tahtmatult naeritades:

«Tõlgi.»

Natšar lükkas rätiku kõrvale ja hakkas kiiresti rääkima, olles sirutanud meie poole oma lillad kuivetonud käed. Tema silmist veeresid harvad pisarad. Ta rääkis pikalt ja kirglikult ning rebis lõpuks kaelast vaskmünnidest kee ja heitis selle mu jalge ette. Guzar palus ühtelugu, et ta öeldut kordaks, ning vaidles temaga. Nad mõlemad olid erutatud ja nende jutt muutis vahetevahel lõtkaste kisa sarnaseks.

Ma silmitsesin Natšari. Olin rabatud tema näo pilinatud ilmest ja ilust. Seniajani olin ma turkmeeni naine

kujutanud sarnakate, laianäolistena ja rängast meeleasetusega.

Lõpuks vaikis Natšar, sättis rätiku uuesti suu ette ja jäi seinale toetudes istuma.

Guzar nägi tõlkimisega suurt vaeva. Natšar polnud turkmeenlanna, vaid afgaanlanna. Kaksikümmend aastat tagasi, kui ta oli kolmeaastane, varastati ta vanemate juurest ning müüdi Kuldžari auuli kehvik Muradile.

Kui ta oli neljateistkümneaastane, abiellus Murad naisega. Kogu auul vihkas teda sellepärast, et ta võõraaastane oli. Ja Murad peksis teda, et tal esimesel aastal ei oleks lapsi. Siis sündis poiss ja elu läks kergemaks: esimene laps oli poeg, pidi see turkmeenide arvates tagastama õnne. Seejärel sündis tüdruk, kuid varsti pärast seda suri Murad. Šariati¹ käskude järgi võeti Natšarilt kõik lambad ära — neid oli tal ainult viiskümmend. Kuu aega tagasi varastati talt tütar ja müüdi ta, tal ei olnud vähimatki aimu, kuhu. Poisikesed pildusid teda kaamelisõnnikuga.

Ta käis läbi kõik kibitkad nuttes ning paludes, et talle annaks, kuhu ta tütar müüdi, ent igal pool võtsid mehed tema vastu peksuga. Öösel otsustas ta salaja koos pojaga Krasnovodskisse minna. Ta tahtis kaevata bolševikest kaitseturkmeeni ja venelannadele, kes kaitsevad turkmeeni meeste jõhkru eest, kuid ätid jõudsid talle auuli lähedal järele, peksid ta vaeseomaks ja tõid tagasi. Kui nad tulnud tema poole kolm evljadi ja tabib, sõid nad teda ümberaelejakas kitseks, ähvardanud ära tappa ja lahkudes rebinud venelase kibitkalt vildi maha.

Nad tapavad ta ära, ütles Guzar ja hakkas kogu kühvalt värisema. «Joldaš² Prokofi, me ei tohi auuli tagasi minna. Nad tapavad meid maha — kõik kolm — ja ka poisikese koos meiega.»

Ma vaikisin. Kõik teadusega seotud mõtted olid lennanud peast kus seda ja teist. Mind valdas üksainus tunne — raev. Väljusin mošeesse ja ütlesin muigavatele teriakešidele:

¹ Šariati — usuliste ja juriidiliste normide kogum muhaddisat.

² Joldaš — seltsimees (turkm. k.).

«Andke sellele naisele süüa, siis aga pange telgid kokku — me läheme teise kohta.»

«Las kärvab, afgaani noid!» kostis vana teriakes väljatades minu poole oma kollaseid hobusehambaid.

Mina aga — kes ma olin ometi geoloog, ühe tähtsa teadusliku instituudi töötaja — haarasin tal halasti kinni ja rabasin kõigest jõust, nii et ta papaaha raseeritud peast maha lendas, ja hüüdsin isegi mind ennast kohutanud häälega:

«Kas kuuled, koer, mis ma sulle räägin?!»

Teriakes kükitas maha ja sulges silmad — näis, et ta ootas lasku.

Kolme tunni pärast olid meil telgid kokku pandud ja me liikusime koos Natšari ja ta pojaga Hassan-Kulisse suunas.

Nii kurvalt lõppes minu esimene ekspeditsioon Atre piirkonda. Ma lohutasin end sellega, et kogu see luguleidis aset siis, kui peamised tööd olid juba lõpukorral. Teha jäi ainult tühja-tähja, millel polnud erilist tähtsust.

Teel üks teriakes põgenes. Me ööbisime kõrbes. Kogu öö ei saanud ma silma kinni, muudkui teritaski kõrvu, kuid peale sisalikkude sahistamise polnud midagi kuulda.

Järgmisel päeval jõudsimme Hassan-Kulisse. Minu hoole alla jäid nii läbitöötamata ekspeditsioonimaterjalid kui ka kolm inimest, kes olid oma saatuse minu kätte usaldanud: Guzar, lesk ja tema nelja-aastane poeg. Oli põhjust muret tunda. Otsustasin viia nad Krasnovodskisse, eks seal siis näeb, mis edasi saab.

Krasnovodskis panin ma Guzari turkmeeni kooli Natšariga aga läksin partei rajoonikomiteesse. Komitee naisosakonna juhataja Baril — endine õmbleja, äge ja kangekaelne väikest kasvu naine, kellel pensnee ei talunud kuidagi ninal püsida, — kuulas mu jutu ära ja nägu muutus punaselaiguliseks.

«Seltsimees, ma ei jõua teid lihtsalt ära kiita,» sõnata ja tema silmad löid särama. «Jätke see naine siia. Küll me ajame kõik joonde.»

Ta ulatas mulle oma tugeva käe. Ma väljusin kerge dustundega.

Nädala pärast sain ma kohtukutse, milles eesistati

kohtus, et mind on määratud ühiskondlikuks süüdistajaks karbasse elu igandite küsimuses, mis väljendusid Natšari piinamises ja tagakiusamises».

Eesistujalt sain ma teada, et tabib ja kuus vana telgi on arreteeritud ning toodud Krasnovodskisse, kus nendel asjas on juba lõppjärgus ja lähemal ajal tulevad nad kohtu ette.

Kuhtupäevani jäänud aega ei kasutanud ma süüdistustöö koostamiseks, vaid kirjutasin selle asemel ettevõtte Tšikišljari naftaga kaasnevate gaaside kasutuselevõtmise kohta.

Kuna see asi on võrdlemisi uus, võib-olla peatuksin oma ettekandel üksikasjalikumalt.

Gaasiga puutuvate küsimuste lahendamisel lähtusin ma Kara-Bogazi kombinadi vajadustest. Kütusena ei ole ei süsi ega nafta gaasiga võistelda. Asi on vaid see, kuidas gaasi neljasaja kilomeetri kaugusele — Tšikišljari Kara-Bogazi — suunata. Viis aastat tagasi polnud saja — saja viiekümne kilomeetri pikkuse gaasijuhtme rajamist suureks saavutuseks, praegu aga töötavad juba seitsmesaja viiekümne kilomeetri pikkused gaasijuhtmed. Seetõttu pole neljasaja kilomeetri pikkuse gaasijuhtme rajamine just eriti raske töö.

Gaasitrassiga lõikuvad Bolšije Balhanõ mäed ei sega gaasijuhtme paigaldamist. Tänapäeval pole ükski gaasitööstus gaasitrassile takistuseks.

Ma esitasin oma projekti inseneridele. Nad hakkasid vastu vaidlema, väites, et gaasijuhtmete puhul läheb vaja suuri gaasihoidlaid.

Ma ütlesin, et ma pole kohanud ühtki spetsialisti, kes ei oleks ka kõige täiuslikumale projektile vastuväidet esitanud. See on professionaalne harjumus. Vanadel spetsialistidel lisandub sellele harjumusele veel vaenulikus igasuguse ulatuslikuma ettevõtmise vastu. Nad peenutavad ohates vanu mõnusaidsid tehaseid, kus õued ja aia äärest ääreni võililledesse kasvanud ja vaikselt päikesepaistat täis. Polnud kuhugi rutata ja leida kedagi, kellest ette jõuda.

Inseneride vastuväited sundisid mind mõningaid vastustusi tegema. Insener Horobrõhh toetas mind oma omase tarmukusega. Kõuehäälel peetud kõnes nimetas ta minu arvutusi ja sarjas põhjalikult arglikke

insenere, kes armastavad vaid lobiseda. Ilmnes, et mitte mingisuguseid gaasihoidlaid pole tarvis, sest gaasijuhise on hiiglaslik hoidla. Tööpoolest, neljasaja kilomeetri pikkusesse gaasijuhtmesse mahub kaks ja pool miljonit kantmeetrit gaasi. Ükski gaasihoidla maailmas pole suuteline sellist gaasihulka mahutama.

Gaasi kasutatakse väga laialdaselt. Ta läheb kütteks, majapidamise tarbeks, naftatööstuses vanade puuraukude värskendamiseks, temast saab nii kummitööstusele vajalikku nõge kui ka tahket süsihappehõõnõndanimetatud «kuiva jääd» ja paljusid kemikaale puupiiritust, atsetooni, vesinikku, atsetüleenit autogeenkeevituse jaoks, butadieeni tehiskautšuki valmistamiseks, eetrit, bensooli, kloroformi ja jahutusvahendeid.

Oma ettekandes nõudsin ma tungivalt, et Tšikišljari piirkonnas jätkataks uurimistöid märksa suuremas ulatuses, kui mina seda tegin. Puuraugud tuleks teha tuhande või isegi rohkema meetri sügavused. Gaasihulka puuraukude rajamisega peab üldse väga ettevaatlik olema ja neid võib teha ainult siis, kui leiduvad võimalused gaasi kasutamiseks. Muidu võib ilmaasjata miljoneid kantmeetreid gaasi tuulde lasta, sest gaasihulka puurauku sulgeda on väga raske — gaas leiab peaaegu alati endale väljapääsu ja sööstab puuraugu mantlitoru kõrvalt välja.

Tuleval aastal lähen ma Tšikišljari piirkonda tagasi, et gaasi hulka välja arvutada. Selleks on kaks võimalikku lihtsat ja huvitavat moodust. Esimene neist seisab selles, et arvutatakse välja gaasi sisaldava kivimi poorsus ja õõnte maht, mis võrdubki gaasi mahuga, sest gaas täidab need õõned. See moodus annab meile ligikaudsed arvud. Teine viis — nõndanimetatud «rõhu langemise meetod» — aga seisab selles, et määratakse kindlaks, kui palju langeb puuraugust välja gaasi rõhk. Teades puuraugu deebitit (teiste sõnadega — puuraugu rõhkuga välja gaasi hulka), arvutatakse välja gaasihulka maa-alused varud. Seda tehakse järgmiselt. Oletame, et puurauk andis sada tuhat kantmeetrit gaasi ja rõhk langes seejuures kümne protsendi, see on ühe kümnesadiku võrra. Sel juhul on gaasi maa-alused varud puuraugu deebitist üheksa korda suuremad, see tähendab üheksasada tuhat kantmeetrit.

Need olidki üldjoontes mu ettekande peamised punktid. Aga aga algas kohus.

Kahtuhoone on Krasnovodskis ainuke maja, mille ees kasvavad visad ja tolmused hallide karedate lehtedega kahevärvilised lilled.

Ma ei mäleta, mis ma kohtus rääkisin. Vist rääkisin sellest, et pooled turkmeeni naised on sigimatud ebameeldiva töökoormuse tõttu ja et alles Oktoobrirevolutsiooni rebla noortel turkmeenlannadel suu eest rätid, et nad ei näe oma näo alumise osa selle märgiks, et naine peab kogu elu vaikima. Ma nõudsin, et keelataks naiste rahvusliku peakatte kandmine, mis kaalub kolm kilo ja kutsus esile kaelalülide tuberkuloosi. Kahtuhoone vahtisid süngelt oma habemekiiludega. Tabib loobus viimastest sõnadest, lisades oma keelele kõrgi aforismi. «Prohveti poeg,» lausus ta, «et ole laisk kaklema, aga on laisk rääkima.»

Kahtuotsus langetati karm: igale mehele mõisteti viis aastat koos väljasaatmisega Turkmeenias vabariigist pärast karistuse kandmist.

Kahtusaalis silmasin ma Natšari. Ta oli juba ilma riideta ja euroopalikult riides.

«Kallis seltsimees,» pöördus minu poole Baril, «vaata seda! Missugune iludus! See kleit pole minu selles veel kunagi nii hästi istunud. Ma saadan ta Bakuusse tekstiilivabrikusse tööle. Enne seda aga on tarvis, et ta vabastaks kartmast mehi ja autosid.»

Ma ei võibki õigupoolest punkti panna. Pean lisama, et Baril ütles, et minu sekkumine ellu tõi endaga kaasa palju rahunemist ja rõõmu kui minu naftaalased uurimistööd Tšelekenis ja Tšikišljaris.»

«Kas sellele jutustusele järke ka on ette näha?» pärisin Prokofjevilt.

«Kardan, et sellest järjest tuleb teilgi osa võtta,» ütles ta. «Te sõidate homme ära, homse laevaga aga läheb Baril Natšari Bakuusse. Mul on teile palve: minna tal teel silma peal ja viige ta Bakuus aadressi kohale.»

«Kaulge, Prokofjev,» hüüatasin ma, «te ajate mind ühe päevaga üha kaugemale Kara-Bogazist!»

«Ja pahvatas naerma.»

«See on täiesti väär ettekujutus. Siin on kõik kuidagi nähtamatult seotud selle lahega. Neil päevil sõidab Baril Kara-Bogazi, kus ta hakkab turkmeenide ja kasahhide seas oma tööd tegema. Kara-Bogazis te saate kokku ja ta jutustab ning näitab teile palju huvitavaid asju.»

Järgmisel päeval ujusid mägede kohal hallid tolmu- ja vilgukivina sätendav päike valas maa peale terve meretäied hõõguvvalget kuumust. Kollaste tarkade all madega kärnased koerad nuusutasid sadamas tolmu- ja pambu- ja kohvrihunnikuid ning urisesid üksteise pealt hoiatavalt ja õrnalt.

Aurik «Tšitšerin» viis oma ebaloomulikult kõrge nina rahutule merelagendikule. Prokofjev vehkis kaua sadamakaitl halliks pleekinud kaabuga ning karjus, et me Mahhatškalas tingimata geoloog Šatskit külastaksin.

Baril hüüdis mulle, osutades Natšarile:

«Vaadake, et ta ära ei upu.»

Horobrõhh tossutas oma äranäritud piipu ning lehvitatas mulle käega armuliku ülemuse ilmel, kes jälitas hoolega, et tema käske täpselt täidetak. Sel hetkel mulle mulle niisugune tunne, nagu oleksin ma tema alluv, ja ma sain aru, et topograafidel oli õigus, kui nad väitsid, et selle mehe kõrval võib töötada «nagu betoonsele varjus».

Viimasel hetkel tuli joostes hingeldav Kortšagin. Ta polnud suutnud uurimissalga jaoks kusagilt kaamele sadulaid leida ja tõi oma pettumuse kaasa sadamasse, kus see Horobrõhhi kaljukindla tahte vastu purunes.

«On tarvis leida ja leiad. Lähme koos,» ütles Horobrõhh.

Ja ma nägin, kuidas nad läbi sadama sõrestikvärava läksid ja kingule tõusid. Närbunud kollaste lillede keskel valendas seal linna täitevkomitee madal hoone.

Tolmu üles keerutades kihutas krusaga kaldapealsele Miša. Tema janust kähisev autosignaali näis mõirgava needusi. Valge kiri tema auto kastil — «Karabugaztrot» — paistis väga kaugele. Seejärel hakkasid linn ja sadamalised kaledad mäed kiiresti eemalduma vasakul. Punaste ujuvate tünnete lähedal löid lained korrapäraselt tantsisklema. Äkki tõusis tuul. «Tšitšerin» lasti nina aeglaselt ja pidulikult allapoole, jättes tuule meelevalda nii korstnast väljuva suitsu, laevalipu, preseni

laevala kohal kui ka purjeriided ventilaatoritorud ja lahtis hääletult ja võbisedes vastu merelt veerevatele laevadele lainele.

Õhtu meri rahunes ja läänetaevas lõi lõkkele eha. Hüst allpool, päris mere ääres, kihutasid siniste laevade edasi-tagasi põuavälgud. Vaikus mähkis kogu enesesse.

Ma tõin kartlikule Natšarile keeva vett. Istusime laevala kohal, kõrvalt vaadatuna sarnanesime me teejoomisega ametis oleva hulkuriperekonnaga. Natšaril oli seljas Barili vana siidkleit, jalas heledad sukad ja kaelas valge sall. Tema kõrval tinistas kriibitud kitarri ilmetu mees.

Natšar oskas juba mõne sõna vene keelt, kuid ta ei osanud neid sosinal ning punastades. Pärast teejoomist hakkas ta näo alumise osa salliga kinni ja jäi istuma lahtunud poosis, pilk suunatud merele. Mulle näis, et ta istus nõnda kogu öö: hommikul, kui me lähenesime Azerbaidžani plakatkollasele rannikule, leidsin ma ta istumas sellesamas asendis.

Keskpäeval hakkas tuhmi vee kohal paistma Bakuu linna — hallid mäed, hall taevas ja hallid majad, mis olid kaetud ereda, ent samuti hallika päikesehelgi valgusega. Me möödusime Nargeni saarest, Zõhhi neeme ja see tuhmilt särav linn, mis tõmbas endale «Standard Oil'ide» ja «Royal Dutch'ide» ahned pilgud, avalutsiooni, 26 komissari ja nafta linn, kuhjus üha lähemale lahe vikerkaarevärvilise peegelpinna kohal, kuni «Tšitšerin» lõpuks temani jõudis, hüüatades bassilise vilega.

Ma toimetasin Natšari kohale Barili öeldud aadressi, millele ma olin üles kirjutanud, ja andsin ta üle laevale lahkele naisele, õmblusvabriku naiskomisjoni esimehele.

Õhtul sõidutas tolmu- ja palav rong mind põhjale, Dagestani, kus pidi lahti rulluma üks Kara-Bogazi tuleviku lehekülgi.

Õppige vetikailt

Päike, mis oli aastatuhandeid kõrge needuseks, saab tema õnnistuseks.

Akadeemik Joffe

Seljataha on jäänud kolm tuhat kilomeetrit. Elan nüüd vineermajas Kara-Bogazi kaldal. Hommikust õhtuni töötab halastamatu päike, aurutades ja kondenseerides Kara-Bogazi vett. Päike ei lase mul keskenduda ja ma ei suuda meenutada kõige eredamaid punkte oma pikal teekonnal ümber Kaspia mere.

Seljataha jäi terve käremaailm, mis on talle vaid mälu ja kahvatu pliiatsiga täiskirjutatud paberilehtedel.

Lahkunud Bakuust, sööstis rong koidikul Berikei lõunavatesse padrikutesse. Läänes, Hunzahhi ja Vedensuunas, romantiliste legendide vinesse mähitud auuliku suunas, kumasid raske kullana mäed. Nende jalamil liibus tehas «Dagestanskije Ogni» — esimene maagaasikasutav tehas Nõukogude Liidus. Selle gaasiga küttis tehas oma klaasisulatusahjusid. Toorainet klaasi jaoks — mirabiliiti — vedas tehas Kara-Bogazist.

Bakuus sain ma teada, et seni kui Kara-Bogazi läänkeemiakombinaat ehitatakse, kavatakse mirabiliiti ümber töötada Dagestanis. Aga kus? Kas siin, Berikeis, kus maa ajab gaasi välja nagu sissetootamata gaasitehas või põhjas, Tšir-Jurdis?

Üldine arvamus kaldus Tšir-Jurdi kasuks, kuhu plaanis ehitada võimas keemiakombinaat.

Sulaki elektrijaam — Dagestani mägede helesinine sätendav süda — hakkab saatma siia voolu. Naabruses suitseb Groznõi — masuudi ja naftaga kaasnevate gaaside linn. Siinsamas lähedal asub Mahhatškala sadam, kuhu saab mere kaudu tuua mirabiliiti Kara-Bogazist. Siit lähevad raudteed Rostovi, Novorossiiski, siitkaudu pääseb meie maa keskpiirkondadesse ja Musta mere äärde.

Mahhatškala näib linnana, mis on ehitatud kivistunud merevahust.

Teralisest kivist kaldapealsed ja hooned sädelevad vilgukivitükikestest, mis meenutavad suuri pilveid.

Meri veeretab linna jalamile rohelist ning sügavat

hunnarite mustad pukspriidid õõtsuvad vaksali madala tala kohal, peaaegu puudutades semafore. Tuli — Moskva kiirrongide vagunid muutuvad kümne minutiks laevakajutiteks. Nende akendes lähevad väsinud raad, taakelvärgid ja kollased korstnad. Hupesse tungib sisse tugev Kaspia tuul. Poisikesed lõunamaa sinast heldinud reisijate ees äsja muutunud külma ja joodi järele lõhnavate merihärgade hinge.

Mahhatškalas leidsin ma endale teejuhi. Otsige endale linnas teejuht, või muidu jätavad uued paigad teile vastava muuseumi mulje. Teejuht peab olema kohalik elanik. Ta juhivad teid võõra elu keerisesse. Ta hakkab teid kiitma oma linna, kuigi vahetevahel sõimab teid räpaseks kolkaks. Aga põliselanikud on juba kord õnnelugused. Uustulnukate juuresolekul avavad äratundunud paigad nende silmis oma tõelise olemuse ning sädelevad uutes värvides. Hämmastunud silme ees avaneb ootamatult lahti huvitav maailm ja tolmuine Mahhatškala kerkib teie ette osoonist ja vihmadest puhtust linnana, kus murdlainetus heidab vahtu peaaegu katusteni, suurte võimaluste ja suurte kordaminekute linnana.

Dagestani uduvinesse mähkunud mäed astuvad lausa Mahhatškala valgendatud majakeste juurde. Hiljutine ghasavati¹ ajalugu, võitlus mussavatistide vastu, mägede sinsetele soistele tasandikele veerenud Oktoobri-revolutsiooni ajalugu — ja juba mühab linn teie kohal nagu rannikutuul. Te tajute karmi ja kivise noore vabariigi oitsemist, mis meenutab Buinaki võrratute murelikade õitselepuhkemist, milliseid ei leidu kogu Nõukogudemaal.

Minu teejuhiks oli kohaliku ajalehe töötaja Krasnogorski — halliks minev väikest kasvu mees, kes kandis sügavkonnaluust raamidega prille. Ta oli pärit Minskist, kuid pidas Dagestani oma kodupaigaks. Tema jutu järgi kujutas Dagestan endast ennekuulmatute rikkustega

¹ Ghasavat — muhameedlaste püha sõda. (Autori märkus)

maad; seda rääkides ohkas ta nii sügavasti, nagu oleks tulnud temal, Krasnogorskil, kõiki neid rikkusi oma kõhetutel õlgadel tassida.

Koos Krasnogorskiga sõitsin ma linna lähedal asuvalle Turalini soolajärvi vaatama ja käisin geoloog Šatski pool.

Turalini järvi — nii Suurt kui ka Väikest Turalini — kutsutakse «kunstlikuks Kara-Bogaziks». Teaduste Akadeemia katsetas nendes järvedes uut meetodit, mis kiirendab mirabiliidi sadestumist veest.

Kara-Bogazis mirabiliit kristalliseerub ja langeb põhja looduslikes tingimustes. Mirabiliidi «ladestumine» leiab aset talvel, kui vee temperatuur langeb kuni viie kraadini üle nulli. Mirabiliit setib ebaühtlaste kihtidena ja võtab enda alla tohutu pindala — kaheksateist tuhat ruutkilomeetrit.

Talvetormid heidavad mirabiliiti kaldale. Kuni 1920 aastani seisnes mirabiliidi tootmine selles, et lahest väljaheidetud mirabiliit kanti kaugemale murdlainete vööndist, et need teda tagasi ei uhaks, lasti tal taheneda ja veeti siis kaamelitega mere äärde. Nii kestis see 1920 aastani, mil hakkas tööle Kara-Bogazi trust.

Trust ei võinud jätta mirabiliidi tootmist sõltuvusse lahe kapriisidest — hea seegi, mis torm välja heidab — nii nagu see oli olnud vanade tööndusartellide ajal. Trust ei võinud leppida sellega, et laht heidab mirabiliiti välja saja viiekümne kilomeetri pikkusele ja enamasti ebasobivale rannikuribale, segab teda saviga, pillub talle peale vetikaid ja roiskunud kalu, kevadel aga limpsib teda tagasi ja lahustab oma soojenenud vees.

Läks tarvis uusi tootmisviise, mis oleksid võimaldanud saada puhast mirabiliiti neis kohtades, kus teda on mugav toota ja kuivatada. Niisugusteks uuteks meetoditeks olid mirabiliidi ammutamine lahe põhjast ekvivaatorite ja soolajärvi abil ning basseinide kasutuselevõtmine. Viimane moodus seisis selles, et veepumbati lahest basseinidesse, kus ta aurust, kontsentreerus ja andis talvel väga puhast mirabiliiti.

Seda meetodit katsetatigi Turalini soolajärvedes. Basseini 2 meetri 65 sentimeetri paksune veekiht andis mirabiliidilademe, mille kõrgus oli 55 sentimeetrit.

Katsete õnnestusid hiilgavalt: saadud mirabiliidi hulk vastas täpselt eelarvestustele.

Mul oli meeles Prokofjevi palve külastada geoloog Šatskit. Ta elas linna ääres, tänavas, mis sarnanes mägede kokkuvoolanud laia jõega. Seda tänavat mööda olid mägilased, lohistades sooja tolmu katkisi tšurjakeid¹ ning klõbistades kollaste küüntega vastu müstade pistodade käepidemeid. Eeslid vedasid piima — need püsisid tasakaalus tänu sellele, et teisel pool sadulat rippus enamasti vaibariidest kott priske lehmaga.

Minuga oli kaasas Krasnogorski. Ta oli kuulnud Šatskit, kuid ei teadnud tema hiljutise haiguse põhjusi ega Kara-Ada saare lugu.

Meid võttis vastu lahke paljakspöetud peaga vana-mehe, kes vaatas meile otsa naervate silmadega. See oli Šatski. Tema abikaasa, kooliõpetaja, armeenlanna, oli tema liiki naine, kes pühendavad kogu oma elu lähedaste inimesele.

Olin Prokofjevilt kuulnud, et Šatski on täielikult paranenud, kuid arstid ei luba tal seniajani osa võtta geoloogilistest ekspeditsioonidest. Suur väsimus võis talus võivad tal endised segased mõtted esile kutsuda. Meie tegeles Šatski teoreetilist laadi probleemidega. Meil alal oli tal valminud juba mitu huvitavat tööd.

Ma ütlesin Šatskile, et mind huvitab Kara-Bogazi väsimus.

«Me elame niisugusel ajal,» vastas ta, «et peame tahama püstitada kauguleulatuvaid eesmärgid. Kara-Bogaz huvitab mind samuti väga, kuid hoopis teisest küljest kui teid. Mind huvitab ta eeskätt kohana, kus on kõige sobivam teostada katseid uute energiaallikate avastamiseks. Te ju teate, et Prokofjev on rohkem poeet kui teadlane. Me peame aga oma fantaasiat tugevasti ohjeldama. Kara-Bogazi äärde on vaja ehitada keemiasüsteemi. Ilma võimsa energiaallikata pole mõtet seda ehitada. Prokofjev otsib gaase, teised otsivad Kara-Bogazi naabrusest sütt ja naftat. See kõik on suure-

¹ Tšurvjakid — Kaukaasias kantavad pehmed kontsa-
lised tuhvlid. (Tõlk.)

pärane, kuid unustatud on peamine: nimelt see, et Kara Bogaz ise on ammendamatuks uue energia allikaks.

«Missuguse energia?»

«Päikese energia. Ma tean, mis on päike. Päikese allutamiseks tuleb kasutusele võtta homöopaatiline meetod. Homöopaadid ravivad väga tugevate mürkidega, kuid mikroskoopilistes annustes. Ka päike mõjub soodsalt vaid väikestes annustes. Oma olemuselt on ta surmav Seal, kus teda on rohkem kui tarvis, teeb ta tohutuid hävitustööd. Ta muudab elutuks määratu suured maalad. Klassikaliseks näiteks võib tuua Taga-Kaspi kõrbed.»

Krasnogorski vaidles vastu, väites, et küsimus ei ole päikeses, vaid selles, et nendes paikades ei jätku vett. Šatski kuulas tähelepanelikult tema jutu ära.

«Vett on piisavalt,» vastas ta muiates. «Häda on selles, et ta aurub kiiremini kui koguneb. Kuivavad maalad ümbritsevad meid igalt poolt. Vaekauss ei lange inimese kasuks.» Ta vaatas silmi kissitades mulle otsa. «Me kõik käime kuristiku serval ega aimagi seda, teate, et viimase kümne aastaga on põletatud kivisüsi niisama palju, kui teda kulutati inimkonna eksistentsimise kogu eelneva perioodi jooksul. Saja-poolteisesaasta pärast saavad söevarud otsa. Valge süsi suudab rahuldada vaid kuuskümmend protsenti maailmamajanduse energiatarbest. Selle katastroofi lähenemist, tema samme võib kuulda, ilma et oleks vaja end eriti pingutada. Selleks ei lähe tarvis isegi absoluutset kuulumist. Kogu maailma naftavarud saavad hävitatud. Energiavarude kahanemine kutsub paratamatult esile sõja kapitalistlike riikide vahel...»

«Šura!» ütles rangelt Šatski abikaasa. «Mingisugust sõda ei tule!»

«Sõda kapitalistlike riikide vahel on möödapääsmatu,» kordas Šatski kangekaelselt. «Kui viimased sõja ja naftavarud hakkavad otsa lõppema, puhkeb sõda.»

«Šura,» ütles Šatski abikaasa veelgi rangemalt, «tead ju väga hästi, et mingisugust sõda ei tule!»

«Kapitalistlik maailm otsib uusi energiaallikaid oskamatult ja liiga kohmakalt. Bensini asendatakse piiritusega. «Keeluseadust» ei mõeldud Ameerikas välja sead- leks, et võõrutada oma maad purjutamisest, vaid sel-

les, et kogu piiritust saaks kasutada mootorikütusena. Seal ei tangita autosid bensiiniga, vaid Jamaikalt toodud rummipiiritusega.»

«Kas tõesti teie kui teadlane ei näe väljapääsu?» küsi- sin ma.

«Aga päike?» küsis omakorda Šatski. «Päike! Iga sen- timeeter maapinnast saab päikeselt aastas sada tuhat kalorit. Sellest päikeseenergia hulgast kasutavad tai- mid vaid seitse kümnendikku protsenti. Mõeldakse, et meid saab sundida võtma rohkem ja andma fantastilisi saake, ent minu arvates pole see võimalik. Energia üle- küllus tapab taimed ära. Ärges unustage meie homöo- paatilist meetodit. Kuid igal juhul te näete, milliseid kahutuid energiavarusid puistatakse lakkamatult maa- pinnale ja puistatakse ka edaspidi veel miljoneid aas- taks. Inimkond on läinud kergeima vastupanu teed. Ta on asunud õhinal kasutama neid energiaallikaid, mille varud on tühised, unustades püsivate energiaallikate olemasolu, mida jätkub niikauaks, kui inimsugu maa peal eksisteerib.»

«Huvitav!» sosistas mulle Krasnogorski.

Ma püüdsin ta silmist kinni põhjendatud uhkuse- heli. Näis, nagu tahaks ta öelda: «Vaadake, millised suurepärased inimesed elavad meil Dagestanis!»

«Tuleme Kara-Bogazi juurde tagasi,» jätkas Šatski. «Me jääme peatuma sellel, et meil on tarvis kasutusele võtta päikeseenergia. Selles suhtes on Kara-Bogaz parim laht Nõukogude Liidus. Seal on oivaline päikesekiirgus. Kui Kara-Bogazi laht muutuks järveks, kuivaks ta kuue aastaga ära. Üldse, te ei suuda ette kujutada, kui kii- resti kuivab kogu see paik.»

Šatski vaatas mõttesse süvenenult üksisilmi aknast välja. Merd polnud näha, kuid selle asemel paistis sink- jahall mereõhk, mis sarnanes paksu auruvinega.

«Ma plaanitsesin kirjutada väikese teadusliku töö pealkirjaga «Auruv maa». Me suhtume päikesesse kuri- telikult. Tema energia aastased varud maakeral moo- dustavad sada biljonit kilovatt-tundi. See teeb üks kilovatt-tund igale ruutmeetrile.»

«Aga päikesemasinad — helioskoobid — ei olevat nagu kuigi häid tulemusi andnud,» tähendas Krasno- gorski.

«Ja ei annagi,» kostis Šatski. «On tarvis leida teisi teid. Meil on ju olemas keemia. Tema võimalustega võrreldes jääb päikeseenergia kinnipüüdmise optiline moodus sootuks varju. Päikeseenergiat tuleb kinni püüda ja kontsentreerida keemilisel teel. Tuleb õppida punastelt merevetikatelt. Nad kasutavad ära kakskümme protsenti meresügavustesse tungivast päikeseenergiast, samal ajal kui meie päikesevoogudesse uppuvad maismaataimed kasutavad kõigest tühise osa ühest protsendist. Häda õpetab kõike tegema.»

Šatski kõndis mööda tuba.

«Lämmatav, lämmatav!» pomises ta. «Siinsed õhtud kutsuvad esile astma. Mäed lähevad päeva jooksul tuliseks ja kiirgavad kogu öö soojust. Jalutame õige mere äärde.»

Šatski abikaasa lubas meelsasti tal meiega kaasa tulla. Me jõudsime mere äärde. Tähed magasid lainetel oma valgeid tulesilmi kord pärani ajades, kord vidukile pigistades. Mööda kallast, piki murdlainete vahust riba, kihutas mööda Tbilisi ekspress. Tema rõõmus vile kajas mere kohal piksemürinana — rong kiirustas, et pääseda rutem lausikutest steppidest mägede, lahtede, jõgede ja viinamarjaistandike virvarri, Kaukaasia rahustavasse kaleidoskoopki.

«Näete...» osutas Šatski pidulikult merele. «Näete seda ääretut veevälja. Teda võib sundida koguma päikeseenergiat. Selleks otstarbeks kohandatakse ka kõrbed. Päikeseenergia keemiline kinnipüüdmine seisab selles, et kasutatakse ära tema omadus keemilisi reaktsioone esile kutsuda. Need reaktsioonid tekitavad oma korda elektrienergiat. Laboratooriumides on juba olemas seadised — fotoelemendid, mis muudavad päikeseenergiat keemiliste protsesside kaudu elektriks. Katsete tulemusena andis fotoelement päikese mõjul voolu, mis pani tööle väikese elektrimootori. Kara-Bogazist tuleb teha üleliiduline laboratoorium päikese kinnipüüdmise alal ja vangivõetud päikeseenergiat tuleb hakata rakendada esmajärjekorras selle lahe muinasjutuliste rikkuste ümbertöötamiseks.»

Kui me tagasi pöördusime, küsis Šatski abikaasalt minult tasakesi, ega tema mees viimati rumalusi ei rääkinud.

«Tema juuresolekul ei tohi meenutada Kara-Adat,» ütles ta melega hüvasti jättes. «Ta on selle nagu unustanud, ent ainuüksi Kara-Ada nimi juba kutsub temas meid ärritatud oleku. Mina olin ju ka seal koos temaga,» ütles ta ja kohmetus.

Väejuht

Õhtul lahkusin ma Mahhatškalast ja sõitsin edasi Enba kanti, Gurjevisse. Tee läks läbi Astrahani.

Hammikul ei tundnud ma Kaspiat ära. Hall vedel savi ulatus silmapiirini, meenutades tohutut järve. Selle äärel kerkisid otse veest sünged mustad majakad ja tihedate kellatornid — need olid kalurikülad Volga delta madalatel saartel.

Me lähenesime kaheteistkümne jala sügavusele reie, kus keset merd kärarikkalt õõtsus ankrusse pandud linn — haigla, postiasutus, reisijatevaksalid, lihtsate ja «rääbakad künad», mis sarnanesid iidsete monumendidega.

Ma nägin Astrahani — ta oli tihedalt ümbritsetud sadadest purjedest, läbi imbunud kuiva heeringa lõhnast ja tolmune nagu savist ning õlgedest ehitatud Aasia linnad.

Kalatööstuse parvedel ammutasid päevitunud inimesed, kes olid üleni soomustega kaetud, nagu oleks neil olnud terasest soomusrüü, ööd ja päevad läbi kaluripaatidest pootshaakidega tähnilisi sevrjuugasid ning loosisid neid raske prantsatusega laudadele. Lõputu rida siniste pükstega neiusid kandis külmutushoone-esse kuldseid sasaane, hoides neid kinni märgade korallpunaste lõpuste alt.

Astrahanist Gurjevisse loksusime ratasaurikul kolm päeva ja nägime selle aja jooksul ainult suhhoveidest korvetatud taevast, kollast merd ja ankruks seisvaid kaluripargaseid.

Astrahani ja Gurjevi vahel pole ühtki sadamat ega ühtki kohta, kuhu võiks häda korral varju minna. Kuuekümmet kilomeetri kaugusel kaldast võib ridvaga bergeati liivapõhjani küündida. Kaldast ulatuvad kaugel merele mustade jäikade pöörispeadega kõrkjad.

Seetõttu kutsutakse seda kallast «mustaks kaldaks». Kaugelt meenutab ta tušiga kahvatule silmapiiril tõmmatud kitsast ranti.

Alalised reisijad on jõudnud selle tee ja aurikuga põhjalikult tuttavaks saada. Tee on monotoonne nagu Aasia pleekinud taevas. Vesi on algul punakas — see on voolanud Volgast —, siis aga hakkab ta Belinski Banki taga pikkamööda rohelisemaks minema, ja lõpuks tuleb Zaburunje, kus iga ilmaga võtab laeva õõtsuma. Aurikul on alati üks ja seesama tüse kapten, ühed ja needsamad habemega tüürimadrused, kes silmitsevad merd läbi vanaaegse vaskbinokli, ja ikka seesama kold — kibestunud leskmees, kes valmistab maitsetut kapsa suppi ja tulisoolast kala.

Lõpuks näeme kormorane ja hülgeid, kes magavad vees, kõht ülespoole, ning kogu laeva läbib kergendus ohe: tähendab, varsti on Gurjevi reid. Selle taga võib juba aimata astragalidesse kasvanud ja soolakoorikuga kaetud kõrbe.

Ja ongi reid. Aurik* roomab tema poole kriitvalgete saarte vahel. Harjumatusel võib siin saarteks pidada ka vaikselt vees peegelduvaid mandritekujulisi pilvi. Nad püsivad liikumatult kõrbe kohal, vaid veidi roosatades. Tundub, et nad on pandud siia nimme, et nende varal näidata õhtuste värvide mitmekesisust ja koobalt sinise öö majesteetlikkust.

Laev sõidab mürinal kõrgete kõrkjate vahel asuvasse kitsasse nõvasse — Uraali — ja alles südaööl tulevad õhus rippuva tolmu tagant nähtavale «Embanefiti» linnake valgufoorid. Selle linnake vastas, Uraali parimal kaldal, pilgutab uniselt aknaid Gurjev.

Õhus on tunda kala ja kõrbenud rohu lõhna. Aurik äratub linna oma nutuselt vinguva vilega ja vajub raskelt vastu tühja sadamasilda.

Hommikul nägin ma Uraali taga kogu «Embanefiti» linnakest. Näis, nagu oleks Aasia-poolsele kaldale — sin nimetatakse seda Buhhaara-poolseks kaldaks — laskunud päratu suur valgete lindude parv. Kõik majad olid otsekui lumest veeretatud. Kogu linnake oli ehitatud pressitud kõrkjaist, isegi kolmekorruseline trustihoone. Pealtpoolt on kõrkjad krohvitud ja kriidiga valgendatud.

Kõrkjad on parimaks ehitusmaterjaliks Kaspia kõrvalisel rannikul, kus ei ole metsa, kõrkjatihnikud aga ulatavad sadade kilomeetrite kaugusele. Kui tulevikus ehitatakse Kara-Bogazi kaldale hooneid püstitama, on see kõige kergem ehitada kõrkjatest. Samaanist majad ehitatakse kõrkjatest hoonetega võrreldes lausa koopaelanike viisil. Samaan on sõnnikuga segatud savi. Veevaes- kuses pole samaanist kergem ehitada kui puidust, sest samaani valmistamine nõuab palju vett.

Üks reisil kohtasin ma ainult üht inimest — insener Kuperit —, kes kahetses, et samaanist hütid välja sure- vad. Ma tutvusin Kuperiga Uraali ujuvsillal. Ta vaatas kaugusega sasaane õngitsevaid poisikesi. Kui üks poi- ke erutusest värisedes sogasest veest rabelemisest tõusnud sasaani välja tõmbas, pöördus Kuper minu poole ja ütles:

«Õnneseened! Oh, küll ma tahaksin praegu poisike- telt ja istuda õngega päikesepaistel! Tore asi!»

Ülen Kuperile tänu võlgu: ta tutvustas mind kõrbe- pilvelaniku Davõdoviga, kes tundis kogu Emba- linnast nagu oma viit sõrme.

Ta tõi mu selle inseneri kabinetti, nii nagu asjasse puudumatu tuuakse tuppa, kus sünnivad imed. Kabi- netis tõusis laua tagant püsti valgesse rõivastatud mees, pükid ja kuivetu, kes sarnanes kaugesõidukapteniga.

Ta vaatas mulle range pilguga otsa ja palus laia käe- müntusega, et ma istuksin. Tema hall pea oli otsekui metallist valatud. Kuper võttis aupaklikult istet meist- maal, olles enne palunud luba viibida meie vestluse- järele.

Davõdov hakkas rääkima. Tal oli selge ning mahla- kas hää. Teda silmitsedes meenus mulle Prževalski, meenusid endisaegsed Gobi ja Sahaara uurijad, kindra- lid, kes kaotasid kõrbeliivas paljudesse tuhandetesse sõjandivad armeed, ja kogu see lapselik romantika, mida kutsus esile kõrbe mainimine mu kooliaastail — komedarid, nahklähkrid, samuumid ja hobuste luuke- red üksildaste kaevude lähedal.

Davõdov rääkis lühikeste lausetega ja punkti pannes jätkul hingeldas.

«Mida võib Kara-Bogaz meile anda ja mida võib Emba anda Kara-Bogazile? Hüva! Meie võime anda

naftat, kuigi meie nafta on kütuseks liiga hea. Meie kõige lõunapoolsemad naftaleiukohad — Kara-Tšungul Karaton ja teised — asuvad Kara-Bogazile ja Mangõšlakile võrdlemisi lähedal.

Minu arvates peaks kogu Kaspia idakallas — Emba, Mangõšlak, Kara-Bogaz, kuni Tšikišljariini välja — saama võimsaks tööstusvööndiks kõrbe piiril. Meie anname naftat, Mangõšlak — sütt ja fosforiite, Kara-Bogaz — mirabiliiti, väävlit, väävelhapet, soodat ja teisi keemiatooteid, Tšikišljari — gaasi, Tšeleken — naftat ja osokeriiti¹. Bakuu peab varustama Läänt, meie — Ida.

Mida me võime veel Kara-Bogazile anda? Siin, Emba ääres, tekkis mõte ehitada raudtee Aleksandrov Gaisi Hiivasse. Ma läbisin karavanidega kogu selle tee ja tegi uurimistöid. Sellest tuleb esimene tee, mis läbib kõrbe südame. Ta äratab ellu terve hulga rikkusi, mis seni on olnud varjusurmas: Kušumi rohumaad, Inderi sool ja kaalium, Gurjevi kala, Emba naftapiirkond, Araali meri ja Hiiva oaas.

Uus tee hakkab etendama väga tähtsat osa Ustjurti viljatute maa-alade kasutuselevõtmisel. Ühtlasi peaks ta mõjuma üsna soodsalt Kara-Bogazi arenemisele. Kõrbes, mida läbib see tee, puudub vesi. Sellel teel pannakse sõitma mootorvedurid.

Ja lõpuks, kolmandaks, Kara-Bogaz hakkab tootma soodat. Selleks tuleb meil teda varustada Rakuša suurepärase lubjakiviga. Rakuša on Emba naftapiirkonna meresadam. Me teeme Rakušast tõelise sadama.

Me ehitame naftadestilleerimistehased. Nafta destilleerimiseks läheb tarvis väävelhapet. Seda annab meile Kara-Bogaz ja me oleme tasa. Nagu näete, puudutab Kara-Bogazi kombinaadi rajamine kogu Kaspia ranniku majanduslikke närve — alates Embast ja lõpetades Atrekiga. Kõrb saab endale industriaalse südame...

Davõdov oli pisut aega vait.

«Ammused unistused on täitunud,» lausus ta ja pöördus akna poole.

Ma silmitsesin tema profiili. See tuletas mulle meelde

¹ Osokeriit (ehk mäevaha) — mineraal. Põleb hästi ja annab tugevat leeki. (Autori märkus.)

...inimeste pronksnägusid ajahambast puretud rooma

...kui oli käsil üks neid lugematuid vaidlusi, mis Prokofjeviga alalõpmata pidasime, keerles jutt tahetavate elukutsete ümber. Prokofjev kinnitas, et meie tugevam tahe on maadeuuriatel. Davõdov oli andnud maadeuurija. Tegelemine kõrbega oli teritatud ta silma ja andnud häälele rahuliku ning kindla hääle. Ta viis lõpule kõik, mis oli kord alustanud. Ta taustas rajada Dossori tühjale soolakule pargi. Isegi maadeuuri meelest oli see mõte täiesti meeletu. Kuid need olid Davõdovile nagu hane selga vesi.

Kaks aastat jändas ta põõsastega, mis ei hakanud soolases maapinnas kuidagi kasvama. Ta magestas neid, kaates ja torutades seda oskuslikult, ja praegu käivad töölised Dossoris õhtuti «oma pargis» jalutamas. Seal võib käega puudutada ammu ununenud krobelsi ja nuusutada lehtede lõhna.

Pärast seda kui Aleksandrov Gai — Hiiva raudtee ehitamiseks vajalikud uurimistööd Moskvast heaks kiitis, andis Davõdov avalduse parteisse astumiseks.

«Ma veendusin,» kirjutas ta, «et üksnes partei poliitika võib elustada kõrbe, mille alistamiseks olen vaeva näinud kogu elu.»

Vaikimine kestis kaua. Davõdov vaatas mulle otsa ning lausus kõlatult:

«Ega mina üksi ei ole kogu oma elu kõrbele pühendanud. Kuid minul on olnud au olla tunnistajaks, kuidas neid elutuid maa-alasid alistati, ja ma võtsin ka ise osale. Alles hiljuti ajas Kara-Bogaz rändkarjastajatele ja meremeestele ebauskliku hirmu peale. Isegi maadeuurijad ei julgenud tema kaldaid läbi käia. Selleks pidasid teda inimesed kultuuroaasidest? Mürgise vee surmalaheks, põrguks. Sajandeid seisis kõrb puutumatu. Sajandeid kogus ta rikkusi. Ja nüüd me võtame need talt ära. Me otsime teid, kuidas kõige kohutavamaid nähtusi kõrbes muuta elu allikaks. Ma räägin teile. Tema energiaga saab kõrb niisutatud. On olemas suur füüsikaseadus. See kõlab järgmiselt: energia sünnib vaid siis, kui on olemas temperatuurivahe. Järsud ööpäevased temperatuuri kõikumised kõrbes tekitavad metsikuid tuuli. Kara-Bogazi tuntakse kõige

tormisema kohana Kaspia merel. Selles lahes möllab torm õigupoolest lakkamatult. Meie Dossori naftaleid kohta kutsuvad paljud tuultepooluseks. Dossori orkaanid kulutavad viljatult miljoneid hobujõude üksnes selleks, et lõpmatut tolmu üles tõsta. Tuul kujutab endast tohutut energiat, ent seniajani me kasutame teda üpris kasinasti. Eks vaadake!»

Akna taga pumpasid kägisevad tuulerattad madala hääle ulgumise saatel Uraali sooja soga arõkkidesse.

«Tuul — me kutsume teda siniseks söeks — on kõrbe parim energiaallikas. Siin puhuvad lakkamatult peaaegu ühetugevused tuuled. Isegi tuulevaestel aastatel annab kõrb seitsekümmend protsenti mitme aasta keskmisest tuuleenergiast. Kas te teate, kui suur on Kasahstani tuulte võimsus aasta kohta? Ega midagi, väga huvitav arv. Kakssada kolmkümmend miljonit hobujõudu Kasahstani energiavarudest moodustab tuul üheksa kümmend kuus protsenti.»

Kuper hakkas toolil nihelema.

«Ärge pidage mind fantaseerijaks,» sõnas Davõdov püsti tõustes, «kuid kõrbetuuli peaks tingimata kasutama ka transpordis. Ma pole sellele ideele veel lõplikku vormi leidnud, kuid ma kujutan endale ette liiklemist purjede abil liivaväljadel, kus pole taimestikku asulaid ega mägesid ja kus seetõttu miski ei ole sõidutakistuseks. Päike, tuul ja järsud temperatuuri kõikumised tekitasid kõrbe ja nemad tema ka hävitavad. Selles pole vähimatki kahtlust. Homme sõidab selline mees Kuper meie ühte kaugemasse leiukohta — Makatti. Sõitke temaga kaasa, loodetavasti näete seal palju huvitavat.»

Õhtul kohtasin ma Kuperit tenniseväljakul. Ta võttis palle vastu, lugedes kurguhäälel punkte. Väljaku ümber kükitasid kasahhid, laiad roosad sitspüksid jalas, ja hüüatasid iga osava löögi puhul heakskiitvalt.

Uraali taga tossas Gurjev, ajades õhku paksu põletus-sõnnikusuitsu. Siin, Buhhara-poolsel kaldal, aga süttisid piimjad tuled ja kõrbe kohale tõusis aeglane kuu. Sedamööda kuidas ta kõrgemale tõusis, muutus ta üha heledamaks, justkui oleks pruuni liivsavi tolmu temalt maha pudenenud.

Mind nähes jättis Kuper mängu pooleli ja tuli minu

juurde. Seni kui me vestlesime, oli meile kaamel ligi. Ta peatus, silmitses meid ülbelts ja mälus lillide huultega. Kuper võttis mul küünarnukist kinni ja tõusis mu kõrvale — tuli välja, et me seisime keset kõrbe.

Kaamel luksatas põlglikult ja sammus tähtsalt edasi. Ta vedas väikest vankrit. Selles magas kasahhitar lastega ja kärises grammofoni plekkтору.

Sellest vaatepildist rabatuna vaatasime me tükk aega kõrbe järele. Kaamel pööras teelt ja lohistas vankrit kõrbe.

«Läks steppi sööma,» tähendas Kuper ja ohkas.

Paljud insenerid, kes töötasid kusagil kolkas, kaebasid oma saatuse üle ja ma olin sellega juba harjunud. Aga siia, kui oli tegemist elurõõmsa inseneriga ja kui ta talle väga meeldis, ei lasknud ta mööda juhust, et andata ennast märtrina, kes kannatab seetõttu, et puuduvad uued raamatud, et ajalehed tulevad Moskvast ühe nädalat ja et kooperatiivi kaupluses pole boržommi ja silititeri.

Kui see kohustus on täidetud, saab ta endise hea tuju tagasi ja hakkab õhinal jutustama oma ettevõttest.

Kõrbejuures on see alati kas «maailma parim» või «oleks olnud olla maailma parim», kui Moskva ei oleks kreeninud nii kitsi.

Ma valmistasin Kuperi kaebusi ära kuulama ja ei väsinud.

Trüsti direktor nimetas Kuperit «suvitajaks» ja «keiklikuks». Kui ta oli ärritatud, tagus ta rusikaga vastu lauda ja karjus, et Emba ei vaja suvitajaid. Direktori nõuandustele ei reageerinud keegi. Kõik teadsid, et kui ta oli tõsine, ei karjunud direktor kunagi.

«Minu päralejõudmiseni oli kõik vaikne,» kaebas Kuper. «Niipea kui ma saabusin, läks kohe lahti. Eelmine sõjakas saja kilomeetri kaugusele kõrbe! Karatonis andas orkaani ajal puuraugu üle! Minu ülemat harrastas pikkjal, ta suri äkitselt ja mind määrati tema asemele. Bakuust saadeti direktor, kes oli äsja sellele kohale edutatud, — hirmus äkiline mees, kurat teda ei meeldinud — ja lõpuks, olge lahked, tahetakse siia luua uus tööstusvöönd. Juba terve vöönd, mitte enam üks!»

Selle vaikusearmastajaga sõitsin ma Makatti. Sada nelikümmend kilomeetrit läbis auto kahe tunniga. Vae-
vumärgatavate tõusude ja languste lained järgnesid
üksteisele, seejärel asendas neid stepp, tasane nagu
hiiglaslik järv. Õhk oli hämune ja tuletas meelde vedel
lat liimi. Pruunid liivakeerised söötsid raske sahinaga
üle tee. Suslikuid pudenes rataste alt nagu herneid.
Kuivanud suus oli mõru maitse, piinas talumatu janu.

Mõnikord kihutas autojuht silma järgi. mööda liiv-
savist välja või kuivanud soolajärve põhja.

Kuper rääkis, et kevadel harvade vihmade ajal ei
muutuvat kõrb poriks, vaid lausa limaks. Autol võib
küll täiskäik peal olla, ent sellest hoolimata ei liigu
ta paigast.

Ma olin sunnitud kuulama Kuperi lobisemist.

«Oleks tingimata tarvis välja anda dekreet,» rääkis
ta, «mis keelaks hävitada omapäraseid ehitisi ja etno-
graafilisi iseärasusi, kui need ei ole vastuolus nõukogu
korraga. Mitmekesisemad muljed teevad elu täidetumaks,
täidetud elu aga loob reipa ja üleva meelega. Seepärast
on tarvis säilitada kuubikujulised idamaa ehitised,
nende värvus ja asetus, säilitada arõkid tänavate
ja avada idamaa kahhelkivide tootmise tehas.»

Kuper jõudis oma jutuga niikaugele, et leidis olevat
vajaliku teha mõnest iidsest vene linnast, näiteks Ugli-
šist, midagi muinasaja muuseumi taolist: külvata tema
tänavatele kummelit ja surmaputke ning asustada see
linn eitedega, kes endistel aegadel kirikuleibu küpa-
tasid — need pidid Puškini sõnade järgi kõige puhta-
mat Moskva murrakut rääkima.

Lobisemine lakkas alles Makatis. Orkaan tõusis õhku
valgete keeltena. Dossorist veega tulnud kaamelikar-
van tungis läbi tolmuloori. Vee vedamine Makatti lähel-
iga aasta maksma viissada tuhat rubla.

Madalast järvest kerkis mustade puurtornide kide-
mets. Hall kuumus tungis kontideni. Sügavpumbad süü-
tasid puuraukudest välja vahutavat naftat. Siin lõppes
naftajõgi või naftameri, mille allikad oli avastanud Pro-
kofjev.

Makatist sõitsime Dossori, sealt aga pöördusime tagasi
Gurjevisse kitsarööpmelise rongi mootorvagonis.

Kõrbe kohal hõljus roosakas vine. Teivasjaamad

valgea vaguni ümber vaikus. Vaid harva oli kuulda
liikute tasast vilistamist.

Ta langes alla äkki ja kattis kõrbe tohutu tähemüt-
-aga.

Vaguni ees voolas suitsja elektrivalguse jõgi. Laiadest
hoovast hoovas sisse öö värskust ja koirohu lõhna.
Kuperile:

«Rääkisin Ida omapärast. Mis saab olla omapära-
-selt sellest mootorvagonist öises kõrbes!»

«Ma mõistan teid,» lausus Kuper, paljutähendavalt.
«Ta algab seesama haigus mis Davõdovilgi. Seda nime-
-tatakse «kõrbetõveks».»

«Si hetkel veendusin ma lõplikult, et Kuper on meie
-selle tüüpiline «suvitaja».

«Küllal see tee ehitati?»

«Tahande üheksasaja kahekümne seitsmenda aastal.
-ja ehitati selle Davõdov.»

Kui lahkusin Gurjevist, jäid mu vaimusilma ette
-inimese kujud. Üks neist oli Davõdov, kõrbe hall-
-suht, kes pani soolakutes kiirgama esimesed sotsia-
-listliku tööstuse tähised, teine aga — «suvitaja» Kuper.

Roosast kriidist mäed

Mangõšlak oli Prokofjevi marsruudis viimasel kohal.
-pani punkti spiraalikujulisele liikumisele ümber
-ja tähistas Kara-Bogaziga lahutamatu seotud
-tõendade uurimise lõpulejõudmist.

Alles pärast seda, kui ma olin Mangõšlakki külasta-
-nud, oli mul Prokofjevi sõnade järgi õigus sõita Kara-
-Bogazi.

Mangõšlaki poolsaarele sõitmist võiks nimetada tee-
-tunnaks tähtedemaale.

Üritati fordis (endises Aleksandrovi fordis) tutv-
-ma ma parteilase Vassiljeviga. Samuti nagu Davõdov
-amistus ta kõrbe kohta liikuvate halastamatute legen-
-de aupaistet röövima ja kõrbe sotsialistliku tööstuse
-diseks muutma. Ta uuris mitme ekspeditsiooni (And-
-reevi, Natski ja Bajarunase) materjale ning koostas
-hikese ja täpseid plaane nende geoloogide avastatud
-saavade esialgseks kasutamiseks. Ta mõtles uutest

teedest, mis viiksid Kara-Tau mägedesse, kus kuumakid köetud õhk ümbritseb antratsiidi, nafta, fosforiidivase ja mangaani leiukohti laia kaitsevööndina.

Vabal ajal armastas ta lugeda ajakirja «Mirovedenije». Selles avaldati iga kuu andmeid ilmaruumis võimalikult pulbitsevast, ent meile märkamatuks jäävast eluinformeeriti uute tähtede ilmumisest ja meteoroidelangemisest, toodi ära hüpoteese uute päikesesüsteemide kohta ja kirjeldati, kuidas edeneb kosmiliste kiirte uurimine.

Minu arvates oli Vassiljevi selle harrastuse tekkimises süüdi Mangõslaki taevas. Mitte kusagil pole näinud nii majesteetlikku tähesadu ja nii silmipimeid planeetide sira. See oli nii ere, et öösiti näis, nagu lendaksid planeedid meile vastu ääretust kaugusest ja nagu lendaksid nad maakera ühte punkti — elutut Mangõslaki poolsaarele.

Planeedid olid endiselt kauged, kuid sellest tundes nagu oleksin ma Mangõslakis näinud kiiresti alla sõõvat taevalaotust, ei ole ma seniajani lahti saanud.

Ringsõit mööda seda poolsaart ei kestinud kuigi kaua. Sellele kulus kõigest kuus päeva. Sõitsin koos Vassiljeviga. Me nägime liivameresid, mille kallasteks olid silmapiiril püstloodis kerkivad roosad ja valged mäed. Need kerkisid üles astanguna. Mägede tipud olid sama lamedad kui kõrb nende jalamil.

Me nägime kivisööelademeid, mis asusid päris maapinnal. 1914. aastani kaevandas seda sütt aurulaevaühik «Kavkaz i Merkuri», kuid jättis siis järele: söe vedamine läks liiga kulukaks. Selles söeleiukohas oli rikkalikult mageda vee allikaid. Tjunedžikis aga nägime paatunud liiva, milles oli kivistunud naftat. See me lõhnas gudroonist nagu uued Moskva sillutised.

Ma jutustasin Vassiljevile Prokofjevi teooriast. Minu arvates oli nafta leidumine Mangõslakis hiilgavalt tõendiks selle teooria õigsuse kohta.

Vassiljev ei vastanud musta ega valget.

Volgalasena Tšornõi Jarist, sõnaahtra ja väga täpne inimesena vältis ta kiireid järeldusi ja enneaegset üldistamist.

«Väga võimalik,» lausus ta. «Kuid praegu huvitav on mind fosforiidid rohkem.»

Fosforiidilademed asusid roosast kriidist mägede jalamil. Need sügavatest orgudest lõhestatud mäed sarnasid eemalt inimese peaaajuga. Ma kuulsin ühelt mangõslaki uurijalt, et kui need kurrud sirgeks tõmmata, suureneks mägede pindala kakssada korda.

Need kõrgusid roosade kuplitena ja tundusid olevat ühtlased, nagu koosneksid nad hiiglaslikest urbse- ja kuppudest. Nende jalamil lebasid liival kivist näsad, kivid ja kuklid. Vassiljev tõukas üht kuklit jalaga:

«Fosforiit.»

Need kuulide läbimõõt oli üle meetri, me peitsime need nende varju päikese eest.

Siin oli kaks läbi, kõige raskem aeg, mil kuumus hakkas pakkuks nagu siirup. Me otsustasime põgeneda kuumuse eest pikuti paiknevasse orgu. Vassiljevi jutu järgi asus seal oas.

Ma muigasin, kujutades ette viletsat kaevu, kus on ühtlase ümbrist vett, ja ohakapõõsaid selle ümber. Mis võis olla selle tappevkuuma taeval all!

Me sõitsime mööda fosforiidivälju, läbisime mäekuru, jõudime harjale ja äkki avanes sügaval meie all org, kus tihedena kasvas raske hirss. Väikeste põldude ääri kasvasid värskelt haljendavad plataanid ja jääraaku küttesid läbipaistvad veejoad. Plataanide varjundis valendas kuubikujuline samaanist maja.

Vassiljev jälgis mind silmanurgast. Aimates ette minispaiga lähedust, hobused hirnatasid — nad said hõõruda ratsanike peale, kes sugugi ei kiirustanud. Ma tagasiin tagasi. Seal oli kõrb, mis varitses seda lopsakalt haljendavat maatükki. Siit vaadatuna meenutas see tohutu suurt lõpud kaameli nahka. Tšiipõõsad kasvasid sellel villatortidena, mis polnud jõudnud kasvada. Õhk maa kohal helkis nagu glütseriin.

Orgu laskudes sattusime jälle ulatuslikele fosforiidiväljadele.

«Häste, kust saab toorainet Kara-Bogazi jaoks.» Vassiljev peatus ühe kuuli lähedal, mis oli purunenud üheks tükiks ühesuguseks tükiks. Sisepinnal oli näha kristalle. Need paiknesid kuuli keskpaigast äärtele suunatud kitsaste kiirtena. «Kara-Bogazi kombinat hakkab tootma väävelhapet. Kui selle happega töödelda fosforiiti, saame suurepärase superfosfaadi. Me ehitame

mere äärde tee, hakkame fosforiiti välja vedama saatma teda Kara-Bogazi. Meil Kesk-Aasias kasutatakse puuvilla väetamiseks superfosfaadi ja puuvilla-õlikoos segu. Seda kutsutakse pahtanuriks.»

Vassiljev jutustas mulle Taur-Kõri mägedest võimsast kevadisest veetulvast Karõn-Jarõki orgude Taur-Kõri mäed asuvad Kara-Bogazi idakalda lähedal Kulan-Gurlani neemest lõuna pool. Nendes mägedes käinud ainult üks inimene — geoloog Lupov. Ta avastab seal kivisöölademeid, mille pindala on tuhat kuusend ruutkilomeetrit, fosforiidivälju ja palju väikesi magneesiumi allikaid.

Geoloog Bajarunas üritas läheneda Taur-Kõrile põhjapoolt, Mangõšlakist, ent töölisel keeldusid minema temaga nendesse tundmatutesse mägedesse.

Taur-Kõri kivisöölademed asuvad kõige lähemal Kara-Bogazi mirabiliiditööstusele, ent neid pole senini kuigi põhjalikult uuritud.

Karõn-Jarõk kujutab endast hiiglaslikku nõgu, mis ulatub Kara-Tau mägedest Kara-Bogazini. Mõõda see nõgu peaksid voolama lahte kõik kevadised veed Kara-Tau mägedest, kuid osa vett jääb peatuma ja moodustab läbipääsmatud soolased sood, osa aga kaob arvukatest lehtritest maa sisse.

Kevadiste vete voog on seal erakordselt võimas. Otsustades jälgede järgi, mida ta jätab, on ta sada viiskümmend meetrit lai ja kaks meetrit sügav. Tühene rohke maa imeb selle tormitseva joa endasse, muudab soolaseks või annab talle lahtistava toime ja paiskab kusagil väikeste allikatena maapinnale.

Me sõitsime samaanist maja juurde ja teretasime noore kasahhi abikaasat — energilist kuivetonud naist, kes kandis säärkute peal hõbedaga tikitud nahktuht — ja tema isa. Vanamehel oli hõre habe, mis ripus alla lõua külgedelt.

«Habar bar?»¹ küsis vanamees.

Me jõime janu täis külma maitsvat vett, täitsime kassalaste kohuse — jutustasime linnauudiseid — ja jäime kasahhi poole ööbima.

Kogu öö ei lasknud kõrb mul magada. Tähed sulgesid mustas taevas jääkildudena. Sulanud vesi pudenes

¹ Habar bar? — Mis uudist? (Kasahhi k.)

ma maa peale ja muutus ähmaseks valguseks. Linnas elavad inimesed jõe suubumisel Karõn-Jarõki öisesse liiva- ja liivakivisse, mis ulatus lõunas Kara-Bogazini välja.

See arõk sisustas uniselt. Kirpude käes piinlev Vassiljev jutustas mulle, et vahemaa Päikesest juurest meile on päikesesüsteemi päikeseni — Alfani Centauri tähtkujus — on kakssada viiskümmend tuhat korda suurem kui Maa kaugus Päikesest.

Ma tõestasin selle üle ja tukkusin. Vahetevahel ma tõestasin ja ärkasin üles. Nägin unes, et see ei olnud arõk vesi, mis vaikselt sulises, vaid triljoneid tähti Maa peale kanduv tähtede valgus. Nägin unes tähte, mis oli kukkunud taevast Kaspia merre. Ma tead mõõda sõitis aurik «Tšitšerin» ja laeva läbi- ja läbi põhi võimaldas näha tuhandeid kalu ja meduuse, mis langesid merepõhja nagu vihm. Prokofjev jutustas mulle, et kalad sadestuvad tihedate kihtidena ja saavad aastate pärast naftaks.

Äärmiselt ärkasin ma koidikul. Idast voogas sina. Tähtedest valgusid ja näisid nagu väikesed viljad, mis päikesest tõttu kokku kuivavad. Läksin majast välja ja hingasin lävel tubli sõõmu õhku, nii nagu juuakse vett.

Ma vaatasin minu poole ja hirnatasin tasakesi. Ma teretasin nad mind ja palusid, et ärasõidaksid, et ei kiirustataks.

Tähtsateel laius meie ees silmipimestav Udjuki kriidimaa, meenutades valget tahket merd. Sõitsime kriidimerele sellesse kriidimerre ja võtsime välja mustad kassalaste prillid. Neis paigus oli päike karmiks katsumuseks.

Materjale lahe ajaloo jaoks

Lieutnant Zerebtsov tegi oma uurimisretke ümber Kara-Bogazi lahe 1847. aastal.

Endisaegne Venemaa aga ei tundnud huvi oma riigi vastu. Alles 1897. aastal jõudis kaubanduse ja tööstuse ministeerium nii kaugele, et saatis Kara-Bogazi ekspeditsiooni, mida juhtis hüdroloog Spindler. Ekspeditsioon tegi kindlaks, et see laht on maailma suurim soolase vee leiuukoht.

Sellest sai alguse lahe kirev ajalugu, mis pole kuhugi üles kirjutatud. Seda tuleb taastada geoloogide artiklites, merekarude ja turkmeeni paadimeeste jutustuste, ekspeditsioonijuhtide ettekannete, unustusehõlma jäänud projektide, logiraamatute ja teiste nappide ning vaevalt rääkivate allikate põhjal.

Kara-Bogazi ümber lõi lõkkele lausa kullapalavik.

XIX sajandi lõpul kutsuti Peterburis kokku ülemasilmne geoloogide kongress. Seal kuulsid geoloogid esmakordselt Kara-Bogazi rikkustest.

Kogu Euroopa ja Ameerika kasutasid tollal nagu praegu kunstlikku sulfaati (nii nimetatakse mirabiliiti, mis enam vett ei sisalda). Sulfaadi tootmiseks ehitati tohandeid tehaseid. Seetõttu rabasid andmed Kara-Bogazi kohta sulfaaditööstureid nagu raske brisantmürsk. Otsustati koostada projekt ülemaailmse keemiakombinaadi ehitamiseks Tšelekeni saarel. Kombinaat pidi hakkama kasutama Kara-Bogazi sulfaati. Kombinaadi juhtimise haarasid enda kätte prantsuse, inglise ja belgia kapitalistid.

Kuid tsaarivalitsus keeldus andmast kontsessiooni Kara-Bogazi ja Tšelekeni kasutamiseks.

Kolm aastat kestis kauplemine, kuid kokkuleppele jõutud.

1909. aastal saatis kaupmeheemand Knjazeva Kara-Bogazi oma ekspeditsiooni. Mangõšlaki piiramatute varustuse ja litseja Zahhari Dubski rikkused ei andnud sellele kaugemale naisele rahu.

Iseenesestki mõista leidis «lahkeid» insenere, kes nõustusid korraliku tasu eest «ühendama» Kara-Bogazi Knjazeva valdustega ja pidid tema nimel asetama piirid. Tähtsised lahe kogu lääne- ja edelakaldale.

Kuid Knjazeva jäi hiljaks. Parima osa Kara-Bogazi rannikust, kuhu murdlained heitsid kõige rohkesti mirabiliiti, olid tükkhaaval enda kätte haaranud hõlmevabrikant Katõk ja aktsiaselts «Aivaz». Nad võtsid peaaegu kogu lahe loodusvarade tootmise ettekäändel. Need rahad läksid börsimahhinaisioonideks. Silmapetteks ammutatud mõned viletsad tuhanded puuda mirabiliiti aga vedelesid kaldal ja kivides.

Kaupmeheemand Knjazeva ekspeditsioonist jäid lahe

lahe vaid liiva alla mattunud ja soolast rikutud rohkemad paadid.

Kara-Bogazi sõitmise jaoks oli selle ekspeditsiooni juhtinud Bakuus väikese süvisega laevu. Selliseid oli kolm kaks. Ühe omanikuks oli kahtlane laevakompanii «Mandžuuria», teine aga kuulus niisama tumedatele «Ašurovitele» — vendadele Ašurovitele. «Mandžuuria» Ašurovid otsustasid Knjazevat põhjalikult koorida ja laevade eest fantastilist renti. Lahte tuli minna ainult paatidel. Lootsiks võeti keegi kogenud mees — kaasan tatarlane.

Knjazeva ekspeditsiooni liikmed — üliõpilased — sõitsid paatidega mitmes suunas üle lahe. Nad kahlasid madalate lahtede, kus vesi ulatus vaevalt luupekrieni, ja olid lämbumas väävelvesinikust mürgistatud lahtedel, kuid mirabiliiti ei leidnud kuigi palju: suvi oli liiga kuum ja kogu mirabiliit oli sooja vees ära lahunud.

Kui läks Knjazeva rahadega korraldatud ekspeditsioon korda välja selgitada, et mirabiliit sadestub inimeste talvel, mil iga ese lahe vees kattub mirabiliitkristallidega. Ekspeditsioon tegi ettepaneku võtta mirabiliiti ammutamiseks lahe põhjast tarvitusele tema arvates kõige täiuslikuma meetodi — ammutada seda kottidega —, lõi maasse Knjazeva valdusi piiravad postid ja sõitis minema.

Selle ekspeditsiooni päevikus märgiti esmakordselt, et lahe idakaldast viiekümne kilomeetri kaugusel, Taur- ja mägede jalamil, asuvad kivisööelademed. Ekspeditsiooni liikmed tahtsid neid uurida, kuid suvel polnud keegi põliselanikul tahtmist nendega koos mägedesse minna.

Peagi algas Esimene maailmasõda ja Kara-Bogazi muutati. Vaid üksikud rändkarjakasvatajad ilmusid talvel tema tormise tinakarva veevälja äärde. Ent nemadki ei jäänud süngetil kallastel peatuma, vaid läksid edasi, Krasnovodski poole.

Laht märatses üksinduses. Turkmeenide talilaagrites kuulsid jutud, et venelastel polevat õnnestunud tema lahtest veest midagi kasulikku saada ja nad jätnud ta unnapaika.

1920. aastal tõstatas Vladimir Iljitš Lenin Kara-Bogazi

gazi loodusvarade kasutuselevõtmise küsimuse. Ekspeditsiooni tarbeks assigneeriti nelikümmend tuhat kuld rubla. See ekspeditsioon pidi välja selgitama, kuidas saab mirabiliiti toota, ja seejärel viivitamatult tootmist alustama.

Ekspeditsiooni hakkas juhtima geoloog Podkopajev. See uurimisreis andis teadusele väga palju, praktiliselt küljest aga polnud temast peaaegu mingit kasu. Vaheliste kogemustega insenerina värvas Podkopajev Anrahani enamasti suure perekonnaga töölisi ja tõi need Kara-Bogazi kõrbesse. Toidutagavarad olid väikesed. Need said otsa, enne kui jõuti tootmist alustada.

Töölised jooksid laiali.

Podkopajevi ekspeditsiooni teadlased töötasid lahes kolm aastat. Nad saabusid lahte aurikul «Nižni Novgorod» kahe väikese sõjalaeva «Šaumjani» ja «Pereboina» saatel.

Podkopajev tegi kindlaks, et igal aastal setib lahes väga palju mirabiliiti. Selle varud tunnistati maailma suurimaiks.

Mirabiliit hakkas lahes kristalliseeruma poolest neemrist, poolest märtsist aga kristalliseerumine lakkas ja algas vastupidine protsess — mirabiliidi lahustumine vees. Seetõttu hakati mirabiliiti kutsuma «perioodiliseks mineraaliks».

Peale mirabiliidi leiti Kara-Bogazist suurel hulgal magneesiumkloriidi ja naatriumkloriidi (tavalist keldusoola).

Kara-Bogazi lahte pääseda oli Podkopajevil väga raske. Segas tujukas leetseljaku, mis tõkestas tee lahe kogu ulatuses. Tormide ajal kerkisid sellel leetel mured lained, vaikselt ilmaga aga oli selgesti näha, kuidas vesi üle liivase madaliku tõtates lahte voolab. Leetseljaku muutus vee värvus järsult: meresinine asendus tume halliga.

«Pereboina» hulljulge meeskond võttis kavaluse appi ja tugevasti küljele kallutatud laev suutis siiski ületada leetseljaku roomata ning tegi sõidu piki lahe põhja kallast.

Ekspeditsiooni lahes viibimise ajal algas nepiajajate liikumised kuuludused, et Bakuus ostetakse soodat kokkusaadade tonnide viisi. Lahte ilmus ootamatult laev, ta

muut ja lapergune nagu lutikas. Ta vanadusest hõõrmas kolises ja katlad ei pidanud auru.

Tundmatu laeva sõjakas meeskond ajas trümmid sulfaadist, avas marulise tule metshanede pihta ja kadus kiiresti lahest, võttes kursi Bakuusse. Seal müüdi laeva sõda pähe maha. Ettevõtlikud meremehed anti laeva alla ja tundmatul laeval jäi see reis esimeseks reisiks.

1923. aastal ilmus Kurguzulli neeme juurde — see laht ehendas kasahhi keeles «Ühesilmaline tütarlaps» — partii töölisi, keda juhtis katkise tužurkaga üliõpilane.

Selle partii oli saatnud klaasivabrik «Dagestanskije Staklo» Tehas jäi seisma sulfaadi puudumise tõttu ja töölised paiknesid naabruses, Kara-Bogazis, tohutud sulfaadilademed.

Tehas ehitas Bek-Taši neeme juurde sadama ja kivi- ja Kurguzullist veeti sulfaat kaamelitega ja turkmenide paatidega sadamasse ja laaditi laevadele.

Aastal 1923 võime lugeda Kara-Bogazi loodusvarade kasutuselevõtmise algaastaks. Katkise tužurkaga üliõpilane asus elama uude majja Bek-Taši neemel ja lahti Kara-Bogazi, kus ta on tänapäevani.

Sulfaat on kuiv glaubrisool, ta on nii valge, et suvel, kui paikese käes ei saa teda naljalt vaadata — võib arvata, et rikkuda. Mirabiliit on samuti glaubrisool, ainult et sisaldab palju vett. Mirabiliidis on kümme korda vett ja üks osa glaubrisoola. Tööstus vajab sulfaati. Mirabiliiti vedada pole mingit mõtet. See oleks sama, kui vedada vett.

Seetõttu mirabiliiti kuivatatakse ehk, nagu keemikud ütlevad, veetustatakse. Kara-Bogazi palav kliima ja alampõhja kuivad tuuled soodustavad tublisti seda kuivamist. Mirabiliit laotatakse laiali madalatesse lamedatesse küttesse ja kahe päeva pärast tekib nende peale õhuke kuiva sulfaadi kiht. Sulfaat kühveldatakse kokku; kuna sulfaadi ja mirabiliidi vahele tekib tugev koorik, siis pole karta, et mirabiliit kühveldamisel sulfaadi hulka satub. Seejärel koorik murendatakse ja mirabiliit hakkab jälle kuivama, moodustades uue sulfaadikihi.

Selle kuivatamine venib pikale ja sõltub täielikult

Kara-Bogazi kapriisidest. Tarvitseb vaid tuulel puhuda hakata ja sulfaadipilved lendavad kõrbesse, kattes kogu ümbruskonna sätendava kibeda puudriga.

Sel ajal kui üliõpilane tegeles sulfaadi vedamisega Derbenti, ilmus Kara-Bogazi uus peremees — «Kirkuulisoli».

See asutus tegeles keedusoola varumisega tohutul Ala-Järvel Kuulil, mis asus Kara-Bogazi ja mere vahel, peale selle ka Kara-Bogazi sulfaadi tootmisega.

«Kirkuulisoli» töötajad, kes olid pagan teab kust varjatud, olid kogu rannikul tuntud hakkajate, ent mitte kuigi ausate meestena. Nad varusid soola Pärsiasse eksportimise jaoks. Turkmeeni karjakasvatajate teraste silmadele ei jäänud märkamatuks öösiti soola laadiva pärsia felukid, äkki soolatööstustesse ilmuvad ja nendest sama äkki sealt kaduvad kahtlased inimesed, kes peidast eemale hoiduva laeva suits silmapiiril ja palju teinud imelikke asju. Nende tundemärkide järgi said piirialas setes paikades elavad turkmeenid kohe aru, et tegemist on suure soolavargusega.

Peagi püüti avamerel kinni laev «Armeenias», mis laadis öösel soola oma trümmidest pärsia felukkidele. «Kirkuulisoli» töötajad tegelesid salakaubaveoga fantastilises ulatuses. Salakaubavedajad tabati.

Nii lõppes «Kirkuulisoli» kuulsusetu tegevus. Teaduse asemel tuli «Karabusol», mille eesotsas oli julge mees Bolonkin. Niisamuti nagu tema eelkäijagi, eelkõige see uus «sol» tegelda keedusoola tootmisega Ala-Järvest ega soovinud jännata sulfaadiga.

1926. aasta sügisel sõitis lõpuks Kara-Bogazi valitsemise komisjon ja pani piiri siin valitsevale kaosele. Komisjon avastas lahe kaldal üle saja viiekümne tuhande tonni sulfaati, mille olid varunud kõik need lahe viirastuslikud peremehed, kes olid nii kiiresti olematusse kadunud.

Uuele koondisele — «Turkmensolile» — tehti ülesandeks alustada viivitamatult sulfaadi reeglipäraselt tootmist lahe lõunakaldal, Umtšalli neeme lähedal. Sulfaadi tootmisega tehti algust ja see püsis mõõdukalt järjel kuni 1929. aastani, millal loodi trust lahe rikkuste eksploatatsiooniks — «Karabugazsulfat». Esimene periood lahe elus jäi seljataha.

Trust «Karabugazsulfat» asus tegutsema kui täievoluline peremees. Ta lülitas Kara-Bogazi idapoolsete piirkondade industrialiseerimise üldisse plaani — kõrbes vallutamise julgesse plaani.

Vana vaelevorst Bekmet

Närbusid sa, Horezm,
aga nüüd oled õites!

Kaasaegne turkmeeni laul

Varil oli meeleheitel. Niikaua kui «Karabugazsulfati» idapoolsetes ettevõtetes vana Bekmet ringi liikus, ei tundnud juttugi olla mingist tööst turkmeeni mullatööstusest. Täna oli vanamees jälle tema usuvastase vestusega nurja ajanud.

Varil olid hapu tolmu kaetud turkmeenid kogunenud kibitkade lähedale. Pölesid lõkked. Tuul puhus sisetule poole. Põleva koirohu valge suits laotus vee kohal valge pilvena.

Lahtisuitsu sirasid piimjad hägused tähed. Rasked jahtlained olid kleepuva vahu väljaheitmisest väsinud ja laugesid liivasel kaldal.

Hakim, tööstuse ainuke koer, jooksis mööda kallast ja haukus kaua aega, nii et ta hääl juba kähisema hakkas lõuna suunas. Seal helendas tuhm ning süngelt tuul tõusva kuu kuma. Hakim vihkas kaht asja — kuud ja aurukaatrit, mis sõitis lahe kaldal asuva trusti tööstuse ja põhjapoolsete ettevõtete vahet. Hakim heitis sadamas maha ja urises kaatri poole, kui see lainele tõusis ja pani vappuma puust sadamasilla.

Sel päeval tulid kokku kõik, isegi Murad, endine kirjanik ja Hassan-Kulist.

Murad põdes reumatismi — kõrbes väga haruldast haigust. See tegi ta kuulsaks ja teda ümbritses erakordne aupaiste, nii nagu ikka inimesi, kes põevad mõisatavalikku haigust. Reumatism oli turkmeenidele nii tõsine ebatavaline kui eurooplastele pendinka või rešta. Mäletan, kord jälgisin ma Krasnovodski tolmu sel tervelt tund aega, kuidas ühel mürakal turkmeenil kukkuda uksi — reštat, peent kui hobusejõhv — jalast välja

võeti. Minu kõrval seisis Kortšagin ja imestas. Oma kodukandis Kostromas ei teadnud ta aimatagi, et on olemas niisuguseid haigusi.

Uss keriti ettevaatlikult tiku peale. Kui kerimine hakkas minema visalt, köitis tohter ussiga tiku haige külge, laksas mehele vastu punakat tolmust selga ja laskis ta päevaks minema. Ravimine seisis ainult selles, et ussi pea kinnitati tiku külge ja seejärel nähti aega keriti teda väga ettevaatlikult naha alt välja. Kui uss juhtus katkema, jooksis kogu ravimine tühja.

Umbes samasuguse mulje jättis turkmeenidele Muradi haigus. Nad kükitasid tema ümber maha ja sundisid teda põlve kõverdama ja sirgeks ajama. Kui põlvekedra alt kostis kõva raksatus, roomasid lähemal olid eemale, tagumistele otsa, ning matsutasid heitunud suud. Bekmet andis Muradile nõu lasta keele alt plaastäis verd, ja kui vihane Baril poleks vahele astunud, oleks Bekmet endisel postiljonil oma täkilise habeme noaga verd lasknud.

Muradi haiguse lugu köitis nii tugevasti Barili tähelepanu, et ta isegi kirjutas sellest «Turkmenskaja lastarale». Ta nõudis, et otsekohe võetaks tarvitusele kõik abinõud, et edaspidi niisuguseid asju ei korduks.

Horobrõhh, kes oli pärast tee ehitamist Krasnovodskist Kara-Bogazi trusti põhjapoolsete ettevõtete juhatajaks määratud, ütles pärast selle sõnumi läbilugemist Barilile:

«Et Hassan-Kuli kirjakandjatele tulevikus reumatism kallale ei kipuks, peab tuleva aasta plaani võtma süvendamistööd Hassan-Kulis, mis lähevad maksma poolteist miljonit rubla. Vaat milleni võib viia valla ajalehesõnum!»

«Oh neid insenere küll!» hüüdis Baril. «Oh neid insenere küll, kes peavad kõiki peale eneste viimasteks lollideks!»

Muradi haiguse eellugu oli väga lihtne. Ta teenis Hassan-Kulis kirjakandjana. Laev peatus Hassan-Kuli kaheteistkümneme kilomeetri kaugusel kaldast. Madala vee tõttu polnud võimalik lähemale minna. Laeva jõudmiseks oli tarvis sõita arbaaga poolteist kilomeetrit mööda merd, seejärel ümber istuda madalapõhjalise paati — kulazi — ning sõuda laeva juurde.

Murad käis laeval vastas neli korda kuus. Keegi ei teadnud ega võinudki teada, millal laev saabub ja kui kaua ta hiljaks jääb. Murad jäi reidil ankrusse, võttis endale oma kasina toidu ja laskis sellel hea maitsta.

Enne kätte õhtu, saabus öö, aga laeva polnud ikka näha. Murad heitis kulazi põhja magama, seniks kui — äkki — südaöösel — läbilõikav laevavile ta äratas.

Murad sai posti kätte ja sõudis rannale lähemale, kuid siin arbaamees oli alati minema sõitnud, laeva saabumist ara ootamata. Murad heitis nahast postikotid õlale ja hakkas poolteist kilomeetrit, põlvist saadik vees, kalda poole.

Murad kõmpis postiga mööda öist merd kakskümne aastat, nii suvel kui talvel, mil jääne vesi kiskus talga krampi.

Baril pillas ta postikoti vette ja osa kirju sai märjaks.

Tal õhtul olid usuvastasele vestlusele tulnud ka noor Husar, endine Prokofjevi teekaaslane, ja vana siidiussikasvataja Firjuzast, kelle nime keegi ei teadnud. See Husar oli varemalt tegelnud siidiusside kasvatamisega. Nüüd ükskord juhtus, et tal ei jätkunud mooruspuulehti peenimist toorainet tema vaeva ja nokitsemist nõudva kasvatuse jaoks —, siis suri elatanud abikaasa, ja ussi- kasvataja läks rändama mööda Turkmeeniat, kandes kottidele laiali oma kehvikutarkust.

Esimestes ridades istus muidugi Bekmet. Ta noogutas rahulolevalt Barilile, vadistas lakkamatult, seadis end muu- viisil istuma ja tõukas naabreid. Üle tema näo levis rahulolevus. Ta ootas kannatamatult, mida ütleb Baril. «Vana teeskleja,» mõtles Baril ja hakkas rääkima.

Teda abistas Guzar, kes oskas hästi vene keelt. Inimestele tuli osata läheneda. Baril ei hakanud rääkima sellest, et Allahit pole olemas, vaid ta seletas lihtsalt ja rahuldalt igasuguste imede — pikse, välgu, auto ja laeva olemust. Turkmeenid kuulasid, suu ammul.

Baril mõtles naeratades, et see on pigem lasteaed kui muusikute koosolek. Tõepoolest, need päikesest põle- vat julged mehed, kes teadsid kõrbes iga jälge ja iga sammu, naersid vaimustusest valjusti ja tagusid üks- teisele vastu mütsi, nii et tolmutpilved õhku kerkisid.

Nad peitsid oma peeni pruune käsi, mis võisid püs-

sist ilmeksimatult poole kilomeetri kaugusele tabada katkiste halattide käistesse.

Baril polnud veel lõpetanud, kui Bekmet ütles tal kiirustades vahele:

«Tõsi, auto, selle vanakuradi arbaa, mõtles küll mene välja, au ja kiitus talle, kuid inimene ei mõelnud välja lõbusaks tegevat puud, mille nimi on «kassah». Niisuguse puu võis luua ainult Allah.»

Kuulajad vaatasid Bekmeti poole ning nende silmad löid särada. Ja Bekmet hakkas jutustama üht oma lugu.

«See juhtus Varun-Kala auulis,» rääkis ta ega teinud väljagi sellest, et Barilile vahelesegamine ei meeldinud. «Sina kuula ka. See on tõestisündinud lugu nägin seda oma silmaga. Peatusin selles auulis teel Mekasse. Ma läksin Mekasse sellepärast, et ma pole hakanud derviishidest, kelle pühadus on koos tolmuga lakanud prohveti kirstult. Tollal sõitsid mööda auule veel tsaariametnikud, Hiivas aga istus šahh Seid-Asfendiar.

Raha kogusid vene ametnikud. Annad neile iga aasta viis rubla ja kahekümne aasta pärast viiakse sind sellest laevaga Mediinasse, sealt aga võid koos õigeusklikega minna Mekasse. Laev jääb sind ootama ega sõida enne välja, kui inimesi on koos nii palju nagu lambad kitsas koplis. Ma hakkasin maksma iga aasta viis rubla, sest tahtsin saada pühaks — hadžiks — ja kanda oma rumala pea otsas rohelist turbanit.

Nii sain ma siis paberi ja laevapileti ning teel Ašhabadi jäin ööbima Varun-Kala auuli, punase peaga mehe juurde, kelle nimi oli Hušet. Jutustasin talle kogu õhtu Mekast ja Jeemenist, kus õitseb kohv ja mägedes saavad kõrgete palmide lehed. Õigeuskliku süda ei suutnud niisugustele ahvatlustele vastu seista. Hušet sai minust peale kadedaks ja see vaevas teda kogu õhtu. Siis aga saabus ööbima veel üks külaline, kellel oli hea hobiaas ja uus arbaa.

Magama minnes ütles Hušet: «Ma mõtlen veel. Võib-olla ma sõidan ka koos sinuga Mekasse, et näha õhtu tähte otse prohveti musta kivi kohal.» — «Sa teeksid väga hästi,» vastasin ma ja uinusin.

Öösel ärkasin ma üles ja kuulsin, et keegi käib minu aseme kõrval.

«Kes seal on?» küsisin unisest peast.

Magama vastas Hušet. «Ma otsin tuld, et kaljaani panna.»

Hommikul oli ta rõõmus ja ütles, et sõidab ka Me- ja jõudvat mulle Krasnovodskis järele. Ja ta jõud- mulle Krasnovodskis järele. Ja me võt- kaus ette suure rännaku, palvetasime ega söönud midagi.

«Mis me nägime! Me nägime linna, kus oli nii palju nagu liiva barhaanis, nägime Istambuli ja sõit- paljudel meredel. Mekas me ööbisime karavanse- kaus palveränduritega Belutšistanist, Indiast ja Tri- Ma ei maganud ükski öö, vaid kuulasin rahva- kaus kara, palvetajate laulmist ja sadade kaamelite

lõul korral oli mul õnn suudelda prohveti musta kivi. Istambulis ööl tuli meie karavanserais- üks mees kausist, kellel olid kotis kuivad oksad väikeste kip- viljadega.

Ta kirjutas, et müüb lõbusaks tegevat puud — kas- et, et palverändurite hing tunneks rõõmu Allahi

meie selle puu vilju ja igaüks neelas alla neli tera. Me sööme väga lõbusaks, justkui oleksime joonud vene- kaus. Lagistasime naerda, tantsisime ja jutustasime kaussele kiusatusseviivaid lugusid. Alles hommiku- kausime raskesti magama ja üks hulkur — langegu kaus kogu tema rämpase suguvõsa peale! — vinnas kaus mu täuvjakid ning koti leiva ja oliividega Hušeti

hakkasime koju tulema. Tagasiteel ma õnnistasin kausi, kellel polnud kahju kulutada oma viimast raha kausile prohveti hauale.

Kas siiapea kui me Varun-Kala auuli jõudsime, ilmu- politseinikud, arreteerisid Hušeti ja viisid ta Ašha- Ma imestas väga, sest mul polnud aimugi, miks kaus nii jöhkralt ja väärilt inimesega, kes kandis kausi nime ja oli oma kunagised patud lunastanud paas- kaus ja palvetamisega.

Kas ma kuulsin veel samal päeval? Kuu aega kausi meie ärasõitu oli Hušeti naine, vaikne ja tagasi- kaus inimene, öelnud võimudele, et Hušet oli öösel kaus külalise, kes hea hobusega oli tema poole tulnud,

ära tapnud, tema laiba auuli taha matnud, hobuse arbaa Ašhabadis maha müünud ja selle raha eest võtnud oma palverännaku prohveti hauale. Näete, mille võib viia inimese vagadus ja usk!...

Bekmet lõpetas, ja oli võimatu aru saada, kas räägib tõsiselt või heidab nalja. Baril vaatas talle helepanelikult otsa. Vanamees polnudki nii lihtlase nagu ta talle varem oli tundunud.

Baril tõusis lõkke äärest üles ja läks kitsasse laemajja, kus Horobrõhh oli eraldanud talle nurga ja sealt lõuendist vaheseina taga. Guzar tuli temaga ka ja naeris: küll ikka räägib vanamees veidraid lugusid.

«Lõbus vanamees, väga lõbus vanamees!» kordas kogu aeg. «Temast võid suurt abi saada.»

«Hea abi küll!» mõtles Baril kibedusega. «Kui võtaks teda koos selle abiga!»

Horobrõhn ja tema asetäitja Kazanski, valgete tehnik, kes on nii tugevasti päikest saanud, et tema juures selahk sarnanes verise armiga, eelistasid mageda värtske õhu käes. Majas leidis pikkjalgu ja skorpioni. Kaldal oli neid vähem: see rämps ei talunud sulfaati.

Horobrõhh ja Kazanski laotasid burkad lausikute sulfaadihunnikutele ja magasid seal rahulikult, kui ainult ei äratanud torm, mis hakkas rannikut tumeda suurtükipaukudega ründama ning ajas liikvele sadamu. Kaamelid pöörasid tagumiku tuule poole ja karjusid. Horobrõhh ja Kazanski kargasid püsti, hüppasid ja peitsid end majja, silmad kibedast tolmust varjades.

Ka Baril magas sulfaadil. Öösel sulfaat helkis, nagu oleksid sähvatanud sinakad leegid. Sulfaadist asustatendas nagu kristallsäng lapsepõlves loetud muinastjutus, mis on ammugi meelest läinud.

Horobrõhh suitsetas ning rääkis bassihäälel:

«Tuleks kätte võtta ja sundida Muradi, et ta kas kaks või kümme korda lahes supleks — siis ei jääks tema temast rohkem järele kui rändlaagrites liikuvad kummitajad. Seltsimees Baril, te peaksite selle enda peale võtma, muidu tehakse temast turkmeeni pühak, ja see oleks üpris ebameeldiv.»

«Need alalised naljad on mind ära tüüdanud,» vastas Baril leplikult. «Ravin ta kahtlemata terveks — kui

ta elab, et teile näidata. Olen seda juba ammu otsustanud.

Horobrõhhil ei tulnud kaua aega und. Homme oli tarvis kiiresti kaevamisega pihta hakata. Töölisi oli vähe, ja nad ei kartsid kangiga vastu merglit lüüa.

Vana turkmeen, keda Horobrõhh kutsus «kuningas Mevlana», levitas kuuldusi, nagu asuks merglis paha inimene, kes maksab karmilt kätte igatühele, kes mäe süda-
mest rööbib.

Horobrõhh otsustas saata Guzari varahommikul ratsa kühkide juurde, et ta sealt inimesi tööle kutsuks. Ta varvatu kibitka eest lubas ta maksta kümme rubla.

Kohalpoolsetes ettevõtetes otsustas trust alustada sulfaadi tootmist basseinidest, nagu tehti Mahhatškalas.

Aluska valiti välja kuivanud järv ja nimetati ta «Järv Mevlana» (kõigil laiuskraadidel on inseneridel ühesuunaline haiglane kirg kõike nummerdada).

Järve ja järve vahele tuli kaevata kanal, seejärel rajada läbi väikese mäe saja kolmekümne meetri pikkune tunnel, ja siis võis sügisel pumbata seda kanalit mööda järve kolme meetri paksuse kihi Kara-Bogazi vett.

Kolme meetri sügavusest veest pidi sadestuma viie-kuus sentimeetri paksune kiht puhast mirabiliiti ruutmeetri suurusel pindalal. Palavad tuuled ja päike muutis iga päev muutma mirabiliidi pealmise kihi sulfaadiks, mille läbimõõt on kolm sentimeetrit.

Sulfaat lebaks järves ühetasaselt, tema pind oleks tasane, ja seetõttu saaks teda koguda masinatega. Trust otsustas mirabiliidi kogumiseks masinad ja hakkas Horobrõhhi peale käima, et kanali ehitamine rutemini lõpetada viidaks.

Kanal sai valmis ennetähtaegselt, kuigi Kazanski nägi seda ränka vaeva, õpetades eilsetele rändkarjakasvatajatele labida käsitlemist.

Nad püüdsid kogu aeg teda käes hoida valepidi — ta ei tahtnud külg ees — ja päris hale oli vaadata, kuidas nad püüesid, õppides sellest saatanlikust riistapuust kasu saama. Hiljem hakkas asi minema.

Kanal jõudis mäeni. Hommikul tuli «kuningas Mevlana» Horobrõhhi juurde ja ütles pudistades, et õigeaegsena keelduvad töölised mäe purustamast, sest vastasel korral katab Allah kogu stepi musta koorikuga.

ja mägede vaimud heidavad vette ning uputavad kibitkad koos inimeste ning nende kaamelite ja viletsa koliga.

«Kuule, vanamees,» ütles Horobrõhh kõuehääle «kutsu auväärsemad inimesed oma kibitkasse kokku, tulen kõnelen teile mäevaimudest. Räägitakse, et nad teadvat sõnu leepa vastu, mina aga oskan nõlasmis peletavad mäevaimud eemale. Allah annab igaühel midagi: sisalikule saba, eeslile kõrvad, aga targale sõn mis päästab ta õnnetusest.»

«Menelaos» läks minema. Baril arvas, et Horobrõhh niisugused «nõksud» ei anna mingeid tulemusi. Kõn zanski tegi ettepaneku läbi ajada ilma töölisteta lõhata mägede dünaamiidiga. Horobrõhh pahvatas naerma.

«Juba esimese plahvatuse järel pannakse kõik kibitkad kokku, rahvas põgeneb kõrbesse ja hiljem on see väga raske neid siia tagasi meelitada, isegi siis, kui toote siia pargase narsaaniga. Tuleb osata inimestel läheneda. Olen põline Kesk-Aasia elanik, nii et võin mind uskuma jääda.»

Horobrõhh käskis viia «Menelaose» kibitkasse anuma koksiga. Ilma selle apteegilõhnalise hapu joogita ei saanud ajada ühtki keerukat asja. See tee tegi aju selgeks ja hajutas liigse hirmu.

Päeval leidis aset sündmus, mis oleks peaaegu kõigis ära rikkunud. Murad võttis kuulda Barili juttu ja suples lahes. Praegu lamas ta kibitkas ning karjus meeleheitlikult. Kara-Bogazi sööbiv vesi kõrvetas tema putukatest puretud keha kohutavalt.

Turkmeenid muutusid rahutuks. Bekmet ennast juba surijal täkilise habemenoga ebapuhast verd välja laskma, kuid sel hetkel saabus kohale Baril.

«Kasi minema!» karjatas ta nii käskivalt, et Bekmet pillas käest habemenoa ja tema silmad hakkasid hirmu vilama. «Kasi minema, logard! Mis mood see on veristada elavaid inimesi!»

Baril tõstis üles Muradi jala — sitsist püksiharul ilusid lillad pojengid roosal taustal — ja painutas seda mitu korda põlvest. Turkmeenid tõmbusid hinge kinni pidades haigest eemale. Nad ootasid kõrvulukustava raksatust, ent ei kostnud midagi. Vaikus oli nii sügav, et

kuulda kibitkast saja sammu kaugusel lamava kaamelile mältsamist.

Murad jättis oigamise järele.

«Kasi minema!» ütles Baril, kerge pidulikkus hääles. «Tooge mulle magedat vett, las peseb enda puhtaks.»

«Kas see vesi levis üle turkmeenide nägude. Naine, kes on nii imelikku klaasist riistapuud, kummutas selle eesduse, mille kohaselt võis pesta ainult nägu, ja jalg.

Baril Muradi eide ei liikunud keegi paigast. Ta tõi vett. Kõik väljusid kibitkast ja kuulasid kinni pidades, kuidas Murad ohkides ning ilma hääle prohveti nime suhu võttes malmkatla juures plahvatas.

«Nüüd aga tuli ta esimesest pesemisest värskena ning astus kibitkast välja ja astus pidulikult Barili juurde, surus käed vastu rinda ning kummardas tema ees. Murad tundis end noorukina, kes on esimest korda röövinud pruudi.

«Horobrõhh,» ütles Baril naerdes insenerile, kes valis minema vanemate nõukogule, «täna algas meil ajastuses Oktoobrirevolutsioon. Kõige tähtsam on rahvas paigast liigutada, pärast aga läheb kõik hoo-bergemini.»

«Ma olen ju seda teile alati öelnud,» vastas Horobrõhh. «Kuidas ka Baril oma mälu ei pingutanud, ei suutnud ta midagi meelde tuletada, et insener oleks midagi taot- rääkinud.

Vanemate nõukogu kestis kaks tundi. Algul joodi teed ja kõneldi viletsast rohust Adajevi stepis ja sellest, kuidas viivad vanad karavaniteed on täiesti liiva- mattunud.

Horobrõhh ei rääkinud vahele, ent kuulas rahutult. Ta ei kostsid kummalised helid. Tundus, nagu pa- radeerivad turkmeenid kibitkasid kokku.

Baril jutustas Horobrõhh tunnelitest ja võrdles neid kõige süütumate kaevudega mägedes. Ta viitas turkmeenide imetusväärsele vaprusele ning jutustas, kuidas sulfaadist hakatakse tegema oival- lapaistvat kivi — klaasi — ja jahu puuvillapõl- luse väetamiseks.

«Kas see tõusis püsti turkmeen Taibazar;

«Mina lähen. Anna mulle raudkepp.»
 Teisena tõusis püsti kasahh Nõjazov.
 «Aga manamine?» hüüatas Bekmet pettunult.
 Et teda rahustada, luges Horobrõhh paar rida esimesena pähe turgatanud luuletusest:

«Eks, onu, kergesti ju minna
 me käest ei lasknud kallist linna,
 kui Prantsus Moskvast käis...»

Ätid silusid habet ja noogutasid lambanahksete mütsidega.

Horobrõhh väljus ja vandus tükk aega. Barili arvates langes Horobrõhh äärmusse ja toimis nagu hullumeelne. Horobrõhh kehtas õlgu:

«Täpe! Miks te kaitsete vanu lolle süütute pilgust eest?»

Selline aasialik tegutsemisviis pahandas Barili, ja peagi muutis ta meelt: mäejalamilt kostsid tumedaid kangihoobid.

«Me lõmastame kõrbe nagu pikkjala,» sõnas Horobrõhh ja hakkas astuma mäe suunas.

Saabus august. See lõomas talumatu tulekahju. Palavus langes alla laiade soolvalgete jõgedena. Tõmmistas nahapoorid. Inimesed ei saanud higistada. Seetõttu tekitas lämmatav palavus ränki peapööritusi. Veri tihenes ja Horobrõhh hakkas tajuma tema raskest Tundust, nagu hanguks veenides tislerriliim.

Turkmeenid raiusid mäe. Näis, nagu oleks kuu nende meeled ägedamaks kütnud. Kangilöögid ei halastamatud. Keegi ei mõelnud enam mäevalmuise. Tagaselja pilgati «kuningas Menelaost» ja nimetati argpüksiks.

Ätid roomasid tunneli juurde ja istusid tema varjajälgides, kuidas kees töö, millist polnud veel kõrbenähtud. Nad rääkisid, et pärast tunneli lõpetamist tuleks kibitkad viia Bek-Taši juurde, sest «puukaljaanimeses» (nad kutsusid Horobrõhhi nõnda, sest tal oli alati piip hambus) tahab ehitada raudteed põhjapoolsete elavõtete juurest Bek-Tašini. Räägiti, et venelased vaatavad siia kokkupandavad majad, kuhu kunagi ei sigine kunagi nagu kibitkadesse, et Moskva olevat käskinud kõiki turkmeeni lastele kirjatarkust õpetada ja et varsti

linnas kõrbesse ehitama tehaseid ja linna, mis tuleb nimega Iliiva.
 Nad olid õigus: rändrahvas oli paigast liigutatud. Karakumli rikkas fantaasia muutis legendideks kõik, mis alguse Kara-Bogazi kaldail.

Kuningas Menelaos» kurtis ning hädaldas: räägiti, et paari aastakümne pärast õitsevad kõrbes aiad nagu vesi sillerdab puuvillaistandikes.

Nad, kellel oli imelik klaasist riistapuu ninal, jutustasid, et inimesed on juba õppinud vihma tegema ja kõrbeid hakkavad sadama paduvihmad. Allah eksis, et tema, «Menelaosel», nii vara ilmale tulla. Ta ei saanud, kui näeb kodupaika õitsvana nagu õnneliku karakumli kaldad.

«Menelaos» oli noorpõlves käinud Pärsia rannikul, karakumli, ja pärast seda kogu elu aina jutustanud, et kohal kasvavatest pomerantsisiladest ja pähkliadest — need pidid rippuma nagu kallid vaibad, ja pühade ajal rõdudele tõstetakse.

«Menelaos!» hüüatas ta ning nuttis jõuetult, püües öelda ette kujutada oma kodupaika, Suili kaevu, mida ümbritsevad plataanisilad ja sahisev rohi. Ta muutus iga päevaga üha arusaamatumaks ja andis endast toltu igasuguste mõtetele ja fantaasiale.

Siis tuli kentsakas masin. Ta hakkas põhja kaevama. Siis tuli teine masin, mis pidi lahe põhjast kõrtja kaudu imema ja pumpama selle kanali kaudu järve. Siis hakkas kaks päeva uute masinate peale ja läks öeldes, et Guzar pidi ta maha laskma.

Siis aga kuulutati välja baigaa. Sellele hiilgavale mõttele tuli Horobrõhh ühel unetul ööl.

«Me alustame siin kõrbes võistlust,» teatas ta hommil Barilile salapäraselt naeratades.

Baril vaatas talle kahtlustavalt otsa: ju on sellel inimesel järelegi plaanis mõni müstifikatsioon. Mis võistlust saab juttu olla, kui kraadiklaas näitab kuuskümnepäevast viis pügalat!

Võistlusel ajal oli Barilil palju tööd naistega. Tal õnnestus viia nad niikaugele, et kätepesemine sai neil harva. Nad ei saanud enam imikutele suhu näritud kõvu koorikuid. Idee harjutada neid käsi, et nad hakkasid teda painama ühel öhtul, kui ta nägi,

kuidas turkmeenlannast köögitüdruk laudmaja elanikele toitu valmistades karaskitainast sõtkus.

«Mis te arvate, mitu naela mustust ta karaskitainast lisas?» küsis Baril Kazanskilt.

«Niikuinii paneme kõik nahka,» vastas Kazanski karmelt.

See mees oli veendunud, et kõrbes elada on kerge mõnus, kuna siin pole mingit «jama». «Jama» all mõeldes Kazanski paberlikku asjaajamist ja telefonogramme.

Natukese ajaga olid kõik karaskid söödud, kuid Baril ei puudutanud ühtegi. Ta võttis käsile turkmeenlannast Peaaegu kõik nad põdesid hooletussejätud haigusi kolmekümneaastaselt nägid turkmeeni naised välja vanaeided, jäid sigimatuteks ja katsid oma halvasti kaunistatud suud rätiga.

Tunnelis hakkas töö lõpule jõudma.

Kaks salka liikusid edasi mõlemalt poolt ja igaüks oli oodata nende kohtumist. Siis kuulutaski Horobrõhhi tunnelis välja baigaa.

Baigaaks nimetatakse parimate ratsutajate võistlust. Ühele ratsutajale pannakse sadulasse oinas. Vastastaks tuleb see, kellel õnnestub täie kihutamise peal oinas enda valdusse saada ja tuua ta vihaste võistlastest kõrvale põigeldes kohtunike telgi juurde.

Horobrõhh arvas, et võistluse mõiste saab turkmeenidele selgeks ainult tabava võrdluse kaudu. Ta nimetas lööktööle nimeks baigaa. Parima tööliste, esimese kiviraiduri nime hakkab kandma see, kes purustab viimase merglikihi ja ulatab esimesena käe teisele salgale.

Mõlemalt poolt anti üles kuus vabatahtlikku ja baigaa läks lahti. Ätid läksid ettevaatlikult tunnelisse — nende sõna oli ju määrav.

Tööd saatsid vile, hüüded ja naerulagin. Iga suu oli merglikamakas, mis kaljuseinast välja raiuti, ajas mehed kihevile.

Mägi kõmises ja vappus.

Baril ajas lapsi eemale tunneli sissekäigu juurest, kus inimesed karjusid nii pööraselt, nagu kakeldaks seal surma peale. Baril naeris; tiris lapsi eemale ja jooksis üle tema väsinud näo; lõpuks viis ohtrasti veehigi tema pensnee ninalt minema. See kukkus maha purunes kildudeks. Lapsed jooksid laiali. Sel hetkel

tunnelist selline möirgamine, et Baril võpatas ja jätkas kildude otsimise sinnapaika.

Baril kohtusid. Esimesena lõi augu läbi Guzar. Tunnel oli valmis.

Baril pöördusid tagasi erutatuna. Baigaa tunnelis tunnetas nende noorusaega ja ratsutamisevõistlusi kooli kriitkiltmaal. Kogu öhtu oli kibitkadest kuuluvada. Kõik imestasid, et esimesena lõi augu Guzar, mitte aga Nõjazov, keda peeti kõige tugevaks kiviraiduriks.

Baril kisitas silmi ning naeratas kohmetult. Kogu öhtu oli mähitud uttu ja selles udus ekslesid kadunud kivid, Horobrõhhi piibu hõõguv tuluke, välgatavad veed ja sinakas sulfaat. Lühinägelikkus muutis Guzarile anti esimene diplom tööstuse ajaloo. Selles märgitud, et ta on kogu ranniku parim lööktöö- ja esimene kiviraidur.

Baril peitis paberi põue ja läks ättidega koktsaid baigaa — see oli suur au, mille osaliseks said vaid parimad ratsutajad.

Horobrõhh ei pidanud vastu ja kirjutas tolsamal õhtul avalduse rändrahvale. Ta tahtis saata selle naaberriikidesse, et värvata sealt töölisi kitsarööpmelise raudteehitamisele.

Raudteehitamise juurest otsustati rajada Kaspia mere äärde, Kaspia «Dagestanskije Ogni» võimutsemise aastail oli ehitatud Bek-Taši sadam, kolmekümne kilomeetri pikkune tee. Beniajani veeti sulfaati mere äärde turkmeeni sadamale. See läks väga kalliks maksma. Paadid seisid sadamast ilma tervete päevade kaupa leetseljaku lähedal, kus millal vaikseks jääb. Tormiga oli leede väga palju — kogu rannik lahe naabruses mustas purunenud paatide ja kuunarite riismetest.

«Rändrahvas!» kirjutas Horobrõhh. «Nõukogude võim ei luba muuta teie maa õitsvateks aedadeks ja põldudeks. Me hakkasime tootma Kara-Bogazis imepärast sulfaati sellest tehakse klaasi ja sellest saab väetist viinapõu- ja puuvilla- ja džugaaripõldudele.

Rändrahvas! Võtke kibitkad ja tulge Ala-Tepe järve äärde, kus teile antakse vett ja toitu. Jätke hulkumine maha elutut kõrbet ja tulge meile tööle, sest nüüd on

uued ajad. Kõike tabab ükskord surm, ka vana ei sureb. Ärge uskuge ättide pikki keeli — õnnetu ei on need õelaks teinud.»

Hommikul kihutas Guzar jälle ühe kibitka juurde teise juurde, järgmisel öhtul aga astusid esimesed pisikesed kaamelid viltvaibakuhjadega, mille otsestest toimelised ritvade küljes rippusid lapsed, pidulikkude mööda viljatuid kaldaid Ala-Tepe suunas.

Guzari autasustamise puhul kutsus Baril kokku kõik lapsed ja naised. Sellele koosolekule tulid esmakordselt ka arglikud naised. Nad istusid tagapool ega julgust isegi sosistada.

Baril otsis kaua oma kohvrast tagavaraprille, kuid ei leidnud; ta läks tujust ära ja hilines koosolekule. Kui «Menelaose» kibitkale lähenes, ei liigatanudki turkmeenide mustav ring. Vana Bekmet jutustas midagi, ja Baril pidi olema väga huvitatav, sest isegi Guzar ei saanud silmi lahti tema pudistavalt suult.

Baril astus lähemale ja jäi kuulatama. Et ta hiljaks oli jäänud, kuulis ta jutustust alles keskpaigast.

Baril ei armastanud legende. Kes on Idas käinud, on kuulnud kurikuulsatesse idamaa legendidesse suurima ettevaatlikkusega. Jutuvestjad, kel ajast puudus pole, räägivad kõigi Kesk-Aasia järvede, linnade ja jõgede nimed legendidega.

Kuid Bekmeti legend oli eriline. Ta jutustas seda enamat kõigutades:

«... Ta ütles Fairedдинile: «Näe, inimesed on uhked, et neil on vägev nisu ja magusad viinamarjad, suured pärased nahad ja pehme vill, kõrge mets ja rasvased kalad. Aga mille poolest sinu kodupaik rikas on?» Fairedдин oli vait. Lenin ütles jälle: «Näe, igalt poolt tulevad inimesed Moskvasse kongressile ja igaüks jutustab oma elust, ainult sina vaikid. Ütle ka sina oma sõna, sõna ära karda. Mis elu te oma kodukandis elate, mida te ajalt ootate?»

Fairedдин puhkes nutma: «Seltsimees, mida võin ma teha vana turkmeen Abdalla hõimust, teie kõigi ees õelade? Mida me saame ajalt oodata, kui aeg varastab meil viinasegi veetilga kaevudest ja matab liiva alla eilsed viinamäed? Ma tulin siia maalt, mida nimetatakse Ustjurdum või Karakumiks. Me oleme rikkad viletsuse, janu, lühikese

ajaga poolest. Sina, joldaš, mõtled kehvikute õnnest, aga mõtleme veest. Aga vett ei ole! Allah kuivatas maa kümne küünra sügavuselt ja isegi vihm kui-meil enne ära, kui maa peale jõuab. Jõed voolavad ära, kuid vesi on neis kibe nagu pärsia apelsini. Timuri ajast saadik närtsib meie maa. Mis teha, inimesed? Allpool pole ühtki vaba maatükki, ülalpool ühtki vaba maatükki ja meil polegi kohta taeva alla üled suur, sa oled võimas. Sa oled peaga mees, sa oled head kõrvad ja terav silm, — aga millega saad sa turkmeene, aidata? Sellepärast ma vaikingi suurel mõelamisel.»

Seda peale hakkas Lenin naerma ja vastas vanale Fairedдинile: «Mida ei suutnud teha Allah ega Timur, sa suudavad teha bolševikud, Fairedдин.»

Fairedдин vangutas pead. «Kui sa sammud küüraka kõrval,» vastas ta, «siis ära ära sirgu, et tema küür teistele silma ei näeks. Kui sa räägid inimesega, kes on pärit Karakumist, ära naera tema üle ega luba võimatut.»

«Sa vastas Fairedдин ja läks pahaselt minema. Kuid tema sündis. Sügise poole jõudis Fairedдинi kuuludus, et Horezmi on saabunud palju insenere, masinad, mis sarnanevad rauast kaamelitega, needest laaditakse välja tsementi ja bolševikud tahavad lasta vee Amu-Darja iidse sängi, Uzboisse, mis aastaid kuiv olnud.

Uzboi eemaldub jõest ja ulatub nii kaugemale veevaeses-teeppi, et karavanil annab sinna minna kümme päeva. Fairedдин naeris bolševikkude lapsikuse üle. Nad ei mõeldud, missugune on Uzboi põhi: ühes kohas on see ühe liivast, teises kohas aga ahmib liiv vett endasse nagu tuhat pühvli, kes pole kolm päeva joonud. Uzboisse võib valada terve mere, liiv imeb selle tunni endasse, jättes järele vaid surnud kalad ja kibeda liiv. Kõrbet ei saa alistada, ega asjata ei ole loodud kaamelid ja saksauul.

Fairedдин naeris, aga bolševikud kaevavad kanalit ja ehitavad tammi. Need kohad, kus Uzboi põhjas oli sõre, katsid nad tsemendiga.

Katte jõudis suur pidupäev. Selge vesi voolas Arnust jõesse, ja liiv ei näpanud endale ühtegi ämbritäit.

Mõne aasta pärast hakkavad liival kasvama puuvili viinapuud, karagats ja viigipuud. Vilets maa, kuiv naja, janu kätte lõpnud koera keel, hakkab jooma vett, naised inimesed joovad veini.

Faireddin tappis oina, kostitas kõiki, nuttis ja kinkis väikestele lastele mängimiseks oma rohelise turba, mille ta oli ostnud Mekas, kus ta oli valanud pisarad prohveti mustal kivil. Ja praegu töötab vana Faireddin veejaotajana uuel kanalil ja käib ringi uhke näoga nea kaamel.»

Kui Bekmet lõpetas, vaatasid turkmeenid vaikides Barili poole. Nad ootasid.

«Seltsimehed!» ütles Baril ja tema kõri pigistas kramp. «Seltsimehed, ma ei oska teile midagi rääkida paremini kui Bekmet.»

Selle peale tõusis Bekmet püsti. Ta tegi Barili ees seltsitava kummarduse, puudutades vaevaliselt oma kuivatatud sõrmedega kõva maapinda, ja ütles aupaklikult:

«Ilmaasjata sa vihastasid minu peale, naine. Targad inimesed ütlevad: «Õitsengu ajal sünnitab riik lauliku ja kangelas, aga languse ajal — tolmu ja palju muusi.» Teie sündisite selleks, et olla kangelased, mitte aga olen vana rumal laulik.»

Baril pöördus majja tagasi ja nuuskas mitu korda heseina taga nina. Horobrõhh teeskles imestamist ja päris temalt, kus ta võis küll nohu saada. Küsimine läks pes sellega, et Baril sööstis tulivihasena vahesest tagant välja ja karjus tema peale:

«Käige kuradile! Te kiitlete, et meisterdasite elava vaatori petrooleumipaakidest. Mõelda vaid, milline gaas aalsus! Ja selleks oli tarvis inseneriks õppida! Te kõik kokku pole ühtainust vana valevorsti Bekmet väärt.»

«Seltsimees Baril,» vastas Horobrõhh, «te kisute minu autoriteeti alla. Ma määrasin Bekmeti kümniku. Muide, kas te teate, et ta oli rändlaulik?»

Õhtul jalutas Baril kaugele piki rannikut. Tähed, mis varem läbi pensneeklaaside olid nagu pisikesed tervad, lõomasid nüüd lahes ähmaste laternatena.

Baril meenutas kogu tänast päeva ja naeratas lahus. See lebas ta ees tummalt. Niiditaolised tähepeegeldused sarnanesid pikkamisi lahe põhja langevate mirabiliside

helendavate jälgedega. Sajad koirohust lõhnast hallid liblikad tiirlesid Barili ümber ja kõditasid ta rüü.

Looduse jäme viga

1877. aastal koostatud Kaspia mere lootsiraamatus on öeldud: «Rannikualal, mis ulatub Mangõšlakist Atre-... puudub allikavesi, välja arvatud Balkui allikas, mis asub kõrgendikul Krasnovodski lahe põhjaosas. Muide, see allikas annab nii tühisel hulgal vett, et teda tasuks mainida, kui ta poleks kogu rannikul kadunud.»

Lootsiraamatule olid lisatud kaardid. Kara-Bogazi lahe asemel helendas neil valge laik.

Uue Nõukogude Entsüklopeedias märgitakse, et seal asub Kara-Bogazi kõrbes ainult kevadel madalalavastates loikudes. Nendest joodavad rändkarjakasvatajad loomi. Loigud kuivavad kiiresti ära ja karjused peavad tõtates karja põhja poole, kus Temiri lähedal kasvavad rohurikkad stepid.

Kara-Bogazi lähedalt leitud kaevude vee kohta kirjutavad teadlased väga viisakalt: «vesi on võrdlemisi vähe, «soolasevõitu», «ebameeldiva maitsega» ning «kõva», juba kindlamal toonil: «roiskunud» ja «joogiks ebasobiv».

Maadeuurijad kirjutavad, et nendes paikades kasvavad õitsvad oasid. Nende jutustused on legendid ja ebaselged nagu kogu Idamaade ajalugu, kuid need peaks peituma ka tõetera.

Ja lõpuks, Semjonov Tjan-Šanski räägib Taga-Kaspia lahest kui maa-alast, kust vesi on kadunud.

Vesi oli olemas. Sellest annavad tunnistust lahe kalad, mis mägedes asuvad arvukad tühjad kaevud. Nendes kaevudes pole midagi peale pragunenud savi.

1877. aastal leidis insener Ronkin Umtšalli neeme lähedalt mitu uhket kaevu, milles polnud tilkagi vett. Kaevude seinad olid laotud korralikult tahutud kividest. Kaevude lähedal vedelesid kivist jootmiskünad. Osa kaevude lahe lõunarannikul oli täis aetud jomuudide ja kühvide sõja ajal.

Kui trust «Karabugazsulfat» lahe kaldale tuli, ei olnud. Ainult Põhjaneemel leiti kaevusid, milles natuke head vett. Mage vesi püsis seal õhukese kihi pinnal. Sellistest kaevudest tuli võtta teda väga ettevaatlikult; kui teda loksutati, muutus ta silmapilkselt soolaseks. Sellised kaevud Bek-Taši neeme lähedal annavad ööpäevas kakskümmend viis tuhat ämbritäit.

Nii trustile, mis tootis juba 1931. aastal viissada tonni sulfaati ja ehitas lahe naabrusesse esimese väikese asula (kus oli isegi asfaltkõnnitee), kui ka tulevase kombinatsioonile läks tarvis vett. Oli vaja looduse ja inimese viga, mis seisis selles, et ta oli maailma rikkalikuma «perioodilise mineraali» lademeilt vee ära võtnud, mis valdada.

Algasid vee otsingud. Algul näis asi olevat täiesti lootusetu. Isegi nende paikade kaartidelt hoovab vastu kivist ja nad tekitavad janu.

Nomaadid teavad, et kollases liivas leidub alati vett. Probleem seisab vaid selles, et teda liiva alt kätte saada. Janusse surev nomaad püüab jõuda lähima kollase liivakuni, kus peaaegu alati on võimalik vett saada võrdväärtiselt maapinna lähedalt. Kuid savikõrb on hukutav. Temas ei ole vett mitte kunagi.

Umtšalli neemel laiusid suured kollase liiva väljakud. Seal leiti juba seitsmekümne meetri sügavuses magedat liiva.

Lahest küüskümmend kilomeetrit kagu pool asub väike Bolšije Balhanõ mägedes avastati oivalise mageda vee allikad, mis annavad ööpäevas kakskümmend viis tuhat kantmeetrit. Kombinatsioonile aga läheb iga päev tarvis kaheksakümmend viis tuhat kantmeetrit. Bolšije Balhanõ mägesid aga polegi veel õieti uuritud. Seal peaks leiduma vett märksa rohkem. Pealegi on nende mägedes väga kerge väikeste tammidega kinni püüda kevadist vihmavett ja sellega suurendada veevaru peaaegu kolm korda.

Vanades ürikutes, mis on kirja pandud karavanite jutu järgi, öeldakse, et lahe kirdenurgas paiknevates Karõn-Jarõki orgudes leidub lätteid, millest võetakse joota sada kakskümmend kaamelit. Kõik andmed viitavad sellele, et neis orgudes leitakse suured maa-alused allikad.

Maailm on tihedasti seotud tulevikuga. Kungradist lähtuvalt suunduvate karavanide juhid parandasid ühendused oma ametivendadele — karavanbaširite arvates lihtsameelselt, et karavanid liiguvad kiiresti aastaid. Praegu neid ülestähendusi dešifreerivad ja teaduslike instituutide töötajad selgitavad naeruvõitu, kui palju võib üks kaamel juua ja milline on järelikult nende lätete deebet. Tegeldes Kara-Bogazi mirakulise kunstliku veetustamisega, tegid meie keemikud otsuse, et tootmisjärgina võib saada nii palju head magedat vett, et see märgatavalt leevendab nii kombinatsioonile kui ka kõrbesse rajatava esimese linna veenälga. Nii juba üks kvartal on juba valmis, tema nimi on Kara-Bogaz-port.

Kui vett on ikkagi vähe. Kuigi teda jätkub tulevase linna Bogazi asukate jaoks, ei piisa sellest kombinatsioonile. Seetõttu kavatakse ehitada võimsad maad. See on kõige kindlam tee.

Alati hakati Leningradis katsetama, kas ei saaks tehnikas vajadusteks kasutada vähese soolasusega merevett. Katsete lähedus hästi. Kui nad lõpevad edukalt, ei magedatajaid tarviski. Siis läheb Kaspia vesi tehnikas vajadusteks, head joogivett aga jääb veel ülegi — annavad ülalmainitud allikad. Vee pärast algas kahe riigi vahel sõda. Vähemusse jäänud krimpsus ei jätnud juba ainuüksi Kara-Bogazi nime kuuldes. Spetsialistide arvates tuleb Kara-Bogazi jätta sulfaadi tootmine, selle ümbertöötamine aga üle jätta. Kombinatsioonile ehitamist Kara-Bogazi peetakse fantaaseerimiseks. Vee, lähedaste kütuseressurside ja roheline puudumine ning metsik kuumus — see on nende silmis ületamatuks takistuseks. On vaja on selliseid spetsialiste vähe.

Kui juba jäi enamiku arvamus, mille kohaselt kombinatsioonile ehitada just Kara-Bogazi.

See vastupidi, ütlevad spetsialistid, kes on loobunud oma ametialasest umbusklikkusest, just tohutute vete ületamine ning vajadus kõrbel vesi, süsi, nafta ja fosforiidid kätte võidelda räägivadki selle ka, et kombinatsioon tuleb ehitada Kara-Bogazi. Kombinatsioon annab kõrbele surmahoobi. Vee ja nafta ammutamise ning sõda kaevandamine loovad soodsad tingimused

oaaside tekkimiseks kombinaadi ümber. Nendest oasidest algab plaanikindel pealetung kõrbele. Oaasid hakkavad kasvama, liiv taanduma ja maa, mis oli kunagi jäänud veeta, võtab selle kõrbelts tagasi. Aga kui on võimalik, võib selle päikesest üleujutatud maa viia enneolematu õitsengule.

Seni kui hüdrograafid otsivad vett Umtšalli liiva Bolšije Balhanõ mägedest, Karõn-Jarõki orgudest, Taši piirkonnast ja igivanadest dokumentidest, veetakse vett laevatrümmides Bakuust.

Trust kohandas Kaspia Laevanduse kahe korraldaja laeva trümmid veeveoks. Kuid laevandus kartis nagu skorpion tuld ning saatis need laevad välja teiste marsruutidel, vett aga vedasid «Frunze» ja «Dzeržinski» petrooleumi järgi haisvais trümmides. Laevandus viis rahuliku südamega jätta kogu Kara-Bogazi ilma veest. On ette tulnud juhtumeid, mil laevanduse süü läbi teiste trusti töötajate päevast veenormi kärpida kahelt ametilt veerandile ämbrile.

«Frunze» ja «Dzeržinski» on imetusväärased laevad, nad ei tea isegi, millal ja kuhu nad sõidavad.

Ootasin Krasnovodskis kümme päeva «Frunzet», ta viiks mind Kara-Bogazi. Ta hulkus sel ajal Hassan-Kuli lähedal ringi ja mitte keegi terves maailmas ei võinud öelda, millal see «lendav hollandlane» Krasnovodski vetesse ilmub.

Sadamakapten tundis mulle mornilt kaasa. Lõpuks hakati sadamavalitsuses minusse nagu oma inimese suhtuma.

Ma kahtlustan koguni, et sadamavalitsuse töötajad tundsid minust niisama suurt puudust kui turkmeenid valvurist, kes juba kümme aastat valitsuse üksikühtlus. Minuga harjuti. Mind hüüti ees- ja isanimega. Ma olin kursis kõigi sadamauudistega ja lugesin hoolikalt tahvli, millel ilutses ähvardav silt: «Hoiatused mere sõitjatele». Sinna riputati üles ilmasteid.

Ma veendusin kaljukindlalt — seda kinnitas hiljuti ka praktika —, et Kaspia merel esineb aasta kohta kolm tuulevaikset päeva.

Lõpuks ühel ööl äratati mind rõõmsalt: «Frunze» on saabunud.

Tormasin sadamasse, kuid vahimadrus, igavene laev

...venitas mulle vastuseks, et polegi veel teada, kas «Frunze» Kara-Bogazi lähevad. Võib-olla tuleb minna Bakuusse katlaid puhastama. Hommikul selgus, et «Frunze» sõidab tõepoolest Bakuusse.

Hakkasin jällegi sadamavalitsuse vahet käima, ainult «Frunze» asemel ootasin ma nüüd «Poltoratskit», mis sõitis ringi tollesama mõistatusliku Hassan-Kuli lähedal. Sadamakapten ohkas ning hoiatas mind, et «Poltoratsk» võib samuti kurssi muuta, ja see oleks kõige parem, kui ma sõidaksin Bakuusse ja hakkasin seal, sest Bakuus on lõbusam oodata.

Hakkasin jällegi hoolsalt tormihoiatusi lugema ja rääkima telefoniga valve asemel, kui see välja oli läinud. Ühest telefonist valutas mu käsi kaks nädalat. Teda ei vandata nagu leierkasti, kord parema, kord vasaku poole — juhul, kui parem ära väsis —, ja alles poole tunni pärast karjus vihane telefonineiu torusse:

«Mis te helistate, nagu oleks tuli lahti? Riputage toru kinni!»

Ma teenindas laevandus Kara-Bogazi. 1930. aastal sõitis ta lahte aurik «Jani», millest pidi saama süven-
daja «Jan» jäi madalikule kinni ja teda lahti päästa ei suudetud. Ta seisis madalikul seitse kuud, vesi sõi ta läbi nagu sõelapõhja. Augud pardas valati tsementi, kuid vesi sõi nad otsekohe uuesti läbi. Rooste tuli laeva küljest lahti lausa kamakatena.

Ainult alumiiniumile ei mõjunud Kara-Bogazi vesi. Kõik laevad pääsesid ainult tänu lakkamatule liikumisele. Peatus, olgu see siis lühem või pikem, pani otsekohe alguse laevakere hävimisele.

Laevandus saatis kaptenite komisjoni uurima kuulsat leetseljaki — Kara-Bogazi nuhtlust. 1931. aasta suvel oli meri nii madalaks, et isegi mootorpaadid ei saanud leetseljakust üle. Kaptenid tegid ettepaneku ta läbi kaevada, kuid keemikud hakkasid selle vastu protesteerima. Nad arvates oli leetseljaki looduslikuks tõkkeks, mis reguleeris Kaspia vee juurdevoolu lahte. Keemikud soovitasid, et leetseljaku süvendamine muudab paratamatult juurdevoolava vee hulka ja sellega rikutakse Kara-Bogazi režiimi, see aga omakorda võib ebasoodsalt mõjuda mirabiliidi sadestumisele. Seejärel tegid mere-

mehed ettepaneku ehitada kanal ja lüüsid, et laevadele ei tuleks ületada leetseljaku.

Leetseljaku küsimuse lahendamiseks loodi Teaduste Akadeemia juurde erikomisjon. See otsustas, et leetseljaku süvendamine ei kutsu esile muudatusi Kara-Bogazi vee koostises, sest tema omadused ei sõltu mitte üksnes merevee juurdevoolust, vaid siin avaldavad mõju ka pinnasevesi, lahte ümbritsev pinnas, viimased toimuvad keemilised protsessid, õhutemperatuur ja mitmed teised tegurid.

1931. aasta varakevadel tuli Moskvast kokku konverents Kara-Bogazi küsimuses.

Moskva kohal lasus tihe udu. Läbi udu tibutas jääd vihma. Sel hallil ja sajusel päeval astusid kõnetooli Karakumi päikesest pruunistunud inimesed ja rääkisid ebatavalisest lahest, mis möllab ja suitseb Ustjuri karmidel sarmaadi ladejärkudel. Laudadel olid lalajad sajad fotod. Näis, nagu oleksid fotoaparaadid saanud päikesepiste — niisuguse kriitja helgiga leegitsesid lähtaevas, sool ja laht.

See konverents oli läbi ja läbi teaduslik ning arutas praktilist laadi küsimusi, ent kõrvaltvaatajale meenus ta staabi istungit, mis valmistab ette sõjakäiku kõrbe vastu ja on kuulutanud looduse jämedatele, talumatu tele vigadele halastamatu sõja.

Sellel konverentsil tehtud märkmeid vedasin ma kõigega endaga kaasa. Nad kattusid Emba pruuni tolmuga Kara-Bogazi soolaga, läksid roosteseks, kiri kustus maha ja nüüd vana laeva ühiskajutis püüdsin ma neid korda seada, et neid saaks ümber kirjutada. Laev liikus edasi nõksakutega, justkui oleks keegi teda tagant punasest kõveraks painutatud roolist sikutanud. Kirjutada oli raske. Kelter kõõritas minu poole ja ütles koristajale sosinal:

«Kalkulaator!»

«Kara-Bogazi industrialiseerimine ja uue võimsa tööstuskeskuse loomine Kaspia idakaldal,» kirjutasin «avaldatakse suure mõju Turkmeenia kogu majandusele kogu elule. Üheksa kümnendikku tema territooriumist on maetud Karakumi liiva alla. Me viime praktikas ellu partei loosungit, milles kõneldakse ääremaade industrialiseerimise vajadusest.»

Kara-Bogazi laht kujutab endast valge kulla merd.»

Minu märkmete kordaseadmise lõppeski. Kellegi südametäiega lampe kustutama ja raskeid pakkudes sulgema. Mul tuli oma märkmed kiiresti korjata ja ära minna.

Laev vedas Kara-Bogazi magedat Šollari¹ vett ja läbi imbunud selle vee värskest lõhnast. Oli selline tunne, nagu ei sõidakski me merel, vaid läbipaistvas mageveejärvel ja tähtedel.

Laev ilmakaares vinetas tavaline silmipimestav öö. Rannikult puhus triiphoonelikku tuult — nagu oleks lillepoe aken ööseks lahti jäetud. Ta tõi endaga kaasa sõrmede vahel katkihõõrutud päklikpuulehtede raske lehestiku ja niiske liiva hõngu.

Halendav vindijalg ahtri taga kohises tumedalt ning viis kesköisesse pimedusse. Seal loojusid jahtuvate laevade kohal hiiglasuured tähed. Idas olid nad tumedamad kui läänes. Kõrbe kuivuse tõttu oli seal nende valgus kuidagi pingsalt terav. Läänes aga vilkusid tähed nõrges, auruseguses õhus ning küütlesid nagu kiiskav klaasanumais.

Kaasa minuga sõitsid Prokofjev, Moskvast pärinev tatarlapseohtu keemik ja insener, hallipäine, väsinud naine, kes sarnanes pigem arstiga.

Tatarlaps kõndis rahutult mööda laevalage. Meretuul kühvatas ta musta kleiti ja pani ahtris lehviva lipu rahustavalt laperdama.

Alumine tekk heitis vette ähmaseid valgustriipe. Seal kühvutati teekannudega, valati keeva vett, naersid lapped. Seal valitses häirimatu kuivamaa-õhkkond. Seal liikusid inimesed end nagu rongis. Nema ei kuulataks laeva Euroopa randa, läände viiva tuulevaikuse taga hääletust.

Tähted ei olnud, kuid meri hingas, rasket laevakeret kühvatas ülespoole tõstes, kord vaevumärgatavalt vajuda lastes.

«Nüüd oleme teinud tiiru ümber selle paiga,» ütles mulle Prokofjev. «Nägime kõrbe, viljatut maad, jõime endast vett ja saime teada, mida kujutab endast Kara-»

¹ Šollari vesi — Bakuud varustatakse veega mägedes asuva Šollari allikaist. (Autori märkus.)

Bogaz. Kuid see pole päriselt nii. Kas meil piisab taasiast, et selle paiga tulevikku silme ette manada. Huvitav oleks seda kontrollida. Küsime, mida arvavad sellest meie teekaaslased.»

Tütarlaps vastas ilma mõtlemata:

«Siin on siis palav, lärmikas ja lõbus nagu Baku pidupäeval. Mulle meeldivad väga Kaspia laevad. Nad on värvitud ilusaks kollaseks. Palju kollaseid suitsevaid korstnatega laevu seisab siis kahes uues sadamas, kas neid hakatakse ehitama — Bek-Tašis ja Karšis, ehk ole? Tulevikus korraldataval põllumajandusnäitusel saab Horobrõhh esimese preemia maailma kõige auumatsema ja mahlakama kara-bogazi meloni eest. Tulelemootorid hakkavad pumpama lahest paksu vett sellega basseine täitma. Akadeemik Joffe ehitab esimesed päikesemasinad, meie aga hakkame õhtuti sadama kähma ning joome akaatsiate all maitsvat vett jää ja apelsinisiirupiga. Kaasani vaksalist sõidavad välja rongid sildiga «Moskva—Kara-Bogaz, Taškendi ja Krasnovodski kaudu». Lahe ääres avatakse kuurort, sest kogu Nõukogude Liidus pole paremat suplemiskohta. Aitab teile sellestki.»

Naisinsener aga mõtles millelegi muule.

«Teate,» lausus ta, «ma kasvasin üles Idas. Ma sõitsin Kara-Bogazi, kui trusti ülema kibitkast kostis esimese kirjutusmasina toksimist. Sellest ajast on möödunud kahe aastat, aga juba praegu on raske lahte ära tunda. Ma arvan, et niisugused asjad nagu tulevane kombinat põrutavad vanaaegse Ida, islami ja kogu selle tardunud elu pihta nagu pikselöök. Kombinaat õpetab kirjutarkust, paneb aru pähe, toob päevavalgele ja hävitab rändeluviisi õudused. Rändrahvastel oli laul, kus ei öeldud: «Nomaad elab oma elu nagu tolmutkübe. Keegi pole huvitatud tema nimest, keegi ei tea, kui palju tal on muresid.» Ja just sellele tuleb lõpp.»

Prokofjev vaikis.

«Aga kas teie siis ei oskagi midagi välja mõelda?» küsis temalt tütarlaps.

«Ei,» kostis Prokofjev. «Välja mõelda pole tarvis, sest tegelikkus ületab kõik mu väljamõeldised ja mul hakkab sellepärast häbi. Mul ei ole fantaasiat. Teate, millele ma mõtlen? Olete kindlasti kuulnud, et on ole-

ma mingisugune kohutav entroopia seadus. See ütleb, et iga energia maakeral, välja arvatud soojusenergia, läheb, kuid iga energia muundub lõpuks soojusenergiaks. Maa kaotab vahetpidamata soojusenergiat — kaotab seda maailmaruumi. Inglise füüsik Thomson, kes selle seaduse avastas, lõpetab oma raamatu, kus ta seda käsitleb, väga süngete sõnadega. Ta ütleb, et energia hajub pidurdamatult ja teatud aja pärast — tõsi, see võtab väga palju aega — saabub maakeral lõppvaikus, sest ta muutub igaveseks kalmistuks.

Aga Kara-Bogaz ja kõik need neetud kõrbed annavad meile hoopis entroopia seadusele. Maa pillab tarbetult soojusenergiat maailmaruumi,» Prokofjev osutas lahe lõunasse, kus uduvines leegitses universumi tähevalgus. «Meie ülesandeks on muuta kõrbed — Karakum, Kara-Bogaz — esimesteks reservuaarideks, mis püüavad koguda soojusenergiat, just seda energiat, mida me saame maailmaruumist. Me teeme kaotuse tasa. See on jultunud väljakutse kosmilistele seadustele — eriti asjasse seadumatu inimeste arvates. Siin me hakkame päikeseenergiat imema, kondenseerima, muutma elektriks, valguseks või ükskõik missuguseks teiseks energiatüübiks ja see maakoht lööb õitsele, nagu pole varem õitsenud kõige uhkemadki aiad.

Kõrbeid võitu saada on raske, eriti siis, kui inimene tahab temast jagu saada oma kuupalga pärast. On tarvis aru saada, et teie töö kõrbes on auasi, uute, ülla eluviisidega inimeste südameasi — ja tegelikult see on auasi — ja kõik teie raskused on kadunud nagu higi lihtsalt suplust meres. Siit tehkem järeldus: ärge laske kunagi ailmist kaugeid eesmärke. Pidage meeles, hali-ge ainult lühinägelikud. Andke oma fantaasiale voli. Tema jõud on harukordne. Harjutage endas oskust tunnetada aega ja tunnetada tulevikku. Nende kahe väärtuse omaduse valdamine on juba kohutavalt palju ...»

Me heitsime magama kajutisse, mis oli laeni täis tuult ja merevärskust.

Kogu öö viirastusid mulle vikerkaarevärvides säten-
navad klaasist linnad. Nad tõusid merest ja helkisid
seda peegelsiledais lahtedes kristalli ja soojade liiku-
matute tulede virvarrina. Nende kohal lõi lökkele

suvine koit. Koidik lõhnas sõrmede vahel hõõrudes pähkliuulehtede, tiheda lehestiku, Šollari vee ja Maagõšlaki koirohu järele.

Ma ärkasin üles. Prokofjev vaidles naisinseneriga Kara-Bogazi sulfaadist valmistatud klaasi omaduste üle. Läksin tekile. Sõitsime parajasti ümber Apäema majaka. Bakuu kohal lasus värske öövaikus, aga idas Kara-Bogazi kohal, avanes kiiruga tähti minema pühades taeva kõrge meresina — Horezmi kõrbete kohal algas üks arvututest kaunitest päevadest.

1932

PÕHJAMAA JUTUSTUS

Esimene osa

Hiina laht oli kaaneni jääs. Kõrged männid paukuvad pakase käes. Lakkamatu tuul puhus jäält kuiva lund. Laht säntendas laht süngelt nagu must klaas ja peegel.

Kamitšatka polgu ohvitserid, kes soojendasid end kütava kaminatule ääres, meenutasid Jevgeni Baranovi värise sellest, kuidas «karm pakane pani jõesse vood». Paljud tuletasid meelde Baratõnskit. Rahstevahel jutustasid nad vaiksloomulisest poeedist, keda «Soomemaa laulikust», kellele oli rängaks teinimine Kümmele kindluse jalaväepolgus, kes kadestasid tema kuulsust.

Kamitšatka polk asus sel ajal Ahvenamaa saartel, Ahvenamaa linnas.

Ahvenamaa saari on ammust ajast peetud purjelae-
de kodumaaks, siin, eemal rahutuist pealinnadest, kuhu põhjasaarestiku üksinduses, elasid kuulsad lae-
meistrid. Nad hoidsid au sees oma kunsti ja pärana-
dusi teda edasi oma vanematele poegadele. Piip ham-
mas silmitsesid nad ükskõikselt esimeste aurulaevade
ga, mis määris mere puhast silmapiiri: «Aur ei saa
võitlust nagunii iial võitu.»

Siis algasid pöördusid saartele tagasi kohendamist
kõrged prikid ja kliprid, parklaevad ja kuuna-
d. Nad tulid Kariibi merest, Levantist ja Sotimaalt,
kõigist maailma kaartest. Neid tõid rootsi kiprid, sõna-
lad ja ausad mehed.

Talvel külmusid laevad jõesse, neid kattis lumi. Kui

Kamtšatka polgu ohvitserid joomingute ajal end vähe viina- ja tubakalehast tuulutamas käisid, nägid neid enda ees laevade tumedaid keresid, kollaseid laternaid külmast aheldatud taglasest ja kuulasid tuule mühina jämedates raades.

Laevadega harjuti kiiresti, niisama nagu harjutati majadega, puudega tänaval, triibuliste vahimajakestega. Neid ei märgatudki enam. Ainult neil harvadel selgetel päevadel, mil jäise lahe kohale kerkis hele päike, sädasid härmatanud laevad nõnda, et ohvitserid, sõdurid ja Maarianhamina elanikud ei saanud muidu, kui võttasid silmi ja panid imeks selle vaatepildi ilu.

Näis, nagu oleks sagrine talv endale laevadele elu aseme teinud. Lumekamakaid kukkus robinal taglasest alla ja purunes vastu laevatekki. Jääpurikad sädelesid ja kilisesid. Haprad jääroosid puhkesid öitsema illu naatoritel. Kambüüsides kerkivad suitsuvöödid heljusid raade ja mastide vahel terve päeva, kuni päikeseloojanguni, mil nad otsekui öise lahingu suitsu punaseks värvusid ja aegapidi mustaks udulineks muutusid.

Aeg oli segane ja rahutu. Lõppes 1826. aasta jaanuar. Äsja olid Peterburist saabunud teated dekabristide ülestõusust ja lahingust Senati väljakul.

Kamtšatka polgu komandör Kisseljov, endine puumeldajast husaar, kes oli duelli ja ebaausa kaardimängu pärast jalaväkke üle toodud, käskis saartele vahiposti välja panna. Säärane abinõu näis ohvitseridele ülearune. Nad irvitasid selle üle, aga keegi ei julgenud komandörile vastu rääkida.

Kisseljov oli iseteadev inimene ega kannatanud omavalitsemist. Ta oli osa võtnud sõdadest Napoleoni vastu, aga polnud ainsatki korda ei haavata ega isegi mitte mõõgaga kriimustada saanud. «Minu jaoks pole veel kuuli valatud,» rääkis ta hooplevalt.

Kõneldi, et pärast Pariisi vallutamist istunud ta kord ühes Pariisi kõrtsis. Sisse astunud viis prantslast. Nõud nud viis tühja klaasi ja ühe pudeli šampanjat. Kisseljov käskinud sedamaid tuua endale tühja klaasi ja viis pudelit šampanjat, joonud kõik pudelid põhjani ja astunud kindlal sammul ning joobnud küllastajate käteplagina saatel kõrtsist välja.

Kamtšatka polgu ohvitserid tegid Kisseljovist epi-
grammi

Kõik tandid jänespüksile on ohutud,
ja rummi paremaks peab kuulsusest ja aust,
lõob kaardilauas vaenlast põrmuks kõigest jõust,
ja võidud järjest tohutud.

Polguadjutandiks oli Merck, kokutaja sakslane, tähe-
saaja ja muusikaarmastaja, mees, kelle elus valitsesid
lõpped reeglid.

Merck laskis kärelda pakase ajal polguorkestril mitu
korda järjest väljakul mängida. Pillimeestel jooksis veri
sõrmedest lõhkenud, külma vase suus hoidmisest kõrveta-
di huuli.

Kõik külmus pasunate külge. Hall pakasesuits rippus
sõjavate tromboonide kohal.

Kui orkester pärast polgumarsi mängimist vaikis, tuli
Merck, sinel õlgadel, trepile ja karjus kogeldes:

«Ma kuulen saabaste kriuksumist! Ebapuhtalt män-
nate, poisid! Korrake marssi seni, kuni pole enam ain-
gi ülearust heli.»

Sõdurid olid külmast kanged ja mängisid. Nad tam-
masid jalalt jalale hästi vaikselt, et Merck ei kuuleks
saabaste kriuksumist, aga kokutajal oli kangesti peen
hülgamine ja teda ei saanud kuidagi petta. Peaaegu kõi-
gi pillimeestel olid jalad külmunud.

Merck pidas end õiglaseks inimeseks. Polgus teda ei
hülgatud ja kardeti. Ta rääkis ohvitseridele: «Teie, armu-
line härra, ei mõista viisakalt kala süüa — see on häbi-
väärne. Leitnant, kunas te ometi võõrutate endal küljest
kõrge laua all jalgu väristada!»

Merck oli äsja alistatud. Kõigil oli veel selgesti mee-
les Vene sõjaväe kuulsusrikas retk üle külmunud Botnia
lahe Rootsi. Selle sõjaretke kuulsust ei suutnud tumes-
tada isegi hiljutised võidud prantslaste üle.

Harnisoniteenistust Soomes peeti väga raskeks. Seal
oli elada karmiloomulise ja sõnakehva rahva hulgas.
Kõik raske oli teenida Kamtšatka polgus, mis asus
Siberianamaa saartel. Suvel veel käisid saartele laevad
Peterburist ja Helsingist, talvel aga kulges ainuke tee
saartele üle raksuva jää. Kuid enamasti külmus laht

kinni ainult äärtest ja siis ei saanud saartele ei laeva ega hobustega.

Kamtšatka polku saadeti milleski süüdi olevaid ohvitseri. Nende hulgas oli lipnik Bestužev, kes alles hiljuti oli soldatist ohvitseriks ülendatud.

Bestužev oli Peterburi tänaval suurvürst Mihhail Pavlovitši silma alla sattunud, ohvitserikiivri asemel talvemüts peas. Oli tuuline, külm õhtu. Pärast Borodino lahingus meelekohta saadud haava kannatas Bestužev tugeva migreeni all ja nii ta oligi mütsi pähe pannud, et pead mitte külmetada. Suurvürst haaras Bestuževil mütsi peast ja tahtis selle maha visata. Bestužev rebis mütsi vürsti käest, surus selle pähe ja läks oma teed, ilma et oleks ähvardavate käskude peale seisma jäänud.

Ülekuulamisel lausus Bestužev:

«Oma au pean vandest kõrgemaks.»

Sellest kanti ette imperaator Aleksandrile. Otsemaid järgnes käsk alandada lipnik Bestužev soldatiks ja saata Kamtšatka sunnitööpolku.

Soldat Semjon Tihhonov seisis vahipostil Örasgrundi majaka lähedal. Madal kivimajakas oli ehitatud väiksele saarele vastu Maarianhaminat. Postile tuli minna üle kitsa kinnikülmunud väina.

Majakas elas ainult vaht — vana kurt rootslane, endine kipper. Kogu päeva pomises ta tigidalt midagi habemesse, maigutas kuivi kollaseid huuli ja põrnitses altkulmu üleni härmas soldatit paslikuga, kes oli tulnud vahimajakesse punaseid suuri käsi soojendama.

«Ära torise, ätt,» hõikas Tihhonov külmast käredest häälega. «Või ma siin omal tahtel tammun, toon külma sisse. Tsaariteenistus, ätt, pole elu, vaid sunnitöö. Mõistad?»

Vanamees vaikis. Tihhonov laskus kükakile ahju äärde. Tema külmunud sinel kopsas vastu põrandat nagu puutükk.

«Oh häda, häda!» ütles Tihhonov murelikult ja hõõrus saabastega laiali loigud, mis sinelist puhtale kivi-põrandale tilkusid.

Rootslane noogutas pead.

«Nii et saad aru?» küsis Tihhonov. «Muidugi saad aru,

sest eks ole ju meid, lihtinimesi, juba väiksest saadik harjutatud tööd tegema. Sina valvad ja mina valvan. Ainult et mida ma valvan, seda teab issand ise ja tema kõrgeausus polkovnik Kisseljov.»

«Ohoo!» sõnas rootslane.

«See'p see asi ongi, et ohoo,» vastas Tihhonov pahase. «Päris mõrtsukas on see meie komandör Kisseljov. Ainuke väärt mees polgus on lipnik Bestužev, minu poolroodu komandör, sinu üüriline.»

Bestužev oli üürinud toa Maarianhaminas majakavahi juures. Vanamees veetis terved päevad tuletornis. Maarianhaminas käis ta ainult pühapäeviti. Bestuževit ümmardasid vanamehe naine, hallipäine eideke, ja tütar Anna, tumedajuukseline häbelik neiu, kes kihutas suuskadel nagu poiss.

Anna oli hiljuti Stokholmis kooli lõpetanud, praegu aga elas vanemate juures, aitas ema ja õhtuti aina luges.

«Bestužev...» pomises vanamees, naeratas ja patsutas Tihhonovi sinelit, mis oli selja peal punnis nagu küür. «Ohoo, Bestužev!»

«Eks ole tõsi, ätt,» ütles Tihhonov ja pühkis, silmis heameel, kareda peoga üle näo. «Pole midagi öelda, meie poolroodu komandör on tore mees!»

Tihhonov suitsetas piibutäie kanget tubakat lõpuni ja astus siis püssi ning mõõgaga kolistades vahimajakesest välja. Ta lõi musta tammise ukse paukudes kinni, pilutas torkiva lume käes silmi ja lõi risti ette.

«Sihuke pilkane pimedus, issand hoidku!»

Rõhuv jaanuariöö surus raskelt vahimajakese tuhmilt valgustatud akende ümber. Tuletorn ei vilkunud, talvel polnud teda tarvis.

Tihhonov kõndis mööda kallast, püss õlal, seisatas tihti ja tukkus seistes.

Aeg-ajalt lõhkes lahes jää pakase käes. Nukker kõmin veeres kaua üle kallaste. Tihhonov raputas pead, et und minema peletada, kirus ja hõikas kähiseva häälega:

«Kuu-uu-le!»

Ta oli harjunud sedaviisi hõikama. Läheduses polnud vahisõdureid ja keegi ei vastanud tema hüüdele. Ainult vana rootslane vahimajakeses tõusis pärast seda hüüet iga kord üles, kohendas puid ahjus, tuli laua

juurde tagasi ja asus uuesti paksu kollast piiblit lugema.

«Kuu-uu-le!» hõikas Tihhonov venitades.

Tuul vaikis ja kuulatas. Jää raksus, lumi krabises vastu vahimajakese kiviseina ja rigises soldati saabaste all. Soldat kõhis ja sülitas. Need hääled olid tuule ammu tüüdanud, ja oodanud veidi, hakkas ta uuesti lund jää pealt kaldale ajama ning pikkadesse hangedesse kuhjama.

Tihhonov tüdines hõikamast. Ta jäi vait. Ka tuul vaikis. Saabunud vaikusel kuulis soldat kuskil kaugel jääl tumedat aeglast müdinat. Ta kohendas mõõka ja jäi kuulatama.

Müdin ligines. Soldat heitis ettevaatlikult kivide taha pikali. Müdin oli juba selgesti kuulda — nagu oleks mööda jääd astunud inimene raskete raudsaabastega.

Soldat lõi kähku risti ette, pani püssi kivile ja sihtis pimedusse, kust kostsid sammud. Jääle ilmus must laik. Ta liikus aeglaselt kalda suunas.

«Seis! Kes seal tuleb?» hõikas Tihhonov vaikselt.

Kuid keegi ei vastanud. Tihhonov jäi teraselt silmitses ja nägi kaht meest. Nad tulid vaikides, peatumata, nagu kurdid.

«Seis!» hüüdis Tihhonov uuesti ja tahtis juba lasta, aga ees sammuv inimene komistas vastu kaldakive ja kukkus.

Kaaslane püüdis kukkunyt õlgadest tõsta ja istuma panna, aga mees langes uuesti, raskelt nagu surnu, jää peale.

Tihhonov võttis püssi kätte ja astus ettevaatlikult lamaja juurde.

«Kes te niisugused olete?» küsis ta rangelt. «Ütle otse välja.»

«Oot, oot, soldat,» lausus väsinud hääl pimedusest. «Aita teda majja viia: inimene on meelemõistusetu.»

Tihhonov võttis lamajal õlgadest ja tõmbas käe tagasi — mantli all puudutas ta käsi kõva ohvitseripagunit.

«Ohvitser?» küsis ta sosinal.

«Ohvitser.»

«Aga kes sina oled?»

«Olen madrus.»

«On käsk,» sõnas Tihhonov poolvaljusti, «kinni pidada

igahüht, olgu aukraad missugune tahes, ja esitada tema kõrgeaususele, polkovnik Kisseljovile. Kust te tulete ja mis asjas?»

«Inimene külmub ju ära!» lausus madrus meeleheitel. «Aita ometi majja sisse viia, issanda nimel. Jõuad veel pärida.»

Tihhonov vaikis. Koos madrusega tõstis ta ohvitseri üles ja nad kandsid mehe vahimajakesse.

Vana rootslane tõusis püsti, lõi piibli kinni ja vaatas, kuidas ohvitser ahju juurde põrandale pikali pandi. Siis võttis ta aeglaselt seinakapist viinapudeli, valas viina sinisesse klaasi, kergitas tigidalt pomisedes ohvitseri pead ja kallastalle viina suhu. Viin voolas märdunud mündrile.

Ohvitser tõmbas hinge, avas silmad, nägi Tihhonovi ja tõusis tormakalt istukile.

«Soldat?» küsis ta ja haaras käega rinnust. «Kuhu me oleme välja jõudnud, soldat?»

«Ahvenamaa saartele, teie kõrgeausus,» vastas Tihhonov. «Lubage küsida, kust te tulete ja mis asjas?»

Ohvitser muigas.

«Tuleme,» vastas ta aeglaselt, «otse Peterburist. Läheme Rootsi. Aga meie eesmärk, vennas, on päris lihtne: tahame pääseda tsaari võllast. Mõistad?»

«Just nii, mõistan, teie kõrgeausus.»

«Mida sa mõtled teha?»

Tihhonov vaikis. Ta pühkis sineli niiske käisega nina ja pilgutas kaua tuulest põletikulisi silmi.

«Noh?» küsis ohvitser.

«Teie kõrgeausus,» lausus Tihhonov anuvalt, «siin on kõik viimseni teada, vahipostid on kõigil saartel väljas. Nagunii ei pääse te läbi.»

«Mis on teile teada?»

«Vandenõu. Lipnik Bestužev seletas meile.»

Tihhonov vaikis, kõhkles veidi ja küsis:

«Lubage küsida, teie kõrgeausus, kas asjasse oli segatud ihukaardiväe Moskva polk?»

«Oli. Mässajate poolel. Teda tulistati kartetšiga.»

Tihhonov laskus kükakile ahju äärde ja jäi mõttesse.

«Oh õnnetust, õnnetust!» ohkas ta, ahjus puid liigutades. «Minu noorem vend teenis ju selles polgus. Viimaks tapeti temagi maha.»

«Täitsa võimalik,» vastas madrus. «Neid moskvalasi uputati Neevasse kui palju. Ei jõua lugedagi.»

«Kuule, soldat...» ütles ohvitser.

Tihhonov istus ikka endises asendis, üksisilmi tulles vahtides.

«Meie tõusime üles õige asja eest. Rahva vabaduse eest, soldati õnneliku põlve eest. Tsaar Nikolai on türann. Ta uputab Venemaa pisaraisse; laseb surnuks peksta. Meie oleme kaotanud, aga seemned on mulda heidetud ja need hakkavad idanema. Kui mitte sina, siis sinu lapselapsed saavad näha õnnepõlve ja on meile selle eest tänulikud. Mõistad?»

«Mõistan, teie kõrgeausus,» vastas Tihhonov kõlatult. «Tee mis tahad, aga õigust raudu ei pane.»

Ohvitser tõusis püsti, lõi mantlihõlmad kinni ja pani pähe tavalise talupoja-läkiläki. Vaatamata vahimajakeses valitsevale kuumusele polnud ohvitseri näos verepiiskagi. Ta hakkas väriseva käega kõvasti lauast kinni ja ütles madrusele:

«Noh, Pahhomõts, lähme. Öö on veel pikk, valgeni jõuame saartest juba viie püssilasu kaugusele. Siin on ohtlikud paigad.»

«Teil oleks vaja pisut keha kinnitada, Nikolai Ivanõtš,» ütles madrus. «Pole enam õiget nägu peas.»

Ohvitser lõi käega ja astus ebakindlalt ukse juurde. Madrus läks tema järel.

Tihhonov kargas püsti.

«Seis, teie kõrgeausus!» hüüatas Tihhonov meeleheitlikult ja tormas ohvitseri juurde.

Too pöördus hoobilt ümber.

Madrus haaras Tihhonovil käest.

«Lase lahti!» karjus Tihhonov ja rabeles lahti: pisarad voolasid mööda tema tuulest parkunud nõutut nägu.

Värisevi käsi hakkas Tihhonov harutama oma soldatipauna, rebis rihmad katki ja tõmbas välja kantsaka musta leiba ja tüki pekki, mis oli puhta lapi sisse mäsitud.

«Võtke, teie kõrgeausus,» ütles ta lõõtsutades ja pistis leiva ning peki ohvitserile pihku. «Võtke puhtast soldatisüdamest. Ärge olge pahane.»

Tihhonov langes põlvili ohvitseri jalgade ette.

«Mis sa nüüd!» sõnas ohvitser segaduses ja hakkas

Tihhonovi üles tõstma. «Kes siis niiviisi võib? Tõuse püsti.»

Tihhonov tõusis raskelt. Ohvitser tõmbas ta enda ligi ja nad suudlesid. Madrus patsutas Tihhonovile õlale:

«Noh, jää jumalaga, soldat!... Pea meeles!»

Nad väljusid. Tihhonov seisis uksele. Tema püss vedeles põrandal ahju juures. Vana rootslane muljus käega kramplikult habemes põske.

Tihhonov pöördus tema poole, surus korpunud sõrme huultele ja ähvardas suure rusikaga. Rootslane noogutas rõõmsalt — nähtavasti sai ta aru.

Kõmisev ja lähedane lask lajatas pimeduses. Seejärel teine, kolmas — ja käge hääle karjus päris ligidalt:

«Tunnimees!»

Tihhonov tundis ära polgukomandöri hääle. Kord nädalas kontrollis Kisseljov öösi vahiposte. Tihhonov ei liikunud paigast, ainult kohendas ruttu sinelit.

Uks paiskus pärani. Pead kallutades astus Kisseljov üle kõrge läve. Tema kannul tuli Merck. Eeskojas hoidsid kaks soldatit talupoja-läkiläkiga ohvitseri ja madrust kätest.

«Sisse tuua!» käratas ohvitser soldatitele.

Soldatid tõid arreteeritud kohmitsedes sisse.

«Kes te niisugune olete?» küsis Kisseljev ohvitserilt. Ohvitser vaikis.

Kisseljov kiskus tema mantlihõlmad lahti. Ohvitser ägestus, ajas enese sirgu ja tõukas Kisseljovi vasaku käega eemale. Tema parem käsi oli sidemes. Sidemetele oli mustade plekkidena hüübinud veri.

«Kes te niisugune olete?» kordas Kisseljov.

«Olen oma õnnetu isamaa poeg,» sõnas ohvitser.

«Palun mind säästa edasistest küsimustest.»

«Te olete mässaja, armuline härra,» lausus Merck üleoleva armulikkusega. «Te mürdsite vandetootust ja muvatsesite tõsta käe imperaatori püha isiku vastu.»

«Olgu nii,» vastas ohvitser ja muigas.

Siis astus Kisseljov aeglaselt Tihhonovi juurde ja vaatas talle silma.

«Siga!» ütles ta ja lõi soldatit rusikaga vastu märga nägu.

Tihhonov pilgutas silmi.

«Silmi pole sul peas, tobu, riikliku kurjategija maga-

sid maha. Anda kolmsada kepihoopi! Ajada läbi kada-lipu! Surnuks peksta nagu penil!»

Kui vahialused ja Tihhonov ära viidi, kustutas vana rootslane küünla, väljus vahimajakesest, tegi ettevaatlikult hästi suure ringi ja läks üle jää Maarianhaminasse. Kogu tee ta ägises ja vandus.

Bestužev sai lipniku aukraadi suvel. Samas andis ta sisse erruminekupalve. Algul ootas ta erruminekuluba Peterburist väga kannatamatult, hiljem aga hakkas sellele mõeldes tundma isegi hirmu ja südamevärinat. Ta oli harjunud Maarianhaminaga, lagedate saartega, kus selges õhus kaua kumas ehapuna, sõnaahtra heasoovliku rahvaga, oma raamatutega, puhta toaga, kus olid maas mererohust põrandariided, vanakesest perenaise ja ujeda hapra Annaga. Praegu, mõeldes sõidust Venemaale, kordas ta endamisi üha sagedamini iseene-sest pähetikkuvaid värse:

Veel ikka ihalevi meeli
kõnd meenub paraku,
kus vaikne õnn kord vaenukeeli
mus riivas varakult.

Anna suusatas tihtipeale naabersaarele sõbratari juurde. Hommikuti ärgates kuulis Bestužev külmunud akende all suuskade sahinat ja Anna rinnahäälel hüütud lahkumissõnu emale.

Bestužev tõusis, nihutas kardinat eemale ja nägi tuttavat ning armast pilti. Kohevate kihtidena lasus lumikatustel justkui kuuseokstel. Kogu tuba valgustas päikese ja vuhinal põleva kaminatule oranžikas helk. Anna üleni lumine puuokstelt langenud lumest, liugles suuskadel üle välja männimetsa poole.

Ükskord avaldas Bestužev soovi suusatada Annaga koos naabersaarele. Anna puhkes naerma ja nõustus.

Nad asusid teele hommikul. Metsas oli hämar. Kuivi männiokkaid langes aeglaselt nende jalge ette. Tihedas padrikus surus Anna suusakepid lumme ja peatus.

«Vaadake,» ütles ta, «oma kodumaal ei näe te vist iial midagi niisugust.»

Vaatepilt, mis nende silmadele avanes, oli erakord-

selt kaunis. Padrikus valitses vaikus, polnud vähimatki tuulehõngu. Üleval puulatvade kohal aga puhus tasane tuul. Ta heitis okstelt lund maha. Sadu lumehelbeid langes ülevalt, helkides hõbedana päikese viltustes kiirtes, mis heitsid talvisesse tihnikusse salapärasest valgust. Lumehelbed langesid, jäid okstesse kinni, pudenedes pikkadeks, aeglaselt laskuvaiks valge tolmu vöötideks, sahisid ümberringi nagu kuiv vihm.

Bestužev heitis Annale pilgu. Neiu oli kaetud lumetolmuga. Läbi selle tolmu sätendasid tema huuled, niisked ripsmed ja rohekad silmad, mis enam ei naernud.

«Anna, kas te suudaksite kogu südamest armastada venelast?»

Anna pöördus kähku tema poole, riivas suusakeppidega kogemata kuusetüve ja terved joad pehmet lund langesid tema ja Bestuževi peale.

«Jah,» ütles ta ja sulges silmad. «Aga isa ei luba mul venelasele mehele minna.»

«Miks?»

«Isa ei armasta teid.»

Bestužev võttis neiul roheline kootud kinda käest ja suudles tema jahedaid sõrmi. Anna võttis sõnagi lausumata Bestuževil lõuast kinni ja vaatas talle kaua ning nukralt näkku. Siis andis ta keppidega hoogu ja kihutas läbi padriku, lumepilved kannul. Bestužev jõudis talle vaevalt järele.

Naabersaarel läksid nad majja, mis Bestuževi meelest oli ehitatud vanast merevaigust — nii kollased olid tema palkseinad. Inetu linalakk tütarlaps, Anna sõbratar, pakkus neile sooja piima.

Anna lobises palju ja tema naer oli liiga helisev ning rahutu. Inetu tütarlaps silmitses Bestuževit ja Annat kavala naeratusega — nõnda naeratavad inimesed võõraste õnne vaadates.

Tagasi sõitsid nad aeglaselt, vaikides. Esimesed tähed süttisid lahe kohal. Üks neist, kõige eredam, mis sätendas pimestavheleda sinise tulena, oli väga kaugel, lõunataeva rohekas osas, otse suure laeva ülemise raa kohal.

Pärast seda sõitu nuttis Anna kogu öö. Järgmisel hommikul tuli isa. Ta rääkis tütreaga midagi vihaselt ja järsult. Siis jäi majas kõik vaikseks. Päeval nägi Bes-

tužev, kuidas Anna tuli välja trepile, seisis seal kaua liikumatult ja vaatas kulmu kortsutades lahele. Bestužev tahtis teda hüüda, aga ei julgenud.

Ta otsustas, et ei sõida pärast erruminekut kuhugi, vaid jääb saarele, ei hooli ei polgukaaslaste pilgetest ega isa keelust ja abiellub Annaga.

Ohvitseride pidu kestis sügava ööni.

Kamin põles. Tema purpurpunases helgis näis öö akna taga eriti sinine. Aeg-ajalt kleepus tilluke lumehelke väljastpoolt aknaklaasi külge ning lähemalt silmitsedes võis näha imepeente jääkristallide paigutust temas.

Joodi loiult, ehkki ei Kisseljovi ega Mercki polnud kohal. Mõlemad olid läinud öiseid vahiposte kontrollima. Joomine jäi soiku juba ammu — sellest ajast saadik, kui oli tulnud esimene teade mässust Peterburis.

Kaardilaudadelt tõusis kriitpeent tolmu, mis pani kurgu kipitama. Kaardimängijad tegid panuseid vaikides ja imesid kustunud piipe. Kүүnlad põlesid palavalt.

Südaööl astus sisse käskjalg. Pүүdes jalgadega mitte kolistada, tuli ta Bestuževi juurde ning teatas, et teda ootab kojas võõras neiu. Käskjala nägu oli nagu kivist. Ohvitserid vahetasid pilke ja üks ning teine muigas vaevumärgatavalt vurrude varjus. Endisel ajal oleks säärase juhtum esile kutsunud ohtrasti nalju ja kelmi-kaid oletusi, praegu aga ei tulnud kellelegi pähe naljatada.

Bestužev tõusis sedamaid püsti ja väljus. Eestõas ootas teda Anna. Ta vaatas neiu kahvatut nägu otsmiku külge kleepunud märgade juustega ja küsis kiiresti sosinal:

«Anna, mis on juhtunud?»

Anna hingeldas.

«Pavel,» ütles ta, nimetades esmakordselt Bestuževit eesnimediga, «isa tuli just praegu majakast. Seal võeti vene ohvitser kinni. Ta oli teel üle lahe Rootsi. Ta on mässaja. Mis teha, Pavel?»

«Rahune, Anna,» sõnas Bestužev ja tundis äkitselt südames külma hoogu, mis alati oli kuulutanud kiireid ja meeletuid otsuseid. Niisamasugust külma hoogu oli

ta tundnud lahingus Borodino all ja Peterburis, kui oli rebinud mütsi suurvürsti käest. «Lähme, me peame omavahel kokku leppima, mida teha.»

Ta võttis Annal käest kinni ja viis ta saali. Märgates nutetud silmadega neitut, tõusid ohvitserid püsti. Ainult kaardimängijad ei pannud Anna tulekut tähele ja kriigistasid endiselt kriidiga ning heitsid üksteisele kaarte ette.

«Härrased,» sõnas Bestužev, «tund aega tagasi leidis meie saarel aset erakordne sündmus, mis nõuab meilt ühist arupidamist.»

Noor ning tuline leitnant Lobov sööstis Bestuževi juurde.

«Noh, räägi kiiremini, ilma sissejuhatusega!»

Saabaste kolin ja kannuste kõlin ei andnud Bestuževile mahti jätkata. Uks avanes. Astus sisse üleni lumine Kisseljov. Ta viskas märja mantli toolile ja mõõtis ohvitseri rõõmsa ning kavala pilguga. See pilk näis ütlevat: «Nüüd alles saate näha, mis üllatuse ma teile valmistasin.»

Kisseljovi järel tuli sisse Merck. Ta jäi veidikeseks eestuppa ja kloppis ratsasaabastelt lund. Heites vilksamisi pilgu Annale, kes seisis Bestuževi kõrval, lausus ta põlastava aupaklikkusega:

«Lipnik Bestužev, teile peaks teada olema, et ohvitseride koosviibimistel võivad viibida ainult härrade ohvitseride naised, lähedased perekonnaliikmed või mõrsjad.»

Bestužev süttis.

«See on minu mõrsja,» sõnas ta kõlatult.

Anna seisis surnukahvatuna ja rahulikuna.

Merck kummardas ja kõlistas kannuseid. Keegi ei pööranud tähelepanu tema väljakutsuvale käitumisele, kõigi pilgud olid suunatud elevil polgukomandörile.

«Härrad ohvitserid!» tõstis Kisseljov teatraalselt käe. «Veidi aega tagasi pidasime koos kapten Merckiga vahipostide kontrollimisel Örasgrundi majaka juures kinni mässaja, kes oli Peterburist põgenenud ja üritas üle Botnia lahe jää Rootsimaa minna.»

Saabus niisugune vaikus, et oli kuulda, kuidas kellegi jalge all naksusid vahatatud põrandalauad.

«Mundri järgi otsustades on ta ihukaardiväe grena-

deride polgu ohvitser. Temaga koos on kinni võetud teine mässaja — madrus, imperaatori vastu mässu tõstnud kaardiväe-ekipaazist.» Kisseljov laskis pilgul üle ohvitseride käia. Teda huvitas erakordne mulje, mida tema sõnad pidid avaldama.

Ohvitserid vaikisid süngelt.

«See tsaaritapja keeldus oma nime nimetamast. Kuna teie hulgas võib leiduda inimesi, kes teda kui endist teenistuskaaslast või vana tuttavat teavad, pean vajalikuks esitleda teile mässajat äratundmise eesmärgil.»

Kisseljov koputas mõõgaga vastu põrandat. Uks avanes ja soldatid tõid sisse katmata peaga noore ohvitseri. Tema otsmikul sinetas verevalum. Ta tõmbas käega üle niiskete sassis juuste ja silmitses ohvitseri tähelepanelikult. Tema pilk, nukker ja rahulik, inimese pilk, kes on valmis surma minema, sööbis paljudele mällu aastateks. Ohvitser seisatas laua juures ja pani sellele kõhna väikese käe.

«Nõuan veel kord,» sõnas Kisseljov võimukalt, «et te nimetaksite oma nime. Kes te siisugune olete ja mis on teie nimi?»

«Võin vaid korrata seda, mida juba kord ütlesin,» vastas ohvitser. «Olen oma õnnetu isamaa poeg ja annan tema õnne eest oma viimse veretilga.»

Ohvitser hakkas tuikuma ja haaras sõrmedega kramplikult lauast kinni. Tema kõhn käsi libises laualt maha. Bestužev tormas vahistatu juurde ja nihutas talle tooli.

Ohvitser istus, toetus küünarnukile ja laskis pea kätele langeda. Oli näha, et ta on nõrkemiseni vaevatud. Tema mantel vajus lahti ja ohvitserid nägid ta paremat kätt korpunud, veristes sidemetes. Viilukas musta leiba kukkus mantli alt välja ja veeres põrandale. Lobov tõstis selle kiiresti üles ja pani vahialuse kõrvale lauale.

Kisseljov heitis uuesti pilgu oma ohvitseridele ja kortsutas kulmu. Ta nägi kahvatanud, keskendunud nägusid, nägi silmi, tulvil erutust ja kaastunnet, ning otsustas kiiremini lõpetada ebaõnnestunud näitemängu.

«Ta on haavatud,» lausus Lobov valjusti. «Missugune südametuse.»

«Kes teist, härrad ohvitserid, tunneb mässaja ära?» küsis Kisseljov, nagu poleks ta kuulnud Lobovi sõnu.

Ohvitserid ei vastanud.

«Härradel ohvitseridel,» lausus Merck sapiselt, «on veini kuritarvitamine kaunikesti mälu kahjustanud.»

«Ta on haavatud!» hüüdis Lobov. «Kas te ei näe seda?»

Bestužev astus sammu ettepoole, ja vaadates Kisseljovi raevust värvituisse silmadesse, lausus rahulikult:

«On olemas lihtsad seadused, mis lahutavad meid loomadest. Üks neist seadustest on inimväärne suhtumine vangilangenutesse. See ohvitser on haavatud ja näljane. Tal on sõrmed külmavõetud. Mis õigus on teil meie ees kõige alatumat janti etendada ja inimese üle irvitada? Asjata otsite meie kaastunnet — seda ei saa olema.»

Ohvitserid nihkusid Bestuževile ligemale ja vaikisid. Vahialuse selg hakkas vabisema ja ta kukkus peaga lauale. Anna sööstis tema juurde, haaras tal õlgadest ja hakkas teda kärmesti rahustama, rääkides rootsi ja vene keelt läbisegi.

«Kes see on?» küsis Kisseljov ja tõukas neiu vahialuse juurest eemale. «Silmapilk see plika minema koristada!»

«Minge, palun,» ütles vahialune vaikselt Annale. «Minu pärast saavad teile osaks solvamised.»

Anna tõusis aeglaselt püsti ja väljus. Tema palgeil ohetas sügav puna.

Bestužev astus Kisseljovi juurde ja lõi talle vastu nägu.

Kisseljov haaras mõõga. Ohvitserid sööstsid tema juurde ja kahmasid tal kätest kinni.

«Ma nõuan...» karjus Kisseljov, aga üldises kâras polnud teda kuulda.

«Ma olen kahevõitluseks valmis, millal teile vaid sobib,» sõnas Bestužev ja väljus.

Kisseljov unustas, et tema kui polgukomandör ei tohtunud oma alluvatega kahevõitlust pidada.

Trepil ootas Bestuževit nuttev Anna. Merck kutsus valvurid ja käskis neil vahialune ära viia. Ohvitserid läksid sedamaid laiali ja unustasid küünlad kustutada. Need põlesid kuni hommikuni, täites toa vinguga.

... Kui Anna ja Bestužev trepist alla astusid, undas ja ulgus Maarianhamina kohal rajuks puhkev lõunatuul. Raadele seisma jäänud lumi langes prantsatades

laevade tekkidele. Laternad vilkusid kustudes. Kauge kahurimürinana kostis lähelt jää raksumist — teda murdis tuul.

Tuul oli soe ja tugev. Ta kippus hinge matma ja tõl endaga kaasa ootamatu sula hõngu.

Bestužev ei lausunud Annale sõnagi sellest, mis juhtus pärast tema äraminekut. Neiu sirutas talle käe. Ta surus seda randmest ja tundis isegi läbi tuule ulgumise ning raevuka tormimürina, kuidas neiu soojas käes kajasid vastu kiired südamelöögid.

«Anna,» ütles Bestužev, «te lohutasite õnnetut, kes oli kaotanud lootuse elule. Minu armastus teie vastu on nii suur, et mul puuduvad sõnad selle väljendamiseks.»

Anna langetas pea madalale ega vastanud midagi.

Tuul möllas asula kohal säärase jõuga, nagu tahaks ta selle rusuva, talumatu öö koos kogu tema pilkase pimeduse, pisarate, küünalde vingu, inimeste julmuse ja armastusega maast lahti kiskuda ja ära põhja poole kanda. Tuul rebis Anna ripsmeilt harvu pisaraid. Ajuti muutusid tuulehood nii raevukaiks, et näis, nagu puhuks tuul nüüdsama öö hoopis minema ja pimeduse asemel avaneks korruga sätendav, kergete pilvedega kaetud koidutaevas.

Anna kodus põles valgus, trepp oli porijälgi täis talatud. Eestoas lõhnas tubaka järele.

«Kui hilised külalised teil on,» ütles Bestužev Annale.

«Isa juures on vanamehed koos.»

Bestužev läks oma tuppa, aga vaevalt sai ta mantli seljast ning mõõga vöölt võtta, kui Anna hüüdis teda ukse tagant. Bestužev tuli välja.

«Isa palub teid enda juurde väga tähtsas asjas,» ütles ta. «Ta võiks ka teie juurde tulla, aga meil on julgem: aknad on aia poole.»

Bestužev järgnes erutatult Annale. Vanamees ootas teda köögis. Ta tõusis püsti ning astus Bestuževile raske sammul vastu. Koos temaga tõusis laua tagant mitu halli habemega rootslast. Bestužev tundis nad ära — need olid Maarianhaminas talvitavate kaubalaevade kiprid. Ainult üks kipritest erines tunduvalt teistest. Ta oli tõmmu, lühikest kasvu ja tema silmad naeratasid kelmikalt. See oli Prantsuse priki kipper Jacques

Pinaire, kes oli oma laevaga Botnia lähel talve kätte jäänud ja ootas kannatamatult kevadet.

«Millega võin teile kasulik olla, härrad?» küsis Bestužev segaduses.

«Aga meie, tõtt öelda,» vastas Pinaire prantsuse keeles, «tahtsime selle küsimuse esitada teile. Kas me ei saaks teile kasulikud olla, armuline härra?»

Bestužev hakkas ähmaselt aimama, milleks kiprid teda siia olid kutsunud.

«Me usume teid,» sõnas Anna isa, «ja oleme rõõmsad, kui me ei eksi. Tuul purustab jää.»

Vanamees vaikis ja liigutas kuivi huuli.

«Veel kaks päeva säärast tuult ja meri on kuni Stockholmni laevadele lahti.»

«Teie kindralid,» ütles Bestuževile kipper, kel olid jalas kollased, mustade läikivate servadega saapad, tegid suure vea: nad ei saatnud Maarianhaminasse ühtki Vene sõjalaeva.»

«Sõjalaev sõitis ammu Turust välja, aga ta jäi jäässe kinni,» vastas tiheda musta habemega kipper. Kiprid vaikisid rootsi keelt. Bestužev sai neist vaevaliselt aru. Ta vaatas küsivalt Annale otsa ja neiu hakkas poolvaljusti tõlkima nende rahulikku kõnet:

«Minu «Valküürile,» ütles kollaste saabastega kipper, «ei jõuaks järele isegi kõige nobedam sõjalaev. Aga annéks seda pole.»

«Sõbrad,» ütles Bestužev, «ärgem viitkem aega. Kes on esimesena valmis merele minema?»

«Kõik oleme valmis,» lausus Pinaire piipu tühjaks koputades, «aga mul on seda kõige kergem teha. Mind valvatakse vähem: minu laeva ahtris lehvib Prantsuse kuningriigi lipp.»

«Las tema võtab, me loovutame selle au prantslasele,» ütles kõige vanem kipper ja kõik vaikisid. «Aga minu vene ohvitser arvaku, et me heameelega loovutame. Ei. Igaüks meist tahaks teie kaasmaalast võllast päästa. Igaüks meist mõistab, et kus inimene ka ei võitleks vabaduse eest, seal võitleb ta ühtlasi meie vabaduse eest. Meie oleme rootslased, soomlased, prantslased; tema on venelane. Me austame teda. Igaüks meist tahab vaikida. Aga mis puutub hirmusse...» vanamees nausub, «mis puutub hirmusse, siis sellest räägime teine

kord õllekannu taga. Kui palju kordi igal meresõidul on vikatimees meid varitsenud ja meile hambaid näidanud — kes seda jõuab üles lugeda.»

«Kõige raskem ülesanne langeb teile,» ütles Pinaire, pöördudes Bestuževi poole. «Teil tuleb ohvitser ja madrus vahi alt vabastada ja märkamatuks minu laevale toimetada. Kui tuul ei vaiki, hiivan hiljemalt ülehommel öösel ankru.»

«Hüva,» vastas Bestužev. «Olen teile tänulik usalduse eest.»

Vanamehed tõusid ja hakkasid piipu popsima. Bestužev surus neil tugevasti kätt ja kiprid, tõmmates nahk mantlid selga ja püüdes raskete saabastega mitte kollutada, väljusid majast aeda viiva ukse kaudu.

Bestužev rääkis pisut aega Pinaire'iga. Oli tarvis ette näha võimalikke põgenemisel tekkivaid takistusi, et need õnnelikult vältida. Lahkudes pilgutas Pinaire silma ja patsutas Bestuževile käisele:

«Laev on suur, seal leidub ruumi kõigile. Võtan rõõmuga pardale veel ühe ohvitseri, ja kui mu kiprisilm mind ei peta, siis ka veetleva neiu, tema mõrsja. Eks ole nii? Ma usaldan armastajaid: nad on suuremeelsed. Ärge võtke seda naljana. Minu elu on olnud täis ootamatusi ja reetmisi. Sellepärast sõandan teile nõu anda põgenege siit.»

«Praegu pole mõtet sellest rääkida. Pean selle üles aru pidama.»

Prantslane jättis hüvasti ja väljus.

Bestužev tuli oma tuppa, süütas küünla ja istus laua äärde. Ta surus pea käte vahele ja jäi mõtlema: mida teha duelliga?

Kui ta homme duellil tapetakse, läheb põgenemine luhta, arreteeritud ohvitser ja madrus saadetakse samas menses tapiga Peterburisse ja puuakse seal üles. Seda ei tohi lasta sündida.

Kui ta aga loobub duellist, arvatakse ta argade kilda. Kisseljov annab ta polgukomandöri raske solvamise eest sõjakohtu kätte; põgenemine nurjub, häbi langeb talle osaks ja mürgitab tema viimaseid päevi.

Jäi ainult üks väljapääs: venitada duelliga kuni põgenemiseni, jääda Maarianhaminasse ja lasta end maha. Ent see tähendaks kõige selle purunemist, millest

salamisi oli unistanud — põgenemisest koos Annaga, elust täis rõõme ja rännakuid.

Pärast jutuajamist Pinaire'iga nägi ta end juba koos Annaga priki tekil, silme ees lõunamaa lopsakad rannad. Kaldaäärsetes orgudes ning kõrgendikel, mida rüütavad pomerantsisalud, on laiali pillatud asulad ja linnad.

Vesi pahiseb laeva ahtris. Madrused naeratavad noorele naisele pilku heites ja annavad talle teed. Naine talutab tekil ettevaatlikult ohvitseri, kelle parem käsi on sidemes ja kes on nende mõlema pingutuste hinnaga elule tagasi võidetud. Iidsed linnad kerkivad meresügavusest ja rõõmustavad südant. Majade katused säravad päikese käes. Läbi hommikuudu kostab kalurite laulu.

Bestužev otsustas duelli edasi lükata, kuni ohvitser ja madrus on päästetud. Mõte kahest inimesest, keda ta päästab, jääb elama tema ja Anna südamesse ning teeb nad õnnelikuks.

Bestužev vajus mõttesse. Ta ei kuulnud vanamehe ja Anna hääli seina taga, samuti mitte Anna samme, kes oli astunud ukse juurde.

Anna tuli koputamata sisse. Bestužev pöördus ümber. Anna seisis ukse, nõjatudes vastu piita.

«Pavel,» sõnas ta, «isa kutsus mind just praegu enda juurde ja ütles, et me oleksime õnnelikud. Ta ütles, et ma oleksid vääriline mees.»

Bestužev tõusis püsti.

«Sellele vangile võlgname tänu oma õnne eest,» lausub Anna. «Me päästame ta iga hinna eest. Eks ole, Pavel?»

«Vannun!» vastas Bestužev.

Puhte salapärase rohekas valgus tungis tuppa ja Anna näis selles valguses väga kahvatu. Ta naeratas. Bestužev astus talle sammu ligemale, aga äkitselt kostis akende tagant trummide mürtsumist. Trummid põrisesid rutakalt ning kiiresti, aga ei suutnud siiski summutada kaugelt kostvat inimkarjet. Bestužev seisatas.

«Mis see on?» hüüatas Anna ja ruttas Bestuževi juurde.

Neiu vaatas hirmunult aknast välja. Tuul rebis korstlatest musta suitsu ja sinakas õhus tagusid trummid üha valjemini ja jonnakamalt.

«Aetakse läbi kadalipu,» vastas Bestužev, näost kaame.

Anna langes aeglaselt põrandale. Ta kaotas teadvuse.

Semjon Tihhonov äratati koidikul. Allohvitser oli vahitua ukse lahti jätnud. Niiske tuul puhus üle põranda ja sahistas õlgi. Halvasti maganud soldatid tunglesid trepil, kõmistasid püssipäradega ja haigutasid valjusti.

Tihhonov kargas püsti ja hakkas tõtlikult saapaid jalga tõmbama.

Ta riietus kähku ja võttis valveseisangu. Allohvitser keeras teda nagu hampelmanni, takseeris igast kandist ja ütles:

«Noh, mehike, võta ikka püss ka kätte.»

Tihhonov ei taibanud, milleks on püssi vaja, kui teda hakatakse läbi kadalipu ajama, aga võttis selle siiski.

Ta toodi välja. Lumi sahis ja vajus katustel. Varesed kraaksusid, otsekui oleks vihma oodata. Korstnate suits kiskus maa poole.

«Kas tõesti on kevad?» mõtles Tihhonov ja hakkas sammuma mööda sinkjashalli lobjakat. Majades oli veel pime.

«Sada hoopit antakse, vaevalt vähem,» mõtles Tihhonov. «Polkovnik on sõnades äge. Kus seda enne nähtud, et antaks kolmsada hoopit! Siis juba parem kivi kaela — ja soidrasse.»

Jõuti väljakule. Soldatid olid kahte ritta üles rivistatud, näod vastakuti ja püssivardad käes. Tiibadel seisisid trummilööjad. Nende ligidal käis piipu suitsetades ringi Merck. Aeg-ajalt lõi ta saapaninaga kergelt küll ühe, küll teise trummimehe jalga, tasandades rivi.

Tihhonov viidi Mercki juurde.

«Võta munder seljast, vennas,» ütles Merck. Ta jälgis tähelepanelikult, kuidas Tihhonov kohmetute sõrmedega vasknööpe lahti tegi ja mündrit seljast kiskus. «Aga sa, vennas, oled päevavaras! Särk on sul puru. No vaata, et sa vapper oled.»

«Püüan, teie kõrgeausus,» hüüdis Tihhonov puise häälega ja võttis katkise särgi seljast.

«Rood, valvel!» hõikas Merck ja pöördus kandadel ringi.

Soldatid ajasid end ebalooslikult sirgu ja jäid li-

kumatuks. Trummilööjad tõstsid trummipulgad halli trumminaha kohale. Üksnes iga trummi keskpaigas paistis tumedana löökidest tekkinud laik.

Allohvitser ja punavurruline soldat sidusid Tihhonovi käed tema püssipära külge, võtsid püssitorust kinni ja viisid ta rivi algusse. Tihhonov astus aeglaselt, nagu ei taipaks ta midagi.

«Rood, valvel!» hüüdis Merck teistkordselt. «Polgukomandöri käsul! Ajada reamees Tihhonov läbi kadalipu. Anda kolmsada hoopit. Alustada!»

«Teie kõrgeausus!» karjatas Tihhonov ja langes põlvili mürge lumme.

«Alustada!» andis Merck kindaga märku.

Trummid hakkasid mürtsuma, vahetevahel segi minnes. Allohvitser ja punavurruline soldat tõmbasid Tihhonovi püssitoruga edasi. Tihhonov kukkus, roomas mõne sammu mööda lund, tõusis püsti ja astus vaarudes soldatitevahelisse kitsasse käiku. Vihises esimene püssivarras.

«Üks!» kisendas allohvitser kähedalt.

Uuesti vihises püssivarras.

«Kaks!» hõikas punavurruline soldat rõõmsalt. Siis pööras Tihhonov Mercki poole verd täisvalgunud näo ja karjus katkeva häälega:

«Oigust raudu ei pane! Ei pane, vennad! Tuleb lõpp neile koletistele, vereimejatele!»

Ta karjus midagi seosetut ja toetas jalad vastu. Mööda selga jooksid verenired. Trummid põrisesid ja undasid. Soldatitel värisesid huuled.

Viiekümnenal löögil Tihhonov kukkus. Ta tõsteti üles. Selja külge kleepusid lumised verekamakad.

«Mõne löögi järel kukkus ta uuesti. Teda lohistati mööda lund, ta korises. Soldatid laskisid ilma käskimata püssivarrastel vajuda. Trummid vaikisid.

«Maaslamajat ei lööda,» ütles Merck kogeldes ja astus Tihhonovi juurde.

Allohvitser ja punavurruline soldat keerasid Tihhonovi näoga ülespoole. Merck kummardus. Tihhonov avas silmad ja vaatas tuhmi, elutu pilguga taevasse. Siis pööras ta silmad Mercki poole, ajas end vaevaga istukile ja tema lõualuud hakkasid liikuma, nagu mäluks ta kuiva leiba.

«Minge kaugemale, teie kõrgeausus,» sõnas allohvitser, «muidu võib äkki pahasti minna.»

Merck ajas enda sedamaid sirgu. Tihhonov tahtis talle näkku sülitada, aga verine sülg jooksis tal mööda lõuga alla ja takerdus ajamata habemesse.

«Ära koristada!» ütles Merck, pöördus ümber ja läks aeglaselt minema.

Soldatid tõstsid Tihhonovi kiiresti üles, asetasiid ta, nagu alaspidi, sinelile ja viisid polgulaatsaretti.

Hommikul sõitsid Kisseljovi sekundandid Bestuževi poole. Nad leidsid Bestuževi eest, parem käsi sidemes.

«Palun teie nõusolekut,» sõnas Bestužev, «lükata duell kaks päeva edasi. Eile öösel koju tulles kukkusin ja vigastasin parema käe. Uskuge, see viivitus on mulle äärmiselt ebameeldiv, aga põhjus on küllalt mõjuv. Ma ei saa tulistada. Võtan tarvitusele kõik abinõud, et mu käsi ravitaks terveks võimalikult lühema ajaga.»

«Me astume ühendusse härra Kisseljoviga,» vastas üks sekundantidest, rootsi eruleitnant, kes elas mõisa Maarianhamina lähedal, «ja teatame tema otsusest teie sekundantidele. Lubage teada saada nende nimed.»

Bestužev nimetas Lobovit ja polguarst Traubet. Hommikul oli ta juba jõudnud neile sõna saata.

«Võib-olla soovitaksin teile oma majaarsti?» pakkus rootslane hüvasti jättes lahkelt.

Bestužev punastas.

«Täna teid,» sõnas ta järsult. «Ma püsin jalul ja võin ise vajaduse korral laatsaretti minna.»

Sekundandid jätsid jumalaga ja lahkusid.

Tunni aja pärast saabus väikese saaniga, mille ette oli rakendatud vana setukas, kes muidu ainult vett vedas, polguarst Traube — lühinägelik mees, roosade udemetes põskedega, hiiglasuured prillid ees.

Ta pigistas sõbralikult Bestuževi vasemat kätt oma lihavates pihkudes ja ütles, et Kisseljov kui tuntud löömamees ja duellant nõuab, et duell leiaks aset mitte hiljem kui hommikul, kusjuures, mõlemad vastased peavad tulistama vasema käega.

Bestuževil jäi süda seisma. Ta nõustus. Traube tahtis Bestuževi paremat kätt vaadata, kuid too ei lasknud.

Traube võttis prillid eest, pühkis neid kaua punase

rätikuga ja pilgutas heledaid ripsmeid, mis vaevalt kat- sid tema pungis silmi. Tohtri nägu tõmbus kipra ja suu- nurgad vabisesid.

«Pavel Alekseitš,» lausus ta noruspäi, «mis see tähendab? Nüüd on siis tõepoolest, nagu vanad inimesed rää- givad, mustad päevad käes.»

«Jah, ajad on rasked.»

«Kui palju kurbi sündmusi! Öösel toodi minu juurde laatsaretti kaks vahistatud mässajat.»

«Miks laatsaretti?»

«Ohvitseril, nagu te võib-olla märkasite, on hoole- tusse jäetud haav paremal käel. Ta vajab ravi, ta on kurnatud. Aga madrusel on jalad külmavõetud.»

«Doktor,» ütles Bestužev, «milleks te neid ravite? Et pärast oleks võimalik üles puua?»

Tohter pillas punase rätiku põrandale.

«Kas te tõesti arvate,» küsis ta hirmunult, «et ma peaksin keelduma neid ravimast.»

«See oleks inimlikum. Milleks säilitada inimestele ter- vis, kui neid nagunii ootab hukkamine?»

«Võib-olla annab imperaator armu?»

«Mitte ialgi!»

«Ma ravin neid,» ütles arst, «sest loodan, et elu an- takse neile tagasi.»

«Kelle poolt?»

Arst võttis uuesti prillid eest ja hakkas neid kramp- like liigutustega puhastama.

«Kelle poolt?» kordas Bestužev. «Kas nad saaksid põ- geneda ilma kõrvalise abita?»

«Milline meeletu mõte!» hüüatas arst. «Iga akna ja ukse juures seisavad ju tunnimehed.»

Siis kummardus Bestužev arstile ligemale ja ütles vaikselt:

«Kui teil on raasukenegi südant ja autunnet, kui sü- dametunnistus ei luba teid saada hukkamise kaasosali- seks, kes te praegu olete, siis kuulake...»

Arst heitis ettevaatliku pilgu akendele ja nihkus Bes- tuževile lähemale. Nad rääkisid kaua. Püsti tõustes lau- sus Bestužev:

«Olen täna õhtul teie juures laatsaretis. Pean tutvuma selle paigutusega ja ühtlasi külastama oma roodu sol- datit Tihhonovi. Teda peksti täna.»

«Siis kiirustage,» ütles arst. «Tal pole enam kaua elada jäänud. Ta kaotas palju verd.»

Arst jättis hüvasti ja väljus. Veevedaja-setukas siikutas tema saani aeglaselt laatsareti poole.

Bestužev astus akna juurde ja surus otsmiku vastu külma aknaklaasi.

«Veri...» lausus ta ahastuses. «Süda tarretub verest.»

Videviku ajal väljusid Anna ja Bestužev kodunt. Anna tundis kogu päeva rahutust. Ta nägi, kuidas Bestuževi juurde sõitsid ohvitserid, nägi arsti, aga ei küsinud mitte midagi. Ta arvas, et kõik see on seotud põgenemise ettevalmistamisega.

Hommikust saadik kuni varase videvikuni istus Anna, rätik ümber, põleva kamina ees, ei söönud lõunat ega joonud tassi kohvigi. Vähimigi müra pani ta võpatama: kogu aja viirastus talle trummide pöörin.

Päeva jooksul langes ta näost ära, tema närviliste kaarjate kulmude vahele tekkis kurd ja silmades, kui ta Bestuževile otsa vaatas, oli nukrat, emalikku hellust.

Bestužev ei talunud tema silmavaadet ja pööras pilgu kõrvale. Ta oli sügavasti häiritud sellest, et pidi duellist vaikima.

Bestužev mõtles Annale. Ta tundis ränka muret sellepärast, et nende armastus algas nii hilja ja õnnetult, nii rasketel ja rahututel päevadel. Ometi oleks see alles hiljuti võinud nii kütkestavalt õitsele puhkeda — keset värsket, pehmet talve, mis tulise südame valjusti pekslema pani, kui ahjud rõõmsalt praksusid ja majas kõlasid lahkete vanade lapselik naer ning esiisade seinakella helisevad löögid.

Anna ja Bestužev läksid linna servale merekaldale. Jalad vajusid lumme.

Kaldal puudutas Anna Bestuževit käest ja näitas merele. Sealpool paksu murduva jää kitsast riba mühisesid vahused tumedad lained ja tuul kandis näkku veetolmu.

Üsna ligidal paistsid laevad. Nad kiikusid lainete lööke vastu võttes. Ankruketid kõrd vajusid musta vette, kord kerkisid raske kõlinaga, ja neilt voolas vahutavaid jugasid.

Puhus lõunatuul. Aeg-ajalt hakkas sadama rasket

märja lund. Ta sulas näol ja mattis merekaugused kurjakuulutavasse udusse.

Laevadel pandi juba laternaid põlema ja nende ähmasel valgusel näis õhtu ebasõbralik ning tarbetu.

Anna ja Bestužev läksid aeglaselt tagasi linna. Laatsareti juures läksid nad lahku: Bestužev tahtis laatsaretti sisse astuda.

«Miks sa nii kurb oled, Pavel?» küsis Anna, kui nad jumalaga jätsid, ega lasknud kaua Bestuževi kätt lahti.

«Laatsaretis on suremas minu sõber,» vastas Bestužev puiklevalt. «Sa ju tead.»

«Ja millegi muu pärast ei ole sa mures, kallis?»

«Ei, Anna.»

Bestužev kartis pilku tõsta. Anna ohkas:

«Hea küll. Tule kiiremini tagasi, ma ootan sind kogu aja. Ilma sinuta on mul õudne ja ikka jälle selline tunne, nagu poleks saarel ainsatki hinge. Tule ruttu.»

Bestužev noogutas pead, keeras ümber ja läks kiiresti laatsaretti. Anna vaatas talle järele.

Bestužev astus külma palatisse. Tihhonov lamas raudvoodis, nagu alaspidi. Märganud Bestuževit, hakkas ta sosistama ja liigutas end. Tema kinnimähitud selg polnud halli tekiga kaetud: teki raskus tegi Tihhonovile suurt valu.

Soldat — laatsareti teenija, kel oli seljas lühike määratud kittel — hakkas saabastega kolistama ja väljus.

Bestužev astus Tihhonovi juurde ja laskus põlvili tema aseme ette, et näha soldati nägu. Aga nägu ta ei seletanud. Ta nägi vaid musta paistetatud põske ja üht tumedat väsinud silma.

«Tõuske üles, teie kõrgeausus, põrand on must,» sosistas Tihhonov. «Ma keeran enda ümber.»

«Lama, lama, kulla sõber,» ütles Bestužev vaikselt ja pani käe Tihhonovi karedatele juustele.

«Teie kõrgeausus,» ütles Tihhonov ja hakkas nutma. «Mille eest nad mind sedasi?»

«Ära nutsa, Tihhonov.» Bestuževi nägu tõmbus pilve; ta pöördus kõrvale ja vaatas pimedast aknast välja. «Kui jumal annab, jääme sinuga mõlemad ellu, lõpetame soldatiteenistuse, pääseme vabadusse.»

«Mis vabadus see on!» sosistas Tihhonov vaevukuul-

davalt. «Kellele vabadus, kellele vaev. Naine suri ära. Jäid järele memm ja poeg. Petruška on nimi. Teie kõrgeausus, olge nii lahke ja kirjutage memmele minu surmast. Kirjutage nõnda: et heitis hinge teie kallis poeg Semjon Tihhonov rinnapõletiku järel ja soovis teile pikka iga.»

«Kuhu kirjutada?»

«Novgorodi kubermangu, Belozero valda Megrõ külla Kovža jõe ääres, Avdotja Tihhonovale,» sosistas Tihhonov ja jäi kauaks vait.

Oli kuulda, kuidas naaberakna all kõndisid vahisõdurid ja kuidas keegi raskesti hingas seina taga.

«Noh, hüvasti, Tihhonov,» ütles Bestužev.

Soldat tõmbas teki alt aeglaselt välja jaheda, vahakarva käe, surus sellega Bestuževi kätt ning vaikis uuesti. Tundus, et ta jäi magama. Bestužev ootas.

«Jumalaga, sõber!» ütles viimaks Tihhonov vaevakuuldavalt.

Bestužev läks ettevaatlikult välja.

Koju jõudis Bestužev hilja öösel. Vaevatud Anna polnud jõudnud teda ära oodata ja oli magama jäänud. Bestužev seisatas tema toa avatud ukse juures.

«Mis on, Pavel?» küsis Anna läbi une rahutult ja jäi vait.

Bestužev ootas veidi, kuulas tema hingamist ja läks, tundes südames külma ahastust, oma tuppa.

Ta süütas küünla, istus laua äärde ja vaatas kella — kell oli kaks öösel. Duell pidi aset leidma kell kuus männipalus, lahe kaldal.

«On jäänud ainult kolm tundi,» ütles Bestužev, vajus mõttesse ja teritas tükk aega hanesulge.

Ta võttis laualaekast kollase paksu paberilehe ja hakkas sellele hüplevate, laialivalgivate kaldtähtedega nobedasti kirjutama.

«Anna,» kirjutas ta, «olen suurt pattu teinud, et pole öelnud sulle sõnagi eelseisvast duellist. Meie armastus on ilma selletagi talunud küllalt katsumusi. Vaevalt saime hakata mõistma, et armastame teineteist, kui raske, vapustavad sündmused tungisid meie ellu. Need täitsid meie südamed meelepaha ja rahutusega, sundisid sind pisaraid valama, neelasid kogu minu olemuse,

kogu mu mõistuse, mis on praegu haaratud ainult ühest mõttest — päästa õilsad inimesed, kes on määratud hukkamisele.

Ainukeseks lohutuseks meile on see, et me polnud nii südametud, kui armastajad tavaliselt, vaid suutsime puhtast südamest anduda võõrastele hädadele. Meie ei pidanud võimalikuks elada ainult oma armastusele, selal kui meie rahvas kannatab ebaõiglust ja piinu.

Ma kasutasin neid sõnu täie õigusega, sest Tihhonovi surm ja Peterburi ülestõusust osavõtjate vahistamine on ainult kübe üldrahvalikus kannatuses. Seda on ohtrasti ja teenimatult osaks saanud minu kodumaale.

Meie unistused põgenemisest on purunenud duelli tõttu. Äsja külastasin Pinaire'i tema laeval. Ta hiivab ankru ööl vastu ülehomset. Praegu välja sõita ta ei saa, sest purjed pole korras. Kogu meeskond parandab väsimatult purjesid, millest ma järeldan, et mehised madrused teavad üht-teist meie plaanidest.

Põgenemine leiab aset alles ööpäeva pärast, duellini on aga aega ainult kolm tundi. Kui ma ellu jään, siis saab õnnetute vahialuste saatuse ka meie saatuseks, ja me peame nad vabastama ning nendega koos põgenema. Kui ma saan surma või raskesti haavata, siis asendad mind sina, Anna.

Ööl vastu ülehomset on laatsaretis vahtkonna ülemaks Lobov. Tal on polgukomandöri valekäskkiri vahialuste üleviimise kohta pooleliolevasse Segby kindlusse. Doktor on meie poolel. Soldatid on üles ässitatud ja valmis esimese sõna peale pöörama relvad eilsete komandöride vastu. Polgus valitsevad mässumeeleolud.

Kui Lobovil õnnestub (hoides taskus valekäskkirja kohtumise puhuks Merckiga või kellegi teise komandörile ustava ohvitseriga) vahialused välja viia, ootab sõudepaat laevalt neid esimese metsaga kaetud neeme taga Segbysse viiva tee ääres. Lobov läheb pakku koos põgenikega.

Ma usaldan Pinaire'i ja tema meremeheoskusi, aga palun sind siiski minna juba õhtul laevale ja näidata Pinaire'ile kallast, kuhu tuleb saata paat põgenike järele. Sa tunned neid paiku nagu oma kodu. Pinaire kardab, et pimeduses võivad madrused eksida ja ta ei suuda ka ise täpselt kohta kindlaks määrata, kuna ta ei

tunne siinset randa. Vastuseks minu kinnitusele, et sina viibid laeval, ütles ta, et Annast paremat lootsi polegi tal tarvis.

Soldatid võivad põgeneda, aga vaevalt nad sellega nõustuvad. Nende saatuse pole ohus, sest nad tegutsevad ülema otsese käsu kohaselt.

Ma kardan, et minu üksikasjalised seletused võivad sinu tekitada arvamust, nagu oleksin ma sinu vastu ükskõikne. Kas ütled sa tõepoolest: kuidas ta võis küll kirjutada nii rahulikult ja asjalikult, teades, et ta mind enam ei näe?!

Anna, minu armastus sinu vastu on mõõtmatu. Ma kardan mõelda sinust neil silmapilkudel. Ma kihutan endast eemale mälestused ja kardan kuulda sinu häält. Kui sa praegu sisse astuksid, ei peaks ma vastu, ma unustaksin kõik ja anuksin sinult põlvili ainult üht — et me põgenemisega end päästaksime. Ma unustaksin oma au ja õnnetute saatuse. Sellepärast tulin hilja öösel, et leida sind juba magamas.

Ma tean — ja sinagi pead seda teadma ühes minuga —, et saabub suure kättemaksu aeg. Meie kannatused ja hukkumine lõikavad südamesse paljudele. Hoolimatust rahva õnne vastu hakatakse pidama kõige alatumaks kuriteoks. Kõik madal tallatakse põrmu ja inimese õnn saab rahvatribuunide, riigi- ja väejuhtide kõige kõrgemaks eesmärgiks.

Ma mõtlen neist aegadest ja kadestan neid kauneid naisi ning vapraid mehi, kelle armastus puhkeb õitsele rõõmsa ja vaba maa taeva all. Ma kadestan neid ja mu hing kisendab, nii nagu kisendavad vangid kivikongides: ärge unustage meid, õnnelapsed!

Jumalaga! Anna mulle andeks mu oskamatu armastus ja paratamatud kannatused. Kiri Avdotja Tihhonova nimele saada Novgorodi kubermangu Belozero valda, Megrõ külla.»

Bestužev ei hakanud kirja üle lugema, kleepis ümbriku kinni ja kirjutas peale: «Annale.»

Siis kirjutas ta teise kirja, Tihhonovi emale, ja jättis selle lauale.

Ta istus üürrike aega, sulges silmad käega ja jäi otsekui kuulatama öö voogamist. See heljus üle maa, mere

ja metsaga kaetud saarte, vaikiv ja nukker. Vaevalt märgatav kahvatu valgus tungis juba läbi klaasi.

Bestužev tõusis püsti, sidus parema käe ümber mustast riidest sideme, tõmbas mantli selga ja läks ettevaatlikult koridori. Anna magas. Tubade õdusas vaikuses oli kuulda tema rahulikku hingamist.

Bestužev väljus, sulges enda järel ukse ja astus hiilides trepist alla. Kaugel laulsid kuked. Kaskede tüved juba valendasid pimeduses: ligines kasin jahe koidik.

Bestužev läks aeglaselt männipalusse linna taha.

... Lobov ja Traube jõudsid oma veevedaja-setukaga esimestena päralt. Setuka nahk oli kärnane ja värises kogu aeg. Vaevalt said sekundandid saanist maha ronida, kui hobune jäi magama.

Juba hahetas ja sombuses õhus säras jäätunud mets nagu klaas.

Lobov haigutas. Arst vaatas talle hämmastunult otsa.

«Äh,» ütles Lobov, «annaksin palju selle eest, kui saaksin välja magada! Niisugusel hommikul oleks kena asemel lesida ja kuulata, kuidas söed ahjus praksuvad, justkui kilgid laulaksid.»

«Teie teete ühtelugu olukorraga sobimatut nalja.»

«Äh, Karl, kulla mehike!» vastas Lobov tõsiselt. «Mis mõtet on nutta? Mis elu see on? «Ela, kuni hing on sees, las koolnud kõduneda hauas.»»

Kostis tumedat müdinat. Veevedaja-setukas ärkas ja astus kõrvale. Lakitud saanikasti vastu lund paisates kihutasid kohale Kisseljovi kõrvid.

Kisseljov hüppas kergelt saanist välja, heitis jaheda pilgu Bestuževi sekundantidele ja tervitas. Tema järel ronis saanist välja pikakasvuline igava näoga rootslane ja tüse, lodeva olemisega staabikapten Kurotškin — polgu luiskam ja naljahammas. Kurotškin võttis saanist kasti püstolitega.

Bestužev tuli jala. Ta astus aeglaselt, vajudes kohevasse lumme ja valides teed keset langenud puid.

Sekundandid tallasid lumme teeraja ja panid vastased selle otstele seisma. Leppida ei soovitatud — nähtavasti unustati see ära. Rootslane seisis kõrval ja hõõrus külmast kangeid käsi. Askeldas ainult Kurotškin. Sünge näoga vaatas Lobov püstolid üle.

Bestužev nõjatus noore kase tüve vastu ja võttis püs-

toli. Harjumatusest tulistada vasaku käega tundus käsi otsekui puust olevat ja küünarliiges valutas.

Bestužev sihtis. Kisseljov kergitas vasaku käega hooletult püstolit. Ta oli mantli lumele visanud ja vidutas tugevasti silmi.

Varesed tõusid meeleheitliku kisaga kase otsast lendu ja puistasid Bestuževi lumega üle. Bestužev vaatas üles ja selsamal silmapilgul kõlas lask. Bestužev nägi pikka suitsujuga, tundis püssirohu lõhna — sellest läks süda pahaks —, viskas püstoli käest ja kukkus, nagu ees, tallatud teerajale.

Lobov jooksis komistades tema juurde ja kergitas teda õlgadest. Verd tilkus lumele ja lumesse sulas sellest mitu roosat urbset augukest.

Traube astus kärmesti ligi. Ta kummardus Bestuževi kohale, vangutas pead ja ajas enese aeglaselt sirgu.

«Noh, kuidas on, mis?»

«Lask südamesse.»

Traube hakkas värisevi käsi punast suurt rätikut taskust välja kiskuma. Pisarad voolasid arsti prillide alt üle tema pehmete põskede.

«Siduge teda,» käskis Kisseljov.

«Mis?» karjatas Traube kimeda häälega ja tema põsed hakkasid vabisema. «Võib-olla kuulsin valesti?» Ta keeras Kisseljovi poole oma ümariku kahvatu näo. «Teil pole õigust mind käskida. Teil pole õigust üldse midagi rääkida. Te olete tapja ja teil võetakse selle eest pagunid maha.»

Kisseljov pöördus kõrvale ja läks hobuste juurde.

«Jajah,» karjus Traube talle järele. «Ma lähen erru! Ma pole ei vangivalvur ega lihunik!»

Kisseljov tegi, nagu ei kuuleks ta arsti sõnu, istus Kurotškiniga kiiresti saani ja sõitis minema.

Lobov, Traube ja rootslane tõstsid surnud Bestuževi üles ja kandsid ta saani. Veevedaja-setukas vaatas taha, raputas pead ja hakkas vastu tahtmist mööda lund astuma. Sekundandid sammusid kõrval.

Setukas seisatas tihti ja teda tuli taga sundida.

Bestužev viidi laatsaretti ja pandi surnukambrisse Semjon Tihhonovi kõrvale. Tunni aja pärast jooksis laatsaretti Anna.

«Ta pole surnud, see pole tõsi,» kinnitas Anna arstile ja vaatas tühja pilguga temast mööda. «Ta tuleb varsti meelemärkusele.»

«Ah, mu jumal, mu jumal!» sosistas arst, läks kõrvaltuppa ja tammus kaua klaasist arstiriistadekapi ees. «Mida teha?»

Arst kallas klaasi piibelehetilku ja lahjendas neid keedetud veega. Ta tegi seda kaua, loksutas vett üle läre ja kuulatas. Ta kartis Annaga kahekesi jääda.

Anna vaikis. Hiljem ta karjatas. Traube läks, klaas käes, surnukambrisse. Anna raputas Bestuževit õlgadest, tõstis tema pead, surus vastu rinda ja tunnistas arsti kuivade aukuvajunud silmadega.

«Minge ära,» lausus ta kähedalt. «Minge kõik, kõik minema, mul pole midagi tarvis.»

Traube ulatas talle rohuklaasi. Anna võttis selle ja viskas toanurka.

«Anna...» ütles Traube ja tema pea hakkas värisema. «Anna, sellest on juba mitu tundi möödas, kui te siin nutate. Öhtu on juba käes. Ma palun teid, ma annan teid, minge mõneks tunniks koju. Ma istun seni tema juures.»

Anna laskis Bestuževi pea padjale, mis oli kõvu õlgi täis topitud, ja tõusis püsti.

«Kas on juba öhtu?» küsis ta imestunult. «Jah, väljas on pime. Aga kogu päev oli ju pime. Mis kell on?» «Üheksa.»

Anna pani kasukahõlmad kinni, kohendas rätikut peas ja astus tagasi vaatamata ukse juurde.

«Ma tulen tagasi,» ütles ta Traubele. «Ärge kuhugi minge.» Ta väljus tänavale ja läks kiiresti mere äärde.

Kollase samblaga kattunud kaljurahnude juures kiikus ja peksis vastu kaldakive must sõudepaat. Madrus ulatas Annale käe ja aitas ta paati. Siis pühkis ta käed vanade sametpükste külge puhtaks ja haaras aerud.

Hallid lained kerkisid ja kadusid pimeduses. Aegajalt pritsisid nad paati. Madrus sõudis vaikides tumeda laeva suunas. Anna istus liikumatult ahtris ja vaatas ainiti laeva poole, mis raskelt kõikus rahutus vahuga kaetud vees.

Laevalt heideti köisredel alla. Anna püüdis selle kinni ja ronis tekile. Ei lausunud sõnagi.

Pinaire vilistas korraiks vaikselt ja samas hakkas vaikiv madruste salk käilas peli keerama. Roostetanud ankrukett kerkis aeglaselt veest. Tumedalt kobisesid lahtirulluvad purjed. Tekil ei olnud tulesid, keegi ei suitsetanud.

Anna seisis koos Pinaire'iga kaptenisillal. Laev naksus vaikselt. Lained löid vastu ahtrit ja veeresid tina-selt helkides pahinaga laiali. Prikk vappus tugevasti, kaldus paremale küljele ja linna harvad tuled hakkasid kohta vahetama ja kustuma, jäädes kaljude varju.

«Lähme,» ütles Pinaire ja lõi katoliiklase kombel laialt risti ette.

Anna vaatas kulmu kortsutades linna tulesid ahtrita ja sirutas aeg-ajalt käe välja, et näidata Pinaire'ile, kuhu juhtida laeva.

Naabruses asuvail Rootsi purjekail oli pime ja vaikne: neil kustutati nimme tuled. Ainult ühel neist märkas Pinaire mingit tumedat kogu mütsiga lehvitamas. Ent samas sulas see ühte öise pimedusega.

Laev liikus edasi täielikus tardumuses. Inimesed vaiksids. Ainult tuul undas raskelt purjedes ja oli kuulda, kuidas nähtamatud mürdlained vastu kallast peksavad. Vahetevahel löid jäätükid vastu priki puust parrast, aga laev heitis need kergelt kõrvale ja nad käändusid rohmakalt ümber ning kadusid visinal vee alla, et ahtrita uuesti pinnale kerkida.

«Hoidke kaldale ligemale,» ütles Anna Pinaire'ile. «See on siinsamas.»

Pinaire vilistas pikalt. Purjed plagisesid: laev jäi triivima. Ahtrist lasksid madrused ettevaatlikult alla suure raske paadi.

Keskööl tuli Lobov, reisiriided seljas, laatsaretti. Ta kutsus välja Traube, võttis tema juuresolekul vahisõdurid postilt, luges neile ette polgukomandöri käskkirja arreteeritute üleviimiseks Segby kindlusse ja andis korralduse, et ükski soldat ei tohi laatsaretist lahkuda enne tema tagasitulekut. Soldatid kuulasid käsku vaikides.

Lobov viis vahialused välja ja juhtis nad kiiresti tagaõuede kaudu metsa poole. Siis ütles üks soldat poolvaljusti:

«Lasksid jalga, vaesekesed, kadusid nagu tina tuhka.»

«Aga sina ole vait, kavalier,» katkestas lüheldast kasvu vana soldat teda jämedalt. «Meie teenime kroonut. Sinu asi on käsku täita, küllap ohvitserid juba teavad, mis ja kuidas.»

Jutt katkes.

Lobov ja vahialused sammusid vaikides. Mets ümbritses neid vaikuse ja pimedusega. Siis hakkas tema niiskest sügavusest kostma mere raskeid lööke ja okstes puhuma soolane meretuul.

Lobov pöördus teelt kõrvale ja suundus otse kaldale. Kaldalt kandus sulava sõmerja jää lõhna. Pilkases pimeduses seletas silm ähmaselt laeva määratud halli liikumatut kogu. Kaldal ootasid põgenejaid Anna ja madrused.

«Kiiremini!» hõikas Anna Lobovile. «Vool kannab laeva kaljudele. Kiirustage!»

«Aga teie?» küsis Lobov hämmastunult. «Te peate põgenema koos meiega.»

«Ei,» raputas Anna pead, «ma ei saa ära sõita.»

«Miks?»

«Kas ma tõesti pean seda teile selgitama?» sõnas Anna määrase meelekibedusega, et Lobov punastas pimeduses.

Ta surus tugevasti Anna kätt ega vastanud sõnagi. Anna pöördus vahialuse poole. Ohvitser astus sammu talle lähemale.

«Meie ei unusta teie abi iialgi,» ütles ta. «Olge vapper! Olen mõttes kõikjal teiega. Võib-olla me veel näeme kunagi ja ma võin teile pakkuda kas või pisutki lohutust.»

Ta tahtis Anna kätt suudelda, aga neiu tõmbas tema pea enda ligi ja suudles teda külmale otsmikule. Ta käed olid põgeniku õlgadel. Tema süda peksles valust. Põgeniku päästmiseks oli antud kõik: õnn, armastus, oli antud elu. Põgenik oli talle praegu ainuke lähedane inimene.

Tuul plagistas laevapurjedes. Madrused ruttasid. Põgenikud ja Lobov astusid paati. Esimene laine tõukas paadi kaldast eemale ja peitis ta pimedusse.

Anna seisis kaldal ja ootas. Aeg-ajalt kuulis ta aeruhankude tumedaid lööke. Tuul puhus Anna kleidist läbi, löötsus näo jääkülmaks. Ta vaatas kaugusse, seni kui laeva määratu kogu, ähmane nagu nägemus, aeglaselt

pimedusse kadus. Siis oigas Anna, haaras männi niiskest tüvest kinni ja surus pea selle vastu. Iial ei arvanud ta, et elus võib tunda saada säärast täielikku ja lootusetut üksindust, säärast ahastust.

Pikkamisi, kord komistades, kord puutüvedest kinni haarates, komberdas Anna linna. Öine meri mühises tema selja taga ükskõikselt ja süngelt. Anna teadis, et mitte miski maailmas ei too talle enam lohutust, et mitte keegi ei mõista tema pisaraid, et praegu katkesid viimased niidid, mis sidusid teda eluga.

Bestužev ja Tihhonov maeti järgmise päeva õhtu-poolikul.

Merck ei lubanud orkestril matustel mängida. Ainult trummimehed astusid noruspäi sammuvate soldatite ees ja põristasid nukralt trummi. Soldatid kandsid õlgadel kaht halvasti hõõveldatud laudadest kirstu. Ees vantsis vana kurt vaimulik. Ta ei kuulnud iseennast ja nõnda juhtus, et kord pobises ta palvesõnu vaevalt kuuldavalt, teine kord aga karjus neid täiest kõrist.

Soldatite hulgas sammusid mõned ohvitserid. Nute-tud näoga Traube oli Anna kõrval ja toetas teda aeg-ajalt küünarnukist. Anna võpatas iga kord ja vaatas ringi. Talle näis, nagu seisaks matuserong paigal. Ta nägi ikka ühte ja sedasama: ähmast taevast, maad, mida kattis valge lumi, sõdurite halle pügatud päid, nende halle sineleid ja külmast punaseid käsi, mis hoidsid musti madrusemütse.

Koor laulis kaeblikult arusaamatuid kirikuviise. Puusärgid õõtsusid. Bestuževi kirstu kaanel lebas tema mõök ja Tihhonovi kirstul vana soldatimüts.

Anna langetas pilgu ja nägi ees sammuvate soldatite punakaid saapaid. Tema pilk peatus soldatitel, nende selgadel, nende külmetavatel kätel, mis ettevaatlikult kirstu hoidsid, ja ta mõtles, et need käed peaaegu puudutavad Bestuževi keha, tema valget mõtlikku nägu. Siis hakkas Anna nutma. Traube toetas teda küünarnukist ja soldatid tagapool nuuskasid ja pühkisid sineli-varrukaga nina ning sosistasid isekeskis.

Nende sosin jõudis Anna kõrvu ja ta kuulis selles saamatuid ning abituid lohutussõnu.

«Kuuli eest ei pääse kuhugi,» rääkisid soldatid. «Tal

oli kerge surm, ei piinelnud sugugi. Mure on nagu tulvavesi, ujutab esiotsa kõik üle, aga pärast kaob ise-eneest.»

Surnuaial avati kirstude kaaned ja kurt preester laus-
us viirukipanniga vehkides valjusti hirmsad sõnad:

«Astuge ligi, viimast korda suud'andma.»

Anna astus puusärgi juurde, laskus põlvili, vaatas nõutult ringi ja suudles Bestuževit külmadele kitsastele huultele. Bestužev vaatas talle langetatud ripsmete alt vastu nukralt ja mõtlikult. Anna pani oma väikesed kõhnad käed Bestuževi õlgadele ja tunnistas kaua tema nägu.

Kõik ootasid. Preester suitsetas vihaselt viirukit ja kõhis. Traube tõstis Anna üles.

Soldatid astusid üksteise järel puusärgi juurde. Nad kohendasid nahkvöösid, tõmbasid sinelid sirgu, löid risti ette, suudlesid Bestuževit ja Tihhonovi laubale ning astusid eemale. Mõned heitsid põlvili ja kummardasid maani lahkunute ees.

Kõik see toimus täielikus vaikuses. Ainult värsket mulda ja kruusa, mida oli kuhjatud ümber haua, varises maha ja see krabises saabaste all.

Kirstud pandi kinni ja preester hakkas segaselt ning rutakalt pomisema palvet «sestsinasest tapetud jumala-orjast bojaar Pavelist ja taas issanda palge ette ilmu-nud jumalaorjast Semjonist». Koor laulis «Igavest mälestust», soldatite hallid read langesid raskelt põlvili, kuuldus nuuksatusi.

«Lustilik hädapõli see soldatipõli!» lausus kähisev hääl Anna selja taga.

Anna vaatas ringi. Kümned imepeenikesed küünlad leegitsesid ja suitsesid halli taeva all. Keegi ulatas ka Annale küünla. Selle leek võbises tugevasti, otsekui tahaks ta tahi küljest valla pääseda, ja Anna kattis ta ehmunult käega.

«Lähme,» võttis Traube Annal käest. «Enam pole teil siin midagi teha.»

Puusärgide juurde tulid soldatid nööride ja labida-tega.

Anna läks kuulekalt ära. Ta kandis ettevaatlikult põlevat küünalt ja naeratas valuliselt. Traube silmitses teda ärevusega ja mõtles, et isegi kõige rahulikum

mõistus ei suudaks ühtejärke taluda sääraseid vapustusi.

«Mis te naeratate?» küsis ta Annalt.

«Tasem,» vastas Anna ja vaatas Traubele rahuliku pilguga otsa.

Hakkas sadama laia lund. Lumehelbed langesid vaikselt maa peale. Anna vaatas neid kaua.

«Näete, isegi nemad püüavad mitte kära teha.»

Kui helbed kuumale tahile langesid, praksus see tugevasti. Anna kustutas ettevaatlikult küünla, pöördus ümber ja läks tagasi surnuaiale.

Traube vaatas talle järele, äigas käega, tõmbas selja kühmu — jäädes nõnda äkitselt vanaks — ja hakkas kõmpima laatsaretti.

Teine osa

1916. aasta lõpul, ilmasõja ajal, saadeti tüürimees Aleksander Štšedrin, kes oli äsja merekooli lõpetanud, Ahvenamaa saartele miiniristlejate laevastikku.

Talv oli soe. Tallinna taga oli meri jääst vaba. Kaua vaatas Štšedrin veolaeva tekilt udusse mattunud kaldaid. Sinna, Tallinna, jäi ema. Ta oli sõitnud Peterburist poega saatma ja peatus odavas võõrastemajas.

Štšedrini isa — mereväearst — oli ammu surnud. Ema elas pensionist. Ta aitas oma õdesid, Štšedrini tädiseid, ja pensionist ei piisanud ilmaski. Üksnes Petrogradis oli tal kolm tädid. Peale selle oli tarvis raha saata ühele tädile Vladivostokki ja teisele Kiievisse.

Kõik tädid olid kas vanatüdrukud või lesed, kari lapsi kaelas. Perekond sai omavahel hästi läbi, Petrogradi tädid andsid muusika ja prantsuse keele tunde. Neil oli ühtelugu rutt taga, ikka olid nad kärsitud, jooksid mööda loenguid ja raamatukogusid, kuulasid hardunult kontserte, tundsid alalõpmata kellelegi kaasa ja aitasid kedagi.

Peaaegu kõik tädikesed olid heasüdamlikud ja inetud. See asjaolu, nagu Štšedrini ema ütles, «purustas nende isikliku elu». Üks tädid laulis suurepäraselt, tal oli ooperilauljatori hääl, aga lavale ei võetud teda lühinäge-

likkuse pärast. Ilma pensneeta jäi ta hoopis pimedaks ja oli abitu nagu laps — kus niisugust enam lavale.

Ent inetusele vaatamata olid kõigil tädikestel nooruses olnud vapustavad romaanid. Nende romaanide kangelasid olid ammu paljaspead ja naisemehed, juhtisid departemange ja käsutasid polke, aga kui tädikesed nendega juhuslikult tänaval kohtusid, punastasid nad nagu kogenematud neiud, pärast aga jooksid Štšedrini ema juurde, lukustasid end tema tuppa ja nutsid kaua.

«Mille eest küll issand mind säärase tobedega on õnnistanud?» hüüdis ema ukse taga südametäiega.

Aga Štšedrin teadis, et ta teeskleb.

Oed ei suutnud elada üksteiseta. Štšedrini ema pidasid nad kõik üldiseks lohutajaks. Ta oli lahke ning arukas ja nimetas end revolutsionääriks.

Ent tädide mure ei kestnud kaua. Tund aega pärast pisaraid avaldasid nad juba lõunalauas pahameelt rahvahariduse ministri, nüripea Kasso üle.

Nii nagu igas perekonnas, oli ka Štšedrinidel oma perekonnalegend. Kui Aleksander juba suur poiss oli, jutustas ema talle, et tema vanaisa Nikolai Štšedrin võttis osa dekabristide ülestõusust, sai käest haavata ja põgenes pärast ülestõusu välismaale. Koos ülestõusnud kaardiväe ekipaži madrusega oli ta pääsenud Turusse ja hakanud sealt üle külmunud Botnia lahe Rootsi minema. Ahvenamaa saartel ta vahistati, aga tal õnnestus põgeneda Stokholmi Prantsuse purjelaeval.

Siis võttis ema kummutilaekast noore sõjaväelase väikese akvarellportree ja näitas seda Štšedrinile. Kahvatu ohvitser seisis mõõgale nõjatudes tühja saali uksele. Ohvitseril oli seljas must munder. Tagapool, ukseklaaside taga, rippusid taevast valged pilved ja paistsid aiad, mida kattis hall uduvine. Portreest jäi millegipärast üksilduse mulje.

Štšedrin ei uskunud eriti perekonnalegende. Oma kihapealistesse tädikesesse suhtus ta leebe üleolekuga ja vahel isegi pilkavalt.

Tädikesed kutsusid Štšedrini mühakaks ja pahandasid selle üle, et poiss on ülearu kiindunud teaduslikesse raamatutesse ja joonestab öösiti geograafilisi kaarte, selle asemel et ikka ja jälle lugeda Turgenevit ja deklameerida Feti värssse.

Kui Štšedrin oli ametisse määratud Ahvenamaa saar-tele ja sõitis emaga Peterburist Tallinna, tulid kõik tädikased teda Balti vaksalisse saatma.

Mereväehvitserid, kes sõitsid Štšedriniga ühes vagu-nis, heitsid aeg-ajalt iroonilisi pilke sädistavatele eide-kestele, kes ümbritsesid Štšedrini. Tädikased tegid ris-timärke, andsid ohtrasti nõu, pillasid erutusest näpits-prille ja käekotte. Štšedrin punastas ja ootas kolmandat kella.

Aga kui rong liikuma hakkas, vihastas ta iseenda peale, et oli tädikeste pärast ohvitseride ees piinlikkust tundnud, ja vaikis kogu tee.

... Tallinnas, võorastemaja ahtakeses numbritoas, kus õhk vanade vaipade ja sametportjääride rohkuse tõttu tundus tine, lausus Štšedrini ema diivanil istudes pojale:

«Saša, kallid, sa otsi õige Ahvenamaal mingisuguseid jälgi vanaisa Nikolaist. See oleks siiski huvitav.»

«Hästi, ema.»

Ema oli just enne seda nutnud ja Štšedrinil oli hea meel, et ta nüüd lakkas mõtlemast sõjale ja meenutas vanaisa.

Tallinnas oli sõjaajal keelatud majades tuld põlema panna, kui akendel polnud katteid ees. Nad istusid pimedas ja iidne linn akende taga oli sünge ning vaikne. Rohekad tähed sirasid tema kohal ja tänavailt kostis tasast rataste mürinat.

«Iialgi poleks ma arvanud,» sõnas ema, «et istun ku-nagi sinuga, noore meremehega, kuskil Tallinna võoras-temajas ja saadan sind sõtta. Millega see kõik lõpeb, Saša?»

Ema ohkas nukralt.

Uksele koputati. Sisse astus portjee, kiilaspäine, nuhi moega. Ta laskis pilgul kärmesti üle toa libiseda ja teatas, et vana traditsiooni järgi korraldab võoraste-maja peremees külalistele, kes on kodupaigast eemale kistud, jõulupuu. Võorastemaja omanik palub kõiki tulla saali, kus jõulupuu juba põleb ja härrased elanikud võivad saada kingitusi.

Štšedrin läks koos emaga trepist alla saali. Mitme-

värviliste küünalde kuldne sära täitis ruumi. Aknad olid kaetud.

Kuusk oli nii ohtrasti klaashelmeste, paberkettide, liitlasriikide lipukeste ja kuldpähklitega ehitud, et tema tumedaid oksid polnud peaaegu näha. Kuusk oli muu-tunud hinnalise, roosadesse pitsidesse riidetatud nuku sarnaseks. Väikesed ümmargused lauad seisid tema ümber. Nende ääres istusid mereväehvitserid ja balli-kleitides naised.

Štšedrini ema musta värvi vanavõitu kleit torkas ke-sed seda siidisära ja sooja valgust silma nagu paik ker-juse rõival. Emal oli piinlik. Nad võtsid istet nurgas viimase laua ääres ja ootasid kaua, kuni kelner nende juurde tuli ja pika toitute nimestiku lauale torkas.

«Ma valin ise, Saša,» ütles ema aralt ja võttis toidu-kaardi. Raha oli vähe ja ta kartis, et poeg ema rõõmus-tamiseks tellib midagi liiga kallist.

Kelner ei hakanud ootama, vaid läks kõrvallauda. Seal istus tüse musta habemega esimese järgu kapten. Tal olid tumedad punnis silmad. Ta laskis pilgul ringi käia ja silmitses ühesuguse põlastava ilmega nii kelne-rit, Štšedrini kui ka oma daami — uhket, paksult puu-derdatud blondiini lilla kleidiga.

Ema tellis tee koogiga. Kelner ei toonud seda kaua. Tühja laua taga oodata oli ebameeldiv ja kuidagi piin-lik, nagu süüpingis.

Nooruke mitšman istus klaveri ette, lõi käed klahvi-dele ja hakkas r-i põristades laulma:

Laps, kevadel on vara roosi noppida,
ta õis ka suvel sulle rõõmu teeb...

Mitšman surus paberossi suunurka, tõmbas hooletult nöö krimpsu ja laskis kõlada mahedal, järjest vaiks-eks muutaval passaažil. Siis lausus kaugema laua tagant üsna ootamatult kellegi jäme hääl:

«Mina paluksin kõigi ohvitseride nimel enne hünni mängida, siis aga tulgu teie roosid.»

Mitšman naeratas armulikult, katkestas laulu, tõusis püsti, kummardus kergelt klaviatuuri kohale ja hakkas tähtsalt hünni mängima. Kõik tõusid. Kelnerid sei-sid nagu kujud keset saali, kandikud käes.

Štšedrini ema tõusis püsti kiirustades, tema ridikül avanen ja sellest kukkus põrandale kägardatud taskurätt. See oli veel pisaraist niiske.

Kui kõik olid istunud, võtsid naised käekottidest elegantseid peeglikesed ja puudritoosid ning hakkasid naerdes ja endiselt vadistades end puuderdama ning huulvärvima, otsekui oleks hümn nende naiselikku võlu meeste silmis rikkunud.

Pungis silmadega kapten kutsus kelneri, näitas väikese sõrmega Štšedrini laua poole ja ütles:

«Koristage see minema!»

Kelner ei taibanud ja vaatas lipitseval ilmel kapteni põlglikku näkku.

«Mida te käsitate?» küsis ta kummardades.

«Teil vedelevad nartsud laua all!» ütles kapten ärritatult ja punastas.

Lilla kleidiga naine hakkas kiiresti silmi pilgutama. Kelner astus laua juurde, tõstis üles kägardatud taskuräti ja pani selle viisakalt Štšedrini ema ette lauale.

«Pillaste maha,» ütles ta vaikselt ja taandus.

Štšedrin vaatas kaptenile otsa, ta käed läksid külmaks ja nagu tumenes vihast.

«Saša,» ütles ema. «Rahune... Jumala pärast, rahune!»

Kapten sõi ahnelt ega pööranud Štšedrinile vähimatki tähelepanu. Ta mõlles täie suuga ja tema must habe liikus edasi-tagasi sinakal krabiseval salvrätikul, mis oli kitsa tärgeldatud krae vahele topitud.

«Lähme siit minema,» ütles Štšedrin emale. «Meil pole siin midagi teha, keset neid...»

Emal hakkas pea värisema: säärast hirmu tundis ta poja pärast.

Štšedrin vaikis. Nad väljusid. Alles trepil lõpetas Štšedrin alustatud lause:

«Meil pole midagi teha nende elajate keskel. Balti sakslaste sinine veri! Vähe veel uputati neid Kroonlinnas viiendal aastal!»

Ema hakkas ta peale kätega vehkima.

Miinilaevade baas asus Maarianhamina linnas, ühel Ahvenamaa saartest.

Štšedrin oli määratud miiniristlejale «Smelõi». «Sme-

lõi» pidas valveteenistust ranna ligidal, otsides Saksa allveelaevu, ja saabus Maarianhaminasse harva.

Kuude viisi kestsid sõidud mööda halli ja lagedat Balti merd. Päevad ja ööd pahises külma vesi vastu teraspardaid, undasid turbiinid, vaatlejad uurisid teraselt silmapiiri, kuni silmade ees võttis kirjuks, et mitte mööda lasta suitsu või allveelaeva periskoopt. Ohvitserid mängisid ühiskajutis kaarte. Raske oli uskuda, et merel käib sõda ja tinakarva vesi ümberringi on ohtu täis. Meremehed kurtsid, et kõige igavam teenistus merevæes on muidugi vahilaevadel.

«Sõelume ja sõelume,» rääkisid madrused isekeskis, otsime kirpu heintest.»

Küünlakuu viimastel päevadel jõudis «Smelõi» Rootsi vetesse. Hommikul sadas lund, mis vaheldus rahe ja vihmaga. Ahtris puhus vinge tuul. Ta muutis iga silmapilk suunda ja peksis kord vastu selga, kord vastu nägu, kord paremalt, kord vasemalt.

Rasked, tumedast veest pungil pilved sõudsid madalal mere kohal. Lainete järsud harjad näisid aeg-ajalt nendeni ulatuvat. Kõige kohal lasus sünge paine, nagu oleks merd katnud tohutu kurjakuulutav vari, päike aga kadunud igaveseks teistele õnnelikkudele maadele, kust ta nüüd Balti merele oma kustuvat valgust saadab.

«Pole ei päev ega öö — tont sellest aru saab!» kurtisid vahimadrused. «On alles koeraamet.»

Vabal ajal luges Štšedrin palju. Esiotsa käisid ohvitserid vahel tema kajutis ja palusid midagi lugeda, aga pärast loobusid sellest. Raamatute valik oli nende arvates igav. Štšedrinil oli kõige rohkem teaduslikke raamatuid, ohvitserid aga küsisid ajaviiteromaane.

Peale ohvitseride võttis Štšedrini käest mõnikord raamatuid tüürimees Martšenko — endine kaubalaevastiku madrus, mustamerelane, kohmakas, vimmas mees vidukil silmadega. Kõigi elusündmuste puhul säilitas ta külma verd, oma suhtumist ümbritsevasse tavatses aga väljendada paari-kolme lemmiksõnaga. Tema kõige armsam sõna oli «kabaree».

«See on ju kabaree!» ütles ta, kui nägi midagi kentsakat või arusaamatut. «Selge kabaree, issand olgu mulle armuline!»

Ühel säärasel süngel päeval lamas Štšedrin pärast

vahikorda oma kajutis ja luges raamatut mandrite liikumisest. Selles käsitletav teooria oli tollal vähe tuntud ja üllatas oma lihtsusega. Eriti hämmastas Štšedrin teooria näitlik tõestus. Štšedrin võttis väikese maakera kaardi, lõi sellest kääridega välja Ameerika, Euroopa ja Aafrika, nihutas Ameerika Euroopa juurde ning mandrite kontuurid sobisid kokku nagu ühe ja sama katkirebitud paberilehe servad.

Kirgliku teaduseharrastamise pärast kutsus noor rõõmsaimeline mitšman Akerman Štšedrini «Charles Darwiniks», miinilaeva nimetati aga «Vapraks Beagle'iks».

Vana meretava järgi olid kõigil miinilaevadel hüüdnimed, nii nagu enamikul ohvitseridelgi.

Laevastiku karvast komandöri kutsuti «Teki Lõvi». «Smelõi» vanemohvitseri Viktor Popovi hüüti tema väikese kasvu pärast «Pool-Vitjaks». Kui Pool-Vitja komandosillal seisis, paistis reelingute vahelt ainult tema pea õliriidest tormikapuutsis. Miinilaeva «Stremeltelnõi», mis sõitis koos «Smelõiga», nimetati «Auruloksuks», sest et ta alatasa maha jäi.

Akerman oli palju lugenud ja imetlusväärse mäluga, ta armastas naljatada ning väljenduda seiklusromaanide ülevas stiilis.

Štšedrin lamas, raamat käes, ja haaras siis äkki koikust kinni. Miinilaev vappus tugevasti. Ta tegi järsu pöörde, muutes kurssi. Raamat kukkus põrandale.

Štšedrin tõusis asemel istukile ja võpatas: lahinguhäirekellade kõrvulukustav kõlin kajas üle miinilaeva. Pea kohal jooksid inimesed, trampides saabastega vastu raudplaate.

Štšedrin jooksis välja tekile, tõmmates käigu peal sinelit selga ja takerdudes varrukates. Trepil pörkas ta kokku Akermaniga.

«Mis lahti on?» küsis Štšedrin.

«Meie väike vapper laev,» vastas Akerman, «sööstab ründama vaenlase ristlejat.»

«Jutt või asi,» lõi Štšedrin käega ja jooksis edasi.

«Meeskond seisab nagu üks mees kahurite juures, valmis kas võitma või surema!» hüüdis talle Akerman selja tagant. «Kas kuulete?»

«Hullumeelne!» jõudis karjuda Štšedrin.

Akerman näitas Štšedrinile rusikat, laskudes laevatrepi alla oma kahuri juurde.

Oli juhtunud järgmine lugu.

Rootsi ranna ligidal märgati kaptenisillalt Saksa ristlejat. Ta sõitis kagu suunas ja vedas puksiiris väikest laeva. Videviku tõttu peeti laeva algul miiniristlejaks, aga pärast saadi aru, et see on allveelaev.

Kui Štšedrin tekile jõudis, liikus «Smelõi» täie hooga läänest lõunasse, lähenedes ristlejale.

Rahe peksis vastu nägu. Idalaev oli läänetaevast tumedam. Selles oli «Smelõi» eelis. Ristlejalt miinilaeva peaaegu ei nähtud — ta näis suitsu- ja udutombuna, mis kihutas murdlainete vahus. Ristleja hiiglakere, korstnad ja kahuritornid mustendasid aga vastu sombust taevast.

«Nüüd on seal ristlejal selge kabaree,» ütles Marten Štšedrini kõrval seistes. «Sihukese viguriga sabas ei saa neil lahingust asja. Nüüd kohe lasevad sakslased puksiiriotsa lahti ja jätavad oma allveelaeva maha. Siis läheb löömaks!»

Ristleja muutus üha tumedamaks ja jõudis ligemale. Ta ei lisanud kiirust, ta vaikis ähvardavalt ja selles aegluses ning vaikimises tundis Štšedrin äkki hävitava löögi lähenemist.

Miinilaeva tekk võppus. Ta kõikis lainetel järjest tugevamini. Inimesed sillal ja kahurite juures olid seotud reelingute külge.

Ristlejal sähvatasid neli laia purpurpunast leeki ja raske mürin kandus mere hämaratesse kaugustesse. Mürsud langesid «Smelõi» ahtri taha.

«Smelõi» pööras külje ette ja saatis miini välja. Plahvatust polnud. Ristleja vabastas pukseerimistrossi, jättis allveelaeva maha ja hakkas oma kahurite kõmina saatel kiiresti lõuna poole liikuma. Mürsk tabas «Smelõi» parempoolset parrast ahtri lähedal. Veetas paiskus tekile. Štšedrin sai läbimärjaks. Ahtrist kostis karjeid. Komandör saatis sinna Štšedrini.

«Mitšman Akerman on haavatud,» ütles ta. «Asendage teda.»

Štšedrin läks ahtrisse. Mitu madrust tõstsid Akermani üles. Tal oli jalg puruks lastud. Ta jõudis Štšedrinile öelda:

«Parras sai natuke pihta, aga sest pole midagi. Eks käsutage.» Ta muigas ja lisas: «Verest tühjaks joostes jagas ta madrustele käske...»

Akerman tahtis veel midagi naljakat öelda, aga karjatas ja hakkas oigama. Põlvi nõtkutades ja reelingust kinni haarates kandsid madrused ta alla ühiskajutisse.

«Smelõi» avas tule allveepaadi pihta.

Mehed kahurite juures tegutsesid kärmesti ja vaikides. Allveelaev kiikus lainetel raskelt nagu surnud hüljes ega vastanud. Teda oli vaevalt näha tihenenud videvikus.

Rahe trummeldas vastu tekki, raheterad hüplesid reelingutel. Hägune meri mürises ja kihutas ida poole, miinilaevast mööda.

Üks mürsk lõhkes allveelaeva komandosilla ligidal, kuid laev vaikis ikka. Tema vaikimine näis kurjakutav ja hädaohtlik.

«Ta on ju tühi,» ütles Martšenko Štšedrinile. «Kulutame ilmaaegu mürske. Taome surnud punkti.»

Štšedrin ei uskunud madrust — polnud võimalik, et sakslased oleksid pukseerinud allveelaeva ilma ühegi meeskonnaliikmeta pardal!

Tuli rajuhoo. «Smelõi» komandör Rosen käskis tuleandmise lõpetada. Lund kleepus vastu nägu, tuiskas silmad täis, tuul keerutas teda hallide pööristena miinilaeva laiade korstnate ümber.

Laevatekk oli nagu musta tušiga üle valatud. Öö oli mere ja miinilaeva oma hõlma haaranud; isegi kajutites, kus illuminaatorite teraskatted olid kõvasti kinni kruvitud, põlesid lambid vaid ähmaselt.

«Smelõi» avas prožektori ja tiirutas pikkamööda allveepaadi ümber.

Štšedrin läks trepist alla ühiskajutisse Akermani juurde. Seal oli jahe, lõhnas ravimitest. Miinilaev kõikus tugevasti, ja iga õõtse juures oigas Akerman aina valjemini.

«Miks me paigal tammume ega sõida Maarianhaminasse?» küsis ta Štšedrinilt silmi avamata.

«Komandör otsustas allveelaevast mitte eemalduda. Laev vaikib, Tont teab, mis seal on! Hommikul läheme tema juurde.»

«Siis võetakse mul jalg maha,» ütles Akerman. «Ta kuumab juba üleni. Mingisuguse raudse, väljalaskegaasidest haiseva imeeluka pärast. Milline mõttetus! Velsker ei mõista tuhkagi.»

Akerman andis Štšedrinile käega märku, et ta lahkuks.

Štšedrin läks Roseni juurde. Ka Štšedrin tundis külmavärinaid ja tugevat valu abaluude all, nii et raske oli hingata.

Rosen seisis koos Pool-Vitjaga kaptenisillal. Rosen oli kõhetu ja sõnakehv baltlane. Ta kandis põskhabet, mis praegu lumest märjana kummalgi pool mütsi õieli seisis nagu väikese kavala kiskja pisikesed kõrvad.

«Karl Ignatjevitsš,» lausus Štšedrin hästi valjusti, püüdes kõrvus undavast tuulemühinast üle karjuda, «mitšman Akermanil on väga halb. Jalas on tekkinud põletik.»

«Ehee...» ohkas Pool-Vitja heasüdamlikult. «Ta peab kannatama.»

«Kas ei saaks allveelaeva praegu puksiiri võtta ja sõita Maarianhaminasse?» küsis Štšedrin.

Rosen pöördus Pool-Vitja poole ja kehtas õlgu.

«Olge lahked,» ütles ta. «Kui palju kordi olen ma, Viktor Petrovitš, neid lollpäid staabis palunud mitte määrata miinilaevale noormehi, kes teadusi harrastavad.» Ta pöördus Štšedrini poole, pistis käed sinelitasusse ja tähendas rämeda häälega: «See on sõjalaev, aga mitte üliõpilaste kokkutulek. Palun mulle mitte käske jagada!»

Štšedrin lõi käega ja astus kaptenisillalt alla.

Öö venis väga aeglaselt. Näis, et hommik ei suuda liial läbi murda paksudest pilvedest, röskest pimedusest ja lumest.

Koiduajal hakkas «Smelõi» aegamööda allveelaevale lignema ja andis tema pihta hoiatuslasu. Laev vaikis.

Allveelaevale saadetute hulgas olid Štšedrin ja Martšenko.

See, mida Štšedrin nägi, tundus talle jälgi unenäona. Laevaluuk oli avatud. Komandotornis istus põrandal sakslasest madrus. Ta magas ning teda polnud kuidagi võimalik äratada. Tema kõrval lamas ohvitseri surnukeha, arvatavasti laevakomandöri oma.

Luugist tuli kerget laibalehka ja kloorilõhna. Pool-Vitja, Štšedrin, Martšenko ja kaks madrust laskusid alla laeva sisemusse. Seal oli pime, tuli taskulampidega valgust näidata.

Kogu meeskond oli surnud. Mehed lamasid koikudel. Nägude ilme oli väsinud ja rahulik. Kaks surnud madrust istusid kägaras hapnikuaparaatide juures.

Paat õõtsus ja ühes temaga õõtsusid koikudelt allarippuvad inimeste käed ja pead.

«Jah,» ütles Martšenko, «vaat mäherduse pöörde sõda on võtnud. Ilma vereta.»

Tema sõnad kajasid peas vastu tuima valuga.

«Nad on unes lämbunud,» ütles vanemohvitser. «Nähtavasti sukeldus laev ööseks põhja, et meeskonnale puhkust anda. Kaks madrust pandi hapnikuaparaatide juurde, et üks kord öö jooksul veidi hapnikku välja lasta. Madrused avasid aparaadid, kuid ei jõudnud neid sulgeda: nad uinusid korrapealt, hapnik uimastas nad. Te ei kujuta ette, kui raske uni võib inimestel olla allveelaevadel.»

Štšedrin ja madrused kuulasid vaikides.

«Kujutan ette,» ütles vanemohvitser, «milliseid imelisi unenägusid nad enne surma nägid. Esiteks täitis hapnik laeva, aga pärast hakkas — niisama kiiresti nagu hapnik enne — kogunema süsihappegaas. See nad lämmataski.»

«Aga kuidas, Viktor Petrovitš,» küsis Štšedrin ja neelas sülge — suus oli vase kõrvalmaik —, «kuidas nad said veepinnale tõusta ja radiogrammi saata? Seda ma ei taipu.»

«Mina ei tea samuti midagi, kullake,» vastas vanemohvitser ja valgustas taskulambiga surnud madruseid. Nähtavasti kaks-kolm toibusid. Jõudsid suruõhu tsisterni lasta, pinnale tõusta ja radiogrammi saata. Aga see oli, kuidas teile öelda, justkui nende surmaheitlus... Noh, lähme üles!»

«Said endale raudpuusärgi,» pomises Martšenko mööda laevatreppi üles astudes.

Allveelaeva tekil kastis laine Štšedrini uuesti märjaks ja ta hakkas nii tugevasti vabisema, et suutis vaevu vastata vanemohvitseri küsimustele. Pool-Vitja silmitses Štšedrini tähelepanelikult.

«Minge miinilaevale tagasi,» ütles ta. «Siin aitab ka kolmest madrusest.»

«Oh ei, pole mul midagi viga,» vastas Štšedrin ja püüdis naeratada, aga naeratusest ei tulnud midagi välja. «Sain ainult märjaks.»

Pool-Vitja ohkas korra ja pöördus kõrvale. Sakslasest madrus võeti kätele ja tõsteti sõudepaati. Ta matustas unes huuli, aga ei ärkanud.

Paat sõitis «Smelõi» poole. Miinilaev ajas suitsu ja õõtsus lainetel, otsekui vangutades etteheitvalt pead.

Štšedrin istus süngena paadis ja katkendlikud mõtted keerlesid tema peas. Kui praegu ema seda teaks! Ent emale oleks isegi raske jutustada kõike, mida ta oli näinud. Sellest ei saanud üldse kellelegi rääkida.

«Ise pistavad pea tulle,» ütles ta valjusti.

Aga keegi ei pööranud tema sõnadele tähelepanu. Madrused sõudsid, Pool-Vitja aga istus, sinelikrae üles tõstetud, ja tema ilme polnud põrmugi sõiamehelik. Tillukest kasvu, väikese ruske ja märja habemega ning pundunud näoga — sellisena meenutas ta maa-arsti.

«Aga sa ise pistad ju samuti,» mõtles Štšedrin ja hakkas meelde tuletama, kuidas tema oli sõtta sattunud. Ei, muidugi polnud ta ise läinud, vaid teda võeti. Tähendab, kellelgi on võim tema elu üle, tema ema armastuse, tema saatuse üle.

«Aga kellel siis, kellel?» küsis Štšedrin. «Tsaaril?» Tsaari üle oli tema perekonnas alati muiatud, nimetatud teda puupeaks ja mündris lakkekrantsiks.

«Maarianhaminas jõuan selgusele,» mõtles Štšedrin. Praegu polnud tahtmist mõelda. Praegu oleks tahtnud riidest lahti võtta, asemele heita, end üleni teki sisse mässida ja und näha — neid unenägusid, mis alatasa katkevad nagu imepeened härmalõngad.

Kuid siiski, miks näiteks Pool-Vitiale, tagasihoidlikule inimesele, kel lastekari kodus, änti kätte terasest aparaadid, mis on loodud selleks, et nendega elavat inimkeha tükkideks rebida, raiuda, lõigata.

«Meie teadvuses on tekkinud mingi viga,» mõtles Štšedrin. Ta meenutas oma repetiitorit, üliõpilast Raikovitšit. See näljane ja pilkehimuline noormees tegi ainult üks kord juttu sõjast, siis kui Štšedrin astus merekooli.

«Mina tunnistan,» ütles ta, «ainult üht sõda. See on paratamatu ja isegi soovitav. Ma räägin sõjast, mis on sihitud kõikide sõdade vastu maailmas, sõjast mitte rahvaste vahel, vaid sõjast, kus ühel pool on need, kes tahavad elada rahu, ja teisel pool need, kes elavad sõjast.»

Paat lähenes «Smelõile». Ahtrist lasti alla köisredel. Štšedrin ronis vaevaga üles. Tema ees ronis Pool-Vitja ja selle sineli märjad hõlmad löid Štšedrinile vastu nägu.

Štšedrin märkas, et pärast lahingut olid madrused ja mõningad ohvitserid kaotanud oma endise «sõjameheliku ilme». Nad olid rusutud, käisid kühmus ja peaaegu igauhe silmis oli seesama rahutus mis Štšedrinilgi, rahutus lahingus sündinud ning lõpuni mõtlemata mõtete pärast.

«Smelõi» sõitis pikkamisi, sageli käiku aeglustades, et mitte katki rebida puksiirköit, Maarianhamina poole.

Ilm muutus. Tuul vaikis. Keskpäeval murdis päikese arglik valgus läbi pilvede. «Smelõi» lipp oli lastud poolde vardasse.

Štšedrin lamas oma kajutis, oigas valudest liigestes, tõmbas nägu kipra ja kõhis. Ta suigatas tihti. Teda äratas laevavelsker. Velsker tõi Štšedrinile teed ja kibedaid pille. Štšedrin neelas need nurisemata alla ja uinus uuesti.

Ta nägi unes, nagu kukuks ta öösel külma vette. Visisedes pörkas vesi tema kuumavast kehast eemale ja läbi lumekübemete nägi ta, kuidas «Smelõi» ahtrituli peaaegu taevani lendas ja seejärel veekuristikku langes, lendas üles, langes ja kustus, loojudes nagu täht pilkase öö silmapiiril.

Štšedrin hüüdis unes ema. Ta vähkres, heitis teki pealt ja tema palavikus õhetav nägu, mida piirasid niisked sassis juuksed, sarnanes haige poisikese näoga.

Štšedrin oli tol ajal ainult kahekümneaastane.

Maarianhaminas viidi Akerman ja Štšedrin laatsaretti. Štšedrinil algas kopsupõletik.

Laatsaret oli vanaaegne, ehitatud 19. sajandi algul. Peaaegu oma sada aastat, kuni ilmasõjani, oli laatsaret tühi seisnud. Ahvenamaa elanikud olid terved, punapõksed, haigestusid harva.

Kivipõrandate tõttu oli laatsaretis külm ja kõik kõmises vastu — arsti sammud kajasisid juba kaugelt. Štšedrin ja Akerman kuulasid läbi poolune, kuidas tuli kahhelahjudes praksus. Kahhelkividel olid sinakad purjelaevad, rohmakad ja künasarnased. Laevad lasksid kahuritorudest välja ümarikke suitsukerasid.

Sel talvel oli laatsaretis eriti tühi ja kõle. Lähenes veebruari lõpp. Venemaal algas revolutsioon. Laevastik mässas ja laatsaretiga polnud kellelgi tegemist. Akerman ja Štšedrin unustati nagu hoopis.

Ainuke sõnumitooja, kes tuli siia kaugest maailmast, kus akende taga undasid laevasireenid ja helises kevadine sula, oli arst — venestunud rootslane, kes oli kogu eluaja elanud Ahvenamaal.

Tema hallid juuksed oli sassis ja turris, kitlihõlmad ei püsinud kinni. Alalõpmata lagistas ta kabinetis omaette naerda ja tema naer kajas laatsareti kõige kaugemaisse nurkadesse.

Štšedrinile meeldisid arsti külastused. Temaga koos tungis palatisse tubaka ja piirituse eluküllast lõhna. Doktor surus kõrva vastu Štšedrini rinda: doktori juuksed olid alati niisked, küllap sulast ning udust.

Mida ligemale tuli kevad, seda sagedamini oli saar uduga kaetud. Udu kisendasid kajakad, kilkasid lapsed, ühel õhtul aga äratas Akerman Štšedrini ja nad kuulasid kaua, kuidas akende taga, tihedas udus, müriks pidulikult ja võidukalt «Marseljees».

«Kodanikud, relvade juurde!» hüüdsid hõbepasunad. Neid summutas kõmisev ja ähvardav «hurraa».

«Need on ju meie madruste hääled,» ütles Akerman. «Kehvasti läheb nüüd vereimejatel, oi kui kehvasti! Vihaleaetud rahvas on tunginud türannide lossidesse!»

Akermani jalg paranes ja mees hakkas jälle nalja heitma.

Ükskord tuli Martšenko.

Ta rääkis, et teda valiti «Smelõi» laevakomitee esimeheks, ja tõi Štšedrinile ja Akermanile meeskonnalt kingitusi — paberosse, kaks kuivanud apelsini ja paki viimaste päevade ajalehti.

«Kuule, Martšenko, me oleme ju ikkagi ohvitserid,» ütles Akerman. «Aadlisugu, siniveri ja nii edasi.»

Martšenko muigas.

«Olete niisama hästi kui meie mehed. Mis ohvitserid te, vabandage, olete! Ohvitserid on koerad, teie aga olete üliõpilased. Teil on arusaamine teine.»

«Mis siis ikka,» lausus Akerman, «ehkki me pole ära teeninud, aga seda suurem tänu. Niisiis vihume revolutsiooni teha lõpuni.»

«Mõistagi lõpuni.»

Martšenko tõusis püsti. Tal oli kiire madruste miitingule.

«Kus meeskonnad miitinguid peavad?» küsis Akerman. «Laevadel?»

«Miks laevadel! Laevadel on kitsas. Koguneme suruuaiale.»

«Sobiv koht!» muigas Akerman.

«Kõige sobivam,» kinnitas Martšenko tõsiselt. «Suruuaial on üks kalm, madrustele on see meelepäraseks saanud. Selle kalmu juurde kogunetaksegi, kõneleja seisab otse kivi peal, rahnu otsas, ja nii peetakse oma madrusekõnesid.»

«Kelle haud see on?»

«Näikse,» sõnas Martšenko kahetsusega, «et pean teile sellest jutustama, muidu olete nagu kuivamaa rahvas kunagi, kes tuhkagi ei tea. Selle kivi all puhkavad soldat Semjon Tihhonov ja lipnik Bestužev. Nad on sinna koos maetud juba Nikolai I ajal. Muidugi mõista, kui madrused seda hauda nägid, oli neil huvitav teada, miks ohvitser ja soldat on sinna üheskoos maetud ja ühe suure kivi alla. Madrustel oli huvitav seda teada saada ja nad uurisid kohalikelt elanikelt kõik välja. Teate ise, et ega olegi säärast asja maailmas, mida tubli madrus välja ei uuriks. Muidu ei oleks ta madrus. Nõnda siis tuhnisid madrused välja, et sada aastat tagasi olid siinkandis käredate talved ja laht külmus servast servani kinni. Nüüd seda enam pole. Nüüd, näete ise, on talv siin vesine: lumi ja udu ja vihm, puhad lörts... Sada aastat tagasi oli Peterburis ülestõus. Üks neist, kes sellesse ülestõusu segatud oli, põgenes, laskis jalga tsaari võlla eest. Tuli mööda jääd sellesama saareni, tahtis Rootsi pääseda ja langes lõksu: mine tea, kas sandarmid või ohvitserid nabisid ta kinni. Ja oleksidki tema elupäevad loetud olnud, kui mitte toosama soldat Tihhonov ja lipnik Bestužev poleks aidanud tal

põgeneda. Aitasid mehe hädast välja, aga ise said hukka.»

«Kuidas nad siis hukka said?»

«Sellest räägitakse mitut moodi. Kes räägib, et nad lasti kasarmute ees maha; kes räägib, et aeti läbi kadaliipu ja maeti kõrvuti ühte hauda.»

«Ohvitseri ei võidud läbi kadaliipu ajada,» ütles Akerman.

«Eks siis tehti seda kuidagi teisel viisil, aga surmast ta igatahes ei pääsenud... Magage, paranege, praegu on väljas lõbus.»

Martšenko jättis hüvasti ja läks minema.

Štšedrin lamas suletud silmi. Ta meenutas ema jutustusi vanaisast, tädikeste vaimustatud jutte, mille üle tema oli naernud, ja see, mis talle lapsepõlvest saadik oli tundunud väljamõeldisena, omandas ühtäkki reaalse ilme, väljus nende perekonna kitsast ringist, sai ootamatu tähenduse ja kõla uutes revolutsioonilistes aegades, sai tuntuks mitte ainult talle endale, emale ja tema kentsakatele tädikestele, vaid sadadele madrustele. Täheleb, vanaisa oli tööpoolest kunagi siin olnud ja noil karmidel ning hirmsatel aegadel oli leidunud kaks inimest, kes ohverdasid oma elu, et päästa teda hukkamisest. Nende inimeste kangelastegu näis Štšedrinile märksa üllamana kui vanaisa kangelastegu. Ja mida rohkem Štšedrin sellele mõtles, seda tugevamini ta erutus.

«Kuule, Akerman,» küsis ta vaikselt, «kuidas nende nimed on?»

«Kelle?»

«Nende kahe, kes on koos maetud.»

«Soldati nimi on Tihhonov, lipniku oma Bestužev.»

Štšedrin oleks tahtnud Akermanile vanaisast jutustada, aga ta ohjeldas end: kõige rohkem kartis ta pilget ja umbusaldust. «Mis pagana dekabristi järeltulija sina, Šaša, ka oled!» ütleb Akerman. «Sa lähed ju Roseni ees verest välja ega oska madrustega suhelda. Sa oled niru mis niru, aga mitte dekabristi pojapoeg.»

Pimenes. Aknavõrestiku taga lõõskas rohekas eha.

Koridorist kostsid sammud. Astus sisse lõbus sagrine doktor. Tema järel talutas sanitar seljast toetades rütsakat, musta habemega meest. Uus haige pandi ase-

mele. Ta jäi oma pungis silmadega iroonilisel pilgul lakke vahtima ja vaikis.

Arst hõõrus käsi.

«Olge lahked, noormehed,» ütles ta, «saate endale veel ühe kaaskannataja. Kolmekesi on lõbusam.»

Štšedrin lamas silmi avamata. Ta oli üsna väsinud jutuaajamisest Martšenkoga ja vanaisale mõtlemisest. Ta tahtis magada.

«Ma nõuan, doktor,» lausus uus haige teravalt (Štšedrin avas silmad ja tõstis kähku pisut pead), «et te mind esimesel võimalusel Helsingisse saadaksite, siinne ravi ei rahulda mind.»

«Härra kapten,» ütles Štšedrin, «Helsingist te abi ei saa.»

«Kuidas nii?» küsis uus haige jultunult. «Mis te seletate, poisike!»

«Ma pole poisike, vaid revolutsioonilise laevastiku ohvitseri ja kõigele lisaks köögitüdruku poeg,» vastas Štšedrin. «Me oleme teiega kohtunud Tallinnas jõulupuul. Kas olete unustanud?»

«Kujutlege, ei mäleta,» vastas kapten tighedalt. «Ei mäleta sellist õnnelikku juhust oma elus.»

Štšedrin tõusis istukile ja pöördus kohkunud doktori poole.

«Koristage meie juurest see kaabakas!»

«Nonoh!» hüüatas kapten ennast kergitades. «Teil on tegemist flotilli komandöriga.»

«Aga teil tuleb tegemist flotilli madrustega,» vastas Štšedrin kahvatades. «Doktor, see ohvitser solvas minu juuresolekul naist ainult sellepärast, et see naine oli vaene ja halvasti riides. Nüüd kavatseb ta laevastikust Helsingisse deserteerida. Nagunii, kui mitte siin, siis Helsingis õiendavad madrused temaga arveid.»

«Ishias on küllalt mugav haigus,» pomises Akerman. «Valutab ja midagi pole näha. Aga teinekord on ka vastupidi: ei valutagi, aga ikka pole midagi näha.»

Kapten istus. Ta vaatas mitšmaneid raevuste silmadega, tema habe vöbises ja meelekohtadel paisusid jämedad veresooned.

«Vait!» kisendas ta järsku vinguva häälega.

«Jumal hoidku!» ütles Akerman ja pigistas kõrva

linni. «Kui te veel kord niiviisi röögatate, ei jää meist midagi järele. Halastage meie peale, härra kapten!»

Kapten kargas püsti ja astus veidi lääbates palatist välja. Tema hommikumantel lohises mööda põrandat. Doktor ja sanitar läksid talle järele. Doktor vangutas etteheitvalt pead.

Kapten pandi kaugemasse palatisse, aga kahe päeva pärast tulid öösel madrused, vahistasid ta ja saatsid konvoiga Helsingisse, Balti mere laevastiku keskkomiteesse.

Aprillis lasti Štšedrin haiglast välja. Arst keelas tal laevale tagasi minna. Kaks-kolm nädalat pärast haigust pidi Štšedrin kosuma ja puhkama.

Doktori nõuandel üüris Štšedrin toa kalur Peter Jakobseni juures.

Väike vana maja seisis otse vee ääres. Maja oli mitmevärviline: seinad sinised, luitunud, akna pealisliistud ja ukSED oranžid, aga sees oli igal toal oma värv, mis kunagi oli ere olnud.

Štšedrini tuba oli kollaseks värvitud ja selle seintel rippusid Jakobseni esivanemate pildid.

Hommikuti puusängis lamades silmitses Štšedrin neid voodi kohal rippuvaid esiisaid, kitsaste karmide huultega mehi — kipreid ja lootse, kes olid kunagi elanud selles majas.

Siinsamas rippusid ka nende tütarde — heledasilmete, lahke näoilmega neidude — ja kaasade — kuivete eidekete pildid. Eidekesed istusid piltidel sirgelt nagu väejuhid, soonilised käed kõvasti põlvedele surutud.

Fotode keskel oli ainult üks pastellportree. See kujutas noort naist kõrgele kaarduvate närviliste kulmudega, mornilt säravate silmadega ja väikese puhtajoonelise otsmikuga. Vaadates seda portreed mõtles Štšedrin alati, mida küll tegi see naine siin armetus kalurite linnakeses, kus sada aastat tagasi oli ainult kolmsada elanikku.

Jakobseni maja oli puhas ja vaikne; ainult vahetevahel laulis Jakobsen köögis kurvameelseid laule ja lõi jalaga takti, pusides vanade võrkude kallal.

Jakobsenil oli kolmeaastane tütar, aga ta ei elanud vanemate, vaid doktori juures. Doktoril ja tema naisel

polnud lapsi ja nõnda kasvatasid nad tüdrukut ning kavatsesid anda talle hea hariduse. Tütarlapse nimi oli Marie.

Jakobseni naine Marta oli väga hajameelne. Iga päev kees tal piim üle või näppas kass praetud kala lahti jäetud kapist. Jakobsen naeris naise üle heatahtlikult.

Kogu see elu jättis Štšedriline säärase mulje, nagu oleks ta korraga kandunud oma kümmekond aastat tagasi, mingile patriarhaalsele maale, kus liiguvad veel postitõllad ja tubades peetakse väikestes puurikestes kilke, kes toovad õnne.

Imelik oli neis vanaaegsetes tubades istudes lugeda ajalehti, mis hõõgusid revolutsioonipäevade innust. Ajalehed olid tulvil üleskutseid, meelepaha, jahmatama panevaid uudiseid, teateid Lenini saabumisest Venemaale.

Lenini nimi kõlas juba madruste miitinguil. Ta oli kõikjal. Nobedad miinilaevad kandsid teda laiali mööda karmi Balti merd. Raadio andis teda ragisedes ja sädemeid pildudes edasi liinilaevadele, rannapatareidele, kaldakindlustele, allveelaevadele. Signalistid panid ta ümber lippude kirevasse keelde.

See nimi kandus üha kaugemale, ta kasvas, temast sai Balti laevastiku meremeeste lipp ja lootus. Sellesse nimesse oli kätketud madruste rahulolematust, nende tahe, nende ohjeldamatu revolutsiooniline ind.

«Ülemaailmse sotsialistliku revolutsiooni koit on juba tõusnud,» ütles Lenin, kui teda võeti vastu Soome vaksalis.

Need sõnad levisid üle kogu laevastiku. Näis, nagu oleks merigi võidukalt kohisenud ja korranud neid sõnu, kandes randa võimsaid sädelevaid veemägesid.

Štšedrin oli elevil. Ükskord käis ta miinilaeval miitingul ja pidas isegi, pisut sõnadesse takerdudes, tulise kõne.

Madrused aplodeerisid talle kaua või, õigemini öeldes, tagusid kokku kivikõvu, rakkus pihke ja kandsid siis Štšedrini kätel miinilaevalt kaldale — küllap vist kaastundest, sest Štšedrin seisis erutuhest vaevalt jalul.

Akerman käis karkudel. Tema suhtus revolutsioonis asjalikult; istus laevakomitees ja vaidles kangekaelselt juhtkonnaga tatrapudru, puhkuste, lisa-ihupesu ja mad-

ruste muude eluliste vajaduste üle. Nüüd heitis ta vähem nalja ja üksnes haruharva, Štšedrini juurde sisse astudes, lausus endisi lemmikfraase:

«Tsaarivalitsuse madu on helootide paljaste jalgadega põrmuks tallatud. Ülestõusu punalipp lehvib tohutu maa kohal.»

Štšedrin ärkas väga vara. Aias vidistasid linnud. Mere kohal lasus tuulevaikuse silmipimestav vine. Jahedalt helkides sillerdas meri sadade miilide takka, voogas vastu graniitkaldaid ja puhus nagu laps vallatult näkku sooja tuuleõhku.

Štšedrin läks surnuaiale. Võimatu oli säärasel pidulikul hommikul toas istuda. Pealegi oli Štšedrin ammu otsustanud ära käia Tihhonovi ja Bestuževi kalmul.

Kaljupragudes tärkasid haprad valged lilled. Štšedrin noppis mitu õievart.

Kalmistul sattus Štšedrin «Smelõi» poolt kinnipüütud Saksa allveelaeva meremeeste hauale ning luges kaua nende nimesid.

Ühe samblaga kaetud rändrahn juures nägi Štšedrin Martat. Ta istus, nagu alati, pisut hirmunud ilmega ja vaatas Štšedrinile naeratades otsa. Tal olid käes tumedad kuuseoksad. Nähtavasti oli ta need kaasa toonud, et panna omaste hauale. Štšedrin teadis, et aasta tagasi oli Martal surnud nelja-aastane poeg.

Štšedrin läks Marta juurde ja teretas. Marta rääkis vene keelt halvasti. Aga nad mõistsid siiski teineteist.

Štšedrin luges kirja hauakivil ja imestas. Hauakivi oli rootsikeelne, aga Štšedrin sai sellegipärast aru, et alla on maetud keegi kahekümne nelja aastane naine, Anna Kristine Jakobsen, kes suri 1827. aastal.

«Kas ta on teie sugulane?» küsis Štšedrin.

Marta vaatas talle naeratades otsa, kuid ei saanud aru.

«Kes see on?» kordas Štšedrin ja puudutas käega hauakirja.

«Anna,» sõnas Marta, «Peteri vanaema. Tema pilt on teie toas. Niisugune armas. Ta suri sel päeval.»

Štšedrin noogutas pead. Ta taipas, et see on tolle kummalise naise kalm, kelle portreed ta oma toas laua kohal nii sagedasti oli silmitsenud.

«Aga mina otsin,» ütles Štšedrin, «Pavel Bestuževi hauda.»

Marta tõusis püsti ja viis Štšedrini suure kivi juurde. See oli maa sisse kasvanud ja madruste saabastest lähima hõõrutud. Tema ümber rohetas sammal. Štšedrin aetas lilled kivile. Kunagi oli ta naernud oma tädikeste sentimentaalsuse üle, nüüd aga tundis ise mingit seletamatut erutust nende inimeste kalmu ees, kes olid päästnud tema vanaisa.

«Siin puhkavad head inimesed,» ütles ta Martale, «nad päästsid surmast minu vanaisa.»

Marta noogutas rõõmsalt pead.

«Te ütlesite — «minu vanaisa»?»

«Jah.»

Marta hakkas midagi rääkima rootsi- ja venekeelseid sõnu segamini ajades. Ta kahmas Štšedrinil käisest ja vaatas talle otsa. Ta naeris ja isegi tema põsed läksid roosaks.

«Ma ei saa aru,» ütles Štšedrin.

Marta kortsutas kulmu, otsides venekeelseid sõnu, aga neist tuli puudu ja Štšedrin ei saanud jälle midagi aru.

Marta hammustas pahaselt huult ja talle tulid pisarad silma. Ta lõi käega ja seadis kärmesti sammud linna poole. Štšedrin vaatas talle nõutult järele. Tuul ajas lehvimäe naise laia seeliku. Marta astus tagasi vaatamata.

«Millega ma teda ometi solvasin?» mõtles Štšedrin segaduses. Istus kalmu juurde ja süütas suitsu. Kahvatu, alles nüüdsama ilmale tulnud liblikad lendasid ümberringi, soojendades end päikesepaistel.

Štšedrin jõudis koju. Martat ega Petrit polnud. Ainult kõuts hulkus toast tuppa ja käänas ennast edevalt uksepiitade ümber.

«Jälle näppasid kala, mis?» küsis Štšedrin.

Kass näugatas kahedalt.

Štšedrin võttis seinalt Anna Jakobseni portree ja silmitses seda kaua. Štšedrin polnud veel kedagi armastanud. Tõsi, üksvahe Peterburis käis ta liuväljal, et eemalt vaadata sihvakat neiut, gümnaasiumiõpilast, kes seal iga päev uisutas. Kui neiu kukkus ja jalamaid üles

hüppas, lund sõrmkinnastelt raputas ning ripsmeid pilgutas, et vabaneda nende külge jäänud lumehelvestest, hakkas Štšedrinil süda peksma. Ent varsti kadus neiu liuväljalt ja Štšedrin unustas ta.

Štšedrin vaatas portreed, Anna valulisi, õrnu huuli ja mõtles, et seda naist võiks ta armastada piiritu andumusega. Mingi nukker salapära peitus selles näos.

Štšedrin võpatas ja riputas portree oma kohale: majja tuli keegi.

Uksele koputati. Štšedrin hõikas:

«Astuge sisse!»

Uks paiskus lahti ja lävel seisis doktor. Tema valged juuksed olid veel rohkem sagrais kui tavaliselt, silmad sädelesid ja näol säras pidulik naeratus. Doktor selja taga seisis Peter ja häbelik Marta.

«Tere, mu sõber!» kõmistas doktor ja pigistas Štšedrinil kätt. «Tulin teile tõlgiks... Astuge sisse!» hüüdis ta Jakobsenidele. «Istuge neile toolidele ja rääkigem siis.»

«Aga mis on siis õieti juhtunud?» küsis Štšedrin hämmeldunult.

«Silmapilk saate teada!» hüüdis doktor ja puhkes naerma. «Silmapilk saate kõik teada, aga ennekõike suudelge seda naist ja seda tohmanit, Peter Jakobseni. Noh!»

Doktor kõmistas nõnda valjusti «noh», et klaasid vanades raamides kilisesid ja kõuts lendas, händ jalge vahel, toast välja.

«Tubli,» sõnas Štšedrin naeratades. «Olen alati valmis suudlema neid inimesi, aga ütelge ometi, jumala nimel, mida see tähendab?»

«Suudelge!» hüüdis doktor ja pörutas jalaga.

Marta astus arglikult Štšedrini juurde, pühkis puhta põlleservaga huuli ja nad suudlesid. Peter andis kaluri kombel kolm korda suud ja torkis Štšedrini põske oma karvase lõuaga.

«Nüüd saate siis teada,» sõnas doktor pidulikult, «et isegi kahekümnendal sajandil võib juhtuda imesid. Olen tüdinud neid ainult raamatuist leidmast. Tihtipeale ütlen naisele: «Asjata tunned sa Ahvenamaal igavust. Siin jutustab iga päev oma huvitavaid lugusid. Päevad

mööduvad meist nagu head tuttavad ja sul hakkab ütle-
mata kahju meie saartest, kui sa siit ära sõidad.» Eks
otsustage ise. Kus te olete hinganud säärast õhku nagu
meil? Kus olete näinud nii selget ja puhast merd? Mitte
kuskil! Millal olete elanud nii heade ja ausate inimeste
keskel? Mitte ialgi!»

«Kõik see on nõnda,» nõustus Štšedrin, «aga ma ei
saa millestki aru. Mis ime siis nüüd on juhtunud?»

«Asume asja juurde,» ütles doktor. Ta istus ja sasis
oma juukseid. «Kui siin mingit arusaamatust pole, siis
olete teie selle dekabristi järeltulija, kelle päästsid siin,
Ahvenamaal, kaks venelast, sõdur ja ohvitser.»

«Jah,» ütles Štšedrin, «see paistab olevat tõepoolest
niiviisi. Aga kust te seda teada saite?»

«Martalt,» ütles doktor, «te ise rääkisite talle sellest.
Siinsete meremeeste hulgas on palju sugulusastmeid.
Meile tunduvad need kummalised. Meie tunnistame
ainult veresugulust, aga need lihtsameelsed tunnista-
vad veel päästetute ja päästjate sugulust. Kui ühest
perekonnast keegi päästab teise pere inimese, siis saa-
vad pered sugulasteks. Hea komme. Elu merel on oht-
lik, päästmist tuleb tihti ette ja see on lõppude lõpuks
viinud selleni, et peaaegu kõik saare elanikud on saa-
nud sugulasteks. Ning saare seaduste järgi on Peter
Jakobsen, Marta ja nende tütar Marie, keda mina kas-
vatan, mõningal määral teie sugulased.»

«Aga minu vanaisa päästsid ju vististi venelased!»

«Te ei tea nähtavasti mitte midagi. Teie vanaisa
päästsid lipnik Bestužev ning tema naine. Tema port-
reed näete praegu enda ees. See ta on.»

Doktor osutas Anna portreele. Või see siis oligi see
erakordselt veetleva näoga naine!

«Jakobsenide perekonnas,» jätkas doktor, «elab
mälestus kõigist sündmustest, mis on seotud teie vana-
isa päästmisega. See on mõistetav. Kujutlege lihtsat
perekonda, kus sadade aastate kestel midagi ei juhtu-
nud. Mehed teenisid madrustena, aga vanas põlves hak-
kasid kalureiks. Naised elasid üksnes kodule ja lastele.
Kõneldakse, et Jakobsenid olnud varem jõukad ning
neil olnud isegi oma purjelaevad, aga kõik see oli väga
ammu. Viimane kipper, Anna isa, laostus ja oli vanas
eas ainult majakavaht Örasgrundis. Aga ta jõudis oma

tütrelle Stokholmis hariduse anda. See oli haruldane
neiu. Niisiis kujutlege, et see hea ja igav perekond
sattus järsku erakordsete ning kurbade sündmuste kee-
risesse. Nende majja asus elama noor vene ohvitser
Bestužev. Ta võeti korterisse vastu tahtmist. Vanamees
kartis ega sallinud venelasi. Ohvitser armus Annasse.
Ka Anna hakkas ohvitseri armastama; ta oli sügavate
tunnetega ning tujukas neiu. Vanamees ei tahtnud kuul-
dagi abiellumisest venelasega.» Doktor vaikis, et süü-
data paberossi. «Ja siis vahistatigi saarel dekabrist. Ta
tahtis üle külmunud lahe jää Rootsi pääseda, sattus
vahisõdurite kätte ja nabiti kinni. Siinsed kalurid ja
kiprid sattusid ärevusse. Tekkis mõte päästa vahialune,
vabastada ta ja viia laevaga Rootsi. Pavel Bestužev
asus salanõu etteotsa. Siis läks Anna isa süda pehmeks,
ta hakkas uskuma venelase üllameelsust ja lubas tütrele
Bestuževile mehele minna. Kuid saatus tahtis teisiti:
Bestužev tapeti mõne päeva pärast duellil. Vahialune
pögenes Anna ja meremeeste abiga.»

«Mis oli duelli põhjus?» küsis Štšedrin.

Doktor arutas Peteri ja Martaga veidi aega rootsi
keeles ning vastas:

«Bestužev lõi ohvitserile näkku selle eest, et too
dekabristiga jämedalt käitus. Ohvitser tappis ta.
Kaheksa kuud pärast Bestuževi surma sündis Annal
temast poeg. Peteri isa. Anna suri peatselt. Ta oli kaua
haige ja teda peeti isegi pisut nõdrameelseks.»

«Küsi neilt,» lausus Štšedrin, «kes on see sõdur,
kes on maetud koos Bestuževiga?»

Doktor rääkis jälle Jakobsenidega veidi rootsi keeles
ning kehtas õlgu:

«Nad ei tea. Räägitakse, et sõdur suri pärast kada-
lippu. Mille eest teda läbi kadalipu aeti, pole neile keegi
kõnelnud. Arvatakse, et dekabristi aitamise pärast.»

Štšedrin vaatas Peterile otsa. Peter patsutas talle
õlale ja hakkas naerma. Ta pöördus Marta poole ja ütles
naisele midagi, nähtavasti tähtsat. Marta läks kärmesti
välja ja tuli tagasi väikese vana nahkköites raamatuga.
Ta ulatas selle Štšedrinile.

«See on Bestuževi raamat,» ütles doktor. «Ainuke
reliikvia. See leiti Anna juurest.»

Štšedrin võttis ettevaatlikult raamatu, avas tiitellehe

ja luges: «Jevgeni Baratõnski. Eda. Soomemaa jutustus.»

Marta lausus kartlikult midagi doktorile. Too tõlkis:

«Raamatu vahel on kiri. See jäi samuti Annast järele. Ta ei lahkunud sellest iialgi.»

Štšedrin lehitses raamatut ja võttis selle vahelt mõned hanesulega täiskirjutatud kõvad koltunud paberilehed. Kirjutaja oli ilmselt rutanud. Lehel oli palju tindipritsemeid.

«Anna,» luges Štšedrin, «olen suurt pattu teinud, et pole öelnud sulle sõnagi eelseisvast duellist.»

Kiri lõhnas kuivatatud lavendli järele.

Štšedrin luges kirja, tõmbus morniks ja tema käed hakkasid nii tugevasti värisema, et ta pidi kirja lauale panema, sest ei tahtnud reeta oma erutust.

Doktor ja Jakobsenid püüdsid Štšedrini mitte vaadata. Doktor koputas sõrmedega vastu lauda ja ümises omaette laulda. Ta tegi seda ainult tugeva hingelise rahutuse silmapilkudel.

... Peaaegu terve öö Štšedrin ei maganud. Ta luges mitu korda Pavel Bestuževi kirja, luges läbi Baratõnski «Eda» ja jäi pliiatsikriipsuga äramärgitud kohtade juures mõtlema. Eriti sööbisid Štšedrinile meelde kaks rida:

Tuisk, millal, millal pühid sootuks
maa palgelt minu kerged jäljed?

Valge öö kumas akende taga. Vesi helkis nagu õhuke hõbekile. Põhjamaa videvikus hõõgus loojangupuna. Rohu ja niiskete kivide lõhna tungis tuppa ühes lindude häältega.

Säärastel öödel näib kõik kaunis, isegi kõige tavalisemad inimnäod. Seda kaunim näis Anna nägu.

«Meie kannatused ja hukkumine,» luges Štšedrin reakirjast, «lõikavad südamesse paljudele.»

«Mis teha, et täide saata seda ettekuulutust?» mõtles Štšedrin. Kui ta oleks poeet või rahvatribuun, leiaks ta sõnu, et jutustada tuhandetele inimestele Pavel Bestuževi ja Anna saatusest ning äratada kaastunde võimsat jõudu. Kuid isegi kirjast emale ei leidnud ta selleks sõnu.

«Aga kas on seda üldse tarviski?» mõtles Štšedrin.

Nii vanaisa kui ka Bestužev uskusid tasumistundi. Ja tasumistund tuli. Eks need madrused, sõdurid, töölised, miljonid talupojad, kes läksid revolutsiooniga kaasa, nagu lähuvad tuulega kaasa puurist pääsenud linnud, tasugi kätte vanaisa, Bestuževi, Tihhonovi eest, eks nemad võitlegi vaba maa eest, millest esiisad unistasid sada aastat tagasi?

Bestuževi kiri oli Štšedrini jaoks nagu testament, nagu üleskutse, nagu kauge karje raske ning verise sajandi sügavusest: «Ärge unustage meid, õnnelapsed!»

Mõne päeva pärast sai «Smelõi» käsu sõita Helsingisse. Štšedrin kolis üle miinilaevale.

Jakobsenid suhtusid temasse viimastel päevadel nagu lähedasesse sugulasesse. Marta askeldas kogu päeva köögis ja kostitas teda lihtsate maitsvate toitudega. Ta valmistas neid nii hästi, kui iganes oskas. Peter vestles Štšedrini ühtepuhku revolutsioonist, endistest aegadest, sõjast, viis teda randa ning näitas talle oma vana paati ja võrke.

Koos Marta ja Peteriga läks Štšedrin ükskord doktorile külla. Jakobsenid tahtsid talle näidata oma tütart. Nad kutsusid teda juba Štšedrini sugulaseks ja olid uhked selle suguluse üle.

Doktori kodus säras kõik seda laadi imelisest puhtusest, mida võib harilikult näha ainult põhjamaalaste kodudes. Põrandad, seinad, aknad, toidunõud ja isegi laed lausa hiilgasid.

Štšedrin ei saanud lastest põrmugi aru. Kui tema juuresolekul kõneldi, et laps on ilus, oli ta nõus, ehkki polnud ise iial märganud ilusaid ega inetuid lapsi. Talle tundus, et kõik lapsed, välja arvatud harvad erandid, on üksteise sarnased. Ja praegugi oli ta meelsasti nõus sellega, et tüdrukuke on hästi kena.

Štšedrin pandi diivanile istuma. Tüdruk istus tema kõrvale. Ta silmitses tükk aega kuldpaelu Štšedrini käisel ja katsus neid ettevaatlikult sõrmega.

Štšedrin hakkas doktoriga vaidlema selle üle, kas Skandinaaviamaades tuleb revolutsioon. Vaidluse katkestas doktori tüseda kaasa hüüatus.

Seni kui Štšedrin vaidles, oli tüdruk jõudnud ühe paela tema käiselt lahti harutada. Ta oli harutanud üpris ettevaatlikult, pisikeste kääridega.

«Nad armastavad kulda nagu harakad,» hakkas doktor naerma.

Tüdruk kohkus ära ja peitis pea Marta sülle.

Doktori kaasa pani ette sarvraamidega prillid, otsis välja kastikese niitide-nõeltega ja õmbles paela külge. Mitmevärvilised niidikerad lebasid karbis nagu siilid — nad olid üleni nõelu täis.

Enne ärasõitu tuli Peter Štšedrin juurde ja ütles, et nemad Martaga paluvad teda võtta mälestuseks kirja ja raamatu ning lisaks veel Anna portree. Štšedrin oli liigutatud. Nad kinkisid talle selle, mida nende perekonnas kui kalleimat aaret oli põlvest põlve edasi pärandatud.

Helsingis kutsuti miinilaeva komandör Rosen ära Peterburisse. Pool-Vitja lahkus laevalt haiguse tõttu ja «Smelõi» komandöriks määrati Štšedrin.

Päevad, nädalad, kuud möödusid lakkamatus pinevuses: miitinguil, vaidlustes, kus hääled kähedaks karjuti. Ajutise Valitsuse vastu puhkeva vältimatu ülestõusu ootuses.

Sündmused arenesid tormiliselt. Juulidemonstratsioon Petrogradis, Lenini minek põranda alla, Balti laevastiku meremeeste täitevkomitee laialisaatmine. Ajutise Valitsuse poolt, üldstreik Helsingis. Augusti algul murtisid sakslased rindest läbi, vallutasid Riia ja Kornilovi polgud alustasid pealetungi Petrogradile.

Osa «Smelõi» madruseid Martšenko juhtimisel läks rindele võitlema Korniloviga. Miinilaev jäi tühjaks.

Suvi oli tuuletu. Ta näis Štšedrinile ebatavaliselt soe ja vaikne; võib-olla sellepärast, et laevastikus ja linnas möllas kõikjal äike.

Emalt kirju ei olnud.

Štšedrin käis tihtipeale all masinaruumis ja määris ning hõõrus koos mehhaanikutega jahedaid metalloosi. Masinad, niisama nagu inimesedki, olid otsekui möödapääsmatute sündmuste ootel.

Saabus sügis, niiske ja soe. Kollased lehed olid uudest viimseni läbi imbunud ja vallandusid nüüd jahe-
dast rõskusest rasketena okstelt ja langesid rohule ning graniitsillutisele.

Vahel käis Štšedrin linnas Akermani pool. Akerman ei saanud haige jala tõttu enam miinilaeval teenida ja määrati kui sidespetsialist telegraafi komissariks. Laua taga, mis oli telegraafiplanke täis kuhjatud, luges Akerman pikkadelt paberiribadelt viimaseid, alati vapustavaid uudiseid.

Nad jalutasid koos tänaval ja Akerman vedas Štšedrin väikesesse kohvikusse, mis oli alati tühi nagu saar keset möllavat ookeani.

Akerman murdis laual seisva fuksia kahvatuid õisi ja arutas mõtlikult:

«Millega seda seletada, Saša? Niisugustel päevadel hakkad eriti hindama pisiasju. Tütarlaps heidab sulle vaid korra pilgu ja sina naeratad pärast terve päeva nagu idioot. Õhk tundub justkui hoopis teine. Ja kõik on teine — meri ja puud ja isegi miinilaev.»

«Mille poolest siis miinilaev teistsugune on?»

««Smelõi» on nagu mahajäetud suvila. Kõik on ära koristatud, kinni naelutatud ja pererahvas on minema sõitnud. Järel on ainult valvur. Ta elab üksinduses, kütab ahjusid, kuulab, kuidas kell tiksub, ja ootab, mil-lal saabuvad uued peremehed.»

«Sa oled ju poet, Akerman,» ütles Štšedrin. «Uued peremehed saabuvad varsti, ära muretse.»

«Ma ei muretsegi, tobu. Ega mulle see muret ei tee. Aga kas meie sinuga elame selle tõelise ajani — see on huvitav. Kui paljust vanast tuleb enne jagu saada nii iseendas kui teistes!»

Štšedrin jõi vaikides musta kohvi. Magusast aurust kippusid silmad kinni vajuma.

«Sina elad, seda ma tean,» ütles Akerman. «Aga mina mitte.»

«Kuidas su jalg on ja on sul üldse kõik korras?»

«Mis sest jalast! Kurat temaga, jalaga. Isegi põnev, lonkad nagu Byron. Asi on selles, et närvid põlevad liiga kiiresti läbi. Iga päev on nagu aasta. Eks katsust selgust saada!»

«Sa oled väsinud. Sõida Piiterisse.»

«Selle väsimuse eest olen nõus andma oma endise hobusetervise,» vastas Akerman. «Imeväärne aeg! Ma ju ei kurda. See on niisama — lüüriline keskustelu varisevate fuksiade juures.»

Nad väljusid. Udu ning hämarus segunesid linna kohal sinakaks pimeduseks. Õhus oli tunda vedurisuitsu, kohvi ja nelkide lõhna. Nelkidest lõhnasid lillekauplused: neil päevil osteti ainult nelke — need olid revolutsiooni sümboliks.

Nädal hiljem ühel õhtul hakkasid Štšedrin pea kohal tekil müdisema rutakad sammud. Sammude kaja järgi otsustades inimene lonkas. Štšedrin taipas, et see on Akerman, ja läks talle vastu.

«Saša!» hõikas Akerman, komberdades mööda laevatreppi. «See on alles prahmakas. Ajutine Valitsus on kukutatud. Võim on üle läinud bolševikele.»

Ta tõmbas taskust välja kortsunud telegrammi ja hakkas lugema uue valitsuse üleskutset kogu töörahvale.

Petrogradi jõudis Štšedrin tagasi alles talvel, pärast Balti laevastiku kuulsat jääretke Helsingist Kroonlinna. Laevastik murdis endale teed läbi paksu jää, et mitte sattuda sakslaste kätte, kes järk-järgult vallutasid Soomet.

«Smelõi» sõitis aeglaselt, hoidudes liinilaeva kiiluvette. Päevad ja ööd ragises ning raksus jää laeva ümber ja rohekas sõmerjas vesi kerkis ahtri taga laiade laugete kühmudena.

Päevad olid hallid nagu suits ja silmapiir ümberringi sombune. Silm otsis kas või ainsatki valgusesähvatust kaugetelt kodurandadelt, äga tulesid polnud. Turbiinid undasid, laiades korstnates vilistas tuul, jää surus vastu pardaid ja tema laul kostis tumeda raudse kõmifana läbi öö.

Meeskond külmetas. Küte töötas halvasti. Hiljakesi hiilis härmatis mööda lagesid ja seinu.

Eriti rasked olid ööd. Need olid nii kottpimedad, et päevavalgus ei saanud neist enam võitu ja taandus. Päev kustus, olles vaevalt alanud.

Vahetevahel lendlesid laeva kohal vareseparved. Tiirelnud veidi aega tekkide kohal, lendasid nad edasi, otsekui tahtes tiibade vehkimisega peletada jäätunud laevade hirmuäratavat vaatepilti.

Kroonlinnast läks Štšedrin jala mööda jääd Peterhofi. «Smelõile» jäid ainult kümme madrust; kõik üle-

jäänud astusid vabatahtlikult maaväkke, et valgetega võidelda.

Peterhofini läks Štšedrin koos madrustega. Peterhofis merekaldal heitsid madrused pilgu Kroonlinnale ja üks neist sõnas meeleheitliku uljusega:

«Jumalaga, Balti meri!»

Mindi läbi tühja, üleni lumise pargi. Juba hämardus. Lossi võrestiku ees kõndis punaväelane, elatanud tööline, vintpüss käes. Madrused peatusid, et suitsetada.

«Punakaart,» lausuvad nad lugupidavalt ja takseerisid töolist küll eest, küll tagant, küll külje pealt. «Näe, vabad mehedki on juba valmis sõdima, nii et meil pole enam pääsu. Kui ellu jääme, läheme oma laevukestele tagasi.»

«Mis te jõllitate, poisid!» ütles vana tööline torisedes. «Siin on keelatud seista.»

Madrused müristasid naerda ja liikusid edasi. Štšedrin jäi maha. Ta tegi töölisega juttu.

«Ma olen Peterhofist,» rääkis tööline. «Mööbelsepp, väärispuu spetsialist. Aga praegu olen valvesalgas. Kolmekesi valvame. Seni pole keegi midagi puutunud, ainult jäneseid sirkavad öösiti ümberringi. Vaadake, terve nõlvak puha jälgi täis... Astume vahiputkasse, soojendage end pisut, küllap saite üle jää tulles kõvasti külma.»

Nad läksid vahiputkasse. Seal oli palav, veepiisku tilkus seintelt alla.

Pandi suitsud põlema. Štšedrin ütles:

«See on hea, et te losse kaitsete.»

«Kuidas muidu!» vastas tööline ahju ääres kükitades. «Eks see ole ju Rastrelli enese töö. Kui palju ilu on rahvas endale kätte võitnud.»

Štšedrin tõmbas suitsu lõpuni, jättis hüvasti ja läks vaksalisse. Räägiti, et vahel harva käivad Peterhofist rongid Petrogradi.

Ta astus parki ja vaatas ringi: loss oli nagu kergest lumest voolitud.

Rongiga, mis oli madruseid ja punakaartlasi täis kiilunud, jõudis Štšedrin kell kaks öösel Petrogradi.

Petrograd oli sünge ja tühi. Štšedrin läks läbi terve linna Apteekrisaarele, kus elas tema ema. Majamüra-kate kohal mühises kaeblikult tuul. Lõgisesid katkised

vihmaveetorud. Peastaabi võlvkaarte all suitsetasid vahisõdurid. Nad nõudsid dokumente ja uurisid neid kaua raudteelaterna valgel.

Štšedrin läks üle Neeva. Tuhmilt helkis must jää. Börsi ümbrus oli tühi, lund täistuisanud trammivagun lamas seal külili. Idas helendas elektritulede kahvatu kuma — seal oli Smolnõi.

Štšedrinil tuli tükk aega minna mööda Kronverkski prospekti. Tohtu linn oli mattunud lumme ja ööpimedusse. Ta oli karm ja vaikiv. «Selle linna saatust,» mõtles Štšedrin, «kujuneb imeliseks, ebatavaliseks. Ja mina elan veel selleni.»

Ema korteri aknal põles küünal. Õu oli lund täis tuisanud. Vanadel kaskedel uinusid hakid. Nad ärkasid ja rabistasid tiibu, kui Štšedrin ukse juures peatus ja hakkas saabastelt kloppima nende külge külmunud lund.

Štšedrinil jäi ärevusest süda seisma. Ta koputas.

Kuuldusid aeglased vanainimese sammud. Ema avas ukse, hüüatas keti tagant «Saša!» ja pillas küünla maha. Tõtates tuli tädi Julia, päästis keti lahti ja silmapilgu möödudes surus Štšedrin nutva ema vabisevat halli pead oma niiske musta sineli vastu.

«Mis sa nüüd ometi, mis sa nüüd!» ütles Štšedrin. «Näed ju, ma olen elus! Rahune!»

Tädikesed, kes olid ema juurde elama asunud, riietusid kärmesti sirmide taga, esitasid Štšedrinile segaseid küsimusi ja nutsid rõõmust.

Köögis vubises juba vana mõlkis samovar. Ema pühkis vahetpidamata silmi, askeldas laua juures, kippus aina üht-teist unustama, silmitses aina Štšedrini rõõmsalt ja umbusklikult: ega ta viimati peta, ega ta ometi pea homme juba mingisugusele uuele rindele sõitma.

Õo jooksul oli tuul «Smelõi» teki leedripuu õisi täis puistanud. Štšedrin läks välja, vaatas tekile ja talle meenus lumi, talvine sõit Balti merel ja jääretk.

«Smelõi» seisis Kovža jõe järsu kalda all. Piki kallast laius umbekasvanud taluaed katkise taraga. Kõrgete nõgeste rägastikud õõtsusid vahetpidamata ja neist vaatasid välja heledapäised lapsed.

«Kuss!» pahandas nendega nagu varblastega eestlastest madrus Wiener.

Lapsed turtsusid naerda, kükitasid nõgestesse ja jäid vait. Natukese aja pärast kuuldus nuttu. See tähendas, et keegi lastest oli end kõrvetanud.

«Laske nad tekile, Wiener,» ütles Štšedrin, «las vaatavad... Noh, lapsed!» hõikas ta. «Laske käia!»

Lapsed ronisid nõgestest välja ja kogunesid maabumissilla juurde, kuid kaugemale ei julgenud tulla ning seisis seal, uudistades vaikides miinilaeva.

«Smelõi» sõitis Petrogradist Volgale, Koltšaki vastu sõdima. Kõige raskem teeosa — Mariinskaja kanalite süsteem — oli seljataha jäänud. Vintsutused lüüsisid olid lõppenud. Ees ootasid Valgjärv, Šeksna, Volga.

Lapsed nohisesid kaldal ega pööranud silmi miinilaevalt. Esimest korda oli nende jõe puhkivate räpaste püksiride asemel ilmunud pikk hirmuäratav mereelukas. «Smelõi» paistis jõel palju kõrgem kui merel — laevalt olid ajutiselt kahurid ja ballast maha võetud.

«Lapsed,» küsis Štšedrin, «kus on siin Megrõ küla?»

Lapsed vahetasid pilke ja tegid katset minema putkata.

«Seis!» ütles Štšedrin. «Kes on julgem, vastaku!»

Lapsed tõukasid ette kandadeni ulatuva särgiga tüdrukukese.

«Künka taga,» sõnas tüdruk ja lõi silmad maha; paistis, et ta purskab iga silmapilk nutma.

«Kus künka taga?»

«Sääl.»

«Eks viige mind sinna!» ütles Štšedrin ja astus kaldale.

Lapsed pistsid ees punuma, nii et paljad kannad välkusid. Küla taga algas sarapuudesse kasvanud mets.

Lapsed jooksid, vaatasid Štšedrini poole tagasi ja komistasid. Mõned said haiget ja hakkasid nutma, kuid lippasid edasi, kartes üle kõige, et nad maha jäävad ega näegi huvitavat vaatepilti.

Megrõ küla asus metsaga kaetud künka taga, väikese järve kaldal. Lapsed avasid külavärava, laskisid Štšedrini sisse, kuid ise külasse ei läinud. Küla oli võõras ja akendest vaatasid välja võõrad tigidad eided.

«Kus siin elavad Tihhonovid?» küsis Štšedrin karvaselt vanamehelt, kes, kõvera otsaga sau käes, end kaevu juures päikesepaistel soojendas.

«Tihhonove on siin, kulla mees, tervelt neli peret. Misuke si sul tarvis on?»

Štšedrin pidi vanamehele seletama, et tal on tarvis neid Tihhonove, kelle peres kunagi ammu, oma kaheksakümme aastat tagasi, elas vanaema Avdotja.

«Etskae, kuhu sihib,» rõõmustas vanamees. «Sinu õnn, et mina sulle vastu juhtusin. Mul on endal kaheksakümme turjal. Ega mina, vana känd, sulle muidu juttu puhu. Sinu Avdotja, kulla mees, heitis hinge, kui mind siin ilmas veel polnudki. Suri vanas eas.»

«Aga kes nonde Tihhonovide perest siin praegu elavad?» küsis Štšedrin.

«Ju vist peale Nastja ei ela kedagi. Ainult Nastja tütreaga. Mees tapeti tal saksa sõjas eroplaani pealt. Näe, loputabki seal järve ääres pesu. Mine sinna, kulla mees.»

Štšedrin läks Nastja juurde. Too tagus kurikaga heledasti paugutades halli pesu ja hüüdis väikesele viieaastasele tüdrukule:

«Lippa koju, pühi nina puhtaks!»

«Kas teie olete Nastasja Tihhonova?» küsis Štšedrin.

Naine pöördus kähku ümber ja vaatas hirmunud pilgul Štšedrinile otsa, pühkides käsi seelikusaba külge.

«Meremees,» sõnas ta rahunenult. «Mis vaja?»

«Rääkida on vaja,» vastas Štšedrin. «Siin on nagu ebamugav.»

«Teie minge tarre,» ütles Nastja. «Teen siin sedamaid korda ja tulen... Katka!» hõikas ta tüdrukule. «Vii onu tarre. Uu-uu, üleannetu!»

«Üleannetu» Katka, ise nohisedes ja ümmargust kõhtu ette ajades, viis Štšedrini tähtsalt tarre. Tares istus ja sügas end vana karvane peni. Ta vaatas mõistmatult Štšedrinile otsa, turtsatas, ajas üles paksu tolmu ja hakkas end uuesti agarasti kratsima.

«Kaštan,» lausus Katka kähedalt. «Ega ta suuri ei puuduta. Vagane teine.»

Sisse astus Nastja. Štšedrin seisis. Nastja pühkis hõlmaga pingi puhtaks ja palus istuda.

«Eks räägime siis. Aga mina ikka mõtlen, et kes te niisugune olete. Kas õige sõjaväljalt või?»

«Ei,» vastas Štšedrin, «ma ei ole sõjaväljalt. Kas teie

peres elas kunagi vanaema Avdotja ja oli tal poeg Semjon Tihhonov?»

«Oli,» vastas Nastja. «Vanaisa jutustas mulle. Peksti urnuks, kui oli soldatiks kuskil võõral maal.»

«Ma käisin tema haua,» ütles Štšedrin. «See on kaugel Soomes, saartel.»

«Heldeke, kui hirmus!» ohkas Nastja ja vangutas pead. «Etskae, kuhu surema saadeti. Aga minu oma, vaeseke, tapeti sõjaväljal pommiga, otse eroplaani pealt, nõndaks. Aga mis huvi teil sellest soldatist?»

«Ta päästis minu vanaisa surmast,» ütles Štšedrin ja punastas kergelt.

«Oh heldeke!» vangutas Nastja pead. «Tähendab, oli hea inimene.»

Štšedrin rääkis, et ta sattunud siiakanti juhtumisi, miinilaevalt, mis on teel Volgale, et ühe ohvitseri kirjast — ohvitser suri Semjoniga samal aastal — saanud ta teada, kust Tihhonov pärit on, ja tulnud vaatama. Nagunii polevat miinilaeval midagi teha, peab istuma ja ootama puksiiri.

«Teil on ainult tütar?» küsis Štšedrin ja heitis pilgu Katkale.

Tüdruk seisis ahju ääres, kratsis ühe jalaga teist ja vaatas Štšedrini.

«Poiss on mul ka veel, aga tema on Peterhofis. Õpib puusepaametit ühe meie küla mehe juures. Kaheteistaastane poiss. Loomu poolest tasane, isasse, aga hästi nupukas... Ehk satud kunagi Peterhofi?» küsis Nastja, «sinale» üle minnes — see tähendas, et Štšedrin oli juba oma inimeseks tunnistatud.

«Kui maha ei tapeta, küllap satun.»

«Ehk leiad siis mu pojukesegi? Otsi üles, mine vaatama, ole nõnda lahke. Ütlen sulle aadressi: Aleksei Tihhonov, Lossi põiktänav, puusepp Nikanor Nikitini juures.»

Štšedrin seadis end juba minekule, aga Nastja ei lasknud teda teed joomata ära.

«Porganditee ta küll on, aga sa joo ikka, ole hea inimene,» sõnas naine lahkesti.

Nastja andis Katkale kõlava laksu ja tüdruk lendas õue, naabrite poole suhkrut tooma.

Läbi madala aknakese nägi Štšedrin, kuidas Nastja

pani õues väikese rohelise samovari hakkama ja puhus selle undrukuhõlmaga hõõgvele. Siis läks ta vaheseina taha: sealt kostis veesulinat ja ohkeid.

Nastja tuli välja, pestud-kammitud, uus sitskleit seljas. Ta häbenes, punastas ja krabistas lauda kattes tärgetatud roosa seelikuga Štšedrini ümber.

Teed joodi kaua nagu külas ikka, rüübati pikkamisi alustassidelt kollast kuuma vett. Nastja hammustas tugevate hammastega krõbistades suhkrut ja Štšedrin pidi teda tahtmatult imetlema.

Tal polnud tahtmist ära minna. Nastja saatis teda külavärvani, kartmata kadedaid ja uudishimulikke külanaisi, kes vahtisid akendest.

Värava juures jätsid nad hüvasti. Naine ulatas talle kareda käe, langetas ripsmed ja sõnas ootamatult, tasase häälega:

«Ehk näeme veel. Kui kirjutaksite mulle kirja.»

Štšedrin lubas kirjutada ja läks väravast välja. Metsa juurest vaatas ta tagasi. Nastja seisis, lõug rätikuga kaetud, ja vaatas talle järele. Štšedrin lehvitas talle kätt. Naine ei lehvitanud vastu — seisis ikka ühtviisi liikumatult, kivistunult.

Metsas ootasid Štšedrini lapsed. Kiirustades ja käisega nina pühkides jooksid nad uuesti ette, nii et liivpaljaste kandade alt lendas. Nad saatsid Štšedrini maabumissillani ja jäid seisma.

Tunni aja pärast tuli puksiir ja hakkas aeg-ajalt vilelastes miinilaeva ettevaatlikult laevateele vedama.

Õhtu eel sõitis «Smelõi» juba Valgjärvel. Järv oli tõesti valge, vilgukivina hele ja hahkjas. Tema madalail kaldail seisis külakirikute kellatornid nagu majakad. Kellatornide taga laskus metsadesse määratu suur hele päike.

Järsku kandus kallastelt närtsivate põllulillede lõhna. Seal niideti juba heina ja naised laulsid kiledate ning kaeblikke häältega.

Miinilaev sõitis mööda Šeksnad lõunasse, aga samal ajal valitses Peterhofis mööbelsepp Nikanor Nikitini kodus kaunike ärevus.

Nikitini sõber — vana ja pika mõtlemisega mööbelsepp Prohhor — oli haigestunud ja saatnud sõna, et

Nikitin läheks tema asemel lõpetama raamaturiiguleid Petrogradi Kronverkski prospektile.

Asi ise oli harilik. Nikitin töötas tihtipeale tellijate juures kodus, aga seekord oli tellija ebaharilik. Isegi Nikitini taibutu naine — Matrjona — teadis teda. Tema nimi oli tuntud kogu Venemaal, Euroopas, võib-olla isegi kogu maailmas — see oli üks inimkonna suuremaid kirjanikke.

Nikitin tõusis kell viis hommikul, äratas kõik üles, ajas kaua habet, tülitses Matrjonaga ja ütles lõpuks pahaselt:

«Aljoška sõidab minuga kaasa. Käealusena. Küllap juba lastakse majja sisse. Las vaatab korraks tõelist inimest.»

Aljoša Tihhonov kahvatas ja tõmbas pleekinud sits-särgi sirgu.

Matrjona hüüatas:

«Eks sa näe, mis tema, va pärgel, välja mõtles! Vaata, et sa ise ukse taha ei jää. Või veel oma käealustega!»

«Vait!» ütles Nikitin. «Minu sõna jääb peale.»

Matrjona sülitas ja lausus seintele:

«Tal pole õiget riidet selga panna.»

«Tuleb sellega, mis seljas.»

Siiski kiskus Matrjona vana lõhkikuivanud kummuti tahtlist ühe ropsuga välja uue sits-särgi Aljoša jaoks ja triikis selle aknalaua sirgeks. Aljoša tõmbas selle kiiruga selga. Särk oli veel kuum ja kõrvetas nahka.

«Kuhu sul rutt on!» hõikas Matrjona. «Pese enne kael puhtaks, käid nagu loru ringi. Kurat teid mõlemaid võtaks.»

Teed juures rääkis Matrjona Nikitinile otsa vaatamata Aljošale:

«Sa pea tal silma peal. Tead ise, mihuke ta on. Ega temal keel hammaste taga püsi. Pole palju tarviski, kui kukub lobisema ja lobiseb maad ja ilmad kokku. Ega ta muud mõistagi.»

«Ole vait!» ütles Nikitin. «Pea oma tarkused endale, kuni jutuaeg tuleb...»

Kui Nikitin ja Aljoša olid ära sõitnud, lippas Matrjona, ise uhke ja näost õhetav, naabrinaiste juurde ja seletas, et tema peletist kutsutud ühes Aljošaga kuulsa mehe juurde tööle. Naabrinaised ohkasid kadedalt.

«Mis sa, kullake, räägid!» ütlesid nad laulval häälel.
«Oh hullu! Kas ikka tõesti sõitis poisipõnniga? Ega tema hooli küll millestki, on ikka sul üks pöörane meesterahvas.»

Sellal sammus too pöörane meesterahvas mööda rohukasvanud pakksillutist, mööda inimtühje Petrograd prospekte, ja kaotas erutusest sedavõrd hääle, et tal oli raske rääkida isegi Aljošaga.

«Hääl on kuidagi kähisema hakanud, kas sa ei kuule?» küsis ta Aljošalt ärritatult.

«Kähiseb jah kõvasti, Nikanor Iljitš,» vastas Aljoša.

Et häält puhastada, astus Nikitin õllepoodi ja jõi kruusi haput õlut, mis maitses nagu kali.

Aljoša Tihhonov oli Peterhofi toodud poolteist aastat tagasi. Talle meeldis Peterhofis väga. Ta oli pelglik poiss, silmitses kõike kaua ja tähelepanelikult: halli merd, losse, madruseid, kes kõndisid klošpükste lakades mööda Peterhofi tühje tänavaid. Vahetevahel kostis kuskilt laskmist. Ükskord murisesid isegi kahurid ja Aljoša küsis Nikitini käest arglikult, mida see tähendab. Nikitin tiris teda ninast ja vastas:

«Eks sihukeste jaoks nagu sina näeme vaeva, säärase sipsikute jaoks.»

Seletus oli udune, aga Aljoša taipas peamist: kes on bolševikud, mida tahab Judenitš, kes on proletariaat ja kes kodanlus.

Nikitin õpetas poisile tisleritööd, ja kuna tal polnud jutukaaslast, siis rääkis talle pikalt-laialt vanast mööblist, puu mitmesugustest omadustest, polituurist ja kuulsatest meistritest, kes — igavene mälestus neile! — puhkasid juba ammu mullas. Nikitin meenutas kulda- ja pronksitöö meistreid, voolijaid, parketipanijaid. Ta tundis paljude käsitööde saladust ja püüdis Aljošat neisse pühendada.

Aljoša kuulas teraselt. Nikitin andis talle raamatuid — küll Puškinit, küll Gogolit, küll vähe tuntud Kretovskit —, sundis lugema, pärast aga nõudis kiusakalt, et Aljoša talle loetu sisu jutustaks. Aga Aljoša eelistas joonistada. Peale värvipliatsite polnud tal midagi, kuid nende pliatsitega joonistas poiss pilte, mis viisid Nikitini vaimustusse.

«Sinust võiks Repin saada!» ütles Nikitin. «Sinu käsi

joonistab iseenesest, ilma igasuguse vaimse pingutusega. Sind, tobu, tuleb õpetada.»

Kronverkski prospektil seisis Nikitin ja Aljoša tükk aega kõrge halli maja ees. Nikanor Iljitš heitis pilgu selle kõrgetele akendele ja kõhatas. Seejärel kogus ta julgust, astus väravaalusest sisse ja küsis kelleltki mehelt, kes õue pühkis, kus elab kuulus kirjanik.

«Vasemal, esimene uks,» ütles mees ega pöördunud isegi ümber.

«Häbematu, harimata inimene,» lausus Nikitin, kui nad trepist üles läksid.

Nad helistasid uksekella. Nikitin ja Aljoša ei mäletanud kuigi hästi, kes neile avas, kes viis neid suurde tuppa, kus polnud mitte kedagi ja seinte ääres seisis riulid raamatutega. Sadu raamatuid, tuhandeid, võib-olla kümneid tuhandeid seisis riivileil, lebas laudadel, toolidel, aknalaudadel ja lausa põrandal. Aljoša oleks tahtnud siiasamasse maha kükitada ja vaadata neid raamatuid hommikust õhtuni, kas või terve aasta otsa.

Nikitin vaatas ringi ja puudutas kergelt riivlit, mida Prohhor oli alustanud. See oli punasest puust. Seda tuli veel vaid poleerida.

Nikitin asus tööle. Algul ta käed värisesid ja iga krahin kõrvaltoas pani südame seisatama, kuid pikkamööda meister rahunes tuttava ja südamelähedase töö juures. Ja kui Aljoša ühtepuhku päris: «Tea, kas ise tuleb ka välja?» vastas Nikitin:

«Kust mina tean! Ega ma jumal ole.»

Äkitselt avanes uks ja sisse astus, end pisut kühmu hoides ning raskelt sammudes, pikakasvuline, halliseguste juustega mees lihtlabase nösunina ning heasüdamliku näoga — tõeline onu Vassili, Nikitinile ja Aljošale tuttav veepumpaja Šeksna lodjalt. Kühmus mees kandis halli peenest riidest ülikonda, mis istus tal seljas vabalt ja pehmelt.

Ta surus hiiglakämbelaga Nikitini kätt, mis oli polituuriga koos, silitas Aljoša pead kuklast otsaesise poole, nii et juuksed otsekohe turri tõusid, heitis pilgu polituurile ja sõnas kõhatades:

«Väga hästi töötate! Väga hästi!»

Aljoša vaatas kohkunult seda hiiglasuurt meest: see oli oligi kuulus kirjanik!

Kirjanik võttis taskust karbi pikki paberosse, avas selle ja ulatas Nikitinile. Aljoša vahtis, silmad pärani. Nikanor Iljitš võttis viisakalt, kolme sõrmega, paberossi ja pani põlema, ehkki ta mitte kunagi elus polnud suitsetanud — piinlik oli niisugusele inimesele ära öelda.

«Kuidas sinu nimi on, jõmpsikas?» küsis kirjanik Aljošalt.

«Aleksei,» ühmas Aljoša pahaselt.

«Aleksei on vaga mees, kes elab roguski sees,» ütles kirjanik tõsiselt, aga tema hallid silmad naeratasid heasüdamlikult, vanamehelikult, «naelaga ta löödi sinna, et ei kannaks vimma. Kuid töötage edasi. Ma ei sega teid.»

Kirjanik läks ära. Kõrvaltoas kõmises tükk aega tema sügav bass. Ta selgitas midagi kellelegi ja rääkis:

«Mina ei hakka teile häbi tegema, mina mitte. Kirjanik peab tundma kõiki õunasorte, kui ta neist kirjutab. Võtame näiteks pirnõuna või aniisi. Mille poolest nad erinevad? Mul oli Okaa ääres aednikust sõber, haruldaselt südamlik inimene...»

Ent samas hakkasid rääkima mitmed hääled ja kirjaniku sõnadest ei saanud enam aru.

Aljoša vaatas jahmunult, kuidas Nikitin töötab. Meister tegi imet. Veel kordagi polnud Aljoša näinud, et puu kattub nii imepeene poleeriga. Loojuva päikese viitused kiired langesid tuppa ja puu pruunis sügavuses hõõgusid kuldsed kiud. Näis, nagu oleks puu kastetud tumedasse, kuid läbipaistvasse vette, ja läbi selle vee oli näha tema toim — vaba, lainjas ja keerukas.

Kirjanik tuli uuesti sisse. Ta päris Nikitinilt kaua mitmesuguseid mööblitöö peensusi. Aljoša märkas hirmuga, et Nikanor Iljitš räägib kirjanikuga üha julgemini, ja mine tea, viimaks lähevadki tal keelepaelad hoopis lahti ja hakkabki teine, nagu ütles Matrjona, «maad ja ilma kokku rääkima».

«Teie olete õpetatud mees,» ütles Nikanor Iljitš. «Selgitage mulle rumalale mispoolest on see puu halvem vääriskivist? Sätendab ja särab, nii et paremat ära tahagi, värv on toredam kui granaatõunal. Ometi pääseb see puu täielikult mõjule ainult küünlavalgel. Elektrivalgus ei tule talle kasuks.»

Kirjanik kuulas, kortsutas kulmu, naeratas.

«Kui teil oleksid küünlad ja toas oleks pimedam, näitaksin ma teile selle puu tõelist nägu,» sõnas Nikanor Iljitš kiitlevalt.

«Väga tore, võib näidata!» vastas kirjanik, astus akende juurde ja tõmbas eesriided ette.

Läks peaaegu pimedaks. Kirjanik väljus ja tuli tagasi küünlaga.

«Noh, tehke valgust!» ütles ta ja Aljoša märkas tema silmis niisamasugust lõbusat uudishimu, nagu ta oli näinud oma koolipoistest sõprade silmis. «Mis nüüd tuleb?»

«Nüüd tuleb,» ütles Nikanor Iljitš, «täielik muundumine.»

Ta pani küünla põlema ja asetas selle riiulile. Puu muutus sedamaid. Ta näis nüüd põhjatu ning must. Küünlaleek heljus tema sügavuses nagu tilluke ähmane päike. Teda ümbritses oreool ja ta süütas kiud enda ümber. Need särasid purpurpunase veinivärvi tulena.

«Mozart ja Salieri,» ütles Nikanor Iljitš ootamatult ja Aljoša hakkas hirmust värisema: Matrjona ennustus läks täide. «Olen seda näidendit kakskümmend korda lugenud, aga ikka ei saa isu täis. Poleerin sedasama puud ja ise muudkui tuletan meelde. Kangesti pealetikkuvad sõnad: «Ja lapsena, kui kõlas vägev orel me muistse pühakojas kõrgel kooril, ma võisin tunde kuulatella, nuttes seal magusaid ja kuumi pisaraid.»»

Kirjanik muheles vurrudesse ja kutsus kõrvaltoast mingisugused inimesed. Ta näitas neile puud küünlavalgel, imetles seda ja lausus sügava bassiga katkendlikke sõnu tõelise kunsti võlust — olgu see siis kirjanikus või mööbli poleerimine.

Aljoša kuulas nagu poolunes. Millegipärast läks jutt üle arhitektuurile ja Nikanor Iljitš kinnitas valjusti ning iseteadvalt, et Voronihhin on Rastrelli kõrval õpipoiss ja kollanokk. Kõigi seast käis kahin läbi, kirjanik aga hoidis Nikanor Iljitšil käest ja sõnas pahaselt:

«Siin te, kulla sõber, ei tabanud märki. Aga Mäeakadeemia — ons see halb? Või Kaasani kirik?»

«Raskust on palju. Ehitised peab kergelt ja täpselt maapinnal seisma,» vastas Nikanor Iljitš.

Kirjanik pahvatas naerma, võttis Nikanor Iljitsil õlgadest kinni ja raputas teda tugevasti.

Järsku tuli juttu Aljošast ja poiss ei teadnud, kuhu peitu pugeda. Nikanor Iljits hakkas kõigile «lobisema» tema joonistustest ning kordas oma lemmiksõnu:

«Käsi joonistab tal iseenesest, ilma igasuguse vaimse pingutusest.»

«Saategi endale õpilase,» ütles kirjanik, pöördudes kõhna, harva habeme ja tigedate silmadega mehe poole. «Kõik te istute oma töökodades luku taga, õpilasi teil ei ole. Venemaal on revolutsioon, aga teie olete nagu mutid. Aga kuidas oli lugu vanade meistritega? Misugune tore õpilastepere nende ümber üles kasvas! Oivaline traditsioon oli see. Viljakas ja suur. See tuleb meie ajale tagasi anda. Teie, ihnuskoid, meenutate mulle minu vanavanaema. Tema mattis raha maha, et teised seda ei saaks. Raha läks puha kõdunema, värv tuli pealt ära. Eit kuivatas küll pärast raha ahju peal, aga mis sest kasu oli: nagunii keegi vastu ei võtnud.»

Kõhn mees silmitses Aljošat rangelt.

«Proovin,» ütles ta. «Võtan ta enda juurde akadeemiasse.»

«Oleks ammu aeg,» lausus kirjanik nii vihaselt, nagu oleks ta sellele kunstnikule Aljošast juba terve aasta rääkinud. «Jätate suurepärased võimalused kasutamata.»

Aljoša ei mäletanudki enam, kuidas nad Nikanor Iljitsiga kirjaniku juurest ära läksid. Petrogradi inimestühjade tänavate kohal lasus valge öö, mitmevärvilised veed välgatlesid tuhmilt ja põhjas, saarte mustavate puude taga, helendas koit.

«Sinust saab inimene, Aleksei,» ütles Nikanor Iljits. «Saab! Minu sõna selle peale!»

Kolmas osa

Botaanikaaias Apteekrisaärel oli fotoaparaat õunapuu raagus oksale võttevalmis seatud. Oli märts, oksal paisusid vaevumärgatavalt esimesed pungad.

Iga kolme tunni tagant klõpsus aparaat ja tegi ülevõtte. Sedaviisi klõpsus ta terve märtsi-, aprilli- ja maikuu, kuni oks oli ära õitsenud.

Aleksei Tihhonov käis tihti Botaanikaaias. Puutüvedes, lehtede kujus, lopsakalt kasvavate okste korratuses leidis ta vormide ja värvide mitmekesisust, mis aitas tal töötada oma maalide kallal.

Ta sõbrunes väikese musta, lehtedesse peidetud fotoaparaadiga nagu inimesega. Aparaat elas taimedega üht elu. Ta veetis koos nendega päevi ja öid, mil kasvuhooned oli nii vaikne, et võis kuulda mulla sahinat, mis imes endasse lehtedelt langevaid piisku. Kui aparaat ära võeti, tundis Tihhonov kahetsust, nagu oleks kasvuhoonest ära viidud pisike loom, kes elas rohus ega teinud kellelegi kurja.

Botaanikaaija töötajad näitasid Tihhonovile aparaadiga võetud filmi. Viie minuti jooksul lasksid nad selle läbi projektsiooniaparaadi. Tihhonov vaatas väikesele valgele ekraanile ja nägi, kuidas pung silmanähtavalt kasvas, paisus, kleepuva mahlaga kattus, lõhkes ja temast otsekui pärast und ringutades ja muljutud kroonlehti sirutades puhkes valge õis ning hakkas järsku üleni värisema tema peale langenud päikesevalgusest.

Kui Tihhonov mõtles neile paljudele aastatele, mis olid möödunud tema kodumaa ja tema enese elus, siis meenutas ta seda nagu ootamatult, kuid tegelikult ometi aeglaselt puhkenud õit.

Tihhonov teadis, et aastad möödusid seaduspärase, ammu väliaarvestatud aeglusega, et maa muutus iga kuuga, ja iga kuuga astus inimeste teadvusse uusi mõtteid, soove ja sihte, mis kujundasid teistsuguse inimese palge.

Ent samal aial tunnetas ta läbielatud aastaid nõnda, nagu oleks ikka veel seesama hommik ja keskpäev oleks veel kaugel. Aeg näis ühtsena, ta ei killustunud aastate igavateks lõikudeks. Kestis monoliitne ja ülev revolutsioonista.

Kuid vahepeal oli Tihhonovi meelekohtadele juba ilmunud varajast halli, aga raugastunud Nikanor Iljitsil värisemise käed. Üha sagedamini jättis ta töö pooleli ja istus liikumatult, kaevates südame üle.

Kuid tööst loobuda ta ei tahtnud.

«Oleks aeg juba surra,» rääkis ta, «aga mina, näe, töötan. Ajan sõrad vastu. Miks? Väga lihtne: ma arvan,

et pean uue elu eest oma tööga tasuma, jätma noortele kasulikud ja kallid kingitused.»

Ja tema, rauk, jättiski neid kingitusi. Jättis imepeenelt töödeldud puu, esemed, mis ei jäänud maha üheksateistkümnenda sajandi parimate mööblimeistrite tööst.

«Mina olen iseõppija,» rääkis ta. «Kui mina headele eeskujudele järele jõudsin, oli seegi saavutus. Aga teilt, noortelt, nõuab rahvas rohkem kui meilt.»

Kuulus kirjanik oli ammu surnud. Surnud oli ka Tihhonovi õpetaja — tagedate silmadega kunstnik. Surnud oli ka Tihhonovi ema, Nastasja.

Tihhonov sõitis Megrõsse, kui oli saanud emalt kirja palvega «tulla vanakest matma».

Nastasja lamas tares, kahvatu ja vaikne, ta naeratas ja tema hambad särasid niisamuti nagu nooruses. Ta jutustas Tihhonovile, et peaaegu kakskümmend aastat tagasi käis Megrõs keegi mereväelane, päris vanaisa Semjoni järele, kes surnuks oli pekstud, ja lubas Aljošat Peterhofis külastada.

«Kas ta käis sinu juures?» küsis ema ärevalt. «Ütle, kas käis?»

«Ei, ema, ei käinud.»

«Kuidas nii?» päris Nastasja nõutult. «Sihuke pikk ja lahke. Palju aastaid on ta mul meeles olnud, aina kurvastasin tema pärast. Kas ta tõesti sõjaväljal tapeti?»

Ema puhkes nutma.

Matustele sõitis ka Katia Tšerepovetsist — sihvakas tõmmu neiu. Ta töötas õpetajana, aga tahtis vahetada elukutset ja hakata spordiinstruktoriks. Ta võitis aühindu sõudevõistlustel. Katja armastas kirglikult vett ja paate.

Tihhonov võttis ta Leningradi kaasa ja juba kuu aja pärast töötas ta sõudejaamas Krestovski saarel.

Tihhonov elas ikka sealsamas Peterhofis Nikitini majas. Leningrad säras uute majade puhtusest. Marmorilt ja klaasilt peegeldus vastu majesteetlik linn, mis oli endalt heitnud endise sünguse, Tihhonov aga armastas vanakesi, ei tahtnud neid solvata ja elas endist viisi nende ärklikorrusel.

Ja kus ta ka iganes käis — Sevastoopolis või Bakuus,

Vladivostokis või Volgal —, alati teadis ta, et pöördub tagasi sellesse majja, mis oli seinast seinani täis lõuendeid, lõuendiraame ja väärispuu tükke, mis lõhnas värvidest, piirituslakist ja geraaniumidest — Matrjona kasvatas neid ikka endise hoolega.

Balti vaksali puuplatvormid olid kastest tumedad. Oli valge öö. Elektrirongid sõitsid Peterhofi ilma tuledeta. Vagunid värisesid kergelt põkukohtadel, nagu kartes rikkuda suvitusasulate rahu, häirida tuulevaikust, mis ammu lasus ranna kohal.

Tihhonov ruttas Peterhofi. Ajalehes oli avaldatud teadaanne suurest kunstipeost Leningradis, mis oli määratud 24. juunile. Tihhonov tahtis selle teatega rõõmustada vana Nikitinit.

Akna ääres istudes katsus Tihhonov kümnendat korda lugeda seda teadet ajalehest, aga valgus oli väga nõrk. Võis lugeda vaid suure kiriaga trükitut. Tihhonov pani ajalehe kõrvale ja vaatas aknast välja. Seal laius sume sügav öö. Üksainus täht oli võitu saanud pimedusest ja vilkus aeglaselt aedade kõrgete puhmastike kohal.

«Vist Jupiter,» mõtles Tihhonov. Ta nägi vaimusilmas ööd Soome lahe kohal, kui läbi uduvine paistavad ainult kolm tuld: Kroonlinna maiaka hele tuli, Jupiteri tuhkiat helk ja puhtevalguses helendava Iisaku kiriku kupli nõrk kuldne sära. Koit hõõgus iuba siinsamas silmapiiri taga. Hommik oligi käes ja Leningradi majade ülemiste korruste elanikud nägid teda kogu öö oma akendest.

... Vana Nikitin ei maganud. Ta hõikas Tihhonovi avatud aknast. Vanamees töötas: poleeris vana klaveri kaant.

«Kas ajalehe töid, Aljoša?» küsis Nikitin. «Räägitakse, et seal olevat meie peost juba kirjutatud.»

Tihhonov armastas vanameest eriti sellepärast, et kõike, mis puutus arhitektuuri, skulptuuri ja hoonete kaunistamise, pidas vanamees oma südameasiaks. Väljapaistev arhitekt Zahharov, Admiraliteedi ehitaja, või skulptor Andrejev olid temale niisamasugused oma mehed ning mõistetavad inimesed nagu tuttavad pronksijad või puusepad.

Vana Nikitinit sidus nende meestega asjatundmine,

täpne silm, armastus materjali vastu — olgu see siis peenetoimeline puu, peenestatud värv või tükk kaunist helisevat pronksi.

«Küllap selles peitubki kultuuri päritavus,» otsustas Tihhonov, «selles tuhandeid aastaid kestnud meistrite koostöös, ükskõik kes nad ka iganes poleks olnud — lukksepad, puusepad, arhitektid või poeedid.»

Nikanor Iljitš palus Tihhonovi lugeda teadet pidustuste kohta. Aknalaua istudes luges Tihhonov seda valjusti ja selle lihtsad sõnad tundusid talle olevat loodud selleks, et neid kivisse raiuda:

«Sotsialistlik kultuur, mis on kätte võidetud vere hinnaga ja loodud Nõukogude Liidu töötajate kangelasliku tööga, sammub kindlalt edasi lakkamatu õitsengu teed. Sotsialistlik ajastu nõuab monumentaalsete mälestusmärkide ja kunstiteoste loomist, mis suudaksid meie järelpõlvele jäädvustada meie aja suuruse ning kangelaslikkuse. Niisuguste kunstimälestusmärkide loomine annab võimaluse ennast avaldada kõige mitmekesisematele talentidele, kellest on nii rikkad Liidus elavad rahvad.

Meie linn — Lenini linn — pole mitte üksnes revolutsiooni hääl ja eesrindliku tööstuse keskus, vaid samuti kuulsate kunstimeistrite linn. Kultuuripärandi ühiskonnale kuuluvuse seadusel on meie linnas eriline tähendus. Tarvitseb nimetada kas või ainult arhitekte — linna ehitajaid — Baženovit, Rastrellit, Voronihhinit, Zahharovit ja teisi, et mõista, et just siin, Lenini linnas, võib noor sotsialistlik riik õppida mineviku suurepärase meistrite loomingust.

Seoses sellega, et Leningradis avatakse akadeemiad, mis hakkavad ette valmistama arhitekte, skulptoreid, maalijaid ja gravööre, kivi, puu, metalli ja portselani kunstilise töötlemise meistreid, otsustas Leningradi Nõukogu korraldada 24. juunil suure rahvapeo. Pidupäeva peamine mõte, mida tahame rõhutada, seisnegu selles, et sotsialistlik linn, erinevalt kapitalistlike maade linnadest, pole mitte ainult inimeste elupaik, koht, kuhu on koondatud riiklikud asutused, ühiskondlikud organisatsioonid ja tehased, vaid samuti iseseisev kunstiteos — võimas tegur inimeste kunstilises kasvatamises.»

«Millest selles teadaandes juttu on, kuidas mina seda

mõistan?» lausus Nikanor Iljitš. «Inimhinge õilsusest. Olen ammu märganud, et inimesed on mitmesugused, olenevalt sellest, mida nad enda ümber näevad.»

«Kus su õilsus on,» ütles Matrjona nurgast, «kui tellija juba telegrammi saatis, muretseb, et kaas pole valmis.»

«Ei juhtu temaga midagi, selle tellijaga. Tellija annab mulle selle kaane eest kõik andeks. Ta on mul meremees, isevärki taat. Rääkida temaga, ütlen lausa välja, on raske. Mina kõnelen temale mustast puust, aga tema mulle kliimast. Mina temale tumedast lakist, aga tema mulle kliimast. Lausa ära piinanud mind selle kliimaga!»

«Aga mis on siis kliimaga?» küsis Tihhonov.

«Kliimaga on keeruline asi. Kui see tal korda läheb, oleme kõige õnnelikum rahvas maailmas. Tal seisab kabinetis tammeliistak; see tamm on nelisada aastat vana, kui mitte veelgi vanem. Mõistagi on tammel aastaringid. Meie keeles nimetatakse seda «puu silmaks». Ühed ringid on jämedad, teised peenemad, on ka päris peenikesi, mitte jämedamaid kui niit. Eks tema küsi: «Mida sa enese ees näed, Nikitin, tark mees, kõiketeadja mööblimeister?» — «Kihid nagu kihid ikka,» ütlen mina. «Tammekiht võib samuti ilus välja näha, kui teda osata poleerida.» Aga tema hakkab vaidlema: «Asi pole poleerimises, vaid täpsetes arvestustes. Mina,» ütleb ta, «olen pisut meteoroloog ja botaanik. Igal aastal sõltub kihi pealekasvamine niiskusest. Vihmasel suvel kasvab kiht rohkem, kuival suvel vähem, ja selle tamme järgi võib öelda, mis oli viissada aastat tagasi, missugune kliima teda ümbritses.» — «Aga milleks te peate seda teadma?» küsin mina. «On sellest inimesele raasukenegi kasu?» — «On,» ütleb tema, «ainult see on pikk jutt. Esiotsa ütlen sulle vaid üht: need liistakud ja mitmesugused teised märgid kõnelevad meile imetoredest asjast; see seisab selles, et kunagi olid ajad, kus meil oli soe ja kena kliima nagu Tseiloni saarel. Magnooliametsad kasvasid kõikjal Soome lahe kallastel. Ja meie,» ütleb ta, «katsume selle kliima tagasi tuua.» Ütleb, et seda on võimalik teha ja selles polegi mingit imet.»

«Ei lasta enam rahulikult surragi!» ühmas Matrjona.

«Geraaniumidest neile, vanadele tohmanitele, ei alla muudkui olgu neil magnooliad.»

«Geraanium on magnoolia kõrval rämps,» sai Nikonor Iljitš pahaseks. «Geraaniumi lehed on tüütud ja karmid. Sa ära minuga vaidle, eit!»

Vanad hakkasid vaidlema. Tihhonov jättis hüvasti ja läks oma ärklikorrusele. Akendest paistis laht. Laht liigutas end niisketes okstes ja häälitsetas tasakesi, nagu oleks ta kedagi kutsunud. Seinakell all susistas kaus enne kui lõi viimaks kaks vasksest kõmisevat pauku.

Tihhonov seisis veidi aega mõttes akna juures, astus siis ettevaatlikult trepist alla ja läks lossiparki.

Und ei olnud. Valge öö hajuv sätas ei saanud heleda, niisamuti nagu ei saanud tuld põlema panna. Elektrivalgus tundus karjuv. See oleks nagu peatanud öö vaikse voogamise, hävitanud saladused, mis olid nagu nähtamatud, koheva kasukaga loomad toanurkadesse kerra tõmbunud, see oleks teinud asjad ebameeldivalt reaalseteks, reaalsemaiks, kui nad tegelikult olid.

Alleedel püsis liikumatu rohekas hämarus. Helkisid kullatud raidkujud. Purskkaevud vaikisid öösel, polnud kuulda nende kärmet sabinat. Langes ainult üksikuid veepiisku ja nende sulpsatused kostsid väga kaugele.

Kivitreppe lossi juures valgustas koit; seintelt ja akendelt vastu peegelduv kollakas kuma langes maa pinnale.

Loss valendas läbi puude ähmase pimeduse nõnda nagu varasügisel helendab üksik kuldne leht alles värskes ja tumedas lehestikus.

Tihhonov läks piki kanalit lahe äärde. Kanalis, mis helistesse vetikatesse kasvanud kivide vahel, ujusid väikesed kalad.

Laht oli puhas ja rahulik. Tema kohal lasus vaikus. Meri polnud veel ärganud. Ainult vee roosakas heli ennustas päikese peatset tõusu.

Ookeaniaurik sõitis Leningradi poole. Koit hõõguis juba tema illuminaatoritel ja kerge suitsujuga venitahtri taga.

Aurik andis vilet, tervitades suurt põhjamaa linna raske merereisi lõppu. Kaugel Leningradis, kus juba

hahvatu kullana hiilgas Admiraliteedi terav tornitipp, lasis talle pika veniva huikega teine aurik.

Kanalis seisis sõudepaadid. Neis magasid noored madratsed, present peale tõmmatud. Tihhonov nägi nende vahel ohetavaid nägusid, kuulis vahetevahel kerget purkamist. Merel tõusis koidueelne tuul ja liigutas lahti pea kohal.

Tihhonov läks kaldale. Seal polnud ainsatki hinge, ainult sadama lõpus istus pingil keegi naine.

«Mida ta teeb siin säärasel tunnil?» mõtles Tihhonov. Muid pulstunud kass kõndis ettevaatlikult mööda niisket sadamasilda ja raputas iga sammu järel põlglikult käppa.

Tihhonov peatus käsipuu juures ja heitis pilgu vette. Kass piilus samuti vette ja tema silmad muutusid korraga tumedaks: vaiade juures liigutas sabasid terve päev hõbedasi pikki kalu.

Naine tõusis püsti ja tuli Tihhonovi poole. Ta vaatas naist, ja mida lähemale naine astus, seda selgemini, läks läbi udu, kostsid kerged sammud, ning juba näha tema kohmetut naeratust. Väike kübar heitis varju tema laubale ja seetõttu näisid ta silmad väga arvavana. Mereveevärvi siidkleit helkis ja kahises. Tihhonov mõtles, et naisel on kindlasti külm, — koidueelne tuul, olgu ta kui soe tahes, toob endaga kaasa kaasa lume hõngu.

Naine astus tema juurde. Tihhonov vaatas talle näkku ja sai aru, et ta on välismaalane.

«Õelge...» lausus naine pikkamööda ja kerge kurd tema kulmude vahele. «Õelge, kas varsti läheb aurik Leningradi?»

Nähtavasti oli tal raske leida sobivaid sõnu ning ta hoidis neid tugeva aktsendiga.

«Kahe tunni pärast. Rongiga jõuate kiiremini.»

Naine raputas eitavalt pead.

«Rongiga ma ei sõida. Rongi pealt ei oska ma Leningradis leida teed koju.»

«Miks te olete siin niisugusel ajal?» küsis Tihhonov. «Jään viimasele aurikule hiljaks. Väga rumal. Istusin juba öö siin. Ainult mina ja see hirmus kass.» Ta näis mustale kassile ning hakkas naerma.

«Te olete prantslanna?» küsis Tihhonov ja punastas: «Ma ta ometi uuri ja ole, et sääraseid küsimusi esitab.»

Naine tõstis pea. Tema näo ranges ovaalis ja väikeses lõuas oli midagi niihästi prantslasele kui ka põhjamaalasele omast.

«Oh ei,» ütles ta aeglaselt. «Olen rootslanna. Aga ma räägin prantsuse keelt.»

Tihhonov silmitses teda, aga mõtles iseendast. Ta püüdis end vaadata kõrvalseisja pilguga.

Vaatamata oma neljakümnele eluaastale tundis ta end poisikesena ja piinles täiskasvanute seltskonnas. Tema eakaaslased olid juba auväärsed mehed nii välimuselt kui hingelaadilt. Ent Tihhonov uskus veel oma andesse ja armastas kõike, mida armastavad poisikesed: ronge, vaksaleid, suuski, aurikuid ja rännakuid.

Täiskasvanute ees muutus ta tihtipeale kohmetuks, tundis end kuidagi kammitsas olevat, teadis, et ta pole hoopiski mitte säärane, nagu kujutlesid teda teised. Kui ta luges endast ajalehes või kuulis oma kunstnikeseltsimehi rääkimas, kui andekas ta on, jäi ta ükskõikseks, just nagu polekski jutt temast, vaid hoopis tema nimekaimust või kaksikvennast.

Ta teadis, et oma parimat pilti pole ta seni jäänud veel maalinud ning oli seetõttu siiralt hämmastunud elevusest, mis järjest sagedamini tekkis tema tunde ümber.

Praegu mõtles ta iseenesele sellepärast, et tundis end jälle poisikesena. Ta kohmetus võõra naise ees, kes võis temast ligi kümme aastat noorem olla.

Naine sattus samuti segadusse, ta kummardus, et näha peita, ja silitas pulstunud kassi. Kass vaatas talle kuulvalt otsa ja näugus.

Päike tõusis. Aiad otsekui puhkesid, heites endale koidueelse uduliniku. Värelev valgus libises nagu tuul põigiti üle naise näo, läigatas tema silmades, valgustas ripsmeid ja närvilist kätt, mis surus käsipuud.

Laht kattus valguse ja uduvöötidega. Kaugelt kandus üle vee Oranienbaumile ligineva auriku kõmisev viir. Aurik sõitis Leningradi.

Kõhetu lonkav sadamavaht läks, õnged käes, sadama sillale. Ta teretas Tihhonovi ja küsis:

«Kas nii yara juba Leningradi, Aleksei Nikolajevitš?»
«Ei, ma saadan.»

Sadamavaht keris õnged lahti, istus, lastes jalad sillalt

lühemaks, ja hakkas õngitsema. Vahetevahel vaatas ta Tihhonovi ja võõrast naist ning ohkas omaette:

«Mõte kaotatud noorusest rõhus tema kurnatud südamet.»

Kala võttis, mees vandus ja tõmbas välja väikese kala. Lahenes tühi aurik. Tihhonov saatis naise laevatreppini. Naine sirutas talle käe ning vaatas hajameelselt otsa. «Tänuvasti,» ütles ta ja pöördus kõrvale. «Täna teid.» «Kodanikud reisijad,» ütles kapten sillalt, «on aeg!» Naine astus mööda laevatreppi üles. Aurik vilistas rahaselt, eemaldus pikkamisi ja keeras nina mere poole. Lapsed toodrid läikisid merepinnal.

Tihhonov nägi naist tekil. Tuul tõmbas kleidi pingule tema pikkade jalgade ümber ja plagistas ahtrilippu.

Tihhonov läks kaldale. Sadamavahti juurest vaatas ta tagasi. Naine seisis ikka veel tekil.

«Kissugune suvi!» ütles sadamavaht. «Mul on varsti kümnend turjal, aga ma pole veel iialgi näinud nii palju mere ääres niisugust suve. Päevad otsa päike.»

Tihhonov nõustus temaga ja lahkus aeglaselt sadamast, aga kui ta oli pargipuude varju jõudnud, läks kiiresti jaama.

Kõhnene rong Leningradi väljus kell kuus. Tihhonov vaatas seda erutatult ning lootis rumalasti, et rong väljub varem.

Leningradis võttis ta takso ja käskis end viia Peterhofi sadamasse. Linn kirendas hommikuse valguse ning harjade vöötidest. Valvurid kastsid väljakuil lilli. Prentvoolikutest sadas aeglast vihma, mis tuule käes kiiresti pudenes. Sildadel puhus auto akendesse Neeva tuul.

Sadamast seisis tuttav aurik. Ta oli tühi. Paljasjalgne matrus pesi põrandaharjaga tekki.

«Kas ammu tulite Peterhofist?» küsis Tihhonov.

«Kümme minutit tagasi.»

Tihhonov läks kaldapealsele. Nüüdsama oli ta siin, nagu olla minuti eest. Ta teadis seda vee sätendusest, pilvesekiirtest, mis helkisid vastu graniitkallastelt, saapuhastaja sõbralikest silmadest — too oli oma harjade lahale mõttesse jäänud —, pilvede kergest lennust taevast.

...Štšedrin elas uues väikeses majas, mis oli ehitatud Krestovski saarele sõudejaama ligidale.

Kõik toad selles majas asusid erineval tasapinnal. Toast tuppa viisid kaks-kolm astet ja see tegi maja mugavaks nagu laeva, seda enam, et teisele korrusele viis vaskkäsipuudega trepp, mis sarnanes laevatreppiga. Ümmargused aknad koridoris meenutasid illuminatsioonireid.

Štšedrini pea oli üsna halliks läinud ja kui ta kirjutas, pani ta prillid ette. Ta õpetas Mereväeakadeemias meteoroloogiat ja astronoomiat.

Tema kabinetis oli rohkesti vaskaparaate ja seinad rippusid sinise ja punase pliiatsiga joonestatud kaardid. Aparaadid hõõgusid selgete ilmadega nagu küünlad.

Majas valitses puhtus nagu laevas. Tube koristas Wiener. Lahingus Jelabuga all oli ta kaotanud käe ega saanud sellest ajast saadik enam tegelda oma armaste masinatega.

Štšedrin oli kirjavahetuses Jakobsenidega ja doktoriga Maarianhaminast. Juuni algul sõitis Stockholmisse kaheks kuuks külla Marie Jakobsen. Štšedrin ja Wiener kutsusid teda Marie'ks.

Noore rõõmsaloomulise naisolevuse juuresolek muutis tubade ilmet, milles seni oli valitsenud astronoomiliste aparaatide rahu ning täpsus. Neisse sugenes kerget meeldiv korratus. Daamikindad lebasid sekstantide lilledel, pudenes kirjutuslauale, arvutuste käsikirjad. Marie toast teisel korrusel tungis kõikjale lõhnaõli ning peente kangaste lõhna. Šokolaaditahvli hõbepaber veetles diivanil kõrvuti alustatud, veel lõpuni lahti lõigatud raamatuga. Marie luges ahnelt, et paremini õppida vene keelt.

Anna Jakobseni, Pavel Bestuževi ja Štšedrini ema pildide ette väikesele lauale pani Marie alati kimbu puna lehti, pärnaoksi, heliotroobiõisi. Varem oli maja sarnanenud laevaga, nüüd aga oli see muutunud kasvuhooneteks sarnaseks.

Marie oli järelemõtlematu ja tegi sellega Štšedrini muret. Ta oli jäänud ikka samasuguseks nagu Maarianhaminas, kus ta Štšedrini varrukalt kuldpaela oli lahkunud harutanud.

Marie tundis rõõmu vabadusest, oli vaimustatud, ei

üksinda linnas uidata, teda rõõmustas kõik, mida nägi Leningradis: lossid ja teatrid, elu, milles puudusid kitsendavad reeglid ja igavad õpetussõnad, loomulik suhtlemine meeste ja naiste, tööliste ja teadlaste vahel, ning lõpuks see, et talle kõikjal naeratati. Ja ta ise naeratas vastu, ehkki püüdis säilitada näol rõõmu ja pisut pettunud naise ilmet.

Kõik rahutust tundis Štšedrin Marie jalutuskäikude ajal. Ta oli juba kaks korda eksinud. Ükskord tõi teda ju kleenuke pioneer, helistas, andis üle ja lausus vähele tõsiselt:

«Ära head ja ärge laske teda üksi tänavale. Toon ta koju otse Smolnõi.»

Marie suudles pioneeri, viis ta tubadesse, näitas «Smetani» mudelit, instrumente, kaarte, pilte, mis kujutasid tema või tuulevaikust merel. Poisile pakuti teed ja kooki ja ta läks ära, õnnelik ning segane.

Teine juhtum oli sootuks halvem. Marie sõitis Peterhovi, hilines viimasele aurikule ja istus, ainult kerge peavalu seljas, terve öö Peterhofi sadamas.

Štšedrin hakkas kell kaks öösel kõikidesse miilitsa-kontoritesse helistama, ajas jalule kümneid inimesi, kes kui Marie koju ilmus, pidi ta vabandama ja ära andama korrapidajate naljatavaid märkusi.

«Hummus!» ütles Marie hommikul teelauas. Tema mees ei saanud aru, ehkki ta tahtis hullupööra magada. «Ma ei karda ma midagi. Läksin öösel päris julgelt ühe meesterahva juurde sadamas ja me ajasime meid juttu.»

«Millest?»

«Kõigest,» vastas Marie. «Aga pärast tuli keegi lonkav mees kala püüdma ja kummardas mulle nagu vabandust tänavale.»

«See oli vist Akerman!» hüüatas Štšedrin. «Pagana õnne! Ja ta püüab ikka veel kala?»

«Jah,» lausub Marie. «Koos musta kassiga. Nagu kassajutus.»

Marie magas õhtuni. Aknad olid avatud. Tuul lehit-
tas raamatut, mis oli aknale unustatud. Ta keeras lehe-
lehti küll ette-, küll tahapoole, otsides lemmikridu,
mis need viimaks ja vaikis: «Tuisu, jää ja lume ku-
mmitsest saabub puhas karge mai.»

Marie ärkas sahina peale. Tuul pühkis laualt kinni rebitud ümbrikke. Oli hämar. Kaugel mererannas müristas ja raudne kõmin veeres kuhugi sügavikku.

Marie kargas üles. Välg sähvatas akna taga, lõi va relema ja kustus kohisevates aedades.

Marie pesi kähku, pani riidesse ja jooksis alla. Štšedrin istus klaveri taga.

«Äike,» ütles ta Marie'le. «Te magasite üheksa tundi!»

«Mida te mängite?» küsis Marie, istus tugitooli ja tõmbas jalad enda alla.

Ta vaatas aknast välja. Soe tuul möllas seal aedades ja lennutas aknalaudadele puudelt rebitud lehti. Üks leht kukkus klaverile. Klaveril polnud kaant peal ja leht jäi teraskeeltesse kinni. Štšedrin võttis ettevaatlikult lehe välja ja ütles:

«Tšaikovskit. Kui mina oleksin helilooja, kirjutaksin sümfooniat kliimast.»

Marie pahvatas naerma.

«Marie, ärge naerge,» ütles Štšedrin ja puudutas keelt. «Kõik see on väga lihtne. Me võime Euroopale müüa seeni kliima tagasi anda. Ma ei tea, kas te õppisite Stockholmis Maa ajalugu. Aga küllap teate, et Maa on üles elanud mitu kohutavat jääaega.»

Marie tõmbas enda kerra.

«Neid pole enam tarvis,» ütles ta tõsiselt.

«Muidugi pole tarvis. Jää tuleb Gröönimaalt. Võtaks palju aega sellest jutustada, et kõik selge oleks, aga ütlen ära ainult järelduse. Me võime Gröönimaa hävitada. Kui me selle hävitame, tuleb Euroopasse tagasi müüa seeni kliima.»

«Soe?»

«Väga,» vastas Štšedrin. «Soome laht hakkab aurama nagu soe piim. Siin saadakse kaks saaki aastas. Magnooliametsad hakkavad õitsema Ahvenamaa saartel. Te kujutlege: valged ööd magnooliametsades! Sellest võib päris ogaraks minna!»

«Mis see tähendab — ogaraks minna?» küsis Marie.

«Kirjutada värssse, armuda tütarlastesse, ühe sõnaga — aru kaotada.»

«Väga hea!» ütles Marie. «Aga mis selleks tarvis on?»

«Tühine asi! On vajalik väike revolutsioon Gröönimail.

Gröönimail tuleb alustada suuri töid, et sulatada jää või lühikeseks ajakski poolteise meetri paksune kiht kiltmaade tipus. Sellest piisab.»

«Kuidas te selleni olete jõudnud?»

Štšedrin näitas raamatutele, mis vedelesid laual, kaardidele ja aparaatidele.

«Aga milleks siis see kõik?» ütles ta. «Te teate ka, et põhjapoolusel on talvitanud meie teadlased. Nende lahendused on mind palju aidanud.»

Paduvihm kohises akende taga ja tubades läks pime. Ohumullikesed lõhkesid aias veelompides ja võib-olla sellepärast levitasid need lombid tillukesti osooni-
laineid.

«Mängige,» palus Marie. «Iga päev jutustate te mulle muinasjutte nagu väikesele rumalale tüdrukule.»

«Need pole muinasjutud,» ütles Štšedrin ja hakkas mängima «Jevgeni Onegini» avamängu. «Puškin pole samuti muinasjutt. See kõik on tõsi.»

Marie ohkas ja jäi mõttesse. Hommikune kohtumine selle talle praegu kaugel nagu lapsepõlv. Kas seda üldse oli? Kes oli see mees — kõhn, hallide meelekohtade ja noore näoga? Miks ta ei küsinud seda? Raske oli inimest teist korda kohata säärases tohutuses linnas.

Paduvihm möödus ja piisad rabisesid valjusti, lehtedelt alla veeredes.

Marie tõusis vaikselt püsti, pani kübara pähe, kerge hommamantli selga ja väljus. Äike läks ära itta. Läänelaev kumas vihmast uhutud kahvatu loojangupuna.

Marie läks Suveaeda.

Ta kõndis tükk aega mööda aia niiskeid alleesid, jõudis välja Luigekanali äärde ja vaatas kaua Mihhailovski lahti.

Vürastuslik öö oli tardunud linna kohale. Möödamine-
jate sammud kajasid vaikuses. Heledad laternad väljakutel olid vaid pisut valgemad ööst.

Majesteetlikud hooned, mis ümbritsesid Marie'd, näideti olevat nõrga värviga joonistatud. Kerkisid esile ainult sambad ja võimsad attikad, millele langes hajuv valgus. Polnud võimalik mõista, kust see alguse sai. Kas oli see öö peegeldus kanalites või hõõgus õhtutaevas veel peen loojangu viir, või oli see hämarusega segune-

nud laternahelk, mis tekitas säärase imelise kuma kuid see valgus kutsus esile keskendatuse, äratas mõtisklused ja kerge nukruse.

Marie möödus Ermitaažist. Ta oli seal juba kuu ja püüdis endale nüüd kujutleda tema öiseid saate. Neeva tuhmi helki akende taga, maalide saja-aastast vaikimist.

Marie jõudis Talvepalee juurde väljakule, seisatas ja surus käed rusikasse. Ta ei teadnud, kelle geenius, kelle käsi, kelle silm olid loonud selle maailma kõige kaunima sammastike, hoonete, võlvkaarte ja mahavõetavate restike terviku, selle avaruse, mida täitis rohekas õnn, jahedus ja ülev arhitektuuriline mõte.

Tagasi sõitis Marie viimase jõelaevaga. Üleni klaasine tühi laev kandis teda õõtsudes piki musta Neeva mööda Peeter-Pauli kindlusest, raveliinidest, kindlustüüridest, vaiadest, sildadest ja parkidest. Kajutis olis tukkus militsionäär.

Vabaduse silla taga kerkis suitsedes ja tuhmudes tasavasse helgiheitja lai kiir. Ta langes alla ja valgustas kaldal valget kivihoonet, lihtsat ja suursugust.

Militsionäär avas silmad.

«Algab ettevalmistus,» ütles ta Marie'le. «Valgustatakse kõige kaunimaid hooneid.»

«Mis ettevalmistus?» küsis Marie.

Tal oli külm. Ta oli jõeniiskusest kahvatu.

«Pidustusteks,» ütles militsionäär. «Meie linna auks. Pole maailmas ilusamat linna kui meie Leningrad. Ma elan siin lapsest saadik, aga iga päev vaatan ega joo ära vaadata. Seisad öösel postil ega tea teinekord, kas näed und või on see ilmsi. Lähed maja juurde, vaatad põleb latern numbriga. Siis jääd rahule: ei näe üht und.»

Marie naeratas ujedalt.

«Õpin sõudekoolis,» ütles militsionäär. «Käin autogeriga merel. Sõidan õhtul välja — linna pole näha, ta on udus. Ainult laternad helgivad vee peal. Ei tahaks enam kaldale tullagi.»

«Aga kus te linnas seisate?» küsis Marie.

«Te pole vist venelane: kõne on teistmoodi.»

«Olen rootslane.»

«Aa-aa...» sõnas militsionäär. «Nii et teiegi imetlete

Ma seisan Talvekanali juures, sealsamas, kus Liisa ära uputas.»

Sadamast Krestovka jõel läks Marie maha. Militsionäär tuli temaga kaasa ja saatis ta koju.

«Ma ei karda, milleks!» ütles Marie hämmastunult. «Teie töölt. Olete väsinud.»

«Arge muretsege,» kinnitas militsionäär. «Ma ei lähe kunagi. Lähem paadisadamasse, ööbin seal. Hommikul pean osavõttu pidustusteks treenima. On võistlused. Siit otse Peterhofskeisse. Kes kauem vastu peab.»

Oma maja väravas jättis Marie militsionääriga hüvasti. Militsionäär surus tal viisakalt kätt ja lahkus. Marie seisis veidi aias ja puhkes siis naerma. Ta mõtles: mida küll ütleksid tema sõbratarid Stokholmis, kui ta seal vahipostil olevale politseinikule kätt annaks.

Pidupäevaks oli linn jagatud rajoonidesse. Igas rajoonis oli hoonete ja tänavate kaunistamine usaldatud kunstnikule ja arhitektile.

Tihhonovi hooleks jäi Peterhof. Pidustused Peterhofis olid pühendatud meremeestele. Siia pidid Kroonlinnast saaduma sõjalaevade meeskonnad, lossis aga otsustati korraldada vanade ja noorte meremeeste ball — kahe põlvkonna kohtumine.

Pärast juhtumit sadamas avastas Tihhonov endas midagi omadusi. Ta hakkas märkama asju, millest varem oli ükskõikselt möödunud. Maailm näis olevat tulvil imelisi värve, valgust, helisid. Ta polnud kunstnikuna veel varem säärast värvide mitmekesisust märganud. Neid jätkus kõikjale, aga kõige rohkem sillerdas neid merevees.

Maailmas ei olnud enam midagi ebaolulist. Tihhonov tunnetas elu kõigi selle avalduste mitmekesisuses kui midagi terviklikku, võimsat, mis on loodud õnne jaoks.

Selle võime eest elu nii täisverelisena tunnetada võlgnes ta tänu oma ajale. Kohtumine noore naisega koiduajal oli ainult süvendanud seda temas.

Selles kohtumises oli midagi, mida polnud võimalik ei kirjeldada ega seletada. See midagi oli armastus. Kuid Tihhonov ei tunnistanud veel seda endale. Tema teadvuses sulas kõik üheks sädelevaks viiruks: ookeani-auriku kauge vile, linna kuldne sädelus hommiku-

ses uduvines, vee vaikus, naise sammud, lombakasadamavaht ja tema sõnad erakordsest Baltimaade suvest.

Niisuguses hingeseisundis asus Tihhonov Peterhofi kaunistama. Töötades mõtles ta oma ajast, oma maa ja temast.

Talle meenusid kuulsa kirjaniku sõnad — see oli sama kirjanik, kes oli kunagi tema juukseid sasinud ja teda «jõmpsikaks» kutsunud. Tihhonov oli läbi lugenud kõik tema raamatud ja artiklid. Ühes artiklis ütles kirjanik oma noorele kaasaegsele:

«Kui hakkate kirjutama — mõelge temast, ehkki teda võib-olla polegi, ja toredatest inimestest, kellele teie — samuti väga tore inimene — siiralt ja lihtsalt ning väga südamlikult jutustate sellest, mida teate ainult teie, ent mida peavad tingimata teada saama nii tema kui kõik teised, — kas mõistate?»

Tema oli olemas. Ja Tihhonov mõtles temast, mõeldes et tema kõnnib siin, näeb selle paiga võrratut ilu, mida tema, Tihhonov, on kaunistanud, ja tunneb, niisamuti nagu Tihhonov ise, kui vabalt ja rõõmsalt hingab maad, kuhu ta on külla sõitnud.

Nikanor Iljitš erutus hirmsasti, kui sai teada, et Tihhonovile tehti ülesandeks kaunistada Peterhofi. Mõni päeva närvises ta üksipäini, sest polnud kellegagi rääkida. Matrjonast polnud talle jutukaaslast, Tihhonov aga oli liiga palju tegemist. Seepärast olid vanamehe rõõmupisarad silmis, kui Peterhofi saabus Katja. Ta oli vennale külla sõitnud, et nõu pidada, kuidas pidustusteks oma paate ja jahte ehtida.

Tihhonovi juurest läks Katja alla vanakeste poole ja Nikanor Iljitš tegi temaga otsekohe juttu.

«Ma armastan pidupäevi,» ütles Nikanor Iljitš. «Arvan, et pidupäev on inimesele mõnikord vajalikum kui igapäevane leib.»

«Oh issand!» ohkas Matrjona. «Jõudu pole! Vaigista ometi sina, Katjuša, seda paganama vanameest!»

«Vait!» ütles Nikanor Iljitš ähvardavalt ja kõhata. «Ise hakkad maja pühadeks pesema ja puhastama. Ja vanu kaltse ei tule sul ka mõttesse selga panna. Miks see nii on? Vasta.»

Katjuša lepitaski kuidagi vanakesed ära ja läks mi-

nu. Aga õhtul jäi Nikanor Iljitš haigeks. Ta kaebas südames ja kutsus Tihhonovi enda juurde.

«Aljoša,» ütles ta ja hakkas järsku nutma.

Ma Matrjona nuuskas nina oma nurgas.

«Mida läks nõrgaks. Kas tõesti viskan sussid püsti ja näegi midagi? Aga mina, loll tahaksin elada, aina tunda. Uudishimu torgib mind takka. Tahtsin ikka kannata sinu juurde üles kobida, vaadata eskiise — mida oled pidustusteks välja mõelnud —, aga kartsin tunda.»

Tihhonov tõi vanamehele eskiisid. Nikanor Iljitš vaatas neid tükk aega ja patsutas siis Tihhonovile kätt.

«Armastan sinu juures, Aljoša, viimistletud tööd,» ütles ta. «Sa oled ehtne kunstnik. See on minu viimane sõna.»

Hävaсти jättes palus ta, et Tihhonov Leningradis talle juurde sisse astuks ja edasi ütleks, et klaverikaas on valmis ning selle võib ära viia.

Alles teisel päeval otsis Tihhonov Nikanor Iljitši poolt antud aadressi järgi üles väikese maja Krestovski saad. Tibas vihma, maa lõhnas vihmast kinnilöödud kivi järele.

Tihhonovile avas ühe käega valgetverd vanamees — Wiener. Tihhonov küsis kodanik Štšedrini. Wiener viis ta tuppa, kus aknad olid pärani lahti.

Reinal nägi Tihhonov kaht väga head portreed. Üks neist kujutas musta mundryga ohvitseri, teine — noort naist kõrgele kaarduvate, närviliste kulmudega. Naises näis selgelt tajuda sarnasust tundmatuga, keda ta sadamades oli kohanud.

Tihhonov tõmbas käega üle otsaesise, nagu tahaks ta pühetikkuvat mõtet minema kihutada, aga naine vaatas talle juba tuttavate silmadega otsa ja tahtmatult astus Tihhonov pildile ikka lähemale ning silmitses teda aina tähelepanelikumalt.

Keegi astus sisse, aga Tihhonov ei pööranud jalamaid tagasi: ta pidi jõupingutuse tegema, et silmi pildilt lahti saada.

Tihhonovi selja taga seisis pikk hallijuukseline mees ning silmitses teda tähelepanelikult.

«Mind saatis teie juurde Nikanor Iljitš,» ütles Tihho-

nov. «Ta on haige. Ta palus edasi öelda, et klaverikann on valmis. Sellele võib järele sõita.»

«Istuge,» ütles meremees ja osutas tugitoolile.

Kui Tihhonov oleks tugitooli istunud, oleks ta jäänud seljaga portree poole. Tihhonov astus sammu tugitooli suunas, aga mõtles ümber ja istus teisele toolile, nii et portree oli näha.

Meremees tunnistas Tihhonovi endise tähelepanu liikkusega.

«Täna teid,» ütles ta. «Aga mis juhtus Nikanor Iljitšiga?»

«Süda,» vastas Tihhonov lühidalt.

«Te olete tema poeg?»

«Ei, olen tema endine õpilane.»

«Te olete vististi kunstnik?»

«Jah.»

«Seda ma arvasin, kui nägin, kuidas te seda portreed vaatate.»

«Meistritöö! Kes see on?»

«See on väga tähelepanuväärne naine, ühe vana kipi tütar Ahvenamaalt.»

«Kas ta on rootslane?» küsis Tihhonov ruttu.

«Jah. Tema nimi on Anna Jakobsen. Tema elu oli seotud väga traagiliste asjaoludega. Ta on Pavel Bestuževi naine, kes tapeti Ahvenamaal duellil möödunud sajandi algul. Ta jäi nõdrameelseks.»

«Minu vaarisa,» ütles Tihhonov, «tapeti ka Soomes ainult mitte duellil. Ta aeti läbi kadalipu. Ta oli lihtne sõdur.»

«Lubage,» küsis meremees, «millal see oli?»

«Ma arvan, et samuti möödunud sajandi algul.»

Meremees tõusis püsti ja läks akna juurde. Ta vaatas vihma, mis puistas tolmpeni piisku lompidesse jalgradadel, pöördus siis ümber ja küsis:

«Ega te pole pärit Megrõ külast Kovža jõe ääres?»

«Jah,» lausus Tihhonov imestunult. «Kust te seda teate?»

Meremees ei vastanud.

«Teie vaarisa,» ütles ta, «on maetud ühte hauda Pavel Bestuževiga. Mõlemad tapeti samal päeval. Neid aidas ühine saatus. Teie nimi on Tihhonov?»

«Jah.»

«Viimaks ometi!» Meremees naeratas avalalt ja surus tugevasti mõlema käega Tihhonovi kätt. «Minu ema on Štšedrin. Otsisin teid kaua, kuid lõpuks jätsin teie sinnapaika. Sõja ajal teenisin Ahvenamaa saartel. Seal sain üksikasjadeni teada Pavel Bestuževi hukkamise loo. Ta oli vabamõtleja. Ta päästis hukkamisest krahvi ja tapeti duellil kokkupõrke pärast polguvõiduga. Käisin tema haual ja imestasin, et ta pole suutnud mitte üksinda, vaid koos sõdur Tihhonoviga. Ma leidsin teada saada, mil viisil olid seotud need kaks meest — Tihhonov ja Pavel Bestužev —, aga keegi ei suutnud mulle seda selgitada. Kohalikud elanikud ei saanud sellest midagi, arhiivides tuhnida ma ei saanud. Seal poleks arhiividokumente antud ja pealegi polnud mul lookord selleks põrmugi mahti: algas revolutsioon. Minu kätte sattus Bestuževi surmaeelne kiri. Sellest leidsin palve teatada sõdur Tihhonovi surmast tema vanemale Megrõ külla Kovža jõe. Kodusõja päevil sattusin juhuslikult Megrõsse, otsisin üles sõdur Tihhonovi järeltulijad ja nägin teie ema.»

«Ta päris minult teie üle,» katkestas teda Tihhonov.

«Kas ta on surnud?» küsis meremees.

«Jah.»

«Ma leidsin teie ema, aga ta ei teadnud sellest kõigest midagi. Ta andis mulle teie aadressi ja palus teid üles leida, aga aadress läks kaduma lahingus Koltšaki laevastikuga Jelabuga all. Mälu on mul halb ja ma ei suutnud seda kuidagi meelde tuletada... Aga siiski saime hakkul!» Štšedrin pahvatas naerma. «Ja nüüd ma teid enam ära ei lase. Andke kaabu siia.»

Ta võttis Tihhonovi kaabu, tõi pudeli veini, küpsiseid ja paberosse.

«Joogem sel puhul,» ütles ta, «see on hea lahja vein. Seda on eriti meeldiv juua säärase sünge ilmaga.»

Tihhonov jõi ja tundis kerget peapööritust. Kõik viimaste päevade sündmused näisid talle uskumatuna ja kohtumine Štšedriniga suurendas seda tunnet veelgi.

«Viimasel ajal,» ütles ta Štšedrinile, «olen ma sattunud ebatavaliste kohtumiste keerisesse.»

«Seda parem. Jooge. Hiljuti sõitis Ahvenamaalt siia minu sugulane, neiu, Anna Jakobseni lapselapse tütar. Tema nimi on Marie. Ta jutustas mulle täpsemalt teie

vaarisa saatusest. Tema kasuisa — vana veidrik doktor — on nõuks võtnud kirjutada Ahvenamaa saarte ajalugu. Ta on arhiivid läbi tuhninud ja leidnud teate, et sõdur Tihhonov aeti läbi kadalipu selle eest, et ta koos Pavel Bestuževiga aitas dekabristidel põgeneda. Joogesiisade mälestuseks!»

Vein maitstes Tihhonovile nagu külmas vees lahustunud sügislehed.

Tihhonov kuulas Štšedrini hajameelselt.

«See on tema!» ütles ta iseendale ja tema süda lõi valusalt.

Ta igatses kuulda tubades naisesamme, aga ei kuulnud mitte midagi peale seinakella tiksumise ja eemalt kostva autode tuututamise.

«Kus ta ometi on? Pean ta ära ootama, et vabaneda sellest hirmsast teadmatusest. Võib-olla on see hoopis keegi teine? Võib-olla astub tuppa linalakk neiu prügidega ja kriiskava häälega? ... Olen loll,» mõtles Tihhonov. «Mul on ammu aeg ära minna. On aeg. Peab üles tõusma.»

Tihhonov oli juba valmis tõusma ja Štšedriniga hästi jätma, aga teda peatas mõte portreele. Sarnasus oli liiga rabav. Ta heitis uuesti pilgu portreele ja nägi neidsamu närvilisi, kõrgele kaarduvaid kulme ja väikesi nukrat kurdu suunurgas.

«Mis teiega on?» küsis Štšedrin, märgates Tihhonovi hajameelsust. «Teil on väsinud ilme.»

«Ma töötan palju. Mulle tehti ülesandeks kaunistada Peterhofi. See on väga raske ja isegi kohutav. Kuidas kaunistada Rastrellit!»

Kauemaks jääda polnud võimalik. Tihhonov tõusis püsti. Štšedrin võttis temalt lubaduse, et ta esimesel vabal öhtul sõidab Krestovski saarele, lubas ise külastada haiget Nikanor Iljitši ja nad jätsid hüvasti.

Tihhonov astus läbi aia, ja kuni ta selle lühikese maa läbi käis, kihutasid sajad mõtted tema peast läbi.

Esmakordselt tajus Tihhonov sidet minevikuga, maaga, kus tema isa, vanaisa, vaarisa olid sadakond aastat külma savi kündnud, kus ema lapsepõlves tema kriimudele ja haavadele ahjust tuhka peale riputas, kus inimesed surid songa ja tüüfusse, surid sünnitades. Kõik

oli ammu minevikku läinud. Kui seda meenutatakse, siis mitte kuigi meelsasti.

Hüüd aga kõneles minevik teist keelt. Temas, Aljoša Tihhonovis, voolas nende inimeste ja vaarisa — Nikolai — veri, kes tapeti vapruse, mässumeele, dekabristide aitamise pärast.

Tihhonovi teadvusse kerkis mõte, et tema peab olema selle lihtsa talupoja, kasarmudrilliga äravaevatud ja saanud soldatisinelit kandnud mehe vääriiline järglane.

Vihm läks üle. Pilved kuhjusid pikkamisi lõunasse ja avasid lääne pool avara taeva.

Varava juures pörkas Tihhonov kokku kellegi naisega. Tihhonov astus kõrvale ja tõstis pea. See oli tema, Peterhofi tundmatu.

Ta hoidis raudvõrestikust kinni ja vaatas Tihhonovile. Tihhonov võttis kaabu peast.

«Kui hea,» ütles ta, «et teid uuesti kohtasin! Linn on nii suur ja ega teie ole vist ainuke rootslanna Leningradis.»

Marie vaikis. Ta laskis võre aeglaselt lahti ja kindale jõi selle küljest hall plekk. Ta nõjatus tara vastu ja ütles kiiresti:

«Jah, jah ... Rääkige.»

«Mida?» küsis Tihhonov. «Mida ma oskan praegu rääkida? Küllap teate kõike juba ise.»

«Kui ma teaksin...» ütles Marie ja naeratas. «Jahme.»

Ta haaras Tihhonovil tugevasti ülaltpoolt rannet kinni ja tõmbas ta nagu poisikese endaga kaasa. Nad astusid vaikides mööda tänavat. Puhas taevas lebas nende jalge ees, peegeldudes vastu vihmaveelompidest.

«Ma arvasin, et kohtan teid,» ütles Tihhonov. «Võimalatu oleks olnud mitte kohata.»

Marie langetas pea, otsekui nõustudes temaga.

Nad jõudsid välja jõelaevade sadamasse.

«Hoidame linna,» ütles Marie. «Te näitate mulle oma armsaid kohti. See linn on loodud selleks, et siin ööd läbi viidaks.»

Marie'l valutas veidi pea. Ta surus tihti peopesa silmadele ja naeratas valuliselt.

Laeval jutustas Tihhonov Marie'le kõigest, mida ta

oli Štšedrinilt teada saanud: Anna Jakobsenist, Pavel Bestuževist ja oma vaarisast.

«Tähendab Anna pärandas teid mulle,» lausus Marie prantsuse keeles.

Hilisööni kõndisid nad linnas. Linn oli sel öhtul nii kaunis. Ta laskis nende ette kerkida oma hoonete võrre satel sammastikel, inimtühjade sildade kõrgetel kaunistel, pronksist mälestussammastel ja saja-aastaste pärnade rohelusel.

Neeva peegeldas tulesid sügavas vees. Admiraliteeti torni tipp sätendas jõe kohal, millest on laulnud poeetid.

Nad peatusid malmvõrestiku juures, vaatasid läbi selle aedade hämarusse ja Tihhonov rääkis kuulsate arhitektide täitunud unistustest, jutustas ehitusmeisteritest, kes olid rajanud siia põhjamaa soodesse ja metsadesse hiilgava linna. See oli suurte mälestuste ja niisama suure tuleviku linn.

Nad kõndisid mööda Neeva kaldapealset. Poisid istusid graniitrinnatisel ja püüdsid kalu. Kalda juures, mingi aia lähedal, seisis ankrus terastrossidega kinnitatud vana sõjalaev. Pärnade oksad laskusid tema teki ja kahurite kohale, mis oli presendiga kaetud.

«See on «Aurora»,» ütles Tihhonov. «Kas teate?»

«Tean,» vastas Marie.

Nad läksid üle väljaku, kus Vaskratsanik põhja pool kappas, ja tulid tagasi Moikale.

Moika kohal, keset vaitu, kõrgeid hooneid ja vana duusest rohetavaid graniitkaldaid, lasus suvise öö vaikust. Nad toetusid käsipõsakile vastu rinnatist ja vaatasid vette. Selles väreles sinine täht.

«Marie,» ütles Tihhonov, «vaadake selja taha, selles majas suri Puškin.»

Marie pöördus ümber. Ta vaatas aknaid, maja väljaulatuvat osa, mis peaaegu vee kohal rippus, sajanditest hõõrdunud kivist jalgteeposte, võililli, mis kasvavad kitsa kõnnitee kiviplaadide vahel.

«Kas Puškin toodi siia, kui ta oli haavatud?» küsis ta.

«Jah. Ta viidi sisse sellest samast uksest.»

«Võib-olla siiasamasse tilkus tema verd,» ütles Marie ja vaatas Tihhonovile otsa süüdlasliku naeratusega.

«Need olid aastad,» lausus Tihhonov, «mil tapeti Pavel

Bestužev ja minu vaarisa ja Anna suri südamevalusse. Kõige paremini on selle aja kohta öelnud Puškin ise.»

«Kuidas?» küsis Marie. «Mida ta ütles?»

Lihtsad sõnad: «Ja see sünge aasta, mil hukkus nii palju vapraid, haid ja suurepäraseid elusid, jääb vaevalt meelde mõnes lihtsas karjaselaulus — nukras ning meeldivas. Eks ole hästi öeldud?»

Marie ei lasknud Tihhonovil end saata. Nad lahkusid Sadala juures. Marie sirutas Tihhonovile mõlemad käed, tõmbas need siis järsu liigutusega lahti ja jooksis ümber kivitreppi kiiresti sadamasse.

Kolmkümmend helgiheitjat saatsid oma valguse taevasse Peterhofi kohal ja nende kiired segunesid tähtedega. Nii algas öine pidustus.

Münklaevad, pardad ja mastid tuledevanikutes, pekkide lahevett vahuks ja jäid pärast järsku pööret seisma Peterhofi sadama ligidale.

Münklaevade tekilt avanes meremeestele ennenägematu vaade. Loss leegitses kristalse tulekahjuna. Keset marmorit ja pronksi voolasid kosed.

Hoored punalaevastiklased ja vanad komandörid läksid treppidest üles lossi juurde.

Ümberringi loitsid klaaskarikates heledad puhtad tuled. Purskkaevud kohisesid, kadudes pimeduses nende varju. Siin, pargis, võis iga meelega tunda laevastiku raskust ning lõhna, selle ebatavalise suve õhku.

Lossi aknad olid pärani.

Õhtudel, sinistes ja valgetes saalides seisis meremeestest ja peegeldusid peegleist vastu. Peeglid kordasid nende naeratusi, nende päevitunud ja lõbusaid nägusid.

Hümnunud linnud söötsid läbi selle sära, jäid pimedasse, löid end vastu purskkaevude jugasid ja lendasid läbi veepritsmete tiibade vuhinal öösse, lahe äärde. Seal peegeldus vees harilik taevast, mille inimesed selleks ajaks olid unustanud.

Eel peagi hakkas kõnelema ka laht. Nägematud saatehüüdlused heitsid mürinal tulejugasid taevasse: Kriivlinn saluteeris saja ühe kogupauguga suurele linna.

Läbi kahurimürina polnud kuulda lennukite unda-

mist, mis lendasid igasse ilmakaarde laiali ja jätsid end järel valgusrajad.

Seejärel oleks nagu tähistaevas hakanud maa peal langema: lennukid heitsid alla sadu tulekerasid. Ootavoolud kiigutasid neid maa kohal ja kuhjasid segamini. Kord tõukasid nad kerad suure hooga lahe suunas ja terve laht näis otse põhjani leegitsevat nende peest. Nad surusid neid kokku valguspilvedeks, mis sätasid vapustatud kallaste kohal.

Leningrad sätendas Neeva kaldal nagu vääriskivi. Iial varem polnud tema perspektiivide ülevus sedavõrt tajutav olnud.

Marie, Štšedrin ja Wiener sõitsid Peterhofi ühe varakult.

Lossi terrassil peatas Štšedrini Nikanor Iljitš. Matrjona, must siidkleit seljas, hirmul ja näost õhetav, talutas teda käest — vanamees oli tuledest pimestatud ja liikus vaevaliselt.

«Kui palju ilu on rahvas endale kätte võitnud, Aleksander Petrovitš,» ütles rauk Štšedrinile ja pühkis vargast silmast veerenud pisara. «Palju ilu!»

Štšedrinile meenus talveöö, mil ta madrustega mööda jääd Kroonlinnast Peterhofi oli tulnud ja end puna-armeelase vahimajakeses soojendanud.

«Nikanor Iljitš,» küsis ta, «nii et see olite siis teie, kes kaheksateistkümnendal aastal lossi valvas?»

«Mina, kulla sõber, mina. Ja ka minu käed on andnud osakese sellesse meistritöösse.»

Marie silmad särasid, aga nägu oli range ning kahvatu. Nikanor Iljitš vaatas teda. Marie naeratas külmalt.

Ta võttis raugal käe alt kinni ja viis ta lossi.

Trepil seisis Akerman, raseeritud ja kõhn, merevalase paraadmunder seljas. Tema silmad naersid kavalalt. Ta teretas kõiki ja ütles Štšedrinile:

«Saša, mäletan, et sa kunagi naersid muinasjuttude üle. Ons sul häbi, mis?»

«Ole vait, tobu!» ütles Štšedrin. «Sina olid see, kes ei uskunud, et näed paremaid aegu.»

«Karguga klobistades,» ütles Akerman, «astub ta läbi rahva juubeldushüüete.»

Nad jõudsid lossi. Meremehed andsid teed. Summu-

ladad jutukõmin käis läbi nende ridade. Marie talutas kühvalt vana töömeest. Taga tuli Matrjona ja tema järel sammusid Štšedrin, Wiener ja Akerman.

Rahva hulgast käis sosin läbi ja vaibus, siis sosistati häälel ärevil noore naise taga nägid meremehed legendarset kaptenit Aleksander Štšedrini, kes oli kuulsaks saanud oma võitudega valgete laevastiku üle ja tuntud kui teooria autor, mille järgi müotseeni kliimat on võimalik Euroopasse tagasi tuua.

Trepipealsel ootas Tihhonov. Ta nägi Marie'd ning tundus, et ta ei suuda taluda neiu lähenemise silmapilku. Ta mõtles, et ükski kunst maailmas ei suuda anda armastava ning õnneliku noore naise ilu.

Meremehed kogunesid suurde kullatud saali. Lühtrid põlisesid ja küünlad, mis olid peo puhuks süüdatud, põlisesid tasa.

Marie jäi koos Tihhonoviga akna juurde seisma. Štšedrin astus ette ja pöördus meremeeste poole. Tema hääle peal valendas tumeda maali foonil, mis rippus tema taga. Maal kujutas vana merelahingut. Saali sügavuses mängis orkester.

Štšedrin tõstis käe. Orkester vaikis. Meremeeste kaks pealikonda pidasid hinge kinni.

«Sõbrad!» alustas Štšedrin. «Vanad ja noored meremehed! Kas on tarvis rääkida sellest, mida igaüks meist annab südames, — rääkida uhkusest oma ajastu, oma kutsumaa üle! Me oleme kutsutud kaitsma oma maad, mis rajab töötava inimkonna õnne. Me võitlesime tema eest kaugel kodusõja ajal ja nüüd, üsna hiljuti, kui vana maailm võttis ette meeleheitliku rünnaku, et meid maa pealt ära hävitada. Me võitsime minevikus, võitsime praegu ja võidame ka tulevikus alati. Igaüks meist annab oma vere, oma jõu, kogu oma vapruse selleks, et me võiksime rahulikult töötada, et õitseks meie maa ja tema kultuur.»

Kuid ega mitte meie ükski pole seda loonud. Meie, sõjaväe sugupõlv, ei tohi olla tänamatud. Me säilitame siiski oma südames mälestuse töölistest ja talupoegadest, muletajatest ja kirjanikest, õpetlastest ja kunstnikest, filosoofidest, sõduritest ja madrustest, kes hukkusid rahva õnne eest kaugel aegadel, mida meist lahutavad ained ja sajad aastad.

Lubatagu mul peokõne asemel jutustada teile lühelugu, mis juhtus enam kui sada aastat tagasi...

Meremeeste hulgast käis kahin läbi ja siis jäid nad vaikseks. Štšedrin jutustas lühidalt soldat Semjon Tihhonovi, Pavel Bestuževi ja Anna Jakobseni hukkumist.

Aeg-ajalt ta vaikis ja tõmbas käega üle juuste, pidades mitte reeta oma erutust.

«Pavel Bestužev jättis enne surma järele kirja. Ma loen sellest mõned read.»

Štšedrin võttis kirja välja. Lühtrite valgus oli sellega oli raske lugeda. Noor madrus võttis kaminakandelaabri, seisis Štšedrini kõrvale, ja mida kaugemal Štšedrin luges, seda rohkem kaldu vajus kandelaaber ja seda sagedamini langes vahapiisku parketile.

«Ma tean,» luges Štšedrin, «ja sina pead teadma ühes minuga, et saabub suure kättemaksu aeg. Meie kannatused ja hukkumine,» luges Štšedrin, ja kerge kõneminu läbis meremeeste ridu, otsekui oleksid nad tema järel kirja sõnu poolvaljusti vandetöötusena korranud: «meie kannatused ja hukkumine lõikavad südameid paljudele. Hoolimatust rahva õnne vastu hakatakse pidama kõige alatumaks kuriteoks. Kõik madal tuleb takse põrmuks...»

Marie võpatas. Saal ohkas kuuldavalt, kõik meremehed tõusid püsti.

«...tallatakse põrmuks,» luges Štšedrin häält kõrgendades, «ja inimese õnn, saab rahvatribuunide, riigikogu ja väejuhtide kõige kõrgemaks eesmärgiks. Ma mõtlen neist aegadest ja kadestan neid kauneid naisi ning vapraid mehi, kelle armastus puhkeb õitsele rõõmsa ja vabamaa taeva all...»

Meremehed kuulasid seistes.

«Ma kadestan neid,» Štšedrini hääl valjenes ja muutus ähvardavaks hüüuks, «ja mu hing kisendab: «Ära unustage meid, õnnelapsed!»»

Marie vaatas, silmad pisarais, aknast välja.

Saalis vaikiti.

«Sõbrad,» ütles Štšedrin, «veel mõned sõnad. Soldat Semjon Tihhonovi järeltulija on üks meie parimaid kunstnikke. Tänapäeva toreduse eest võlgnevan tänu temale. Ja südamevalusse surnud Anna Jakobseni

järeltulija on teie keskel. Ta sõitis meie maale külla. Ta on leidnud siin uue kodumaa ja õnne. Sellest ei saa midagi rääkida.»

Štšedrin vaikis. Siis tõusis saali sügavuses püsti Aker-

man ja hüüdis: «Aga päästetud dekabristi järeltulija oled sina!»

Saal võpatas tervitushüüete tormist.

Tal leek lõi särama akendes. Meremehed vaatasid, kuidas Leningradi kohal tõusis taevasse sadu valgust.

Kuid Štšedrin ei vaadanud Leningradi tulesid. Ta vaatas Marie'd, sest maailmas pole midagi kaunimat kui noore, armastava ja õnneliku naise nägu.

1939

MEŠTŠORA KANT

Tavaline maanurk

Meštšoramaal pole muud erilist ilu ega rikkust metsad, niidud ja läbipaistev õhk. Ometi on sel maal nurgal tohutu külgetõmbejõud. Ta on väga lihtne nagu Levitani maalidki. Aga ometi on selles lihtsuses samuti nagu neis maalides, varjul vene looduse kire võlu ja esimesel pilgul märkamatuks jääv mitmekesisus.

Mida võib näha Meštšoramaal? Öitsvaid või mahasidetud niitusid, männipalusid, luha- ja metsajärvi, on musta vesioblikat täis kasvanud, heinakuhjas, on lõhnavad kuiva ja sooja heina järele. Hein kuhjas peab sooja kogu talve.

Mul on olnud juhust heinakuhjas ööbida oktoobri kui rohi koidu ajal kattub hallaga nagu soolaga. Ma tegin endale heintesse sügava pesa, ronisin sinna sisse ja magasin terve öö kuhjas justkui lukustatud toas. Niitude kohal aga sadas külma vihma ja tuulelilled puhusid üle väljade.

Meštšoramaal võib näha männipalusid, kus on eripidulikult vaikne, et krapp eksinud lehma kaelas kaugel, peaaegu kilomeetri taha kuulda. Ent säärase vaikus valitseb metsas üksnes tuulevaikseil päevil. Tuule käes kohisevad metsad nagu võimas ookean ja mändide ladvad koolduvad möödakihutavatele pilvedele järele.

Meštšoramaal võib näha tumeda veega metsajärvi põhjatuud soid, kus kasvavad lepad ja haavad; üksikuid vanadusest mustunud metsavahihütte, liivikuid, kaid, kanarbikku, kureparvi ja kõigi laiuskraadide tuttavaid tähti.

Mida võib Meštšoramaal kuulda peale männimetsade maha? Vuttide ja kanakullide huikeid, vihmakassi viinamist, rähnide kärsitut toksimist, huntide ulumist, õnnasabinat ruskeis okastes, õhtuti lõõtspilli itkemist, öösiti aga kukkede mitmehäälset laulu ja küla vahel lokulauda.

Ent nii vähe näete-kuulete ainult esimestel päevadel. Pärast muutub see maakoht aina rikkamaks, mitmekesisemaks ja südamele kallimaks. Ja lõpuks saabub see millal iga paju vaikseks jäänud jõe kohal näib läbi ja läbi tuttav, millal temast võib jutustada mitmeid lugusid.

Hakkusin geograafide tava. Peaaegu kõik geograafid on raamatud algavad ühe ja sellesama lausega: «See maakoht asub nii- ja niisugusel idalaiuse ja põhjapikkuse kraadil ja teda piirab lõunast see ja põhjast see oblast. Ma ei nimeta Meštšoramaa pikkus- ja laiuskraade. Piisab sellest, kui ütlen, et ta asub Vladimiri ja Hjazani vahel, mitte kaugel Moskvast, ja on üks kohasid säilinud metsasaari, «suure okasmetsade piirkonda» jäänuseid. Kunagi laius see Polesjest Uraa- ja Bellesse kuulusid Tšernigovi, Brjanski, Kaluuga, Meštšora, Mordva ja Kerženi metsad. Neis metsades elas Vana-Venemaa end tatarlaste rünnakute eest.

Esimene tutvus

Esmakordselt sattusin Meštšora kanti põhjast, Vladimiri. See oli 1930. aastal.

Pärast Gus-Hrustalnihoid, vaikeses Tuma jaamas istusin ümber kitsarööpmelise raudtee rongile. Vedur, mis sarnanes samovariga, vilistas lapseliku falsetiga. Vedur oli solvav hüüdnimi: «ruun». Ta sarnanes tõepoolest ruunaga. Käänakutel ta puhkis ja peatus. Reisijad said väljas suitsu tegemas. Ähkiva «ruuna» ümber valitses metsavaikus. Päikesesoojade valgete nelkide ja tühiste vaguneid.

Pakkidega reisijad istusid platvormidel — pakid vagunisse ei mahtunud. Vahel hakkasid sõidu ajal platvormilt raudteetammile sadama kotid, korvid, puusepa- ja asjade järel kargas aga maha nende omanikki,

tihtipeale päris tudipea eit. Kogenematud reisisid ehmusid, aga kogenud sõitjad keerasid pläru, sülitades ja seletasid, et see on kõige mugavam moodus oma küla lähedal rongilt maha minna.

Kitsarööpmeline raudtee Meštšora metsades on väiküll kõige aeglasem raudtee Nõukogude Liidus.

Jaamad on täis kuhjatud vaiguseid palke ja lõhnavaid värsket raie ning metsalilled järele.

Pilevo jaamas kobis vagunisse karune taat. Ta istus risti ette nurga poole, kus põrises ümmargune mahalahti, ohkas ja hakkas ilmarahvale kurtma:

«Kui aga midagi lahti on, siis kohe minul habemad kinni, et muudkui sõida linna. Aga seda neil põle meelde ühti, et see nende asi ehk kopiklatki väärt pole. Saadavad mind museumi, kus korjatakse kaartisid, hünakirjasid ja muud kraami. Saadavad avaldusega.»

«Mis sa lobad?»

«Säh vaata!»

Taat tõmbas välja kortsunud paberilehe, puhus sellelt mahorka maha ja näitas naabruses istuvale eidele:

«Manka, loe,» ütles eit tüdrukutirtsule, kes hõõrises nina vastu akent.

Manka kohendas kleidi katkiste põlvenukkide kohal sirgeks, tõmbas jalad pingi alla ja hakkas lugema käheda häälega:

«Antakse teada, et järves elutsevad tundmata linnud hiiglasuurt kasvu, vöödilised, ühtekokku kolm, peab teada, kust lendasid, — tarvis oleks võtta elavalt museumi, sellepärast saatke püüdjad.»

«Näed sa,» lausus taat murelikult, «mis asja praegu vanainimese seljas sõidavad. Aga kõik see on Ljoška, kumnoore töö. Kangesti terava keelega teinud Ptüil!»

Eit pühkis rätikuotsaga suud ja ohkas. Vedur viilistas ehmunult, metsad mühisesid paremal ja vasemal, möllates nagu järved. Puhus vali läänetuul. Rong murdis end vaevaga läbi tema niiskete voogude ja hilinea lootusetult, tõmmates hinge tühjades pooljaamades.

«Näh seda meie elukest!», ütles taat, «Mullu asti museumi ja sel aastal jälle.»

«Mis nad mullu leidsid?» küsis eit.

«Luukere!»

«Mis luukere?»

«Mis muinasaja kondid. Soos vedelesid. Nagu põder. Sarved nagu see vagun. Küll oli hirmus! Kaevasid teist kuu kuu.»

«Misjaoks teda vaja oli?»

«Lapsi hakkavad tema järgi õpetama.»

Sellest leiust teatati «Oblasti muuseumi uurimustes ja materjalides» järgmist:

Skelett asus sügaval mädasoo, kus kaevajatel polnud mingit tuge. Tuli riidest lahti võtta ja sohu minna, kus oli äärmiselt raske allikavee temperatuuri tõttu. Hiiglasuured sarved, samuti kolp olid terveks jäänud, kuid ligunemise tagajärjel äärmiselt pehmeks muutunud. Kondid murdusid otse käte vahel, aga teatava kuivamise tagajärjel kontide tugevus taastus.»

Oli leitud iiri hiidpõdra skelett, mille sarvede laius algas kahe ja poole meetrini.

Sellest kohtumisest karuse taadiga algas minu tutvus Meštšoraga. Pärast kuulsin palju lugusid mammuti luudest ja peidetud varandustest ja inimpeasuu-dest seentest. Aga see esimene lugu rongis jäi mulle eriti selgesti meelde.

Vanaaegne kaart

Suure vaevaga sain Meštšoramaa kaardi. Sellel oli kirge: «Kaart on koostatud vanade kaardistuste järgi, mis on tehtud enne 1870. aastat.» Pidin seda kaarti ise varandama. Muutunud olid jõesängid. Seal, kus kaardi oli soo, kohises juba noor männimets; mõnede järvede asemel olid nüüd mädasood.

Eit siiski oli kindlam kasutada seda kaarti kui küsitada kohalikke elanikke. Mitte keegi ei vassi teed juhatades nii palju kui kohalik elanik, eriti kui ta on jutukas inimene.

«Mina, kulla mees,» hõikab kohalik elanik, «ära teisi kuulata! Nemad jahvatavad sulle sihukesed maad ja ilmad kokku, et võtab eluisu ära! Sa kuula ainult mind, mina annan neid paiku risti-põiki. Mine küla servani, seal saad kurakätt taret, selle tare juurest keera hüvakätt munda teerada üle liivalagendiku, siis jõuad Prorvani;

Prorvast viruta, kulla mees, mööda, viruta julgesti ära kõhkle midagi — kuni põlenud pajuni. Sealt keerab õige raasike metsa poole, Muzgast mööda, aga teinepõlv Muzgat põruta otse mäeni välja, aga mäe taga on teada — üle samblasoo otse järve äärde.»

«Mitu kilomeetrit sinna saab?»

«Aga kes seda teab? Võib-olla kümme, aga võib-olla ka oma paarkümmend. Siin, kulla mees, pole kergesti kilomeetreid mõõtnud.»

Päriselanikud juhatasid alati teed iseäraliku ohina ja kaasaelamisega. Algul löbustas see mind, aga üheskord oli mul endal juhus poeet Simonovile Segdeni järvel teed juhatada, ja ma tabasin end sellelt, et jutustan talle selle keerulise tee märkidest samasuguse ohinaga nagu päriselanikud. Iga kord, kui teed juhatad, käid selle nagu uuesti läbi, astud uuesti neis õdusais paikades, metsateedel, kus kasvab rohkesti õlglilli, ja tunnet jälle, et süda on kerge. Seda kergust tunneme iga kord, kui tee on pikk ja hingel pole muresid.

Mõni sõna loodusemärkidest

Et metsades mitte eksida, peab tundma metsamärke. Leida märke või neid ise valmis vaadata on väga paljusuv tegevus. Nende märkide maailm on ääretult mitmekesine. On väga rõõmustav, kui üks ja seesama märk säilib metsas mitu aastat järjest, — igal sügisel kohtad jälle sedasama tulipunast pihlakapuhmast Larini tihedat taga või ikka sedasama, sinu enda lõigatud täket männitüves. Iga suvega valgub see täke üha rohkem tihedast kuldset vaiku täis.

Märgid teedel — need pole mitte peamised loodusemärgid. Tõelised loodusemärgid on need, mille järgi määratakse ilma ja aega.

Loodusemärgid on seotud kõigega: taeva värvi, kaste ja udu, lindude hääletsuste ja tähevalguse heledusega.

Nendes loodusemärkides peitub palju täpseid teadmisi ja luulet. On olemas lihtsaid ja keerukaid tähelepanekuid loodusest. Kõige lihtsam märk on lõkkesuits. Kord tõuseb ta sambana taeva poole, kerkib rahulikult

üles kõige kõrgematest pajudest kõrgemale; kord laotub nagu udu rohule laiali, kord keerleb tule ümber. Ja nonda lisandub öise lõkke võlule, kibekale suitsu-vaale, okste praginale, tule loitmisele, kohevale valguvuhale veel homse päeva ilmaennustus.

Suitsu vaadates võib täpselt öelda, kas homme on tuul ja tuult või tõuseb päike nagu tänagi sügavas katuses, läbi sinaka jaheda uduvine. Tuuletust ja sootust võib ennustada ka õhtuse kaste järgi. Mõnikord on nii ohtrasti, et ta lausa helgib öösel, peegeldades tühjade valgust. Ja mida rohkem on kastet, seda kuumem tuleb homme päev.

Kõik need on lihtsad tähelepanekud. Aga on ka keerukamaid ja täpsemaid. Mõnikord paistab taevas järsku äärmiselt kõrge, silmapiiri aga tõmbub koomale, näib nii lähedasena, et temani tundub olevat vaevalt kilomeeter maad. See on saabuva selge ilma tundemärk.

Mõnel pilvitul päeval äkitselt kala enam ei võta. Jõed ja järved muutuvad surmvaikseks, nagu oleks neist elu alatiseks lahkunud. See on selge tundemärk, et peatselt algavad kauakestvad vihmad. Päeva-paari pärast tõuseb päike läbi purpurpunase pahaendelise tiheduse, aga keskpäevaks puudutavad tinased pilved peatselt maad, tõuseb röske tuul ja hakkavad valama tüütuks, uniseks tegevad vihmad.

Pöördume tagasi kaardi juurde

Meenutasin loodusemärke ja kaldusin kõrvale Meänåra kaardist.

Võõra maakoha tundmaõppimine algab alati kaardist. See tegevus on niisama huvitav kui loodusemärkide uurimine. Mööda kaarti võib rännata samuti nagu maad, aga hiljem, kui satud sellesse maak kohta, mis on kaardi tundmisest otsekohe kasu — sa ei kulgu enam pimesi ega kuluta aega tühjale-tähjale.

Meänåra kaardi alumises osas, kõige kaugemas nurgas, lõunas, on näha suure, veerohke jõe käänak. See on Okaa. Okaast põhja pool laiub metsane ja soine madalik, lõuna pool asuvad juba ammust ajast asusta-

tud Rjazani maad. Okaa voolab kahe täiesti erineva teineteisega väga vähe sarnase maa-ala piiril.

Rjazani maad on viljarikkad, rukkiväljadest kollased õunapuuaedadest käharad. Rjazanimaa külade servad sulavad sageli ühte, külad on tihedalt koos ja pole niisugust paika, kust poleks silmapiiril näha üht või isegi kaht-kolme veel säilinud kellatorni. Metsade asemel kohisevad orgude nõlvadel kasesalud.

Rjazanimaa on viljapõldude maa. Rjazanist lõuna pool algavad juba stepid.

Aga tarvitseb vaid praamiga üle Okaa sõita ja Okaa-äärsete luhtade laia riba taga kõrguvadki juba tumeda müürina Meštšora männimetsad. Nad lahvavad nii põhjas kui idas ja neis sinendavad ümmargused järved. Need metsad varjavad oma sügavuses tohutuid turbasoid.

Meštšoramaa lääneosas, nõndanimetatud Borovskis, asuvad keset männimetsi kaheksa metsajärve. Nende juurde ei vii teid ega radu, nende ligi võib läbida metsa pääseda vaid kaardi ja kompassi abiga.

Neil järvedel on üks väga kummaline omadus: mida väiksem järv, seda sügavam ta on. Suur Mitinskaja järv on ainult neli meetrit sügav, aga väike Udjomnaja — seitseteist meetrit.

Samblasood

Nendest järvedest ida pool asuvad tohutud Meštšora sood — «samblasood». Need on tuhandete aastate kestel kinnikasvanud järved. Nad hõivavad kolmesaja tuhande hektarilise maa-ala. Kui seista keset säärast sood, siis silmapiiril selgesti näha endise järve kõrget kallast «mannert» —, mida katab tihe männimets. Siin-sal soodel näed liivakünkaid, millel kasvavad männisalud ja sõnajalad, — endisi saari. Kohalikud elanikud nimetavad neid künkaid senimaani «saarteks». «Saarteks» ööbivad põdrad.

Ükskord septembri lõpul läksime mööda sood Paganajärve äärde. Järv oli salapärane. Naised rääkisid, et tema kallastel kasvavad pähklisuurused jõhvikad ja paganaseenteks kutsutud mürgiseened, mis on «vasika

maast veidi suuremad». Nende seente järgi oligi järve nime saanud. Paganajärve ääres kartsid naised — selle ligidal olid mingid pealt rohtukasvanud taimad.

«Hü kui jalaga astud,» jutustasid naised, «mürtsatab jalga all, hakkab tūmisena, õõtsub nagu kätki, lepad hüüavad kõlkuma ja vesi purskab viiskude alt, pritsib sinu. Jumala eest! Nii jube lugu, et ei saa kohe mitte midagi. Aga järv ise on ilma põhjata, must. Kui mõni naine naisterahvas sellesse vaatab — minestab paugupealt ära.»

«Millest ta siis minestab?»

«Hirmust. Hirmujudinad võtab selga. Kui Paganajärve peale satume, paneme tulistjalu tulema, jookseme sinise saareni, seal alles tõmbame hinge.»

Külanaised andsid meile hoogu ja me otsustasime mööduda Paganajärvel ära käia. Tee peal veetsime öö Mustjärvel. Kogu öö rabistas vihm vastu telki. Vesi valises vaikselt puujuurte all. Vihmas ja pilkases pimeduses ulusid hundid.

Mustjärv oli kallasteni vett täis. Näis, et niipea kui lõuseb tuul või hakkab tugevamini sadama, ujutab vesi ära ning ühes sellega ka meie telgi üle ja me ei pääse enam liial välja neilt madalailt, süngelt kõnnumaalt.

Terve öö õhkus soost niiske sambla, puukoore ja vetikate kändude lõhna. Hommikuks jäi vihm üle. Hall taevast rippus madalal pea kohal. Sellest et pilved peaaegu puudutasid kaskede latvu, oli maa peal vaikne ning soe. Pilvede kiht oli väga õhuke — päike paistis vahest läbi.

Me rullisime telgi kokku, võtsime seljakotid selga ja asusime teele. Minna oli raske. Möödunud suvel oli maa pind põlenud. Kaskede ja leppade juured olid altpoolt ära põlenud, puud maha langenud ja me pidime läbi silmapilk ronima üle kõrgete rägahunnikute. Me astusime mööda mätteid, aga mätaste vahel, seal, kus seisid pruunikaspunane vesi, ulatusid kaskede juured nagu teibad veest välja.

Soos oli turbasammalt, palukaid, sinikaid ja käolina täis kasvanud. Jalad vajusid põlvini rohelisse ja halli samblasse.

Kahe tunni jooksul liikusime edasi ainult kaks kilomeetrit. Ees paistis «saar». Viimast jõudu kokku võttes ronisime üle oksteräga, jõudsime, käed-jalad lõhki kulumustatud ja verised, metsaga kaetud künkale ja vajusime soojale maapinnale maikellukeste puhmastikku. Maikellukesed olid juba ära õitsenud — laiade lehtede vahel rippusid kõvad oranžid marjad. Läbi männikohade paistis kahvatu taevas.

Meiega oli kaasas kirjanik Gaidar. Ta käis läbi kogu «saare». «Saar» oli väike, igast küljest piirasid teda sood, ainult kaugel silmapiiril oli näha veel kaks «saart».

Gaidar hõikas eemalt, hakkas vilistama. Me tõusime vastumeelselt, läksime tema juurde, ja ta näitas meile märjal maal, seal, kus «saar» läks üle sooks, põdra hiiglasuuri värsked jälgi. Põder oli nähtavasti läinud suurte hüpetega.

«See on tema tee joogikohta,» ütles Gaidar.

Me astusime mööda põdra jälgi. Meil polnud vett, tahtsime juua. Saja sammu kaugusel «saarest» viisid jäljed meid väikese «lauka» juurde, kus oli puhas külm vesi. Vesi lõhnas joodist. Me kustutasime janu ja tulime tagasi.

Gaidar läks otsima Paganajärve. Järv pidi olema kuskil läheduses, aga teda oli, nagu enamikku soojärvi, väga raske leida. Järvi ümbritsesid nii tihedad padrikud ja kõrge rohi, et neist võis mõnekümne sammu kauguselt mööda minna ja vett mitte märgata.

Gaidar ei võtnud kompassi, ütles, et leiab tagasiteed päikese järgi, ja läks. Meie pikutasime samblal, kuulsime, kuidas okstelt langes vanu männikäbisid. Minge looma kume hüüd kõlas kaugel metsades.

Möödus tund. Gaidari ei tulnud. Aga päike oli veel kõrgel ja me ei muretsenud — polnud võimalik, et Gaidar poleks tagasiteed leidnud.

Möödus teine tund, kolmas. Taevas soo kohal muutus värvituks; seejärel hakkaš ida poolt pikkamööda kerkima hall sein, otsekui suits. Madalad pilved katsid taeva. Mõne silmapilgu pärast kadus päike. Ainult põuavine laotus üle rabade.

Ilma kompassita ei saa säärares udus teed leida. Me meenutasime lugusid sellest, kuidas inimesed pilviste

ilmadega olid mitu ööpäeva järjest ühe koha peal ringi käinud.

Ma ronisin kõrge männi otsa ja hakkasin karjuma. Kõrgi ei vastanud. Hiljem kostis väga kaugelt kellegi hää. Ma kuulatasin ja ebameeldiv külmajudin käis selja rabas, just sealpool, kuhu oli läinud Gaidar, kuhu kaeblikult hundid.

«Tuli» puhus samas suunas, kuhu oli läinud Gaidar. Tõenäoliselt võinud süüdata lõkke, suits oleks kiskunud raba poole ja Gaidar võinuks suitsulõhna peale «saarele» tulla. Aga seda ei saanud teha. Me polnud selles Gaidariga kokku leppinud. Soodes on tihti tulekahjusid. Gaidar oleks võinud pidada suitsu tulekahju lähenemiseks, ja selle asemel et meie juurde tulla, oleks hoopis hakanud meist kaugemale minema, põgenedes tule eest.

Tulekahjud kuivanud soodes — see on kõige hirmutav, mida neis paikades võib üle elada. Nende eest ei saa põgeneda — tuli läheb väga kiiresti edasi. Ja kuhu seal öieti minna ongi, kui kuni silmapiirini laiuvad samblasood, milles sammal on kuiv nagu püssirohi, ning peasta võid end, ja sedagi mitte päris kindlasti, ainult «saarel» — tuli läheb metsaga kaetud «saartest» mõnikord mööda.

Me kisendasime kõik korraga, aga meile vastasid ainult hundid. Siis läks üks meist kompassiga sohu — sinna, kuhu oli kadunud Gaidar.

Saabus videvik. Varesed lendasid «saare» kohal ja kraksusid ehmunult ning kurjakuulutavalt.

Me kisendasime meeleheitlikult, siis aga süütasime lõkke, sest läks ruttu pimedaks, ja nüüd võis Gaidar lõkketule peale välja tulla.

Aga meie hüüetele ei vastanud ainuski inimhää, ja alles siis, kui juba sügav videvik oli maad võtnud, hakkas kuskil teise «saare» kandis pardi kombel prääksust pöriseva autosignaali. See mõjus totralt ja võikalt — kust sai auto sohu, kus inimene suure vaevaga edasi pääses?

Auto ilmselt ligines. Ta andis visalt signaali ja poole tunni pärast kuulsime padrikus raginat, auto prääksas kuskil päris ligidal ja soost ronis välja muhelev märg Gaidar, tema taga aga meie kaaslane — see, kes kompassiga oli läinud.

Selgus, et Gaidar oli kuulnud meie hüüdeid ja kogu aja vastanud, aga tuul puhus tema suunas ja hajutas hääle. Siis oli Gaidar tüdinenud hüüdmast ja hakanud pardihäält tegema — autosignaali matkima.

Paganajärveni Gaidar ei läinud. Talle sattus peal ette üksik mänd, ta ronis selle otsa ja nägi järve eemalt. Gaidar vaatas seda, vandus, ronis maha ja tuli tagasi.

«Mispärast?» küsisime meie.

«Väga hirmus järv,» vastas tema. «Ja kurat temaga!»

Ta jutustas, et isegi eemalt oli näha, kui must on Paganajärve vesi, nagu tõrv. Kallastel kasvasid harvad kidurad, vee kohal lookas männid, mis olid valmis eemal mees tuulepuhangus murduma. Mõned männid olid juba vette kukkunud. Järve ümber paistis olevat läbi pääsmatu mädasoo.

Pimedaks läks kiiresti, nagu sügisel ikka. Me ei jäänud «saarele» ööbima, vaid läksime mööda sood «mandri», soo metsaga kaetud kalda suunas. Minus pimedas läbi okste ja puude räga oli hirmus raske, last kümne minuti tagant kontrollisime suunda kompassi fosforosutite järgi ja alles keskööks pääsesime välja kõvale maale, metsa; sattusime kõrvalisele teeale ja jõudisime seda mööda hilisööl Segdeni järve äärde, kus elas meie ühine sõber Kuzma Zotov, tasane, haige metsa kalur ja kolhoosnik.

Jutustasin kogu selle loo, milles pole midagi erilist, ainult selleks, et anda pisutki ettekujutust Meštšora samblasoodest.

Mõnedes rabades (Krasnoje ja Pilnoje rabas) on juba alanud turbatootmine. Turvas on siin vana, võimast, teda piisab sadadeks aastateks.

Jah, aga ka lugu Paganajärvest vajab lõpetamist. Järgmisel suvel jõudsim siiski selle järveni. Tema kaldad olid ujuvad — mitte tavalised kõvad kaldad, vaid tihedasti kokkupõimunud võhad, sookailud, rohud, juured ja samblad. Kaldad õõtsusid jalge all nagu võrkkiik. Paksu rohuvaiba all oli põhjatu vesi. Teivas tungis kergesti läbi nõtkuva kalda ja vajus mädasohu. Igal sammul purskasid jalge alt soojad veejoad. Selama jääda polnud võimalik: jalad kiskus sisse ja jäljed tahtsid veega.

Vesi järves oli must. Põhjast kerkis mullikestena üles.

Me püüdsime sel järvel ahvenaid. Sidusime pikad õngenööriid sookailupuhmaste või noorte leppade külge, aga istusime mahalangenud mändidel ja suitsetasime, seni kui sookailupuhmas hakkas liikuma ja kahinad või väike leppapuu painduma ja raksuma. Siis tõusime järsalt püsti, sikutasime õngenööri välja ja tiriime kaldale rasvaseid musti ahvenaid. Et kalad ei läheks, panime nad oma jälgedesse, sügavatesse aukudesse, mis olid vett täis, ja ahvenad löid sabaga sulpsu ning siplesid, aga ei pääsenud kuhugi.

Keskpäevaks kogunesid järve kohale äikesepilved. Nad kasvasid silmanähtavalt. Väike piksepilv muutus kihtuks kurjakuulutavaks pilveks, mis sarnanes aladega. Ta seisis paigal ega tahtnud kaduda.

Väike pildus sohu otse meie silme ees ja meil hakkas üha kõhe.

Rohkem me Paganajärvel ei käinud, aga ikkagi saime külastuste juures kuulsaks meeletute meestena, kes mitte ees risti ette ei löö.

«Täitsa pöörased mehed,» rääkisid nad laulva häälega. «Küll on alles pöörased, nii pöörased, et kohe ei tule sõnu.»

Metsajõed ja kanalid

Kaldusin jälle kaardist kõrvale. Et temaga lõpule jõuda, peab rääkima võimsatest metsamassiividest (nad katavad kogu kaardi kahvatu-rohelise värviga), mõistatustest valgetest laikudest metsade sügavuses ja kahest jõest — Solotšast ja Prast, mis voolavad lõuna suunas läbi metsade, soode ja põlendikkude.

Solotša on looklev madal jõgi. Haudades tema kallaste all on parvede viisi kuldseid säinaid. Solotša vesi on punane. Niisugust vett nimetavad talupojad «karedeks». Ainult ühes paigas jõuab jõeni teadmata kuhu viiv tee, mille ääres seisab üksik postijaam.

Pra voolab Põhja-Meštšora järvedest Okaasse. Külalised on kallastel väga vähe. Endisel ajal asusid Pra ääres põlistesse laantesse vanausulised.

Spas-Klepiki linnas, Pra ülemjooksul, töötab vattivabrik. Ta laseb jõkke puuvillakraasmeid ja Põhi Spas-Klepiki all on kaetud seiskunud musta vattipaksu kihiga. See on küllap vist ainuke vatist põhjaga jõgi Nõukogude Liidus.

Peale jõgede on Meštšoramaal palju kanaleid.

Juba Aleksander II ajal otsustas kindral Žilinski kuivatada Meštšora sood, et saada Moskva alla suuri asustamiskõlblikke maa-alasid. Meštšorasse saadeti ekspeditsioon. Ta töötas kakskümmend aastat ja kuivatas peaaegu teist tuhat hektarit maad, mille peale aga keegi ei tahtnud elama asuda, — see osutus üpris viletsaks.

Žilinski rajas Meštšoras suure hulga kanaleid. Nüüd on need kanalid rohtunud ja sooheinaga umbe kaetunud. Neis pesitsevad pardid, elutsevad laisad linased ja väledad vingerjad.

Need kanalid on väga maalilised. Nad ulatuvad metsade sügavusse. Puhmastikud kaarduvad üle vee hämarate võlvadena. Näib, nagu viiks iga kanal salapärasesse paikadesse. Mööda kanaleid võib, eriti kevadel, kerge paadiga edasi pääseda kümneid kilomeetreid.

Vesirooside magusavõitu lõhn seguneb vaigulõhnaga. Mõnikord piiravad pikad kõrkjad kanaleid tihedate kaitsevallidena. Kallastel kasvavad võhad. Nende lehed sarnanevad veidi maikellukeste lehtedega, kuid igal lehel on lai valge võõt, ja eemalt näib, et õitsevad hüljelasuured lumelilled. Sõnajalad, kitsemurakad, osjad ja sammal ripuvad kallastelt alla. Kui juhtud käe või aeruga samblatutte riivama, lendab neist välja tihe hele smaragdroheline tolmutüvi — käolina seemned. Rohepõdrakanep õitseb madalate puhmastena. Rohekaaskollased vesimardikad sukelduvad vette ja ründavad kalamaimude parvi. Mõnikord pead paati lohistama madalale vees. Siis hammustavad vesimardikad jalad veriseks.

Vaikust häirib ainult sääskede pirin ja kalade sulpsulöömine.

Sõit mööda kanalit viib alati tundmata eesmärgile — metsajärvele või metsajõe, milles üle kruusase põhja voolab puhas vesi.

Nende jõgede kallastel elutsevad sügavais urgudes vesirotid. Seal on rotte, kes on vanadusest täiesti halvad.

Kui urguga vaikselt jälgida, võib näha, kuidas rott püüab kala. Ta ronib urust välja, sukeldub hästi sügavale ja ujub välja hirmsa käraga. Laiadel veeringidel liiguvad õõtsuma kollased vesikupud. Rott hoiab hõbedast kala suus ja ujub kaldale. Kui kala on rotist suurem, kestab võitlus kaua ja rott ronib kaldale väsinuna, silmad vihasest punased.

Et oleks kergem ujuda, naksavad vesirotid lemle pika järele suhu ja ujuvad, hoides seda hammaste vahel. Vars on täis õhumullikesi. Ta hoiab imehästi vee peal isegi suuremat raskust kui rott.

Žilinski üritas kuivatada Meštšora soid. Sellest kavatsusest ei tulnud midagi välja. Meštšora pinnas on turvas, liivmuld ja liiv. Liivamaal kasvab aga hästi ainult kartul. Meštšora rikkus pole mullapinnas, vaid metsad, turbas, luhameinamades Oka vasemal kaldal. Need luhad annavad toredat heina.

Metsad

Meštšora on metsaookeani jäänus. Meštšora metsad on majesteetlikud nagu katedraalid. Isegi vana professor, kel polnud vähimatki kalduvust luuleks, kirjutas Meštšoramaad käsitlevas uurimuses järgmised sõnad: „Metsades võimsates männipaludes on nii valge, et sadade sammude kaugusele metsasügavusse võib jälgida lendavat lindu.»

Mööda kuivi männipalusid astud nagu pehmel kallil vaibal — kilomeetrite viisi on maa kaetud kuiva pehme samblaga. Mändidevahelistele valendikele langeb võõrdena päikesevalgus. Lindude parved lendavad vidinaga ja kerge vuhinaga eemale.

Tuulega kohisevad metsad. Kohin liigub nagu laine üle puulatvade. Üksik lennuk, mis lendab peadpööritavas kõrguses, näib miiniristlejana, mida vaadeldakse merepõhjast.

Palja silmaga on näha võimsaid õhuvoole. Nad keruvad maast taevasse. Pilved hajuvad paigal seistes. Tundub, et metsade kuiv hingus ja kadakate lõhn võib lennukitenigi kanduda.

Peale männimetsade — masti- ja laevametsade —

leidub siin kuuse- ning kasemetsi ja harvade laikude laialehiseid pärni, jalakaid ja tammesid.

Tammesaludes pole teid. Nad on läbipääsmatud ja ohtlikud sipelgate tõttu. Kuuma ilmaga on peaaegu võimatu läbi tammepadriku minna: silmapilk katavad kogu keha — jalataldadest kuni pealaeni — tigenad punased, tugevate lõugadega sipelgad. Tammepadrikutes luusivad ringi kahjutud karud, kes hävitavad sipelgaid. Nad kangutavad lahti vanu kände ja lakuvad need sipelgamunadest puhtaks.

Meštšora metsad on inimtühjad. Pole paremat puhkust ega suuremat naudingut, kui sammuda terve päev neid metsi mööda, mööda tundmata teid mõne kaugel järve äärde.

Tee metsades — see on kilomeetrite viisi vaikust ja tuuletust. See on seenelõhn ja lindude tasane vihase lend. See on männiokastega kaetud kleepuvad võipakad, karm rohi, jahedad kivipuravikud, maasikad, lilled kurekellad metsalagendikel, haavalehtede habin, pidi-lik valgus ja lõpuks on see metsahämarik, mil samblast õhkub niiskust ja rohus sätendavad jaaniussid.

Loojang lõõgab raskelt männiladvades, vööbates neid iidse kullatisega. All mändide jalamil on juba pime ja sünge. Hääletult lendavad nahkhiired ja justkui vaatavad sulle otsa. Metsades kajab mingi mõistmatu helin — see on õhtu, kustunud päeva helin.

Õhtul aga hakkab viimaks helkima järv nagu muu viltune peegel. Öö lasub juba tema kohal ja vaatab tema tumedasse vette — öö, tulvil tähti. Õhtutaevas hõõgub veel eha ja kuslapuupuhmastes karjub hüüp, soo peal aga kudrutavad ning askeldavad kured, keda lõkkesuhtel on rahutuks teinud.

Terve öö läbi löke kord kustub, kord loidab jälle. Kaskede lehed ripuvad liikumatult. Kaste voolab mööda valgeid tüvesid maha. Ja on kuulda, kuidas kuskil ilmatu kaugel — otsekui maa serva taga — kireb metsavahi talus vana rämeda häälega kukk.

Ebatavalises, senikuulmatus vaikususes sünnib koit. Hommikutaevas rohetab. Helesinise kristallina süttib koidikul Veenus. See on ööpäeva kõige kaunim aeg. Kõik uinub veel. Uinub vesi, uinuvad vesiroosid, uinuvad kalad, nina vastu vettinud puunotti, uinuvad lin-

nid ja ainult öökullid lendavad ümber lõkke aeglaselt ja hääletult, nagu valged udusuletombud.

Katel poriseb-podiseb tulel. Me räägime millegipärast sinjal — kardame ehmatada koitu. Kileda vilinaga puhisevad mööda lohmakad pardid. Udu vee kohal hakkab pilvena keerlema. Me veeretame tulle terved kuhlad oksa ja vaatame, kuidas tõuseb suur hele päike — lootu suvise päeva päike.

Mõnda elame metsajärvede ääres telgis üsna mitu päeva. Meie käed lõhnavad suitsust ja palukatest — see lõhn ei kao nädalaid.

Me magame kaks tundi ööpäevas ega tunne peaaegu midagi väsimust.

Ühekord ööbisime Mustjärvel, kõrges tihnikus suure rana risuhunniku läheduses.

Meil oli kaasas täispuhutav kummipaati ja koidikul saime sellega teispoole kaldaäärseid vesiroose kala püüdma. Järve põhjas lebasid paksu kihina kõdunenud lehed ja vee peal ujusid vettinud puunotid.

Akitselt ilmus otse paadi serva juures veepinnale musta kala tohutu kumer selg, uim terav nagu köögi-puga. Kala sukeldus ja kadus kummipaadi alla. Paat hakkas kiikuma. Kala ujus uuesti pinnale. Nähtavasti oli see pirakas havi. Ta võis paati seljauimega riivata ja selle nagu habemenoga lõhki lõigata.

Ma lõin aeruga vastu vett. Kala virutas vastuseks võimsalt sabaga ja kadus uuesti paadi alla. Me jätsime püügemise järele ja hakkasime sõudma kaldale, oma laagri poole. Kala ujus paadi kõrval.

Saime kaldaäärsesse vesirooside padrikusse ja valmistusime randuma, kuid samal ajal kostis kaldalt kinnuvat klähvimist ja haledat ulgumist, mis lausa andamisse kinni hakkas. Seal, kus me paadi olime vette lastanud, seisis kaldal mahasõtkutud rohul kolme hundi-otsikaga emahunt, händ jalge vahel, ja ulus, koon järeva poole tõstetud. Ta ulus kaua ja tüütult; hundi-otsikad kiunusid ja peitsid end ema taha. Must kala ilmus uuesti otse paadiserva juurde ja riivas uimega serva.

Ma viskasin emahunti raske õngetinatükiga. Ta kargas kõrvale ja sörkis, händ seljas, kaldalt minema. Ja

me nägime, kuidas ta puged risuhunnikusse ümmarguse
urgu otse meie telgi kõrval.

Me ronisime paadist välja, tõstisime kära, kihutasime
emahundi risuhunnikust välja ja viisime laagri üle tee
paika. Kuid seniajani ei suuda ma mõista, kuidas me
sai me veeta terve öö hundiuru kõrval, ilma et emahund
meie peale kordagi urisenud oleks.

Mustjärve nimetatakse nõnda vee värvi tõttu. Tema
vesi on must ja läbipaistev.

Peaaegu kõigi Meštšora järvede vesi on ise värv.
Kõige rohkem järvi on musta veega. Mõnede järvede
(näiteks Tšernenkoje) vesi meenutab musta lakkis-
tušši. Raske on oma silmaga nägemata kujutleda sellist
küllastatud, sügavat värvi. Kuid samal ajal on see
selles järves, niisama nagu Mustjärveski, täiesti läbi-
paistev.

See värv on eriti kaunis sügisel, kui mustale veele
langevad kaskede ja haabade kollased ning punased
lehed. Nad katavad vee nii tihedasti, et paat sahtlasi
lehtedes ja jätab enda järel helkiva musta tee.

Aga see värv on kaunis ka suvel, kui valged vesinõu-
sid lebavad vee peal nagu eriskummalisel klaasil. Must
vesi peegeldab väga hästi, nii et on raske vahet teha
tõeliste kallaste ja tõeliste padrikute ning nende peegeli-
duste vahel.

Urženskoje järves on vesi violetne, Segdenis rohekas.
Velikojes tinakarva, aga järvedes Pra taga pisut sinis-
kas. Luhajärvedes on vesi suvel läbipaistev, sügisel aga
omandab merevee roheka värvuse ja isegi merevee
lõhna.

Kuid enamik järvi on mustad. Vanade inimeste arva-
must mööda olevat must värv tingitud sellest, et jär-
vede põhi on kaetud langenud lehtede paksu korraga.
Mustjaspruunid lehed andvatki tumeda vee. Ent see
pole päris tõsi. Must värvus seletub sellega, et järvede
põhi on turbast, — mida vanem on turvas, seda tume-
dam vesi.

Mainisin Meštšoras kasutatavaid paate. Nad on ühes
puutükist välja raiutud ja ainult ninas ning ahtri
suurte sepanaelttega needitud.

Sihuke lootsik on väga kitsas, kerge, liikuv, temaga
võib läbida kõige kitsamaid kanaleid.

Luhad

Metsade ja Okaa vahel laiuvad avarad luhad.

Videvikus sarnanevad luhad merega. Päike loojub
sügasse rohtu nagu merre ja signaaltuled Okaa kaldal
algavad majakatena. Niisama nagu merel puhuvad
luhtadel värsked tuuled ja nende üle kummub kahvatu-
valeline kõrge taevast.

Labi luhtade kulgeb Okaa kilomeetritepikkune vana
säng. Seda nimetatakse Prorvaks.

See on järskude kallastega metsistunud, sügav, aeg-
lasel vooluga jõgi. Kaldad on täis kasvanud kõrgeid vanu
mustpappeid, millel annab kolme mehega ümbert kinni
võtta saja-aastasi pajusid, kibuvitsapõõsaid, heinputki
ja kitsamurakaid.

Üht paika selle jõe ääres nimetasime me «Fantastili-
seks Prorvaks», sest keegi meist polnud mitte kuskil
varem näinud nii määratu suuri, kahe inimese kõrgusi
lõhkeid, nii kõrget kopsurohtu ja hapuoblikat ja säära-
id hiiglaslikke murumune nagu sel kaldal.

Mõnel pool Prorva ääres oli hein nii tihe, et paadist
põlvuud võimalik kaldale tulla — hein seisis läbipääs-
matu vetruva seinana. Ta tõukas inimese tagasi. Heina
sõõres valvavad salalikeks silmusteks ja sadadeks ohtli-
kate torkavaiks püünisteks keerdunud kitsamuraka-
id.

Prorva kohal lasub tihe kerge udulinik. Selle värv
muutub olenevalt päevaajast. Hommikul on see hele-
valge ud, päeval valkjalt vine ja alles videvikus muu-
tuks õhk Prorva kohal läbipaistvaks nagu lättevesi.
Mustpappeliste lehed, loojangupunast roosad, vabisevad
vaiklalt ja hauakohtades löövad havid laksutades sulpsu.

Hommikuti, kui rohus ei saa kümmet sammugi astuda,
ilma et kaste sind läbimärjaks ei teeks, lõhnab õhk
Prorva kohal kibeka pajukoore, rohu värskuse, lõik-
heina järele. Ta on tihe, jahe ja kosutav.

Samal sügisel veedan Prorva kallastel telgis mitu
päeva. Et saada ligikaudsematki kujutlust sellest,
mida gnessesest kujutab Prorva, pean kirjeldama kas või
üht Prorva päeva. Prorvale sõidan lootsikuga. Mul on
kaasas telk, kirves, latern, seljakott toiduainetega,
sappoorilabidas, mõned toidunõud, tubakas, tikud ja

kalapüügitarbed: õnged, krundad, põhjaõnged, unad ja mis kõige tähtsam, purk ussidega. Neid korjan vanast aiast kōdunenud lehtede alt.

Prorval on mul juba oma lemmikpaigad, ikka kōiged mahajäetumad kohad. Üks neist on järsk jõekäär, kus jõgi moodustab väikese järve, mille kõrgetel kallastel kasvab tihedalt pajusid.

Seal löön telgi üles. Aga enne kõike näppan ma heina. Jah, pean tunnistama, et näppan heina kõige lähemal kuhjast, aga näppan nii osavasti, et isegi kolhoositaast vilunud silm ei märka kuhjal mingit viga. Heina toon telgi presentpõrandale alla. Hiljem, kui ära sõidan, viin heina kuhja tagasi.

Telk tuleb nii pingule tõmmata, et ta põriseks nagu trumm. Siis tuleb talle vagu ümber kaevata, et vihma ajal mööda telgi külgi sellesse vaku jookseks ega teeks põrandat märjaks.

Telk on üles pandud. Sees on soe ja kuiv. Tormilatern ripub konksu otsas. Õhtul panen selle põlema ja isegi loen telgis, kuid loen tavaliselt üsna lühikest aega — Prorval on liiga palju segajaid: kord hakkab lähedal asuva põõsa taga kisendama rukkirääk, kord lajatab sabaga puudane kala, nagu kõmistataks kahurist, kord praksatab kõrvulukustavalt pajuoks lõkkes ja putatab sädemeid, kord süttib padrikute kohal purpurne kuu ja sünge kuu kerkib õhtuse maa avaruste kohale ja sedamaid vaikivad rukkiräägud ning soodes lakub karjumast hüüp — kuu tõuseb sügavas vaikusel. Ta ilmub kui nende tumedate vete, saja-aastaste pajude salapärase pikkade ööde valitseja.

Mustade pajude oksad ripuvad varjuna pea kohal. Neid silmitsedes hakkad mõistma vanade sõnade tähendust. Küllap sihukesti varjuna rippuvaid okse nimetati endistel aegadel peavarjuks. Peavari pajude all. Ja millegipärast nimetad Orioni tähtkuju sääraastel öödel Koodiks ja Rehaks ning sõna «südaöö», mis linnas kõlab nagu mingi kirjanduslik mõiste, omandab sinu tõelise tähenduse. Just see pimedus pajude all ja mihklikuu tähtede sära ja kibekas õhk ja kauge lõke mürgel, kus poisijõmpsikad on hobustega õitsil, — kõik see ongi südaöö. Kuskil kaugel lööb öövaht küla kella: tornis kella. Ta lööb kaua ning ühetasaselt — kaketeist

minuti. Siis saabub jälle videv vaikus. Ainult aeg-ajalt kuulgab Okaal unise häälega puksiiraurik.

On venib aeglaselt: näib, et tal ei tulegi lõppu. Uni on telgis sügisööl sügav, kosutav, vaatamata sellele, et arkad iga kahe tunni tagant ja lähed vaatama taevast — kas Siirius ei tõuse, kas hommikutaevas pole näha koiduviiru.

Ühe tunniga muutub öö jahedamaks. Koiduajal näpistab külm õhk kergelt nägu. Telgiriie, mis on kaetud krudiseva halla paksu kihiga, vajub õige pisut nõkku ja rohi tõmbub halliks esimesest öökülmast.

Aeg on tõusta. Idetaevasse valgub juba nõrka koiduvalgust, juba on taevas näha hiiglasuurte pajude piirjooni, juba kustuvad tähed. Ma laskun alla jõe äärde, panen end paadist. Vesi on soe, ta tundub olevat isegi pisut soojustatud.

Tõuseb päike. Hall kaob. Kaldaäärsed liivikud tõmbuvad kastest tumedaks.

Ma keedan kanget teed tahmunud plekk-teekannus. Kõva nõgi sarnaneb emailiga. Teekannus ujuvad lõkkes tules kõrbenud pajulehed.

Kogu hommiku püüan kala. Kontrollin paadist põhjaõngesid, mis on juba õhtust saadik põiki üle jõe vette lastud. Esialgu tulevad tühjad konksud — nende otsast on külad kogu sööda hävitanud. Aga siis tõmbub nõör pingule, lõikab vett ja sügavuses lööb vesi hõbedaselt lahtedama — konksu otsas tiirutab lame latikas. Tema jarel paistab rasvane ja tõrges ahven, seejärel kollaste labitungivate silmadega havipoeg. Väljatõmmatud kala tundub jäisena.

Väike kõrvalekaldumine teemast

Prorvaga on seotud rohkesti kalamehelugusid. Ühe neist jutustan.

Kuulsad Solotša kalurid, keda elas õige rohkesti selles külas Prorva ligidal, olid erutatud. Solotšasse oli Moskvas sõitnud pikka kasvu vanamees hõbehannaslega. Ka tema püüdis kala.

Vanamees püüdis spinninguga: see oli õng, mille otsa kakis lant — läikiv niklist kunstkalake.

Meie põlgasime spinningut. Jälgisime vanameest kalajurõõmsalt, kui ta kannatlikult mööda niidujärve kaldaid uitas ja spinninguga nagu nuudiga vehkides ühtepuhku veest vaid palja landi välja lohistas.

Sealsamas kõrval aga tõmbas Ljonka, kingsepa poeg, kala välja, kuigi tal polnud mitte õng, mis maksab sada rubla, vaid tavaline nõör. Vanamees ohkas ja kurtis:

«Julm saatuse ülekohus.»

Ta rääkis isegi poisijõmpsikatega hirmus viisakalt «teie» ja kasutas kõnes vanamoodsaid, ammu unustatud sõnu. Vanamehel ei vedanud. Meie teadsime juha ammu, et kõiki kalamehi jagatakse hädavaresteks ja õnneseenteks. Õnneseentel hakkab kala isegi kärvanud ussi otsa. Peale selle on olemas kalamehed-kadekopsud ja -kavalpead. Kavalpead arvavad, et nad võivad kavalusega mistahes kala kätte saada, aga mina pole veel eluilmas näinud, et säärane kalamees oleks kavalusega kinni püüdnud isegi mõne hoopis rumala klisä särjest rääkimata.

Kadekopsuga ei maksa parem kalale minnagi — tal ei võta kala nagunii. Viimaks jääb ta kadedusest lahjaks ja hakkab oma õnge teie oma juurde heitma, tina-tükiga mööda vett ladistama ja peletab kõik kalad minema.

Vanamehel ei vedanud. Ühe päevaga jäi tal puunotide taha kinni mitte vähem kui kümme kallist metallkalakest, ta käis kogu päeva ringi verisena ja sääskedest puretuna, aga alla ei vandunud.

Ükskord võtsime ta endaga Segdeni järvele kaasa.

Kogu öö tukkus vanamees püstijalu lõkke ääres nagu hobune: kartis niiskele maale istuda. Koiduajal prae-disin ma muna pekiga. Unine vanamees tahtis üle lõkke astuda, et kotist leiba võtta, aga komistas ja astus oma hiigeljalaga munaroale peale.

Ta tõmbas munakollasega määrdunud jala pannilt raputas seda õhus ja lõi vastu piimakannu. Kann mõr-nes ja purunes väikesteks kildudeks. Ja imemaitsev ahjupiim imbus meie silme all tasase sorinaga niiske maa sisse.

«Vabandust!» ütles vanamees kannule.

Siis läks ta järve äärde, kastis jala külma vette ja kõlgutas seda tükk aega, et saapalt muna maha pesta.

Mõne silmapilgu kestel ei saanud me sõnagi suust, pärast aga lagistasime kuni keskpäevani põõsastes haerd.

Kõigile on teada, et kui kalamehel ei vea, siis varem või hiljem juhtub tal säärane kena äpardus, et sellest saadakse külas vähemalt kümme aastat. Viimaks sel-line äpardus juhtuski.

Me läksime vanamehega Prorvale. Heina polnud veel leitud. Peopesasuured karikakrad löid vastu jalgu.

Vanamees sammus rohus komistades ja kordas aina:

«Milline aroom, kodanikud! Milline uimastav aroom!»

Prorva kohal oli tuulevaikus. Isegi pajulehed ei lii-
kunud ega näidanud oma hõbedast tagakülge, nagu see tavaliselt on kerge tuulega. Päikesesoojas rohus põri-
sivad kimalased.

Ma istusin katkisel pesusillal, suitsetasin ja jälgisin õngekorki. Ootasin kannatlikult, millal õngekork vära-
hab ja jõe rohelistesse sügavusse kaob. Vanamees käis spinninguga mööda liivast kallast. Kuulsin põõsaste tagant tema ohkeid ja hüüatusi:

«Milline imepärane, võluv hommik!»

Veidi hiljem kuulsin põõsaste tagant rögisemist, müdinat, nohinat ning häält, mis väga meenutasid kin-
niseotud koonuga lehma ammumist. Midagi rasket
paritsatas vette ja vanamees kisendas peenikese hää-
lega:

«Mu jumal, kui ilus!»

Ma hüppasin pesusillalt jõkke, kahlasin, vööni vees, kaldale ja jooksin vanamehe juurde. Ta seisis põõsaste taga päris vee ääres ja tema ees liival lõõtsutas vana haug. Esimesel pilgul näis ta vähemalt puudasena.

«Tirige ta veest kaugemale!» hõikasin mina.

Kuid vanamees sisistas mulle midagi ja võttis värise-
vate kätega taskust näpitsprillid. Ta pani need ninale, sum-
mardus havi kohale ja hakkas teda säärase vai-
mustusega silmitsema, nagu asjatundjad muuseumis
haruldast maali imetlevad. Haug ei pööranud vaname-
helt tigedaid silmi.

«Kangesti krokodilli moodi!» ütles Ljonka.

Haug kõõritas Ljonka poole ja poiss kargas eemale. Haug, nagu oleks haug kähistanud: «No oota sa loll, ma kisun sul kõrva peast!»

«Kallike!» hüüatas vanamees ja kummardus veel madalamale kala kohale.

Siis juhtuski see äpardus, millest tänini külas räägitakse.

Haug passis peale, pilgutas silma ja virutas vanamehele täie hooga sabaga vastu põske. Uinuva vee kohal lajatas kõrvakiil. Näpitsprillid lendasid jõkke. Haug viskas end püsti ja partsatas raskelt vette.

«Ah!» hüüatas vanamees, aga oli juba hilja.

Eemal keksis Ljonka ja kisendas jultunult:

«Ahah! Saite nüüd! Ärge püüdke, ärge püüdke, kui ei oska!»

Samal päeval keris vanamees on spinningud kokku ja sõitis Moskvasse. Ja mitte keegi pole enam häirinud kanalite ning jõgede vaikust ega kiskunud landas puruks jahedaid vesiroose ega avaldanud häälekalt oma vaimustust seal, kus kõige õigem olnuks vaimustuda sõnatult.

Niitudest

Niitudel on väga palju järvi. Nende nimetused on kummalised ja eripärased: Vaikne järv, Sõnnijärv, Hotets, Lombijärv, Kraavijärv, Soodijärv, Muzga, Koprjärv, Külajärv ja lõpuks Langobardi järv.

Hotetsi järve põhjas lamavad vanadusest mustad tammed. Vaikse järve ääres on alati vaikne. Kõrged kaldad varjavad järve tuulte eest. Koprjärvses pesitsesid kunagi koprad, nüüd aga ajavad tõugjad kalamaime taga. Lombijärv on sügav järv säärase kapriitse kalaga, et seda võib püüda ainult väga heade närvidega inimene. Sõnnijärv on salalik ja kauge, ulatudes paljude kilomeetrite kaugusele. Selles järves vahelduvad madalikud hauakohtadega, kallastel aga on vähe varjulisi paiku ja sellepärast väldime teda. Kraavijärves elutsuvad imepärased kullakarva linaskid; iga sihuke linask näksib õnge otsas pool tundi. Sügisel kattuvad Kraavijärve kaldad punaste laikudega, aga see ei ole mitte sügislehtedest, vaid hästi jämedate kibuvitsamarjade küllusest.

Soodijärve kallastel laiuvad liivaluited, mida katavad

pajud ja ruskmed. Luidetel kasvab rohi, mida nimetatakse akakapsaks. Need on kõvad hallikasrohelised kerakesed, mis sarnanevad tugevasti kinnitõmbunud sõliga. Kui sa sellise kerakese liiva seest lahti kisud ja asetad ta, juured ülespidi, hakkab ta aeglaselt väänema nagu seljale keeratud mardikas, sirutab ühelt poolt õielehed välja ja keerab end jälle juurtega maa poole.

Muzga sügavus on ligikaudu kakskümmend meetrit. Muzga kallastel puhkavad sügisese lennu ajal kurgede parved. Külajärv on üleni musta vesioblikat täis kasvavad. Sellel pesitsevad sajad pardid.

Kuidas küll nimed külge jäävad! Soodijärve ligidal pidi on väike nimetu järv. Meie nimetasime selle Langobardi järveks habemiku valvuri — «langobardi» auku. Ta elas järve kaldal osmikus ja valvas kapsasid. Ja aasta pärast oligi — meie imestuseks — nimetu külge jäänud, aga kolhoosnikud tegid selle omaaegse ümber ja hakkasid järve kutsuma Ambari järveks.

Rohtude mitmekesisus niitudel on ennekuulmatu. Rohumaa rohumaad lõhnavad nii tugevasti, et harjumusest kipub silme ees uduseks minema ja pea läheb raskeks. Kilomeetrite viisi laiuvad kõrged tihedad kariakrad, siguri, ristikheina, metstilli, nelgi, paiselehtede, valiliste, emajuurte, teelehtede, kellukate, tulikate ja muude teiste õitsvate rohtude puhmad. Rohus küpseb heinaajaks muulukas.

Taadid

Niitudel — muld- ja lehtonides — elavad jutukad taadid. Need on kolhoosi juurviljaaedade valvurid, parvemehed ja korvipunujad. Korvipunujad teevad niitude lehtonid kaldaäärsete pajupadrikute ligidale.

Tutvus nende taatidega algab tavaliselt äikese või vihma ajal, kui pead istuma lehtonis, seni kui äike taha taha vajub ja metsade ning niitude kohale kerkib viikerkaar.

Tutvus sõlmub alati kindlaskujunenud tava kohalt. Esiteks paneme suitsud põlema, sellele järgneb

viisakas ja kaval jutuaajamine, mille eesmärgiks välja uurida, mis mehed me oleme, pärast seda laus- takse mõned ebamäärased sõnad ilmast («nüüd on sa- seadnud» või, vastupidi, «viimaks ometi kastab rah- aga muidu on aina põud ja põud»). Ja alles siis vestlus vabalt üle minna igale teisele teemale.

Kõige enam armastavad taadid kõnelda ebatavaliste asjadest: uuest Moskva merest, «vee-eroplaanist» (ah- seritest) Okaal, prantslaste toidust («konnadest keed- takse uhhaad ja lõmpsitakse seda hõbelusikatega»), mäkrade võiduajamistest ja Pronski kolhoosnikust, kes nagu räägitakse, olevat välja teeninud nii palju mu- päevi, et ostnud endale muusikaga automobiili.

Kõige sagedamini kohtusin toriseja taadi-korvipuu- jäga. Ta elas lehtonnis Muzga ääres. Teda kutsuti Ste- paniks, aga tema hüüdnimeks oli «habemega loikam».

Taat oli kõhetu, peenikeste koibadega. Ta rääkis mõminal, habe tikkus suhu; tuul sasis taadi karva- nägu.

Ükskord juhtus, et ööbisin Stepani lehtonnis. Ma tuln hilja.

Oli hämune soe videvik, sadas hootist vihma. Ste- rabistas põõsastes, vaikis, siis hakkas uuesti rabistama justkui mängiks meiega peitust.

«See vihm hullab nagu laps,» sõnas Stepan. «Just nagu laps — kord hullab siin, kord seal, aga siis peab hoopis peitu, kuulab meie juttu.»

Lõkke juures istus käheteistkümnepäevane tüdruk, heledate silmadega, vagane, hirmunud. Ta rääkis alati sosinal.

«Näh, eksis ära rumaluke Zaborjest!» ütles taat so- ralikult. «Otsis ja otsis õhvakest mööda niitusid tege- ja otsis pimedani. Jooksis tule peale taadi juurde. Mis sa temaga peale hakkad?»

Stepan tõmbas taskust välja kollase kurgi ja andis tüdrukule:

«Söö, ära häbene!»

Tüdruk võttis kurgi, noogutas pead, aga sööma ei hakanud.

Taat pani katla tulele, hakkas leent keetma.

«Näete, kullakesed,» sõnas taat suitsu süüdates, «hul- gute siis nagu palgatud mööda niitusid ja järvi, aga

ma ei tea teie teps mitte, et kõik need niidud ja järved ja metsad olid kunagi kloostri omad. Okaast saadik kuni Prahi — tuleb oma sada versta — oli kõik kloostri mets. Aga nüüd on rahva oma, see mets on tööinimeste jagu.»

«Aga mis eest neile need metsad anti, vanaisa?» küsis tüdruk.

Taat teab, mis eest! Rumalad eided rääkisid, et rahvuse eest. Et palunud teised jumalaema ees meie patust andeks. Aga mis patud meil olid? Polnud meil midagi pattu. Oh seda meelepimedust!»

Taat ohkas:

«Käisin ka mina kirikus, tegin seda pattu,» pomises taat kohmetudes. «Aga tolku ei ühti! Viiske sai muidu kahutatud.»

Taat vaikis, poetas leeme sisse musta leiba.

«Vilets oli meie elujärg,» kurtis ta murelikult. «Pol- nud õnne ei talumeestel ega naistel. Talumees veel siia- janna, pruukis või viinamärjukestki, aga talunaine oli kadunud hing. Lapsed olid tal söömata-joomata. Terve eluaja tuias teine, potihargid käes, ahju ees, kuni sil- madesse ussid siginesid. Ära naera midagi! See on täitsa nii, mis ma usside kohta ütlesin. Tulest siginesid need ussid eitedele silma.»

«Küll on hirmus!» ohkas tüdruk vaikselt.

«Ära ära karda ühti,» ütles taat. «Sinu silmadesse usse ei sigine. Nüüd on ka meie tüdrukud õnne leidnud. Ennem arvasid inimesed, et õnn, see elab kuskil sooja- del vetel, sinistes meredes, aga järele uurides tuli välja, et ta elab siinsamas peanupus,» taat koputas konksus rõõmuga vastu otsaesist. «Võtame kas või Manka Mal- javina. Kus tüdrukul oli alles tore hääl! Endisel ajal ütles teine oma hääle ühe ropsuga ära nutnud, aga nüüd mis nüüd sai! Olgu mis päev tahes — aga Malja- vinal on selge pidu: härmoonika mängib ja küpsetatakse pirukaid. Mispärast siis? Sellepärast, kullakesed, et Manka ei peaks Vaska Maljavin lõbusasti elama, kui Manka talle iga kuu kakssada rubla saadab. Kena kopika.»

«Kost?» küsis tüdruk.

«Moskvast. Ta laulab teatris. Kes on kuulnud, räägi- vad, et on taevalik laul. Inimesed nutavad lausa suure haalega. Näh, misuke on nüüd naise saatus. Käis siin

see Manka mullu suvel. Või teda enam ära tunnet Peenike neiu, tõi mulle külakosti. Laulis lugemistunde Mina olen igapidi lihtnimene, aga ütlen otse välja mulle hakkas kohe südamesse kinni, aga mispärast, sest lest ei saa isegi aru. Kust on küll inimesele säärane vana antud? Ja kuidas see meil talurahval ennist mele end rumaluse pärast sadu aastaid kaduma läks! Nüüd aga tallad selsinasel maamunal, kuulad siin ja vaatad seal ja surra oleks ikka nagu vara — mitte kuidagi, kui lake, ei leia surma jaoks õiget aega.»

Taat võttis leeme tulelt ja ronis lehtmajja lusikale järele.

«Elada, elada tahaks veel, Jegorõtš,» lausus ta lehtmajast. «Sündisime pisut liiga vara. Ei teadnud arvata.»

Tüdruk vaatas tulle heledate säravate silmadega ja mõtles mingisuguseid oma mõtteid.

Talentide kodumaa

Meštšora metsade servas, Rjazani ligidal, asub Solotša küla. Solotša on kuulus oma kliima, liivaluidete, jõgede ja männipaludega. Solotšas on elekter.

Talupoegade hobused, kes on ööseks niidule öötsid aetud, vaatavad pelglikult elektrilaternate heledaid tähti, mis ripuvad kaugel metsas, ja norsahtavad hirmust.

Esimesel aastal elasin ma Solotšas tasase eidekese vanatüdruku ja külaõmbleja Marja Mihhailovna juures. Teda kutsuti vanapiigaks, sest kogu eluaja oli ta mööda saatnud üksi, ilma mehe ja lasteta.

Tema puhtas tillukeses tares tiksus mitu seinakella ja rippusid kaks vanaaegset, tundmatu itaalia meistri maali. Ma hõõrusin neid toore sibulaga ja itaalia hõõrik, tulvil päikest ja veepeegeldust, täitis vaikselt taret. Pildi oli Marja Mihhailovna isale toaüüri asemel jätanud tundmatu välismaalasest kunstnik. Ta oli Solotšasse sõitnud sealsete ikoonimeistrite kunsti uurima. Ta oli peaaegu kerjus ja eriskummaline inimene. Ära sõites võttis kunstnik sõna, et pilt saadetakse talle Moskvasse vahetuseks raha vastu. Raha kunstnik ei saatnud — ta oli Moskvas äkitselt surnud.

Tare seina taga sahises öösiti võõras aed. Aias oli kahakordne maja, mida ümbritses tihe plankaed. Sattusin sellesse majja tuba otsides. Minuga rääkis kauni välimusega hallipäine vana naine. Ta silmitses mind rannast siniste silmadega ja keeldus tuba andmast. Tema seina taga nägin selgesti pilte täisriputatud seinu.

«Kelle maja see on?» küsisin ma vanapiigalt.

«Kas te siis ei tea! Akadeemik Požalostini, tuntud graveerija oma. Ta suri enne revolutsiooni, aga perehänne on tema tütar. Neid elab seal kaks eidekest. Üks on päris tudike, üsna küürus juba.»

Jäin nõutuks. Graveerija Požalostin on üks parimaid vana graveerijaid, tema töid leidub kõikjal: meil, Prantsusmaal, Inglismaal, ja äkki — Solotša! Aga peagi sain ühe hämmeldusest, kui kuulsin, kuidas kolhoosnikud kartuleid noppides arutasid, kas kunstnik Arhipov sõidab sel aastal Solotšasse või ei.

Požalostin oli endine karjane. Kunstnikud Arhipov ja Maljavin, skulptor Golubkina — kõik nad on pärit siinsest Rjazani paikadest. Solotšas peaaegu ei leidugi taret, milles poleks maale. Küsid: kes maalis? Vastatakse: vanaisa või isa või vend. Solotšalased olid kunagi kuulnud ikoonimaalijad.

Požalostini nime lausutakse siinamaani lugupidamisega. Ta õpetas solotšalasi joonistama. Nad käisid tema juures salaja, töid talle puhta nartsu sisse mässitud lõuendide hindamiseks — kiitmiseks või mahategemiseks.

Kaua ei suutnud ma harjuda mõttega, et siinsamas kõrval, aia taga, vana maja hämarates tubades, on varjatud kõige haruldasemad kunstialased raamatud ja graveeritud vaskplaadid. Hilja öösel läksin kaevule vett panna. Kaevurakkeid kattis härmatis, pang kõrvetas surnud, järele jäänud tähed vilkusid vaikselt pimedas maanurga kohal ja ainult Požalostini maja aknas helendas tuhm valgus; tema tütar luges koiduni. Aeg-ajalt kergitas ta pilgid otsaesisele ja kuulatas — ta valvas maja.

Järgmisel aastal asusin elama Požalostinite juurde. Üürisin vanakestelt vana sauna aias. Aed oli umbe kasvunud, üleni täis sireleid, metsistunud kibuvitsapõõsaid, õunapuid ja vahtraid, mida kattis puusammal.

Požalostini maja seintel rippusid suurepärased graveeritud — endisaegsete inimeste portreed. Ma ei suutnud

kuidagi vabaneda nende pilkudest. Kui ma õngeid parandasin või kirjutasin, vaatas mind seintelt suurim tähelepanuga hulk naisi ja tihedasti kinninööbitud saterkuubedes mehi, terve hulk seitsmekümneenda aastate inimesi. Ma tõstsin pea, kohtasin Turgenevi ja kindral Jermolovi pilku ja mul hakkas millegipärast ebamugav.

Solotša kant on andekate inimeste maa. Solotša ligi dal sündis Jessenin.

Ükskord tuli minu juurde sauna omakootud seelikud eideke — pakkus koort müüa.

«Kui sul veel koort tarvis on,» sõnas ta lahkesti, «siis tule minu juurde, mul on. Küsid kiriku juures, kus elab Tatjana Jessenina. Igaüks juhatab sulle.»

«Sergei Jessenin on sinu sugulane?»

«Luuletaja või?» küsis eit.

«Jah, luuletaja.»

«Minu vennapoeg,» õhkas eit ja pühkis rätikunurgaga suud. «Oli hea luuletaja, ainult kangesti veider. Nii et kui koort on tarvis, tule minu juurde, kullake.»

Ühe metsajärve ääres Solotša ligikal elab Kuzma Zotov. Enne revolutsiooni oli Kuzma vaesematest vaesem mees. Vaesusest oli tal säilinud komme kõnelda poolevaljusti, märkamatu — parem üldse mitte rääkida, vaid koguni hoopis wait olla. Aga sellest samast vaesusest, «koeraelust» oli temas säilinud ka kangekaelne soov teha oma lastest iga hinna eest «tõelised inimesed».

Zotovite tarre oli viimastel aastatel ilmunud palju uut — raadio, ajalehed, raamatud. Endisest ajast oli jäänud vaid igerik peni — see ei tahtnud mitte kuidagi surra.

«Kuidas sa teda ka ei sööda, nagunii kuivab kokku,» ütleb Kuzma. «Sihukesed kehviku kombel teisel eluaeg küljes. Kes puhtamalt riides, seda pelgab, poeb pingi alla peitu. Mõtleb, et härrased!»

Kuzmal on kolm komnoorest poega. Neljas poeg Vasja on veel päris põngerjas.

Üks poegadest, Miša, on ihtüoloogiajaama juhataja Suurjärve ääres, Spas-Klepiki linna lähedal.

Ükskord suvel tõi Miša koju vana, ilma keelfeta viiuli — oli selle kellegi vanaeide käest otnud. Viiul vedeles vanaeide tares kirstus — oli mõisnikest Stäerbatovitest järele jäänud. Viiul oli Itaaliast pärit ja Miša

suutis talvel, kui katsejaamas vähem tööd on, Moskvas sõita ja seda asjatundjaile näidata. Viiulil mängida ta ei osanud.

«Kui on hinnaline,» ütles ta mulle, «kingin mõnele teie paremale viiuldajale.»

Teine poeg Vanja on botaanika ja zooloogia õpetaja suure metsakülas, saja kilomeetri kaugusel kodujärgest. Puhkuse ajal aitab ta ema majapidamises, vabal ajal aga hulgub mööda metsi või sumab vööni vees, otsib mingisuguseid haruldasi vetikaid. Neid on ta lubanud näidata oma terastele ja uudishimulikele õpilastele.

Vasja on uje noormees. Isalt on ta pärinud leebe loomuse, seltsivuse, kalduvuse südamlikeks jutuajamisteks.

Vasja õpib veel koolis. Järve ääres kooli pole — seal on ainult neli taret — ja Vasjal tuleb läbi metsa seitsme kilomeetri taga koolis käia.

Vasja tunneb hästi oma kodupaika. Ta tunneb iga rada metsas, iga mägraurgu, iga linna sulestikku. Tema vidu-ahnad on haruldasetl terased.

Kaks aastat tagasi sõitis järve äärde kunstnik Moskvas. Ta võttis Vasja endale abimeheks. Vasja vedas teda lootsikuga järve teisele kaldale, vahetas talle värvi jaoks vett (kunstnik kasutas akvarellvärve), ulatas kastid tinahalle tuubikesi.

Ükskord jäid kunstnik ja Vasja järvekaldal äikese alla. Ma mäletan seda. See polnud mitte äike, vaid metsik ja salakaval raju. Välkude helgist roosa tolm tõusis üle maa. Metsad mühisesid nõnda, nagu oleksid kivid üle kallaste pääsenud ja ujutaksid Meštšora alla. Müristamine pani maa vappuma.

Kunstnik ja Vasja jõudsid hädavaevu koju. Tares vaatas kunstnik, et plekk-karp akvarellvärvidega oli kadunud. Värvid olid kadunud, suurepäraseid prantsuse värvid! Kunstnik otsis neid mitu päeva, aga ei leidnud ja sõitis varsti Moskvasse.

Kaks kuu pärast sai kunstnik Moskvas kirja, mis oli kirjutatud suurte konarlike tähtedega.

«Tere,» kirjutas Vasja. «Kirjutage, mida teha teie värvidega ja kuidas need teile ära saata. Kui te olite ära olnud, otsisin neid kaks nädalat, tuhnisin kõik kohad läbi, enne kui leidsin, ainult sain kõvasti külmetada, sest oli juba vihmane, jäin haigeks ega saanud teile

varem kirjutada. Pidin peaaegu ära surema, aga nüüd olen jalul, ehkki veel väga nõrk. Nii et ärge pahandage. Taat rääkis, et mul oli kopsupõletik. Saatke mulle, kui teil on kuidagi võimalik, raamat igasugustest puudest ja värvipliiatseid — tahaksin kangesti joonistada. Meie sadas juba lund, ainult sulas ära, aga metsas kuuse all — etskae — istub jänes! Teile truu Vasja Zotov.

Minu maja

Väike maja, milles ma Meštšoras elasin, väärrib kirjeldamist. See on endine saun, hallide laudadega vooderdatud palktare. Maja asub tihedas aias, aga on alalt alllegipärast kõrge pistandtaraga eraldatud. See tara on lõksuks küla kassidele, kes himustavad kala. Alati kui ma kalalt tulen, piiravad iga võimalikku värvi kassid — rusked, mustad, hallid ja valgekirjud — minu ümber. Nad saalivad edasi-tagasi, istuvad taral, katusel, vanadel õunapuudel, kräunuvad üksteise peale ja ootavad õhtut. Kõik nad puurivad silmadega kalamärsi — see on vana õunapuu oksa külge riputatud sügav arvestusega, et teda kätte saada on peaaegu võimatu.

Õhtul poevad kassid ettevaatlikult läbi tara ja koonnevad märsi alla. Nad tõusevad tagumistele käppadele esimestega aga teevad nõbedaid ja osavaid liigutusi, katkudes märsist kinni hakata. Eemalt paistab, nagu mängiksid kassid võrkpalli. Seejärel kargab mõni jultunud kõuts üles, kahmab märsist metsiku haardega kinni, jast tema külge rippuma, kiigub ja püüab kala välja kiskuda. Teised kassid virutavad pahameelest üksteisele vastu pikkade vurrudega koonusid. Lugu lõpeb sellega, et mina tulen saunast, latern käes. Ootamatult tabatud kassid tormavad püstaia juurde, aga ei jõua üle ronida, vaid katsuvad teivaste vahelt läbi pugeda ja jäävad kinni. Siis suruvad nad kõrvad pea ligi, sulevad silmad ja hakkavad meeleheitlikult kisendama, paludes armu.

Sügisel on kogu maja lehtedega üle puistatud ja kahetillukeses toas läheb niisama valgeks nagu lehtedel paljas aias.

Ahjudes praksub tuli, tunned õunte ja puhtaks külli

istud põrandate lõhna. Tihased istuvad puuokstel, kõrisavad kurgus klaaskuulikesi, sädistavad ja vaatavad ainalaualle, millel lebab käär musta leiba.

Majas õöbin ma harva. Enamiku öid veedan järvedel, aga kui koju jään, siis magan vanas lehtlas keset aeda. See on üleni metsviinapuu okstesse mattunud. Hommikuti tungib päike temasse läbi purpursete, lillade, roheliste ja aldrunivärvi lehtede ja mulle näib alati, et ma istun keset põlevat jõulupuud. Varblased piiluvad imesimult lehtlasse. Neid huvitab hullupööra kell. See tiksub maa sisse kaevatud ümmargusel laual. Varblased kogunevad kella juurde, kuulavad tiksumist kord ühe, kord teise kõrvaga ja nokivad numbrilauda.

Õriti mõnus on lehtlas vaiksetel sügisöödel, kui aias poolvaljusti sahiseb rahulik, püstloodis langev vihm.

Jahe õhk võibstab vaevalt küünlatulukest. Viinapuu-lehtede nurgelised variud värelevad lehtla laes. Ööliblikas, kes sarnaneb halli toorsiidikerakesega, istub avatud raamatule ja jätab leheküljele sädelevat tolmu.

Lõhnab vihma järele — tunned mahedat ja samal ajal teravat rõskuse ning niiskete aiateede lõhna.

Koidikul ärkan. Udu sahiseb aias. Udu langevad lehed. Tõmban kaevust ämbritäie vett. Ämbrist kargab välja konn. Valan end kaevuveega üle ja jään kuulama karjasesarve — see hüüab veel kaugel, üsna küla serval.

Lähen tühja sauna, keedan teed. Ahju peal hakkab laulma kilk. Ta laulab üpris valjusti ega tee välja ei minu sammudest ega tasside kilinast.

Koidab. Ma võtan aerud ja lähen jõe. Ketikoer Divnõi magab värava juures. Ta lööb sabaga vastu maad, aga pead ei tõsta. Divnõi on ammu harjunud minu äraminekutega koidikul. Ta ainult haigutab mulle järele ja tõmbab valjusti hinge.

Õididan välja udus. Hommikutaevas punetab. Enam ei tunne külaahjude suitsu lõhna. Jääb ainult vee, tihnikute, põliste pajude vaikus.

Ees on üksildane septembripäev. Ees seisab unustus selles lõhnavate lehtede, rohtude, sügisese närbumise, õunete vete, pilvede, madala taeva ääretus maailmas. Ja seda unustust tajun alati nagu õnne.

Omakasupüüdmatu

Võiks veel palju kirjutada Meštšora kandist. Võiks kirjutada, et see maa on erakordselt rikas metsadest ja turbast, heinast ja kartulist, piimast ja marjadest. Aga nimme ei kirjuta ma sellest. Kas tõesti peame oma maad armastama ainult sellepärast, et ta on rikas, et ta annab ohtraid saake ja et tema loodusjõude võib kasutada meie hüvanguks!

Ega me ainult sellepärast ei armasta kodupaiku. Me armastame neid veel sellepärast, et isegi kehvadena on nad meile kaunid. Ma armastan Meštšoramaad sellepärast, et ta on kaunis, ehkki kogu tema veetlus ei avane korraga, vaid väga pikkamööda, aegamisi.

Esimesel pilgul on see vaikne ja silmapaistmatu maa kahvatu taeva all. Ent mida rohkem teda tundma õpid, seda tugevamini — peaaegu valutundeni südames hakkad armastama seda tavalist maanurka. Ja kui tuleb oma maad kaitsta, siis kuskil südamesopis tean, et kaitsen ka seda maalapikest, mis on õpetanud mind nägema ja mõistma ilu, kui tahes ilmetu ta algul ka ei paistaks, — ja neid mõttessevajunud metsi. Armastus nende vastu ei lakka, niisama nagu iial ei unune esimene armastus.

1937

AUSTRALLANE PILEVO JAAMAST

Vanja Zubovi isa vaevab igal kevadel soopalavik. Isa lamab polutil, köhis ja läkastas kibeda suitsu käes: see suits tehti puukõdu suitsu, et peletada tarest sääski.

Kurt vanaääd, hüüdnimega Nohinina, käis isa ravitsemas. Ääd, posija ja kisakõri, oli kardetud kogu ümbruskonnas, kõigis metsanurga külades.

Kuivatatud vähke uhmris peeneks tampides kriiskas ääd, vahtides seejuures Vanjale tigidate kilavate silmadega otsa:

«On see mõni maa?! Leetmuld! Isegi kartulas ei lähe sellel õitsema, ei lepi ta kuradiga. Tont teda võtaks, ääd leetmulda! On aga tsaar meid töö eest õnnistanud — minna pole rahval kuhugi!»

«Ei kuhugi, see on õige,» ohkas isa.

«Mis sa pobised?!» kärkis Nohinina. «Toksib nagu mina ei kuhugi ja ei kuhugi! Küllap ikka on, kuhu. Küllap neid ikka kaob Siberisse, Amuuri jõe taha, kasvavad seal viljamaid.»

«Teadagi, et kaob,» oigas isa polutilt.

«Midagi pole sul teada!» kisas ääd edasi. «Midagi ei tea. Rahvas on nagu lambakari, muudkui kubinal koppel, olgu see koppel ka surmast sandim. Ahjul istuma läte mehed, aga et lähaks õnne otsima, selleks teist asja pole.»

«Rahvas on meil tõepoolest oimetu... Pole kangust,» mõistust äravaevatud isa.

«Nonoh!» käratas ääd. «Õienda sa mul, kus ikka vahva on! Kangust teil jätkub, aga vanatühi ükski teab, mis teil sellest on! Pane teid vodkat kaanima, vana-

kestel hinge seest välja võtma, sellesama leetmude pärast ilmast ilma kohut käima, siis olete kanged kui

Isa vaikis. Ätigi ei saanud vaielda.

«Näe, poiss vedeleb sul niisama!» ätt tonksas Vanja oksliku kepi ja Vanja ehmus. «Kihuta ta Siberiasse, maad otsima. Kuusteist teisel täis, aga tolkneb jalg teevett tahab, aga tööd saad temalt samapalju kui kassilt võid. Kirjaoskaja ta on, tiri ta kõrvupidi nurga tagant välja ja mingi.»

«Mis sa, vanaäti, nüüd nii kangesti kisendad?» sõnas isa paluvalt. «Kuhu ma ta saadan, kui pilet Siberiasse üksi maksab oma kolmkümmend rubla, vaata et neid kümmendki?»

«Ah, sind puupead!» pahandas äti. «Sõitku ilma piletit, mis talle ikka tehakse? Kord pingi all, kord kauha vagunis või katusel — küll päralt saab. Mis siis sind arvasid? Et peente härraste seas, teekannuga, pehme asemel?»

Äti itsitas kurjalt.

«Million!» rõõgatas ta äkki ja virutas nõnda uhke rinuiaga, et isa hakkas ägama. «Oma million inimest sõelub igal aastal raudteel ilma piletit siia-tänna. Neid kutsutakse jänesteks. Sõitku jänese, jänese! See saab häda tunda ja otsib õnne! Jänese!»

Äti vehkis kepi, pistis kiledalt naerma nagu vana eit ja lõi risti ette: arstirohi oli valmis.

Samal suvel suri isa vanaäti rohtude kätte. Ema Daria tühm ja ihne eit, käis Vanjale peale, et see jänese Siberisse sõidaks: ehk äga antakse seal tööpoolest vaestele inimestele viljarikast maad. Öösiti ema ei maganud tegi aina plaane, kuidas nad Siberis elama hakkavad.

«Palgid saame maksuta, lööme uhke tare püsti,» pomises ta ja Vanjale tundus, nagu loeks eit palveid. «Ota jõe kaldale! Oh, püha jumalaema! Jõgi on käre, vooluga, tuleb suurtest laantest, läbi kullaliivade. Külvan tatart, paneme tarud üles, hakkame mesilasi pidama.»

«Memm, jääge parem magama,» ütles Vanja.

Ent ema aina pomises ja pomises. Ema pomin kogu sügisvihma pladinaga sulas üheks nukraks ööhääleks ja selle pladina saatel Vanja uiniski. Siberisse sõitades oli tal hirm. Ta teadis, et palju inimesi sõidab Siberisse, polnud aga ainustki näinud sealt tagasi tulemas.

Ja oli rääkinud, et Siberis upub rahvast nagu rabamülk.

Ema pani Vanjale teemoonaks leiba, sibulat, kantsu, paksu kollase soolakorraga kaetud pekki ja viis ta kutsu kitsarööpmelisse jaama.

Siis läks tüütut oktoobrivihma. See peksis kaskedelt kinni närbunud lehti ja põristas vastu vagunite raudkatusi. Vanja vaatas aknast välja, tahtis emale hüüda, et kardab sõita, et tahab tagasi tarre, kus on ahi sooja hõõ ja tarakanidega. Ema aga nähtavasti aimas ta mõtet, ahvardas teda kuivetu kipras rusikaga ja pühkis silme samas silmi.

Siis jäi ema Vanjale kogu eluks meelde: vana kantsu üll, soonised sinised jalad poriga koos ja silmis kutsuamatud eidepisarad.

Vladivostokki jõudis Vanja alles talve lõpus. Teel sai ta mitu korda peksta. Peksid jaamasandarmid, konduktorid ja ka hulkureist laadijad: mangudes endale peale poolmuidu rasket tööd, näppas Vanja neilt leiva-teenistuse.

Siber näis Vanjale külma musta maana, kus vili peidetaks vägevatesse taredesse puudaste tabalukkude alla, et vaesed seda kätte ei saaks, ja kus ei kasva midagi peale lõputute hallitanud, põlvini lumes metsade.

Vladivostokis sai Vanja kütja koha hiina pesumajas. Tai tuli puudega kütta nelja suurt katelt, kust tõusis kuumatavat halli pesuauru. Hallipäine hiinlane kükitas ühe ääres, suitsetas ja vahtis Vanjat kollaste raugasilmadega.

«Sina oled noor, mina vana,» rääkis hiinlane ja sõitis läbi pikkade hammaste. «Sina oled venelane, mina hiinlane, paha on meil ühtemoodi. Süüa saame vähe, töötada palju.»

«Paha jah, vanataat,» nõustus Vanja. «Pole lõppu paha meie elul.»

«Sina oled noor, mina vana,» pomises hiinlane. «Söö vähe, tööta palju.»

Hiinlane oli nii lahja, et laiad sinised püksid vajusid tal ühtelugu niudeile, paljastades pruuni kõhna kõhu. Hiinlane triikis meestesärke. See üksluine tegevus tundus Vanjale hullem kui sunnitöö, sel polnud lõppu. Iga päeval saabusid pesumajja ühed ja samad särgid, hiin-

lane triikis nad uuesti üle, et neid nädala pärast jälle triikida.

Kevadel suri vana hiinlane. Vajus rinnuli triikimis lauale, mida kattis niiske lina, ja rauast triikraud kukkus tal kolksatades käest.

Hiinlane maeti linna taha jäätmaale, kus kasvas hall rohi.

Kevad oli sompus, röske, kuid matuste ajal, kui hiinlased istusid värskel kalmu juures ja ümisesid peepalveid, tuli päike välja. Valgus laotus üle kogu vee ning ranniku ja ookeanile tulvas niisugune sügav sünni ning kirkus, et Vanja samas otsustas pesumajast lahkuda ja laevale kütjaks minna.

Mõned aastad oli ta kütjaks kaubaaurikul «Lansu», mis sõitis Hiina lipu all. Algul kurseeris «Lansu» Vladivostoki ja Šanghai vahel; kui algas sõda, läks laev Austraaliasse ja vedas seal lambaid ning külmutatud liha Bataaviasse ning Singapuri.

Laeva meeskond oli kirju. Kõige rohkem oli seal neralasi, veidraid valgete silmadega ja sõnakehvi mehi. Kapten Xidi, väike lihav kuldhammastega kreeklane, oli alati purjus ja käis ringi, kuub tubakapuru ja ehmeid täis.

Laev oli sama räpane kui tema kapten. Vanjale olid nüüd kutsuti teda Johniks — tundus, et juba oma ilmumise troopilistele randadele mürgitab «Lansu» seal allikate, rohu ning ronilillede aroomidest küllastatud õhu. Aurikust levis lambasõnniku ja kõrvetatud kohvi vänget lehma. Kohvi joodi hommikust õhtuni, mitu korda päevas valas kokk rohelist ookeanivette toobritat pruuni kohvipaksu.

Laevaeluga harjus Vanja kiiresti. See oli sündmustevaene: ikka üks ja seesama reis, seesama tume taevast, needsamad metsased saared, mis olid nagu vette vajumas, üksnes rohelistes tipud üle veepinna. Kubrikus olid samad lutikad ja madrustejutud näppajast kokast ning sadamajoominguist.

Kolmandal aastal sõitis «Lansu» Suurel Korallrahal Austraalia ranniku lähedal karile. Kaetuna õhukesel veekihi ulatus korallraha silmapiirini nagu tohutu käsn. Veealused kaljud kerkisid põhjast otse püstloodis. Paadipõhi kraapis kord kaljusid, kord hõljus põhjatule

laevade kohal: oli täbar pääseda kaldale. See paistis maal kitsa, valges päikesepaistes helendava ribana.

Päris kalda juures vaatas Vanja vette ja nägi seal kummargusi, roheliste suitsukerade taolisi vetikaid. Aeglaselt hõljusid need soojas vees.

Vanjale meenusid Männipalu järved, kus ta oli suviti kala käinud. Seal kasvasid samasugused vetikad. Neis olid ka kalamaimude parvekesed. Seal ronis Vanja mustavasse vette, kahmas vetikaid oma särgi sisse ja tõmbas koos maimudega kaldale. Vetikad olid nii peenikesed, et särgile jäi neist üksnes ämblikuvõrk. See kuivas kiiresti ära ja pudenes rohelisteks tolmuks.

Kui paat oli Austraalia kaldal randunud, riietus Vanja lahti ja sukeldus vette. Ta kahmas oma madrusesärgi sisse ühe vetika ja tõmbas selle tulisele valgele liivale. Samuti nagu seal, Männipalu järvedes, lõhnas vetikas niisuguse sügava vee järele.

Vanja laotas särgi lahti: selles lebas hall hambuline. Kala oli valgunud silmadega kala ja klõbistas teravaid hambu. Vanja haaras kala, tahtis vette visata, kuid kala tõmbus looka ja lõi hambad talle peopessa.

Vanja kiskus kala lahti ja paiskas liivale. Käsi jooksis verd. Kala piiksus ja kähises. Malai madrus ütles Vanjale, et see kala on mürgine ja et ookeanis on üldse palju mürgikalu. Vanja käsi võivat kärbuda. Vanjale tuli nutt kurku, kuid ta talitses end ja ainult vandus ennast keeli.

«Kõik on teil isevärki,» ütles ta malailasele, «isegi kalad hammustavad nagu koerad. See üksi juba võtab elatahtmise ära.»

Malailane naeratas andekspaluvalt.

Õestpeale ei lahkunud Vanjast tusameel. See kasvas aina. Kõik ümberringi oli seda täis, nagu kehviku leib on täis vett. Tusk oli selle maa tolmuses, kõrges, võõraste ja harvade tähtedega öötaevas, kuivas õhus, koores puudes, inglise keele klugisevas kõlas, kõige rohkem aga kurnavas ja üksluses töös.

Koos malailasega läks Vanja tööle suhkrurooistandusse. Koidust hilisööni sammusid töölised ridamisi maani kummargil mööda suhkruroopõldu ja raiusid rohu juurelt maha paksude kõverate nugadega, mis meenusid turbalõikamisnuge. Õhk roopõldude kohal

oli lämbe, pani pea valutama. Vanja maitstes kord suhkururoo säsi, see oli lääge, kleepuv ja apteegilõhnaga.

Töölisi valvas pikk kõhetu lõmmilöödud ninaga mees keda hüüti «bossiks». Ta ei kärkinud ega vihastanud kunagi. Sõnatult ja kiirustamata tuli ta süüdlase juurde virutas talle rusikaga näkku ja läks jälle lonkides edasi. Teda kardeti. Räägiti, et ta olnud omal ajal üle kogu Vaikse ookeani kuulus valemängija.

Õõbiti barakkides. Omavahel peaaegu ei kõneldud. Rahvas oli mitmekeelne, palgatud ainult üheks lõhuseks. Õhtul joodi kohvi ja vajuti samas koikusse, et magada koiduni. Boss käis vaikides barakid läbi, kustutas valguse, mõnikord paiskas koikult jalahoobiga mõne «värvilise» töölise — malailase või neegri — ja kohas asemealt: otsis viina.

Ükskord lõi boss näkku ühele hiinlannale. Naine puhkes vingudes nutma ja viskas bossi noaga. Nuga kukkus lapiti maha, tõstes tolmu. Boss pöördus loiult ringi ja astus hiinlanna poole. Naine värises kogu kehast ja hakkas pikalt, läbilõikavalt kisendama.

Töölised ajasid seljad sirgu. Kohutav kuiv päike kõrvetas nende päid. Läbi punaka udu silmade ees ei näinud nad kohe, mis on juhtunud.

Boss astus hiinlannale rinnutsi ligi, samas aga haaras teda õlast keegi ameeriklane, hüüdnimega «Kullakott» — ainus lõbus mees istanduses. Ta oli varem töötanud kullakaevandustes ja teadis jutustada, et kullakott otsivad kannavad kullaliiva nahkkotikestes — sellest siis hakati teda «Kullakotiks» hüüdma.

«Boss, sa haisukoer,» lausus «Kullakott», «selle värvilise eest tahan ma sinuga valge mehe kombel arveid õiendada.»

Ta osutas hiinlannale.

«Telli enne surmatõend ära,» vastas boss ja hakkas käiseid käärima.

«Kullakott» võttis õlgkaabu peast, surus rusikaid paar korda kiiresti kokku ja virutas järsku hirmsa hoo ning jõuga bossile vastu ninajuurt. Boss kukkus ega tõusnud enam: heitis hinge ainsast hoobist.

«Kullakott» põgenes. Õhtul saabusid laiaääreliste villikaabudega politseinikud. Hiinlanna arreteeriti, teised töölised vallandati.

Vanja ja malailane läksid jalgsi Brisbane'i sadamasse õnne otsima.

Õnne otsima! Palju kordi oli Vanjale viimaste aastate jaoks meenunud Nohinina hüüe: «Las näeb häda ja läheb õnne!» Õnn oli jäänud kodumaale.

Kord, pisut enne «Lansu» avariid, oli kapten Xidi kutsunud Vanja oma kajutisse ja küsinud:

«John, kas sa tead, mis toimub sinu kartulikodumaal?»

«Hõda,» vastas Vanja.

«Tola!» lausus kapten. «Sõda on läbi. Ajas kogu maailma tossu täis ja kustus. Sinu maal on revolutsioon. Riigid pannakse ministriteks. Võib-olla istub sinu austatud isa juba telefonidega kabinetis ja rüütab kalamarja juurde kvassi.»

«Mu isa on surnud,» vastas Vanja tasa. «Ärge mu isa parem puudutage.»

«Bina, kütja, ütled mulle häbematusi,» sõnas kapten pidulikult ja rõhatas (ta oli purjus nagu ikka). «Saad selle eest kaks vahikorda. Ja kes tikuvad revolutsiooni tegema? Kes?» röökis ta. «Astrahani matsid, rahvas, kellel pole ajalugu! Kreeklastelt oleks pidanud õppima. Meie oskasime võidelda vabaduse eest nagu lõvid!»

«Võitlesite, kuid hakkama ei saanud,» vastas Vanja. «Teie amet on sidrunitega hangeldada.»

«Käi välja, bandiit!» sõnas Xidi kurvalt. «Mille eest küll on jumal mind nuhelnud haisva meeskonnaga sel äärikul hiina künal?»

Xidi pea vajus lauale, ta hakkas nuuksuma. Vanja läks minema. Nõnda kuulis ta esmakordselt revolutsionist. Ta hakkas hoolega ajalehti lugema. Õiti mõtles ta revolutsioonist. Kas tõesti täitused ema unistused ja seal, kodumaal, juba antakse vaestele inimestele viljarikast maad?

Vanja mõtles revolutsioonist ja kodumaast umbes üheksa kubriku, vänges higilehas, mõtles, et õnn jäi maha Venemaale, et tema läks selle juurest minema ja et rumalale pagemisele õnne eest on ta kulutanud pikki nälja-, ränga töö ning alanduse aastaid.

Brisbane'is veetsid Vanja ja malailane mitu ööd sadamas kuskil aias. Tööd polnud.

Austraalias oli talv. Ookean möirgas korallrahudel.

Vahest harva näsis Vanja küpsetatud maisiteri. Nend andis talle saapapuhastaja-eit.

Lõõtsusid tuuled, siis algasid vihmasajud. Öösiti pugesisid Vanja ja malailane talveks suletud suverestorikotta. Tuul peksis näkku raskeid piisku ja kõdunevaid lehti. Ookeanil märatses tuul ja paiskas sogast vett mägedena muulile. Vesi piitsutas maad ja kattis ta külmade lompidega. Soolane vesi lirtsus katkistes saabastes ja sõi verelehõõrutud jalgu.

Viiendal ööl hakkas Vanjal palav; ookean segunes taevaga ja kihutas pea kohal musta vee, tähtede ning suitsu voogudena. Vanja istus kojast, kõigutas end ja laulis:

Torm mürises ja kõmas kõu.
Ja välgud sähvatasid öös!...

Malailane kohkus ja purskas nutma. Siis jooksis ta lähema politseiniku juurde ja hommikul viidi Vanja haiglasse. Kaks kuud lamas ta tüüfusega maas. Teda piinas ikka üks ja seesama palaviku-uni. Haiglasse tuli Nohinina. Ätt tampis uhmril hambulist halli kala ja kihistas naerda.

«Jänesena!» karjus ta. «Sõida jänesena mööda maailma, otsi õnne!»

«Miks sa isa hauda ajasid?» nõudis Vanja.

«Pole mina teda hauda ajanud,» karjus ätt, «leetmullid ajas! Kehval maal polnud talumeestel kohta end ringi keerata. Sellest kitsikusest kärvas rahvast nagu vähe katku.»

«Mine parem minema, ätt,» palus Vanja.

«Kuhu mul minna,» karjus ätt. «Mul pole minna kuhugi. Kõik posijad on hävitatud, raiuti otse juurelt maha, nüüd siis tolkneme võõral Austraalias, palume Kristuseta inglasele Kristuse nimel armu andi.»

Ätt kiskus Vanja suu vägisi lahti ja puistas sinna mürgikalast jahvatatud torkivat pulbrit.

Vanja kisendas, rabeles ja lõi haigetalitajal veeklaasi käest maha.

Haiglast sai Vanja välja kevade algul. Päike soojendas juba, ookeanilt tuli kergeid ning sooje tuulepuhanguid, mis kandsid sadamatänavail sõmerjat auriku suitsu.

Leidis töökoht: haigla arst pani Vanja oma suures saalis lille- ja juurviljapeenraid kaevama.

Vanja kaevas pikkamisi ja istus sagedasti, oodates saapöörituse möödumist. Väike poiss, arsti poeg, tõi Vanjale einet ja odavaid paberosse. Poissi rõõmustas see, et ema usaldas teda viima töömehele säärast teostatud asja nagu paberossid. Paberosse ei andnud poiss kunagi korraka kätte. Salapäraselt ning viivitades tõmbas ta neid taskust välja ja ulatas naerdes Vanjale.

Äel ajal kui Vanja peenraid kaevas, seisis poiss tema kõrval, vaatas tähelepanelikult Vanja kummargil selga ja aina päris Venemaa kohta. Kõik, mida Vanja jutustas, tundus poisile toreda põnevusjutuna.

Igal hommikul luges poisi ema — kõhn ja ilus naine — talle paksu raamatut. Vanja kaevas terrassi lähedal peenraid ja kuulas.

Raamatus jutustati kurba lugu madrusest, kes hulkus üheda maailma, otsides oma kadunud tubakakotti. Ookeanid vaheldusid ürgmetsadega, metsad kuumade kõrbedega, kõrbed metsikute mäeharjadega, mäed karikaste ja lõbusate linnadega.

Madrus kohtas paljusid inimesi, küll sõnaohtraid ja õnnahimulisi, küll arglikke ja abivalmeid, küll tüli- ja äkilisi, kuid kellestki polnud abi kalli tubakakoti leidmisel. Selle kulunud tubakakotita aga madrus elada ei suutnud. Üksnes väike tedretäheline kooli- andis madrusele nõu koju tagasi minna ja vaadata, kas pole ta tubakakotti unustanud süngi kõrvale pingile, kuhu ta magama heites aetas oma koredate rõivad. Madrus läkski koju tagasi ja leidis tubakakoti. Selles tubakat just parasjagu üheks piibutäieks. Tema majalävi oli kasvanud kõrgesse rohtu. Rohi õõtsus ja muumardas madrusele, rõõmustades, et see kangekaelne mees oli lõpuks koju tagasi jõudnud. Ja madrus astus tähelepanelikult läbi rohu, et seda mitte ära tallata.

Raamat lõppes sõnadega:

«Vaata oma ilule, rõõmustavad meid võõras taevad ja võõrad maad üksnes lühikest aega. Lõppude lõpuks saabub aeg, kus üksik karikakar isamajja viiva teel ääres tundub armsam tähestaevast. Vaikse ookeani kohal ja kukelaul naabriperest kõlab nagu kodumaa

hää, mis kutsub meid tagasi oma uduvines väljadele ja metsadesse.»

Vanja istus peenrale ja kraapis pilpaga ettevaatlikult labidale kleepunud mulda. Ta kuulatas, kuid kas terrassil vaikis.

Sipelgad ronisid üksteise järel mööda halli puutüve ja Vanjale meenusid sipelgarajad Männipalu laanest, kanarbiku ning sajakoorse puhmad, kurgede ja õrnade õhtupilvedega kodutaevas.

Vanja püüdis ühe sipelga pilpale. Sipelgas oli tumesinine ja tohutu suur. Ta ajas end otsekohe tagajalgadele ja tahtis Vanjal käest kinni naksata.

Vanja viskas pilpa minema ja puhkes nutma. Ta ei suutnud pisaraid talitseda, need voolasid üle ta aukude, habetanud põskede, langesid käele, labidale, tigidate sinistele sipelgatele. Vanja nuttis ja mõtles, et nõnda võiks ta nutta terve öö ja päeva, terve nädala, nii palju raskust oli kogunenud hinge. Kunagi polnud ta sellest kellelegi rääkinud, ega polnud inimest, kellele oleks võinud rääkida.

Kui poiss tuli Vanjale einet tooma, leidis ta Vanja ikka veel nutmas. Poisikese huuled hakkasid väriseb, kuid ta hoidis end vaos ja ütles karmi häälega:

«Ma tean kõik. Punapea plika tegi teile haiget.»

Vanja raputas pead ja pühkis salamahti pisaraid.

«Ei,» vastas ta tumedalt. «See on niisama...»

«Niisama ei ole midagi,» kordas poiss rangelt sõnu, mida tuhandeid kordi oli kuulnud täiskasvanuult.

«Noh, nii...» lausus Vanja, «igasugu asju tuli meelde minu kodumaa. Ta on siit väga kaugel.»

Poiss asetas supikastruli ettevaatlikult maha ja jooksis majja. Ta jäi kauaks ära. Vanja asus suppi sööma. Aeg-ajalt veeres veel pisaraid üle põskede, kuid oli juba kergem.

Poiss, ärevusest punane, tuli joostes ja pistis Vanjale pihku papitüki. See oli vana, ammu ära kasutatud laeva pilet.

«See on ehtne,» ütles poiss salapäraselt. «Ema sõitis sellega Londonisse. Ta kinkis selle mulle ja ütles, et kui suureks saan, sõidan ka mina selle piletiga Londoni. Peitsin ta ahju taha. Võtke.»

«Mis mina sellega teen?» küsis Vanja.

«Võtke,» kordas poiss ja ta huuled hakkasid jälle väriseb. «Sõitke koju. Täiskasvanud inimene ei tohi nutta. Aurik läheb homme. Vaatasin ajalehest.»

Vanja tõusis püsti, tahtis poisile midagi öelda, kuid ei suutnud. Ta ainult sasis hellalt poisikese sooje juukseid, torkas labida hoolikalt mulda ja väljus aiast. Jalgarav langes kinni. Vanja kuulatas. Kõik oli vaikne.

Hõhkem kui kuu aega elas Vanja veel Brisbane'is, säästis ja kogus krosse pileti ostmiseks naabersadamasse, et Brisbane'ist ainult ära saada ja poissi mitte enam kohata. Poiss oli kindel, et Vanja sõitis kodumaale tema vana, mitme kontrolöri poolt läbilöödud piletiga, ja seda usku ei tohtinud purustada. Nagu hulgas politseinike eest hoidis Vanja end poisikese eest redus.

Alles kuu hiljem sõitis ta Bataaviasse, sealt edasi kord Jaanesena, kord tekireisijana, kord madrusena, kes küübi laeva käimlaid, — Londonisse. Londonis võeti ta Hukogude aurikule ja viidi Leningradi.

Kodumaile saabus Vanja sügisel. Sel aastal juhtus see olema kuiv ja selge. Maa puhkas rikkast ja raskest suvest, ta nagu suikus helesinistes ududes, vaiksete laante kohinas. Maa hingus oli karge, see leevendas vanu hinge haavu.

Pilevos hakkas Vanja tööle kitsarööpmelisel raudteel masinistiabina. Ta rääkis palju inimestega, vaatas teraselt kõike, mis ümberringi toimus, tajus igas pisiasjaki imeväärset elu oma tuttavalt, ent ühtlasi uuel kodumaal, leidis hulgaliselt märke õnnest, mis õilmitses kunagistel kehvadel nurmedel, kunagistes viletsates talakestes.

Kord pühapäeval võtsid Vanja ja masinist Kuzma Petrovitš — väike masinaõlist läikiv vanamees — ette salastusretke Männipalu järvedele. Poisikesena oli Vanja vahest sinna lipanud, kuid kodus oli Darja siis juba kord äianud talle ohjadega ja kriisanud:

«Kust niisugune härrapoeg küll võetud on, va kõverloog! Hobune jootmata-söötmata, tema aga jõlgub järvede ääres!»

Darja oli nüüd ammu surnud. Surnud oli ka ätt Hahinina. Vana kalmistu, kuhu nad maeti, oli üles küntud ja ristiku all. Ristikus sumisesid mesilased. Nad lendasid heina seest otsejoones üles ja pörkasid potsatades

vastu kiriku kinnilöödud aknaid. Kirikus elasid vanad lahjad ämblikud. Nad olid kõigile akendele võrgud alla pununud ja istusid kangestunult tundide viisi võrgu kõlkuvate surnud kärbeste juures.

Järvede juurde oli pikk tee. Päev püsis udune, kuivanud kaselehed katsid maad. Tihased vidistasid, kured kruugutasid männiladvus. Vanja tundis ära vanad kohad: unarusse jäänud metsateed, mis viisid haavasaadusse, kanarbikused metsasihid käokuldade ning keraheinaga ja sipelgarajad ruugel liivasõmeral.

Metsade kohal lasus kirkas vaikus, sügisvaikus, kui isegi üle niidu lendavad härmaniidid nagu hellakad. Teelt keerati sisse külla, kus asus Vanja isamaja.

Majas elasid ammugi võõrad inimesed, metsniku pere.

Vanjale tuli vastu sinises pihtseelikus tütarlaps. Neiu heitis üle öla kaks pikka tumedat patsi ja näppis neid kogu aeg kohmetuna.

«Kodus pole kedagi,» ütles ta ja tõstis Vanjale oma rahulikkude heledate silmade pilgu. «Isa on metsas, ema sõitis linna kolhoosilaadale. Astuge sisse.»

Vanja läks sisse ja peatus lävel. Aknalaudadele, lauale, koguni polutile, kus isa suri, oli asetatud lillepotte. Päikesevalgus langes koredale linale ja avatud raamatule laual. Lõhnas kuiva vilja ja õunte järele.

Vanja võttis raamatu — see oli botaanikaõpik.

«Õpik,» naeratas tütarlaps. «Elan siin ainult suviti, talvel käin linnas koolis.»

Metsateel oli Vanja korjanud pisut lilli. Noppis ja püüdis meelde tuletada nende nimesid. Nüüd näitas ta lilli tütarlapsele ja kurtis, et, näe, on unustanud vana keele, ei mäleta enam lillenimesid. Neiu laotas lilled lauale, hakkas neid pikkamööda sõrmitsema ja nimetama: kopsurohi, pajulill, kummel, emajuur, kuresaba.

Vanja silmitses tütarlast ja mõtles, et kas pole ta ehk naabri Zinka. Vanja ärasõidul oli tüdruk olnud kolme aastane, ta roomas põrandal, üleni kanasõnnikuga koos ning karpas, ja ema ajas teda kõvade laksudega minema seasöögi küna juurest.

«Kas te ei mäleta mind?» küsis Vanja.

Neiu vaatas talle ujedalt otsa ja raputas pead.

«Ei, ei mäleta. Kas te olete siis siit pärit?»

Vanja ei vastanud. Ta jättis lilled tütarlapsele ja väl-

jus Kojanurgas vedeles vanadusest must lõhkinge õhmer, milles ätt Nohinina oli isa jaoks pulbreid tampinud. Veel kaua jälitas Vanjat mõte, et kogu tema eelnev elu, samuti tema isa ja ema elu sarnanesid kuidagi selle koleda puust õõnestatud uhmriga, kus aastate viisi lammiti kurja, mürgist pulbrit.

Tee Männipalu järvedele kulges algul mööda metsi. Siis algasid kõrgrabad madala kase- ning lepavõseriga, pohlade ja käolinaga. Samblaälved olid sügiskuldade karedale kuivanud rohule langes kollaseid lehti. Rohu kohal lendles punaseid kiile, sammastena surus õhus kihulaseparvi, pilved kerkisid pikkamisi kõrgele taevasse ja sulasid sinna — kõik kuulutas kuivi ning soojade päevi.

Mäestiku keskel kerkis männitukkade saari. Männid kasvavad liivaküngastel. Maa neis metsades — see hall tahataoline leetmuld, mille pärast olid kord alanud kõik Vanja õnnetused, — oli kaetud sõnajalgade ja ruugemarjalise piibelehega.

Ühel metsasaarel näitas Kuzma Petrovitš Vanjale varskaid põdrajälgi. Hüpete jäljed viisid järve poole, joder oli vist tõtanud joogikohta. Loojangul, kui tohtu suur malbe päike laskus sügislaante ookeani, laudsid Vanja ja Kuzma Petrovitš soosaarele, kus asusid viis Männipalu järve. Veest õhkus õist jahedust. Üksik hele täht säras metsade kohal ja peegeldus järve sügavikus.

Vanja peatus järveäärsel kingul ja nagu kunagi Brisbane's arsti aias tungisid pisarad talle kurku. Talle meenus poisike, tema enda jutud kodumaast ja ta tundis, et kodumaa on sada korda kaunim, kui ta oli kujutlenud seal kaugel.

Vanja oli öö läbi ärkvel, istus lõkke ääres ja kuulatas. Ta tundis ära öökulli huiked, nahkhiirte vilina, talade unised sulpsatused järvehaudades. Mida sügavama muutus öö, seda heledamalt sätendas taevast. Koidu ajal tõusis Siirius ja saatis oma rohelist kiirgust üle niiskete tihnikute, kus kurvalt, otsekui kedagi kutsudes sisendas mingi metsloom.

Kuzma Petrovitš ärkas, kuulatas ja lausus:

«Isapõder nutab.»

Tagasiteel astus Vanja veel kord oma vanasse tarre.

Seal leidis ta ees käbeda, naksis eidekese, pisikesed süü-
sud jalas. See oli tädi Vassilissa. Vanja oli täiesti unu-
stanud Vassilissa olemasolu, eideke aga mäletas Vanjat
hästi.

«Vanjatka!» hüüatas ta, suudles Vanjat ja hakkas laul-
ümber askeldama. «Kui mitmes aasta juba rahvas sinu
ajab oma joru, et oled seal maailma ääres otsa saanud
kadunud soojamaa meredesse. Ikka tuleb mulle meelde
su isa, Ignat. Oli see vast tasane inimene, ei julgenud
kõvasti kõhidagi, kartis teisi segada! Oli nõnda, et lamah-
hakkab surema. Lähen ta juurde, küsin: «Kui õige küp-
setaksin sulle, Ignatike, rukkijahust piruka või tooksin
tee juurde pohli, ehk annab pisut järele?» Tema aga
vastab: «Pole mõtet, Vassilissa, elu oleks pidanud ehi-
tama endale hea ja valge nagu uue tare, kuid mina, näed,
ei teinud seda: meie, talumeeste käed on sõnnikust kan-
ged...» Ignat räägib: «Vassilissa, on olemas niisugune
maa, kus veed on vaiksed, heledad ja nisu nurmed
kooldub maani — nii rasked on ta pead. Rahvas laulab
seal lõbusaid laule, muretuid nagu nende elugi. Mina
näe, suren seda maad nägemata. Mu Vanja-poiss peab
seda näha saama, ja kui näeb, kindlasti tuletab sinu
meelde.» Nõnda suri Ignat, ei jõudnud teistsugust elu
ära oodata. Darja aga suri äkitselt, see oli just revu-
lutsiooni eel. Sai külma. Talvel aina käis Pilevos,
ootas sinult kirja, sina aga ei kirjutanud. Kaebas ikka
nuttes: «Hirmus kaugele on sõitnud mu Vanjake,
isegi post ei jõua sinna. Miks ma, tobu, ta Siberiasse
ajasin?»»

Vanja tõusis. Tal oli raske kuulata Vassilissa halinat
minevikust. Tuppa tuli tütarlaps sinises pihtseelikus.

«Minu tütar,» sõnas eit uhkelt. «Ega sina teda enam
mäleta, minu Zinakest? Sinu ajal oli ta alles täitsa
patajalg, nüüd aga õpib päris Moskvast kohe.»

«Mis sa nüüd, ema!» lausus neiu piinlikult ja punastas
veel rohkem. Ta vaatas Vanjale ujedalt otsa ja osutas
veeklaasile, milles seisis Vanja kingitud metsalilled.
«Näete, lilled hakkasid teie äraolekul närtsima,» sõnas
ta nukralt. «Kaks korda olen vett vahetanud, aga muud
kui närtsivad.»

«Ehk igatsevad ka lilled inimese järele?» küsis eideke
ja puhkes naerma.

Mõni päev hiljem saatis Vanja Pilevost teele imeliku
sõnaga kirja: «Austraalia, Brisbane'i linn.»

Postiametnik veeretab kirja hulk aega käes, kompas:
sõbrikus krabises midagi. Ta vaatas kirja vastu val-
gust ja nägi sees punase vahtralehe piirjooni. Posti-
ametnik ei taibanud midagi, kuid templi lõi peale eriti
hoolekalt: teadku nad Austraalias, et maailmas on ole-
mas Pilevo jaam vene metsade rüpes.

* Kirjas seisis:

«Aitäh, Bob, pileti eest. See oli täiesti õige pilet.
Mulle anti erikajut, kuum vesi sees ja lilled, muusika
mängis kogu tee, süüa anti õunapudingit ja mina tule-
assin sind meelde. Vaata, et sa mind ei unusta niikaua
kui kasvad, sest kui oled sirgunud ja suureks saanud,
sõidad mulle külla ja ma näitan sulle maad, kus kõik
tahakse selleks, et inimestel oleks tulevikus vähem mu-
stet ja rohkem õnne.

Maadan sulle puulehe meie metsadest. Meie metsad
on täiesti punased, sääraseid pole sa kunagi näinud. Hil-
juti käisin ma metsas sügavate järvede juures ja nägin
metslooma — põdra jälgi. Põder on hiiglasuure hobuse
moodi, kuid sarved peas. Kirjuta mulle ja ka mina
kirjutan sulle. Tervita oma ema, ütle, et Johni poolt.
John ongi just seesama madrus, kes otsis oma tubaka-
kotti mööda kogu maailma. Ütle emale, et ka mina leid-
sin oma tubakakoti kodus.

Jää hüvasti, õpi ja ole lõbus ja terve!

Sinu John Zubov.»

1935

TUKKSUHKUR

Põhjala suvel sõitsin ma Oneega järve äärde Voznesenje linnakesse.

Aurik jõudis pärale keskööl. Hõbedane kuu rippus madalal järve kohal. Ta oli üleaurune siin, põhjas, seal ammu olid käes valged ööd oma tuhmi hiilgusega. Pikad päevad ei erinenud peaaegu millegi poolest üürikestest öödest, päevi ja öid mähkis videvik aeda kidurametsalist maad.

Põhjamaa suvi tekitab ikka ärevust. Ta on äärmiselt ebakindel. Ta napp soojus võib lõppeda äkitselt. Need tõttu hakkad sa põhjamaal hindama iga vaevutajutavat sooja õhuhoovust, hindama kasinat päikest, mis muudab järved vaikseks helkivaiks veepeegleiks. Põhjala päike ei sära, vaid kumab otsekui läbi paksu klaasi. Tundub, nagu poleks talv lahkunud, vaid on peidus laantes, järve põhjas ja hõngab sealt ikka veel lumelõhna.

Aiakased olid ära õitsemas. Sadama laudsillal istusid linalakalised paljasjalgsed poisikesed ja õngitsesid tindi kalu. Peale suurte mustade õngekorkide paistis kõik valgena. Poisikesed ei pööranud korkidelt oma kissis silmi ja küsisid üksteiselt sosinal suitsu.

Poistega koos õngitses käharpäine tedretäheline milit-sionäär.

«Nonoh, katsuge te mul sadamas suitsetada! Ärge rüü kuge korda!» käratas ta poistele aeg-ajalt ja sedamaid langes mitu mahorkapläru valgesse vette, sisises ja kustus.

Läksin linna öömaja otsima. Mulle haakis end sappa keegi tuim ja paks harjasjuustega mees.

Tal oli ajada mingeid metsaasju Kovža jõel. Ta kandis kaasas kulunud portfelli arvete ja aruannetega. Keelati tal tõlp nagu mannetul majandusmehel: «limiteerida reisikulud», «läbi viia kaardistamine», «organiseerida suupisted», «ületada normid palgiparvetuse liinis»... Selle mehe juuresolekust jätkus, et panna taevast üldimusest kahvatama.

Hammusime mööda laudkõnniteid, kargeis öistes aedades õitsesid toomingad, avatud akendest kumas tuhme lambitulesid.

Palkmaja värati ees istus vaikne heledasilmnene tüdruk ja äiutas kaltsunukku. Küsisin talt, kas nende juures võiks öömaja saada. Tüdruk noogutas sõnatult pead ja viis mind kägisevast järsust trepist üles puhtasse elulüppa. Harjasjuustega mees järgnes mulle visalt.

Toas laua ääres kudus eideke, raudprillid ninal, ja seinalle nõjatudes istus suletud silmi kõhn tolmune vanamees.

«Vanaema,» ütles plikake ja osutas nukuga minule, «see võõras palub öömaja.»

Eideke tõusis ja tegi sügava kummarduse.

«Õõbi, kullake,» ütles ta laulvalt, «õõbi, ole kalliks külaliseks. Kuid meil on kitsas, ära pane pahaks, magada tuleb põrandal.»

«Madalal tasemel, tähendab, on teie elu organiseeritud, naiskodanik,» lausus harjasjuustega mees norivalt.

Heepeale avas vanamees silmad — need olid tal peaaegu valged nagu pimedal — ja vastas pikkamisi:

«Bäärast kui sina ei tee rikkamaks ei uni ega aru. Kannata, küll harjud.»

«Pea meeles, kellega sa räägid, kodanik,» ütles harjaspea. «Miilitsas pole vist istunud!»

Vanamees vaikis.

«Oh, issake,» hädaldas eideke, «ärge pange rändajale pahaks! Ta on kodutu, hulkur-vanamees, mis temalt lahta!»

Harjaspea läks kihevile. Ta pilk muutus puurivaks ning tinaseks. Portfell potsatas raskelt lauale.

«Kindlasti vaenulik element,» sõnas ta võidukalt. «Tuleb teada, keda majja lasete. Võib-olla on ta laagrist põgenenud või põrandaalune munk? Kohe selgitame välja tema isiku. Kuidas on su nimi? Kust pärit?»

Vanamees muigas. Tüdruk pillas nuku, ta hakkasid värisema.

«Pärit olen ma igalt poolt,» vastas vanamees rahulikult. «Mitte kunagi ega kuskil pole ma võõrsil. Kutsutakse mind Aleksandriks.»

«Mis amet?»

«Olen külvaja ja koguja,» vastas vanamees endiselt rahuga. «Noorest peast külvasin vilja ja kogusin vilja. Nüüd külvan head sõna ja kogun mõnesuguseid imelisi sõnu. Kuna aga olen kirjaoskamatu, tuleb mul kõik kuulmise järgi meelde jätta ja mällu talletada.»

Harjaspea oli kimbatuses.

«Dokumendid on?»

«Küllap ikka on, kuid pole nad sinu jaoks kirjutatud, kulla mees. Dokumendid on mul kallid.»

«Olgu,» lausus harjaspea, «küll leiame, kelle jaoks nad kirjutatud on.»

Ja ta lahkus ust kinni paugutades.

«Tooreks jäänud inimene, küpsemata,» sõnas vanamees mõne aja pärast. «Säärastega on elus ainult sekeldusi.»

Eideke pani samovari üles. Löölutades kurtis ta, et tal pole suhkrutükkigi majas, unustanud ostmata. Samovar umises talle kaeblikult kaasa. Tüdrukuke laotas lauale puhta koreda lina. Lina lõhnas rukkileiva järele.

Avatud aknast sirendas täht. Täht oli ähmane, väga suur ja kuidagi kummaline oma üksinduses tohutul rohetaval taevaalaotusel.

Õine teejoomine ei üllatanud mind — olen ammu märganud, et põhjamaal magavad inimesed suviti vähe. Ka praegu võis aknast näha naabermaja väraval kahi tütarlast kaelastikku seismas ja sumedale järvele vaatamas. Nagu ikka valgel ööl, tundusid tütarlaste näod meeleliigutusest kahvatute, nukrate ja kaunitena.

«Need on Leningradi komnoored,» ütles vanaem, «kaptenitütred. Suveks sõidavad nad alati siia.»

Vanamees istus suletud silmil ja vaikis nagu midagi kuulatades. Siis avas ta silmad ja ohkas:

«Toob!» ütles ta nukralt. «Anna, vanaema, mulle lohutust, et sulle tüli teen.»

Trepp kägises. Kostasid rasked sammud. Koputamata astus sisse harjasjuustega mees. Tema kannul tuli

kaharpäine murelik militsionäär, toosama, kes oli sadamas kalu õngitsenud.

Harjaspea noogutas peaga vanamehe poole.

«Noh, vanataat,» sõnas militsionäär rangelt, «teeme siia su isiku kindlaks! Lao dokumendid välja!»

«Isik on mul lihtne,» vastas vanamees, «ainult jutt tuleb pikki. Istu, kuula.»

«Tee kiiremini!» ütles militsionäär. «Pole mul aega istuda, vaja sind jaoskonda toimetada.»

«Jaoskonda, kullake, jõuame igal ajal minna, jaoskonnas on jutt lühike, pole kellelegi südant puistata. Seitsekümmend aastat on mul turjal, suren täna-homme võõras õues. Nii et pead mind ära kuulama.»

«Noh, lase tulla,» nõustus militsionäär. «Aga ära keeruta!»

«Mis mul keerutada! Minu elu on puhas, seda vassida ei saa. Meie, Feodossjevid, olime kõik juba iidsetest aegadest peale postipoisid ja laulumehed. Minu vanaisa Prohhor oli suur laulumees, tema lauluhääl kõlas ja halas kogu postimaanteel Pihkvast Novgorodini. Häält tuleb hoida, hääl pole inimesele niisama antud. Ja minu vanaisa hoidiski. Ei jõudnud aga hoida, ära rikkus. Sa ehk tead või ei tea, et elas meil Pihkva kubermangus kuulus kaasmaalane Aleksander Sergejevitš, luuletaja Puškin.»

Militsionäär muheles:

«Küllap ikka teame!»

«Tema pärast vanaisa oma hääle kaotaski. Nad said laadal kokku, Svjatogorski kloostri juures. Vanaisa laulis. Puškin kuulas. Pärast läksid joogikohta ja istusid poole ööni. Mis maad-ilmad nad seal kokku rääkisid, ei tea keegi, kuid vanaisa tuli koju lõbusas tujus, otsekui vintis, kuigi viina peaaegu ei maitanud. Pärast rääkis vanaemale: «Tema sõnadest ja naerust jäin vinti, lastjake, säärane ilu on ta sõnades — need on etemad kui ükski mu laul.» Vanaisal oli üks laul, mida Puškin väga hindas.»

Vanamees vaikis ja hakkas äkki kõlava valusa häälega laulma:

Eh, väljul neil lagedail langeb
meie pisaraid otsekui lund!

Tütarlapsed tulid akna alla ja jäid teineteise ümber kinni hoides kuulama. Militsionäär istus tasakesi pöialgile.

«Jah,» ohkas vanamees, «palju aastaid on möödas. Vanaisa suri saja-aastase raugana ja käskis seda laule laulda oma poegadel ning pojapoegadel. Kuid ma läksin jutust kõrvale. Kord talvel äratati vanaisa keset ööd, klopiti aknale, kästi hobused rakendada küttekroonu küüdi jaoks. Astub taat välja ja näeb, et kõik lapsed had kubisevad sandarmeist, käivad ja kõlistavad mööda. Taat mõtleb, et nüüd tuleb jälle sunnitöölisi vedada. Kuid vahialuseid pole, reel seisab must, kõitega seotud kirst. Kes see on, mõtleb ta, et teda, vaest kannatajat, isegi hauda kantakse ahelates, et tsaar teda isegi sunnust peast kardab? Taat astus kirstu juurde, äigas künkadega lume mustalt kirstukaanelt ja küsis sandarmilt: «Keda veame?» — «Puškinit,» vastab sandarm. «Ta tapeti Peterburis.» Taat taganes sammu, kiskus müra peast ja kummardas kirstule maani. «Midas sina, kes oled temaga tuttav või?» küsib sandarm. «Laulsin talle laule.» — «Noh, nüüd juba ei laula!» Öö oli ränk, külm pakane, hingeõhk rinnus külmas ära. Taat sidus kuljusid kinni, et need ei heliseks, istus pukki ja nii asutigi teele. Ümberringi oli vaikne, üksnes reejalased kriitisesid ja oli kuulda, kuidas mõõgad kumedit kõlksusid ning kolksusid vastu kirstu. Taadi süda kipitas, pisarad põletasid lauge ja kogu häält kokku võttes hakkas ta laulma:

Eh, väljul neil lagedail langeb...

Sandarm taob talle mõõgatupega selga, aga taat ei kuule, laulab. Tuli koju tagasi, heitis asemele, vaikis, pakane võttis hääle ära. Sestpeale kuni surmani rääkis ta kähinal, ainult sosistades.

«Tähendab, südamest laulis,» pomises militsionäär masendatult.

«Kõike, sõbrake, tuleb teha südamega,» lausus vanamees. «Aga sina kimbutad mind, et kes ja mis. Ma laulan laulusid. See on mu amet. Käin inimeste seas ringi ja laulan. Kus mõne uue laulu kuulen, pean meeles. Sina näiteks lausud sõna — see on üks asi, kui aga laulad ta, tuleb hoopis teine välia, mu kullake, ja see väriseb kogu südames. Laulu jõudu peab kalliks pidama. Rahvas, kes

si armasta laulda, pole midagi väärt, pole tal elust midagi arusaamist. Aga dokumendi pärast ära muretse, dokumenti ma näitan sulle.»

Vabisevate kätega tõmbas vanamees põuest halli kotikese ja võttis sealt välja paberi.

«Näh, loe!»

«Mis ma tast loen!» solvus militsionäär, «pole mul teda enam vaja lugeda. Ma näen sind niigi. Istu, taat, puhka. Aga teie, kodanik,» pöördus militsionäär harjaspea poole, «minge ööbige parem kolhoosnikute majas, seal on teile sobivam. Lähme, ma juhatan teid.»

Nad lahkusid. Võtsin paberi ja lugesin:

«See tõend on antud Aleksander Feodossjevile selle kohta, et tema on rahvalaulude ja muinasjuttude koguja ja saab selle eest Karjala-Soome vabariigilt pensioni. Kõigil kohalikkudel võimudel palutakse osutada talle igakülgset abi.»

«Oh häda!» ütles vanamees. «Pole hullemat kui kuiva hingega inimene. Säärase käes närtsib elu nagu rohi sügishallas.»

Jõime teed. Teineteisel ümbert kinni hoides sammusid tütarlapsed järve poole ja kerges ööhämaruses valendasid nende lihtsad sitskleidid. Ihmjas kuu laskus vette ja alas kaseladvas huigatas kaeblikult öine lind.

Heledasilmnene tüdrukuke läks välja ja istus uuesti varava ette kaltsunukku äiutama. Nägin teda aknast. Tüdruku juurde tuli käharpäine militsionäär ja pistis talle pihku suhkrukotikese ning rõngassaiu.

«Võta, vii vanataadile,» ütles militsionäär ja punastas sügavasti. «Ütle, et külakostiks. Mul endal pole aega, pean postile minema.»

Militsionäär sammus kiiresti minema. Plika tõi tuppa pakikese, milles oli tükksuhkrut ja rõngassaiad. Vanamees puhkes naerma.

«Heameelega elaksin kaua veel,» ütles ta märgi silmi puhkides. «Kahju on lahkuda inimeste headusest, oi, kui kahju! Kui vaatan metsi, heledat vett, lapsi ja rohtu, siis pole lihtsalt jaksu surra.»

«Ja sina, hea inimene, elagi,» lausus vanamees. «Sinu elu on kerge, lihtne, sihuke mees just peabki elama.»

Päeval sõitsin Voznessenjest ära Võtegrasse. Väike

aurik «Švir» sõitis mööda kanalit, riivates parrasteid kaldal kasvavaid põdralilli.

Linnake kadus päikesepaistelisse uduvinesse, vaikusse ja suvepäeva kaugusse, juba piirasid metsavõsradad meid tumeda ringina. Kõikjal valitses põhjala suvi — mahe, uje nagu siinsed heledasilmsed lapsed.

1938

VANA MAJA ELANIKUD

Pahandused algasid hilissuvel, kui vanasse talumajja ilmus kõverjalgne taks Funtik. Funtik toodi Moskvast.

Ükskord istus must kass Stepan trepil nagu alati ja peal aeglaselt nägu. Ta lakkus oma väljasirutatud suuntega käppa ja kratsis siis süljese käpaga kõigest must kõrvatagust, ise silmi kissitades. Äkki tundis Stepan, et keegi teda üksisilmi vahib. Ta vaatas ümber ja hivistus, käpp kõrva taga. Tema silmad hakkasid tigeusest kiiskama. Üsna lähedal seisis väike rebasekarva koer. Üks kõrv oli tal pahupidi. Uudishimust võbisedes sirutas koer oma niisket nina Stepani poole: ta tahtis seda salapärase looma nuusutada.

«Ah nõnda!»

Stepan võttis hoogu ja äigas Funtiku pahupidise kõrva pihta.

Böda oli kuulutatud ja sestpeale polnud Stepani elul enam mingit maiku. Ei tulnud kõne allagi, et ta oleks võinud pead laisalt vastu pragulisi uksepiitu nühkida või kaevu juures päikese käes peesitada. Tuli ettevaatlikult liikuda, hiilides, hoolega ringi vahtida ja alati valmis vaadata mõni puu või aed, et saaks Funtiku eest sigel ajal plehku panna.

Stepanil olid kindlad harjumused nagu kõigil kassidel. Hommikuti armastas ta vereurmarohtu kasvanud aias ringi käia, varblasi vanade õunapuude otsast lendu hirmutada, kollaseid kapsaliblikaid püüda ja pehkinud ringi küljes küüsi teritada. Nüüd aga ei saanud aias käia enam maad mööda, vaid pidi minema piki kõrget planku, mille peale teadmata põhjustel oli tõmmatud

roostetanud okastraat ja mis oli liiati nii kitsas, et Stepan aeg-ajalt kaua mõtles, kuhu käppa panna.

Stepani elus oli olnud igasuguseid pahandusi. Ükskord varastas ta särje ja sõi selle ära koos lõpustesse taketunud õngekonksuga — ja kõik läks hästi, Stepan ei jäänud isegi haigeks. Ent veel kunagi polnud ta pidanud end kõverjalgse, rotiga sarnaneva koera pärast alandama. Stepani vurrud värisesid pahameelest.

Ainult üks kord terve suve jooksul muigas Stepan katusel istudes.

Õues käharate hanijalgade sees seisis puukauss soojas veega — sinna visati kanadele leivakoorukest. Funtik läks kausi juurde ja tiris veest ettevaatlikult välja suu pehmeks ligunenud koorukese.

Riiakas pikakoivaline kukk hüüdnimega Kisaõõr sihtis Funtikut ühe silmaga. Siis keeras ta pea viltu ja sihtis teise silmaga. Kukk ei suutnud kuidagi uskuda, et lausa tema nina all päise päeva ajal röövitaakse.

Kukk mõtles natuke, tõstis ühe jala, ta silmad valgusid verd täis, tema sisemuses hakkas miski kõrisema, nagu oleks kuke sees kõmisenud kauge äike. Stepan teadis, mida see tähendab: kukk oli vihane.

Hirmsa hooga, pahklise jalgadega kraapsides tormas kukk Funtiku kallale ja lõi talle nokaga selga. Kostis lühike ja tugev klaps. Funtik laskis leiva suust, tõmbas kõrva ligi pead ja lidus meeleheitlikult kiunudes maha alla.

Kukk laksutas võidukalt tiibu, paksu tolmu üles keerutades, lõi noka ligunenud koorukesse ja lennutas selle tülgaustega eemale; arvatavasti oli koorukesel koera lõhn küljes.

Funtik kükitas mitu tundi maja all, ronis alles õhtu eel välja ja hiilis vargsi, kukest ringiga mööda minnes, tupp. Ta koon oli tolmuase ämblikuvõrguga koos ja vurrude küljes rippusid kuivanud ämblikud.

Aga kukest palju kohutavam oli kõhn must kana. Kaela ümber oli tal kirjustest sulgedest sall ja ta oli väga sarnane mustlannast kaardimooriga. Ilmaaegu osteti see kana. Ega külaeided asjatult rääkinud, et kanad kurjusest mustaks lähevad.

See kana lendas nagu vares, armastas kakelda ja võis mitu tundi järjest katusel seista ning vahetpidamata

kaugutada. Teda katuselt maha ajada ei olnud isegi telliskivi abil võimalik. Kui me niidult või metsast koju tulime, oli see kana juba kaugelt näha: ta seisis korstna otsas ja näis olevat plekist.

Mulle meenusid keskaja trahterid — neist olime me lugenud Walter Scotti romaanidest. Nende trahterite katusel seisis ridva otsas plekist kuked või kanad, mis asendasid silti.

Samuti nagu keskaegses trahteriski ootasid meid kodus kollase samblaga tihitud mustunud palkseinad, ahjus lõõmavad halud ja köömnelõhn. Millegipärast tõhnas vana maja köömnete ja kõdupuu järele.

Walter Scotti romaane lugesime me sajastel päevadel, kui see vihm rahulikult sahises katustel ja aias. Väikeste vihmapiiskade tibamisest võppusid puude märjad lehed, vihmaveetorst nirises peenike ja läbipaistev veejuga, toru otsa all lombis aga istus väike roheline konn. Vesi jooksis talle otse pähe, kuid konn ei liigutanudki end ja pilgutas ainult silmi.

Kui ei sadanud, istus konn loigus kätepesunõu all. Üks kord minutis kukkus talle sealt külm veetilk pähe. Meistsamadest Walter Scotti romaanidest oli meil teada, et keskajal oli kõige hirmsamaks piinamisviisiks just niisugune aeglane külma vee pähetilgutamine, ja me panime konna teguviisi väga imeks.

Ohtuti tuli konn vahel majja. Ta hüppas üle läve ja võis tundide kaupa istuda ning lambitulle vahtida.

Raske oli mõista, miks see tuli konna ligi meelitab. Kuid hiljem jäime uskuma, et konn tuli heledat tuld vaatama niisamuti, nagu lapsed pärast teejoomist kogunevad laua ümber, et enne magamaheitmist kuulata saladuslikku muinasjuttu. Leek vubises, kui rohelised kihulased tulle lendasid. Võib-olla pidas konn seda tuld suureks teemandiks, mille igas tahus võib, kui tükk aega vaadata, näha terveid mandreid kuldsete koskede ja vikerkaarvärvi tähtedega.

Konn oli sellest muinasjutust nii võlutud, et teda tuli üksaraoga tonksata, et ta virguks ja läheks koju, pehkinud trepi alla, mille astmetel võililled olid kavalal moel kasvanud kasvama hakata.

Vihma ajal jooksis katus mõnest kohast läbi. Me panime põrandale vaskkausid. Öösel tilkus vesi neisse

eriti rütmilise helinaga ja tihti sulas see heli seinakella valju tiksumisega ühte.

Seinakell oli väga lõbus: tema numbrilaua olid lopsakad roosiõied ja ristikulehed. Funtik urises tasaksti iga kord, kui ta kellast möödus, arvatavasti selleks, et kell teaks, et majas on koer, oleks valvas ega läheks ülekatte: ei käiks päevas kolme tundi ette ega jääks vähimagi põhjusega seisma.

Majas oli palju vanu asju. Kunagi ammu olid need asjad majarahvale vajalikud, ent praegu tolmusid ja kuivasid nad pööningul ja nendes sabistasid hiired.

Vahel harva korraldasime pööningul väljakaevamisi ja leidsime katkiste aknaraamide ning paksust ämblikuvõrgust kardinat vahelt kord õlivärvikarbi, mida katab kirjud kõvaks kuivanud värvitilgad, kord katkise pärmutterlehviku, kord vasest kohviveski Sevastopoli kaitsmise ajast, kord hiiglasuure raske raamatu vana aja ajalugu kujutavate gravüüridega ja lõpuks pahi äratõmbepilte.

Me hõõrusime nad paberile. Märja kile alt tulid nähtavale eredad ja kleepuvad Vesuui vaated, roosivankutega ehitud väikesed itaalia eeslid, rõngamängu mängivad tütarlapsed siniste atlasklintidega õlgkübarates ja kohevate püssirohusuitsu tupsudega ümbritsetud freegatid.

Ükskord leidsime pööningult musta puust laeka. Vasest tähtedega seisis tema kaanel ingliskeelne kiri: «Edinburgh. Šotimaa. Meister Galvestoni töö.»

Laegas toodi tuppa, pühiti ettevaatlikult tolmu puhtaks ja avati. Sees olid vasksilindrid, mille küljes olid peenikesed terastihvtid. Iga silindri juures istus pronksist pidemel vaskne rohutirts, liblikas või sitikas.

See oli mängutoos. Me keerasime ta üles, aga ta ei mänginud. Ilmaaegu vajutasime sitikate, kärbeste ja rohutirtsude seljale: toos oli rikkis.

Õhtul teed juues rääkisime salapärasest meister Galvestonist. Kõik jäid nõusse, et ta oli rõõmsameelne elatanud šotlane ruudulise vesti ja nahkpõllega. Töö ajal, lihvitavaid vasksilindreid pihtide vahel hoides, vilistas ta tõenäoliselt laulukest postipoisist, kelle sarv uduates orgudes kajab, ja tütarlapsest, kes mägedes hagu korjab. Nagu kõik osavad meistrid, kõneles ta asjadega,

mida ta valmistas, ja rääkis neile nende tulevikust. Ent muidugi ei osanud ta iial aimata, et see must mängutoos satub Šotimaa kahvatu taeva alt Okaa-tagustesse laantesse, külla, kus ainult kuked kirevad samuti nagu Šotimaal, miski muu aga ei sarnane selle kauge põhjamaaga vähimalgi määral.

Bestpeale muutus meister Galveston otsekui üheks vana maja nähtamatuks elanikuks. Aeg-ajalt näis meile isegi, et kuuleme tema kuiva kõha, kui ta kogemata piibusuitsu kurku tõmbab. Kui me aga midagi kokku klõpsisime, kas lauda aiamajasse või uut kuldnokapuuri, ja valdesime selle üle, kuidas hõõvlit hoida või kaht lauapükki kokku passitada, viitasime sageli meister Galvestonile, nagu seisaks ta siinsamas, hallid silmad rõõmsalt pilukil, ja jälgiks meie askeldamist. Ja me kõik laulsime Galvestoni viimast lemmiklaulu:

Jää jumalaga, armas isamaja,
jää jumalaga, merele läeb laev...

Toos pandi lauale õitsva pelargooniumi kõrvale ja lõpuks unustati.

Aga ükskord sügisel, hilisel sügisel, kõlas vanas kaitukas majas klaasselge tilin, nagu oleks keegi väikeste vaasaratega löönud kellukeste pihta, ja sellest imelisest tilinast kasvas voogav lauluviis:

Nüüd jälle näed
sa armast mägestikku...

See oli aastatepikkusest unest ootamatult virgunud ja helisema hakanud mängutoos. Esimesel hetkel kohkusime ja isegi Funtik hüppas üles ning jäi kuulama, umbusklikult kikitades kord üht, kord teist kõrva. Ilmselt oli toosis mingi vedru lahti karanud.

Toos mängis kaua, jäi vahel peatuma, siis täitis maja uuesti salapärase tilinaga, ja isegi seinakell tiksus hämmastuse pärast tasemini.

Toos mängis maha kõik oma lood, jäi siis vait, ja kuidas me ka vaeva ei näinud, meil ei õnnestunud teda uuesti mängima panna.

Praegü, hilissügisel, kui ma elan Moskvast, seisab mängutoos üksi seal tühjades kütmata tubades ja võib-olla ärkab ta mõnel vaikselt kottpimedal ööl uuesti ning

hakkab mängima, aga teda ei kuule enam keegi peale argade hiirte.

Pärastpoole vilistasime kaua laulu armsatest hüljatud mägedest, kuni selle meile ükskord ette laulis vana kuldnokk, kelle pesakast oli värava juures. Selle ajal oli ta laulnud imelikke kähedaid laule, ent me kuulasime neid vaimustusega. Me olime kindlad, et ta on need laulud õppinud talvel Aafrikas, mängivaid neegrilapsi jälgides. Ja millegipärast rõõmustas meid, et kuldnokk tuleval talvel kuskil hirmus kaugel, ürgmetsades Niigeri kaldal, laulab Aafrika taeva all laulu Euroopa vanadest hüljatud mägedest.

Igal hommikul raputasime aias lauale toiduraasukeid ja tangu. Kümned vilkad tihased lendasid lauale ja nokkisid neid. Tihastel olid ümarad valged põsed, ja kui nad kõik korraga nokkisid, siis tundus, nagu kopsikast kärmesti lauale kümned väikesed valged haamrid.

Tihased tülitsevad, tiuksusid, ja see tiuksumine, mis kõlas, nagu oleks küünega rutakalt klaasi kriibitud, sulas lõbusaks meloodiaks. Paistis, et aias vanal laual mängib elus sädistav mängutoos.

Vana maja elanike hulgas olid peale Funtiku, kass Stepani, kuke, seinakella, mängutoosi, meister Galvestoni ja kuldnoka veel taltsas metspart, siil, kes unepuuduse all kannatas, aisakell pealkirjaga «Valdai kink» ja baromeeter, mis kogu aeg näitas «väga kuiva». Nendest tuleb jutustada teine kord — praegu on juba hilja.

Aga kui teile pärast selle väikese jutu lugemist unes kõrvu kostab mängutoosi öine lõbus tilin, vaskkassid kukkuvate vihmapiiskade sulpsumine, seinakellaga pahandava Funtiku urin ja heasüdamliku Galvestoni köha — siis ei ole ma loodetavasti seda kõike teile asjaltult jutustanud.

1937—1939

LUMI

Vana Potapov suri kuu aega pärast seda, kui Tatjana Petrovna tema majja oli kolinud. Tatjana Petrovna jäi ühtar Varja ja vana hoidjaga üksi.

Väike maja — ainult kolm tuba — seisis põhjamaa jõe ääres mäel, linna kõige kaugemas servas. Maja taga, laagus aia taga valendas kasesalu. Hommikust õhtuni kraaksusid seal paljaste latvade kohal parves lendlevad haid, kuulutasid halba ilma.

Moskvast tulnud Tatjana Petrovna ei suutnud kaua harjuda inimtühja väikelinnaga, tema tillukeste majadega, kriuksuvate väravatega, vaiksete õhtutega, mil võis kuulda lambitule suhinat.

«Küll ma olen loll!» mõtles Tatjana Petrovna. «Miks ma Moskvast ära sõitsin, teatrist ja sõpradest lahkusin! Ükski pidanud Varja Puškinosse hoidja juurde viima — seal ei olnud üldse õhurünnakuid —, ise aga Moskvasse jääma. Issake, küll ma olen loll!»

Aga Moskvasse tagasi minna ei olnud enam võimalik. Tatjana Petrovna otsustas laatsarettides esinema hakata — neid oli linnas mitu — ja rahunes. Linnake hakkas talle isegi meeldima, eriti siis, kui talv tuli ja kõik lumme mattis. Püsisid pehmed pilves ilmad. Jõgi seisis hana lahti; tema rohetav vesi auras.

Tatjana Petrovna harjus nii linnaga kui võõra majaga. Harjus häälest ära klaveriga ja seintel rippuvate koltunud fotodega, mis kujutasid rannakaitse kohmakaid sõjaväelasi. Vana Potapov oli varem olnud laevamehhanik. Tema luitunud rohelise kaleviga kaetud kirjutuslaual seisis ristleja «Gromoboi» mudel; sellel laeval

oli ta sõitnud. Varjal ei lubatud seda mudelit puudutada. Ja ülepea ei lubatud tal midagi puudutada.

Tatjana Petrovna teadis, et Potapovil oli mereväesest poeg ja et see praegu teenib Musta mere laevastikus. Laual ristleja mudeli kõrval seisis tema pilt. Vahetevahel võttis Tatjana Petrovna selle, silmitses ja kitsaid kulme kibrutades mõttesse. Talle tundus kogu aeg, et ta on meremeest kuskil kohanud, aga vana ammu, veel enne oma äpardunud abielu. Aga kus? Ja kunas?

Meremees vaatas talle rahulike, veidi irooniliste silmadega vastu, nagu küsiks: «Kuidas siis nii? Kas te tõesti ei mäleta, kus me oleme kohtunud?»

«Ei, ei mäleta,» vastas Tatjana Petrovna tasa.

«Ema, kellega sa räägid?» hüüdis Varja kõrvalt.

«Klaveriga,» naeris Tatjana Petrovna vastuseks.

Südatalvel hakkas Potapovi nimele tulema ühe ja sama käega kirjutatud kirju. Tatjana Petrovna pani need kirjutuslauale. Kord ärkas ta öösel. Lumi akna taga valendas tuhmilt. Diivanil norises Potapovilt päranduseks jäänud hall kass Arhip.

Tatjana Petrovna võttis hommikumantli ümber, läks Potapovi kabinetti ja jäi akna alla seisma. Hääletu vupsas puu otsast lendu lind, oksalt varises lund. Huhh aega hõljus see õhus nagu valge tolmu ja pudenes akna klaasidele.

Tatjana Petrovna süütas laual küünla, istus tugitooli, vaatas hulk aega leeki — see ei vubisenud üldse. Siis võttis ta ettevaatlikult ühe kirja, avas selle, vaatas koraks ringi ja hakkas lugema.

«Mu kallid vanataat,» luges Tatjana Petrovna, «nii saab mul juba kuu aega hospitalis lesitud. Haav ei ole eriti raske. Ja hakkab juba paranema. Taeva pärast ära ole mures ja ära vahetpidamata suitsu kisu. Palun Sind!

Ma meenutan sageli nii Sind, isa,» luges Tatjana Petrovna edasi, «kui ka meie maja ja linna. See kõik on hirmus kaugel, just nagu maailma lõpus. Kui ma silmad sulen, siis näen, et teen värava lahti ja astun aeda. On talv, lumi on maas, aga teerada, mis viib järsakule vana lehtla juurde, on lahti aetud ja sirelipõõsad on õie-

härmas. Tubades praksuvad ahjud. Lõhnab kasepuusuitsu järele. Klaver on lõpuks häälestatud ja Sa oled küünlaalgadesse pannud kollased keeruga küünlad — need, mis ma Leningradist tõi. Ja klaveril lebavad meelsamad noodid: «Padaemanda» avamäng ja romanss «Kauge kodumaa kallastele». Kas uksekell kõliseb? Ma ju ei jõudnudki teda parandada. Kas ma tõesti saan seda kõike jälle näha? Kas ma jälle pesen teetolmu maha kruusitäie kodukaevu veega? Kas mäletad? Oh, kui Sa teaksid, kuidas see kõik mulle siin kaugel armsaks on saanud! Ära imesta, et ma kinnitan Sulle täiesti tõsiselt: ma meenutasin seda kõige kohutavamatel lahinguhetkedel. Ma teadsin, et ma ei kaitse mitte üksnes isevet kodumaad, vaid ka seda väikest ja mulle kõige kallimat nurgakest: Sind ja meie aeda ja meie kahupaiseld poisipõngerjaid ja kasesalusid üle jõe ja isegi kass Arhippi. Palun, ära naera ja ära vanguta pead.

Võib-olla lastakse mind pärast hospitalist väljakirjutamist natukeseks ajaks koju. Ei tea. Aga parem ära hakka ootama.»

Tatjana Petrovna istus kaua laua taga, vaatas pärani silmi aknast välja sügavsiniseks muutuvasse koidutaevasse ja mõtles, et ükskõik mis päeval võib siia jõuda tundmatu rindemees, kellel on valus eest leida võõraid inimesi ja näha, et kõik on hoopis teisiti, kui tema oleks tahtnud.

Hommikul ütles Tatjana Varjale, et see võtaks lume-lahida ja ajaks lahti järsakule lehtla juurde viiva tee-täja. Lehtla oli õige lagunenenud. Tema puust postid olid hallid ja sammaldunud. Tatjana Petrovna ise aga parandas ära uksekella. Sellesse oli valatud naljakas pealkiri «Uksel ripun ma — rõõmsasti kõlistal!». Tatjana Petrovna puudutas kella. See hakkas heledasti tilisema. Kass Arhip liigutas rahulolematult kõrvu ja lahkus silvunult esikust: ilmselt tundus lõbus kellahelin talle lähematusena.

Päeval tõi õhetav, valjuhääln, erutusest tumenenud silmadega Tatjana Petrovna linnast kohale vana klaverihäälestaja, venestunud tšehhi, kes parandas priimuseid, petrooleumiahje, nukke ja löötspille ning häälestas klavereid. Tal oli väga naljakas perekonnanimi: Nevidal. Klaveri häälede seadnud, ütles tšehh, et klaver on

vana, aga väga hea. Tatjana Petrovna teadis seda tema tagi.

Kui tšehh ära läks, uuris Tatjana Petrovna ettevaatlikult kõik kirjutuslaua sahtlid läbi ja leidis paki jämedaid keeruga küünlaid. Ta pani need klaverile küünlejalgadesse. Öhtul süütas ta küünlad, istus klaveri taha ja maja täitus helidega.

Kui Tatjana Petrovna mängimast lakkas ja küünlad kustutas, levis tubades magus lõhn nagu näärde ajal.

Varja ei kannatanud välja.

«Miks sa võõraid asju kisud?» heitis ta Tatjana Petrovnale ette. «Minul ei luba, aga ise kisud! Uksekella ja küünlaid ja klaverit — kõike kisud. Ja võõrad noodid panid klaverile.»

«Mina olen täiskasvanu,» vastas Tatjana Petrovna.

Mossitav Varja vaatas teda umbusklikult. Praegu ei olnud Tatjana Petrovna põrmugi täiskasvanu moodi. Ta näis üleni helendavat ja sarnanes pigem selle kuldjuukselise tütarlapsena, kes lossis oma kristallkinga kaotada. Sellest tütarlapsest oli Tatjana Petrovna ise Varja jutustanud.

Juba rongis rehkendas leitnant Nikolai Potapov välja, et isa juures ei saa ta olla kauem kui ööpäeva. Puhkus oli väga lühike ja sõit võttis kogu aja.

Rong jõudis kohale päeval. Sealsamas jaamas sai leitnant tuttava jaamaülema käest teada, et tema isa suri kuu aega tagasi ja et nende majas elab noor Moskva lauljatar koos tütreaga.

«Evakueeritud,» ütles jaamaülem.

Potapov vaikis, vaatas aknast välja — perroonil saidid vatikuubede ja viltidega reisijad, teekannud käes. Tal käis pea ringi.

«Jah,» ütles jaamaülem, «hea inimene oli. Nõnda et ta ei saanudki poega enam näha.»

«Kunas rong tagasi sõidab?» küsis Potapov.

«Öösel, kell viis,» vastas jaamaülem, vaikis pisut ja lisas: «Tulge minu poole. Mu naine keedab teile teed ja annab süüa. Mis te sinna koju lähete.»

«Aitäh,» vastas Potapov ja väljus.

Jaamaülem vaatas talle pead vangutades järele.

Potapov läks linnast läbi jõe äärde. Selle kohal rip-

pus hall taevas. Taevast liugles alla harva lund. Linnikudel teel kõndisid hakid. Pimenes. Tuul puhus vastaskaldalt, metsast, tõi pisarad silmi.

«Mis siis ikka!» ütles Potapov endamisi. «Hiljaks jäin. Ja nüüd paistab kõik mulle võõras — nii see linn kui jõe ja maja.»

Ta pöördus ja vaatas järsakule linna taga. Seal seisis hämar aed, mustendas maja. Tema korstnast tõusis suitsu. Tuul kandis suitsu kasesalusse.

Potapov läks aeglaselt maja poole. Ta otsustas mitte siia astuda, ainult mööda minna, võib-olla aeda põigata ja vanas lehtlas seisatada. Mõte, et isamajas elavad võõrad, ükskõiksed inimesed, oli talumatu. Paremini on mitte midagi näha, mitte endale südamevalu teha, ära mõelda ja möödunu unustada!

«Mis siis ikka,» mõtles Potapov, «iga päevaga saad vanemaks ja võtad kõike järjest kainemalt.»

Potapov jõudis maja juurde videvikus. Ta avas ettevaatlikult värava, aga see kriuksus ikkagi. Aed tundus vapatavat. Okstelt varises sahinal lund. Potapov vaatas enese ümber. Lehtla juurde viis puhtaks aetud teerada. Potapov läks lehtlasse, pani käed vanale rinnatisele. Raugel metsa kohal oli taevas tuhmroosa: tõenäoliselt murepilvede taga kuu. Potapov võttis mütsi peast, lümbas käega üle juuste. Oli väga vaikne, ainult mäe all valkavaid tühjad panged: naised läksid jääaugule vett tooma.

Potapov toetus rinnatisele ja lausus vaikselt:

«Kuidas see võimalik on?»

Keegi puudutas ettevaatlikult Potapovi õlga. Ta pööras pead. Tema selja taga seisis noor, tõsise kahvatu näoga naine, soe rätt peas. Vaikides vaatas ta tumedate lahelepanelike silmadega Potapovi otsa. Lumi, mis oli vist okstelt pudenenud, sulas ta ripsmetel ja põskedel.

«Pange müts pähe,» ütles naine tasa, «muidu külmetate. Ja lähme sisse. Pole vaja siin seista.»

Potapov vaikis. Naine võttis tal varrukast ja juhtis teda mööda lumme aetud teerada. Trepil juures seisatas Potapov. Kramp nõoris ta kõri, ta ei saanud hingata. Naine ütles endist viisi tasa:

«Sellest pole midagi. Ja palun ärge mind häbenege. See läheb kohe mööda.»

Ta kopsis jalgu, et botikuid lumest puhtaks saada. Kohe helises kell esikus vastu. Potapov ohkas raskelt, tõmbas sügavasti hinge.

Kohmetult midagi pomisedes astus ta sisse, võttis eesikus sineli seljast, tundis nõrka kasepuusuitsu lõhna ja nägi Arhippi. Arhip istus diivanil ja haigutas. Diivani kõrval seisis patsikestega plika ja vahtis Potapovile rõõmsal pilgul vastu, aga ei vaadanud tema nägu, vaid kuldpaelu varrukal.

«Lähme!» ütles Tatjana Petrovna ja viis Potapovi kööki.

Seal seisis kruus külma kaevuveega ja rippus tuttav linane tammelehetikandiga käterätik.

Tatjana Petrovna läks ära. Tütarlaps tõi Potapovile seebi ja vaatas, kuidas ta kuue seljast võttis ja end pesi. Potapov oli ikka veel kohmetu.

«Kes su ema on?» küsis ta tütarlapse käest ja punastas.

Ta esitas küsimuse ainult selleks, et midagi küsida.

«Ta arvab, et ta on täiskasvanu,» sosistas tütarlaps saladuslikult vastuseks. «Aga ta ei ole üldsegi täiskasvanu. Ta on veel lapsem kui mina.»

«Miks?» küsis Potapov.

Aga tütarlaps ei vastanud, puhkes naerma ja jooksis köögist minema.

Kogu õhtu jooksul ei saanud Potapov lahti kummalisest tundest, et ta näeb und, mis peaks kohe lõppema, aga ei lõpe ometi. Majas oli kõik nõnda, nagu tema oli oodanud näha. Samad nõodid lebasid klaveril, samad keeruga küünlad põlesid, vahetevahel praksudes, ja valgustasid isa väikest kabinetti. Isegi tema kirjad hõlpsidalt seisis laual sama vana kompassi all, mille alla isa alati kirjad pani.

Pärast teejoomist viis Tatjana Petrovna Potapovi isahauale, kasesalu taha. Tuhm kuu oli juba kõrgel. Tema nõrgas valguses helendavad kased heitsid lumele ähmasid varje.

Pärast aga, hilisõhtul, pöördus klaveri taga istuv ja sõrmi hiljukesi üle klahvide libistav Tatjana Petrovna Potapovi poole sõnadega:

«Mulle tundub kogu aeg, et olen teid juba kuskil kohanud.»

«Jah, võib-olla,» vastas Potapov.

Ta vaatas Tatjana Petrovna otsa. Küljelt langev küünlavalgus valgustas naise profiili. Potapov tõusis, kandis üle toa ja jäi seisma.

«Ei, ei tule meelde,» ütles ta kõlatul häälel.

Tatjana Petrovna pööras pead, vaatas Potapovile kohkunult otsa, aga ei öelnud midagi.

Potapovile tehti ase kabinetti diivanile, aga talle ei jäänud und. Iga hetk selles majas tundus talle väga kalts ja ta ei tahtnud ühtegi kaotada.

Ta lebas, kuulas Arhipi vargasamme, kella tilinat ja Tatjana Petrovna sosinat, kes suletud ukse taga hoidja midagi rääkis. Siis jäid hääled vait, hoidja läks ära, aga valgusetriip ukse all ei kustunud. Potapov kuulis raamatulehtede pööramise krabinat; Tatjana Petrovna luges nähtavasti. Potapov taipas: naine ei heidagi magama, et teda rongile minekuks äratada. Ta oleks tahtnud Tatjana Petrovnale öelda, et ka tema ei maga, aga ei sõandanud teda hõigata.

Kell neli paotas Tatjana Petrovna vaikselt ukse ja hüdis Potapovit. See liigutas end.

«Teil on aeg tõusta,» ütles Tatjana Petrovna. «Mul on hirmus kahju teid äratada.»

Ta saatis Potapovi läbi öise linna jaama. Pärast teist kella jätsid nad hüvasti. Tatjana Petrovna sirutas Potapovile mõlemad käed ja ütles:

«Kirjutage. Me oleme nüüd niisama hästi kui sugulased. Oigus?»

Potapov ei vastanud midagi, ainult noogutas.

Mõni päev hiljem sai Tatjana Petrovna Potapovi käest teilt saadetud kirja.

«Mulle meenus muidugi, kus me kohtunud oleme,» kirjutas Potapov, «aga ma ei tahtnud Teile sellest seal rääkida. Kas mäletate Krimmi kahekümne seitsmendal aastal? Sügis. Vanad plataanid Livadia pargis. Hämarduv taevast, kahvatu meri. Ma läksin mööda jalgrada Oreandasse. Tee ääres pingil istus tütarlaps. Ta võis olla nii kuueteistaastane. Ta nägi mind, tõusis ja tuli minu poole. Kui me kohakuti jõudsime, vaatasin talle otsa. Ta möödus minust kiirel ja kergel sammul, avatud raamat käes. Ma jäin seisma ja vaatasin talle kaua järele. See tütarlaps olite Teie. Ma ei saa eksida.

Ma vaatasin Teile järele ja tundsin siis, et minust möödus naine, kes oleks võinud kogu mu elu purustada või anda mulle mõõtmatu õnne. Ma mõistsin, et võin sellesse naisesse ennastunustavalt armuda. Siis teadsin ma juba, et pean Teid maksku mis maksab üles leidma. Nii mõtlesin ma tookord, aga ometi ei liikunud palgast. Ma ei tea, miks. Sellest peale armastan Krimmi ja seda teerada, kus ma Teid ainult hetkeks nägin ja igaveseks kaotasin. Ent elu oli minu vastu armulik, ma kohtasin Teid. Ja kui kõik õnnelikult lõpeb ja Te peaksite vajama minu elu, siis on ta loomulikult Teie päralt. Jah, ma leidsin isa laualt oma kirja — avatuna. Ma sain kõigest aru ja võin üksnes Teid kaugelt tänada.»

Tatjana Petrovna pani kirja käest, vaatas uduselt tõmbunud silmadega aknast välja lumisesse aeda ja ütles:

«Issake, ma ei ole kunagi Krimmis käinud! Mitte kunagi! Aga kas sellel on nüüd vähimatki tähtsust? Ja kas maksab ümber veenda teda — ja ennast!»

Ta hakkas naerma ja pani käe silmade ette. Alati taga hõõgus ega tahtnud kuidagi kustuda tuhm loojakumuma.

1943

VIHMANE KOIDIK

Aurik jõudis Navolokisse öösel. Major Kuzmin läks tekkile. Tibutas vihma. Sadam oli tühi, põles üksainuke latern.

«Kus see linn on?» mõtles Kuzmin. «Pime ja sajab — päris koerailm!»

Ta tõmbus kühmu ja nõõpis sineli kinni. Jõel puhus külm tuul.

Kuzmin otsis kapteniabi üles ja küsis, kui kaua laev Navolokis peatub.

«Tundi kolm,» vastas abi. «Oleneb lastimisest. Aga miks te seda küsite? Te sõidate ju edasi.»

«Pean ühe kirja ära viima. Hospitalikaaslaselt. Tema naisele. Naine elab siin, Navolokis.»

«On aga ülesanne!» ohkas abi. «Sõrmegi ei näe suhu pista. Pange vilet tähele, muidu jääte maha.»

Kuzmin läks sadamasse, ronis libedast trepist üles järskule kaldale. Oli kuulda, kuidas vihm põõsastes sabistab. Kuzmin seisatas, et silmad pimedusega harjaksid, ja nägi norutavat hobust kühmaka voorimehevankri ees. Vankri kumm oli üles tõstetud. Selle alt kostis norskamist.

«Hei, sõber!» hõikas Kuzmin valjusti, «taevariigi magad maha!»

Voorimees liigutas end, ronis välja, nuuskas nina, pühkis kuuehõlmaga ninaalust ja küsis alles siis:

«Sõidame või?»

«Sõidame,» oli Kuzmin nõus.

«Kuhu?»

Kuzmin ütles tänava.

«Kaugel,» porises voorimees. «Mäe otsas. Ühe soru raha vähemalt teeb ära.»

Ta songutas ohje ja matsutas suuga. Hobune liikus vastumeelselt paigast.

«Kas sa oled Navoloki ainuke voorimees?» küsis Kuzmin.

«Kaks meid vanamehi on. Teised on sõjas. Kelle juurde te lähete?»

«Bašilova juurde.»

«Tean küll,» vaatas voorimees erksalt üle öla. «Olga Andrejevna, doktor Andrei Petrovitši tütar. Tuli minema talvel Moskvast, kolis isamajja. Andrei Petrovitš ise suri kaks aastat tagasi, aga nende maja...»

Vanker kaldus küljele ja ronis sügavast rattarööpast käginal välja.

«Sa pea teed silmas,» andis Kuzmin nõu. «Ära vahti tagasi.»

«Tee või asi...» pomises voorimees. «Päeval muidugi ei julgeks siin sõita. Aga öösel pole vigagi. Öösel auke ei näe.»

Voorimees jäi vait. Kuzmin tegi vankris tahapoole nõjatudes suitsu. Vankrikummil trummeldas vihm. Kaugel haukusid koerad. Tundus tilli, vettinud plankude ja jõevee lõhna.

«Kell on vähemalt üks,» mõtles Kuzmin.

Sedamaid lõi kuskil tornis mõrased häälega kell tööpoolest ühe löögi.

«Kui jääks siia kogu puhkuse ajaks,» mõtles Kuzmin. «Juba see õhk üksi parandab kõik haavataasamisest jäänud hädad. Võtaks toa mõnes väikeses majas, kus aknad on aeda. Niisugusel ööl nagu täna teeks aknaid lahti, poeks teki alla ja kuulaks, kuidas vihm takjates krabiseb.»

«Olete tema mees või?» küsis voorimees.

Kuzmin ei vastanud. Voorimees arvas, et sõjaväelane küsimust ei kuulnud, kuid ei sõandanud uuesti pärida. «Klaar, et mees,» mõtles ta. «Aga rahvas räägib, et ta mehe juurest juba enne sõda ära läks. Vahetavad, mis muud.»

«Nõõ, kurat!» hüüdis ta ja äigas hobusekronule ohjidega. «Timbib nagu kukk takus!»

«Halb, et laev hilines ja öösel kohale jõudis,» mõtles

Kuzmin. «Miks palus Bašilov, tema palatikaaslane, kui ta teada sai, et Kuzmin Navolokist läbi sõidab, naisele kirja tingimata isiklikult kätte viia? Tuleb inimesed nias ajada, jumal teab, mis nad veel mõelda võivad!»

Bašilov oli kõrget kasvu irooniline ohvitser. Ta rääkis meelsasti ja palju. Mõnda teravust öelda kavatsedes naeris ta kaua hääletult. Enne sõjaväkke minekut oli Bašilov olnud kinorežissööri abi. Öhtuti jutustas ta palatikaaslastele üksikasjalikult filmidest. Haavatutele meeldisid Bašilovi jutustused, nad ootasid neid ja imetlesid tema mälu. Inimeste, sündmuste ja raamatute hindamisel oli Bašilov järsk, väga kangekaelne ja pilkas mees — vihjete ning naljade abil —, pilgatu aga hakkas harilikult alles paar tundi hiljem asjast aru saama, taipas, et Bašilov oli talle liiga teinud ja haudus sapis vastust. Ent muidugi oli siis juba hilja vastata.

Päev enne Kuzmini ärasõitu andis Bašilov talle oma naisele määratud kirja ja esmakordselt märkas Kuzmin tema näol kohmetut naeratust. Hiljem, öösel, aga kuulis Kuzmin, et Bašilov oma koikus vähkreb ja nina nuuskab. «Võib-olla polegi ta nii tuim inimene,» mõtles Kuzmin. «Nutab ju vist. Tähendab, et armastab. Ja armastab tõsiselt.»

Kogu järgmise päeva hoidus Bašilov Kuzmini lähedalt, jälgis teda pilguga, kinkis talle oma välipudeli, mis enne ärasõitu aga jõid nad kahekesi ära Bašilovil varuks olnud veini.

«Miks te mind niiviisi vaatate?» küsis Kuzmin.

«Te olete hea inimene,» vastas Bašilov. «Te võiksite kunstnik olla, kallid major.»

«Ma olen topograaf,» vastas Kuzmin, «ja topograafid on loomu poolest samuti kunstnikud.»

«Miks nii?»

«Hulkurid,» vastas Kuzmin umbmääraselt.

«Nood pagendatud, hulkurid, poeedid,» deklameeris Bašilov irooniliselt, «kes olla ihkasid, kuid millekski ei saand.»

«Kelle see on?»

«Volešini. Aga asi ei seisa selles. Ma vaatan teid sellepärast, et olen kade. Muud ei midagi.»

«Miks te kade olete?»

Bašilov veeretas klaasi käes, nõjatus toolileenile ja muigas. Nad istusid hospitali koridori otsas punutud laua ääres. Akna taga painutas tuul noori puid, krabistas lehti, keerutas tolmu. Jõe tagant tõusis linna kohalt vihmapiiv.

«Miks ma kade olen?» kordas Bašilov ja pani oma punase käe Kuzmini käele. «Kõige pärast. Isegi teie käe pärast. Ja mitte vasaku, vaid just parema pärast.»

«Ma ei saa midagi aru,» ütles Kuzmin ja tõmbas oma käe ettevaatlikult ära. Bašilovi külma käe puudutus oli talle vastumeelt. Aga et Bašilov seda ei märkaks, võttis Kuzmin pudeli ja valas veini.

«Ärge siis saage!» vastas Bašilov vihaselt.

Ta vaikis natuke ja ütles, silmad maas:

«Kui me saaksime oma kohad vahetada! Aga see kõik on tühi jamps! Kahe päeva pärast jõuate te Navolokisse. Näete Olga Andrejevnat. Ta surub teie kätt. Ja mina olengi kade. Kas nüüd saate aru?»

«Mis te nüüd!» lausus Kuzmin kohmetult. «Saate teiegi oma naist näha.»

«Ta pole mulle naine!» vastas Bašilov järsult. «Hea veel, et te «abikaasa» ei ütelnud.»

«Palun vabandust,» pomises Kuzmin.

«Ta pole mulle naine!» kordas Bašilov niisama järsult.

«Ta on kõik! Noh, jätame selle jutu!»

Ta tõusis ja sirutas Kuzminile käe:

«Hüvasti. Ärge minu peale pahane olge. Ma pole teistest halvem.»

Vanker veeres tammile. Pimedus tihenes. Uinutavalt sabises vihm vanade hõbepajude lehtedes. Hobuse kahjad tümpsusid sillakattel.

«Kaugel ikka küll!» ohkas Kuzmin mõttes ja ütles voorimehele:

«Oota maja juures. Viid mu sadamasse tagasi...»

«Võib kah,» nõustus voorimees sedamaid ja mõtles: «Ega vist ole mees. Eks mees oleks paariks päevaks jäänud. Ju vist võõras.»

Algas munakivisillutis. Vanker rappus, rauast astmelauad põrisesid. Voorimees pööras teeservale. Vaikse sahinaga veeresid rattad niiskes liivas. Kuzmin jäi uuesti mõttesse.

«On öö, tühjades aedades sahib vihm, võõras linn,

heinamaalt tõuseb udu — ja nii lähebki kogu elu mööda,» mõtles Kuzmin millegipärast.

Uuesti tekkis tal tahtmine siia jääda. Ta armastas neid väikesi Vene linnu, kus majatrepilt on näha heinamaad teispool jõge, laiad teed kaldanõlval, parved heinakorimatega. See armastus pani teda ennastki imestama. Ta oli kasvanud lõunas, meremehe perekonnas. Isalt oli ta pärinud huvi uurimistööde, maakaartide ja rändurielu vastu. Seetõttu saigi temast topograaf. Ometi pidas Kuzmin seda elukutset juhuslikult valituks ja arvas, et kui ta oleks sündinud teisel ajal, oleks temast saanud keegi, maadeavastaja. Talle meeldis enesest seda mõelda, ent ta eksis. Temas ei olnud midagi sellistele inimestele iseloomulikku. Kuzmin oli häbelik ja järeleandlik. Halimevad juuksed reetsid ta vanust. Kuid kõrvalt vaadates ei oleks keegi seda kõhnavõitu, väikesekasvulist ohvitseri pidanud vanemaks kui kolmekümneaastaseks.

Lõpuks jõudis vanker pimedasse linna. Ainult ühes majas, arvatavasti apteegis, põles klaasukse taga sinine lambike. Tänav viis märke. Voorimees ronis pukist, et hobusel kergem oleks. Ka Kuzmin tuli vankrist välja. Ta kõndis vankri taga ja tajus äkki, kui imelik on kogu tema elu. «Kus ma olen?» mõtles ta. «Mingisuguses Navolokis, pärapõrgus, hobusekapjade alt lendab sädemeid. Siin kuskil elab võõras naine. Talle peab öösel kätte viima tähtsa ja tõenäoliselt kurva kirja. Kaks kuud tagasi aga olin rindel, Poolas, laia vaikse Visla ääres. Kui imelik! Ja hea.»

Jõuti mäele. Voorimees keeras kõrvaltänavasse. Siin seal pilvede vahel vilkus tumedas taevas mõni täht, helkis veeloikudes vastu ja kadus.

Vanker peatus ärklitoaga maja ees.

«Oleme kohal!» ütles voorimees. «Kell on paremat kätt värava juures.»

Kobamisi leidis Kuzmin puust käepideme ja tõmbas, aga ei kuulnud kella, ainult roostetanud traat tinises.

«Tõmmake kõvemini!» soovitas voorimees.

Kuzmin sikutas uuesti käepidemest. Kuskil majas hakkas kell paukuma. Kuid kõik jäi endist viisi vaikseks: nähtavasti ei ärganud keegi.

«Oo-eeh!» haigutas voorimees. «Vihmase ilmaga tuleb kõige parem uni.»

Kuzmin ootas veidi ja helistas valjemini. Trepikojast kostsid sammud. Keegi tuli ukse juurde, peatus, kuulatas ja küsis pahaselt:

«Kes seal on? Mis teil tarvis on?»

Kuzmin tahtis vastata, aga voorimees jõudis temast ette.

«Tee lahti, Marfa,» ütles ta. «Olga Andrejevna! tuli külaline. Rindelt.»

«Kes tuli rindelt?» küsis hää! ukse tagant niisama pahaselt. «Meil pole sealt kedagi tulemas.»

«Pole tulemas, aga tuli!»

Ketis ust paotati. Kuzmin seletas pimedusse, kes ta on ja miks ta siia sõitis.

«Issake!» ütles naine teispool ust kohkunult. «Mistakest tüli te endale tegite! Kohe teen lahti. Olga Andrejevna magab. Tulge sisse, ma ajan ta üles.»

Uks avanes ja Kuzmin astus pimedasse kotta.

«Siin on trepp,» hoiatas naine juba muutunud, lahke häälega. «Nii hirmus ilm ja teie sõitsite siia! Oodake natuke, muidu võite komistada. Ma panen kohe lambi põlema — öösel meil elektrit ei ole.»

Ta läks ära, Kuzmin aga jäi trepikotta. Toast tuli tee aroomi ja veel mingit nõrka meeldivat lõhna. Kotta lipsas kass, hõõrus end vastu Kuzmini jalgu, lõi nurru ja läks tagasi öistesse tubadesse, nagu kutsuks Kuzmini endale järgnema.

Praakil ukse taga vubises nõrk valgus.

«Olge heaks,» ütles naine.

Kuzmin läks sisse. Naine tegi talle kummarduse. See oli pikk, tõmmu näoga vanaeit. Kuzmin võttis sineli seljast ja mütsi peast ning riputas need ukse kõrvale varna, püüdes mitte müra teha.

«Ärge kartke, niikuinii tuleb Olga Andrejevna üles äratada,» naeratas vanaeit.

«Kas laeva vilet on siia kuulda?» küsis Kuzmin poolhääli.

«Miks ei ole, kullake! Hästi on kuulda! Laeva pealt alles tulite ja kohe jälle tagasi! Istuge siia diivanile.»

Vanaeit läks välja. Kuzmin istus puust seljatoega diivanile, kõhkles natuke ja pani suitsu ette. Ta oli ärevil ja see arusaamatu ärevus tegi talle tuskas. Teda valdas see tunne, mis alati tekib, kui öösel satud võõrasse

majja, keset võõrast elu, täis saladusi ja mõistatusi. See elu on nagu lauale unustatud raamat, avatud kuskilt kuuekümnelt viiendalt leheküljelt. Vaatad seda lehekülge ja püüad mõistatada: millest raamat on kirjutatud, mida ta eneses varjab? Kas Turgenevi romaani puhta armastuse värinaga ja raagus pärnade tagant paistva päikesega? Või kibedat jutustust Katjuša Maslova?

Laual lebas tõepoolest laheline raamat. Kuzmin tõusis, kummardus selle kohale, libistas ukse tagant kostvat rutulist sosinat ja rõivaste kahinat kuulates silmad üle ammu unustatud sõnade:

Saab võimatutki korda saata,
On kerge kauge rännukaar,
Kui räti varjust vastu vaatab
Üks põgus pilk, üks silmapaar...

Kuzmin tõstis pead ja vaatas ringi. Madal soe tuba äratas temas uuesti soovi siia linna jääda.

On omalaadset lihtsakoelist hubasust tubades nagu see, kus söögilaua kohal ripub valge mattklaasist varjuga lamp ja põdrasarvede all seinal on pilt, mis kujutab koera haige tütarlapse voodi ees. Säärased toad panevad vägisi naeratama: kõik on nii vanamoeline ja ammu unustatud.

Kõik tema ümber, isegi roosast merekarbist tuhatos, andis tunnistust põlisest kindlaskujunenud elukorrast. Võib olla, et selle kindlaskujunenud elukorra tajumiseest — Kuzmini elu polnud iialgi selline olnud — ärkaski tal soov jääda siia ja elada niisamuti, nagu elasid vana maja elanikud: lasta tasapisi vahelduda tööl ja puhkusel, talvedel ja kevaditel, vihmastel ja päikesepaistelistel päevadel. Soov sukelduda kirkasse, seesmisest vastuoludest vabasse ellu, kus isegi vanadus ei kohuta ega tekita hingepiinu, nagu ei tekita neid suvehõõtu, mis aegamisi kustub ööhämarusse.

Kuid vanade asjade hulgas oli teistsuguseidki. Laual seisid põllulillede kimp — karikakrad, kopsurohud, reinvarred. Kimp oli ilmselt hiljuti nopitud.

Ja selle kõrval — Bloki avatud kogu. «On kerge kauge rännukaar.» Ja väike must naisekübar klaveril sinises

plüüsköites fotoalbumi peal. Mitte põrmugi vanamoodne, vaid väga tänapäevane kübar. Ja hooletult lauale visatud käekell metallrihmaga. Kell käis hääletult ja näitas pool kaks. Ja lõhnaõli lõhn, mis alati tundus veidi nukker, eriti nii hilisel öötunnil.

Üks aknapool oli lahti. Üle aknalaua seisvate begooniapottide paistis tuhmis valguses läikiv märg streikpõõsas. Pimedusest kostis vihma nõrka sosinat. Plekist katuserennis rabisesid jämedad piisad.

Kuzmin kuulas piiskade rabinat. Inimesi aastasadu piinanud mõte, et ükski hetk ei pöördu tagasi, tuli talle pähe just nüüd, öösel võõras majas, kust ta mõne minuti pärast lahkub ja kuhu ta enam kunagi ei tule.

«Kas see on vanadusest või?» mõtles Kuzmin ja pöördus ringi.

Lävel seisis noor musta kleidiga naine. Ilmselt polnud tal Kuzmini juurde rutates mahti olnud juukseid korda seada. Üks pats vajus tal õlale ja naine, kogu aeg Kuzmini otsa vaadates ning kohmetult näeratades, tõstis selle ja kinnitas nõelaga kuklasse. Kuzmin kummardas.

«Vabandage,» ütles naine ja sirutas Kuzminile kätt. «Ma lasksin teid oodata.»

«Kas teie olete Olga Andrejevna Bašilova?»

«Jah.»

Kuzmin vaatas naise otsa. Teda üllatas naise noorus ja silmade sügav, veidi looritatud sära.

Kuzmin vabandas tülitamise pärast, võttis kuu taskust Bašilovi kirja ja andis naisele. See võttis kirja, tänas ja pani lugemata klaverile.

«Mis me seisame!» ütles ta. «Istuge! Tulge laua äärde. Siin on valgem.»

Kuzmin istus laua äärde ja küsis, kas tohib suitsu saada.

«Muidugi,» vastas naine. «Minagi teeksin suitsu.»

Kuzmin pakkus talle paberossi ja tõmbas tikust tuld. Kui naine suitsu süütas, valgustas tikutuli ta nägu, ja see keskendunud, puhta laubaga nägu tundus Kuzminile tuttav.

Olga Andrejevna võttis istet Kuzmini vastas. Kuzmin ootas küsimusi, aga naine vaikis ja vaatas aknast välja, kus vihm ikka niisama ühetooniliselt krabises.

«Marfuša, kullake,» ütles Olga Andrejevna ukse poole vaadates, «pane samovar üles.»

«Ei, mis te nüüd!» kohkus Kuzmin. «Mul on kiire. Voorimees ootab väljas. Ma pidin ainult kirja teile kätte andma ja... pisut teie mehest rääkima.»

«Mis seal rääkida!» vastas Olga Andrejevna, võttis kimbust karikakra ja hakkas armutult kitkuma õielehti. «Ta on elus ja see rõõmustab mind.»

Kuzmin vaikis.

«Arge minge,» ütles Olga Andrejevna lihtsalt nagu vanale sõbrale. «Vile on siia kuulda. Laev ei lähe kindlasti enne koitu.»

«Miks?»

«Meil on siin Navolokist allavett jões suur madalik, kulla mees,» ütles Marfa kõrvaltoast. «Öösel on sealt ohtlik läbi sõita. Eks kaptenid siis ootagi valgeni.»

«See on tõsi,» kinnitas Olga Andrejevna. «Jalgsi on sadamasse ainult veerandtunni tee, kui minna läbi pargi. Ma saadan teid. Voorimees aga laske ära. Kes teid siia tõi? Kas Vassili?»

«Beda ma küll ei tea,» naeratas Kuzmin.

«Timofei tõi,» teatas Marfa ukse tagant. Oli kuulda, kuidas samovaritoru kolksus. «Jooge vähemalt teedki. Mis see siis olgu — alles tulite ja kohe jälle vihma kätte.»

Kuzmin nõustus, läks välja ja maksis voorimehele. Voorimees ei sõitnud kohe ära, kohmitses kaua hobuse juures, kohendas leisid.

Kui Kuzmin uuesti tuppa tuli, oli laud juba kaetud. Seal seisisid vanad sinised kuldäärega tassid, kruus ahju-pilmaga, mesi, poolik veinipudel. Marfa tõi samovari.

Olga Andrejevna vabandas kehva kostitamise pärast, jutustas, et kavatseb tagasi Moskvasse sõita, praegu aga ootab Navolokis linnaraamatukogus. Kuzmin ootas kogu aeg, et ta lõpuks küsib Bašilovi järele, aga ta ei küsinud. See viis Kuzmini järjest suuremasse segadusse. Talle oli juba hospitalis paistnud, et Bašilovi abieluga on midagi korrast ära. Ent praegu, pärast seda, kui naine oli kirja lugemata pannud klaverile, oli ta selles täiesti kindel, ja juba tundus talle, et ta pole täitnud oma ülesannet ja on Bašilovi ees suur süüdlane. «Ilmselt loeb ta kirja hiljem,» mõtles Kuzmin. Üks asi oli selge:

kiri, mida Bašilov nii tähtsaks pidas ja mille pärast Kuzmin nii kohatult ajal sellesse majja ilmus, oli siin juba ülearune ja ebahuvitav. Lõppude lõpuks polnud Kuzmin Bašilovit aidanud ja oli vaid enese piinlikku seisukorda asetanud. Olga Andrejevna oleks nagu tema mõtteid aimanud. Ta ütles:

«Ärge olge pahane. Post ja telegraaf töötavad, ma ei saa aru, miks tal oli tarvis teid tülitada.»

«Mis tüli see on!» kiirustas Kuzmin vastama ja lüüsi pärast pausi: «Vastupidi, see on väga hea.»

«Mis on hea?»

Kuzmin punastas.

«Mis on hea?» kordas Olga Andrejevna valjemini ja tõstis pilgu Kuzminile. Ta vaatas tema otsa, nagu püüaks Kuzmini mõtteid mõistatada — nõudlikult, vastuse ootel ettepoole kummardudes. Aga Kuzmin vaikis.

«Aga siiski, mis on hea?» küsis Olga Andrejevna uuesti.

«Kuidas teile öelda,» vastas Kuzmin kõhklemisi. «See on hoopis isejutt. Elus tuleb seda, mis meie südant soojendab, harva ette. Ma ei tea, kuidas teistega on, aga ma otsustan enda järgi. Saate te aru?»

«Mitte just päris hästi,» vastas Olga Andrejevna, kulm kortsus.

«Kuidas teile seletada,» ütles enda peale pahane Kuzmin. «Ka teiega on seda arvatavasti juhtunud. Vaguniaknast näete te äkki kaasikus väikest lagendikku, näete, kuidas härmalõngad päikese käes läigivad, ja tahaksite rongist sõidu pealt välja hüpata, et sellele lagendikule jääda. Rong aga sõidab mööda. Te platalt pea aknast välja ja vaatate tagasi, sinna, kuhu kaovad kõik need metsatukad, heinamaad ja külavaheteed, ning kuulete ebamäära helinat. Ei saa aru, mis heliseb. Võib-olla mets või õhk. Või undavad telefonitraadid. Võib-olla aga kumisevad rööpad, kui rong üle sõidab. Kõik vilksatab ainult hetkeks, aga jääb eluajaks meelde.»

Kuzmin jäi vait. Olga Andrejevna nihutas veiniklaasi talle ligemale.

«Jooge. See on risling.»

«Ma olen alati,» ütles Kuzmin ja punastas, nagu ta iga kord punastas, kui sattus enesest rääkima, «igata-

nud just selliste ootamatute ja lihtsate asjade juhtumist. Ja kui need juhtuvad, siis olen õnnelik. Lühikest aega, aga olen.»

«Ja praegu ka?» küsis Olga Andrejevna.

«Jah!»

Olga Andrejevna vaatas maha.

«Ma sain Visla ääres haavata, lamasin hospitalis. Kõik said kirju, ainult mina mitte. Mul lihtsalt ei olnud neid kuskilt saada. Lamasin ja muidugi kujutlesin, nagu kõik teevad, missugune on mu elu pärast sõda. Kindlasti ebaharilik. Siis paranesin ja mind saadeti puhkusele. Teatati, kuhu.»

«Kuhu?» küsis Olga Andrejevna.

Kuzmin ütles linna nime. Olga Andrejevna ei vastanud midagi.

«Istusin laevale,» rääkis Kuzmin edasi. «Kaldal on külad, sadamad. Siis tuleb Navoloki. Ma kartsin teda maha magada. Läksin öösel tekile ja mõtlesin: «Küll on imelik, et selles ääretus, kogu Venemaad varjavas pimeduses, vihmase taeva all magavad rahulikult tuhanded inimesed.» Pärast sõitsin voorimehega siia ja püüdsin kogu aeg ära arvata, keda ma näen.»

«Aga mis teid siis õnnelikuks teeb?» küsis Olga Andrejevna.

«Noh...» venitas Kuzmin. «Lihtsalt on hea.»

Ta jäi vait.

Olga Andrejevna tõusis, läks akna juurde ja tõmbas kardina eest. Sadas endiselt.

«Ikka sajab,» ütles ta ja pöördus ringi.

Märjas pimeduses akna taga, kuskil mäe all, vilistas laev.

«Ja ongi vile,» ütles Olga Andrejevna otsekui kergetundust tundes.

Kuzmin tõusis. Olga Andrejevna ei liikunud paigast.

«Oodake!» ütles ta rahulikult. «Istume enne teeleminekut. Nagu vanasti.»

Kuzmin istus uuesti. Ka Olga Andrejevna võttis istet ja vajus mõttesse, pööras isegi näo teisale. Tema sirgeid õlgu, kuklas sõlme keeratud raskeid juukseid ja nõtket kaela vaadates mõtles Kuzmin, et kui poleks Bašilovit, ei sõidaks ta sellest linnast kuhugi, vaid jääks puhkuse lõpuni siia ja oleks elevil teadmisesest,

et siinsamas elab see armas ja praegu väga kurb naine.

Olga Andrejevna tõusis. Väikeses esikus aitas Kuzmin talle vihmamantli selga. Naine pani rätiku pähe.

Nad väljusid ja läksid vaikides mööda pimedat tänavat.

«Varsti koidab,» ütles Olga Andrejevna.

Jõe pool hahetas vihmapiilvedes taevast. Kuzmin nägi Olga Andrejevnat võpatavat.

«Teil on külm?» tundis ta muret. «Ilmaaegu tulite mind saatma. Ma oleksin üksigi osanud minna.»

«Ei tulnud ilmaaegu,» vastas Olga Andrejevna lühidalt.

Vihm oli üle jäänud, aga katused tilkusid veel ja piisad rabisesid laudkõnniteele.

Tänaval lõpus oli park. Värav oli lahti. Kohe selle tagant algasid paksu padrikusse kasvanud teed. Pargist hoovas ööjahedust ja niiske liiva lõhna. See oli vana park, kõrgete pärnade all oli pime. Pärnad olid juba ära õitsenud ja lõhnasid nõrgalt. Ainult korra puhus tuuleil läbi pargi ja see hakkas kohisema, nagu oleks temast üle käinud lühike äge vihmahoog.

Park lõppes kaldapealsel järsakul, järsaku taga aga oli koidueelne vihmane taevavand, poide tuhmid tuled all jõel, udu, kogu sajuse suveilma kurbus.

«Kuidas me alla saame?» küsis Kuzmin.

«Tulge siia!»

Olga Andrejevna läks mööda rada järsaku servale ja jõudis alla pimedusse viivale puutrepile.

«Andke käsi!» ütles Olga Andrejevna. «Siin on palju katkisi astmeid.»

Kuzmin andis talle käe ja nad hakkasid ettevaatlikult trepist alla minema. Astmete vahel kasvas vihmast märg rohi.

Alumisel astmel jäid nad seisma. Sadam ja laeva rohelistes ning punastes tuledes olid juba näha. Aur vihis. Kuzmini südant ängistas teadmine, et ta kohe lahkus sellest võõrast ja endale nii lähedast naisest ega ütle talle midagi, mitte midagi! Isegi ei täna selle eest, et ta teel vastu juhtus, sirutas väikese tugeva käe niiskes kindas, Kuzmini pehkinud trepist ettevaatlikult alla viis ja iga kord, kui käsipuude kohal kõikus märg oks,

näis oleks võinud näkku lüüa, vaikselt hoiatas: «Kummarduge!» Ja Kuzmin langetas kuulekalt pea.

«Jätame siin hüvasti,» ütles Olga Andrejevna. «Kaugemale ma ei tule.»

Kuzmin vaatas talle otsa. Rätti varjust vaatasid tema näkku rahutud, karmid silmad. Kas tõesti saab kõik otsakohe, selsamal hetkel minevikuks ja muutub ainult nukraks, rahutuks mälestuseks nii selle naise kui tema eluse elus?

Olga Andrejevna sirutas Kuzminile käe. Kuzmin suudles seda ja tundis sama nõrka lõhnaõlilõhna, mida ta esimest korda oli tajunud pimedas toas, sahiseva vihma ajal.

Kui ta pea tõstis, ütles Olga Andrejevna midagi, aga nii tasa, et Kuzmin ei kuulnud. Talle näis, et naine lausus ainult ühe sõna: «Ilmaaegu...» Võib-olla ütles ta veel midagi, aga jõel hakkas laev vihaselt üürgama, sajuse koidiku ja oma vihmades ning ududes mööduva hulkurielu üle kaevates.

Kuzmin jooksis tagasi vaatamata kaldale, läks läbi rooski- ja tökatilõhnalise sadama, jõudis laeva ja läks otsesemaid tühjale tekile. Laev juba eemaldus kaldast, rattad pöörlesid aeglaselt. Kuzmin läks ahtrisse, vaatas üles järsakule, trepile — Olga Andrejevna oli veel seal. Vaevu koitis ja teda polnud hästi näha. Kuzmin viipas, aga Olga Andrejevna ei vastanud.

Laev sõitis ikka edasi, lained veeresid tema järel liivasele kaldale, poid õõtsusid ja veeäärne pajuvõsa vastas laevarataste mütsumisele tõtliku kahinaga.

OJAD, KUS MÄNGLEB FORELL

Ühe Napoleoni marssali — jätame ta nime nimetamata, et mitte ärritada ajaloolasi ja pedante — saatus on seda väärt, et jutustada sellest teile, kes te kurdate inимtunnete kesisuse üle.

See marssal oli veel noor. Pisut härmatist juustes ja haavaarm põsel andsid mehise ilme ta näole, mis oli sõjaretkede katsumustes tumedaks parkunud.

Sõdurid armastasid marssalit: ta jagas nendega sõjarskusi. Tihti magas ta mantlisse mähituna väljas lõkke ääres ja ärkas kähedast sarvehuikest. Ta jõi sõduritega ühest plaskust ja kandis tolmust ning kulunud mundrit.

Elus polnud ta näinud ega tunda saanud muud kui väsitavaid rännakuid ning lahinguid. Kunagi polnud talle pähe tulnud kummarduda sadulast alla ja küsida talupojalt rohu nime, mida tallas ta hobune, või huvituda, mille poolest on tähtsad need linnad, mida ta vallutas oma sõjameestega Prantsusmaa auks-kuulsuseks. Lakkamatu sõda oli harjutanud ta vaikima ja unustama omaenese elu.

Kord talvel, viibides oma ratsakorpusega Lombardias, sai marssal käsu viivitamatult Saksamaale tungida ja ühineda «Suure armeega».

Kaheteistkümnendal päeval jäi korpus öölaagrisse väikesse Saksa linnakesse. Öös valendasid lumega kaetud mäed. Ümberringi laiusid pöökpuumetsad ja üksnes tähed sirendasid taevas keset rahu ja vaikust.

Marssal peatus võõrastemajas. Pärast kasinat öhtusööki istus ta väikeses saalis kamina ette ja saatis allu-

vad ära. Ta oli väsinud, tahtis üksi olla. Üleni lumme mattunud linnakese vaikus meenutas talle lapsepõlve või ka hiljutist unenägu, mida võib-olla polnudki. Marssal teadis, et neil päevil annab keiser otsustava lahingu, ja rahustas ennast sellega, et ebatavaline vaikuseiha on temale, marssalile, praegu vajalik kui viimane puhkus enne rünnaku tormihoogu.

Tuli tekitab inimeses tardumuse. Marssal, kes vaatas sinist pilguga kaminas põlevaid halgusid, ei kuulnud, kuidas saali astus vanaldane, kõhna linnunäoga mees. Vaarast kandis sinist paigatud frakki. Ta astus kamina juurde ja hakkas soojendama oma külmast kangestunud kätt. Marssal tõstis pea ja küsis tuseselt:

«Kes te olete, härra? Kuidas saite siia nii kuulmatult?»

«Olen muusikant Baumweis,» vastas tundmatu. «Tulin sellepärast ettevaatlikult, et säärasel talveööl tekib tahmatult soov liikuda ilma kärata.»

Muusikandi nägu ja hää äratasid sümpaatiat, ja pisut möölnud, lausus marssal:

«Istuge tule juurde, härra. Peab ütlema, et minu elus tuleb harva ette seesuguseid vaikseid öhtuid, ja ma vestleksin teiega meelsasti.»

«Täna teid,» vastas muusikant, «aga kui lubate, istun parem klaveri taha ja mängin midagi. Juba kaks tundi jälitab mind üks muusikaline teema. Pean ta läbi mängima, üleval minu toas pole aga klaverit.»

«Hästi,» vastas marssal, «kuigi selle öö vaikus on meeldivam kõige jumalikumaist helidest.»

Baumweis istus klaveri äärde ja hakkas vaevukuuldavalt mängima. Marssalile näis, et helisevad kohevad lumehanged ümber linna, et laulab talv, laulavad lumest rasked pöögioksad, et isegi tuli kaminas heliseb. Marssal kortsutas kulmu, vaatas halgudele ja märkas, et ei helise mitte tuli, vaid tema saapakannus.

«Mulle viirastub juba igasugust jampsi,» ütles marssal. «Nähtavasti olete suurepärase muusik.»

«Ei,» vastas Baumweis ja katkestas mängu, «ma mängin väikevürstide ning mõisnike pulmades ja pidudel.»

Trepi ees kuuldus saanijalaste kriginat. Hobused hirsatasid.

«Nõndaks,» Baumweis tõusis, «mulle tuldi järele Lubage hüvasti jätta.»

«Kuhu te lähete?» küsis marssal.

«Siit kahe miili kaugusel, mägedes, elab metsaülem, vastas Baumweis. «Tema juures viibib praegu kuuks meie võluv lauljanna Maria Cerni. Ta on siin pelus sõja kimbutuste eest. Täna saab Maria Cerni kahekümne kolme aastaseks ja ta korraldab väikese peo. Aga mis pidu saab olla ilma vana klaverimängija Baumweisita?!»

Marssal tõusis tugitoolist.

«Härra,» ütles ta, «minu korpus lahkub siit homme hommikul. Kas oleks minu poolt ebaviisakas, kui tuleksin teiega kaasa ja veedaksin selle öö metsaülemas majas?»

«Kuidas soovite,» vastas Baumweis ja kummardas kergelt, paistis aga, et marssali sõnad üllatasid teda.

«Kuid mitte sõnakest kellelegi! Väljun tagaukse kaudu ja istun saani kaevu juures.»

«Kuidas soovite,» kordas Baumweis, kummardas uuesti ja väljus.

Marssal puhkes naerma. Veini polnud ta sel õhtul joonud, kuid teda valdas ebaharilik muretu joobumustunne.

«Talvesse!» lausus ta endale. «Kuradile! Metsa! Oksesse mägedesse! See on tore!»

Ta heitis mantli õlgadele ja väljus aia kaudu marssalimatult võõrastemajast. Saan seisis kaevu juures, Baumweis juba ootas marssalit. Korsates möödusid hobused linnapiiril tunnimehest. Harjumuspäraselt, kuigi hiline misega surus tunnimees püssi õlale ja andis marssalile au. Kaua kuulas ta kaugenevat kuljustetiliinat ja vangutas pead:

«Mäherdune öö! Eh, kui saaks nüüd kuuma veini, kas või ühe lonksu!»

Hobused kihutasid mööda maad, mis oli nagu hõbersepis. Lumi sulas nende kuumadel koonudel. Metsad magasid pakasenõiduses. Must luuderohi liibus kõvasti põõgitüvedele, otsekui end nende elumahladest soojendada püüdes.

Järsku peatusid hobused oja ääres. Oja oli lahti. Ta vahutas tormakalt ja kohises üle kivide, voolates välja

mäekoopaist, põlislaanest, mis oli täis tuulemurdu ja kahutanud puulehti.

Hobused jõid ojast. Nagu sätendav juga sööstis midagi veest nende kapjade alla. Hobused kohkusid ja kihutasid tuhatnelja mööda kitsast teed edasi.

«Forelli!» ütles kutsar. «Lõbus kala!»

Marssal naeratas. Joobumustunne püsis. See ei haihtunud ka siis, kui hobused vedasid saani mägiaasale vana, kõrge katusega maja ette.

Aknad olid valged. Kutsar hüppas maha ja vallandas saaniteki.

Üks paiskus pärani ja mantlit seljast heites astus marssal Baumweisi käekõrval madalasse küünlatuledes tuppa. Ta peatus lävel. Toas viibis hulk peorõivais naisi ja mehi.

Üks naistest tõusis. Marssal vaatas talle otsa ja mõistis, et see oli Maria Cerni.

«Andestage mulle,» sõnas marssal ja punastas veidi, «andestage mulle mu kutsumata sissetung. Kuid meil, sõjameestel, pole ei perekonda ega pidusid ega rahurõõme. Lubage mul end pisut soojendada teie tule ääres.»

Vana metsaülem kummardas marssalile, Maria Cerni astus kärmelt ligi, vaatas marssalile silma ja ulatas käe. Marssal suudles kätt ja see tundus talle külmana nagu jäätükk. Kõik vaikisid.

Maria Cerni puudutas ettevaatlikult marssali põske, lümbas sõrmega üle sügava armi ja küsis:

«Kas see oli väga valus?»

«Jah,» vastas marssal segaduses, «see oli kõva mõõgahoop.»

Siis võttis lauljanna tal käe alt kinni ja viis ta külaliste juurde. Ta tutvustas marssalit, ise kohmetu ja sarav, nagu esitleks neile oma peigmeest. Külaliste hulgas kostis arusaamatusekahin.

Ma ei tea, kas on tarvis kirjeldada teile, lugejad, Maria Cerni välimust? Kui teie ja mina oleksime olnud tema kaasaegsed, oleksime arvatavasti kuulnud selle naise helgest ilust, tema kergest kõnnakust, tujukast, eel võluvast loomusest. Polnud meest, kes oleks julgenud taotlema Maria Cerni armastust. Võib-olla vaid

niisugused inimesed nagu Schiller oleksid ehk väärinud tema armastust.

Mis sai edasi? Marssal veetis metsaülema majas kaks päeva. Ärgem rääkigem armastusest, sest siamaani ei tea me, mis see on. Võib-olla on see paks lumi, mis langeb öö läbi, või on see talvised ojad, kus mängib forell. Või naer ja laul ja vana vaigu lõhn koidu eel, kui küünlad on kustumas ja tähed suruvad end vastu aknaruutuseid, et sädelda Maria Cerni silmades. Kes teab? Võib-olla on see paljas käsivars karedal epoteetil, külmi juukseid silitavad sõrmed. Baumweisi paigutatud frakk. Mehepissarad selle pärast, mis südamele ootamatult osaks sai: õrnuse, kallistuse, seosetu soosimise pärast öiste metsade keskel. Võib-olla on see lapsepõlve tagasitulek. Kes teab? Ja võib-olla on see lahkumise eelne meeleheide, kus süda kisub kokku ja Maria Cerni silitab krampliku käega tapeete, lauda, uksehingesid toas, mis oli tema armastuse tunnistajaks. Ehk on see lõpuks naisekarjatus ning teadvusekaotus, kui akende taga, suitsevad tõrvikud käes, kargavad kimedate hõrgete saatel sadulast Napoleoni sandarmid ja tulevad majja, et arreterida marssal keisri isiklikul käsul.

On lugusid, mis vilksatavad ja kaovad nagu linnud, kuid püsivad igavesti meeles inimestel, kes olid nende tahtmatuiks tunnistajaiks.

Ümberringi jäi kõik endiseks. Endist viisi kohisid metsad tuule käes ja oja väikestes kärestikkudes keerles tumedaid puulehti. Endiselt kaikusid mäed kirveste hoopidest ja linnakeses lobisesid naised kaevu juures.

Kuid miks sundisid need metsad ja vaikselt langev lumi ja forelli välgatus ojas Baumweisi tõmbama oma fraki tagataskust vana, ent siiski lumivalge ninarätti, suruma selle silmile ja sosistama kurbi sõnu Maria Cerni üürikesest armastusloost ja sellest, et mõnikord on elu nagu muusika.

Ent vaatamata südamevalule — sosistas Baumweis — on ta rõõmus, et oli kaasosaline ses loos ja sai tunda hingeliigutust, mis harva langeb osaks vanale vaesele klaverimängijale.

1939

VANA KOKK

Ühel 1786. aasta talveõhtul oli Viini äärelinnas väikeses puumajas suremas pime vanamees — krahvinna Thuni endine kokk. Tõtt öelda polnudki see päris maja, vaid lagunenud vahimaja, mis seisis aia tagasopis. Aed oli täis tuule murtud, kõdunevaid oksid. Igal sammul prakasid oksad jala all ja siis hakkas ketikoer oma kuudis vaikselt urisema. Ka tema oli vanadusest suremas nagu ta peremees ega jaksanud enam haukuda.

Mõned aastad tagasi jäi kokk ahjukuumusest pimedaks. Krahvinna valitseja paigutas ta seejärel vahimajja ja andis talle aeg-ajalt mõned floriinid.

Koka juures elas tema tütar Maria, umbes kaheksateistkümneneaastane neiu. Kogu maja sisustus koosnes voodist, lombakatest pinkidest, rohmakast lauast, pragenenud fajanssnõudest ja lõpuks klavessiinist — Maria ainsast varandusest.

Klavessiin oli nii vana, et tema keeled kaua ja vaikselt vastu kumisesid kõigile ümberkaudu kostvatele helidele. Naerdes nimetas kokk klavessiini oma «kojameheks». Keegi ei saanud majja astuda nii, et klavessiin poleks teda väriseva raugahäälega tervitanud.

Kui Maria surijat pesi ja talle puhta jaheda särki selga tõmbas, ütles vanake:

«Ma pole preestreid ega munki kunagi sallinud. Ma ei saa pihhiisa kutsuda, kuid mul on enne surma tarvis oma südant kergendada.»

«Mis siis teha?» küsis Maria kohkunult.

«Mine välja,» ütles vanake, «ja palu esimest vastutulist meile tulla, et surijat pihile võtta. Keegi ei ütle sulle ära.»

«Meie tänaval käib nii vähe rahvast...» sosistas Maria, võttis rätiku õlgadele ja väljus.

Ta jooksis aiast läbi, lükkas roostetanud värava suure vaevaga lahti ja jäi seisma. Tänav oli tühi. Tuul keerutas seal lehti, tumedast taevast aga tibas külma vihma.

Maria ootas ja kuulatas kaua. Viimaks näis talle, et piki aiaäärt tuleb keegi ja ümised laulda. Neiu läks talle paar sammu vastu, pörkas temaga kokku ja kiljatas: Mees peatus ja küsis:

«Kes siin on?»

Maria haaras tal käest kinni ja andis väriseval häälel edasi oma isa palve.

«Hästi,» ütles mees rahulikult. «Ma pole küll preester, aga see on ükspuha. Lähme.»

Nad astusid majja. Küünlavalgel nägi Maria väikest kõhna meest. See heitis märja mantli toolile. Ta oli elegantselt ja lihtsalt riides: küünlatuli helkis tema muustal kuuel, kristallnööpidel ja pitsšabool.

See tundmatu oli veel väga noor. Üsna poisikese kombel raputas ta pead, kohendas puuderdatud parukat, nihutas kärmesti voodi ette tabureti, istus ja jäi kummargil olles lõbusalt vaatama surija näkku.

«Rääkige!» ütles ta. «Võib-olla, et võim, mis pole mulle antud jumalast, vaid saadud kunstilt, mida ma teenin, laseb mul kergendada teie viimaseid hetki ja võtta koorma teie hingelt.»

«Ma olen eluaeg tööd teinud, kuni lõpuks pimedaks jäin,» sosistas vanake ja tõmbas tundmatut kätt peale ligemale. «Aga tööinimesel ei ole aega pattu teha. Kui mu naine — tema nimi oli Marta — tiisikusse jäi ja tohter talle igasuguseid kalleid rohtusid kirjutas ja käskis teda koore ja viigimarjadega sööta ja kuuma punase veiniga joota, varastasin ma krahvinna Thunise viisist väikese kuldtaldriku, lõin selle puruks ja müüsin tüki maha. Ja nüüd on mul valus seda meelde tuletada ja tütre eest varjata: ma olen talle õpetanud, et võõral laualt ei tohi raasukestki võtta.»

«Aga kas mõni krahvinna teenritest sai selle pärast kannatada?» küsis tundmatu.

«Härä, vannun, et mitte ükski,» vastas vanake ja puh-

kes nutma. «Kui ma oleksin teadnud, et kuld mu Martat ei aita, kas ma siis oleksin varastanud!»

«Kuidas teie nimi on?» küsis tundmatu.

«Johann Meier, härä.»

«Niisiis, Johann Meier,» ütles tundmatu ja pani oma käe vanakese pimedatele silmadele, «inimeste ees ei hanna te süüd. See, mida te tegite, ei ole patt ja seda ei tule pidada varguseks, vaid, vastupidi, armastuse pärast tehtud kangelasteoks.»

«Aamen,» sosistas vanake.

«Aamen,» kordas tundmatu. «Nüüd aga avaldage mulle oma viimne tahe.»

«Ma tahaksin, et keegi Maria eest hoolitseks.»

«Ma teen seda. Ja mida te veel tahaksite?»

«Ma naeratas surija ootamatult ja lausus kõvasti:

«Ma tahaksin veel kord näha Martat sellisena nagu nooruses, kui ma teda kohtasin. Tahaksin näha päikest ja seda, kuidas see vana aed kevadel õitsema hakkab. Aga see on võimatu, härä. Ärge mu rumalat juttu pahaks pange. Haigusega olen ma nähtavasti päris segaseks läinud.»

«Hästi,» ütles tundmatu ja tõusis. «Hästi,» kordas ta, läks klavessiini juurde ja istus taburetile selle ees.

«Hästi!» ütles ta valjul häälel kolmandat korda ja äkki kõlises vahimajas karme triller, nagu oleks põrandale puistatud sadu kristallkuulikesi.

«Kuulake,» ütles tundmatu. «Kuulake ja vaadake.»

Ta hakkas mängima. Hiljem meenutas Maria, milline oli tundmatu nägu, kui esimene klavhv tema käe all heliseb hakkas. Tema laup oli ebaharilikult kahvatu, tumenenud silmades aga virvendas küünlatuli.

Esamakordselt paljude aastate jooksul laulis klavessiini häälel. Tema helid ei täitnud mitte üksnes vahimaja, vaid kogu aia. Vana koer ronis kuudist välja, istus maha, pea viltu, ja liputas kõrvu kikitades tasahilju saba. Hakkas sadama sulalund, aga koer üksnes raputas kõrvu.

«Ma näen, härä!» hüüdis vanake ja tõusis asemel istuli. «Ma näen seda päeva, kui ma Martat kohtasin ja tema kohmetuse pärast piimakruusi katki tegi. See oli talvel, mägedes. Taevas oli selge nagu sinine klaas ja Marta naeris. Naeris,» kordas ta keelte helamist kuulates.

Tundmatu mängis, pilk mustendaval aknal.

«Aga kas te nüüd näete midagi?» küsis ta.

Vanake kuulas vaikides.

«Kas te tõesti ei näe,» seletas tundmatu edasi mängides ruttu, «et pime öö läks heledamaks ja siis päris valgeks, et kuskilt ülevalt juba hoovab sooja valgust ja teie puude vanadel okstel puhkevad valged õied. Minu arvates on need õunapuud, kuigi nad siit toast vaadates sarnanevad suurte tulpidega. Kas näete: esimene päikesekiir langes kivimüürile, soojendas seda ja sealt kerkib auru. Arvatavasti kuivab lumevett täisimbunud sammal. Taevas aga muutub järjest kõrgemaks, sinisemaks ja ilusamaks ja meie vana Viini kohal lendavad juba linnuparved põhja poole.»

«Ma näen seda kõike!» hüüatas vanake.

Tasa krigises pedaal ja klavessiin helises pidulikult, nagu ei laulaks tema, vaid hõiskaksid sajad inimhääled.

«Ei, härra,» ütles Maria tundmatule, «need õied ei ole põrmugi tulpide moodi. Nee on õunapuud, mis puhkesid õitsele üheainsa ööga.»

«Jah,» vastas tundmatu, «need on õunapuud, aga neil on väga lopsakad õied.»

«Ava aken, Maria,» palus vanake.

Maria avas akna. Külmal õhk tungis tuppa. Tundmatu mängis väga vaikselt ja aeglaselt.

Vanake langes patjadele, ahmis õhku ja kobas kätega mööda vaipa. Maria sööstis tema juurde. Tundmatu lakkas mängimast. Ta istus liikumatult klavessiini ees, nagu oleks ta omaenese muusikast lummatud.

Maria karjatas. Tundmatu tõusis ja läks voodi juurde. Vanake sosistas hingeldades:

«Ma nägin kõike niisama selgesti nagu aastate eest. Aga ma ei taha surra nii, et mulle teie nimi... teadmata jääb. Nimi!»

«Minu nimi on Wolfgang Amadeus Mozart,» vastas tundmatu.

Maria eemaldus voodist ja tegi kuulsa muusiku ees sügava reveransi, põlvega peaaegu põrandat puudutades.

Kui ta end sirgu ajas, oli vanake juba surnud. Koit helendas akna taga ja tema kiirtes seisis aed, üleni mängides lumeõites.

1940

ÜINE POSTITÖLD

Vanas ja räpases Veneetsia võõrastemajas polnud kuidagi võimalik tinti saada. Ja milleks pidigi seal tinti olema? Et esitada külalistele üleskrivitud arveid?

Tõsi küll, kui Christian Andersen sellesse võõrastemajja elama asus, siis oli tinast tindipotis veel veidike tinti. Ta hakkas sellega muinasjuttu kirjutama. Kuid iga tunniga muutus muinasjutt silmanähtavalt kahvatumaks, sest Andersen lisas mitu korda tindile vett juurde. Nii ei õnnestunudki tal muinasjuttu lõpetada — selle lõbus lõpp jäi tindipoti põhja.

Andersen muigas ja otsustas, et oma järgmisele muinasjutule ta panebki pealkirjaks «Lugu, mis jäi kuiva tindipoti põhja».

Ta hakkas Veneetsiat armastama ja nimetas teda «närbuvaks lootoslilleks».

Mere kohal lailasid madalad sügispilved. Kanalites loksus õisvesi. Külmal tuul lõõtsus tänavanurkadel. Ent kui päike välja tuli, siis ilmus seinu katva seenetuse alt nähtavale roosa marmor ja linn kerkis akna taha otsekui Veneetsia vanameistri Canaletto maal.

Jah, see oli kaunis, kuigi veidi kurvavõitu linn. Ent siis tuli aeg siit lahkuda — teiste linnade pärast.

Beetõttu ei tundnud Andersen erilist kahetsust, kui ta saatis võõrastemaja teenri õhtul Veronasse sõitvale postitötlale piletit ostma.

Teener polnud võõrastemajast sugugi parem — laisk, alati nokastanud, pikanäpumees, kuid avala, lihtsameelse nuga. Ta ei koristanud kordagi Anderseni tuba, ei puhkinud isegi kivipõrandat.

Punaste sameteesriiete kohal lendlesid kullakarva pativedena koiliblikad. Pesta tuli end pragunenud fajanspesunõus, millel oli kujutatud lopsakate rindadega naisi suplemas. Õlilamp oli katki. Selle asemel seis laual raske hõbekandelaaber rasvaküünla jupiga. Kandelaabrit polnud arvatavasti Tiziani aegadest peaaegu enam puhastatud.

Hoone alumine kord, kus asus odav trahter, lehkas praetud lambaliha ja küüslaugu järele. Päev läbi naersid ja tülitsevad seal kõrvulukustavalt noored naised, kes kandsid kulunud sametpihikut, mis oli kuidagiviisi katkiste paeltega kokku tõmmatud.

Vahel need naised kaklesid, kiskusid üksteist juustest. Kui Andersen juhtus kaklevaist naistest mööduma, peatus ta ja vaatas vaimustusega nende sassiläänud patse, vihast punetavaid nägusid ja kättemaksulhaalt leegitsevaid silmi.

Kuid kõige kütkestavamaks vaatepildiks olid muldugi vihapisarad, mis nende silmist purskusid ja mööda palgeid alla veeresid otsekui tillukesed teemandipisad.

Anderseni nähes jäid naised vait. Neid pani kohmetama see kõhn ja elegantne kitsa minaga härra. Nad pidasid teda rändavaks taskukunstnikuks, kuigi nimetasid teda aupaklikult «sinjoor poeet». Nende arusaamise järgi oli ta kummaline poeet. Temas ei pulbitsenud veri. Ta ei laulnud kitarri saatel südantlõhestavaid baskaroole ega armunud järgemööda igasse naisesse. Ainult korra võttis ta nõõpaugust punase roosi ja kinkis selle kõige inetumale nõudepesijatüdrukule. Peale kõige muu paterdas tüdruk nagu part.

Kui teener pileti järele läks, astus Andersen akna juurde, lükkas raske eesriide kõrvale ja nägi, kuidas teener vilistades piki kanalit sammus ja möödaminnes punasenäolist merivähkide müüjannat rinnast näpistas. Selle eest sai ta vägeva kõrvakiilu.

Siis sülitas teener küürakalt sillalt kaua ja süvenenult kanalisse, püüdes tühja poolikut munakoort tabada. See ujus vaiade ümber.

Lõpuks tabas ta seda ja munakoort uppus. Nüüd astus teener näruse kübaraga poisikese juurde. Poisike õngitses. Teener istus tema kõrvale ja hakkas mõttetult ük-

silmi korki vahtima, ootades, kuni mõni hulkuv kala hakkab.

«Issand jumal!» hüüdis Andersen meeleheitel. «Kas mul selle tohmani pärast täna tõesti sõitmata jääb?»

Andersen lõi akna pärani. Klaasid klirisesid nii valjusti, et teener ära kuulis ja üles vaatas. Siis tõstis Andersen käed taeva poole ja raputas raevukalt rusikaid.

Teener haaras poisikese peast kübara, lehvitas sellega vaimustatult Andersenile, vajutas selle uuesti poisikesele pähe, hüppas püsti ja kadus nurga taha.

Andersen hakkas naerma. Ta polnud sugugi pahane. Tema reisimiskirg kasvas päevast päeva isegi säärase naljakate pisi-asjade tõttu.

Reisid töotasid alati ootamatusi. Sa ei tea ju kunagi, millal lööb ripsmete all särama kelmikas naisepilk, millal ilmuvad kaugel nähtavale tundmatu linna tornid ja hakkavad silmapiiril kõikuma raskete laevade mastid, millised värsid lipsavad pähe Alpide kohal märatsevat süstest nähes ja kelle hääli laulab sulle otsekui aisakellade laulu süttimata jäänud armastusest.

Teener tõi postitõlla pileti, kuid raha ülejääki tagasi ei andnud. Andersen võttis tal kraest kinni ja toimetas ta viisakalt ukse taha. Seal andis ta teenrile naljatades lakku vastu turja ja mees tormas mööda kõikuvat treppi alla, jättes astmeid vahele ja lauldes täiest kõrist.

*

Kui postitõld Veneetsiast välja sõitis, hakkas vihma libama. Soisele tasandikule laskus öö.

Kutsar ütles, et arvatavasti on saatan ise välja mõelnud saata Veneetsiast postitõldu Veronasse öösiti.

Õitjad ei vastanud midagi. Kutsar vaikis hetkeks, sülitas südametäiega ja hoiatas sõitjaid, et peale plekklaternas oleva jupi küünlaid rohkem ei ole.

Õitjad teadsid, et see pole nii, kuid keegi ei tahtnud kutsarile vastu vaielda.

Õitjaid oli kõigest kolm — Andersen, elatanud sünge preester ja daam, kes oli end mässinud tumedasse mantlisse.

Daam näis Andersenile kord noor, kord elatanud, kord kaunis, kord inetu. Kõik need olid laternas tantsiva

küünlajupi kelmustükid. Ta valgustas daami iga kord ise moodi, nii nagu talle pähe tuli.

«Kui kustutaksime küünla?» küsis Andersen. «Praegu pole teda vaja. Hiljem, kui peaks tarvis minema, ei ole meil enam midagi süüdata.»

«See on küll mõte, mis itaallasele kunagi pähe ei tuleks!» hüüdis preester.

«Miks?»

«Itaallased ei suuda midagi ette näha. Nad taipavad ja hakkavad hädaldama alles siis, kui enam midagi parandada ei saa.»

«Nähtavasti ei kuulu teie pühadus selle kergemeelse rahvuse hulka?» küsis Andersen.

«Olen austerlane!» vastas preester pahaselt.

Vestlus katkes. Andersen kustutas küünlajupi. Pärast mõningat vaikust ütles daam:

«Selles Itaalia osas on parem öösel ilma valguseta sõita.»

«Nagunii reedab meid rataste mürin,» vastas talle preester ja lisas rahulolematult juurde: «Reisivatel daamid tuleks endaga mõni sugulane kaasa võtta. Saatajaks.»

«Minu saatja,» vastas daam ja puhkes kelmikalt naerma, «istub mu kõrval.»

Daam mõtles Anderseni. See võttis kübara peast ja tänas oma kaasreisijat nende sõnade eest.

Niipea kui küünlajupp kustus, tugevnesid hääled ja lõhnad, otsekui oleksid nad rõõmu tundnud võistleja kadumise üle. Valjemini kostsid kapjade plagin, kruusa ragisemine rataste all, sõiduki kolin ja vihma rabin postitõlla katusel. Ja üha rõhkem tungis akendest sisse niiske rohu ja soo lõhna.

«Imelik!» lausus Andersen. «Ma lootsin, et hingaa Itaalias pomerantsisalude lõhna, kuid tunnen ära oma põhjamaise kodumaa õhu.»

«Kohe muutub kõik,» ütles daam. «Me jõuame küngastele. Seal on õhk soojem.»

Hobused astusid sammu. Postitõld sõitis tööpoolest veerjale künkale.

Kuid öö ei muutunud sellest valgemaks. Vastupidi, kahele poole teed tekkisid vanad künnapuud. Nende kaharate okste all valitses tihe ja hääletu pimedus,

milles lehed vaevalt kuuldavalt vihmapiiskadega sosistasid.

Andersen laskis akna alla. Künnapuu oks vaatas postitõlda sisse. Andersen rebis selle küljest mälestuseks mõned lehed.

Nagu paljudel elava kujutlusvõimega inimestel oli tal karg oma rännakutel igasugust tühja-tähja koguda. Kuid sel tühjal-tähjal oli üks omadus — see äratas ellu mineviku, taastas selle olukorra, milles tema, Andersen, oli olnud just sel hetkel, kui ta üles korjas mõne meesajalokku, künnapuulehe või väikese eesliraua.

«Õõ!» ütles Andersen endamisi. Praegu oli ööpimedus meelepärasem kui päikesevalgus. Pimedus võimaldas kõige üle rahulikult mõtteid heietada. Kui aga Andersen sellest villand sai, aitas pimedus välja mõelda mitmesuguseid lugusid, kus tema ise oli peategelaseks.

Neis lugudes kujutles Andersen end alati ilusana, noorena, reipana. Ta pillas heldelt enda ümber neid huvastavaid sõnu, mida sentimentaalsed kriitikud nimetavad «poeesia õiteks».

Tegelikult oli aga Andersen väga inetu ja teadis seda hästi. Ta oli pikk ja kõhetu ning häbelik. Ta käed ja jalad rippusid loiuks alla nagu hüpnukul. Selliseid hüpnukke nimetasid lapsed tema kodumaal «hampelmännideks».

Selliste omadustega polnud mingit lootust naiste tähelepanu võita. Kuid siiski tundis süda iga kord solvumist, kui noored naised temast kui laternatulbast möödusid.

Andersen jäi tukkuma.

Kui ta ärkas, siis nägi ta kõigepealt suurt rohelist lahte. See leegitses otse maa kohal. Nähtavasti oli väga hilne öötund.

Postitõld seisis. Väljast kostsid hääled. Andersen kuulatas. Kutsar kauples naistega, kes postitõlla teel olid peatanud.

Naiste hääled olid niivõrd meelitavad ja kõlavad, et nagu see meloodiline kauplemine meenutas retsitatiivi vanast ooperist.

Kutsar ei tahtnud naisi viia selle tasu eest, mida nad pakkusid, mingisuguse nähtavasti täiesti tähtsusetu

linnakeseni. Naised rääkisid läbisegi, et nad on kokku mekesi raha kokku pannud ja rohkem neil ei ole.

«Aitab!» ütles Andersen kutsarile. «Ma maksan teile juurde, nii et te saate selle summa, mida jultunud nõuate. Ja lisan veelgi, kui te sõitjatele enam häbematu ei räägi ega loba ei aja.»

«Olgu siis, kaunitarid,» ütles kutsar naistele. «Istuge peale. Tänage madonnat, et teile tee juhtus see võõra maa prints, kes raha pillab. Ta lihtsalt ei taha teie pärast postitõlda kinni pidada. Teie aga huvitate teda sama palju kui läinudaastased makaronid.»

«Oh Jeesus!» lausus oiates preester.

«Istuge minu kõrvale, neiud,» ütles daam. «Nii on meil soojem.»

Tasakesi omavahel rääkides ja üksteisele asju edasi andes ronisid neiud tõlda, teretasid sõitjaid, tänasid aralt Anderseni, istusid kohtadele ja jäid vait.

Otsekohe hakkas lambajuustu ja mündi järele lõhnama. Pimedusest hoolimata nägi Andersen ähmaselt, kuidas helkisid klaasitükikesed neidude odavates kõrvarõngastes.

Postitõld hakkas liikuma. Jälle ragises kruus rataste all. Neiud hakkasid isekeskis sosistama.

«Nad tahavad teada,» ütles daam ja Andersen almas, et ta pimeduses muigas, «kes teie olete. Kas tõepoolest võõramaa prints? Või tavaline reisija?»

«Olen ennustaja,» vastas pikemalt järele mõtlemata Andersen. «Ma oskan tulevikku ette kuulutada ja pimeduses näha. Kuid ma pole šarlatan. Ja võib-olla mõnes mõttes olengi ma vaene prints sellelt maalt, kus kunagi elas Hamlet.»

«Aga mida te suudate näha säärases pimeduses?» küsis imestades üks neidudest.

«Kas või teid,» vastas Andersen. «Ma näen teid nii selgesti, et mu süda täitub vaimustusest teie kauniduse üle.»

Ta ütles seda ja tundis, kuidas ta nägu külmaks tõmbub. Lähenes seisukord, mida ta alati oma poeme ja muinasjutte välja mõeldes üle elas.

Selles seisukorras olid koos kerge ärevus, teadmata kust tekkivad ja vahuna mänglevad sõnade kaskaadid,

poetilise jõu, inimsüdame üle valitsemise ootamatu tunne.

Otsekui ühes tema lugudest paiskus kõliseses kaas vana salapärase laeka pealt, kus hoiti avaldamata mõtteid ja tukkuvaid tundeid, kuhu olid peidetud kõik maapealsed võlud, kõik õied, värvid ja helid, lõhnad, tuuled, südant hellitavad merede avarused, metsade kohin, armastuse piinad ja lapse usaldav lalin.

Andersen ei teadnud, kuidas seda seisukorda nimetatakse. Ühed pidasid seda inspiratsiooniks, teised ekstaasiks, kolmandad improviseerimisvõimeks.

«Ma ärkasin ja kuulsin ootamatult keset ööd teie häält,» ütles Andersen pärast hetkelist vaikust rahulikult. «Sellest oli mulle küllalt, armsad neiud, et teid tundma õppida ja isegi rohkem — et teid armastama hakata nagu oma korra kohatud õdesid. Ma näen teid hästi. Näiteks teid, lehvivate heledate juustega neiu. Te naerate tihti ja armastate niivõrd kõike elavat, et isegi metsrästad istuvad teie õlale, kui te juurviljaaias töötate.»

«Oi, Nicolina, seda räägib ta ju sinust!» ütles üks neidudest valju sosinaga.

«Nicolina, teil on kuum ja õrn süda,» jätkas Andersen niisama rahulikult. «Kui teie armsamaga juhtuks õnnetus, läheksite teie ilma pikemalt mõtlemata vahandete lüõõde taha üle lumiste mägede ja läbi kõrbete, et teda näha ja päästa. Kas ma räägin tõtt?»

«Küll ma juba lähaksin...» pomises Nicolina kohmetult. «Kui teie niiviisi arvate.»

«Kuidas teie nimed on, neiud?» küsis Andersen.

«Nicolina, Maria ja Anna,» vastas üks neist kõikidega.

«Niisiis, Maria. Ma ei tahaks rääkida teie kaunidusest. Ma räägin itaalia keelt halvasti. Aga juba nooruses mõtlesin ma poesiat jumalale kõikjal ülistada ilu, kus ma seda iganes näen.»

«Jeesus Kristus!» ütles preester tasa. «Tarantel on teda hammustanud. Ta on hulluks läinud.»

«On olemas naisi, kes on tõepoolest vapustavalt kaunid. Neil on peaaegu alati kinnine iseloom. Nad elavad

iseendas läbi neid põletava kire. See põletab otseselt seestpoolt nende palgeid. Teie, Maria, olete niisugune. Selliste naiste saatuse on sageli ebaharilik. Kas väga kurb või väga õnnelik.»

«Kas te olete kunagi niisuguseid naisi kohanud?» küsis daam.

«Mitte varem kui praegu,» vastas Andersen. «Minu sõnad käivad mitte ainult Maria, vaid ka teie kohta, armuline preili.»

«Ma oletan, et te ei räägi nii selleks, et pikk õõ kummini mööduks?» ütles daam väriseval häälel. «See oleks liiga julm selle võluva neiu suhtes. Ja ka minu suhtes,» lisas ta vaikselt.

«Ma pole kunagi olnud tõsisem, armuline preili, kui praegu.»

«Kuidas siis jääb?» küsis Maria. «Kas ma saan õnnelikuks? Või mitte?»

«Te tahate elult väga palju saada, kuigi olete lihtne taluneiu. Sellepärast ei ole teil kerge õnnelikuks saada. Aga te kohtate oma elus inimest, kes väärib teie nõudlikku südant. Teie väljavalitu peab muidugi olema siimapaistev inimene. Võib-olla on ta kunstnik, luuletaja, Itaalia vabaduse eest võitleja. Aga võib-olla on see lihtne karjus või madrus, kuid sügava hingega. Lõppude lõpuks on see ükskõik.»

«Armuline härra,» ütles Maria häbelikult. «Ma ei näe teid ja sellepärast pole mul piinlik küsida. Mis teha, kui säärane inimene on juba vallutanud minu südame? Olen teda mitmel korral näinud, kuid ei teagi, kas ta praegu on.»

«Otsige teda!» hüüdis Andersen. «Leidke ta üles ja ta hakkab teid armastama.»

«Maria!» ütles rõõmsalt Anna. «See on ju too noor kunstnik Veronast...»

«Ole vait!» käratas Anna peale Maria.

«Verona pole nii suur linn, et seal ei saaks inimest üles leida,» ütles daam. «Pidage minu nimi meeles. Ma olen Helena Guiccioli. Elan Veronas. Iga veronalane võib teile minu maja juhatada. Teie, Maria, tulete Veronasse. Ja te elate niikaua minu juures, kuni toimub too õnnelik juhtum, mida ennustas meie armas kaarsreisija.»

Maria leidis pimedas Helena Guiccioli käe ja surus oma kuumat palge vastu.

Kõik vaikisid. Andersen märkas, et roheline täht on kustunud. See oli läinud maa ääre taha. Tähendab, aeg oli üle kesköö.

«Aga miks te mulle ei ole midagi lubanud?» küsis Anna, kõige jutukam neidude hulgast.

«Teie saate palju lapsi,» vastas Andersen veendunult. «Nad saavad end haneritta kruusitäre piima järele. Teil tuleb palju aega raisata, et neid kõiki igal hommikul pesta ja kammida. Ses asjas aitab teid teie tulevane mees.»

«Kas mitte Pietro?» küsis Anna. «Saan väga hästi ilma temata läbi, ilma selle mühaka Pietrotal!»

«Teil kulub veel palju aega selleks, et päeva jooksi mitu korda kõiki neid tibatillukesi poisse ja tüdrukuid nende uudishimust säravatele silmadele suudelda.»

«Paavsti valdustes oleksid kõik need hullumeelsed jutud mõeldamatud!» ütles preester ärritatult, kuid keegi ei pööranud tema sõnadele tähelepanu.

Neid sosistasid jälle millestki omavahel. Nende sosistamist katkestas kogu aeg naer. Lõpuks küsis Maria:

«Aga nüüd, armuline härra, tahaksime teada, mis inimene teie olete. Meie ei oska pimedas näha.»

«Olen rändav poeet,» vastas Andersen. «Olen noor. Mul on tihedad lainelised juuksed ja tõmmu päevitus näol. Mu sinised silmad naeravad peaaegu kogu aeg sellepärast, et olen muretu ja seni veel kedagi ei armasta. Minu ainus amet on teha inimestele väikesi kinke ja loime tulla kergemeelsete tegudega, kui need vaid rõõmustaksid mu ligimesi.»

«Näiteks missugustega?» küsis Helena Guiccioli.

«Millest siis teile rääkida? Möödunud suvel elasin ma juutimaal tuttava metsaüles juures. Kord jalutasin metsas ja jõudsin väikesele lagendikule, kus kasvas palju seeni. Samal päeval tulin ma sellele lagendikule tagasi ja peitsin iga seene alla küll hõbepaberis kompekti, küll datli, küll väikese vahalilled kimbu, küll sõrmkübara või siidpaela. Järgmisel hommikul läksin metsaüles tütreaga samasse kohta. Metsaüles tütar

oli seitsmeaastane. Ta leidis iga seene alt neid ebatavalisi asjakesi. Ainult dattel puudus. Selle oli arvatavasti vares ära viinud. Kui te oleksite näinud, missuguses vaimustuses särasid ta silmad! Ma kinnitasin talle, et kõik need asjad olid päkapikkude peidetud.»

«Te petsite süütut olevust!» ütles preester pahameelega. «See on suur patt.»

«Ei, see ei olnud pettus. Lapsele jääb see juhtum teie veiks eluks meelde. Ja kinnitan teile — ta süda ei paadunud nii kergesti nagu neil, kes seda muinasjuttu pole läbi elanud. Peale selle tähendan teile, teie pühadus, et mul pole kombeks kuulata manitsusi, mida ma pole palunud.»

Postitõld peatus. Neiud istusid liikumatult, otsekui võlutuna.

Helena Guiccioli oli langetanud pea ja vaikis.

«Hei, kaunitarid!» hüüdis kutsar. «Ärgake! Oleme kohale jõudnud!»

Neiud sosistasid jälle midagi isekeskis ja tõusid püsti. Ootamatult haarasid tugevad ja peened käed pimeduses Anderseni kaela ümbert kinni ja kuumad huuled puudutasid ta huuli. «Aitäh!» sosistasid need kuumad huuled ja Andersen tundis häälest ära Maria. Nicolina tänas teda ja suudles ettevaatlikult ning hellalt, kõditades juustega nägu, Anna aga valjusti ja tugevalt. Neiud hüppasid maha. Postitõld hakkas mööda sillutatud teed veerema. Andersen vaatas aknast välja. Polnud midagi näha peale puude tumedate latvade vaevalt rohetaval taeval. Algas koit.

Verona üllatas Anderseni suurepärase hoonetega. Pidulikud fassaadid võistlesid omavahel.

Kooskõlaline arhitektuur pidi kaasa aitama hingelisele tasakaalule. Kuid Anderseni südames puudus rahu.

Õhtul helistas Andersen Guiccioli vanaaegse maja ukse taga kitsal tänaval, mis tõusis kindluse poole.

Helena Guiccioli ise avas talle ukse. Roheline sametkleit liibus tihedalt tema saleda piha ümber. Sameti helk langes tema silmle ja need näisid Andersenile täiesti rohelised nagu valküüril ja kirjeldamatult kaunid.

Helena Guiccioli ulatas talle mõlemad käed, pigistas jahedate sõrmedega tema laiu pihkusi ja juhtis ta väikesesse saali.

«Igatsesin teie järele,» ütles ta ja naeratas süüdlase ilmega. «Teie puudumine andis end juba tunda.»

Andersen kahvatas. Kogu päev oli ta Helena Guiccioli piinava rahutusega meenutanud. Ta teadis, et võib valuga südames armastada iga sõna, mis naine on lausunud, iga ta kaotatud ripsmekarva, iga tolmutübekest ja kleidil. Ta mõistis seda. Ta arvas, et selline armastus, kui ta lubab sel lõkkele lüüa, ei mahu südamesse ära. See toob nii palju piinu ja rõõme, pisaraid ja naeru, õisi ja okkaid, et tal ei jätku jõudu, et taluda koiki selle muudatusi ja ootamatusi.

Ja kes teab, võib-olla tuhmub selle armastuse tõttu, lahkub ega tule enam kunagi tagasi tema muinasjuttude kirev parv? Mida on ta siis veel väärt!

Nagunii jääb tema armastus lõppude lõpuks vastamata. Kui palju kordi oli temaga juba nõnda juhtunud! Hellaseid naisi nagu Helena Guiccioli valitseb kapriis. Ühel kurval päeval märkab selline naine, et ta Andersen on inetu. Ta oli ju iseendale vastik. Ta tundis sageli enda selja taga iroonilisi pilke. Siis muutus ta kõnnak puiseks, ta komistas ja oli valmis maa alla vajuma.

«Ainult kujutluses,» kinnitas ta endale, «võib armastus igavesti kesta ja võib igavesti olla ümbritsetud poeetilise säravast aupaistest. Näib, et ma võin märksa paremini armastust välja mõelda kui seda tegelikkuses tunda.»

Bellepärast tuli ta Helena Guiccioli juurde kindla otsusega teda näha ja siis lahkuda, et enam iialgi mitte kohetuda.

Ta ei saanud seda Helena Guicciolile otseselt öelda. Nende vahel polnud ju midagi juhtunud. Nad olid alles selle postitõllas tutvunud ega olnud teineteisele midagi öelnud.

Andersen peatus saali uksele ja vaatas ringi. Nurgas valendas kandelaabritest valgustatud Diana marmorpea, mis oli otsekui kahvatanud omaenese ilu pärast.

«Kes tegi teid surematuks selles Dianas?» küsis Andersen.

«Canova,» vastas Helena Guiccioli ja vaatas maha. Näis, et ta aimab kõike seda, mis Anderseni südames toimub.

«Tulin jumalaga jätma,» pomises Andersen vaikse häälega. «Ma põgenen Veronast.»

«Sain teada, kes te olete,» ütles talle ainiti otsa vaadates Helena Guiccioli. «Te olete Christian Andersen, kuulus muinasjutuvestja ja luuletaja. Kuid selgub, et enda elus te kardate muinasjutte. Teil ei jätku jõudu ega julgust armastada.»

«See on mulle kanda antud raske rist,» tunnistab Andersen.

«Olgu siis, armas rändav poeet,» ütles Helena Guiccioli kurvalt ja pani käe Anderseni õlale. «Põgenegel Päästke end! Naergu teie silmad alati. Ärge mõtelge minu peale. Ent kui te kannatate vanaduse, vaesuse ja haiguste käes, siis tarvitseb teil öelda ainult üks sõna ja ma tulen nagu Nicolina jala tuhandete lööde tagant üle lumiste mägede ja läbi kuivade kõrbete, et teid lohutada.»

Helena Guiccioli laskus tugitooli ja kattis kätega näo. Küünlad praksusid kandelaabrites.

Andersen nägi, kuidas pisar nõrgus Helena Guiccioli sõrmede vahelt, hiilgas korraks, langes kleidi sametile ja veeres pikkamisi maha.

Andersen sööstis tema juurde, langes põlvili, surus huuled vastu sooje, tugevaid ja õrnu jalgu. Helena Guiccioli sirutas silmi avama käed, kummardus ja suudles teda huultele.

Teine kuum pisar langes Anderseni näole. Ta tundis selle soolast niiskust.

«Mingel!» ütles Helena Guiccioli tasa. «Ja andku luulejumal teile see andeks.»

Andersen tõusis, võttis kübara ja väljus kiiresti.

Kogu Veronas helisesid kellad ja kutsusid õhtusele jumalateenistusele.

Nad ei kohtunud enam kunagi, kuid mõtlesid kogu aeg teineteisele.

Võib-olla sellepärast ütles Andersen veidi enne oma surma ühele noorele kirjanikule:

«Ma maksin oma muinasjuttude eest kõrget, ja ütleksin, liiga suurt hinda. Ma loobusin nende heaks oma õnne ja lasksin mööda selle aja, kui kujutlusvõime, hoolimata kõigest oma jõust ja kõigest oma särast, oleks pidanud koha loovutama tõsielule.

Mu sõber, osake valitseda kujutlusvõimet inimeste ja iseenda õnneks, mitte aga õnnetuseks.»

1956

KORV KUUSEKÄBIDEGA

Helilooja Edward Grieg veetis sügise Bergeni lähedal metsades.

Kõik metsad on oma seenelõhna ja lehtede sahinaga toredad. Aga eriti toredad on mägimetsad mere kaldal. Seal on kuulda murdlainete kohinat. Merelt tõuseb vahetpidamata udu ja rohke niiskus paneb samblad tõmmiliselt kasvama. Maani ulatuvate roheliste salkudena ripuvad nad okstelt alla.

Peale selle elab mägimetsades lõbus kaja nagu laulurästas. Ta ei ootagi muud kui vaid seda, et saaks igast häälest kinni haarata ja see üle kaljude lennutada.

Ükskord nägi Grieg metsas väikest tütarlast kahe patsikesega — metsavahi tütar. See korjas kuusekäbisid korvi.

Oli sügis. Kui oleks saanud koguda kõik maapealse kulla ja vase ning sepistada sellest mustmiljon õhukest lehte, oleks see moodustanud ainult väikese osa mägede sügisest pidurüüst. Liiasi oleksid sepistatud lehed olnud krobedad võrreldes ehtsatega, eriti haavalehtedega. Kõik teavad, et isegi linnusirin paneb haavalehed värisema.

«Mis su nimi on, tütarlaps?» küsis Grieg.

«Dagni Pedersen,» vastas tütarlaps poolsosinal.

Ta ei vastanud poolsosinal mitte ehmatusest, vaid kohmetuse tõttu. Ehmuda ta ei võinud, sest Griegi silmad naersid.

«Küll on hull!» ütles Grieg. «Mul pole sulle midagi kinkida. Ma ei kanna taskus ei nukke, paelu ega sametjänkusid.»

«Mul on ema vana nukk,» vastas tütarlaps. «Kunagi paari ta silmi kinni. Näe nii viisi!»

Tütarlaps sulges aeglaselt silmad. Kui ta need uuesti avas, märkas Grieg, et tal on rohelised silmad, milles kuldne lehestik täpikestena peegeldub.

«Aga nüüd magab ta lahtiste silmadega,» lisas Dagni kurvalt. «Vanad inimesed magavad halvasti. Ka vanaisa magab öö otsa.»

«Kuule, Dagni,» ütles Grieg, «mul tuli hea mõte. Ma kingin sulle ühe huvitava asja. Aga mitte praegu, vaid umbes kümne aasta pärast.»

Dagni lõi käedki kokku.

«Oi, kui pikk aeg!»

«Saad aru, ma pean ta alles valmis tegema.»

«Aga mis see on?»

«Pärast saad teada.»

«Kas te tõesti kogu eluajal saate valmis ainult viis või kuus mänguasja?» küsis Dagni nõudlikult.

Grieg hämmeldus.

«Aga ei, nii see pole,» vaidles ta ebakindlalt vastu. «Võib-olla teen ma ta paari päevaga valmis. Aga sellisel asjal ei kingita väikestele lastele. Ma teen kingitusi täiskasvanutele.»

«Ma ei tee teda katki,» ütles Dagni anudes ja sikutas Griegi käisest. «Ei riku ära. Küll te näete! Vanaisal on kassat mängupaat. Ma pühin sellelt tolmu ega ole kunagi kõige pisematki kildu küljest ära löönud.»

«See Dagni on mu lausa ummikusse ajanud,» mõtles Grieg tusaselt ja ütles seda, mida täiskasvanud alati ütlevad, kui nad laste ees piinlikku olukorda satuvad:

«Sa oled veel väike ega saa paljustki aru. Õpi kannatlik olema. Nüüd aga anna korv. Sa jõuad teda vaevalt tirida. Ma saadan sind ja me räägime millestki muust.»

Dagni ohkas ja andis korvi Griegile. Korv oli tõepoolest raske. Kuusekäbides on palju vaiku ja seepärast kaaluvad nad männikäbides märksa rohkem.

Kui metsavahi maja puude vahelt paistma hakkas, ütles Grieg:

«Noh, Dagni Pedersen, nüüd silka ise. Norras on palju tüdrukuid sinu ees- ja perekonnanimega. Mis su isa nimi on?»

«Hagerup,» vastas Dagni ja küsis laupa kortsutades: «Kas te meile sisse ei astu? Meil on väljaõmmeldud laudlina, kollane kass ja klaaspaat. Vanaisa lubab teil seda kätte võtta.»

«Aitäh. Praegu pole mul aega. Hüvasti, Dagni!»

Grieg silitas tüdruku juukseid ja läks mere poole. Mossis näoga vaatas Dagni talle järele. Korvi hoidis ta viltu, käbid veeresid sealt välja.

«Ma kirjutan ühe loo,» mõtles Grieg. «Tiitellehele lasen trükkida: «Dagni Pedersenile, metsavaht Hagerup Pedersenile tütrele, kui ta saab kaheksateistkümnenda-aastaseks.»»

Bergenis oli kõik vana viisi. Kõik, mis võis hellisid summutada — vaibad, eesriided ja pehme mööbli — oli Grieg ammu majast välja viinud. Ainult vana sohva oli jäänud. Sinna sai kümmekond külalist korraga istuma panna ja Grieg ei tihanud teda välja visata.

Sõbrad ütlesid, et helilooja maja sarnaneb puuradiuri elamuga. Tema ainsaks ehteks oli klaver. Inimene, kellel oli kujutlusvõimet, võis nende valgete seinte vahel kuulda imelisi asju — alates sombuse Põhjameerainete mühinast ja tuulest, mis nende kohal oma melisikut saagat vilistab, ja lõpetades kaltsunukku äitava plikakese lauluga.

Klaver oskas laulda kõigest — inimhinge ülevaist püüetest ja armastusest. Valged ja mustad klahvid, millest Griegi tugevad sõrmed üle tõttasid, igatsesid ja naersid, kõmisesid nagu kōu, raevutsesid ja jäid äkki jälle vait.

Siis kõlas vaikuses veel kaua üksainus peenike keel, nagu oleks nutnud Tuhkatriinu, kellele õed liiga teevad.

Tagasi kallutudes kuulas Grieg seni, kui see viimasegi hääl vaibus köögis, kus juba ammust aega elas kilk.

Nüüd võis kuulda, kuidas vesi kraanist tilgub, lugedes sekundeid metronoomi täpsusega. Tilgad kinnitasid, et aeg ei oota ja tuleb rutata, et teoks teha kõik, mis mõttes mölgub. Grieg kirjutas muusikapala Dagni Pedersenile üle kuu aja.

Jõudis kätte talv. Linn mähkus uttu. Roostes laevad

saabusid igast maailmakaarest tagasi ja tukkusid puust sadamasildade ääres vaikse aurunohina saatel.

Varsti tuli lumi maha. Grieg nägi oma aknast, kuidas helbed liuglevad ja puulatvadesse takerduvad.

Muidugi pole võimalik muusikat sõnadega edasi anda, ükski kui rikas meie keel ei oleks.

Grieg kirjutas õnne ja neiuea ääretust veetlusest.

Ta kirjutas ja nägi, kuidas säravate roheliste silmadega tütarlaps talle rõõmust hingetuna vastu jookseb. Tütarlaps võtab tal kaelast kinni ja surub oma hõõguva põse tema hallide habemetüügastega põse vastu. «Aitäh!» ütleb tütarlaps ega teagi ise veel, mille eest ta Griegi tänab.

«Sa oled nagu päike,» ütleb Grieg talle. «Nagu mahe lill ja varahommik. Su südames puhkes valge lill ja täitis kogu su olemuse kevadelõhnaga. Ma tunnen elu. Mida sulle temast ka ei räägitaks, usu alati, et ta on meeldiväärne ja kaunis. Ma olen vana mees, aga ma olen noorusele andnud oma elu, töö ja ande. Olen kõik viimseini ära andnud. Selle tõttu olen ma võib-olla õnnelikumgi kui sina, Dagni.»

Sa oled valge öö tema salapärase valgusega. Sa oled õnn. Sa oled koidukiir. Sinu hääl paneb südame võpata.

Olgu õnnistatud kõik, mis sind ümbritseb, kõik, mis sind puudutab ja mida sina puudutad, kõik, mis sulle rõõmu teeb või sind mõtisklema paneb.»

Nõnda mõtles Grieg ja mängis kõike, millest ta mõtles. Tal oli kahtlus, et teda salaja kuulatakse. Ta isegi almas, kes seda teevad. Need olid tihased puu otsas, pummeldavad madrused sadamast, naabermajas elav pesunaine, kilk, madalast taevast langev lumi ja paigaldatud kleidiga Tuhkatriinu.

Igaüks kuulas isemoodi.

Tihased läksid rahutuks. Kuidas nad ka ei sabistanud, ei suutnud nende tiuksumine klaverimängu summutada.

Pummeldamast tulnud madrused istusid trepile ja kuulasid nina luristades. Pesunaine ajas end sirgu, tõmbas käega üle punetavate silmade ja vangutas pead. Kilk ronis kahhelahju vahelt välja ja piilus Griegi läbi praao.

Lumi lakkas sadamast ja jäi õhku seisma, et kuulata majast kuldsete ojadena voogavaid helisid. Tuhkatrinni aga lõi naeratades silmad maha. Tema paljaste jalgade ees seisis kristallkingad. Need kõlisesid tasakesi vastu seks Griegi toast kostvale muusikale.

Neid kuulajaid hindas Grieg rohkem kui pidulikult riides ja kombekat kontserdipublikut.

Kaheksateistkümneaastaselt lõpetas Dagni kooli.

Sel puhul saatis isa ta Kristiaaniasse oma õele Magdale külla. Las laps (isa pidas teda veel lapseks, kuigi Dagni oli juba sihvakas neiu raskete tumblondide pat-sidega) näeb ilma ja inimesi ning lahutab natuke meelt.

Kes teab, mis Dagnit tulevikus ootab? Võib-olla aus ja armastav, aga kitsivõitu ja igav mees? Või müüja amet külapoes? Või teenistus ühes Bergen arvuks laevakontoritest?

Magda töötas teatris õmblejana. Tema mees Nils oli samas teatris juuksuriks.

Nad elasid teatrimajas väikeses pööningutoas. Aknast oli näha plagudest kirendav laht ja Ibseni mälestussammas.

Päev otsa kostis lahtistest akendest aurikute viilesid. Onu Nils tundis neid nii hästi, et võis, nagu ta ise kinnitas, eksimatult öelda, kas vilistab «Nordernei» Kopenhagenist, «Šoti laulik» Glasgow'st või «Jeanne d'Arc» Bordeaux'st.

Tädi Magda toas oli rohkesti teatrikraami: brokaati, siidi, tülili, pitse ja paelu, vanaaegseid mustade jaanaliinulgedega viltkübaraid, mustlaste salle, halle parvaid, vaskkannustega ratsasaapaid, mõõku, lehvikuid ja valgeks kulunud nukkidega hõbekingi. Seda kõike oli tarvis nõeluda, lappida, puhastada ja triikida.

Seinal rippusid raamatutest ja ajakirjadest väljalõigatud pildid: Louis XIV aegade kavalierid, krinoliinidega kaunitarid, rüütlid, sarafane kandvad vene naised, maderused ja viikingid tammepärgadega peas.

Tuppa tuli ronida mööda järsku treppi. Alati oli seal värvi ja pronksitinktuuri lõhn.

Dagni käis tihti teatris. See oli väga meeldiv. Aga pärast etendust ei saanud Dagni kaua uinuda ja mõnikord isegi nuttis oma voodis.

Sellest kokkunenud tädi Magda rahustas Dagnit. Ta seletas, et ei tohi pimesi uskuda seda, mis laval toimub. Ent onu Nils nimetas Magdat selle eest kanaks ja ütles, et otse vastupidi, teatris peab kõike uskuma. Vastasel korral ei oleks inimestele mingit teatrit vaja. Ja Dagni uskus.

Ometi käis tädi Magda visalt peale, et vahelduseks mindaks kontserdile.

Nils ei vaielnud vastu. «Muusika on hinge peegel,» ütles ta.

Nils kasutas meeleldi ülevat ja udust stiili. Dagni kahtles, et tütarlaps sarnaneb avamängu esimese akordiga. Magdal aga oli — tema sõnade järgi — nõia-võim inimeste üle. See pidi avalduma selles, et Magda õmbleb teatrikostüüme. Aga kes siis ei teaks, et inimene põhjani muutub iga kord, kui ta uue kostüümi selga paneb. Nõnda siis tulebki välja, et üks ja seesama näitleja oli eile alatu mõrvar, täna moondus kirglikuks armastajaks, homme saab temast õuenarr ja ülehomme rahvuskangelane.

«Dagni,» hüüdis tädi Magda neil puhkudel, «topi kõrvad kinni ja ära kuula seda koledat lobisemist! Ta ei saa ise ka aru, mis ta jahvatab, see pööningufilosoof!»

Oli soe juunikuu. Ööd olid valged. Kontserdid toimusid linnapargis lageda taeva all.

Dagni läks koos Magda ja Nilsiga kontserdile. Ta tahtis selga panna oma ainukese valge kleidi. Kuid Nils ütles, et ilus tüdruk peab olema riietatud nii, et ta oma ümbrusest erineks. Tema pika kõne mõte oli kokkuvõttes see, et valgetel öödel peab tingimata musta kandma, pimedal ajal aga, vastupidi, helevalgeid riideid.

Nilsiga vaieldas polnud mõtet ja Dagni pani selga musta siidpehme sametkleidi. Kleidi tõi Magda kostüümilaost.

Kui Dagni selle kleidi selga pani, jäi Magda nõusse, et Nilsil võib õigus olla: miski poleks Dagni tõsiselt kahvatut nägu ja tema pikki tumeda kullaläikega patse nii hästi esile tõstnud kui see salapärase samet.

«Vaata, Magda,» ütles onu Nils summutatud häälel, «Dagni on nii ilus, nagu läheks ta esimesele kohtamisele.»

«Justament!» vastas Magda. «Aga miskipärast ei näi-

nud ma enda ees ilusat pöörast poissi, kui sina esimest korda tulid minuga kohtama. Sa oled mul lihtsalt loba moka.»

Ja Magda suudles onu Nilsi laubale.

Kontsert algas õhtul pärast seda, kui sadamas, nagu tavaliselt, oli vanast kahurist tulistatud. Kahuripaak märkis päikese loojumist.

Hoolimata õhtusest ajast ei süüdanud dirigent ega orkestrandid lampe pultide kohal. Õhtu oli nii valge, et pärnade lehestikus põlevad laternad olid nähtavasti ainult selleks süüdatud, et kontserdi pidulikkust tõsta.

Dagni kuulis sümfoonilist muusikat esimest korda. See avaldas talle kummalist mõju. Kõik need voogavad ja mürisevad helid kutsusid temas esile hulga unenäolisi pilte.

Siis ta võpatas ja tõstis pilgu. Talle viirastus, et kõhn frakiga mees, kes kontserdi eeskava teadustas, oli nime- tanud tema nime.

«Kas sina, Nils, hõikasid mind?» küsis Dagni onu Nilsilt, vaatas talle otsa ja kortsutas kohe kulmu.

Onu Nils vaatas Dagnit pooleldi hirmu, pooleldi vastumustusega. Ja täpselt samuti vaatas teda tädi Magda, taskurätt suule surutud.

«Mis on?» küsis Dagni.

Magda haaras tal käest ja sosistas:

«Kuula!»

Siis kuulis Dagni frakiga meest lausuvat:

«Kuulajad tagumistest ridadest paluvad mul korrata. Niisiis, praegu tuleb ettekandele Edward Griegi kuulusteos, mis on pühendatud metsavaht Hagerup Pedersenile tütrele Dagni Pedersenile tema kaheksateistkümnenda- taseks saamise puhul!»

Dagni ohkas nii sügavasti, et tal hakkas rinnus valus. Selle ohkega katsus ta kurgus kipitavaid pisaraid tagasi hoida, aga see ei aidanud. Dagni tõmbus kõssi ja kattis näo kätega.

Algul ei kuulnud ta midagi. Temas kohises torm. Siis kuulis ta lõpuks, kuidas karjasarv varahommikul hüüab ja keelpillionkester talle sadade värelevate häältõega vastab nagu kaja.

Meloodia päisus, tõusis, tuhis nagu marutuul, voogas üle puulatvade, rebis lehti, sasis rohtu, peksis külmi

piisku näkku. Dagni tundis helidest tekkinud õhuvoolu ja tundis end rahunema.

Jah! See oli tema mets, tema kodukoht! Tema mäed, sarvehüüded, tema mere mühin!

Klaasist laevad kündsid vahutavat vett. Tuul ulus nende taglases. Märkamatu muutus see häällukate helinaks metsas, õhus kukerpallitavate lindude vidistamiseks, laste huigeteks, lauluks tütarlapsest, kelle sõnasse kallim koidu ajal viskas pihutäie liiva. Dagni oli seda laulu kodumägedes kuulnud.

Järelikult oli see tema! See pikk hallipäine mees, kes aitas tal kuusekähvidega korvi koju viia. See oli Edward Grieg, võlur ja suur muusik! Ja tema heitis Griegile ette, et see ei oska kiiresti töötada.

Siis see oli see kingitus, mille Grieg talle kümme aastat hiljem oli lubanud teha.

Dagni nuttis varjamatuid tänupisaraid. Selleks ajaks oli kogu õhk maa ja taeva vahel täis muusikat. Voogav meloodia pani pilved linna kohal lainetama. Pilvede vahelt vilkusid tähed.

Muusika ei laulnud enam. Ta kutsus. Kutsus endale järgnema sellele maale, kus ükski häda ei suuda jahutada armastust, kus keegi ei võta teiselt tema õnne, kus päike särab nagu kuldkroon hea muinasjutuhaldja juustel.

Helide tulva sekka kostis äkki tuttav hää. «Sa oled õnn,» ütles see. «Sa oled koiduviir!»

Muusika vaikis. Algul viivitamisi, siis järjest hoogsamalt mürises aplaus.

Dagni tõusis ja läks kärmesti pargivärava poole. Kõik vaatasid talle järele. Võib-olla turgatas mõnele kuulajalest pähe, et see tütarlaps äkki ongi Dagni Pedersen, kellele Grieg oma surematu teose pühendas.

«Ta on surnud!» mõtles Dagni. «Miks?» Kui oleks võimalik teda näha! Kui ta siia tuleks! Millise tormiliselt peksva südamega Dagni talle vastu jookseks, tema kaelast kinni võtaks, pisaraist märja põse vastu tema põske suruks ja ütleks üheainsa sõna: «Aitäh!» — «Mille eest?» küsiks Grieg. «Ma ei tea...» vastaks Dagni. «Selle eest, et te mind ei unustanud. Teie helid eest. Selle eest, et te mulle avasite selle ilu, mis peab olema inimese elu sisuks.»

Dagni kõndis mööda tühje tänavaid. Ta ei märganud, et tema kannul, püüdes märkamatuks jääda, tuli Nils Magda saatel. Nils tuikus nagu joobnu ja pomises midagi nende tühises elus juhtunud imest.

Linn oli veel ööhämaruse hõlmas. Aga põhjala kolt kuldas juba nõrgalt aknaid.

Dagni läks kaldale. Peegelsile meri magas sügaval und.

Dagni pani käed kokku ja ohkas sügavasti talle endale veel selgusetust, aga kogu tema olemust haaranud maise ilma ilu tajumisest.

«Kuuled, elu,» ütles Dagni vaikselt, «ma armastan sind.»

Ja ta puhkes naerma, vaadates pärani silmi laevatulesid. Need õõtsusid tasakesi selges hallis vees.

Nils, kes eemal seisis, kuulis teda naervat ja läks koju. Nüüd oli ta Dagni pärast rahulik. Nüüd teadis ta, et Dagni elu ei jookse tühja.

1953

VENEMAA SÜDAMES

Hommik, mil see jutustus algab, oli pilves, aga soe. Laja luhta oli öösel kastnud vihm, see aga tähendas, et mitte üksnes igas õiekroonis ei sädelenud veetilk, vaid et ka rohi ja põõsad lõhnasid tugevasti ning värskendavalt.

Ma läksin mööda luhta ühe üsna salapärase järve äärde. Mõistliku inimese arust polnud selles järves midagi salapärast ega võinudki olla. Aga mõistatuslikuna tundus see järv igaühele, ja kui palju ma ka vaeva ei näinud, ei suutnud ma selle nähtuse põhjust välja selgitada.

Minu arvates seisnes salapärasus selles, et järvevesi oli täiesti selge, aga näis vedela tõkatina (nõrga roheka varjundiga). Lobisemishimuliste kolhoosiäätide jutu järgi pidid selles mustendavas vees elama nii suured kogred «nagu samovar». Kellelgi ei olnud õnnestunud puuda kas või ühtegi sellist kokre, aga vahel harva laigatas sügaval järves midagi pronksikarvalist, löi sabaga ja kadus.

Saladuslikkuse tunne tekib siis, kui ootad midagi tundmatut ja mitte päris igapäevast. Aga järve ümbritsev paks ja kõrge puhmastik ärgitas mõtlema, et seal on tingimata varjul midagi seninägematut ja pööraselt huvitavat: kas punaste tiibadega kiil või sinine valgete täppidega lepatriinu või mürgine hõbepuu, mille lihav mahlane tüvi on inimese käsivarre jämedune.

Ja kõike seda leidis seal tööpoolest, kaasa arvatud ka hiiglasuured mõõkjate lehtedega iirised. Need peegeldusid vees ja millegipärast seisis selle peegelduse ümber

alati kobaras hõbedased kalamaimud nagu nõõpnõelad magneti küljes.

Luhas ei liikunud kedagi. Heinaajani oli jäänud veel nädalat paar. Kaugel eemal silmasin ma väikest poisik, kellel oli peas talle ilmselt liiga suur pleekinud kahurväelasemüts. Ta hoidis kõrbi hobust valjaist ja hüüdis midagi. Hobune loopis pead ja vihtus poissi oma kõva sabaga eemale nagu parmu.

«Onu-u!» hõikas poiss. «Onu-u, ae-e! Tule siia!»

See oli tungiv hädahüüd. Pöörasin oma teelt kõrvale ja läksin poisi juurde.

«Onu,» ütles ta, mulle hallide paluvate silmadega julgelt otsa vaadates, «tõsta mind ruuna selga, ma ise ei ulata.»

«Kust sa oled?» küsisin ma.

«Apteekrilt,» vastas poiss.

Ma teadsin, et meie küla apteekril Dmitri Sergejevitšil pole lapsi, ja imestasin poisi ebahariliku ütlemise üle.

Ma tõstsin ta üles, aga otsemaid hakkas ruun pööraselt kõõritades timpima ja kaugemale nihkuma, püüdes minust hoiduda väljasirutatud käe kaugusel.

«No on kuriloom!» sõitles poiss. «Täitsa vaimuhaigel! Las ma võtan tal päitserihmast kinni, siis tõstategi ma selga. Muidu ta ei lase.»

Poiss püüdis ruuna päitserihmapidi kinni. Ruun taltus silmapilkselt ja näis isegi suikuma jäävat. Ma tõstain poisi talle selga, ruun aga konutas ühtemoodi edasi ja paistis, et ta kavatseb päev otsa niiviisi seista. Ta isegi norskas pisut. Siis hüppas poiss ruuna seljas kõrgele ja andis oma paljaste kandadega tubli matsu vastu looma tolmuseid punnis külgi. Ruun kõõksatas imestusest ja hakkas laisal õõtsuval sammul sörkima Kopráoja taga asuvate liivaküngaste poole.

Poiss hüples kogu aeg, liigutas ägedalt küünarnukke ja tagus ruunale kandadega vastu külgi. Siis mõistsin ma, et ilmselt on ainult sihukese kauniste raske tööga võimalik sellest ruunast midagi välja pigistada.

Sügavale järskude kallaste vahele peidetud järve kättis mudakarva vari ja selles varjus hõbetas kaste juba iseenesestki hõbedasi remmelgaid.

Oksal istus väike hall, punase kõhu ja kollase kurgu-

alusega lind ning laskis ilma nokka avamata kuulda rütmilist, meeldiva kõlaga plaginat. Ma muidugi imetlesin seda lindu ja tema lõbusat tegevust ning hakkasin siis rühkima vee äärde.

Asi oli selles, et pärast eksameid Moskva koolis sõitis meile külla linnatüdruk Maša, suur loodusesõber, ja ma tahtsin talle kingituseks korjata kõiksugustest ilusatest lilledest kimbu. Aga et inetuid lilli pole olemaski, otsustas mind kaunis raske ülesanne — mida valida. Lõpuks otsustasin võtta ühe õie või ühe oksa kõigilt taimedelt, mis järve läbitungimatu, kastemärja ja lõhnava müürina palistasid.

Ma vaatasin ringi. Kaldal olid angervaksa õrnad koljakaasvalged õiekobarad juba puhkenud. Neil oli mimoosi lõhn. Neid koju viia, eriti tuulise ilmaga, oli peaaegu võimatu. Ometi lõikasin ma angervaksa varre ja peitsin selle põõsa alla, et õied enneaegu ei pudeneks.

Pärast seda lõikasin laiu mõõgataolisi kalmuselehti. Neist tuli tugevat vürtsikat lõhna. Mulle meenus, et Ukraina perenaised laotavad suurteks pühadeks põrandale kalmuseid ja et nende lõhn püsib visalt majas peaaegu talveni.

Kõõluslehe esimesed viljad — rohelised pehmete okastega kaetud käbikesed — olid juba valmis. Ma võtsin temagi.

Vaevaga sain kuiva oksa abil kätte ja tirisin ettevaatlikult välja kilbuka valged, veepinnal ujuvad, punaka südamikuga õied. Kroonlehed ei olnud siidpaberist paksemad ja närtsisid kohe. Tuli kilbukas ära visata. Siis lõmbasin ma sellesama oksa abil kaldale õitseva vesikirburohu. Tema roosad õiepöörised seisid väikeste ümmarguste tuttidena vee kohal.

Valgeid vesiroose ei saanud ma kuidagi kätte. Riidest lahti võtta ja vette ronida ma ei tahtnud: järve põhjamauda ulatus üle põlve. Vesirooside asemel murdsin kaldalt taime nimega luigelill. Tema õied olid nagu tuules pahupidi pöördunud väikesed vihmavarjud.

Otse vee ääres vahtisid piparmünditihnikust välja suured süütult sinisilmaliste meelespeade pesakonnad. Aga kaugemal, põldmuraka rippuvate oksalingude taga, kasvab nõlvakul tihkete kollaste õisikutega reinvars. Kõrge punane ristik oli segi hiireherne ja madaraga

ning terve selle tiheda lilledžungli kohal kõrgus hiiglasuur karuohakas. Ta seisis kindlalt vööni rohus ja sarnanes raudrüüs rüütliga, kellel on raudogad küünarnukkidel ja põlvekaitsmeil.

Soojenenud õhk «viras» lillede kohal, virvendas ja peaaegu igast õiekarikast ulatus välja kimalase, mesilase või herilase vöödilise tagumik. Nagu valged ja sidrunkollased lehekesed lendlesid õhus liblikad.

Veel kaugemal aga kerkis kõrge viirpuude ja kibuvitse müür. Nende oksad olid nii kokku põimunud, et näis, nagu kasvaksid kibuvitsa leekpunased ja viirpuu valged mandlilõhnalised õied mingi ime läbi ühe ja sama pöõsa otsas.

Suured õied valgusele vastu pööratud, seisis uhkes pidurüüs kibuvits, üleni täis teravaid õienuppe. Tema õitseage langeb kokku kõige lühemate öödega — meie Põhja-Venemaa öödega, mil ööbikud kastes hommikuni laksutavad, rohekas ehakuma silmapiirilt ei kao ja südaöösi on nii valge, et selgesti paistavad pilvemäed taevas. Nende lumistel järsakutel võib siin-seal mägata päikese roosat vastuhelki. Ja hõbedane reisilennuk, mis suures kõrguses lendab, sätendab selle öö kohal nagu aeglaselt langev täht, sest seal, selles kõrguses, kust tema tee viib, paistab juba päike.

Kui ma, kibuvitstest kriimustatuna, nõgesekuplasid täis, koju jõudsin, kinnitas Maša parajasti värava külge paberilehte. Sellele oli trükitähtedega maalitud:

Teel on väga palju pori,
palju tolmu, on seal ka,
jalad hästi puhtaks hari,
siis võid majja astuda.

«Ahaa!» ütlesin mina. «Sa siis käisid apteegis ja nägid seal ukse seesugust kirja?»

«Oi, missugused lilled!» hüüatas Maša. «Kangesti kenad! Jah, ma käisin apteegis. Ja nägin seal hirmutoredat inimest. Tema nimi on Ivan Stepanovitš Krõškin.»

«Kes ta siis on?»

«Üks poisike. Lihtsalt haruldane poiss.»

Ma ainult muigasin. Olgu mis tahes, aga külapoisikesi

tundsin ma läbi ja lõhki. Paljude aastate kogemused sel alal võimaldasid mul julgesti kinnitada, et neil kärstitutel ja kärarikastel kaaskodanikel oli üks tõeliselt haruldane omadus. Füüsik määratleks seda sõnaga «läbitungivus». Need poisikesed olid «läbitungivad», õigemini «läbitungijad», ehk nagu öeldakse rahvakeeles, «neid jätkus kõikjale».

Millisesse metsatihnikusse, järvesoppi või sooserva ma ka pole sattunud, igal pool olen eest leidnud poisikesi, kes innukalt tegelevad äärmiselt mitmekesiste ja vahel imestamapanevate asjadega.

Ma muidugi ei räägi sellest, et olen neid septembrikuus, jääkülmal ja udusel koiduajal, näinud külmast lodisemas märjas lepavõsas üksildase järve kaldal, inimasulaist kakskümmend kilomeetrit eemal. Nad kukitasid pöösastes, omatehtud õnged käes, ja ainult iseloomulik hää, mida nimetatakse ninaluristamiseks, teetis nende kohalviibimist. Mõnikord olid nad nii hästi peidetud, et ma neid üldse ei märganud ja võpatasin, kui mu selja taga äkki sosistati kahedahäälne palve:

«Onu, anna üks uss!»

Kõigisse neisse metsikutesse maanurkadesse, kuhu «inimese jalga harva astub», nagu armastavad ütelda autorid, kes kirjutavad seiklusjutte maalt ja merelt, veab poisikesi ohjeldamatu kujutlusvõime ja uudishimu.

Ma arvan, et kui peaksin põhjanabale või, ütleme, magnetpoolusele sattuma, siis istuks kindlasti sealgi nina luristav poiss, kes jääaugu ääres turski õngitseb, magnetpoolusel aga urgitseks ta katkise noa abil maa seest välja magnetraua tükki.

Teisi eriti silmahakkavaid omadusi ei teadnud ma poisikestel olevat ja küsisin seepärast Mašalt:

«Mispoolest ta siis lihtsalt haruldane on, see sinu Ivan Stepanovitš Krõškin?»

«Ta on kaheksa-aastane,» vastas Maša, «aga otsib ja korjab apteekri jaoks kõikisuguseid ravimtaimi. Näiteks palderjani.»

Edasisest jutust selgus, et Ivan Stepanovitš Krõškin on imekspandavalt sarnane selle poisiga, kelle ma vana riuna selga tõstsin. Ja kõik kahtlused hajusid, kui sain teada, et mainitud Krõškin ilmus apteegi juurde koos

kõrvi ruunaga ja et see ruun jäi kohe magama, kui ta aia külge seoti. Ivan Stepanovitš Krõškin aga tuli apteeki ja andis apteekrile kotitäie Koprvoja tagant korjatud palderjani.

Selgusetuks jäi ainult üks asi: kuidas Ivan Stepanovitš Krõškin oskas ruuna seljast maha tulemata palderjani korjata. Ent kui sain teada, et Ivan Stepanovitš hobust päitserihmapidi järel vedas, siis taipasin, et ratsa sõitis ta ainult palderjani kasvukohani, sealt aga tuli jalgsi tagasi.

Siinkohal on paras aeg viia jutt sellele, millest ma õigupoolest tahtsingi rääkida, nimelt apteeker Dmitri Sergejevitšile, ja vahest isegi mitte niipalju temale kui mind juba ammu kütkestanud teemale: inimese suhtumine oma töösse.

Dmitri Sergejevitš oli endaunustuseni andunud rohu-teadusele. Temaga juttu ajades veendusin ma, et laialt levinud kujutus, nagu võiks leiduda ebahuvitavaid elukutseid, on eksitus, mis tuleneb meie vohiklusest. Sellest ajast peale hakkas mulle maa-apteegis meeldima kõik, alustades äsja pestud põrandate värskest hõngust ja kadakalõhnast ning lõpetades kihiseva boržommi higiseks tõmbunud pudelitega ja valgete portselantopikute riiulitel, millel oli must pealkiri «Venena» — mürk!

Dmitri Sergejevitši sõnade järgi sisaldab peaaegu iga taim kas tervistavaid või surmatoovaid mahlu. Üle aia seisab selles, et need taimemahlad eraldada, nende omadusi tundma õppida ja neid inimese heaks kasutada.

Palju oli muidugi juba vanasti teada, näiteks maikellukese või sõrmkübaralehtede mõju südamele või mõni muu selline nähtus, aga tuhanded taimed olid veel uurimata ja see töö tundus Dmitri Sergejevitšile kõige huvitavamana maailmas.

Sel suvel oli Dmitri Sergejevitš ametis vitamiinide hankimisega noortest männiokkastest. Ta sundis meid kõiki jooma kibedat rohelist okkaleent, ja kuigi me nina krimpsutasime ning kirusime, pidime ometi nõustuma, et mõju on suurepärase.

Ükskord tõi Dmitri Sergejevitš mulle lugeda pakau raamatu — farmakopöa. Mul ei ole selle täpne pealkiri mees. See raamat oli niisama huvitav kui kõige ladu-

samalt ja meisterlikumalt kirjutatud romaan. Temas käsitleti igasuguste taimede — mitte üksnes rohttaimede ja puude, vaid ka sammalde, samblikkude ja seente — mõnikord täiesti üllatavaid ja ootamatuid omadusi. Peale selle oli seal üksikasjalikult seletatud, kuidas neist taimedest arstimeid valmistada.

Iga nädal avaldas Dmitri Sergejevitš rajooniajalehes «Töö Lipp» lühikirjutisi ravimtaimede — mõne ülimalt silmapaistmatu teehe või tubakaseene — üle. Need kirjutised, mida Dmitri Sergejevitš millegipärast följetonideks nimetas, avaldati üldpealkirja all «Sõprade keel».

Mõnes majas nägin ma knopkadega seinale kinnitatud ajaleheväljalõikeid Dmitri Sergejevitši kirjutistega ja sain selle järgi teada, millist haigust seal põetakse.

Apteek oli alati poisikesi täis. Nemad olidki Dmitri Sergejevitši peamised taimedega varustajad. Poisikesed tegutsesid ennastsalgavalt ja ronisid ka sellisesse pärapõrgusse, nagu näiteks Osjasohu või isegi kaugel asuva, imeliku nimega Kroonujõe taha, kuhu harva sattus keegi, see aga, kes sinna sattus, teadis kõnelda väikeste mudaste järvedega kõnnumaast, kus kasvavad suured õlikad.

Taimede muretsemise eest ei nõudnud poisikesed muud tasu peale kummiluttide. Näost punased, punnitad nad neid lutte täis puhuda, sidusid paelajupiga kinni ja said midagi õhupallitaolist, niinimetatud lendavad põied. Muidugi ei lennanud need põied, aga poisikesed kandsid neid alati kaasas, viristasid neid vahel nõõri otsas ümber sõrme, tekitades ähvardavat vuhinat, vahel lihtsalt löid nendega üksteisele pähe, nautides valmistavaid plakse, mis seda tegevust saatsid.

Oleks ebaõiglane arvata, et poisikesed enamiku päevast lihtsalt logelesid ja mängisid. Mängisid nad ainult suvel, koolivaheajal, ja sedagi mitte iga päev. Enamasti aitasid nad täiskasvanuid: karjatasid vasikaid, tõid hagu, lõikasid pajuviitsu, muldasid kartuleid, parandasid aedu ja vaatasid täiskasvanute äraolekul mudilaste järele. Kõige halvem oli muidugi see, et mudilased vaevalt käia oskasid ja et neid tuli alati kukil kaasa tassida.

Kõige rohkem armastasid poisikesed kaht inimest — Dmitri Sergejevitši ja vanameest hüüdnimega Utiil.

Utiil ilmus külla harva — kord kuus, mõnikord harvemini. Laisalt kõmpis ta, tolmune presentmantel seljas, oma lapilise setuka kõrval, kes hoolsasti vankrit sikutas, laskis piitsanööril mööda maad järele lohiseda ja hõikus haleda häälega:

«Võtan vastu kaltse, vanu kalosse, sarvi ja sõrgu!»

Vankri eesotsas seisis Utiilil harilikust vineerist kokkulöödud võlukast. Kasti avatud kaane siseküljel rippusid naelte otsas kirjud mängukannid: viled, kuulikesed kummipaelte küljes, tselluloidist nukud, äratõmbepildid ja eredavärvilise puuvillase tikkimislõnga vihid.

Niipea kui Utiil külla sisse sõitis, jooksid poisikesed ja plikatirtsud kõigist majadest tema juurde nagu kanapojad perenaise kutset kuuldes. Suure kiiruga komistades lohistasid nad oma väiksemaid vendi ja õdesid kaasa ning surusid vaba käega vastu rinda vanu kotte, lääpis viiske, murdunud lemmasarvi ja igasuguseid kaltse.

Utiil vahetas räbalad ja sarved uute, veel värvist kleepuvate mänguasjade vastu ja pidas oma väikeste kaubahankijatega iga asja puhul pikki läbirääkimisi, vahel aga läks nendega isegi tülli.

Täiskasvanud ei toonud Utiilile kunagi midagi. See oli laste eesõigus.

Ilmselt arendab lastega suhtlemine inimeses paljusid häid omadusi. Utiil oli pealtnäha karmi koorega, isegi peletu, nagu öeldakse: juuksed salkus, näol hall habemetüügas, kestendav nina päikesest ja tuulest punane. Kähisemisest hoolimata oli ta hääl vali ja kare. Eni vaatamata neile kurjakuulutavatele tundemärkidele ei öelnud Utiil lastele kunagi ära. Ainult ühel korral ei võtnud ta punase pleekinud sarafaniga tütarlapselt vastu isa saabaste täiesti pehkinud sääri.

Tüdruk vajus kuidagi üleni kõssi, tõmbas pea õlgade vahele ja hakkas aeglaselt koju minema, nagu oleks teda löödud. Utiili ümbritsevad lapsed jäid äkki valt, krimpsutasid nägu, mõned hakkasid isegi nina nohistama.

Utiil keeras endale mahorkast jämeda plotski ja näis, et ta ei märganud ei nutvat tütarlast ega tema jõhkrast teost vapustatud lapsi.

Aeglaselt vajutas ta plotskipaberi kinni, pani suitsu põlema ja sülitas. Lapsed vaikisid.

«Mis teil hakkas?» küsis Utiil vihaselt. «Ei saa aru või? Mina täidan riiklikku ülesannet. Teie ärge mulle rämpsu tassige. Olgu ainult edasiseks töötlemiseks kõlblikud esemed. On selge?»

Lapsed vaikisid. Utiil tõmbas ühe mahvi ja käskis laste poole vaatamata:

«Jooske talle järele! Eluga! Põrnitsevad mind nagu mõrtsukat!»

Terve lastekari sööstis heidutatud varblaseparve kombel punase sarafaniga tüdruku kodu poole.

Ohetav ja kohmetu tüdruk, silmis veel kuivamata pisarad, toodi kohale ja Utiil vaatas ta saapasääred tähtsalt ning range näoga üle, viskas nad vankrisse ja andis tüdrukule vastutasuks kõige toredama, kõige kirjuma nuku, millel olid tulipunased pruntis põsed, pärani seisvad vesisinised silmad ja paksud harali sõrmed.

Tüdruk võttis aralt nuku, surus ahtakese rinna vastu ja puhkes naerma. Utiil sakutas ohje, setukas lingutas kõrvu, tõmbas — ja kruusas krigisev vanker hakkas edasi veerema.

Utiil, ikka endist viisi vali ja pealtnäha jõhker, käis vaikides vankri kõrval, ilma et oleks tagasi vaadanud. Alles siis, kui paarkümmend maja oli selja taga, kõhis ta hääle puhtaks ja tõi kuuldavale hõike:

«Võtan vastu kaltse, sarvi, sõrgu, katkisi kalosse!»

Talle järele vaadates mõtlesin, et maailmas ju otsekui polekski ebameeldivamat tegevust kui kaltsukorjajal, aga ometi oskas see mees oma ametiga kolhoosi lasteperele rõõmu teha.

On huvitav, et Utiil töötas isegi teatava inspiratsiooniga, nagu ma ütleksin, leidlikult, ja hoolitses oma larmakate varustajate eest. Ta nõudis oma juhtkonnalt igaks ringsõiduks külades välja uued mänguasjad. Mänguasjade sortiment (majandusmeeste tahtel, kes nähtavasti ei tunne ega armasta oma emakeelt, on raskepärane võõrsõna «sortiment» täiesti välja tõrjunud lihtsa oma sõna «valik») oli Utiilil mitmekesine ja ahvatlev.

Suurimaks sündmuseks külas oli see, kui Utiil Dmitri Bergejevitsi tellimust täites tõi linnast pronksitud õnge-

konkse, millega ta paberitükile kirjutatud erinimestiku järgi tasus neile poistele, kes apteegi jaoks ravimtaimi olid korjanud. Ivan Stepanovitš Krõškin sai vastavalt teenetele tervelt kümme õngekonksu.

Õngekonksude jaotamine toimus hardas vaikuses. Poisid võtsid oma päevi näinud sonimütsid nagu käskluse järgi peast ja hakkasid süvenenult nohisedes õngekonkse hoolega kinnitama mütsivoodri külge — kõigi poisikeseaarete kindlaimasse hoiukohta.

Oleme kõik harjunud sellega, et meil Venemaal võib näiliselt kõige silmapaistmatum ja tagasihoidlikum inimene täpsemal vaatlemisel osutuda väga erakordseks ja tähelepanuväärseks. Eriti hästi mõistis seda kirjanik Leskov. Mõistis muidugi sellepärast, et ta Venemaal põhjalikult tundis ja armastas, oli ta risti ja põlki läbi sõitnud ning oli sadade lihtsate inimeste lähedane sõber.

Dmitri Sergejevitši tagasihoidliku väliskesta all, mille kohta naljaviluks võiks öelda, et see paistis silma ainult selle poolest, et temas polnud midagi silmapaistvat, peitus oma töös aina uut otsiv hing, enese ja teiste vastu nõudliku humanisti hing.

Utiili jõhkra koore all tuksus avar ja hea süda ja peale selle oli tal mõttelendu, mida ta oma näiliselt armetus töös rakendada oskas.

Ma mõtlesin sellest ja meenutasin üht naljakat lugu, mis meie kandis juhtus minu sõbra ja minuga.

Sõitsime ükskord Vanale kanalile kalastama. Nii nimetatakse siinkandis üht kitsukest, kiiresti voolava pruuni veega metsajõge. See jõgi asub inimelamulst kaugel metsapõues ja sinna jõuda pole niisama lihtne. Algul tuleb sõita nelikümmend kilomeetrit kitsarööpmelise raudteega, siis mõnikümmend kilomeetrit jala käia.

Vana kanali sügavates hauakohtades elasid suured säinad ja nende pärast me sinna läksimegi.

Tagasi tulime järgmisel päeval. Vaiksest hämarast metsast jõudsime välja kitsarööpmelisele raudteele. Tundus tugevat tärpentini, saepuru ja nelgi lõhna. Oli juba august, kaskedel paistis siin-seal esimesi kollaseid lehti. Kord üks, kord teine leht läigatas loojuva päikese kiirtes kuldselt.

Saabus väike tühjadest kaubavagunitest koosnev rong. Me ronisime sellesse vagunisse, kus oli rohkem rahvast. Naised vedasid pohla- ja seenemärsse. Kaks nāruses riides ja habetunud jahimeest istusid vaguni avatud uksele, jalad rippu, ning tegid suitsu.

Algul rääkisid naised omi asju, aga varsti vallutas vaguni hämara metsa salapärase veetluse, naised ohkasid ja jäid vait.

Rong jõudis heinamaade vahele ja vaikne öhtutaevas oli terves ulatuses näha. Päike vajus rohtu, uttu ja kastesse ning rongimürin ei suutnud summutada lindude sirinat ja trillerdamist põõsastikus kahel pool teetammi.

Siis hakkas kõige noorem naistest loojuvat päikest vaadates laulma ja tema silmad näisid kuldsed. Ta laulis lihtsat Rjazani laulu ja mõned naised hakkasid kaasa laulma.

Kui naised vait jäid, ütles kaltsakas, sineliriidest jalanaartaudega jahimees summutatud häälel oma kaaslastele:

«Laulame meie kah, Vanja? Mis sa arvad?»

«Mis siis ikka, laulame,» nõustus kaaslane.

Kaltsupuntrad hakkasid laulma. Ühel oli sügav ja pehme bassihää. See voolas vabalt ja võimsalt ning me kõik istusime sellest ebatavalisest häälest lummatult.

Nagu alati, tekitas laul kujutluspilte, igaühel iseärasusi. Minu silma ette tõi laulja hääle öhtu maal, kaugel lõksetule suitsu, öhtueha põldude kohal.

Naised kuulasid lauljaid, vangutasid imestusest päid, siis hakkas kõige noorem naistest tasakesi nutma, aga keegi ei vaadanud tema poole, sest need ei olnud valu- ja murepisarad, vaid tulid ülevoolavast vaimustusest.

Lauljad jäid vait. Naised kukkusid neid haruldase rõõmutunni eest tänama ja neile õnne ning pikka iga soovima.

Siis küsisime me lauljalt, kes ta on. Ta nimetas end kolhoosi arveametnikuks Okaa tagant. Me meelitasime teda Moskvasse sõitma, et mõni kuulus Moskva laulja või konservatooriumi professor teda kuulaks. Me ütlesime, et on kuritegu istuda sellise häälega siin kolgas ja oma talent maha matta. Ent jahimees ainult naeratas häbelikult ja punnis visalt vastu.

«Mis te nüüd!» ütles ta. «Mis ooperist võib minu asjaarmastajahääle puhul juttu olla! Pealegi pole ma enam nii noor, et võiksin riskida ja oma elu segi lüüa. Mul on maal aed ja naine, lapsed käivad koolis. Nüüd leidsite küll — Moskvasse sõita! Ma olin kolme aasta eest Moskvast, sealset rahvamurrust käis mul pea hommikust õhtuni ringi ja valutas nii kõvasti, et ma muud ei tahtnudki kui koju tagasi jõuda.»

Väike vedur vilistas heleda häälega. Me lähenesime oma jaamale.

«Teate mis,» ütles mu sõber jahimehele otsustavalt, «meil tuleb siin maha minna. Ma annan teile oma Moskva aadressi ja telefoni. Sõitke tingimata Moskvasse. Ja võimalikult varsti. Ma viin teid vajalike inimestega kokku.»

Ta rebis märkmikust lehe välja ja kritseldas sellele kiiruga oma aadressi. Rong sõitis juba jaama sisse, jäi seisma ja puhkis raskesti, valmis jälle liikuma hakkama.

Jahimees luges nõrgal ehavalgel mu sõbra sedeli läbi ja küsis:

«Te olete kirjanik?»

«Jah.»

«Aga muidugi, tean küll. Olen lugenud. Väga rõõmustav tutvuda. Aga lubage ka minul omakorda end esitleda — olen Suure Teatri solist Pirogov. Taeva pärast, ärge selle väikese komöödia pärast minu peale pahaseks saage. Ma võin selle põhjal ainult ühte öelda: õnnelik on maa, kus inimesed üksteisesse nii soojalt suhtuvad.»

Ta puhkes naerma.

«Ma räägin muidugi sellest, kui innukalt te tahtsite kolhoosi arveametnikul aidata ooperilauljaks saada. Ja olen kindel, et kui ma tõepoolest oleksin olnud arveametnik, ei oleks te mu häälel kaotsi minna lasknud. Aitäh selle eest!»

Ta raputas tugevasti meie käsi. Rong hakkas liikuma ja me jäime üsna segastena puust perroonile. Alles nüüd meenus meile Dmitri Sergejevitši jutt, et laulja Pirogov igal suvel veedab puhkust oma kodukohas, suures Okaa-taguses külas meie lähedal.

Kuid on aeg jutustus lõpetada. Ma taban end sellelt,

et olen nakatunud kohalike taatide lobisemishimust ja vatran otsekui ülevedaja Vassili. Temale tuletab üks lugu tingimata teise meelde, see aga kolmanda, kolmas neljanda ja seetõttu ei lõpe tema jutt ilmaski otse.

Minu ülesanne oli äärmiselt tagasihoidlik: jutustada kas või tühistestki asjadest, mis annavad tunnistust vene inimese andekusest ja südamlikkusest. Tähtsatest asjadest aga räägime mõni teine kord.

1951

METSAKORDON

«273»

See lugu on pandud kirja talumaja ärklitoas. Aknad on lahti, küünlavalgus meelitab sisse halle ööliblikaid. On nii vaikne, et alt, tühjadest tubadest kuuldub kellatikusumist. Kaugel Okaal vilistab aurik. Küla magab, aknad on pimedad. Õuest tuleb värskete sindlilaastude lõhna.

Seinal ripub gravüür, Garibaldi portree tema enda pleekinud allkirjaga. Kuidas sattus see siia? Esemete biograafiad on mõnikord niisama ootamatud kui inimeste omad. Katsun taastada selle portree teekonda Pariisist, kus ta graveeriti, siia, Kesk-Venemaa küllasse.

Pildil pole graveerija allkirja, kuid gravüüri tagaküljele on kleebitud prantsuse ajaleht. Ma oletan: selle maamaja endine omanik, ammu surnud kunstnik, elas kaua Pariisis, käis Bougivalis Turgenevil külas, tundis Viardot'd ja kohtus nähtavasti Garibaldiga.

Garibaldi! Itaalia taevas, sõjakäik Rooma, õlipuukoorist lõhnav õhk, unelmate, poeemide ja viletsuse maal.

Garibaldi elab siin kitsas kambris koos Fjodor Tolstoi pronksbareljeefiga «Lahing Fère-Champenoise'is». Oh, tul aiast ärklitoa aknale vaadates tundub tuba Garibaldi portreega nagu vaevuvalgustatud kajut, mis eksleb ulgumere pilkaspimedas öös.

Mina, selle suure tühjaks jäänud maja viimane elanik, sõidan lähemal päevil Moskvasse, aga esemed — bareljeef, Garibaldi portree ja vana lamp, millele on maalitud vesiveski, ja laud ja põdrakanepi kimbuke — jäävad vaikselt siia talvitama. Ja imelik on aasta pärast näha neid asju jälle samas kohas, mõelda, et aasta on

lisanud halli juustesse ning toonud kogemusi, siin on aga kõik muutumatu, ainult gravüür on ehk pisut rohkem koltunud.

Katsun kujutleda seda tuba ajal, kui mind siin enam pole. Aeglaselt venivad päevad, pikalt piserdab vihma. Tuul ajab katusele surnud, kägardunud lehti. Siis vanastab pakane rõsked liivikud, lumi tuleb maha, majadel losutab sinihall taevas, losutab kuni kevadeni.

Põdrakanepi õied külmuvad, muutuvad pruuniks tuhaka ja pudenevad põrmuks, niipea kui uks kevadel avatakse. Kõdunenud imemaailm! Aru saab sellest õieti alles siis, kui vaadata neid õisi läbi suurendusklaasi — kõik neis õites on otstarbekas ja viimistletud. Kuivanud kimbuke, mis visatakse prügihunnikusse, on niisama komplitseeritud kui kogu maakera oma taimede ja vetega, oma läbipaistva õhusfääriga.

Esemed suurendavad ajataju. Tihti elavad nad meist kauemini. Mõnikord on tahtmine elada niisama kaua kui see Garibaldi portree.

Meie elu ainulaadsuse ja imetusvääruse tunnetamine üksi juba leevendab pettumusi ning kaotusi, ebatäieliku õnne välgatusi. Kirjanike, luuletajate ja kunstnike ülesanne ehk ongi just ülistada elu kui kõige kaunimat ja täiuslikumat, mis on olemas päikese all.

On vana tõde, et elu ilu ei seisa üksnes tuleva ootuses ja käesolevas, vaid osalt ka mälestustes. Mälestused on tihti sarnased väljamõeldisele, luuleloomingule. Kes meist ei lisaks mälestustele andudes olnule olematuid tooni? Kes ei jätaks mälestuste puhul läbielatust meelde üksnes põhilise?

Mälestused pole ainult koltunud kirjad, pole vanadus, kuivanud õied ja reliikviad, vaid elav, tuikav, poeesia-küllane maailm.

Kogu see jutt on üksnes pikale veninud sissejuhatus, et saada meenutama ja silme ette manama seda, mis saab viiekümne kilomeetri kaugusel toast, kus Garibaldi saatuseks on vaadata maailma pilutatud silmil. Mälestusjutt tuleb Pra jões, mis saab alguse Suurtest järvedest.

Kord sügisõhtul sammusime, paunad seljas, maamajast kitsarööpmelise jaama poole. Liiv oli vastu ööd jahtunud. Metsaservale kerkis tuttav sinine täht.

Nagu ikka. puhkes vaidlus: mis täht see on, Jupiter või mõni muu? Tähe virvendav valgus kandus üle tume date männilatvade, kanarbikku kasvanud liivaküngaste, sindlikatuste ja kuldnokapuuride, üle kogu metsanurga. Vilkudes jätkas ta oma aeglast rändu tähekujude keskel ja otsekui rõhutas öö selgust ning kargust.

Kitsarööpmelise vagunis oli pime ning kitsas. Kes ööks tõusnud kuu ainult vilksatas mändide taga ja heitis vaskset kuma reisijate nägudele.

Mu kõrval istus kaheteistkümnepäevane tütarlaps roosa targeldatud kleidi, roosade patsipaeltega ja roosa rätikuga juustel, mis näisid samuti roosadena. Isegi ta silmad läikisid kuupaistel piduliku roosa helgiga. Tütarlaps sõitis tagasi kodukülla oblastilinnast, kus käis vaatamas oma venda, tööstuskooli direktorit. Peenikese roosa häälega jutustas ta kõikidest linnas nähtud filmidest, eriti ühest — nimi oli tal meelest läinud —, kus «hobused pandi tõlla ette ja nad vedasid toredasti ehitatud tädisid külaskäigule».

«Kas sa filmi helilooja Glinkast nägid?» kostis pimedusest järsku kähisev mehehää.

«Vist nägin. Kuid nad on mul peas kõik segamini, ei mäleta enam.»

«Aga kelle muusika on selles filmis?» küsis sama hääl rangelt. «Sa ei tea? Glinka enda oma. Veel on näiteks suurepärase muusikaga ooper «Hovanštšina». Selle on loonud helilooja Mussorgski. Noorsugu peaks seda teadma.»

«Kus sa seda!» vastas vanaldane naine, kes kogu aeg kobas sibulakotti jalge all. «Kesse kõike jõuab teada. Ei seda jaks.»

«Tühi jutt!»

«Teie siin räägite helilooja Mussorgskist,» lausus kavalalt vanake, kes kogu aeg oli tukkunud ja järsku virgus. «Meil Korostovis juhtus temaga üks lugu.»

«Kellega? Temaga?»

«Jah, just helilooja Mussorgskiga. Tunamullu oli meil ilmatu suurvesi. Okaa ujutas luhad seitsme kilomeetri laiuselt üle. Ööd muidugi pilkased. Niisugune pimedus, et silmaga läbi ei puuri! Tüürman oli vist väheke vintne. Kaldus faarvaatrist kõrvale ja ajas luhal künka otsa. Ja kõvasti! Kolm nädalat sikutati ja sikutati, lahti ei saadud. Laev jäigi luhale kuiva kätte. Aasta otsa

seis, kuni uue tõusuveeni. Alles suurvesi kergitas ta lahti.»

«Mis jampsi sa, vanataat, siin ajad,» sõnas heliloojate teadja, «jaurad vist unisest peast?»

«Ta räägib õigust!» hõikas pimedusest noor hää. «Niisugune lugu juhtus aurikuga «Helilooja Mussorgski». Ma ise nägin. Aurik seisab luhal, ümberringi sügavad igasugu lilled. Naljalugu!»

«Kellele nali!» pomises vanamees. «Roolimees sai aga selle loo eest kohtuliku karistuse.»

«Kulus talle ära!» tähendas sibulakotiga naine. «Mis ta hukutas laeva. Kui need mehed kaanima pistavad, on neil kõik trillallaa. Aurik on ometi riigi masin. Tema, va purjus lorum, keerab aga ratast ühe sõrmega. Silma otsas ei kannata ma neid viinavasikaid!»

«Nüüdsel ajal on joodikud haruldased,» sõnas nähtamatu mees uksele lepitavalt, pläru surnuks tallates. «Meil kolhoosis ei leia nüüd joodikut tikutulega. Rahvas on karskeks läinud. Ja tööd teeb agaramalt.»

«Teiste kohta ei tea öelda, aga oma tööpäevad pean korras,» pistis vanem naine kähku ja kompas jälle oma sibulakotti, kust kostis kuiva sibulakoore krabinat.

«Minu sibul? Aiamaalt?»

«Minu jah. Isiklik.»

«Viid vist laadale? Klepikisse?»

«Laadale jah.»

«Seda ma vaatan, et vagun mustlasi täis,» tähendas heliloojate teadja. «Voorivad Klepiki aastalaadale.»

«Oi, sa noormees nägusake!» lõõritas akna all seisev mustlanna rinnahäälega ja tõmbas suitsule tuld. «Kogu meie voor on kõigest kuus inimest. Ja sul juba kit-»

Tikutuli valgustas mustlanna sinakaid juukseid.

«Elame hulkurielu,» ohkas mustlanna. «See on nagu ühenägu — teist korda ei näe teda iial enam.»

«Imelik rahvas!» ütles heliloojate spetsiifiline ja kummardus minu poole. «Sõitsin kord Sassovosse. Kogu vagun oli puupüsti täis ja kõik ilmatu raskete kottidega. Minu kõrval aga istus noor mustlanna, väike tüdruk süles. Mustlasiludus! Pakke polnud tal mingisuguseid, üksnes kimpsuke. Miski natuke rätiku sisse seotud. Tüdruk ärkas, hakkas virisema. Siis see mustlanna sõlmis

kimpsu lahti. Vaatan, seal sees on leivatükk ja kolm suurt jorjenit. Mustlanna andis lapsele jorjeniõie nagu mingi mänguasja. Tüdruk jäi vait ja hakkas õiega mängima.»

«Neil on armastust säärase asjade vastu,» tähendas vanamees.

Mustlased läksid välja vagunikotta, kõnelesid millestki ja äkki hakkas madal naisehää laulma nii valjusti, et summutas puhvrite ragina ja vastu vaguniselu peksvate okste sahina. Mustlanna laulis üht ammu unustatud laulu:

«Nagu lumiste väljade sinine õis
on su ilu mu silmade ees...»

Vagunis jäi vaikseks. Mööda kandus kuuvalgusse uppunud mets. Metsateede sügavuses valendas udu.

See, kuidas kõik vaikides mustlanna laulu kuulasid, näitas, et ilu ja igatsus ilu järele polnud ses vagunis kellelegi võõras, teda tajus igaüks: saeveskitööline, kolhoositallimees, roosa kleidiga tütarlaps, vanamees, kes oli elus juba nii palju näinud, et ta silmades leidis veel ainult leebust kõige vastu.

«Ja-ah,» lausus tallimees, kui mustlanna laulu lõpetas, «oli mul naine, Tanja, peenike nagu pillikeel...»

Tallimees takerdus ja vaikis. Ei saadudki teada, mis juhtus ta naisega. Ja tallimeest Tanja kohta küsitleda ei söandanud keegi, isegi mitte uudishimulik vana naine sibulakotiga. Too üksnes ohkas, laskis pea norgu ja kuivatas musta pearätiku nurgaga vaikselt silmi.

Hilisööl väljusime Letniki pooljaamas. Tee viis läbi tasa kahiseva kasesalu. Soodelt õhkus külma.

Hulk aega läksime ühtlasel sammul nagu sõdurid rännakul. Kahe tunni pärast tungis idataevasse nõrk puhas sinendus. Seal kaugel metsade taga kerkis koit. Ja koiduhahetuses kiirgas täht veel heledamalt kui öösel.

Paikkond muutus iga kilomeetriga üksildasemaks. Pikkamisi jõudsimme määratu suurde laanekõrbe.

Kui juba täiesti valgeks läks, istusime teeveerde puhkama. Pea kohal väristas noor haab oma õrnu, sidrunkollaseid lehti. Tasa langes neid puust, jäi rippu härmaniididesse, kuslapuupuhmastesse.

«Täiesti Nesterovi Venemaa,» ütles keegi meist pooli laati.

Oleme harjunud ütlema: «Levitani maastikud», «Nesterovi Venemaa». Need kunstnikud on aidanud meil näha oma maas hoopis erilist sügavat lüürikat. Pole mis-ki halba selles, et nende ojakeste ning lepikute, kahvatu taeva ning metsaste mäeveerude nägemisse seguneb ühe piltsake kurbust — kurbust ehk selle üle, et iga kahtumise nende maastikkudega tähendab ühtlasi ka peist lahkumist. On kurb, et ei saa seda põgusat sügis-loomikut muuta kuiva kuldse lehesaju lõputuks sahi- naks, jahedate järvede lõputuks helklemiseks, suitsker- gete pilvede lõputuks ringmänguks.

Järsult liivakünkalt avanes vaade tundmatu jõe lahale. Selle taga kerkisid taeva poole okasmetsad, põhjalaante kremlid. Metsaservas paistis küla, ja nagu nägemus uduvines, väga kõrge, aegadest mustunud puu- tirik.

Udu ujutas luhta sinendava veena. Üksnes heinakuh- jade tipud mustasid nagu väikesed saarekesed.

Viiutasime minekuga. Kellelgi polnud tahtmist pai- gaast liikuda. Küla jõe taga alles magas. Katuste kohal ei tõusnud ühtki suitsuvinet. Ei kostnud lehmaammu- mist ega kukelaulu. Tundus, nagu lamaks meie ees nõiu- tud maa oma sügavas vaikuses. Seesugused võisid ehk olla palkidest tared meie esivanemate muinasjuttudes, lared, kus aastate viisi istusid kedervarre taga ilusad kurvad piigad ja ootasid oma armastatuid.

Pikkamisi kerkis puhas õlgkollane päike. Külaservas hakkas kimedalt huikama karjapasun. Nõiutud paik arkas.

Heitsime paunad selga ja sammusime üle kastese lagendiku küla poole. Tundus sookailu magusat hõngu. Ja ikka lähemal kostis karjapasuna luikamine.

Karjust kohtasime külatanumas. Ta tuli lehmakar- jaga. Igal lehmäl kõlksus kaelas väsest krapp.

«Vaat, see on õige tegu!» hõikas karjane, võttis mütsi peast ja kummardas. «Aitäh, sõbrad, et püssi ligi võt- site. Hundid ei anna asu. Pea iga päev murravad mul- lika. Jahimehed satuvad meie kanti harva.»

«Miks siis?»

«Rabakolgas, pärapõrgu. Täbar on siia pääseda. Oleme

kõikse viimased. Siit edasi pole saja kilomeetri peal külasid. Ainult mets.»

«Mis küla see on?»

«Tal on mitu nime. Uut moodi on ta Grišino, vana moodi Tehase Possaad. Siin oli tsaar Peetri ajal raua tehas.»

Grišino oli tavaline küla. Nõnda oleks tema kohta öeldud vist igas kirjelduses. Ent ses tavalisuses peitus vaikset ning kodust võlu: nikerdatud aknaliistud, kõrged trepikojad, lodjapuumarjad pistandtarade kohal, vana palgivirnad iga värava ees, riiakad tulipunased kuke- naiste hallid silmad — karmid, arglikud või leebed — kaelkookude otsas täisämbreid kandvate perenaise ettevaatlik kõnnak, käharad pelargooniumid konservi- purkides, kanepina heledaks pleekinud lastejuuksed.

Küla otsas tanumas, mille kõva valget liiva kattis puhas muru, seisis üksik, üleni lilledesse kasvanud tare. Trepil istus ruuge kass niivõrd süngete rohelistel silmadega, et raske oli talle otsa vaadata. Samas juurviljaaia taga voolas kange tee värvi jõgi. See oli Pra.

Vaatasin taret ja mu süda tõmbus kokku — nagu ikka, kui näed seda, millest oled palju aastaid mõelnud. Olin mõelnud, et hea oleks elada niisuguses puhtas tares laanekurus, asuda sinna pikaks ajaks ja vaikselt töötada. Mulle näis, et ainult nõnda saab kirjutada tõelise asju — kiirustamata, läbimõeldult, täie jõuga.

Astusime trepist üles ja koputasime aknale. Meile avas elatanud naine, valge rätik peas.

«Astuge, palun, tuppa,» ütles ta sõbralikult, ilma et oleks küsinud, kes me oleme ja mis meil vaja. «Nägin teid aknast. Vaatasin, et jahimehed tulevad, Moskvas nähtavasti, lõbusad, haritud inimesed. Me Aljošaga rõõmustame alati võõraste üle. Võõrad on meil haruldased.»

Elutuba oli puhas ning kuiv. Lilli oli nii aknalaudadel kui ka põrandal ja nad õitsesid toredasti, neil oli vist mõnus ses soojas valges tares.

«Aljoša tuleb kohe,» ütles naine. «Ta peseb ennast. Kaks mul neid lapsi on. Aljoša ja Katja. Aljoša on külanõukogu esimees, Katja töötab Klepiki lähedal vativabrikus. Küllap tulite sealt mööda. Tee on seal kaetud

vana vatiga. Sohvrid panevad sonnikohtades vatti istaate alla, et masin kergemini läbi läheks.»

Meenus, et öösel käisime tõepoolest mööda veidralt vetruvat teed.

«See oli vatt!» naeris naine. «Kust teie võisite sellele tulla... Näe, see ongi minu Aljoša!»

Tuppa astus noormees, seljas ordenilindikestega siniväepluus, jalas kaitsevärvi püksid ja pruunid kingad. Mingit tabamatut elegantsi oli ta liigutustes ja kõgu olekus. Tervituseks kummardas ta oma heledat, vaskse helgiga pead, ajas end sirgu, ja me nägime ta sügavsini- seid ning kohmetunud silmi.

See näos oli midagi tuttavat. Nagu oleksin teda ammu varem näinud, tunneksin teda ammust ajast. Siis taipasin, et Aljoša on väga sarnane Jesseniniga. Ütlesin talle seda. Ta muigas.

«Väga võimalik. Me oleme ju ühe kandi mehed: mõlemad Rjazanimaalt. Rindel mind kutsutigi Aljoša Jesseniniks.»

«Kas te Jessenini luuletusi armastate?»

«Mitte kõiki. Mõned meeldivad küll. Näiteks see, kus on «meie põhjamaa kahvatu laotus, mis sitsina hall».»

Nõnda tuli maakolkas külanõukogu esimehe Aleksei Bofronoviga juttu poeesiast. Siis kõnelesime metsadest, Grišino kolhoosist, kogu siinsest paikkonnast.

«Kolhoos on meil jõukas,» lausus perenaine. «Kas te lehmki nägite? Prisked, piimaloomad. Jaroslavli tõugu. Karjamaad on siin rammusad, annavad mett. Meil on ka artell. Aljoša asutas. Tehakse looki, rattaid, tünne, mesipuid. Rikas kant! Juba seeni kui palju! Korjata ei jõua — niita võiks. Tõejutt!»

«Jah,» tähendas Aljoša, «võrratu maa. Kes siia tuleb, see kergelt ei pääse.»

«Kuidas nii?»

«Niisama... Küll näete ise. Veel Moskvas hakkate seda maad unes nägema. Mina olen siin üles kasvanud, aga siinamaani pole harjunud.»

«Kus sa niisuguse imeiluga harjud!» nõustus kohe Aljoša ema.

Kärmelt astus kojast tuppa käbe eideke, triibuline kõrtsik üll, jäi lävel seisma ja pühkis kipras pihuga rutakalt suud.

«Oh, issake!» lõõlutas ta. «Headele inimestele saadab jumal külalisi, mina aga tuln sinule, Ljoša, oma häda muret kaebama.»

«Mis juhtus, vanaema Nastasja?»

«Kui sa õige võtaksid rihma ja nahutaksid meie Sankat. Mina temast jagu ei saa, mul juba kaheksakümme mend turjal. Ja patuasi oleks mul, vanaeidel, poissi kolida, kuigi ta mu oma lapselaps.»

«Mille eest teda siis nahutada?» küsis Aljoša muheldes.

«Mille eest? Mina, kullake, tean seadusi väga hästi. Ega nad niisama pole tehtud. Kas on niisugune seadus, et raukadele tuleb osutada igakülgset abi? On! Isegi laulusõna ütleb: «Vanadele austus igal pool.» Ise olen kuulnud, jumala eest! Aga mis teeb Sanka! Varavalgest olen ma üleval ja muudkui tatsun mööda maja: vett vaja tuua, ahju kütta, luuaga üle põranda tõmmata, kanadele teri puistata ja küll seda, küll teist. Lase aina ringiratast mis kole! Ja ikka mina üksi. Poiss aga, nii kui jalad voodist maha saab, rüütab purgitäie piima — ja rohkem ma teda, sagupead, ei näe. Terve päev — et välk ta jalust rabaks — möllab vainul, togib jalaga nahast kera. Kes küll selle välja mõtles, selle neetud jalgpalli! Võmmivad ja võmmivad teda koidust ehani, pooltallad taovad alt ära. Tormavad nagu pöörased ja röögivad, õigemini hauguvad ühest suust: gol ja gol! Mis seal rõõmustada, kui inimene on, ütleme, puupaljas! Aga et vanaemal abiks olla — kus sa seda, aina gol ja gol!»

«See on tõsi,» nõustus Aljoša, «meie poisikesed on jalgpallist nagu põrunud. Võtame nad veidi käsile.»

«Ükspäev tuli pall maja pihta — oi, see oli kole lugu! Kogu maja vappus ja värises, noor kikas seenitsas kui pani hullu häälega kirema, rabelema ja prauhh! peaga vastu räästapalki. Kukkus maha, silmad pahupidi. Valasin talle vett kaela, vähe puudus, et mu kikas oleks samas hinge heitnud. Mis sa mõtled, kes ei kohkuka? See võib inimese surnuks ehmatada, mis siis veel elajaloomast. Sa siis võtad ta käsile?»

«Ole mureta.»

¹ Гол — värav jalgpallis ja ka puupaljas. (Tõlkija.)

«Aitüma!»

Etteke kummardas sügavalt, astus välja ja hakkas juba ukse taga hõikama, ise kodu poole sibades:

«Sanka! Tule siia! Ma sulle näitan jalgpalli, sa viimane looder!»

Me naersime vanaema Nastasja häda üle ja jätsime pererahvaga hüvasti. Aljoša saatis meid Pra purdeni ja hõnitas, et me tingimata läheksime 273. metsakordonisse, seal olevat väga kenad kohad.

Pra taga läksime rinnakust üles metsa. Mets võttis meid vastu niiske vaikusega, läbi puulatvade säras ning sinetas taevas. Tuult polnud. Väludel lendles võilibliksid.

Mida kaugemale, seda sügavamaks, iidsemaks ning süngemaks muutus laas. Äkki läigatas järsandiku all Pra jõesopike oma viimaste valgete vesirooside ning veitatruga. Teisel pool jõge viis tee laias kaares ülespoole, viirutatuna soojadest valgusribadest.

Pikkamisi harjus kõrv vaikusega ja hakkasime eraldama kurgede tasast kluugutamist ja rähni-puuraiuja lõksimist.

Teadsime, et kuskil siin, kordonisse viiva tee lähedal on sügav Šuja järv. Pidasime tema kaldaks iga madalamat kohta metsas, kus kasvas tüme, läbipääsmatu lepa-patrik. Kuid järv ilmus ootamatult mändide vahel järsu Sanka taga, teda ümbritsesid vanad sanglepad ja noor haavavõsa.

Kaussümmargune, läbipaistva ja klaassileda veega järv peegeldas kogu sinist, vinetavat ning voogavat päeva, kogu ta sügavust ning värskust. Iga astelpõõsa puhmas, kilbuka valged, peaaegu läbipaistvad õied, vajadesse mattunud puujändrikud, arglikud meelespeatilled sambla sees, maimuparv veealuste juurte all ninapidi tõngumas — kõik tundus nii muinasjutuline, et lasandasime häält. Olime nagu pääsenud muistsele helgele maale, kus võib näha, kuidas silmnähes avanevad metsalillede õied, kuidas allapandud peopesale nõrgub neist pikkamööda kastet, kuidas liigahtab halkjaspruun leht ja oma pisikese pruuni vammuse all õlgu sirutades kasvab selle alt välja tüüakas puravik.

Veele langes rippuvate okste vari. Varjus näis vesi erakordselt sügav ning must. Närbunud haavaleht lamas

vee peal nagu kallis ehe, mille noor sügis hooletult minema visanud. Sügis oli alles päris noor, ta alles alustas oma üürikest elu.

Saaks ometi aeglustada aja jooksu, et kaua sinerdaks järve kohal see leebe valgus, see võrratu päev, et kaua võiks jälgida lindude varjusid veepinnal, taeva poole tõusvat vaevumärgatavat sätendust!

Otsekohe sai selgeks, mis tähendab sõna «täiuslik». Ja ühtlasi tekkis kerge kahjutunne. Mispärast? Seepärast, et inimene ühegi pingutusega ei suuda edasi anda selle päeva veetlust, nende vete, rohtude, suure valkuse hurma, ega ka seda, mis on praegu ta hinges. Ja kahju oli, et näed seda üksinda, nägema peaksid aga kõik sulle armsad ning kallid inimesed. Kui inimene on õnnelik, on ta helde, ta ihkab olla teejuhiks kauni juurde. Praegu me olime õnnelikud, kuid vaikisime, sest vaimustus ei salli hüüatusi ega väliseid avaldusi.

Järve lähedal aasal seisis kaselattidest pink. Selle kõrval posti otsas oli silt «Koht suitsetamiseks». Allpool oli kirjutatud pliiatsiga: «Vaadake, et hoiate seda metsa! Lõkke tegemine on kõvasti keelatud. Metsavaht Aleksei Želtov.»

Silmitsesime küll teraselt, kuid leidsime pingi juurest maast ainult ühe koltunud koni — nii vähehäidav oli see tee. Kohas, kus nädala jooksul käib ehk kaks-kolm inimest, oli säärane hool metsa eest seda liigutavam. Kaardi järgi otsustades kadus tee viie kilomeetri kaugusel Linevo järve padrikuisse.

Kordonihoone seisis Pra vaiksuses käärus künka otsas. Katusele oli löödud valge laudkilp musta kirjaga «273». Selle numbri järgi orienteerusid üle laante lendavad lennukid.

Metsavaht Aleksei Želtov, tuulest pargitud näoga vanamees, peas pleekinud roheline nokkmüts valvurimärgiga — kaks vaskset tämmelehekest — istus maja ees pingil ja luges ajalehte, nagu ei märkaks ta meid, viit meest, pikkamisi kordonile lähenemas.

See oli ilmne kavalus. Aknast oli ta meid juba ammu märganud ja nimme tulnud välja lugema. Kogu oma olekuga tahtis Aleksei Želtov ehk onu Ljoša näidata, et võõrad pole siin haruldased ja et tema kui palju

hüünud-paljukäinud inimene ei tunne mingit huvi selle vastu, kes me oleme, miks tulime ja kuhu läheme.

Jutu käik onu Ljošaga oli meile juba tuttav — see oli ääri-veeri jutt, mis kogenematu linnainimese kimbatuse paneb.

Koneldi põuast, sellest, et kuskil, arvatavasti Kriuša pool, põleb mets, viljasaagist, ajaleheuudistest, Klepiki laadast, aga mitte üht sõna öömajast või sellest, kes me oleme. Öömaja otsekohe küsida polnud sünnis, tuli viivitada, säärane oli nende maakohtade vääramatu lava.

Vesteldi, joodi männi alt allikast vett, kiideti seda, loomati suitsu ja alles siis siirdus jutt peamisele: kas saaks onu Ljoša juures mõneks päevaks ulualust ja kas tema emand on nõus meile toitu valmistama?

«Lakapealne on meil suur, heina palju, elage, kui kaua tahate. Külaliste üle on mul alati hea meel. Mis aga puutub toidusse, see pole minu asi. Tuleb küsida mu sõda, Ariša käest. Ei ma tea, on ta nõus või mitte. Maja-pidamine on tema käes.»

Ena Ariša, väheldane, kuivetu, tumeda ning karmi näoga eideke, vastas muidugi, et jumal hoidku — viiele inimesele süüa teha! Ei sellest tule midagi! Äkki ei tee meile järele, nagu tunamullu juhtus metsnikuga. Keetis talle kalasuppi, mees aga nurises, et hirmus rasvane. Metsnik ehk ainult narritas, aga tema pole siamaani muutunud. Perenaisele on niisugune asi haavav. Samovar on tühi asi. Aga puder — jumal teab, kuidas seda valmistada. Näha, et linnainimesed, hellitatud. Tema puder on küll paks, kuid lihtlabane.

Ja kõigile meie pealekäimistele vastas eideke visalt:

«Mitte ei tea, mis teha...»

Siis aga ehmus äkki:

«Miks te oma kotid-püssid õue jätsite? Tooge tuppa. Ja mis sina istud? Peent tubakat passid?» kätsatas ta vanamehele. «Aita asjad sisse tuua. Inimesed on väsinud, kogu öö käinud. Sul pole muud, kui saaks aga juttu puhuda. Kui jäävad meile kauemaks, siis jõuad jahvatada küll.»

Eit hakkas kärmesti söögilauda küürima.

«Eialgu toon teile pisut piima. Missugust te soovite, kas hommikust või õhtust lüpsi? Panen samovari üles,

praen säinast — vanamees ennist püüdis. Eks siis nämis edasi saab.»

Komme oli täidetud ja sest silmapilgust peale hakkas ema Ariša askeldama ning õiendama, hoolitsedes me nagu oma laste eest. Ta silmis säras lahkus ning ärevus ja ta aina kordas:

«Issake, kolm aastat pole meil võõraid olnud! Aitah et tulite meile kordonisse. Küll mu pojad-tütred nüüd rõõmustavad! On teised inimestest hoopis võõrdunud. Mina ise olen istunud siin pärapõrgus eluaeg. Tütred on mul kenad, nágusad! Pojad samuti. Praegu on nad kõik metsas vahtkonnas. Isale abiks. Meil on see vahtkond lõputu, üks inimene ei tule kuidagi toime.»

Elasime kordonis mitu päeva, püüdsime Šujast kala käisime kütimas Orsa järvel, milles oli puhast vett ainult mõni sentimeeter — selle all lebas põhjatu nätske muda. Kukkusid lastud pardid vette, ei saanud neid kätte enam ühegi väega. Orsa kaldail tuli liikuda laiadel metsnikusuuskadel, et mitte õrtsu sisse vajuda.

Kõige rohkem veetsime aega Pral. Olen Venemaal näinud paljusid maalilisi ning üksildasi paiku, vaevaks on aga teist nii ürgset ning salapärast jõge kui Pra.

Kuivad männimetsad ta kaldail vaheldusid põliste tammehiitega, paju-, lepa- ning haavavõsastikutega. Tuule murtud mastimännid lebasid nagu vasest valatud sillad üle Pra pruuni, kuid täiesti selge vee. Neilt männidelt õngitsesime vilkaid säinaid.

Jõevetest ja tuulest kokku kantud liivaleetud olid kaetud paiselehe puhmiku ning lilledega. Kogu selle aja jooksul ei märganud me neil valgeil liivadel ainustki inimjälge, ainult huntide, põtrade ja lindude omi.

Kanarbiku- ja pohlapuhmastik ulatus otse veepiirini, segunedes penikeele, roosa konnarohu ja vesikarikatega.

Jõgi tegi tujukaid lookeid. Ta pimedad lõukad kadusid soojunud metsade hämarusse. Üle jõejoome kaldail kaldale lendles lakkamatult siniraage ning kiile, ülal taevas liugles tohtu suuri kulle.

Ümberringi oli kõik viimseni õitsemas. Igal sammul tõkestasid teed miljonid lehed, varred, virvad ja õisikud ja me kaotasime pea taimestikuga tulya ees, peatusime, tõmbasime kopsud lõhkemiseni täis saja-aastaste männide

õhku kirbet hõngu. Puude all lasus paks lade kuivi lehti. Jalg vajus neisse kederluuni.

Ajuti kandus tuulepuhanguid jõe alamjooksult, äärest laanekõrbest, sealt, kus sügistaevas hõõgus rahulik ja alles kuum päike. Süda vakatas mõttest, et seal, kuhu loori voolab, on peaaegu kakssada kilomeetrit ainult metsa ja ei ainustki inimelamut. Siin-seal järvekaldal seisab ehk üksnes mõni tõrvaajaja onn ja levitab laande hõõguva tõrva mörkjat lõhna.

Kõige imeväärsem siinseis paigus oli õhk. Ta puhtus oli jäätunud ning täiuslik. Õhu puhtus andis kõigele, mida ta ümbritses, erilise teravuse, koguni sära. Tumedate lehtede seast paistis kaugele iga kuiv männioks. Ta oli nagu roosterauast taotud. Iga härmaniit, roheline käbi üheval ladvas, iga rohukõrreke paistis kaugele.

Õhu selgus andis maastikule mingi ebatavalise vägevuse ning ürgsuse, eriti hommikuti, kui kõik oli kaatemärg ja üksnes nõgusid kattis sinivalge udu.

Keskpäeval sillerdasid jõgi ja mets kuldseis, sinistes, rohelistes ja vikerkaarvärvi päikeselaikudes. Valgusevood kord tuhmusid, kord süttisid ja tihnikud muutusid nende käes värelevaks, hõljuvaks lehestikuriigiks. Võimas mitmekesine roheline oli puhkuseks silmale.

Linnud sööstisid läbi sätendava õhu, see helises tiiva-õõkidest.

Lainetena tuli metsalõhnu. Vahel oli neid raske märgata. Neis segunes kõik: kadaka, kanarbiku, vee, pohlade, kõdunenud kändude, seente, vesirooside ja võib-olla koguni taeva lõhn... Taevas oli nii sügav ja selge, et tahtmatult tekkis mõte, nagu oleks ka õhukraanil oma — osooni ja soojadelt meredelt kanduvat tuulte lõhn.

Turgenev räägib vene keele võlust. Ta jätab aga ütlemata, et keele võlujõud on sündinud sellest nõiduslikust loodusest ja inimese imeväärseist omadusist.

Ja see inimene on imeväärne nii suurtes kui väikestes asjades: lihtne, selge, heatahtlik. Lihtne töös, selge oma mõtlemistes, heatahtlik inimestega suhtlemisel. Ja mitte ainult inimestega, vaid ka iga hea metsaloomaga, iga puuga.

Miks muidu oli onu Ljoša mures, ohkas ja ootas

vihma: mets oli juba väga kõrbenud, iga tühine juhus võis süüdata tulekahju.

Kolmandal päeval, kui metsa hommikust saadik mahkis hall vihmavine, rõõmustas onu Ljoša ja pomises.

«Läheb sajule! Ah! Sadu on hea! Mets oli juba nagu tuletael, vaata, et lahvab ise põlema!»

Öösiti kostis kordoni ümber põtrade kisendamist ja onu Ljoša kurtis, et nad kisendavad sel aastal kuidagi jõuetult, et põtru on väheseks jäänud, hundid aina murravad neid. Ja lubas poja läkitada Klepikisse sealsete jahimeeste palvele, et nad huntidele haarangu teeka.

Esimese päeva õhtuks saabusid metsast valvekäiguli onu Ljoša kaks tütar ja kaks poega. Tabasime neid kui nad parajasti pesid end maja lähedal järvesopis, ise häbelikud ning ärevil.

Tüdrukud nühkisid pulbriga ägedalt oma nagunii säravvalgeid hambaid. Kahisevate peokleitidega, tõmmud, kuldjuukselised, ilmusid nad õhtul tuppa teed jooma. Langetatud ripsmedki ei varjanud nende silmade sära.

Vanem poeg oli tagasihoidlik, väga viisakas, vestles meiega Moskvast, Šiškovi «Süngest jõest» (ta oli seda asja lugenud), oma salajasest ja juba teokssaavast unistusest: neil päevil sõitis ta õppima Vladimirisse metaatehnikumi. Noorem vend vaikis, naeratas ja sõrmitsas tasakesi lõõtspilli.

Ja vana «Sügisvalsi» viis
lõõtspillil väreleb...

Tüdrukute kohmetus kadus peagi. Käsipõsakil istusid nad laua ääres, kuulasid ahnelt meie juttu ja seirasid meid teraselt rõõmust uduste silmadega. Olime nende meelest vist tulnukad suurest, hirmus ahvatlevast maailmast, kuhu nemadki varem-hiljem pääsevad.

Paar päeva hiljem selgus, et onu Ljoša ja tema pere polnud metsakuru ainsad asukad.

Olime kaugel Pra alamjooksu pool kala püüdmas. Videviku hakul ilmusid metsast liivasele kaldajärsakule kaks paljasjalgset poisipõnni. Arglikult tulid nad lähemale, ütlesid: «Tere!» ja istusid kähku maha, et mitte kalu kohutada.

«Kuidas on?» kõhistas vanem sosinal. «Kas näkkab?»
«Näkkab pisitasa.»

Poisid vahetasid pilgu, vaikisid, siis müksas vanem noorem, noorem müksas vastu. Istusid mõni aeg vaikse, siis müksasid teineteist uuesti.

«Kust te tulete?»

«Asundusest.»

«Missugusest asundusest?»

«Zukovskojest. See on metsas. Neli kilomeetrit onu Ljošast.»

«Mitu peret teil asunduses on?»

«Kaks peret.»

«Kuhu te lähete?»

«Teie juurde tulime.»

«Miks meie juurde?»

Poisid turtsatasid, vahetasid pilkuseid ja jälle müksasid teineteist.

«Ütle sina!» kähistas vanem.

«Ei, sina. Sa oled vanem. Mina olen väike.»

«Miks siis meie juurde?» küsisin ma uuesti.

«Toime sulle kirja.»

Lugu muutus veel salapärasemaks.

«Kellelt?»

«Jahimehelt. Ta on samuti Moskvast. Elab meil asunduses.»

Vanem poiss tõmbas põuest kirjakese ja ulatas mulle. Lahekesele oli pliiatsiga kirjutatud:

«Kuulsin, et siia põlismetsa on ilmunud moskvalasi. Olen väga rõõmus ja palun tulla täna õhtul minu juurde asundusse teed jooma.» Allkiri oli võõras.

«Kuidas te meid siit üles leidsite?»

«Jälgi mööda. Siit pole pikk tee. Kõigest kümme kilomeetrit lipata.»

«Ja miks te pool tundi niisama istusite, kirja kätte ei andnud?»

«Lõime araks,» tunnistas vanem poiss julgelt.

Beda lausunud, tõusid poisid kohe püsti ja sirkasid metsa. Noorem vaatas joostes aina üle õla ja komistas.

Õhtul läksime salapärasele kütile külla. Võtsime ligi termilaterna.

Niiskele jalgrajale oli juba langenud öine udu. Tihnikute kohal kerkis külm kuu ja rändas oma igavest teed.

Öökullid lendasid madalalt. Latern valgustas üksha-
maad: puujuurikaid, rohtu, mustavaid veelompe. See
hakkas eestpoolt paistma nõrk tulekuma ja me jõudsime
kahe pimedusse uppunud maja juurde. Majade juures
põlesid lõkked.

Selgus, et asunduse elanikud teevad öö läbi tuld hui-
tide hirmutamiseks.

Meid võttis vastu kuivetu vanaldane kütt, tõeline
erak. Jõime kanget teed suitsutares, kuhu seenitsast
üks vasikas kogu aeg sisse tikkus.

Kütt oli Turbainstituudi töötaja. Aastaid tagasi oli
ta sattunud siia väikese ekspeditsiooniga, mis otsis uusi
turbalademeid. See koht hakkas talle nõnda meeldima,
et seitsaadik veedab ta siin igal sügisel oma puhkust.
Küti jutu järgi olime meie mitme aasta kohta siin esi-
mesed moskvalased. Kuidas siis jätta külla kutsumata!

Tagasi läksime öösel. Tumedalt ning kaeblikult hui-
kas soo peal mingi lind. Kuu oli loojumas. Ta elav-
hõbedavalgus tungis padrikusse, kus põder ikka veel
kisendas ja kedagi haledalt kutsus.

Kordonimajas põles aknalaua tuli: meid oodati. Onu
Ljoša, raudraamidega prillid ninal, luges laua ääres
1948. aasta paksu kalendrit. Vene ahju ääres pingil istu-
sid tüdrukud kaelastikku ja laulsid tasakesi, end ootusi-
tades:

Kõvasti sa pead mu salli
lahkudes veel siduma...
Oh, et nõnda, sõber kallid,
ühte jääksin sinuga!

Ärkasin hilisööl lakas. Kuu oli loojas. Sindlikatuse
pragudest paistsid tähed. Kaugel, nagu maailma otsas,
ulusid hundid. Mõnus oli pugeda sügavale soojadesse
heintesse ja kuulata ööhääli, manada silmade ette laane-
kõrbet, pimedaid teid, käreid ning külma jõge, mille
kaldal magavad rasket und ülevedajad ja üksnes lõkke-
sööd hingitsevad udus.

Hommikul läksime Spas-Klepikisse. Oli vaikne, hele
päev. Kõrvenurga laaned kadusid õrna vinetusse, sulas-
sid lahkumisuttu. Kimedalt huigates läks kõrgel meie
kohal esimene kureparv.

1948

TELEGRAMM

Oktoober oli harukordselt külm ja vihmane. Laud-
katused mustasid märjast.

Rasitud rohi aias lamas vastu maad ja õiteaeg oli
labi, üksnes väike päevalill aia ääres aina õitses ega
jõudnud kuidagi ära õitseda ning pudeneda.

Jõe tagant vedasid end üle heinamaade ja takerdu-
sid raagus remmelgatesse sasisatud pilved. Neist rabises
alla tüütut vihma.

Teed olid läbipääsmatud nii jalakäijale kui sõidu-
keele. Karjased ei ajanud loomi enam karjamaale.

Karjapasun oli vaikinud kevadeni. Katerina Petrov-
na oli ikka raskem hommikuti tõusta ning näha aina
süht ja sedasama: tube, kus hõljus kütmata ahjude kibe-
dat hõngu, tolmuaga kattunud «Euroopa Teatajat», kol-
lasest tõmbunud tase laual, ammu puhastamata samo-
vari ja pilte seintel. Võib-olla oli tubades liiga hämar
ja Katerina Petrovna silmad jäänud tõntsiks või olid
süht pildid ajapikku tuhmunud, kuid nendel oli võimatu
midagi seletada. Katerina Petrovna teadis üksnes mälu
järgi, et see siin on tema isa portree, ja see väike siin,
kullatud raamis — Kramskoi kingitus, eskiis tema maali
«Tundmatu daam plüüškasukas» jaoks.

Katerina Petrovna veetis oma elu lõppu selles vanas
majas, mille oli ehitanud tema isa, tuntud kunstnik.

Kunstnik oli oma vanaduspäevil tulnud Peterburist
tagasi kodukülla, elanud rahus ja tegelnud aiatööga.
Maalida ta enam ei saanud: käsi värises ja pealegi oli
nägemine jäänud viletsaks ning silmad valutasi sageli.

See oli, nagu ütles Katerina Petrovna, «memoriaal-

maja». Maja oli oblastimuuseumi hoole all. Kuid mis saab sellest majast siis, kui tema, maja viimane elanik sureb, seda Katerina Petrovna ei teadnud.

Külas — küla nimi oli Zaborje — polnud aga kedagi kellega oleks võinud rääkida maalidest, elust Peterburis, sellest suvest, millal Katerina Petrovna elas koos isaga Pariisis ning nägi Victor Hugo matuseid.

Polnud ju mõtet jutustada kõigest sellest Manjuškale, naaberkolhoosi kingsepa tütrele, sellele plikakesele, kes iga päev jooksis teda vaatama, et tuua kaevust veit pühkida puhtaks põrandad ja panna üles samovar.

Katerina Petrovna kinkis Manjuškale selle eest ära kortsunud sõrmikud, jaanalinnusulgi ja musta klaaspärlitest kübara.

«Mis ma nendega peale hakkan?» küsis Manjuška kähiseva häälega ja luristas nina. «Ega ma mõni räbala-kaupmees ole.»

«Aga sina, kullake, müü maha,» vastas Katerina Petrovna sosinal. Rohkem kui aasta tagasi oli ta üsna jõuetuks jäänud ega suutnud enam kõvasti rääkidagi. «Müü maha.»

«Annan utiili,» otsustas Manjuška, korjas kõik kokku ja läks ära.

Vahel harva astus sisse pritsikuuri öövaht Tihhon, kõhetu punapäine vanamees. Ta mäletas veel, kuidas Katerina Petrovna isa oli Peterburist tulnud, maja ehitanud ja elamise sisse seadnud.

Tihhon oli siis alles poisike, kuid lugupidamise vana kunstniku vastu säilitas ta eluks ajaks. Tema maale vaadates ohkas Tihhon valjusti:

«Väga loomulikult tehtud!»

Tihhon õiendas seal tihti tarbetult, ainult kaastundest, kuid temast oli majapidamises siiski abi: ta raius alasti maha kuivanud puud, saagis ja lõhkus peeneks. Iga kord, olles minekul, jäi ta uksele seisma ning päris:

«Tea, Katerina Petrovna, kas Nastja kirjutab ka midagi või?»

Katerina Petrovna, kes istus diivanil, kühnus ja väike, vaikis ja aina soris mingeid pabereid punakas nahkridikulis. Tihhon nuuskas pikalt nina ja tammus lävel.

«Heakene küll,» tähendas ta vastust ära ootamata. «Ma siis lähen, Katerina Petrovna.»

«Mine jah, Tiša,» sosistas Katerina Petrovna. «Mine, mine, jumal kaasa!»

Vanamees läks ja sulges ettevaatlikult ukse, Katerina Petrovna aga hakkas vaikselt nuuksuma. Tuul vilistas aina taga paljastes okstes, kiskudes maha viimaseid lehti. Öölambi tuli võbises laual. Näis, nagu oleks see mähajäetud majas ainuke elusolend, — ilma selle nõrga hüljeseta poleks Katerina Petrovna teadnud, kuidas elada hommikuni.

Õod olid muutunud pikaks ja rõhuvaks nagu une-ruki. Hommikuvalgus viivitas üha rohkem, jäi aina hiljemaks ja nõrgus vastumeelselt läbi pesemata akende, kus raamide vahel vaticorra peal lebasid veel mündunud aastast pärit, kunagi sügiseselt kollased, nüüd aga pehastunud ja mustunud lehed.

Nastja, tema tütar ja ainuke lähedane inimene, elas kaugel, Leningradis. Viimast korda oli ta käinud siin kolme aasta eest.

Katerina Petrovna teadis, et Nastjal ei ole praegu mahti temale, vanaeidele, mõteldagi. Nendel, noortel, on omad asjad, omad arusaamatud huvid, oma õnn. Paremaid mitte segada. Sellepärast kirjutas Katerina Petrovna Nastjale väga harva, kuid mõtles temast kõik päevad, istudes sissevajunud diivani äärel nii tasa, et hõreke, petetuna vaikusest, jooksis ahju tagant välja, muisis tagumistele jalgadele ning nuusutas kaua ja nina karsutades läppunud õhku.

Ka Nastjalt ei tulnud kirju, kuid korra kahe-kolme kuu tagant tõi noor ja lõbus postipoiss Vassili Katerina Petrovnale rahakaardi kahesajale rublale. Ta toetas ettevaatlikult Katerina Petrovna kätt, kui too alla kirjutas, et allkiri satuks sinna, kuhu vaja.

Vassili läks ära ja Katerina Petrovna jäi nõutult istuma, raha käes. Siis pani ta prillid ninale ning luges läbi need mõned sõnad, mis olid kirjutatud rahakaardile. Sõnad olid ikka ühed ja samad: nii palju on tege- mist, et pole aega korralikku kirjagi kirjutada, mis siis veel küllasõitmistest rääkida.

Katerina Petrovna kompas ettevaatlikult pehmeid rahapabereid. Oma vanaduse tõttu unustas ta, et need pole hoopiski needsamad rahatähed, mida olid hoid-

nud Nastja käed, ja talle näis, et nad lõhnavad Nastja lõhnaõli järele.

Kord oktoobrikuu lõpu poole koputas keegi öösi pikalt juba mitme aasta eest kinninaelutatud jalgvärava aia sügavuses.

Katerina Petrovna süda hakkas ärevalt taguma, ta mähkis hoolikalt pea ümber sooja räti, tõmbas selga vana hommikukuue ja astus sel aastal esmakordsest toast välja. Ta läks pikkamisi, käsikaudu. Külma õhku pani pea valutama. Unustatud tähed vaatasid teraselt alla maa peale. Langenud lehed takerdusid jalgu.

Jalgvärava juures küsis Katerina Petrovna tasa:

«Kes koputab?» Kuid aia taga ei vastanud keegi. «Vist viirastus niisama,» ütles Katerina Petrovna ja läks jalgu lohistades tagasi.

Ta hakkas hingeldama, peatus vana puu juures, haaras käega kinni märjast ja külmast oksast ning tundis ära: see oli vaher. Ta oli istutanud selle ammu, alles naerulõkerdava tüdrukuna, nüüd seisis puu paljane, külmetavana, — tal polnud selle halastamatu, tuulise öö eest kuskile minna.

Katerina Petrovnal hakkas vahtrast kahju, ta silistas krobelist tüve, lohistas siis end vaevaliselt tuppa ning kirjutas selsamal ööl Nastjale kirja.

«Kullakallis tütreke,» kirjutas Katerina Petrovna «Seda talve ei ela ma enam üle. Sõida kas või üheks päevaks siia. Las ma vaatan sind, las ma hoian sinu kätt oma kätes. Ma olen vanaks jäänud ja nii nõrk, et mul on raske liikuda, isegi istuda ja lamada, — surm on unustanud tee minu juurde. Aed kuivab — pole hoopiski enam see —, aga ma ei näegi teda. Tänavune sügis on halb. On nii raske; paistab, et kogu elu pole olnud nii pikk kui see sügis üksi.»

Manjuška luristas nina ja viis kirja posti, toppis kaua aega kirja postkasti ja vaatas sinna sisse, — et mis seal sees küll on? Kuid kastis polnud midagi näha, paljas plekine tühjus.

Nastja töötas kunstnike liidus sekretärina. Tööd oli palju. Näituste, konkursside organiseerimine — kõik see käis tema kaudu.

Katerina Petrovna kirja sai Nastja kätte töö. Ta ei lugenudki seda, vaid pistis kirja käekotti, et pärast tööd läbi lugeda. Kirjad Katerina Petrovna käest kutsusid Nastjas esile kergendusohke: kui ema kirjutab, siis on ta järelikult elus. Kuid ühes sellega sai neist alguse ka tüme rahutus, otsekui oleks iga kiri vaikivaks süüdistuseks.

Pärast tööd pidi Nastja noore skulptori Timofejevi ateljeesse minema, vaatama, kuidas ta elab, et sellest liidu juhatusel ette kanda. Timofejev kaebas, et ateljee on külm ja et teda tõrjutakse tagaplaanile ega lasta oma võimeid näidata.

Ühel trepипеalsel otsis Nastja käekotist väikese peegli, pani puudrit näole ja naeratas — ta meeldis praegu iseendale. Kunstnikud hüüdsid teda tema blondide juuste ja suurte jahedate silmade pärast Solveigiks.

Ukse avas talle Timofejev ise — väikesekasvuline, resoluutne, tige. Tal oli palitu seljas ja paks sall kaela ümber, tema jalas aga märkas Nastja naiste viltbotikuid.

«Arge võtke riidest lahti,» mõmises Timofejev. «Siin võite kasukagi sees ära külmuda. Palun!»

Ta juhtis Nastja läbi pimedast koridorist, astus paarast astmest üles ja avas ateljeesse viiva kitsa ukse.

Ateljee oli täis suitsuvingu. Põrandal märja savi tunni kõrval põles petrooleumipliit. Pukkidel seisis niiskete kaltsudega kaetud skulptuurid. Laia akna taga lendles viltune lumi, see mattis udusse Neeva ja sulas tema tumedas vees. Tuul vingus aknaraamide vahel ning liigutas põrandal vedelevaid vanu ajalehti.

«Taevake, kui külm!» ütles Nastja ja talle näis, et korratult seintele riputatud valgete marmorbareljeefide tõttu on ateljees veelgi külmem.

«Vaadake ja imestage!» ütles Timofejev ning ulatas Nastjale saviga määrdunud tooli. «On arusaamatu, kuidas ma selles urkas pole veel kärvanud. Aga Peršinil hõogub ateljees kalorifeeridest soojust nagu Sahaara kõrbest.»

«Te ei salli Peršinit?» küsis Nastja ettevaatlikult.

«Trügija!» ütles Timofejev vihaselt. «Kingsepp! Mis olad on tema kujudel — need on ju riidepuud palitute jaoks. Tema naiskolhoosnik on üleskääritud sabaga

kivist vanamoor. Tema tööline sarnaneb neandertali inimesega. Voolib puulabidaga. Aga ise on kaval, kaval nagu kardinal!»

«Näidake mulle oma Gogolit,» küsis Nastja, et muuta kõneainet.

«Astuge sinna!» käskis skulptor mornilt. «Ei, mitte sinna! Näete sinna, nurka. Nõnda!»

Ta võttis ühelt kujult niisked kaltsud ümbert, vaatas seda igast küljest väga nõudlikult, kükitas petrooleumiahu juurde käsi soojendama ning ütles:

«Tema ise, Nikolai Vassiljevits! Vaadake, palun!»

Nastjat läbis värin. Terava ninaga, pisut kühmu mees vaatas talle pilkavalt otsa, puurides pilgu ta sisse-musse. Nastja nägi, kuidas ta meelekohal tuksub peenike sklerootiline sooneke.

«Kiri on sul alles käekotis, lahti võtmata,» näisid kõnelevat Gogoli puurivad pilgud. «Ah sind, harakat!»

«Noh?» küsis Timofejev. «Eks ole tõsine taat, mis?»

«Suurepärane!» suutis Nastja vaevu vastata. «See on tööpoolest võrratu.»

Timofejev puhkes mörult naerma.

«Võrratu,» kordas ta. «Kõik ütlevad: võrratu. Peršin ütleb ja Matjaš ütleb ja igasugused asjatundjad igasugustest komiteedest ütlevad. Aga mis sellest kasu on? Siin ütlevad — suurepärane, seal, kus minu kui kujuri saatust otsustatakse, teeb seesama Peršin ebamääraselt ainult hm-hm, ja ongi kõik. Aga kui Peršin teeb hm-hm — siis on jutul lõpp!... Ööd läbi ei tule enam und silma!» karjus Timofejev ja hakkas mööda ateljeed sibama, tatsutades ägedalt botikutega. «Kätes on reuma — märjast savist. Kolm aastat loed iga sõna Gogoli kohta. Seakärsad viirastuvad juba!»

Timofejev kahmas laualt raamatuvirna, tõstis üles, raputas ja virutas kogu jõust tagasi lauale. Laualt paiskus õhku kipsitolmu.

«Kõik need raamatud on Gogolist!» ütles ta ja rahunes siis äkki. «Mis on? Ma vist kohutasin teid? Vabandage, kullake, kuid jumala eest, ma olen valmis kas või kaklema.»

«Mis seal ikka, kakleme koos,» ütles Nastja ja tõusis püsti.

Timofejev pigistas kõvasti tema kätt ja Nastja lahkus

kindla otsusega kiskuda iga hinna eest see andekas inimene välja tundmatusest.

Nastja tuli tagasi liitu, läks esimehe juurde ja rääkis temaga kaua, tõestades ägedalt, et on otsekohe vaja organiseerida Timofejevi tööde näitus. Esimees toksis pliatsiga vastu lauda, põikles millegipärast tükk aega vastamast, kuid lõppude lõpuks nõustus.

Võimaks jõudis Nastja koju, Moikale, oma vanamoelise tuppa, millel oli kullatud kipsornamentidega lagi, ja alles seal luges ta läbi Katerina Petrovna kirja.

«Kuhu sa praegu ikka sõidad!» ütles Nastja ja tõusis püsti. «Kas siit saab siis minema!»

Ta mõtles tungil täis rongidele, ümberistumisest kitsarööpmelisele, vankri rappumisele, kuivanud aiale, ema paratamatutele pisaratele, külakoha rusuvale igavusele, mida ei leevenda miski, — ja peitis kirja kirjutuslaua sahtlisse.

Kaks nädalat jändas Nastja Timofejevi näituse korraldamisega.

Mitu korda selle aja sees läks ta inimpelgliku skulptoriga tülili ja leppis jälle ära. Oma tööd saatis Timofejev näitusele sellise ilmega, nagu oleksid nad määratud hävitamisele.

«Mitte kuraditki ei tule teil sellest asjast välja,» ütles ta kahjurõõmsalt Nastjale, nagu oleks too korraldanud mitte tema, Timofejevi näitust, vaid omaenda näitust. «Ausõna, ainult ilmaaegu raiskan aega.»

See viis algul Nastja meeleheitele ja ta oli solvunud, kuni mõistis, et kõik need kapriisid ei maksa krossigi, et need on teeseldud ja et Timofejev on hinge põhjas oma läheneva näituse üle väga rõõmus.

Näitus avati õhtul. Timofejev oli tige ja rääkis, et elektrivalguses on võimatu skulptuuri vaadata.

«See on surnud valgus!» urises ta. «Tapvalt igav! Isegi petrooleumivalgus on parem.»

«Missugust valgust te küll tahate, te võimatu tüüp?» pahvatas Nastja.

«Küünlaid! Oleks vaja küünlaid!» hüüatas Timofejev märtrina. «Kas siis Gogolit võib panna elektrilambi valgusesse! Absurd!»

*

Avamisel olid skulptorid, kunstnikud. Asjasse pühendamatu inimene, kuulates skulptorite kõnelusi, ei võinud igakord taibata, kas nad kiidavad Timofejevi töid või laidavad. Kuid Timofejev mõistis, et näitus on korda läinud.

Üks hallipäine, keevaline kunstnik astus Nastja juurde ja haaras tema käe:

«Palju tänu! Kuulsin, et see olite teie, kes tiris Timofejevi jumalavalguse kätte. Toimisite suurepäraselt. Meil, muide, on palju neid, kes lobisevad tähelepanust kunstniku vastu, hoolitsusest ja tähelepanust, aga kui asi läheb tegudeni, siis vaatavad sulle vastu tühjad silmad. Veel kord palju tänu!»

Algas arutelu. Räägiti palju, jagati kiitust, mindi tuliseks ja vana kunstniku poolt liikuma pandud mõtet tähelepanust inimese vastu, teenimatult unustatud noore skulptori vastu, korraldi igas sõnavõtus.

Timofejev istus süngena, silmad kinni põrandaparkeetil, kuid heitis siiski kõõrpilke sõnavõtjate poole, teadmata, kas võib neid uskuda või on see enneaegne.

Uksele ilmus liidu käskjal — heasüdamlik ja saamatu Daša. Ta andis Nastjale märku. Nastja läks tema juurde ja Daša ulatas talle muheldes telegrammi.

Nastja tuli tagasi oma kohale, avas tähelepandamatult telegrammi, luges ega saanud millestki aru:

«Katja on suremas. Tihhon.»

«Missugune Katja?» mõtles Nastja nõutult. «Missugune Tihhon? See pole vist minule.»

Ta vaatas aadressi: ei, telegramm oli temale. Alles siis märkas ta paberiribal väikesi trükitähti: «Zaborje».

Nastja muserdas telegrammi pihku ja muutus süngeks. Esines Peršin.

«Meie päevil,» rääkis ta keha kõigutades ja prille kohendades, «muutub hoolitsus inimese eest selleks imekauniks reaalsuseks, mis aitab meil kasvada ja töötada. Mul on heameel märkida, et ka meie hulgas, skulptorite ja kunstnike hulgas on avaldunud niisugune hoolitsus. Ma räägin seltsimees Timofejevi tööde näitusest. Selle näituse eest oleme me tänu võlgu täielikult — ärge pangu meie juhtkond öeldut pahaks — ühele liidu lihttöötajale, meie armastusväärsele Anastassia Semjonovnale.»

Peršin tegi Nastja poole kummarduse ja kõik hakkasid plaksutama. Plaksutati kaua. Nastja kohmetus, nii et pisarad valgusid silma.

Keegi selja taga istuja puudutas teda käest. See oli vana keevaline kunstnik.

«Mis see on?» küsis ta sosinal ja osutas silmadega kokkupigistatud telegrammile Nastja käes. «On midagi halba?»

«Ei,» vastas Nastja. «Niisama... Ühe tuttava käest...»

«Ahaa!» pomises vanamees ja jäi jälle kuulama Peršinit.

Kõik vaatasid Peršini poole, kuid Nastja tundis kogu aeg kellegi pilku, rasket ja läbinägevat, endal viibivat ning ta kartis tõsta pead. «Kes see võiks olla?» mõtles ta. «Kas tõesti taipas keegi? Kui rumal. Jälle on närvid üles ütelnud.»

Jõudu pingutades tõstis ta oma pilgu... ja pööras otsakohe kõrvale: teda vaatas Gogol ja muigas. Peenike sklerootiline sooneke tema meelekohal oleks nagu raskesti tuksunud. Nastjale tundus, et Gogol ütles tasa läbi kokkupigistatud hammaste: «Oh sind küll!»

Nastja tõusis kähku püsti, väljus saalist, ajas all ületõlled kiirustades selga ja jooksis välja tänavale.

Badas rasket lumelörtsi. Iisaku kirikule oli laskunud hall kahu. Sünge taevast vajus aina madalamale linna peale, Nastja kohale, Neevale.

«Kullakallis tütreke,» meenus Nastjale hiljutine kiri. «Kullakallis!»

Nastja istus Admiraliteedi kõrval skvääril pingile ja puhkes kibedasti nutma. Lumi sulas näol, segunedes pisaratega.

Nastjat läbis külmavärin ja ta mõistis äkki, et keegi pole teda nii armastanud nagu see tudisev, kõigist maha jäetud eideke seal igavas Zaborjes.

«Hilja! Ema ei saa ma enam näha,» ütles ta endamisi ja talle meenus, et viimase aasta jooksul libises esimest korda üle ta huulte see lapsepõlve armsaim sõna — «ema».

Ta hüppas pingilt üles ja hakkas kiiresti sammuma vastu lund, mis peksis talle näkku.

«Mis see tähendab, ema? Mis see tähendab?» mõtles

ta ega näinud midagi. «Ema! Kuidas see võis juhtuda? Mul pole ju mitte kedagi. Ei ole ega saa olema kallimat. Kui ainult jõuaks, kui ta saaks mind vaid näha, kui vaid andestaks.»

Nastja jõudis Nevski prospektile, linna raudteekasade juurde.

Ta oli hiljaks jäänud. Pileteid enam polnud.

Nastja seisis kassa kõrval, ta huuled värisesid, ta ei suutnud rääkida, tundes, et esimese öeldud sõna juures puhkeb ta suure häälega nutma.

Kassiir, vanem naine, prillid ninal, vaatas kassaknast välja.

«Mis teiega on, kodanik?» küsis ta pahuralt.

«Ei midagi,» vastas Nastja. «Mu ema on...»

Nastja pööras selja ja läks ruttu ukse poole.

«Pidage!» hüüdis kassiir. «Kohe oleks tulnud ütelda. Oodake pisut.»

Samal õhtul sõitis Nastja ära. Kogu tee näis talle, et «Punane Nool» vaevu liigub, kuigi rong kihutas kiiruga läbi öiste metsade, mattes neid auru sisse ja pannes nad kaikuma oma pikkade hoiatavate huigetega.

*

...Tihhon tuli postimajja, ajas postiljon Vassiliga sosinal mõne sõna juttu, võttis talt telegrammiblanketi, keeras seda käes ühtpidi ja teistpidi, pühkis käisega vuntse ja kirjutas siis oma kõverikkude tähtedega midagi blanketile, kirjutas kaua. Murdis seejärel blanketi hoolikalt kokku, pistis mütsipõhja ja läks Katerina Petrovna juurde.

Katerina Petrovna ei saanud juba kümnendat päeva maast üles. Midagi ei valutanud, kuid minestuselähedane nõrkus rõhus rinda, pead, jalgu, ja raske oli hingata.

Manjuška oli kuuendat ööpäeva pidevalt Katerina Petrovna juures. Öösiti magas ta riidest lahti võtmata sealsamas sissevajunud vedrudega diivanil. Mõnikord näis Manjuškale, et Katerina Petrovna ei hinga enam. Ta hakkas siis igakord hirmunult nuuksuma ja karjus:

«Vanatädi! Vanatädi? Oled sa veel elus?»

Katerina Petrovna liigutas teki all kätt ja Manjuška rahunes.

Tubade nurki mähkis hommikust peale novembrikuu hämarus, kuid toad olid soojad. Manjuška küttis ahju. Kui lõbus tuli valgustas palkseinu, laskis Katerina Petrovna kuuldavale ettevaatliku ohke — tuba muutus tulevalgusest hubasemaks, kodusemaks, niisuguseks, nagu ta oli olnud ammu, veel Nastja ajal. Katerina Petrovna sulges silmad, neist valgus välja, veeres mööda koltunud põske alla ja kadus hallidesse juustesse üksainuke pisar.

Tuli Tihhon. Ta kõhatas, nuuskas nina ja oli ilmselt erutatud.

«Mis on, Tiša?» küsis Katerina Petrovna jõuetult.

«Külmemaks on läinud, Katerina Petrovna!» ütles Tihhon reipalt ning vaatas rahutult oma mütsi peale. «Varsti on lumi maas. Eks ta ole niiviisi parem. Võtab tee tahedaks, on teisel kohe kergem sõita.»

«Kellel?» Katerina Petrovna avas silmad ja hakkas oma kuivetanud käega närviliselt vaipa siluma.

«Kellel muul kui Nastasja Semjonovnal,» vastas Tihhon, muheles kuidagi virilalt ja võttis mütsist telegrammi. «Kellel muul, kui ikka temal.»

Katerina Petrovna tahtis end istuli upitada, kuid ei jaksanud ja vajus uuesti padjale.

«Säh!» ütles Tihhon, võttis telegrammi ettevaatlikult lahti ja ulatas selle Katerina Petrovnale.

Kuid Katerina Petrovna ei võtnud telegrammi, vaid vaatas aina sama paluvalt Tihhonile otsa.

«Loe läbi,» ütles kähinal Manjuška. «Vanatädi ei oska enam lugeda. Silmad on tal viletsad.»

Tihhon vaatas kohkunult ümberringi, kohendas kaelust, silus hõredaid punakaid juukseid ning luges kõlatu, ebakindla häälega: «Oodake, sõitsin välja. Teie alati armastav tütar Nastja.»

«Hea küll, Tiša!» ütles Katerina Petrovna tasa. «Hea küll, kullake. Aitäh sulle lahke sõna eest, kõige hea eest.»

Katerina Petrovna keeras end suuri vaevu näoga seinu poole ja suikus siis nagu magama.

Tihhon istus külmas eestoas pingil, suitsetas, peapõrus, sülitas ühtesoodu ja ohkas, kuni kambrist tuli

Manjuška ja andis talle märku, et ta astuks Katerina Petrovna tuppa.

Tihhon astus kikivarbail sisse ja äigas kämblaga üle näo — Katerina Petrovna lamas kahvatuna, väikesena, nagu rahulikult uinunu.

«Ei jõudnud ära oodata,» pomises Tihhon.

«Oli tal vaesekeesel aga elus muret! Aga sina, tobuks, pea meeles,» ütles vanamees vihaselt Manjuškale, «head tasu heaga ja ära ole näruka. Istu siin, mina aga jooksen külanõukogusse, teen teatavaks.»

Ta läks, Manjuška aga istus taburetile, keris jalad seelikusaba alla, värises ja vaatas silmi pööramata Katerina Petrovna poole.

*

Katerina Petrovna maeti järgmisel päeval. Külmetas. Sadas peenikest lund. Päev valgenes ja taevast oli kuul, kirgas, kuid ikkagi hall, otsekui oleks pea kohale tõmmatud puhtaks pestud, kahkunud lõuenditükk. Silmapiir jõe taga oli sinkjastume. Sealt kandus teravat ja lõbusat lumelõhna, esimesest külmast näpistatud paju-koorte hõngu.

Matusele olid kogunenud eided ja lapsed. KIRSTU kandsid kalmistule Tihhon, Vassili ja mõlemad vennad Maljavinid — nagu puhastesse takkudesse kasvanud vanamehed. Manjuška kandis vend Volodkaga kirstukaant ja vaatas silmi pilgutamata enda ette.

Surnuaed oli küla taga, üle jõe. Surnuaial kasvasid kõrge, karpest kollased remmelgad.

Teel tuli vastu kooliõpetaja. Ta oli alles hiljaaegu tulnud oblastikeskusest ega tundnud Zaborjes veel kedagi.

«Õpetaja tuleb, õpetaja!» läks poisikeste hulgas sosinaks.

Õpetaja oli nooruke ja häbelik, hallide silmadega, üsna plikake alles. Ta märkas matuserongi, jäi aralt seisma ja vaatas hirmunult kirstus lamavat väikest eidekest. Eidekese näole langesid kerged lumehelbed, need ei sulanud seal. Oblastlinna oli õpetajal jäänud ema, samasugune väikene, kes oli alati ärevil ja mures tütre pärast ja kelle pea oli samuti täiesti hall.

Õpetaja seisis ja hakkas siis aeglaselt astuma kirstu järel. Eided heitsid talle üle öla pilke ja sosistasid, et etakae, missugune vaikne tütarlaps, et eks tal ole esialgu raske lastega — need on Zaborjes ju niisugused kangekaelsed ja üleannetud.

Viimaks kogus õpetaja julgust ja küsis ühe eide, Matrjona-tädi käest:

«Oli vist üksik vanainimene?»

«Jah, kullake,» laskis Matrjona laulval häälel, «niisama kui issanda üksi. Ja missugune hea inimene oli, kuldse südamega inimene. Istus teine aina ja istus diivani peal akna juures, ei olnud teisel kellega sõnakestki rääkida. Küll on kahju! On teisel Leningradis tütar, aga see, paistab, on kõrgele lennanud. Nii surigi ilma inimesteta, ilma sugulasteta.»

Surnuaial asetati kirst värskesse haua kõrvale. Eided tegid kirstu ees kummardusi, tumedad käed puudutasid maad. Õpetaja astus kirstu juurde, laskus kummargile ja suudles Katerina Petrovna kuivetatud kollast kätt. Siis ta tõusis ruttu püsti, pööras ringi ja läks lagunenu telliskivimüüri poole.

Müüri taga laiusid kerges lumevines kodukandi põlud, valusalt armsad.

Õpetaja vaatas kaua, kuulis, kuidas tema selja taga õiendasid omavahel vanamehed, kuidas kirstu kaanele langes matsudes mulda ja kaugel õuedes kiresid mitme häälselt kuked, ennustades selgeid ilmu, kerget külma, talvist vaikust.

*

Zaborjesse jõudis Nastja järgmisel päeval pärast matuseid. Teda ootasid värskesse hauakääbas kalmistul — muld sellel oli külmunud kamakateks — ja Katerina Petrovna külm, pime tuba, millest elu näis olevat lahkunud juba ammu.

Nastja nuttis selles toas kogu öö, kuni akende taga lõi sinama hägune ja raske koit.

Zaborjest lahkus Nastja vargsi, ta püüdis hoiduda sattumast kellegi silme alla ega pärinud kelleltki midagi. Talle näis, et mitte keegi peale Katerina Petrovna ei või võtta talt andestamatut süüd, talumatut raskust.

1938

HÄÄBUNUD KAJA

Kara-Dagi neeme lähedal Krimmis on väike laht. Seda kutsutakse Röövlilaheks. Ilmselt oli siin vanasti salakaubavedajate varjupaik. Siia kaljulõhedesse peitsid nad oma kauba.

Praegu hõljutab tuul neil kaljudel kollaseid õlgililli. Tohutud kivimürakad, mis tuhandete aastate eest Kara-Dagilt alla on varisenud, lamavad kaldal. Nad on maasse vajunud, sitketesse okaspõõsastesse kasvanud ja tuletavad meelde kangelaste rohmakaid hauasambaid.

Ükskord lamasin selle lahe ääres liival ja kuulasin, silmad suletud, mere mühinat. See koosnes rütmiliselt vahelduvatest hääldest. Algul kostis lähenev kõmin. Kui laine jõudis kokkuuhutatud kiviklibu servani, saabus lühike vaikus. Ja siis veeres laine kohinal tagasi.

Murdlainete lakkamatu mürin vaibus ainult täielikus tuulevaikuses. Niisugust tuuletust aga on harva. Alati tundub, et see saabub kuskilt põuasumuselt maalt. Kaldal lõhnab soe kruus ja isegi vanad pehkinud plagud mastide tipus ei laperda.

Tuulepaast saabub sellise vaikusega, et kaldalegi on kuulda, kui mägedes kirvega kopsitakse. Kerge virve veepinnal võpatab igast kirvehoobist. Virvevari libiseb üle põhjaliiva, nagu vilksataksid laiali ehmunud kalamaimud.

Tuulevaikuse tardumuses suigub Ida-Krimmi, muistsete kimmerlaste maa rannik. Räägitakse, et siinsest leetjast ränimullast leiti veel hiljaaegu unejumalanna ja mahedate tuulte jumala Aiolose marmorpead.

Ma lamasin, kuulasin lainete kohinat, mõtlesin kivist

jumalannadele ja tundsin end lõunamaa õnneliku osakesena.

Liival minu lähedal istus umbes viieteistkümnenda sajandi võõras tütarlaps, ilmselt koolitüdruk, ja luges kõva häälega Puškini värse. Ta oli kleenuke nagu rannaküla poisijõnglane. Ta päevitunud põlved olid täis heledaid kriime. Hajameelselt sõelus ta pihkudega liiva.

Ma nägin, kuidas ta peenikeste sõrmede vahelt pudeles maha konnakarbipuru ja krabisõrgade raasukesi, ühatillukesi rohelisi klaasikilde ja Marseille'i katusekivide tükikesi. Neis paigus uhab meri millegipärast palju neid oranžikaid ja vasena kumisevaid katusekivitükke kaldale.

Aeg-ajalt jäi tüdruk vait ja vaatas heledaid silmi pilutades mere poole. Võib-olla lootis ta purje näha. Aga mereselg oli tühi, tüdruk ohkas ja asus jälle rutuga Puškini värse lugema:

Õitsa helleenide keele hääbunud kaja ma kuulen,
auväärse lauliku lähedust hämaralt aimab mu hing.

Ma kuulasin hulk aega tema pominat, siis ütlesin:

«Te loete neid värse valesti.»

Tüdruk nihutas end põlvedel mulle lähemale, toetas peopesad kuumale liivale ja küsis:

«Mismoodi?»

Ta vaatas mulle suurte hallide silmadega pärivalt otsa ja kordas:

«Mismoodi valesti?»

Tüdruku hää oli ärevil. Tema kaelal tuksus kiirelt väike veresoon. Tundus, et see just ärevusest nii kiirelt tuksus.

«Bedamoodi, et see on heksameeter,» vastasin ma, «vana Hellase värsimõõt. Sellä löi Homeros. Luuletusi, mis on kirjutatud heksameetris, ei loeta niimoodi.»

«Aga kuidas siis?»

«Ma seletan teile kohe,» vastasin ma ja taipasin samas, et heksameetrit polegi nii lihtne ära seletada. «Laske ma mõtlen natuke.»

«Palun väga! Kuni teie mõtlete, käin ma vees ära. Eks?»

«Olge ainult ettevaatlik. Ma panin siia põhjaõnge sisse.»

«Oh!» hüüdis tüdruk. «See on sihuke paljude konkudega õng? Kui näkkab, laske minul välja tõmmata. Ma väga palun! Äkki saame merikuradi kätte!»

«Kõik võib juhtuda,» ütlesin ma ja nagu nimme jõnk sataski õngenöör samal hetkel kõvasti.

Tüdruk haaras nööri ja hakkas seda pruunide kätega kokku lapates veest välja tõmbama. Nöör nõksatas pingule ja vonkles siia-sinna. Siis välgatas ja rabeles miski kaldavahus ning tüdruk tiris kaldale raevunud lesta. Kala viskus õhku, ajas suu pärani ja näksis märga kruusa.

«Ma ei teadnudki, et lest nii tige on,» ütles tüdruk nukralt. «Eks ole, me tõmbasime ta ilusti välja?»

Ma päästsin kala konksu otsast lahti, tüdruk aga läks mere äärde. Pahkluden vette sumanud, jäi ta seisma. Viimastel päevadel oli Sevastopoli poolt külma vett lahte ajanud.

Tüdruk tõstis käed üles ja hakkas punakaid pleekinud palmikuid pea ümber kinnitama. Nüüd sarnanes ta väikese pronksist jumalannaga.

Ma kordasin valjusti sedasama Puškini heksameetrit, mida tüdruk oli lugenud. Meri kohises ühetooniliselt — lahelt veeres randa ummiklaine — ja esimene värsirida langes ootamatult ühte lainerütmiga.

Kuni ma ütlesin: «Õilsa helleenide keele hääbunud kaja ma kuulen...», jõudis laine kaldale veereda, seista, tada ja tagasi vajuda. Ja teine Puškini rida: «Auväärne lauliku lähedust hämaralt aimab mu hing» mahtus nii sama täpselt teise laine mõõtu.

Heksameetri reeglite järgi tuleb rea keskel pidada lühike paus — tsesuur — ja alles siis lugeda rea lõpp.

Ma kordasin esimest rida. Kuni ma ütlesin: «Õilsa helleenide keele...», veeres laine kaldale. Nende sõnade järel ma peatusin, pidasin tsesuuri, ja ka kitsa räbribani jõudnud laine seisatas. Ja kui ma lugesin rea lõpu: «... hääbunud kaja ma kuulen...», sulas mu hää ühte taganeva laine sahinaga, sellest pilgu võrragi ette jõudmata või maha jäämata.

Istusin maha, rabatuna sellest, mille olin nüüdsama lainete mühinas avastanud. Seda imepärast kokkusattu-

must, nagu mulle tundus, tuli kontrollida keerulisema heksameetri abil.

Mulle meenusid Mei värsid kuldsete lokiidega Phoibosent, ja oodanud lainetõusu, alustasin:

Roidunud Phoibos siis heitis /paus — tsesuur/
kuldkilbi mere taha...

Üks laine taandus ja kohe tõusis teine:

...punavas ehakumas /paus — tsesuur/
marmor särava löi...

Jällegi kordas heksameeter lainet.

Ma ei saanud veel millestki aru. Ainult üks oli selge: lainerütm langeb kokku heksameetri reapikkusega. Selle taga pidi miski varjul olema, kuigi ma veensin ennast, et tegu pole muuga kui laine- ja värsirütmide juhusliku ühtelangemisega.

Nii tekkis «heksameetri mõistatus». See sai alguse hõõvlilahes ja hakkas sealsamas ka süvenema — nimelt sellest hetkest peale, kui tüdruk veest välja tuli ja ma talle seletasin, kuidas tuleb heksameetrit lugeda.

«Üldiselt saan ma aru,» vastas ta ebalevalt. «Ainult ma ei saa aru, miks peab rea keskel peatuma ja pidama selle... kuidas te nüüd ütlesite... pausi.»

«Tsesuuri,» tuletasin meelde.

«Just sellesama tsesuuri. Miks seda vaja on? Ilma tuleb palju paremini välja. Lugege, palun, omaette. Te näete ise.»

Lugesin omaette heksameetrit õilsast helleenide keelest. Tüdrukul oleks nagu õigus olnud. Aga ma ei tahtnud alla vanduda ja ütlesin:

«Heksameetri rida on väga pikk. Et seda oleks kergem lugeda, tuleb teha paus. Aga vaevalt te praegu sellest aru saate.»

Tüdruk naeratas ega vastanud. Tema naeratuses märkasin kerget üleolekut. Tüdruk oli veel selles eas, kus noortele pakub lõbu täiskasvanuid ummikusse ajada ja nendega iga tühja-tähja üle vaielda.

Ta ei vastanud midagi, aga üleolekutunne tekkis temas ometigi. Lõpuks pidi see kuidagi ilmsiks tulema.

Kui me kuristike kohal looklevat rada mööda Koktebeli tagasi läksime, ütles ta äkki ühes täiesti ohutus kohas häälega, mis ei lubanud vähimatki vastuvaldemist:

«Andke mulle käsi! Ma ei saa siit ise üles.»

Juba ta hakkaski vigurdama. Kui me jumalaga jätsime, lausus ta nagu muuseas samasuguse kindla tooniga:

«Tulge homme Surnulahe äärde. Ma toon teile karneooli. Te pole elus sihukest näinud.»

Taipasin, et minu loomuse tõttu hakkab isegi see vaevu tuttav tüdruk mind kamandama, nagu talle pähe tuleb. Seepärast ei läinud ma järgmisel päeval Surnulahe äärde.

Mõni päev hiljem kohtasin tüdrukut teel poeet Volosini hauale. Ettevaatlikult käe alt kinni hoides talutas ta hallipäist, musti prille kandvat naist.

Tüdruk noogutas mulle külmalt ja läks sõnagi lausumata mööda.

«Mis sul on, Lilja?» küsis mustade prillidega naine. «Sa läksid järsku kõvaks kui kivi.»

«Ma kardan, et te äkki komistate, tädi Olja,» vastas tüdruk. «Siin on väga halb tee.»

Öösiti ei tulnud mulle enam und. Algul see isegi meeldis mulle. Meeldis sellepärast, et võisin pimedas lamades jälgida öö kõiki muudatusi. Aken oli lahti. Ma kuulsin tillemagi laine sulinat ja kaunade pröksatusi alas. Tavaliselt lõhkesid küpsed akaatsiakaunad päeval kuumaga. Ent mõnikord pakatasid nad ka öösel.

Öösiti ma ei suitsetanud. Kõik, mis häiris pimedust, isegi hõõguv paberossiots, segas mind kuulamast. Mulle tundus, et kogu määratul maakeral olen ma ainus, kes ei maga, ja kui ma hinge kinni pean, võin koguni kuulda ilmaruumis liikuvate tähtede vaikset helinat. Vanad kreeklased uskusid sellesse hääle ja nimetasid seda sfääride muusikaks.

Igavesed tähed särasid akna taga kaunis öös. Virgema lamades ma nagu valvasin teiste inimeste und — lapse või noori naise või rauku, kes mõneks tunniks olid unustanud oma aastate koorma.

Ärkvel olles kuulsin naabermajast mitmel korral

tuttava viieaastase poisikese haledat nuttu. Miski oli teda kohutanud. Ainult ema mõistis teda ja oskas märgi põski suudeldes ja sassis juukseid paitades teda rahustada. See oli emaduse saladus ja ükski võõras polnud võimeline seda jagama.

Poiss rahunes ja öö, pilguks peatunud, lendas edasi, puistates uneliiva tammikutele mägedes ja jahtunud kaljudele, merele ja lambakarjadele, tolmuisele koirohule ja äsjasest nutust märgadele lapseripsmetele.

Ühel sellisel ööl meenus mulle pime naine mustade prillidega — Lilja hoidis tal nii hellalt käe alt kinni — ja see, et ma olin tüdrukut solvanud ei millegi pärast. Või tõesti sellepärast, et tal tuli korraks tuju ennast noore naisena tunda? Mõtleks, kui kohutav patt!

Siis hakkasin mõttes meenutama värssse unetusest. Meelde tulid Puškini «argipäeva tühi-tähi» ja Mandelštami luuletus:

Ei tule und. Oo Homeros ja pingul purjed!
Ma laevanimedega poole peale jõudsin:
on suur see pesakond, see rodu kureparvi,
mis taeva alla tõusis kord muistses Hellases...

Ei tule und... Homeros... Välkvalgus lõhestas pimedust. Pime naine... Homeros oli pime! Elu oli tema jaoks olemas vaid paljude helide näol.

Homeros lõi heksameetri.

Ja äkki sai mulle selgeks, et mere kaldal istuv pime Homeros lõi värssse, allutades need murdlaine rütmilisele kohinale. Kõige kindlamaks tõendiks, et see tõesti nii oli, oli tsesuur rea keskel. Sisu pärast polnud seda vaja. Homeros pani selle sinna, matkides täpselt peatuist, mida teeb veerev laine enne taganemist.

Homeros sai heksameetri merelt. Ta ülistas Trooja piiramist ja Odüsseuse eksirännakuid selsamal pidulikul viisil, mida laulis tema pilgu eest varjatud mõõtmatu meri.

Sujuvate tõusude ja langustena kandus poeesiasse mere hää — sellesama mere hää, mis sädeldes ja kohises veeretab lustlikke laineid pimedale lauliku jalgade alla.

Kas ma olin lahendanud heksameetri mõistatuse? Ei tea. Ma tahtsin kellelegi oma avastusest rääkida, aga käepärast polnud kedagi, keda see oleks huvitanud. Mis oligi teistel pistmist Homeroosega!

Ma tahtsin kedagi veenda, et Homeroose heksameetri sünd on vaid üks näide tervest reast meie loomingu seni tunnetamatutest tekkevõimalustest, et uus mõte sünnib tihti asjade kokkupuutest, millel esimesel pilgul midagi ühist ei ole. Mida ühist oleks tulekivil rauaga, aga just nende kokkupuutest sünnib tuli!

Mida ühist oleks lainemühinal ja värssidel? Aga nende kokkupuude andis elu üllaimale värsimöödule.

Lõpuks oligi mul võimalik jutustada Homeroosest ainult minu peale pahasele Liljale. Kohtasin teda Surnulahe ääres selle poisipõnniga, kes vahetevahel öösel nuttis.

Surnulaheni jõuda oli raske. Tuli minna üle mere kohal kõrguva kalju. Kohati tuli ronida põõsastest kinni hoides. Siis oli maapind silmadest mõne sentimeetri kaugusel ja selgesti olid näha kilgendavad väävelräha litrid ja raudsipelgad, nii tillukesed, et inimene neid oma silmade kõrguselt ei märkagi.

Kui Röövlilaht oli salakaubavedajate urgas, siis Surnulaht oli laevaõnnetuste paik.

Liival vedeles pudelikaelu, kunagi helesiniseks värvitud paadilaudu, mõlkis saksa kiivreid, süvameremiinide kesti ja ribilisi kummivoolikuid. Voolikutes elasid krabid.

Lilja ei imestanud põrmugi minu ilmumise üle. Ta vaatas mind pilukil silmadega ja ütles:

«Ah nii, see olete teie!»

Ning hakkas kohe kiiresti seletama:

«Ja mina jätsin selle karneooli koju, mis ma tahtsin teile kinkida! Ma ei teadnud ju, et te siia tulete. Miška, ära peksa jalgadega vett. Sa pritsid mu üleni märjaks. Vastik põngerjas! Teate, just nüüdsama hüppas suu-uur kala veest välja. Vist meriärn. Kas te tulite kala püüdma? Siin ei ole ühtki inimest, päris kõhe hakkab. Ainult piirivalvepatrull läks ennist mööda. Miška palus neid ja nad tulistasid vette. Nii kõvasti kajas, et Koh-tebelini oli kuulda. Näete, mis ma leidsin — merihobuse.»

Lilja tuhlas liivale visatud õhukeses kleidis ja võttis taskust ogalise kuivanud merihobukese.

«Misjaoks see on?» küsis poiss.

«See on malenupp,» vastas Lilja. «Said aru? Krabid mängivad nendega malet. Istuvad kaljunuki all ja mängivad. Ja kes sohki teeb, sellele kopsavad sõraga vastu pead.»

Vahetpidamata lobisedes pistis Lilja merihobukese taskusse tagasi, kortsutas äkki kulmu, kissitas silmi, tõmbas käe aegamööda taskust välja ja tegi peo ettevaatlikult lahti. Peopesal lamas suitsuste soontega karneool.

«See oli hoopis siin,» ütles Lilja ja tegi suured silmad. «Ja mina mõtlesin, et ta jäi koju. Kuidas ma teda ära pole kaotanud! Võtke, palun. See on teile. Mul pole üldse kahju ära anda. Ma leian neid nii palju, kui tahan.»

Ma võtsin karneooli. Lilja jälgis mind.

«Oh!» hüüdis ta äkki. «Kas te ei näe, et kivi peal on nagu laine? Vaadake, nagu suitsulaine! Kohe läheb selgemaks.»

Ta lakkus karneooli üle. See tõmbus tumedaks ja lõepoolest — kivile ilmusid laine piirjooned.

«Kivi on soolane,» ütles poiss. «Ma katsusin.»

«Õilsa helleenide keele,» ütles Lilja järsku pidulikult, pidas tsesuuri ja hakkas naerma, «hääbunud kaja ma kuulen...»

«Kas te tahate,» küsisin ma, «et ma räägin teile heksameetri mõistatusest?»

Ma jutustasin Liljale pimedast Homeroosest ja sellest, kuidas ta heksameetri avastas. Lilja kõhutas liival, lõug kätele toetatud, ja kuulas. Poiss heitis tema kõrvale ja toetas samuti lõua kätele.

Ta jälgis Liljat ja jäljendas kõiki ta liigutusi. Lilja kergitas kulme — ja ka tema kergitas kulme, Lilja raputas pead — ja ka tema raputas pead, Lilja kõlgutas õhus jalgu — ja ka tema kõlgutas jalgu.

Lilja andis talle laksu vastu selga:

«Jäta, ära ahvi!»

«Noh?» küsisin temalt. «Oli huvitav lugu?»

«Jaa! Tädi Olja on pime. Võib-olla kuuleb tema nagu Homeroski midagi niisugust, mida meie ei kuule selle-

pärast, et oleme nägijad. Kas võib, ma räägin sellest Leningradis oma koolis, kui Puškini tund tuleb? Tema kirjutas ju ka heksameetris.»

«Miks ei, rääkige.»

«Kui mulle ka kaks pannakse, ma räägin ikka,» kinnitas Lilja ennastsalgava näoga.

Üle järskude kaljude läksime tagasi Koktebeli. Lilja hoidis poisil kõvasti käest kinni, pahandas temaga, kui ta komistas, sirutas mulle ohtlikes kohtades sõnatuli kätte ja ma aitasin tema ning poisi üles.

Nädala pärast sõitsin ma ära ja Koktebel, Homeros ning Lilja vajusid unustusse. Aga ometi viis saatuse mind taas kokku nii Homerosse kui temaga.

See juhtus kolm aastat hiljem kui eespool kirjeldatud lugu.

Meie laev jättis vasakule Gallipoli betoonkindlustused ja kollased, kõrbenud paberi värvi majad ning jõudis Dardanellidest Egeuse merele.

Sellist merd, nagu me teda tavaliselt kujutleme, ei olnud enam. Me ei sõitnud merele, vaid lillasse lõõma. Aurik tasandas koguni käiku, nagu ei söandaks ta häirida kiirgavat merepinda. Ettevaatlikult liikus ta sinna poole, jättes ahtri taha pika kaarja vahujoa.

Vasaku parda taga laiusid ikka veel Väike-Aasia põuased kaldad, Homerosse müütilise Trooja viljatud kingud. Nagu punakates kivistunud saviastjates kobrustas ja kohises lahekäärudes erksinine vesi, vahutades madalate neemekeste ümber.

Õhtu eel saabus tuulevaikus ja aeglaselt ujusid silmapiiril mööda muinasloomad saared: Imbros, Tenedos, Lesbos, Milos.

Saared möödusid nagu lainemäed. Igast saarest joonistus kuhtuva taeva taustale liusk nõlv, siis hari ja jälle samasugune liusk nõlvak. See meenutas kolossaalselt kivist heksameetrit, mis nagu värsirida oli vajunud merre Hellase ja Väike-Aasia ranniku vahel.

Siis tulid saared lähemale. Juba seletas silm rohekas halle õlipuusalusid ja külasid kitsastes lahesoppides. Nende tagant kerkisid järsud punakad ja lillakad mäed. Nagu hiiglaslike viirukipannide kohal hõljuvad nende tippude ümber pilved, mida valgustas lojuv päike.

Pilved heitsid roosakat kuma merele, mägedele ja inimeste nägudele.

Plinkis esimese majaka tuli. Tuulehoog tõi saartelt sidrunilõhna ja veel mingit kirbet ja meeldivat, otsekui kuivanud kummeli hõngu.

Öösel läksin ma laevatekile. Aurik sõitis Saroni lahes. Kaks heledat tulesilma — roheline ja punane — särasid madalal öisel silmapiiril. Need olid Pireuse sihttuled.

Ma vaatasin sinna poole, kus oli Ateena, ja mu südame alt tõmbus külmaks: pilkases Atika öös sädeles kaugel laevavarannal prožektorite kiirtevihus Akropolis. Igaveses, seletamatus ilus helkis aastatuhandetevanune marmortempel.

Laev pöördus aeglaselt Pireuse reidile.

Hügisel pärast seda reisi sõitsin mõneks päevaks Leningradi ja sattusin filharmooniasse Mravinski kontserdile.

Minu naabriks oli kleenuke tüdruk ja tema kõrval istus pime naine mustade prillidega.

«Noh, Lilja,» küsisin ma tüdrukult tasakesi, «kas te saate Homerosse eest kahe? Või ei?»

Tüdruk pöördus kiiresti, pilutas halle silmi ja haaras mul käest kinni.

«Ei saanud! Hoopis viie sain. Ja teate, ma olen nii rõõmus, et te siin olete.»

Ta tutvustas mulle pimedat naist, häbelikku ja vaikset tädi Oljat, ja ütles siis, et heksameetri ja Homerosse loos oli midagi sellist, mida ta ei suuda kirjeldada, nagu värssideski, mida kuidagi unes meenutada ei saa.

Mind hämmastas see võrdlus.

Me läksime välja ja ma saatsin pimedat naist ja Lilja koju. Nad elasid Tutškovaja kaldapealsel.

Teel jutustasin Egeuse merest ja saartest. Lilja kuulas mind vaikselt, kuid katkestas aeg-ajalt ja päris pimedalt: «Kas sa kuulsid, tädi Olja?» — «Kuulsin, ära muretse,» vastas pime. «Ma kujutlen seda väga selgesti.»

Pimedate akendega vana maja ees jätsime jumalaga.

«Nojah,» ütles Lilja, «me muud ei teegi, kui jätame ainult jumalaga. Päris naljakas. Kirjutage mulle, kui te

jälle Leningradi tulete, ma näitan teile Ermitaažis üht
maali. Keegi ei vaata seda. Ilmatu vahva maal.»

Nad läksid uksest sisse. Ma seisin veidi kaldapealse.
Rohekas laternavalgus langes mustadele pargastele, mis
tukkusid puupollarite ääres. Tuul keerutas laternate
ümber kuivanud lehti.

Ja ma mõtlesin, et lõppude lõpuks on väsitav ja kurb
kogu aeg kohata uusi inimesi ja kaotada nad sealsamas
silmist, teadmata kui kauaks — võib-olla igaveseks.

Jalta, 1957

PULSTUNUD VARBLANE

Tinasoldatisuurune rauast sepp vanal seinakellal
lõstis haamri. Kell klõpsatas ja sepp lõi viivitades haam-
riga väikesele vaskalasile. Rutakas helin veeres üle toa,
poetus raamatukapi alla ja jäi vait.

Sepp lõi alasile kaheksa korda, tahtis lüüa ka ühek-
sandat korda, kuid ta käsi võpatas ja jäi õhku rippuma.
Nii seisis ta ülestõstetud käega terve tunni, kuni saabus
aeg lüüa alasile üheksa korda.

Maša seisis akna juures ega vaadanud selja taha. Kui
vaatad, siis ärkab hoidja Petrovna tingimata üles ja
ajab magama.

Petrovna tukkus diivanil, ema aga oli nagu ikka läi-
nud teatrisse. Ta tantsis teatris, kuid ei võtnud sinna
kunagi kaasa Mašat.

Teater oli hiiglasuur, kivisammastega. Katusel ajasid
malmist hobused end tagumistele jalgadele püsti. Neid
hoidis kinni mees, kel oli pärg peas — nähtavasti tugev
ja vapper mees. Tal oli õnnestunud peatada tulised
hobused otse katuse serval. Hobuste kabjad rippusid
väljaku kohal. Maša kujutles, missugune madin oleks
tekinud, kui mees poleks malmist hobuseid suutnud
peatada: nad oleksid katuselt maha väljakule sööstnud
ja kilina-kölinaga militsionääridest mööda tormanud.

Kõik viimased päevad oli ema närvitsenud. Ta pidi
samakordselt Tuhkatriinut tantsima ja töötas kohe esi-
mesele etendusele ka Petrovna ja Maša kaasa võtta.
Kaks päeva enne etendust võttis ema laekast väikese
lillekimbu, mis oli tehtud õhukesest klaasist. Selle oli
emale kinkinud Maša isa. Ta oli meremees ja selle lille-
kimbu oli ta toonud kuskilt kaugelt maalt.

Siis läks Maša isa fašistide vastu sõtta, uputas mitu fašistide laeva, oli ise kahel korral uppumas, sai haavata, kuid jäi ellu. Nüüd on ta aga jälle kaugel, maal millel on kummaline nimi Kamtšatka, ega tule tagasi niipea, vaid alles kevadel.

Ema võttis klaaslillekimbu ja ütles sellele tasa paar sõna. See oli imelik, sest varem polnud ema kunagi asjadega rääkinud.

«Noh,» sosistas ema, «saidki, mida tahtsid.»

«Mida sa tahtsid?» küsis Maša.

«Sa oled veel väike ega saa veel millestki aru,» vastas ema. «Isa kinkis mulle selle lillekimbu ja ütles: «Kui sa esimest korda Tuhkatriinut tantsid, siis kinnita see pärast lossiballi tingimata kleidi külge. Siis ma tean, et sa sel ajal minu peale mõtlesid.»»

«Aga ma sain ju aru,» ütles Maša pahaselt.

«Mida sa said aru?»

«Kõik!» vastas Maša ja punastas: talle ei meeldinud, kui teda ei usutud.

Ema pani klaaslillekimbu oma lauale ja ütles, et Maša ei tohi seda isegi väikese sõrmega puudutada, sest et lillekimp on väga habras.

Sel õhtul oli lillekimp Maša selja taga laual ja lükkas. Oli nõnda vaikne, et näis, nagu magaks kõik ümberringi kogu maja, nii aed akende taga kui ka kivist lövi, kes istus all värava juures ja lumest üha valgemaks muutus. Ainult Maša, keskküte ja talv ei maganud. Maša vahtis aknast välja, küttetorud piiksusid tasakesi oma sooja laulukest, talv aga aina puistas taevast tihedat tasast lund. See lendas laternatest mööda ja langes maapinnale. Ning oli arusaamatu, kuidas saab mustast taevast maha langeda nii valget lund. Ja veel oli arusaamatu, miks keset talve ja pakast öitsesid ema laual korvis suured punased õied. Kuid kõige arusaamatum oli hall vares. Ta istus akna taga oksal ja vahtis silmi pilgutamata Maša otsa.

Vares ootas, millal Petrovna õhuakna avab, et ööseks tuba tuulutada, ja Maša pesema viib.

Niipea kui Petrovna ja Maša väljusid, lendas vares õhuaknale, poetas enda sealt tuppa, haaras esimese ettejuhtuva asja ja kadus. Ta kiirustas, unustas jalad vaiba peal puhtaks pühkimata ja jättis lauale märjad

jäljed. Iga kord lõi Petrovna tuppa tagasi tulles käsi kokku ja karjus:

«Sa igavene röövel! Jälle on ta midagi minema viinud!»

Ka Maša lõi käsi kokku ja hakkas koos Petrovnaga rütates otsima, mis vares seekord oli näpanud. Kõige sagedamini varastas vares suhkrut, küpsiseid ja vorsti.

Vares elas talveks kinninaelutatud kioskis, kus suvel jaatist müüdi. Vares oli ihne ja riiakas. Ta tagus nokaga kõik oma aarded kioski pragude vahele, et varblased neid ära ei varastaks.

Vahel nägi ta öösel und, nagu oleksid varblased kioskis hiilinud ja uuristaksid pragude vahelt külmanud vorstitükikesi, õunakoori ja kompvekkide hõbepaberit. Siis kraaksus ta vihaselt unes ning militsionäär lähemal nurgal vaatas ringi ja kuulatas. Ta kuulis juba ammu pärast kioskis kraaksumist ja imestas. Mitu korda käis ta kioski juures ja vaatas sisse, peopesi tänavalatena valguse eest kaitseks seades. Kuid kioskis oli pime, ainult põrandal valendas katkine kast.

Kord tabas vares kioskis väikese pulstunud varblase nimega Paška.

Varblaste elu oli raskeks läinud. Kaeru oli vähevoitu, sest linna polnud hobuseid peaaegu üldse jäänud. Endistel aegadel — neid meenutas vahel Paška vanaisa, vana varblane, keda kutsuti Tšitškiniks — askeldas varblaste suguselts kõik päevad voorimeeste seisukohtade ümber, kus hobuste peakottidest kaeru silutisele pudenes.

Nüüd aga olid linnas autod. Nemad ei toitnud end kaartega, ei söönud seda krõmpsutades nagu heasüdamlikud hobused, vaid jõid mingit terava lõhnaga mürgist vett. Varblaste suguselts hõrenes. Mõned varblased siirdusid maale, hobustele lähemale, mõned aga mereäärsetesse linnadesse, kus laevadele vilja laaditakse ja varblased seal selle tõttu jõukalt ja lõbusalt elavad.

«Varem,» jutustas Tšitškin, «kogunesid varblased parvedesse, kaks-kolm tuhat igaühes. Vahel juhtus, et kui nad lendu tõusid, järsku kõrgustesse söötsid, siis ei võpatanud mitte ainult inimesed, vaid ka voorimeeste hobused tahtsid lõhkuma pista ja pomisesid: «Issand

jumal, päästa meid ja ole armuline! Kas tõesti neist krantsidest siis jagu ei saada?»

Aga missugused olid veel varblaste kaklused turgudel! Sulgi lendas nagu pilvi. Nüüd ei lubata niisuguseid kaklusi enam ühegi hinna eest...

Vares tabas Paška just sel momendil, kui see kioski kisse oli lipsanud ega polnud veel midagi jõudnud praag vahelt välja urgitseda. Vares koputas Paškale nokaga pähe. Paška kukkus maha ja pööritas silmi: teeskles surnut.

Vares viskas ta kioskist välja ja kraaksatas talle järele: kirus kogu seda varganägude suguseltsi — varblasi.

Militsionäär vaatas ringi ja tuli kioski juurde. Paška lamas lumel: ta oli suremas valu kätte, mis peas lõhkua, ja avas vaid tasakesi nokka.

«Oh sind küll, peavarjuta vennikest!» ütles militsionäär, tõmbas labakinda käest, pistis Paška sellesse ja toppis kinda koos Paškaga sineli taskusse. «Vilets on su elu!»

Paška lamas taskus, pilgutas silmi ja nuttis solvumise ning näljast. Kui ometi tillukesegi raasukese noka alla saaks! Kuid militsionääril polnud raasukesi taskus, oli ainult kasutu tubakapuru.

Hommikul läks Petrovna Mašaga parki jalutama. Militsionäär kutsus Maša enese juurde ja küsis rangelt:

«Kodanik, kas te vajate varblast? Kasvatamiseks.»

Maša vastas, et ta vajab varblast ja isegi väga. Siis tõmbus militsionääri punane tuulest pargitud nägu äkki kortsu. Ta hakkas naerma ja võttis taskust labakinda Paškaga:

«Võtke! Koos kindaga. Muidu paneb plehku. Kinda toote mulle pärast tagasi. Välja mind enne kahtteist ei vahetata.»

Maša tõi Paška koju, silus harjaga ta sulgi, söötis ja laskis lahti. Paška istus alüstassile, jõi sellelt teed, siis istus sepa pea peal, jäi isegi peaaegu tukkuma, kuid lõpuks sepp vihastas, võttis haamriga hoogu, tahtis Paškat lüüa. Paška lendas vuhinal valmisepa Krõlovi pea peale. Krõlov oli pronksist, libe — Paška suutis sinna hädavaevalt istuma jääda. Vihale aetud sepp aga hakkas vastu alasit taguma ja tagus üksteist korda.

Paška elas Maša toas terve päeva ja nägi öhtul, kuidas vana vares õhuaknast sisse lendas ja laualt suitsukala pea varastas. Paška peitis end punaste lillede korvi taha ja istus seal vaikselt. Sellest saadik tuli Paška iga päev Maša juurde, näksis raasukesi ja nuputas, kuidas Mašale oma tänulikkust näidata. Kord tõi ta Mašale ärakülmanud sarvilise tõugu: oli selle pargist puu otsast leitud. Kuid Maša ei hakanud tõuku sööma ja Petrovna viskas selle tõreldes aknast välja.

Siis hakkas Paška varastatud asju vana varese trottimiseks kioskist osavalt välja urgitsema ja neid Mašale tagasi tooma. Kord tõi ärakuivanud pastilaa, kord kivikõvaks muutunud koogitükikese, kord punase kompvekipaberi.

Nähtavasti ei näpanud vares ainult Mašalt, vaid ka teistest majadest, sest vahel Paška eksis ja tõi võõraid asju: juuksekammi, mängukaardi — ristiemanda — ja täitesulepea kuldsule.

Paška lendas nende asjadega tuppa, viskas nad põrandale, tegi toas mõned tiirud ja kadus äkki nagu väike sulismürsk akna taha.

Sellel öhtul ei tahtnud Petrovna millegipärast kaua ärgata. Mašat huvitas näha, kuidas vares õhuaknast sisse poeb. Maša polnud seda veel kordagi näinud.

Maša ronis tooli peale, avas õhuakna ja peitis end kapi taha. Algul lendas õhuaknast sisse laia lund, mis põrandal ära sulas, kuid siis äkki hakkas midagi krigisema. Vares ronis tuppa, soputas end ja toksas nokaga mandariini. See talle ei meeldinud. Seejärel pööras ta pead, hüppas ema lauale, vaatas peeglisse, ajas end furri, nähes seal samasugust kurja varest, siis kraaksatas, haaras vargsi klaaslillekimbu ja lendas aknast välja.

Maša karjatas. Petrovna ärkas, hakkas ohkima ja siunama. Ema aga nuttis pärast teatrast tagasijõudmist nii kaua, kuni ühes temaga ka Maša nutma hakkas. Petrovna ütles siis, et ei maksa üleliia kurvastada, võib-olla leitakse klaaslillekimp üles, muidugi kui loll vares seda lumme ei pillanud.

Hommikul tuli Paška. Ta istus valmisepp Krõlovi pea peale puhkama, kuulis lugu varastatud lillekimbust, ajas suled koheville ja jäi mõttesse.

Hiljem, kui ema teatrisse proovile läks, ei jäänud Paška temast maha. Ta lendas siltidelt laternapostidele, sealt puude otsa, kuni jõudiski teatrini. Seal istus ta veidi aega malmhobuse ninal, puhastas nokka, äigas jalaga pisara silmast, siuksatas ja oli kadunud.

Õhtul sidus ema Mašale ette piduliku valge koolipõlle, Petrovna aga heitis õlgadele pruuni atlass-salli ja kõik koos sõitsid teatrisse. Selsamal tunnil kogus Paška Tšitškini käsul kõik läheduses elavad varblased kokku ja nad ründasid kogu parvega varese kioskit, kuhu klaaslillekimp oli peidetud.

Varblased ei söandanud otsekohe kioskit rünnata, vaid seadsid endid naabermajade katustele istuma ja õrritasid umbes paar tundi varest. Nad arvasid, et ta läheb vihale ja tuleb kioskit välja. Siis võib võitlust tänaval pidada, kus pole nõnda kitsas nagu kioskis ja kus varesele kõik korruga saavad kallale minna. Kuid vares oli tark, ta teadis varblaste kavalust ega tulnud kioskit välja.

Siis kogusid varblased lõpuks julgust ja hüppasid üksteise järel kioskisse. Seal tõusis niisugune siutsamine, kära ja tiibadega pekslemine, et kioski ümber kogunes otsekohe rahvasumm.

Kohale ruttas militsionäär. Ta piilus kioskisse ja tõmbus kiiresti tagasi.

«See on alles lugu!» ütles militsionäär. «Käsitsivõitlus täitsa määrustiku järgi!»

Militsionäär hakkas laudu lahti kiskuma, et avada kioski kinnilöödud uks ja kaklusele lõpp teha.

Sellal väratasid tasa kõik keeled teatriorkestri viiulitel ja tšellodel. Pikk mees tõstis kahvatu käe, viis selle aeglase liigutusega kõrvale ja valjenevate muusikahelide saatel nõksatas raske sameteesriie, libises kergelt kahele poole ja Maša nägi suurt, ilusat, kollase päikesevalgusega üleujutatud tuba ja rikkaid inetuid õdesid, õelat võõrasema ja oma ema vana halli kleidiga — kõhnakest ja kaunist.

«Tuhkatriinu!» hüüatas Maša tasa ega suutnud enam lavalt silmi pöörata.

Seal, sinise, roosa, kullakarvalise ja kuuhõbedase valguse säras hakkas paistma loss. Ja ema kaotas sellest põgenedes trepile kristallkinga.

Oli väga hea, et muusika ei teinudki kogu aeg muud, kui kurvastas või rõõmustas ema üle, otsekui oleksid kõik need viiulid, oboed, flöödid ja tromboonid heasüdamlikud elusolendid olnud. Nad püüdsid koos pika-aavulise dirigendiga igati ema aidata. Dirigent oli niivõrd Tuhkatriinu abistamisega ametus, et kordagi saali poole ei vaadanud.

Ja sellest oli väga kahju, sest saalis oli palju vaimuistusest säravate paledega lapsi.

Isegi vanad teatriteenrid, kes kunagi etendusi ei jälgi, vaid seisavad koridorides uste juures, käes terved pakid kavasid ja suured mustad binoklid, — isegi need vanad teatriteenrid tulid kuulmatult saali, sulgesid enda taga ukse ja jälgisid Maša ema. Üks nendest aga pühkis isegi silmi. Ja kuidas pididki ta silmad kuivaks jääma, kui see oli tema kadunud töökaaslase, samasuguse teatriteenri tütar, kes nõnda hästi tantsis!

Ja siis, kui etendus lõppes ja muusika nii valjusti ja rõõmsalt õnnest laulis, et inimesed endamisi naeratasid ja ainult taibata ei suutnud, miks õnnelikul Tuhkatriinul silmis pisarad läigivad, just sel ajal tungis saali, alles enne mööda teatri treppe lennanud ja ekselnud, väike pulstunud varblane. Oli kohe näha, et ta oli tulnud ägedast kaklusest.

Pimestatuna sadadest tuledest, tiirles ta lava kohal ja kõik panid tähele, et ta noka vahel midagi kangesti laigib, otsekui oleks see kristalloks.

Saal hakkas sumisema ja jäi siis vait. Dirigent tõstis käe ja orkester vaigis. Inimesed tagumistes ridades tõusid, et näha, mis laval toimub. Varblane lendas Tuhkatriinu juurde. Tuhkatriinu sirutas käed tema poole ja varblane heitis lennult Tuhkatriinu peopesale väikese kristall-lillekimbu. Tuhkatriinu kinnitas värisevate kätega selle oma kleidi külge. Dirigent vehkis taktikepiga ja orkester hakkas mürtsuma. Teatrilambid värisid käteplaksutamisest. Varblane lendas saali kupli alla, istus kroonlühtrile ja hakkas kakluses sasisitunud sulgi puhastama.

Tuhkatriinu kummardas ja naeris ning Maša, kui ta poleks kindlasti teadnud, ei oleks iialgi taibanud, et see Tuhkatriinu on tema ema.

Ent pärast kodus, kui tuli kustutati ja tuppa astus

hilisöö ning käskis kõigil magada, küsis Maša läbi une emalt:

«Kui sa lillekimpu kinnitasid, tuli sul isa meelde?»

«Jah,» vastas ema pärast vaikimist.

«Aga miks sa nutsid?»

«Sellepärast et olen rõõmus, et maailmas on niisuguseid inimesi nagu sinu isa.»

«Pole õige!» pomises Maša. «Rõõmust naerdakse.»

«Väiksest rõõmust naerdakse,» vastas ema, «suurest aga nutetakse. Nüüd maga!»

Maša uinus. Uinus ka Petrovna. Ema astus akna juurde. Akna taga oksal magas Paška. Maailm oli vaikne ja lai lumi, mis langes ja langes taevast, aina süvendas vaikust. Ja ema mõtles, et niisamuti nagu lumi, nii langevad inimeste peale alla õnnelikud unenäod ja muinasjutud.

1948

TERASSÖRMUS

Vanaisa Kuzma elas oma lapselapse Varjušaga väikeses Mohhovoje külas otse metsa ääres.

Talv juhtus karm olema, tugevate tuulte ja lumega. Kogu talve vältel ei läinud kordagi soojaks ega hakanud laudkatustelt tilkuma kärsitud piisad. Öösiti ulusid metsas külmast lõdisevad hundid. Vanaisa Kuzma rääkis, et nad uluvad kadedusest inimeste vastu: ka hunt tahaks tares elada, ahju juures ennast sügada ja lamada, jäänud sassis karvadega nahka peesitada.

Keset talve lõppes vanaisal mahorka. Taat köhis ägedasti, kurtis nõrga tervise üle ja ütles, et kui saaks paar mahvigi tõmmata — kohe oleks kergem.

Pühapäeval läks Varjuša naabruses olevasse Pereborõ küllasse, et vanaisale mahorkat muretseda. Külast möödus raudtee. Varjuša ostis mahorkat, puistas selle väikesesse sitsriidest kotti ja läks jaama ronge vaatama. Need peatusid Pereborõs harva. Peaaegu alati kihutasid nad lõginal ja mürinal mööda.

Perroonil istusid kaks sõdurit. Üks oli habemik, rõõmsate hallide silmadega. Vedur hakkas möirgama. Juba oli näha, kuidas ta üleni aurupilvedesse mattununa kaugest mustavast metsast raevukalt jaama poole tormab.

«Kiirrong!» ütles habemik sõdur. «Vaata ette, tüdrukuke, rong viib su kaasa. Lendad pilvede alla.»

Vedur tormas hirmsa hooga jaama. Lumi hakkas keerlema ja ummistas silmad. Siis tuli kuuldavale rataste kolin, mis üksteisele järele ruttasid. Varjuša haaras laternatulbast kinni ja sulges silmad: äkki tõu-

seb ta tõesti õhku ja kistakse rongist kaasa. Kui rong oli mööda tormanud, lumetolm aga veel õhus keerles ja maha vajus, küsis habemik Varjušalt:

«Mis sul kotikeses on? Kas mahorka?»

«Mahorka,» vastas Varjuša.

«Ehk müüd mulle? Kange tahtmine on suitsu teha.»

«Vanaisa Kuzma ei luba müüa,» vastas Varjuša rangelt. «See on talle kõha vastu.»

«Oh sind küll,» ütles sõdur, «sa viltidega õieraasukel! Tõsidus ise!»

«Võta niisama, kui palju sulle kulub,» ütles Varjuša ja ulatas sõdurile koti. «Suitseta!»

Sõdur puistas sinelitaskusse tubli peotäie mahorkat, keeras endale jämeda suitsu, süütas selle, kergitas Varjuša lõuga ja vaatas muheldes ta sinistesse silmadesse.

«Oh sind küll,» kordas sõdur, «patsidega kannikest! Mida sulle vastu kinkida? Kas vahest seda?»

Sõdur võttis sinelitaskust väikese terassõrmuse, puhus sellelt tubaka ja soola kübemekesed, hõõrus seda vastu sinelivarrukat ja pani Varjuša keskmisesse sõrme:

«Kanna ja saa õnnelikuks! See on imevärki sõrmus. Vaata, kuidas ta särab!»

«Aga mis pärast on ta imevärki, onu?» küsis Varjuša punastades.

«Sellepärast,» vastas sõdur, «et kui kannad teda keskmises sõrmes, annab ta tervist. Nii sulle kui vanaisa Kuzmale. Kui aga paned sellesse sõrme, neljandasse,» sõdur tõmbas Varjušat külmast kohmetunud, punasest sõrmest, «saab sulle osaks suur rõõm. Või tahad sa ütleme, näha laia maailma kõigi selle imedega. Pane sõrmus nimetissõrme — näed ilmtingimata!»

«Tõega?» küsis Varjuša.

«Teda pead uskuma,» ütles teine sõdur põriseval häälel sineli ülestõmmatud krae vahelt. «Ta on nõid. Kas oled kuulnud niisugust sõna?»

«Olen.»

«Nii-nii!» hakkas sõdur naerma. «Ta on vana sapöör. Isegi miin ei teinud talle midagi.»

«Aitäh!» ütles Varjuša ja lippas koju Mohhovojesse. Tõusis tuul, hakkas hästi tihedat lund sadama. Var-

juša aina näppis sõrmust, pööras seda ja vaatas, kuidas ta läigib talvises valguses.

«Aga sõdur unustas väikese sõrme kohta öelda,» mõtles ta. «Mis siis juhtub? Pistan õige sõrmuse väikesesse sõrme, proovin.»

Ta pani sõrmuse väikesesse sõrme. See oli kõhnake, sõrmus seal ei püsinud, kukkus sügavasse lumme jalgraja kõrvale ja vajus otsekohe läbi lume.

Varjuša hakkas hädaldama ja kätega lund laiali kühveldama. Kuid sõrmust ei tulnud kusagilt välja. Varjuša sõrmed läksid siniseks. Nad olid külmast niivõrd kohmetunud, et enam ei paindunud.

Varjuša puhkes nutma. Sõrmus oli kadunud! Tähen-dab, vanaisa Kuzma ei saa nüüd terveks ja Varjušale ei saa osaks suurt rõõmu ning ta ei näe ka laia maailma kõigi selle imedega. Varjuša torkas seal kohal, kus tal sõrmus oli maha kukkunud, vana kuuseoksa lumme püsti ja läks koju. Ta pühkis käpikuga pisaraid, kuid pisarad tulid ikkagi ja külmusid ning torkisid valusalt silmi.

Vanaisa Kuzma rõõmustas mahorka üle, suitsetas tare maani suitsu täis, sõrmuse kohta aga ütles:

«Ära kurvasta, lollike! Kuhu kukkus — seal vedelebki. Palu Sidorit. Ta otsib üles.»

Vana varblane Sidor oli ajanud enda laiaks nagu kera ja magas lõukal. Sidor elas kogu talve Kuzma tares iseseisvalt nagu peremees. Oma iseloomu tõttu sundis ta endaga arvestama mitte ainult Varjušat, vaid ka taati ennast. Ta nokkis putru otse kausist, leiba aga püüdis käest ära kiskuda ja kui teda eemale tõrjuti, siis solvus, ajas suled turri ja hakkas vihaselt kaklema ja siutsuma, nii et naabervarblased lendasid räästa alla kokku ja kuulatasid, siis aga käratsesid kaua, mõistes Sidorit tema halva iseloomu pärast hukka. Elab soojas tares, koht on täis, aga ikka on talle veel vähe!

Järgmisel päeval püüdis Varjuša Sidori kinni, mähkis rätikusse ja viis metsa. Kuuseoksast paistis lume alt ainult väike jupp.

Varjuša asetaski Sidori oksale ja palus:

«Otsi, tuhni väheke! Ehk leiad üles!»

Kuid Sidor kõõritas üht silma, vaatas umbusklikult lund ja piuksus:

«Kas sa näed! Kas sa näed! Kus leidis lolli!... Kas sa näed, kas sa näed!» kordas Sidor, rapsas oksalt üles ja lendas tarre.

Nii jäigi sõrmus leidmata.

Taat Kuzma köhis üha ägedamalt. Kevade eel ronis ta ahju peale. Ta ei tulnud sealt peaaegu üldse maha ja palus järjest sagedamini juua. Varjuša ulatas talle plekk-topsikuga külma vett.

Tuisud keerlesid küla kohal, ajades tarede ümber hangesid kokku. Männid uppusid lumme ja Varjuša ei suutnud metsas enam üles leida seda kohta, kuhu tal sõrmus kukkus. Ahju taga peidus olles nuttis ta üha sagedamini tasakesi kaastundest vanaisa vastu ja manas ennast.

«Lollpea!» sosistas ta. «Hakkasid vallatust tegema, lasksid sõrmusel maha kukkuda. No saad selle eest! Säh!»

Ta peksis end rusikaga lagipähe, karistas ennast, taat Kuzma aga küsis:

«Kellega sa seal mürad?»

«Sidoriga,» vastas Varjuša. «On teine nõnda sõna kuulmatuks läinud! Tahab muudkui kakelda.»

Korra hommikul ärkas Varjuša sellest, et Sidor hüppas mööda akent ja koputas nokaga vastu klaasi. Varjuša avas silmad ja pigistas need uuesti kinni. Katusest langesid üksteisest mööda tõtates pikergused veepiisad. Kuum valgus purskas aknast sisse. Hakid karjusid.

Varjuša vaatas välja. Soe, tuul puhus talle korra silmadesse, sasis juukseid.

«Ongi kevad!» ütles Varjuša.

Tumedad oksad hiilgasid, märg lumi sahises katuse telt maha libisedes ning värava taga mühas tähtsalt ja rõõmsalt niiske mets. Kevad sammus väljadel nagu noor perenaine. Tarvitses tal vaid korraks nõkku vaadata, kui seal otsekohe hakkas oja vulisema ja sillerdama. Kevad sammus ja ojade vulin muutus iga ta sammuga aina valjemaks.

Lumi metsas läks tumedaks. Esiteks tulid lumel nähtavale talve jooksul varisenud pruunid okkad. Siis ilmus palju kuivi oksa — need oli torm mürdnud juba detsembris — nende järel hakkasid kollendama möödunud aastal varisenud lehed, tuli esile lumest paljaks

ajunud kohti ja viimaste hangede ääres hakkasid õitsemise esimesed lilled — paiselehed.

Varjuša leidis metsas üles vana kuuseoksa, sellesama, mis ta oli lumme torganud seal, kus ta sõrmuse kaotas, ja hakkas ettevaatlikult vanu lehti, tühje käbisid, mis lahniid olid maha pillanud, oksa, mädanenud sammalt sammaldama. Ühe mustaks tõmbunud lehe all välgatas tuluke. Varjuša karjatas ja istus maha. Seal ta on, sõrmus! Ta polnud põrmugi roostetanud.

Varjuša haaras selle, pani keskmisse sõrme ja lippas koju.

Juba eemalt, alles tarele lähenedes, nägi ta vanaisa Kuzmad. Taat oli tarest välja tulnud, istus muldrikul ja mahorka sinine suits tõusis taadi kohal sirgelt taeva, justkui oleks Kuzma end kevadises päikeses kuivatanud ja aur taeva poole tõusnud.

«Näed nüüd,» ütles taat, «sina, tuisupea, panid tarest putket, unustasid uksegi kinni tõmmata ja värske õhk puhus kogu tarest läbi. Ja kohe põgenes minust haigus. Praegu teen veidike suitsu, võtan siis kirve, lõhun puid, paneme ahju küdema ja küpsetame rukkikaraskit.»

Varjuša puhkes naerma, silitas vanaisa sassis halle juukseid ja ütles:

«Aitüma sõrmusele! Tema tegi sind terveks, vanaisa Kuzma.»

Varjuša kandis kogu päev sõrmust keskmises sõrmes, et vanaisa haigust jäädavalt eemale peletada. Ainult öhtul magama minnes võttis ta sõrmuse keskmisest sõrmest ja pani selle neljandasse sõrme. Pärast seda pidi tulema suur rõõm. Kuid see viivitas tulekuga ja Varjuša uinus ilma seda ära ootamata.

Ta tõusis varakult, pani riidesse ja läks välja.

Maa kohal punetas vaikne ja soe koit. Tähed taeva-serval ei olnud veel kustunud. Varjuša läks metsa poole. Ta peatus metsaserval. Mis see heliseb metsas, nagu oleks keegi ettevaatlikult kellukeši liigutanud?

Varjuša laskus kummargile, kuulatas ja lõi käsi kokku: lumikellukesed kiikusid vaevalt märgatavalt, noogutasid koidule ja iga õis helises, otsekui oleks selles istunud väike mardikast kellamees ja löönud tillukese jalaga vastu hõbedast ämblikuvõrku. Mäniladvas koputas rähn viis korda.

«Kell on viis!» mõtles Varjuša. «Kui vara! Ja kui vaikne!»

Otsekohe hakkas kõrgel okstes kuldses koiduvalguses peoleo laulma.

Varjuša seisis, suu avali, kuulas ja naeratas. Tugev, soe ja hellik tuul embas teda ja miski hakkas tema lähedal kahisema. Sarapuu lõi kiikuma, tema urbade pudenes kollast õietolmu. Keegi möödus nähtamatuna Varjušast, ettevaatlikult oksti kõrvale lükates. Ja kohal hakkas kägu temale kukkuma ja tervitusi saatma.

«Kes see siis möödus? Ja ma ei saanudki teda näha!» mõtles Varjuša.

Ta ei teadnud, et see oli kevad, kes temast möödus.

Varjuša puhkes valjusti naerma, nii et mets kaikus ja lippas koju. Ning suur rõõm — selline, mida ei ulatu kätega haarama — hakkas tema südames helisema ja laulma.

Iga päevaga muutus kevad ikka kirkamaks, ikka rõõmsamaks. Taevast voogas niisugune valgus, et taat Kuzma silmad muutusid kitsaks nagu praod, kuid naeratasid kogu aeg. Ja siis hakkasid metsades, niitudel ja nõgudes, otsekui keegi oleks sinna nõiduslikku vett piserdanud, õitsema ja kirendama tuhanded, tuhanded lilled.

Varjuša mõtles juba sõrmust nimetissõrme panna, et näha laia maailma kõigi tema imedega, kuid vaatas siis kõigi nende lillede, kleepuvate kaselehtede, selge taeva ja kuumade päikese poole, kuulatas kukkede vastastikust kiremist, vee helinat, lindude vidinat põldude kohal — ega pannud sõrmust nimetissõrme.

«Küllap jõuan,» mõtles ta. «Kusagil laias maailmas pole nii tore kui meil Mohhovojes. Siin on otse imekenal! Ega ilmaaegu ütle vanaisa Kuzma, et meie maa on tõeline paradiis ja et teist nii toredat maad ei leidugi laias maailmas!»

1945

SÕIDUTUUL

Reisimärkmikust

Moskva ümbruse metsad olid üleni kullases kumas. Eriti ohtralt oli seda kahisevat lehekulda kogunenud sarakutesse, kuhu tuul ei pääsenud. Künkail aga rebis ta puudelt viimsegi kuivanud leheraasu, keerutas õhus ja kandis kaugusse. Ja seal, kauguses, oktoobripäikese lähedas säras, liugles puhuti tuule käes nii tihedalt lehti, et ohk tundus kollakana.

Niisugusel päeval algas meie teekond Moskvast laande.

Tee viis mööda Borodino lahinguväljast. Selle kohal hõljus udu. Ta sarnanes lahingusuitsuga.

Ümberringi olid lagedad Borodino nõlvad. Need paigad on paelunud Puškini, Lermontovi, Lev Tolstoi ja paljude tuhandete vene inimeste mõtteid. «Borodinost ei ilmaaegu ei mõelda, uhkust täis.»

Nendel väljadel oleks Pierre Bezuhhov võinud kohutada Napoleoni armee intendandi Stendhaliga. Kirjutasin sellepärast «oleks võinud», et Tolstoi geenius tegi Bezuhhovist reaalse isiku. Võimatu on kujutleda, et seda heasüdamlikku kohmakat karu pole kunagi olnud.

Sõidutuul tuhises «Pobeda» porilaudades. Tuulekohina saatel oli hea mõelda igasugustest asjadest, kas või sellest samast Bezuhhovi ja Stendhali võimatust kohtumisest.

Millest võinuks nad rääkida? Vahest sellest, et vana verise ajaloo sõdade ning mõttetuste kõrval elab lihtne lugu armastavatest südametest, et kusagil läheduses tuleb Nataša Rostova armas süda. Ja selle südame pärast tasub hetkegi kõhklemata tormata ükskõik mis-sugusesse ohtu.

Paljud mis võib pähe tulla sõidutuule tuhina saatel. Ja siin, sellel halli betoonlindina maa ühest servast teise tõmmatud Moskva—Minski automagistraalil on tuulel lahe puhuda.

Linnadest ja küladest möödub see tee kaugelt. Linnad lähenevad ja kaovad silmapiiril otsekui nägemused.

Niisuguse nägemusena möödus hämarduvatel küngastel kangelaslik Vjazma. Ja jälle kihutasid mööda kilomeetrid sügisest punast sooheina, kaasikuid ning korrapäraselt vahelduvaid metsatukki. Smolenski all välgatas kitsa viiruna Dnepr. Tema kallastelt kerkis auru.

Dnepri ääres peatasime auto. Karjane ajas meie suunas lapilist karja. Ta ei karjunud lehmadele kaheda, meeleheitliku häälega: «Kuhu nüüd, saatanahinged, nagu nõudis tuhandeaastane tava. Ta oli selle hõude asendanud hoopis kaasaegsemaga: «Halloo, kaunitariid! Hallo!» Ja lehmad silmitsesid meid autost möödudes leebelt, vihtusid sabadega ja näis, nagu tahaksid nad öelda: «Näe, mis tore karjus meil on!»

Õhtuks hakkas paistma Smolensk — paljukannatanud linn Dnepri kaldajärsakul.

Sõjast pole möödunud kümmet aastatki, kuid «varemetes linna» mõiste on peaaegu kadunud. Varemetes linnu pole enam. Pole ka varemetes Smolenskit. Varemete kohale on kerkinud uus linn. Terveks jäänud majad on liitunud ansambliks uute hoonetega. Ainult Smolenski esiisad — kindlusemüürid, katedraal ja kremli seinad — valvavad oma kivises vaikuses mälestust möödunust.

Kogu öö sabistas vihm Smolenski väikese võõrastemaja akende taga. Numbritoas seisis laual vaas imeõnnade gladioolidega. Selles võõrastemajas ei meenutanud miski odava odekolonni ja kloori lõhnast läbiimbunud kurikuulsaid «numbritube läbisõitjatele» tõmbetuule ja nagisevate treppidega.

Oli väga puhas, vaikne, rahulik. Seinal rippus litograafia «Zaporoožlased kirjutavad kirja Türgi sultanile». Seda litograafiat kohtasime kogu teekonna kestel. Ja mitte ainult seda, vaid ka Šiškini «Hommikut männimetsas» ja Aivazovski «Üheksandat lainet». Nelja tuhande kilomeetrisel teel polnud peaaegu ühtegi voo-

rastemaja, sööklad või kohvikut, kus poleks rippunud need litograafiad. Kõikjal — Vitebskis ja Pihkvas, Narvas ja Kaunases — tervitas meid rõõmsasti hallivuntiline zaporoožlane, kes suurest naerust kõhtu kinni hoidis. Ta lihtsalt jälitas meid oma rõkatava hääletu naeruga.

Lõppude lõpuks hakkas meil kõhe. Ja seepärast olime siiralt õnnelikud, kui Opotška sööklas esmakordselt nägime seintel kohaliku kunstniku suurepäraseid maastikke. Meil ei õnnestunud aga kindlaks teha selle kunstniku nime.

*

Hommikul rippus hall vihm ikka veel Smolenski kohal. Läksin linna. Muldvallide ja vanade pajude vahel helkis tuhmilt suur tiik. Puudelt pudenesid sinkjashallid lehed ja langesid vette. Nende puudutused ei pannud veepinda isegi virvendama.

Külmast sinine kahupäine poiss kükitas tiigi kaldal ja õngitses. Tundsin selle poisi vastu tahtmatult lugupidamist tema halastamatu innu ja kannatlikkuse pärast.

Linn oli sel varasel tunnil peaaegu tühi, hääletu. Mõtlesin sellest, kui palju torme temast üle on käinud ja kui palju andekaid vene inimesi on siin üles kasvanud, — Smolenski vanalinna müüride all, küürakatel, kõhtu kasvanud tänavatel. Otsekui nende mõtete kinnituseks kostsid kuskilt eemalt valjuhääldajast klaverihelid ning mehehäääl hakkas laulma:

Miks ilmaaegu kiusatusse
mind saadad õrnusega taas?

Need ängistavad sõnad ja Glinka muusika — see mees oli ju ka Smolenskist pärit — täitsid hommikujaheduse muhka poeesiaga. Meenutasin teise smolenskilase — Tvardovski värssse «Kaugused kauguste taga». Luulelised paigad! Siin — savistel teedel, Smolenski lähedastes rasketes metsades — on luule sünnipaik.

Käharpäine õngitseja-poiss meenutas mulle üht tore-dat smolenskilast — Vassili Tihhonovitš Bobrõševi. Ta oli ajakirja «Meie Saavutused» toimetaja. Paljud tund-

sid teda — kõhna, naervate silmade ja heleda, laubale tikkuva tukaga. Temas oli midagi, mis tuletas meelde muistseid vene meistrimehi, Leskovi Levšat. Niisuguste inimeste kohta nagu Bobrõšov öeldakse, et neil on kuld-
sed käed.

Ajakirja toimetas ta oivaliselt. Ta koondas selle ümber kõik võimekad noored kirjandusinimesed. Nagu andekad inimesed kunagi, armastas Bobrõšov kõike ise teha: parandada igasuguseid aparate, kelli, eriti aga vanu mängutoose nende lihtsate viisidega («Sa tulest tagasi...»), kasvatada oma toas, Gorki tänaval, kummalisi lilli ja korjata seeni Moskva ümbruse metsades.

Vabal ajal nikerdas ta puust erakordselt peeni asjakesi. Kord meisterdas ta sulenoaga ühestainsast pärnastükist kinnise ahela.

Bobrõšov hukkus maakaitseväes kodulinna Smolenski all.

Nii nagu kauguste taga avanevad üha uued kaugused, nii kingib ka Smolenskimaale meile pidevalt silmapaistvaid puhtvene iseloomuga inimesi — Prževalskit ja Glinkast Tvardovskini, kirjanikust ja jahimehest Sokolov-Mikitovist surmkindlalt elanud Vassili Tjorkinini, kes pealehakkamise järgi otsustades oli samuti smolenskilane.

Tee Vitebskisse keerab Orša juurest järsult põhja ja kaob liivaküngaste ning soode vahele. See tee on ehitatud palkidele ja asfaldiga üle valatud. Ta nõtkub veidi autode raskuse all ja kõigub nagu pingul vedrude peal.

Suured Smolenski külad kadusid. Nende asemele tulid väikesed Valgevene külad. Poisikesed ei pildunud enam tolmunud nokkmütse autorataste alla nagu tormikol Smolenskimaal. Ka karvased penid ei lidunud enam kähisemisest meeletutena neetud sõiduriista järel.

Külad olid tühjad ja vaiksed — kõikjal käis kartuli võtt.

Peatusime ühes metsakülas ja astusime tarre, et piima paluda. Ukselävel kükitas fohutu raudketi otsas nutune kutsikas. Meid nähes püüdis ta ennast päästa — pugis hirmust kiunudes ja ketti kolistades esikusse peitu.

Tares rippusid seintel kolhoosiplakatid. Nurgas seisid mustaks tõmbunud voki.

Puudutasin vokit. See pöördus ja kääksatas

kaeblikult. Eideke-perenaine kurtis, et juba aastaid ei kuduvat keegi kangast, vokiga aga mängivat lapsed. Kodukootud linane aga olnud küll kitsas ja kare, ent vastupidav.

Kui palju muinasjutte ja laule on sündinud vokivurina ja akna taga vihiseva lumetuisu saatel, kui palju kaunist rahvaluulet on sel kombel ilmale tulnud. Kipume seda unustama. Unustame, et ka Puškini värsid «Hõlpu mattes maa ja taeva vihiseb ja vingub tuul...» sündisid õhtutest voki taga.

Eideke, miks kogu aja
vaikid sa seal akna all?
Tõi ehk värtne vaikne vuring
rammestuse laugele?

Ammu, juba lapsepõlves, tahtsin miskipärast kangesti Vitebskisse pääseda. Teadsin, et selles linnas peatus Napoleon ja et väikeses asulas Vitebski külje all elas kunstnik Šagal. Minu nooruspäevil oli see mees kogu Euroopas kuulus oma piltidega ammu kadunud aeg elust. Täiskasvanute hulgas räägiti ja vaieldi selle kunstniku üle palju.

Mulle meeldis tema maal «Alevijuuksur». Maalil oli viltune silt süsimustade juustega frakis mehega, kes oli pakult vahuga koos, hinge vaakuv fiikus ja trümoo, lapiline nagu leopard, mis sarnanes aknaga hauataguse maailma — sedavõrd oli amalgaami hävitanud hallitus temas kõik moonutanud.

Kogu oma elu jooksul ei kohanud ma kordagi Vitebski pärit inimest. Seepärast oli see linn minu silmis kaetud mingi saladuslooriga.

Harva juhtub, et kujutus tegelikkusele vastab. Vitebskis aga juhtus nii.

Naabusime linna videvikus. Dvinaa kohal kustus eha. Öhtu hääbuvas kumas näis künkail asuv linn väga maalilisena.

Mälli jäid kuristikud otse linna südames, kivisillad nende kohal, endiste katoliku ja uniooni seminaride vanaaegsed hooned, uute majade kolonnaadid ning pimestavad linnatuled. Kusagil pole ma näinud nii silmipimestavaid elektritulesid kui Vitebskis.

Eriti kaunis oli Vitebsk oma õhtuelevil kitsukeste ja hubaste tänavatega. Linnas sulasid ühte nii Idale kui Läänele omased jooned.

Vitebskis puutusime esmakordselt vahetult kokku autojuhtidega. Lugu algas sellest, et hommikul ei läinud meie vana «Pobeda» käima. Silmapilk kogunesid auto ümber kõigi tänaval seisevate sõidukite juhid ja algas miiting.

Igal autojuhil oli oma teooria selle kohta, miks «Pobeda» käima ei lähe. Ühed kinnitasid, et aku on tühi, teised, et relee ütles üles, kolmandad väitsid, et tegemist on lühiühendusega, neljandad tõestasid, et karburaator on ummistunud, viiendad kahtlesid süütepompis, kuuendad puhastasid vaikides, kuid põlglikult mulates küünlaid, seitsmendad viitasid müstilistele asjaoludele («Seisab pisut ja küll ta käima läheb. Näitab oma kangust.»), kaheksandad kompasid ja keerasid midagi keskendunud mootoris, kuni lõpuks tuli vana hallipäine juht ja ütles: «Mis sa selle karburaatoriga jäändad, laps! Näeb, et juhtmed tuleb ühendada otse.»

Kuid ükski mootoris urgitsev autojuht ei unustanud kinnitamast, et ausalt öeldes pole paremat autot kui «Pobeda» maailmas olemas. Ja see lohutas meid.

Pärast lükkasime oma autot poisikeste vile saatel mööda Vitebski peatänavat. Kuid seegi ei aidanud — ta ei läinud käima. Siis pidasid autojuhid kinni mööda sõitva veoauto, too võttis meie «Pobeda» trossi otsa ja pani meeletult kihutama piki ühte ja sedasama kvartalit. Siis läks me sõiduk lõpuks käima, «sülitades valgeid suitsupilvi» (nagu kirjutavad populaarteaduslike romaanide autorid).

Meil oli vaja edasi sõita, me kiirustasime, kuid autojuhid ei lasknud meid enne minema, kui meie auto oli läikima hõõrutud ja meile oli kümnete kaupa kasulikke näpunäiteid jagatud. Teekonnal oli meil veel palju kohtumisi autojuhtidega ja igasuguseid pisiseiku autoga. Praegu näib mulle juba, et eranditult kõik loodekandi autojuhid võtsid osa meie auto parandamisest. Sealjuures ilmnis üks autojuhi elukutse paremaid jooni — armastus auto nagu elusolendi vastu. Iga autojuht leidis oma sõiduriista jaoks hulganisti hellitavaid ja heatahtlikke sõnu. Autosid oli igasuguseid: küll «kuratlikult

kannatlikke», küll «sõnakuulelikke», küll «kergesti solvavaid», küll «töökaid», küll «vaesekesi» ja isegi niisuguseid, mille kohta öeldi «mitte auto, vaid just nagu laps».

*

Vitebskist põhja pool algas laialdane metsade ja soode ala.

Ma ei teadnudki, et Kesk-Venemaal nii puutumata kauneid paiku ja nii maalilist mitmekesisust leidub.

Arvutud lausa mustadena näivad sinijärved, kivised seljandikud, kõrged künkad, sihvakate tornidena taeva poole sirutuvad kuuseladvad, rändrahnud põldudel, jääsed vahutavad jõed, nende kohin ja laksumine, terav lõhvik- ja vaigulõhnaline õhk, tihaste helisev trillerdamine ja jutuvada, tillukesed armsate nimedega üksildased külad — «Ööbiku», «Kella», «Sortsi» —, koidu pikkamisi kustuv kuma soode kohal, tähed kahvatus ja nagu igaveseks ajaks hääletusse vaibunud taevas — kõik see näis meile ebatavalisena, nagu oleksime kogemata eksinud vanasse muinasjuttu.

Kahel pool asfaltteed, mis kord märke tõusis, kord jälle hoogsalt kuristikku laskus, oli palju vennaskalme, eriti Neeveli all. Siin olid rängad lahingud.

Haudu katsid kuivanud okkad ja käbid. Läbi okkapuru olid kasvanud valged kuivad nelgid. Lilled polnud veel täiesti närbunud ja lõhnasid kergelt.

Tahtmatult turgatas pähe, et sõdurid, kes langesid nende põldude ja metsade eest, palktarede ja jutukate jõgede eest, lamavad siin, sõmera liiva all kõrvuti Puškiniga — meie uhkuse, meie rõõmu ja armastusega. Puškin mägedeni ja Mihhailovskojeni polnud siit enam kuigi palju maad.

Pustoška külas peatusime ühel künkal otse halli järve kohal, mis lookleva vöödina uftu kadus. Oli vaja bensiini võtta. Saime jutule kahe rahuliku, hallisilmse ja mustakulmulise naisega. Ilmselt olid nad õed. Nad imestasid, et auto tuleb Moskvast («Nii kaugelt!»), ja haletasid meid («Sealt on pikk maa sõita ja tuleb nii kaua autos istuda!»).

«Ilus on teil siin,» ütlesin naistele.

«Jah, siin on hea,» vastas vanem naine. «Ainult et

meie Pustoškat ei saa Aloliga võrreldagi. Vaat seal on alles tore! Kui Alolini jõuate, tehke kindlasti peatus ja vaadake.»

See kummalise nimega koht — Alol — ilmus nähtavale ootamatult. Auto kihutas pisut küljeli kaldudes järsust kurvist otse järve kaldale ja hetkeks näis, et ta tingimata ammutab endasse natuke tumedat järvevett. Järv otsekui kerkis silmapiiri poole. Ta seisis nagu veidi küliti ja viivuks vilksatasid meile tema pinnalt vastu purpurne leherohkus, kõrkjate kollane müür ja loojangu kustuv kuma. Kalade mänglemine pani veepinna virvendama ja sünnitas seal põhjala sügise kõigi mõeldavate värvivarjundite segadiku.

Kõik see sähvatas ja kadus, et uuesti anda maad üksteisele järgnevate mastimetsade süngele sammastikule nende õhtuhämarusse mattuvate kaugustega.

Opotška kohal puhus tasane, hootine tuul. Madalad pilved tuiskasid tuhinal üle telliskivikatuste. Vastu võorastemaja krohvipritsmes aknaruute pekslesid vihma-
piisad.

Võorastemaja hämaras eesruumis istus puudilivanil väike kuivetu vanamees, mõlkis mütsilotu peas. Ta suitsetas omatehtud paberosse ja luges raamatut. Laes põles samuti krohvipritsmetega kaetud elektripirn.

Võorastemajas oli hiljuti lõppenud remont. Lõhnas kriidi ja pestud põrandate järele. Kuumenedes praksid ahjud.

Võorastemaja perenaine, kel oli kõlav nimi Šaljapina, jutustas mulle oma perekonnanime saamisloo. Tema mehel, tavalisel põllutöölisel, olnud võimas bass. Selle pärast hüütud teda Šaljapiniks. See hüüdnimi jäänud talle sedavõrd külge, et passi väljakirjutamisel müllitaks eksinud ja kirjutanud passi õige nime asemel hüüdnime, mees aga polnud hakanud viga parandama, kuna Šaljapini nimi talle rohkem meeldinud kui tema õige nimi.

Mõlkis mütsiga taat pani raamatu kõrvale ja ütles:

«Ma olen Šaljapinit kuulnud. Päris mitu korda. Lõpetasin Moskva konservatooriumi kompositsiooniklassi.»

Taat võttis mütsi peast ja hakkas ootamatult karsse, ent meeldiva baritoniga laulma Schuberti «Teistikut», ilmselt Šaljapini intonatsiooni matkides.

Võorastemaja perenaine kortsutas kulmu, kuid olles mulle otsa vaadanud, muigas veidi üleolevalt — et mis selle veidrikust heliloojaga ikka peale hakata.

«Kunstijüngrid on alati kuidagi liiga vaba olemisega ja rüüavad kodukorda. Lihtsalt häda nendega! Administratsioon on sunnitud sellele läbi sõrmede vaatama,» kurtis perenaine.

Mu teisik kahvatanud palgel,
miks osatad mu valu veel,
mis muljus mind kuukiirte valgel
nii mõnel ööl selsamal teel?

laulis helilooja, kuivetuid käsi rusikasse surudes ja enda silte välja sirutades.

Õösel võimutses Opotška kohal tuul. Akendest puhus, aknad kriuksusid tõmbetuules. Maa kohal lasus tihke pimedus. Isegi heledad linnatuled ei suutnud seda sinale peletada.

Arkasin, kuulatasin maruilma mühinat, kujutlesin seda ööd naabruses asuvate soode kohal, tajusin sügise ning pimeduse tohutut ebaõdusust ja mõtlesin heliloojale: kui raske peab küll olema üksikul inimesel niisugusel ööl.

Kell lõi kuus. Keegi möödus uksest, siis kostis koridorist kätepesunõu vasktila kolksumist ja helilooja tuttav hää laulis vaikselt:

Las nutta ja oiata sügisemaru
ja vihaselt vahune vetevoog jões!

Ja ma mõistsin, et ei sügisööd ega näiline üksindus ei heiduta seda puhta südamega inimest.

Hommikul läksime turule ja vaatasime esmakordselt põhjalikumalt avarat ning vaikset Opotška linnakest.

Kaks tohutu suurt Aleksander I aegset hoonet seisis kahel pool munakivisillutisega kaetud platsi. Kindlusevallil puistas linnapark oma viimseid lehti. All kohises Velikaja jõgi. Vahtu pritsides vedas ta vesikasvud pingule nagu pillikeeled.

Ole Velikaja viis rippsild. Teiselt kaldalt hoovas antoonovkate ning männilaastude magusavõitu aroomi. Sadu lakkas. Pilved kerkisid ja hõrenesid.

Kahvatu päikesevalgus peegeldus vihmaveeloidudel. Ja see magusavõitu jahe lõhn näis tulevat pilvisest hommikust, Opotška ümbruse metsadest ning kõnnumaalt.

Turunaiste kirstud olid kuhjaga antoonovkaid täis. Õunad olid kui valitud — suured, mähkude kohalt kollased nagu seisnud vaha. Kõrvuti õuntega lebas värnade viisi puhast ning värsket kaupa, mis kannab nime «laas-tukaup»: värvimata puulusikaid, puulabidaid, puulamb-reid, rehasid ning niinest punutud korvikesi. See kaup lõhnas samuti puukoore ja külmunud lehtede järele nagu temaga kauplevad tuulest parkunud kolhoosnikudki.

*

Teel Pihkvasse nägime maantee ääres aeg-ajalt massajaid kollaseid majakesi — Puškini-aegseid postijaamu.

Ühe niisuguse postijaama ees seisis alusel Puškini rinnakuju. Millegipärast otsustasime, et just siin toimusid need kurvad sündmused, mida Puškin kirjeldab «Postijaama ülevaatajas».

Puškini mägedesse viiva teekäanu kohal seisis tee-maja juures reas suured iseliikuvad masinad — lina-kombainid. Pihkva kandis on juba iidsetest aegadest lina kasvatatud. Kevadel, kui lina õitseb, näib kogu Pihkva oblast lennukilt vaadates helesinise veega ülevalatuna.

Praegu, sügisel, oli maa aga põletatud savi karva. Raske udulasu silmapiiril ähvardas lumesajuga. Näis, nagu võiksid lumehelbed iga hetk hääletult üle paljaste põldude kanduda ja need kuiva looriga katta.

Mida lähemale me jõudsimme Puškini mägedele, seda rohkem närveerisime, just nagu oleks ees seisnud kohutamine elava poeediga.

Eespool ilmusid nähtavale kaks sihvakat sammast. Tee läks nende vahelt. Sammaste külge olid kinnitatud puust lüürad. Siit, nende sammaste juurest, algas kaitseala. Ammu on vaibunud lüürade helid, isegi muuseumides pole neid enam, kuid nad on meile armsad selle pärast, et neist rääkis Puškin. «Maailma kõrvus helab ka üle aegade mu luulekandle keel.» «Deržavin ja Petrov kord koos kaht lüürat kõmistasid ja kandlekeelte kõlades me vapraid ülistasid.»

Madalavõitu küngastel paistis Svjatogorski klooster. Selle kloostri müüride alla on maetud Puškin.

Äärmitsesime ainiti kloostrihooneid, mis hallidena seal kerkisid. Kas tõesti seisame juba mõne hetke pärast poeedi haua juures?

Pilvest läbitunginud päikesekiir valgustas maad. Ja äkki hakkas see kirendama viimaste sügispäevade seni-aimamatus värvitoreduses — kõrge niiduhein oli pruun, hapuoblikas punane, takjaniidid seisnud kedruse karva kollased.

Puškini hauale me aga ei pääsenudki. Unine ametnik kaitseala võõrastemajas teatas, et «haud on remondi tõttu suletud». Kuuldes neid kroonulikke sõnu «remondi tõttu suletud» öelduna Puškini haua kohta, vihastasime ja pidime peaaegu ütlema unisele näitsikule hulga kibedaid sõnu, siis aga taipasime, et see oleks mõttetü.

Nukralt sõitsime Mihhailovskojesse ja seal saime meid Puškini mägedes tabanud ebaõnne eest täieliku hävituse.

Mihhailovskojes võttis meid vastu üleni hääbuvas kullas, niiske mulla lõhnaline hall, hääletu päev. Näis, nagu oleks ta alles aoeelset uinakut teinud, see puškinlik sügispäev.

Mihhailovskoje park puistas viimseid lehti, kuid majamuuseumi esistel lillepeenardel õitsesid veel ast-rid. Liigutav nagu alati oli hoidja majake, mille meie sõjamehed taastasid kohe pärast seda, kui fašistid olid Mihhailovskojest välja kihutatud. Liigutavad nagu alati olid majakese madalad laed ja puust sambakesed ukse-lävel.

Peasissekäigu põliste kuuskede (suurema osa neist olid sakslased maha raiunud), tumedate tiikide, Anna Kerni allee pärnade ning kahe järve — Malenetsi ning Petrovskoje — tinase vee kohal lasus hõbedaselt helkiv herge uduloor. Läbi udu oli vaevu aimatav liivaküngas, mille taga asus Trigoriskoje.

«... Käisin jällegi maanurka vaatamas, kus elasin kui pagendatu kord kaks vaikset aastat.»

Parki tulid mustlased. Nägime nende laagrit Puškini mägede juures.

Mustlased liginesid hoidja majakesele, rääkisid midagi vaikselt omavahel, hakkasid siis käsi kokku lööma ning

äkki löid mustlasnoorikud tantsu lahti. Kirevad sallid ja seelikud lendlesid, nagu oleks tuul sületäite viisi punaseid, kollaseid, violetseid, valgeid ja siniseid lilli üles keerutanud.

Ootamatu ning kummaline oli see mustlaste hääletu tants Puškini maja juures, täiesti inimtühjas pargis, liiatigi niisugusel hilissügisel ajal, mil rännuaeg oleks ammu läbi pidanud olema. Näis, nagu oleksid mustlased neiu tantsinud Puškinile endale ja ainult temale üksi.

Mustlannad lõpetasid tantsu ja istusid trepile, rätikutega lõkendavatele nägudele tuult lehvitades. Saabunud vaikuses oli kuulda vaid kaelaehete kõlinat ning maapinnale langevate kuusekärade potsatusi.

*

Pihkva kohal raksus hilissügisene äike. Välgud joonistasid siksakke tumedate aedade ning valgete kirikute kohale. Need rangeilmelised kirikud olid alles hiljuti sõjavaremeist taastatud. Välgusähvatused peegeldusid kirikuseinte äärseis kriidiloikudes.

Hommiku eel, kui asusime Pihkvast teele Luuga poole, tõmbus taevast uuesti pilve.

Mind võidakse küll süüdistada liiga agaras äikeste ning muude taevaste nähtuste kirjeldamises. Ent see äike Pihkva all jääb mulle arvatavasti kauaks meelde ning ma ei saa temast sellepärast kuidagi vaikides mööda minna.

See oli maruline äike kuldse sügise haripunktis, niisugusel aastaajal, mil äikest peaaegu ette ei tule.

Tema jõud oli seninägematus loomavas päikeselõõsas, mis paiskus vastu juba sügisel roostes maad metsikult tormavate pilvede vahelt.

Päikeselõõsa pahvakud ja viltused joad kihutasid mööda ning kustused silmapilgu jooksul kusagil süngetes kaugustes. Seal aga valgusidki juba põgusad vihma-sagarad hallide kodukootud kangastena metsale ning kõnnumaale.

Iga päikesevälgatus kiskus pimedusest esile kord ühe, kord teise otsekui selgest vasest valatud kase.

Kased süttisid, löid lõkendama, võbisesid nagu teeservadel süüdatud hiigeltõrvikud ning kustused silmapilkselt teispoole vihma halli seina.

Auto rebestas vihmakangaid, et aina uuesti sattuda märgade lehtede vikerkaarvärvilisse lõõma ja tormata sellest läbi järjekordsele kohtamisele vahutava, ladi-seva vihmaga. Valgus, kuld, hõõguv puna, pimedus, purpur ja uuesti valgusehelk! Sinkjad välgusähvatused, pikseragin ja eemal, tuulest murtud kaskede segadikus, akitselt — leegitsevpunane rebane kõverdatud käpa ja kikkis kõrvadega.

Pikseraksatused langesid ühte valguse vaheldumisega. Näis, nagu oleks piksemürin orkestreerinud meile selle rahava äikese.

«Vaadake! Kas pole tore!» hüüatas juht ja peatas auto. See aga juba tähendab midagi, kui autojuht unustab siduri ning starteri ja pühib kuivaks esiklaasi ainult selleks, et tabada väiksemaidki muutusi oktoobriäikese võimsas vaatepildis.

Äike möödus alles Luuga — hubase, ülipuhta ning koduse arhitektuuriga linnakese lähedal.

Hoolimata meie lugupidamisest Puškini vastu leidmise siiski, et ta oli Luuga suhtes ülekohtune, kui kirjutas:

Peterburi kreisis Luuga
meelde ei jää reisil muuga
kui vaid kiivas kantidega,
hullemat ei ilmas teaks,
Novorževi kui ei peaks
hullemaks ta santidega.

Pärast Siverskajat tuli madalikult tõusnud niiskes udus nähtavale rõõmsas tuledesäras Gatšina — loss, püüdeaiad, tiigid. Ja Pulkovo kõrgendikult avanesid lõppeks kogu sombuse silmapiiri ulatuses lugematud Leningradi tuled.

*

Kui sageli ka Leningradi ei satuks, alati viib see meeled elevile nagu eelseisev kohtumine armastatud inimesega, keda kaua aastaid näinud pole.

Tunneb ta su ära? Heidab ehk ette, et oled aastatega kaotanud rõõmsa meele ja inimsõbralikkuse? Tervitab ta sind endise siirusega? Või vaikib vaevu haigutust

alla surudes, nagu alati, kui surevad vanad kiindumused?

Ent iga kord tervitab see suursugune linn sind kui sõpra.

Näib koguni, et ta kurdab su pikaajalise eemalviibimise üle. Ta nagu küsiks: kus olid sa valgete ööde ajal, kui kullatud tornitippude peegelpildid Neeva voogude värelesid? Kus olid sa krudisevas septembris, kui ümberkaudsete aedade aroom ujutas üle kogu linna ja seisatas Soome lahe kaldal nagu kartes edasi, kaugel male põhjakaarde liikuda?

Kus olid sa talvistel päevadel, kui majesteetlikud hooned, sammastikud ja võidukaared kattusid härmatise ja näis, nagu oleks tundmatu meister nad ühes ainsa öö jooksul üle hõbetanud.

Miks pidid sind nii kaua ootama suured kunstnikud Vene muuseumi ja Ermitaaži kaiekuvates saalides? Kaldapealsetele ja prospektidele astudes kahetsed alati kibedasti taga kaotatud aega, kuid rahuned juba mõne hetke pärast. Leningradi harmooniline ilu pühitsemise minema kõik mured, kõik kahtlused. Ja siis ei tunne mitte mõistuse, vaid südamega, kuivõrd õigus oli luuletajal, kui ta ütles, et «muusade teenimine ei kannata saginat». Hakkad mõistma, et ilu juurde ei sobi tühi askeldamine. Ja askeldused kaotavad tähtsuse, jättes südame vabaks värsketele muljetele.

Leningradis pidime jätma auto ajutiselt Kirjanike Liidu maja hoovi.

Auto ümber askeldades silmitsesin kogu aeg hoovi, mida vana maja piiras kõigist neljast küljest. Hoov oli kitsas, maaliline ja süge.

Sügeks tegid ta määrdunud majaseinad, mis kunagi ammu olid punased olnud. Aeg oli nad üle tahmanud. Punane värv paistis veel vaid reljeefkaunistuste kumerrustel.

Mürsukildudest auklikud plekitahvlid vedelesid hoovinurgas. Väravad olid kaetud roostega. Mõnest kohast, kust rooste oli maha pudenenud, paistis urbane malmikiht.

Lahelt puhuv tuul keerutas hoovi kohal vesiseid pilverünki. Aeg-ajalt pudenes neist laia lund. See sulas otsekohe, jättes hoovisillutisele tumedad laigud.

Samas kõrval oli kuulda Neeva rahutut kohinat ja kusagil läheduses plagises katuste kohal märg lipukan-gas.

Mõtlesin, et kui keegi tooks sellesse hoovi seotud silmadega inimese, siis — kui see inimene oleks tähelepanelik — võiks ta hoovist väljumata ligikaudu määrata mitte ainult linna ajaloolise mineviku ja vanuse, vaid ka tema põhilise topograafia.

Lipp kõneles mere lähedusest, veekohin — sellest, et samas kõrval voolab suur jõgi, rooste — niiskest kliimast ja hoonest üle libisenud aastasadadest, katuseplekk — hiljutisest blokaadist, seinareljeefid aga suurepärastest ehitusmeistritest, kes ei pidanud paljaks kuldada oma annet sellele, et nende arusaamad täiuslikkusest leiaksid väljenduse mitte üksnes suurtes, vaid ka väikestes asjades — igas aknalingis ja nikerdatud uksepaneelis.

Sellest ajast hakkasin aeg-ajalt heitma pilku Leningradi hoovidesse ja veendusin, et linna ajalugu on säilinud neis niisama hästi kui kuulsate hoonete frontoonidel.

Veidi aega enne meie Leningradi saabumist oli juhtunud järgmine lugu. Nevskil asuvasse komisjonikaupluse komberdas eideke ja tõi sinna kotisopis marmorpea.

Eideke jutustas, et oli kaua aega teeninud lapsehoidjana suures perekonnas, kuid perekond pudenes laiali ja viimased perekonnaliikmed hukkusid blokaadi ajal. Järele jäid ainult mõned asjad, sealhulgas ka seesama marmorpea.

Marmorpea toodi lagedale ja pärast põgusat pilku sellele kutsuti otsekohe kauplusesse Ermitaaži töötajad.

Ilmnes, et eideke oli toonud helilooja Glücki rinnakuju, suure prantsuse skulptori Houdoni töö.

Praegu on Glücki rinnakuju juba Ermitaažis välja pandud.

Glücki rōugearmiline, muhklik, jõuline nägu on tulvil mõistust ning ilmekust. Sellest näost õhkub koraalide võimsust, oreli kõuekõminat, sellele heliloojale omast askeetlikku rangust.

Ermitaaž vangistab meeled kauaks, kogu eluks. Puškin kirjutas Tsarskoje Seloo aedade «pühalikust häma-

rusest». Seda määrangut — «pühalik hämarus» — võib täie õigusega kasutada ka Ermitaaži saalide kohta. Nende pidulikkude poolhämardust täidavad oivalised värvitoonid. Elu tundub olevat liiga lühike, et süveneda sellesse maalirikkusse, õppida tundma kogu seda meelterikkuse varasalve.

1812. aasta kanglaste hiilgav galerii, Raffaeli loggias, Tiziani sügisesed toonid, madalmaalaste keskaegsed praadköögid torupillide tümina ja kuumade vorstipannide särinaga, pimedusest esilekerkivad näod Rembrandti lõuenditel, Canaletto Veneetsia vanaaegse klaasina sädelev õhk, El Creco ähvardav jõulisus, suits, lehvivad rõivad, voldid, itaalia punetavad päikesetõusud, lopsakate metsade hämarus, Leonardo madonnade tütarlapselik nukrus! Oleks vaja sadu lehekülgi, et kõike loetleda, mis hetke jooksul mälus sähvatab ning hiljem üha uuesti ja uuesti enda juurde tagasi kutsub.

Igaühel on Leningradis oma armastatud rajad. Ermitaažist läksime Suveaeda. Märgadelt okstelt langes piiskadena rohekas udu. Keset seda udu tukkus heasüdamlikul ilmel pronksist valmimester Krõlov. Eemal helkisid kuulsa aiavõre värskelt ülekullatud tipud.

Suveaiast suundusime Mihhailovski aeda. Luigekanalid paistis kõdunenud okstega kaetud põhi. Külmaastlikult hääbitsedes möödusid autod.

Mihhailovski aia kaudu jõudsin Vene Muuseumi juurde. Ja jälle ümbritsesid meid tiheda hulgana tuttavat maalid. Kuid nende vanade sõprade seas ootasid iga kord uued avastused. Seekord oleksin nagu esimest korda näinud Samoilova nõiduslikku portreed, mille oli maalinud Karl Brüllow. Nägin ka uut Kuindžit: steppilõõsast, rannaleitsakust hõõguvat koobaltikarva Aasovi mere järsku kallast.

Teadsin ammugi, et mõningatel Leningradi kunatisõpradel on oma «kodused Ermitaažid». Seekord mul vedas ja ma sattusin ühe tõreda inimese, elukutselt kinorežissööri poole, niisugusesse «kodusesse Ermitaaži».

Too režissöör tegi suurepäraseid teaduslikke ning dokumentaalfilme ja peaaegu igasse oma filmi oskas ta paigutada maastiku- või interjööriklide, mis oleksid nagu pärinenud meile tuntud kunstnike maalidelt.

Selles asjaolus polnud midagi halba. Mõningate stuudio

töötajate hulgas äratas see aga siiski kahtlusi. Kahtlused tekkisid sellest, et kuidagi ei suudetud selgusele jõuda, on see hea või halb, seaduspärane või mitte, kas selle eest saab pähe või mitte. Režissöör oli oma vastaste peale väga pahane ja sõimas neid pisut keerulisel viisil «umbmäärasteks asesõnadeks».

Kogu vaba aja kulutas ta maalide otsimisele ja restaureerimisele. Ta töötas tillukeses laki ning värvide järel lõhnavas sahvris. Režissöör koos naisega elas piskikeses toas, selle kõrval aga, avaras saalis, rippusid seinel maast laeni suurepäraseid maalid. Nende hulgas peremehe uhkus — Rubensi naiseportree ja Aleksander Ivanovi Itaalia maastik.

Kogu õhtu jutustas režissöör mulle uskumatuid lugusid, mis olid seotud maalide leidmisega.

Seina ääres käis tasa vanaaegne kell — ühe unustatud Berditševi meistri kätetöö —, mida keerati üles vaid kord aastas. Kaldaäärsete laternate tuled värisesid külmast Moika jäises vees.

Enne Leningradist lahkumist läksime sihitult linna mööda hulkuma.

Ilm paranes. Uuesti saabusid selged päevad. Neevat ja prospekte varjutas kerge uduline.

Tulime Uue Hollandi juurde. See on kummaline ehitus, kus arhitekti mõte on ühtseks ansambliks sulatunud kasarmu tüüpi hooned, võidukaared ja kanalid.

Tihedad pajud Moika parempoolsel kaldal olid äsja kolletama löönud. Vasakult kaldalt sirutasid pärnad neile vastu oma suuri lehtipuistavaid oksid.

Kollased lehed pudenesid kerge parvena Moikasse. Hihvakas, punasest puust kaater kihutas mööda neid lehti, jättes ahtri taha tumeda veejoone.

Tüüril seisis silmi kissitades noor pikakasvuline madrus. Tema madrusemütsi mustad lindikesed — Balti laevastiku tunnus — lehvisid tüules ja otsekui vallatlesid langevate pärnalehtedega...

Siis algas äärelinn, sõiduteede jäme munakivisillutis, puuhoovid, rööngassaagide undamine, laastulõhn, pehkinud kanalivaiad, raudrööngad ümber, hooletusse jäetud kunagised härrasmajad poolpudenenud vappidega, veritavate mürsujälgedega müüridel ja pitsiliste malm-

värvatega. Tumedate kühnus sildade all hargnesid kanalid. Graniitkaldad olid kadunud. Keset puistest kasvasid siin-seal põlised puuhiiglased, tüved samuti mürsukildudest täksitud.

Lõpuks jõudsi Prjažka jõe inimtühjale kaldapealsele. Kaldanõlvu kattis närbunud rohi. Sildadel kükitasid vaikivad kalamehed.

Prjažka taga tossas tehas.

Majad piki Prjažka kallast olid vanad, madalad ja ainult üks neist torkas teiste hulgast silma. See oli netjakorruseline — tavaline üürimaja igavate rõdudega mere pool küljes.

Maja seinal nägime marmortahvli raidkirjaga, et sin elas ja suri luuletaja Aleksander Blok.

Alguses tundus kummalisena, et Blok valis elamispaiga, mis nii vähe sobis kokku ta luulega. See oli suitsune tehaseagul. Maja asus kaugel eemal Nevski tulesdest ning tänavamüra. Nagu eesliinikindlus paiknes ta otse Neeva suudmes ja võttis esimesena vastu tormide ning üleujutuste rünnakuid.

Bloki eluaseme kummalisus tahtis selgitust. Ilmselt seisis asi luuletaja soovis sulguda oma majja nagu kindlusse, lähendada see merele, varakult unne suikuvale agulile, kus öösi seina taga kohiseb kannatlik tuultest säsitud jalakas. Seal võib raamatu kõrvale panna, kuulata jahedate puulehtede sahinat ning kuuma vee naksust keskkütteradiaatoris ja mõelda sellest, «kuidas meie, luuletajad, hindame elu ta mööduvates pisiasjades».

Kes teab, võib-olla see soov oligi Blokile ajendiks, kui ta endale elukohta valis.

*

Säraval jäisel hommikul sõitsime Leningradist Narva. Järsud sinised lained laksusid vastu Neeva kallast.

Eksisime teega, sõitsime alguses Pulkovo poole, hiljem aga logistasime kaua mööda rändrahnudest künklikku külavaheteed Narva maanteeeni.

Teest vasakul paistsid läbi udu Duderhofi kõrgendikud. Siis jäi selja taha avar Krasnoje Seloo, algasid madalakasvulised männikud ja rusked liivaluited. Nii kestis see kuni Kingissepani, endise Jamburgini — vana

linnani, mis pole kõikide teiste linnade viisil ühte keskusse koondatud, vaid valgub üksikute majadena piki avarat, jõest poolitatud orgu laiali.

Ohtu eel ilmusid vahuse Narva jõe kitsustiku kohal nähtavale Ivangorodi kindluse hiigelmüürid, teisel kaldal aga — keskaegne, teravatorniline Narva linn.

Küllap ta oli kunagi olnud kitsavõitu. Nüüd aga, pärast sõjapurustusi, kerkisid majad keset lagedat maad. Siltutis oli kaetud tsemenditolmuga. Linn ehitas.

Narvas algas Eestimaa.

Iga uus maa tundub alati paeluvana. Nägemismeel mängib tahtmatult vingerpusse. Tavaline rändrahn näib sin hoopis teistsugusena kui samasugused rahnud Leningradist Narva viiva maantee ääres.

Kivi on Baltikumi niisketest tuultest tumedaks tõmbunud. Kollased samblikud tema pinnal meenutavad loretsevad rüütlivappe. Ja tahtmatult kostab kõrvu haikuv heli, nagu taoks tüütust ootamisest kannatamatu ratsu kabjaga vastu rändrahn.

Kividest laotud tuuleveski, mida ümbritsevad viirpuupöösad, näib paigana, kus on aset leidnud haaravad stseenid Walter Scotti romaanidest. Kahjuks pole aga Walter Scott kunagi Eestist kirjutanud.

«Pobeda» kihutab. Esimesed muljed on niisama põrsad kui auto kiire sõit. Kitsad ja käämulised asfaltteed. Talude kindlusi meenutavad tahumata kividest hooned, sammaldunud katusekivid. Põlised jalakad.

Hänge õhk. Palju hästiriietatud, rangeid, hallisilmseid naisi ja tütarlapse jalgratastel, rooli külge riputatud mannergutega. Puhtad raiesmikud, seejärel niisama puhtad metsatukad.

Lõlv. Glint — kõrge paekallas Soome lahe kohal, sile nagu sein. Vanaaegseid postivankreid meenutavad puhas bussid. Ootamatult möödavilksav linn rüütlilossi, kiriku ja värviliste puumajadega. Pitskardinad ning rohkesti lilli akende taga. Kindlates rõõbastes mööduva elu ödusus. Noormehed oranžitriibuliste servadega nokkmütsides — koolipoisid ja üliõpilased. Arbuzovi «Tanja» etenduse eestikeelsed reklaamkuulutused. Ja noore nõukogude vabariigi puna-helesinised lipukangad, mis lehvivad põldude vaikusel.

Siis aga kerkivad ootamatult silmapiirile hallid koo-

nused, just samasugused nagu Donbassis. Must suits ma-
tab kaugused. See on Kohtla-Järve, kuulus põlevkivi-
rajoon. Siin toodetakse põlevkivist gaasi, mis torusid
kaudu läheb Leningradi ja Tallinna.

*

Tohututest tsementplaatidest maantee kulges läbi
soostunud metsade. Kõmisevalt laulis tsement autokum-
mide all.

Mets nagu lõigati ära. Taamal, legendiku kohal, ilmus
nähtavale sihvakas Tallinna tuletorn.

Lignesime merele. Meie ees asus suur sadamalinn. Ta
algas kuidagi järsku, polnud ei lõhutavaid eeslinnu-
prahihunnikuid ega luitunud barakke, mis paratama-
tult kuuluvad enamiku linnade juurde.

Kõrge väljak ja selle taga läbisegi tornid, teravate
pulised tornikiivrid ja järsud kivikatused ning lõpuks
lahe suitsused, sombused kaugused.

Laht sulab ühte taevaga. Reidil seisvad tumedad
laevasiluetid näivad otsekui õhus rippuvat. Sinkjad pil-
ved lasuvad nii nende kohal kui ka all. Silm ei harja
esialgu selle vaatepildiga, raske on veel taibata, kus on
tõelised pilved, kus nende peegeldused.

Siis aga algas niisugune kitsukeste tänavate maaliine
ja peadpööriv segadus — need polnud isegi mitte tä-
navad, vaid pigem põiktänavad —, et juht sattus sega-
dusse ja peatas auto. Mismoodi sa siin sõidad, kui mingi
igivana maja nurk suleb teeristi ja pole ruumi autol
keerata, et teda riivamata mööda pääseda!

Me ei sõitnud, vaid pugesime läbi hämarate tänav-
pragude, üle ahtate sillakeste, möödusime hallidest lae-
keavadega tornidest ning mitmesuguseid kaupu kuh-
jaga täis vitriinidest, triivisime aeg-ajalt katusega puude
oksi riivates ettevaatlikult piki järskude kivist astan-
gute servi või ronipõõsastega kaetud kindluseseinte ja
lameid. Nendest seintest voolas vulinal vesi.

Viimaks lõppes segadus ja pilgule avanes rahulik
väljak ning selle kohal mäe otsast Toompea: aedade
vööga piiratud vana linnasüda.

Ma ei tea senini, missugused puuliigid neis aedades
lehti laotasid. Küllap vist pärnad. Nende lehed aga olid
peopesast suuremad.

Jah, Tallinn kuulub kahtlemata rohkem merele kui
tagasihoidlike taimede ja kahvatuks uhutud taevaga
Eestimaale.

Laevakorstnaist kerkib suits sirgete sammastena sa-
dama kohale. Kauguses võib hoolsal silmitsemisel mär-
gata saarte piirjooni. Nad meenutavad vees laialivalgu-
nud tumedaid plekke.

Sadama lähistel lõhnab kivisöesuitsu ja kala järele.
Ja kõikjal on meremehi, — noori madruseid sõjalaeva-
delt ja pikatoimelisi heledajuukselisi mehi, kel on lah-
uste hõlmadega kuued madrusesärkide peal, — eesti
sahureid. Silmad on neil Balti mere värvi — rahulikud,
hallid, kerge sinise varjundiga.

Tallinn on meresõitjate linn. Paljude avastuste ning
merereiside ajalugu saab alguse siit, neilt kitsukestelt
sõnavatelt, linnast, mis õhtuti meenutab suurt, seest-
poolt valgustatud nääriehet.

Teisel Tallinnas viibimise päeval tutvusime Toom-
peal asuva Toomkirikuga.

Kirik on vanadusest peaaegu kahe meetri sügavusele
maasse vajunud. Tema sisemus näis otsekui hämarusest
salutuna. Üksnes rüütlivappide kuld, metall ja mitme-
värviline email helkisid seintel.

Põrandaplaatide alla olid maetud linnanõunikud,
rüütlid, käsitöölise tsunftide ülemad ning gildide esi-
mehed.

Põrandaplaatide bareljeefide järgi võis otsustada, kes
susagile oli maetud. Rüütlite haudade kohal olid nende
süvritega ning raudrüüdega kujutised. Kingseppade
tsunfti ülema hauaplaadile oli raiutud tohutu ratsasaa-
s ja ning lihunikkude tsunfti ülema hauaplaadile —
hügelhärg.

Hallipäine eestlasest valvur, endine ajalooõpetaja,
juhtis meid kahe marmorist hauaplaadi juurde. Mõlema
kohal rippus troopikapäikesest pleekinud, tormidest re-
bitud Andrease plagu. Need olid Eestist pärit admiralide
Bellingshauseni ja Wrangeli hauad.

Bellingshausen avastas koos Lazareviga teises maa-
ranta otsas Antarktilise jäise mandri.

Trotsliku mehisusega sõitis ta oma väikestel Vene pur-
jelaevadel ümber selle tundmatu mandri. Nende vete-
«kolalislahkusetus» ahistas isegi niisuguse kartmatu

merehundi südant nagu kapten James Cook. Ja ta kohkus tagasi.

Bellingshauseni päevik selle reisi kohta võiks pea aegu kuuluda meie kirjanduse klassikasse. Ta on täpselt sõnaaher. Ja köidab sellega, et nappide ridade vahel vilksatavad ootamatult sõnad Antarktise süngest ilust ning vene madruse hingesuurusest.

Siinsamas kõrval, püha Andrease lipukangas samuti pea kohal, puhkab admiral Wrangel — Arktise uuri-Mees, kes paljude vaevumärgatavate tundemärkide järgi ennustas suure saare olemasolu Ida-Siberi rannikuvetes.

Saar avastati pärast vana admiralide surma ning nimetati tema nimega.

«Näete siis,» ütles meile endine ajalooõpetaja, «tulete teid teod toovad alati kuulsust. Vabandage, et räägin pisut liiga kõrgelennuliselt, kuid olen õppinud vene keelt suurte vene ajaloolaste teoste järgi. Nemad oskavad leida ajaloo tõeliselt ülevaid motiive. Siin, Toompeal, lõhnab kõik ajaloo järele, nagu on kombeks öelda. Teie tulite liiga hilja, otse enne talve. Tulge kevadel, kui Toompea on üleni õitsvates sirelites. Siis lubaksin endale kinkida sellele armsale neiule, kes teiega kaasas on — väga armsale neiule imeilusate patsidega —, kimbu sireleid. Tuletaksin noorust meelde ning saaksin hakata sellise galantse teoga. Neiuga ja sirelid on ühtviisi kütkestavad. Andestage mulle need vanamehelikud naljad! Vabandage!»

Jätsime õpetajaga hüvasti ning astusime Toompea keskaegsetele tänavatele.

Siin hämmastas kõik. Mitte üksnes iga hoone, vaid koguni iga aknakaunistus, kuuetaoline tänavalatern, paraaduks voolitud reljeefkaunistusega.

Alt kostis linnakära — sadama, tehaste ning summutatud inimehääle ühetooniline müra.

«Lähme kiiresti alla,» palus meie noor kaaslane. «Vaadake, kui palju rahvast! Kui tore on olla nende hulgas!»

Elu läks oma rada. Ja ma meenutasin Korolenko sõnu: «Iga põlvkond vaatab ühte ja sedasama vanaaegset torni uue pilguga.»

Polnud kahtlust, et olime jõudnud põhjamaale. Peatusime puhkuseks männimetsas kusagil teispool Pärnu. Liivaluude taga kohises pooli hääli meri. Kaurid sisendasid. Isegi mets meie ümber oli põhjamaine — samblane, täis üliküpsed pohli ja vanu seeni. Valge sammal männikoorel oli vettinud nagu käsn — ilmselt tõusis merelt hommikuti udu.

Ka õhk oli põhjamaine — hall ja vilu. Liiv luidetel oli külm. Miskipärast hakkas kahju tagasihoidlikest lilledest, mis veel õitsesid kändude ümber, — ilmselt oli seal soojem kui lagedal.

Võib-olla pole kohane sellest siin rääkida, kuid metsas luidete vahel hakkas kahju veel vaevu hingitsevast põhjalahu suvest — otsekui oma elu võrdkujust.

Kes teab, kui palju on veel jäänud elupäevi? Mõtete, südame, töö jaoks oleks vaja aastasadu. Ent looduseadused on halastamatud. Nad ei anna meile ajapiken-dust.

Siinkohal meenusid vana kirjaniku sõnad. «Kõik inimese vanuseastmed on omamoodi toredad,» ütles ta, «kuid kõige parem on vist küll vanadus.»

Läbielatud aastad tõid helduse, mõistmise. Lõppenud on mõttetu tormamine kättesaamatuna näiva eesmärgi poole. Oleme ta märkamatu saavutanud paljudes lihtsates asjades: armetus lillepungas, kauride hõigetes, naeruvates silmades, otsatute männimetsade vaikus.

On üks vana, ammu käibelt kadunud sõna — õnnistus. Seda on kergem tunda kui seletada.

Õnnistus — see on tänu ja soojad hüvastijätusõnad sellele kõigele, mis jääb ka siis, kui sind ennast enam pole. See on kummardumine maise ilu ees, kui sa lahkudes tunned, et armastad kõike: «üksildast rada, mida mööda sa kerjusena astud, ja igat kõrrekest põldudel ning igat tähte taevateel».

Auto hakkas liikuma. Tee viis mere äärde.

Läbipaistvas vees lamasid tohutud rändrahnud. Vesi oli selge nagu klaas. Ritvadel kuivasid võrgud. Kaugused kahvatusid, pikkamööda lähenes õhtu. Vakatanud mets seisis varjuka müürina.

Väikeses kalurikülas süttisid tuled. Laudadega ületõõdud maja katusel istus hundikoer ning uuris teraselt lahte — ootas peremeest,

Naisenaer puhkes, pudenes kildudeks ning kadus samal hetkel auto taha.

Kui saaks siia jääda! Kuid auto kihutas juba läbi küla ja sukeldus lahelt tõusvasse uttu. Udus hõõgusid sõitena vahimajakeste harvad tuled.

Keskööl Riia lähistel udu hajus ja sajad tuled hakkasid siia-sinna sebildes vassima võõra linna kaarti meie ees.

Sõitsime mööda laia tänavat linna sisse ning peatusime puude varjus. Veel kaua kohises kõrvus sõidutund

Riia võõrastemajad olid täis. Pidime peatuma mere ääres, Dubulti talveks suletud puhkekodus. Üks kessel parki asetsev maja koristati, köeti ja anti meie kasutada.

Minu teekaaslased viibisid päevade kaupa Riias, mina aga jäin suure heameelega inimtühja Dubultisse, tühjusest kõmisevasse valgesse majja.

Tühjaks jäänud suvituspaikadel on oma võlu. Ega hüljatud suvilad asjata ole andnud ainet kirjandusele. Meenutagem kas või sügisesi purskkaeve Odessa lähedal Kuprini «Granaatkäevõrus».

Dubultis tunnetasin korraga kolme peaaegu õnnestavat asjaolu: rahu, keskendatust ning võimalust igal hetk astuda parki, kus kõik kahiseb ja samal ajal tükub õrnimasse õhuloori mähituna.

Uduloor kerkib Riia lahelt. Mõned sammud — ja ole tegi seal. Laht on tühi, vaikne. Liivasel põhjal on lainete jäljed nagu kalasõõmuse virvendus.

Madalad kaldad kaovad uttu. Tuult ei ole, ometi kannab kusagilt hooti avamere soolakat hõngu.

Tõusulained on rannaliiva puhtaks uhtnud. Pole enam mingeid jälgi rahvarohkest, kärarikkast suvest. Vaid «Belomori» vettinud karp ning tükike tenor Aleksandrovitši kontserdikuulutusest vedelevad maas.

Plaaž puhkab. Südilt piiluvad tillukesed männid liivavargudest. Nad peitsid end sinna suvel hirmust, et nad ära tallatakse.

Mahajäetud suvilad kutsuvad esile mälestusi noorusarmastusest, gümnasistieas tütarlapse pisaraist, tema kaotatud lindist, vaikivast lahusolekust. Neis mälestustes pole kibedust. Nad ilmuvad nagu naeratus. Ja kaovad naeratusega.

Dubulti asub kitsal maaribal Riia lahe ja Lielupe jõe vahel. Võib minna jõe äärde. Sujuva kääruga ligineb see asulale. Eemalt paistab mets, kust ilmub nähtavale avar, veerohke Lielupe. Mööda jõekallast kulgeb raudtee ning pooltühjad elektrirongid kihutavad sireenide hüilates kindlate vaheaegade järel mööda.

Ja jälle valitseb vaikus. Siis hakkab kostma lainete süngutatud sosinat — merel tõuseb tuul.

Päevad on lühikesed. Valgus kustub. Ennast maadlasi surudes liigub päike läände.

Videvikus lähen jaama oma kaaslastele vastu. Jaamas valitseb tühjus. Ainult parv tuvisid istub platvormil ja ootab koos minuga rongi.

Juba kaugelt paistab Dzintari metsast komeedina väljahitava elektrirongi prožektor. Kõmisedes laulavad loopad. Tuvid satuvad ärevusse. Riia elektritulede kuma vareleb silmapiiril.

Beejärel kõnnime kaua läbi pimedada pargi ega leia alati kohe oma eluaset. Näib, nagu ümbritseks meid igast küljest kohisev meri, ja see kohutab.

Siis aga leiame oma majakese. Keerdtrepp nagiseb, süttivad tuled, kaminast hoovab soojust ja algavad jutuajamised, vaidlused, naer ning vigurid.

«Oleme nagu mõne Stevensoni romaani salapärases lossis,» ütleb meie noor reisikaaslane.

Stevensonil küll vist siisugust lossi ei ole. Kuid kas see pole ükskõik — koolnukahvatu kuu on juba tõusnud. Ja park pilkase pimeduse kuristike ning valguse hõbedaste laikudega muutub muinasjutumetsaks.

Õõsel ärkan. Meri vaikib. Vaikus on nii sügav, et selgesti on kuulda noore inimese hääletut hingamist teis-pool seina.

*

On töökaid linnu, linnu-kaupmehi, silmakirjalikke linnu, linnu-muuseumi, linnu-kroonikandjaid. Ja lõpupeude lõpuks on ka linnu-avantüriste.

Kõik need epiteedid kuuluvad läänemaailma linnade juurde, meil aga kaugesse minevikku. Moskva oli kaupmeeste linn ja ühtlasi ka «lesk keisrinna», Peterburi — kroonikandja, Odessa — ärilinn, Novgorod —

muuseum ja ehitaja, ja Miitavi — praegune Jelgava — oli linn-avantürist. Raske on öelda, mis nimelt oli selle põhjuseks, et sellest linnakesest, endisest Liivimaa pealinnast, sai kindel varjupaik kõikidele Euroopa avantüristidele, revolutsiooni eest põgenenud prantsuse aadlile, troonilt tõugatud kuningatele.

Miitavis elas Cagliostro ja hiilgas hertsoginnast seikleja Kingston, kel oli õlale põletatud inglise sunnitöölise häbimärk.

Miitavis varjasid end viimased Bourbonid ja nautis pillavat luksust ning täielikku jõudeelu Poola kuningriigita kuningas Stanislaw Poniatowski.

Praegu on sellest minevikust säilinud vaid pooleldi purustatud loss, mida taastatakse. Sinna tuleb põllumajandusinstituut.

Linn on tugevasti purustatud. Seepärast näib ta harjumatult avarana.

Minevikust on säilinud ka voorimehed. Kogu teekonna vältel kohtasime ainult Jelgavas voorimehi. Need olid muidugi viimased, kuid siiski päris tõelised voorimehed — sõnaohtrad, uudishimulikud, vöö vahele torgatud piitsadega.

Nende kaarikud tegid sõites niisugust müra, nagu oleks keegi padasid ning panne vastamisi tagunud, kõhnade hobusekronude silmis aga peegeldus maailmavalu.

*

Ma ei pannud tähele piiritulpi Läti ja Leedu vahel Samal ajal aga võttis ümbrus sootuks teise ilme.

Nähtavale tuli rohkesti veovankreid. Prisked, heas jõus hobused vedasid neid laias traavis mööda maanteed. Vankritel istusid kirevate rätidega heledapäised naised ja naeratasid sõbralikult, kui neist mööda sõitsime.

Hakkasid paistma tared — samasugused kui meil, Venemaal. Üksiktalud asendusid küladega, nägime puust tuuleveskeid, linalakalisi lapsi, vinnaga kaeve ja isegi meie tavalisi karjakrantse; takjad kõonul.

Lõhnas millegi koduse ja pisut nagu ennemuistse jälle ning me mõistsime, et olemegi juba Leedus. Ainult tumedad ristilöödu kujud teelahkmeil, ornamendiga ka-

tud, tuvimajade sarnased tillukesed kabelid ja külakirikute katused olid Leedus teistsugused kui meie kodukandis.

Ootasime kannatamatult esimest teeäärset linna. Igal uuel maal oodatakse ju alati seda esimest linna.

Viimaks ilmuski ta nähtavale. Selle linna nimi oli Ioniškis. Ta vallutas meid täielikult oma hubasuse ja siira lihtsusega. Kitsad turulauad, sissesõiduhuov, sõiduteed täis heinapepri, väike mudane jõgi, mille ääres muidugi mõista olid reas õngitsevad poisid, hallipäised patriarhaalsed müüjad trakside väel, kes seisis hämarates võlvialustes asuvate kaupluste ustel, ja üleni kobrulehtedesse kasvanud kõrge must-valge külakirik.

Hoopis teistsugune on Šiauliai. Uus, puhas, väheldaste korralike majadega, seisis ta nagu kindlus mäe otsas.

Pilvine taevaskelgines. Maapinnale laskus kerge sinine ning selles sinas lõi päike ebatavaliselt kuumalt sädelema.

See sündis päris õigel ajal, sest teispool Šiauliaid said alguse niisugused maastikud, et me imestusest lausa hinge kinni hoidsime.

Tee kulges keset kassikullas kasemetsi künkalt künkale nagu kiigel.

Taeva, õhu, ojakeste ja isegi iga vihmaveeloigukese sünetus andis lopsakale, peaaegu sulgkergele ning ääretule leheookeanile pimestava sära. Iga maantee kohal rippuv oksake oli kui kuldne viinamarjakobar.

Alguses püüdsime tõuse ja langusi kokku lugeda, hiljem loobusime sellest — ei olnud mahti.

Iga kord kui auto kõrgele kingule kihutas, avanes me pilgule niisugune hunnitu metsarohkus, niisugune pidu-ehtes muinasmaa, avatud autoaknaisse pahvatas niisugust värskust, et meil süda seisma jäi. Kogu teekonna vältel polnud me midagi sellesarnast näinud.

Kadestasime kõiki, kes neis paikades elasid: teevalvurit, iga tüdrukutirtsu, kes kandekotiga mööda teeperve aibas, iga lindu, kes läbi tihniku lendas ja kullatud vette sukelduvat näis. Lehed lendasid jämedate piiskadena lalali, puu rikkalik rüü ei jäänud sellest aga põrmugi hõredamaks.

Päike vajus juba maadligi. Tema merevaigune kuma

tekitas koos metsade lõomaga niisuguse tulevargi, et ajuti kadus tegelikkuse taju.

Just nüüd oleks pidanud aja peatama!

Võib-olla sündiski kunst osaliselt sellest kirglikust soovist — peatada üürike aeg ning jäädvustada see, mis nii kiiresti kaob. Vähemalt näis see meile niimoodi seal, nendes metsades.

Öö hakul löid paistma Kaunase tuled. Algas laskumine Neemeni orgu niisuguste taevakõrguste pajude vahel, et öö nende all jalamaid mitu korda tumedamaks muutus. Isegi tugevad autolaternad ei suutnud seda ööpimedust maanteeeserva taha peletada.

Varahommikul astusin võõrastemaja rõdule ning nägin Kaunase kohal mäetipus tohutut punastest tellistest kirikut, mis meenutas elevaatorit. Kivist kirikuhoone tipus kõrgus suur must rist. Vaatepilt oli sünge.

Mulle jutustati, et seda kirikut hakati ehitama kodanlikus Leedus, kuid ei jõutud lõpetada. Hoone on seestpoolt tühi. Kaunase elanikud hüüavad seda «Püha Elevaatori kirikuks».

See telliskivist pühakoda ei sobi kokku vana hubase kubermangulinna Kaunase üldilmega. Kaunas on kuni tänase päevani säilitanud oma kubermangulinna ilme.

On linnu, kus kõik elanikud näivad üksteist hästi tundvat. Niisugune mulje jääb ka Kaunasest. See on heas mõttes patriarhaalne linn.

Saabumisõhtul läksime restorani õhtust sööma. Kellnerid olid sõbralikud ja delikaatsed. Orkester mängis sordiini all ning polnud vaja karjuda, et üksteist kuulda. Naaberlauas istuvad noorukid, kes sarnanesid üliõpilastega, laulsid — olles naabritelt luba palunud — vaikselt häälel leedu laule.

Kaunasel on vanad kunstitraditsioonid. Parimad leedu rahvuslikud tikandid ning kootud esemed on pärit Kaunasest.

Kaunasel elasid ja töötasid kunstnikud Čiurlionis ning Dobužinski.

Mulle jutustati, et Kaunasel oli maailma parim liblikate kollektsioon kõigist maailma maadest. Ilu ja vääruse poolest ei jäänud see kollektsioon maha korralikust pildigaleriist. See kogu oli ühe Kaunasest pärit teadlase oma (tema nime olen kahjuks unustanud). Mees sõi-

tis läbi kogu maailma, elas eriti pikka aega Vaikse ookeani saartel ning pöördus vanas eas kodulinna tagasi. Keegi ei tea aga, kuhu see kollektsioon jäi.

Ühes Kaunase kaupluses nägin tundmatu kohaliku kunstniku maali — tütarlapse portreed. Maal üllatas toonide puhtuse ja rahuga, väikese tüdruku kahvatu ning ülitõsise näokesega. Kuid maali taust oli kummaline. Ta koosnes suurtest kahvatutest sõõridest. Ja ma mõtlesin: kas pole see mitte mõne Čiurlionise õpilase töö?

Čiurlionis oli suurepärase kunstnik. Paljud tema maalid on küll fantastilised nagu unenäod, ent kui need kõrvale jätta, on Čiurlionisel imepäraseid asju.

Vist mitte ükski kunstnik pole nii meisterlikult kujutanud ööd ning tähistaevast kui Čiurlionis oma pilte seerias «Zodiaagi märgid».

Mulle jäi meelde veel üks Čiurlionise maal — «Müüraajutt».

Võlur hoiab peopesal lihvitud kristallkuuli. Ümberingi on öö. Kristallkuulist hoovab eredat maagilist valgust. Kuul on läbipaistev. Tema sees paistab muistne linn, mis sätendab kõikides vikerkaarvärvides nagu teemant.

Peaaegu kõiki Čiurlionise maale hoitakse Kaunasel.

*

Päeval asusime piki Nerise jõe kallast teele Kaunasest Vilniusse. Tee oli kääruiline ning vaheldusrikas. Künkad, jändrikud metsatukad, vaheldased alevikud või külad. Trakai järved... Kõik see vaheldus kiiresti ja ootamatult.

Sellele tillukesele maalapile on nagu meelega kokku korjatud kõik Leedule iseloomulikud jooned. Ja jällegi tahaks siin peatuda ning mõnda aega elada, et põhjalikumalt tungida leedu rahva ellu, mis paistab olevat väga lihtsakoeline, töökas ja aus.

Lossimäelt, Gediminase tornist, paistab kogu tumedatest metsadest piiratud Vilnius.

Linn näib lebavat uduvineist ning sidrunkollaste lehtede pahmakaist täidetud nõos. Need, mis ülalt paistavad lehekuhilatena, osutuvad seal all tegelikult aedadeks.

Kord siin, kord seal kerkivad aedadest kirikute tornid ning majade katused.

On palju toredaid linnu, kuid ainult Vilniuses on oluline arhitektuur nii tihedalt väikesele maalapile kogendatud ning lihtsast külamaastikust nii vahetult ümbritsetud.

Otse Püha Stanislawi katedraali juures vuliseb kivise sängis Vileika jõeke. Ta kaldad on üleni hanerohtu kasvanud.

Kõikjal rohelus, kõikjal saja-aastaste puude jäändrikud tüved, kõikjal viimased sügislilled.

Gediminase torni trepikäsipuudele nõjatudes vaatasime kaua linna, mis viimse kui poorini, viimse kui väravaalusereni on läbi imbunud oma maa ajaloost ning kultuurist.

Ühte niisugusesse väiksesse väravaalusesse, vist Bernardiini tänaval, sisenesime tundega, mida täpsema mõiste puudumisel nimetatakse hardumuseks.

Selle väravaaluse kohale, vanale mõranenud müüri-le, oli kinnitatud silt lühikese pealiskirjaga «Siin elas Mickiewicz».

Väravaalune viis tillukesse suletud hoovi, mida igast küljest ümbritses madalavõitu vana maja lagunenu puurõduga esimese korruse akende kohal. Rõdu ümber põimused metsviinapuu väädid. Hoovisillutise vahel kasvas rohi.

Värava kohal rippus vana Vilniuse vapp: püha Christophoros kannab last üle oja. Väravast sisse astudes jõudsime ühe sammuga rohkem kui saja aasta võrra tagasi. Kõik oli siin jäänud samuti, nagu oli olnud Mickiewiczi ajal.

Ma ei tea, milles seisneb suurte inimeste mälestusega seotud paikade võlu. Kuid see on vaieldamatu.

Selles on liitunud uhkus inimese vaimujõu üle, ootus, kui kusagilt põldude kaugusest kostev laulude kaja, teadmine, et niisugustel puhkudel kaotab aeg oma hävitava jõu, et unustust ei ole. Ja lõpuks — rõõm enne meid elanud suurepärase meistri üle, kes on jätnud meile päranduseks oma mõtete sära ja julguse.

«Kallis Leedu, kodumaa, nagu tervis oled sa: sind südameverena kalliks peab see, kes su kaotanud on.»

Jah, siin ta on — tema armastatud Leedu, üleni ker-

gest tuulest värelevasse õhku sukeldunud, linnulaulust laidetud, rahulik ja kindel nagu künnimehe käsi.

Mickiewiczile oli omane harukordne improviseerimisvõime. Võimalik, et seda laadi anne on kõige vabam ning rikkam. Ta tuleb suurest sisemisest rikkusest, ülevoolavast heldusest, sellest, et inimene kergesti leiab poeesiat ka elu kõige proosalisemates avaldustes.

Mulle näib, et jalutuskäiku Vilniuses võib õigustatult nimetada jalutuskäiguks «väikeses Roomas».

Vilniuses elab väga armastusväärne inimene, arhitekt Jan Kumpis, kes on armunud oma linna, Leedusse, tema arhitektuuri ja loodusesse. Meil vedas: Kumpis näitas mulle Vilniust.

Tema kui arhitekt ei hoolitse mitte üksnes kogu vabariigi uusehituste, vaid ka vanade hoonete kaitse eest. Viimaste restaureerimiseks ning hooldamiseks ei jätku raha. Kumpis leidis lahenduse. Ta kinnitas kõikide Vilniuse hoonete külge — aga neid on lugemata hulk — kaitsetahvleid. See aitab kuigivõrd, ehkki mitte alati. Inimesed hakkavad suhtuma lugupidamisega majadesse, kus nad elavad ja võtavad nende eest hoolitsemise enda peale.

Vaatasime Vilniuses Gediminase torni, kirikuid, Sapielha hauakambrit, ülikooli, Ostra Brama väravaid, muistseid tänavaid ning aedu.

Seda kõike on võimatu kirjeldada. Kõige hämmastavam aga oli Püha Anna katedraal.

Nägin teda juba lapsepõlves, kaheksa-aastase poisina ja mäletasin veel sellest ajast. Nüüd aga näis ta mulle veel huvitavam kui lapsepõlvemälestustes.

See on täiuslikus gooti stiilis hoone ja pärineb sellest ajast, kui gooti stiil oli veel lihtne ja selge. Ega Napoleon õelnud asjata, et ta viiks selle kiriku ettevaatlikult peopesal Pariisi.

Peale selle on veel Püha Peetruse ja Pauluse katedraal paljude marmorkujudega. Ma ei mäleta nende arvu. Vist oli neid poolteise tuhande ringis.

Beniajani pole õnnestunud selgitada kujurite nimesid, kes loid selle kummalise kujudekogu. Võib arvata, et need olid itaallased.

Nad töötasid igaüks omaette. Võimalik, et tegemist oli lõbusate ning koguni jumalavallatute meistritega.

Nad katsid seinad oiivalise taimeornamendiga. Iseäranas toredad on pikad rohukimbud. Suurem osa pühakuid on kaanonite järgi maalitud. Ilmselt olid aga kunstnikud mõnikord sellest surmani tüdinenud. Siis löid nad raaga ning meela Maria Magdaleena korseti ja keskajate rüüga või lopsakat nümfi embava fauni.

Kogu katedraal on täis marmori kerget, sooja kuma

... Jätsime hüvasti Vilniusega, lubades tingimata sellesse armsasse linna veel tagasi tulla.

Ärasõidu hommikul langesid puudelt roosad lehed nagu ennegi. Jälle avanesid meie ees Leedu kaugused, kerge uduloor hõljumas nende kohal.

Metsad, kingud, Smorgoni alev, kus Napoleon põgenes oma purukspekstud sõjaväe juurest, siis Valgevenemaa, Molodetšno, uus ja kaunis Minsk, tuttav Smolenskimaad ja esimesest külmast kõlisev kodune Moskva.

Ring sai täis. Väsinud, tuline auto, kaetud nelja tuhande kilomeetri pikkuse teekonna tolmuaga, peatus Moskva maja sissekäigu ees.

Meie sõit meenutas pigem lendamist. Ta möödus tõtates. Kuid andis meile uusi teadmisi ning tunnetuse elu mitmepalgelisusest ja maa ammendamatu ilust.

Olgem selle eest tänulikud vanale kannatlikule «Pohodale» numbrimärgiga 91-83.

1954

GEOGRAAFILISI MÄRKMEID

1956. aasta sügisel sattusin lühikeseks ajaks Rooma. Beni olin lugenud, et eksisteerivat mingi «Rooma meeleolu», selle nii paljusid meeli ja südameid köitnud linna isesugune taju.

Olin muidugi nõus, et võib eksisteerida «Rooma meeleolu» nagu iga teiseigi linna oma — milles see aga väljendub, ei suutnud ma kujutleda. Mulle näis see ebaäärane ning liiga keerukas.

Nüüd on mul mõnesugune — tõsi küll, õige väikene — algus väita, et olen «Rooma meeleolu» kogenud. See koosneb paljudest mõtetest ja muljetest, mis linn äratav, maailmakultuurist osasaamise astmest, meie teadmiste ulatusest. Sellest mitmepalgelisusest kujuneb lõppkokkuvõttes ühtne sisemine seisund — «Rooma meeleolu» —, mille olemasolu ei saa eitada.

Tahtsin kirjutada jutustuse «Rooma meeleolust», ent jutustus nõuab süžeed. Mina aga mõistsin, et kui rangelt süžeele kinni pidada, pean kirjutama mitte ühe, vaid palju jutustusi, et seda tunnet edasi anda.

Märkisin seepärast vabalt üles peamise, mis minu jaoks on seotud Roomaga. Märkisin üles hooletult, sündmuste järjekorrast kinni pidamata. Õnnestus mul seemärki saavutada või mitte, ei tea ma praegu isegi.

Siin on osa mu ülestähendustest.

Rooma õhk kumas kollakalt. Tuli see ehk Campagna moode aurudest? Või sügisest? Oli juba septembri lõpp. Kuid sügis pole siin sugugi seda värvi mis meil. Pole ei kulda ega purpurit. Lehed lihtsalt kuivavad ja tõmbuvad lillaks.

Vahetevahel meeldis mulle mõelda, et sinne õhk on kollakas nende kollasevõitu marmorite vastupeegeldusest, millest linn on nii rikas.

Igatahes näis see õhu värv niisama iidne kui Rooma ise.

Hooned, võiduvärvad, sambad ja varemed omandasid sellest kollasusest mingi sünge skulptuursuse. Nägin igavest linna otsekui läbi kollase klaasi.

Peagi selgus, et hiljuti oli Roomas puhunud siroko ja kollakas õhuvärv tuli sellest rõhuvast, tüütust tuulest. Ja tõepoolest, kuma hakkas pikkamööda hajuma. Itaallased kinnitasid, et veel paar-kolm päeva — ja taevast Rooma kohal on endiselt kirgas ning pimestav.

Linnas oli igal sammul vulisevaid ja sädelevaid purskkaeve. Nende vesi meenutas värvuselt mereveest. Basseinides suplesid poisikesed, pruunid nagu mulatid.

Vana traditsiooni kohaselt poetasin minagi hõbedase mündi Fontana di Trevisse. Vastutasuks puistas ta mu üle veetolmuga. Pärinus lubab, et igaüks, kes heidab mündi sellesse purskkaevu, näeb uuesti Roomat.

Itaallased seisid ümberringi ja naeratasid. Nad on oma linnale uhked. Nende uhkus leiab kinnitust sadadest müntidest, mis hõbedase kruusana katavad purskkaevu põhja.

Roomale lähenedes paistavad vaguniaknaist kõrged tellistest akveduktid Campagna väljadel. Ruttamata lahkuvad nad kaugetest mägedest alla linna poole. Viimast on need Sabiini mäed. Linnaski astub range akvedukt kusagil Villa Borghese lähedal täie raskusega üle klanitud asfaldi, mis kubiseb edevatest autodest, ja eemaldub kaugusse, kitsaid elamukvartaleid jõhkral laiemale nihutades. Siin ta on — veevärk, mis «ehitati juba Rooma orjade poolt». Selles linnas on igal sammul nähtav ta tuhandeaastaste ehituste varjamatu vägevus ning kaal.

Uustulnukaid teevad need ehitused araks nagu käesulatusse toodud aastasajad. Võib-olla kostab neile koguni kõrvu õitsvaid maid põrmuks tallanud leegionide marsisamm.

Euroopa küll püüdis alla jäi valule, triumfirongkäigu pöördudes rooma kvadriigad end tõrksalt ajasid tagujalule...

Tseesarite kotkahäälid panid rahva värisema, kuid iga sugune kuulsus siin maailmas on kaduv. Seal on kunagise kuulsuse tunnistajad: Colosseum ja Forum ning tuvidest reostatud pragunenud tahvlid raidkirjadega ja meestikuvett toovad akveduktid.

See on kõik, mis on jäänud. Kuid see elab tänapäevas. Selle vaikimine tundub ajuti pahaendelisena, kuigi Colosseumi kivide vahel kasvab kodune vene teeleht ja Panteoni on maetud üks hellemaid inimsüdameid — Raffaeli oma.

Panteon on hämar ja väga vana. Valgus langeb ülalt, kuplisse raiutud ümmargusest avausest. Aknaid ei ole.

Seina sügavusse on raiutud orv, kus asub Raffaeli sarkofaag. Sarkofaagi poolkustunud raidkirjal «Raffael Banti» lebab üksik närbunud nelk.

Panteoni seinte ääres istuvad lillemüüjad, enamikus vanaeided. Lilli hoitakse suurtes veega täidetud ämbrites. Eitede kõrval on mõned noored talunaised Rooma ümbrusest.

Neid nähes mõtlesin, et Raffael maalis Sixtuse madonna ühe niisuguse talunaise järgi. Tema madonna on ju lihtne naine, mine tea, vahest isegi Basilicatast — Itaalia kõige viletsamast ja viljavaesemast provintsi.

Ostsin lillemüüjatelt mõned valged liiliad, et panna need Raffaeli hauale.

Rääkisime küll omavahel vene keelt, kuid üks vanaeitedest ilmselt taipas, milleks me lilli vajame. Ta ütles midagi teistele lillemüüjatele. Naised hakkasid meile pilke heites kiiresti ning erutatult rääkima. Mõistsin nende kõnelusest ainult ühte sõna: «Mosca». Nad kordasid seda imestuse ja rõõmuga.

Noor talunaine võttis ämbrist lopsaka pojengi ja lisas selle meie liiliatele. Mu kaaslane tahtis lille eest raha anda, aga naised pistsid üksteise võidu kisama: «No! No! No!» Igaüks neist valis kiirustades ühe õie ja ulatas neile. Eidekesed noogutasid lahkelt, nooremad tegid reveranssi nagu väikesed tüdrukud ja leelotasid: «Grazie, grazie!»

Täna nägin neid Raffaeli eest, selle eest, et mõnisaada aastat tagasi tõi üks niisugune armas noorik ilmale

lõbusa poisipõngerja, kellest sai inimsoo uhkus; nemad omakorda ütlesid tänusõnu selle eest, et meie, venelased, armastame Raffaeli — nende kodumaa poega.

*

Roomas viibides meenutasin sageli Venemaad, neid lõimi, mis seovad meid, venelasi, selle linnaga. Siin, Itaalias, said need sidemed mulle selgemaks kui ilal enne. Leidsin kinnitust mõttele, et Rooma kaotaks meie jaoks poole oma võlust, kui venelased poleks ülistanud teda võrdselt itaallaste ning teiste rahvaste esindajatega.

Gogol, Herzen, Tjuttšev, Aleksander Ivanov, Kiprenski, Brüllov, Muratov, Blok, Tšaikovski — igaüks neist andis osa, et süvendada Rooma võimu inimsüdamete üle.

Meenus kõik, mis seob Roomat Venemaaga. Mälu tõi oma salasoppidest lagedale kaugeimadki mälestused. Rooma nagu Pariiski pole meile kunagi olnud võõra linn.

Olin kord imelise juhtumi tunnistajaks.

1940. a. suvel elasin tavalises Rjazani külas. Ühel hommikul tolmuks päeval kolkis vastu mu akent naabrinaine Dunja — umbes viiekümneaastane naisterahvas — ja hõikas, et sakslased marssinud Pariisi. Dunja silmad uppusid pisaraisse ja ta pühkis neid valge pearäti nurgaga. Tunni aja pärast aga teadis sellest hirmsast uudisest kogu küla ja inimesed kõndisid ringi, sünged ning ärevil.

Suutsin küll mõista, miks puhkesid Pariisi langemisest kuuldes pisaraisse küla apteeker või kirjakaandja Manja — suur Alexandre Dumas' austaja —, mulle jäid aga arusaamatuiks Dunja pisarad — Dunja, kelle terve elu oli üksainus mure laste, majapidamise ja jookidust mehe pärast.

Õhtu eel tuli vanataat Jelešsin, istus trepile ja küsis:

«Kuulsid? Mehed hurjutavad prantslasi, et miks nad vastu ei pannud ja Pariisi fritsudele andsid. Mina jälle ütlen neile, et olete ikka ühed tatraveskid küll! Teised olid selle eest väljas, et nende linna maatas ei tehtaks, aga teie haugutate. Räägitakse, sessinatses Pariisis olla ärarääkimata ilu ja ilmatumad imed. Küll ta välja aidatakse. Kui ei aita prantslased, aitame meie. Minu

vanataat käis ka Pariisis ära. Sai selle eest koguni auraha. Tema teadis rääkida, et prantslased pidada laialt elama, vee asemel trimpavad veini. Aga seda ta muidugi luiskas. Vanas eas kippus teisel ikka jutulõng sassi minema.»

Roomas pöördusin mõttes tihti tagasi kaugel viibivate inimeste ja malbete vene avaruste juurde. Tabamata kombel liitusid need mälestused Rooma muljetega ja löid tunde kahe väliselt nii erineva, kuid sisimas väga sarnase rahva vendlusest. Selle vendluse nimi on inimlikkus.

Panteonist läksime Navona väljakule. Piklikku lagedat väljakut piirasid mitmevärvilised vanaaegsed majad. Kunagi olid nad nähtavasti olnud väga kirkad, ent aeg oli teinud oma töö: roheline oli ta andnud hallika ollivitooni, punasele — tumeda telliskivi varjundi, valgele — koltunud elevandiluu tuhmuse.

Hämarus. Navona väljak uppus sooja päikesepaistesse, sest päike loojus parajasti kusagil Tiberi taga. Purskkaev ei kobrutanud ega sulisenud nagu teistel väljakutel, vulises vaid ettevaatlikult ja kastis pronkskujusid.

Olin näinud niisuguseid väljakuid — ei tea, kas gravüüridel vanades ajakirjades või akvarellidel antikvariaatide hämarates nurkades. Nad tundusid mulle miskipärast tuttavatena kuni roosakate pilvedeni, mis rippusid nende kohal ajahambast tuhmunud taevas. Tillukesed pikkade vammustega inimesed puhusid juttu purskkaevude juures, lapsed hullasid jahikoortega ja tohutu lehviku ning kõrge soenguga kaunitar sõitis mööda punaste ratastega kalessis.

Ka seda olin ma kunagi juba näinud. Aga kus? Lõpuks mulle meenus — ei kujutluses ega Perrault' muinasjuttude illustratsioonidel, vaid Grišino külas, niisuguses metsapadrikus, millest Lääne-Euroopa elanikel aimugi pole.

Peatusin tillukeses puhtas tares küla õmblejanna — kuuekümnendaastase piiga Matrjona Tihhonovna pool. Tare seinal silmasin vanaaegset maali.

Ühel suvel oli Matrjona Tihhonovna tagakambri endale üürinud elatanud kunstnik Moskvast. Sügisel lahkudes jättis ta seinale maali. Tasasele Matrjona Tih-

honovnale öelnud mees, et tahab järgmisel kevadel tingimata tagasi tulla. Aga et see soov täide läheks, jätab ta siia oma armsa ja väga hinnalise maali. Mitte selles mõttes oma, et tema selle maalinud oleks, vaid et see pilt olewat talle armsaks saanud juba noores põlves. Maalinud oli selle keegi kuulus itaallane.

«Nimi on tagumisel küljel,» ütles mulle Matrjona Tihhonovna. «Ehk teie loete välja?»

Võtsin pildi maha ja veerisin tagaküljele kleebitud pruunilt kartongilt vaevu kokku prantsuskeelse kirja «Navona väljak Roomas». Kunstniku allkiri oli ära hõõrdunud. Alles oli vaid nimi Antonio. Elatanud kunstnik oli Matrjona Tihhonovnale jutustanud, et noores põlves elanud ta Roomas just sellel väljakul. Kunstnik ei tulnudki enam Grišinasse tagasi ja Matrjona Tihhonovna ei teadnud, mis temaga juhtunud oli.

Õhtul petrooleumilambi valgel silmitsesin kaua Navona väljaku vaadet, ohkasin ja riputasin pildi palkseinale tagasi.

«Mis te ohkate?» päris Matrjona Tihhonovna. «Kinkisin selle pildi teile, aga ei tihka. Kui ta äkki polegi surnud ja tuleb tagasi? Las ripub parem siin.»

Ohkasin lihtsalt mõttest, et näe, elu läheb mööda, mina aga ei pääse kunagi ei Rooma ega Navona väljakule. Ei maksa sellest mitte unistadagi.

«Kes teab!» ütles Matrjona Tihhonovna. «Midagi pole maailmas kummalisemat kui elu. Tuleb ette niisugust, mida ei oska uneski näha.»

Öösel hakkas koer haukuma. Astusin hõredasse heina kasvanud pisikesse liivasesse hoovi. Tare seisis küla serva jõe kaldal. Teispool jõge mustas männik — läbipääsmatu, põline, nagu siin öeldi.

Koer haukus öökulli peale, kes hääletult hoovi kohal tiirles. Kellatornis lõi valvur kolm pauku. Purde ääres kohises jõgi. Kaugel luha pool, uttu vajunud põõsaste taga, põles lõke. Inimesi seal näha ei olnud. Ja ma mõtlesin, et mis sest Navona väljakust ikka! Sinna on tuhandeid kilomeetreid läbi tuule ja öö, läbi metsade ja udude, ja veel sadu karjuste lõkkeid.

See öö meenus mulle, kui istusin Navona väljakul väikese taverni triibulise lõuendkatuse all.

Jõime jäist apelsinijooki. Mu nooruke kaaslane imes

seda mõttessevajunult läbi ölekõrre. Alati, kui ta mõtlesse jäi, kerkisid ta kitsad kulmud kuidagi lapselikult, hallid silmad muutusid uduseks, ja mulle meenusid siis tahtmatult vär siread «Tahaksin laulda teist, teist, teist unetuis värssides...».

Lugejad eksivad sageli. Nad on harjunud siduma teatavaid kindlaid sõnu harjumuspäraste, kulunud kujutluspiltidega. Praegugi, neid ridu lugedes, mõtlevad paljud armastusest. Ja loomulikult eksivad.

Minu hingeline seisund selles tavernis viibides oli sootuks teistsugune. Võib-olla võlgnesin ma selle eest tänu Roomale ja tema tänavate õhtusele mahedusele.

Kui võib nimetada armastuseks ehakuma, hingepuhust, tänutunnet, et saatus miljonitest juhustest valis sinu jaoks välja selle ainsa — viibida koos kauni, noore ja pisut mõistatusliku olendiga ning vaadata, kuidas voolavad läbi jäise vedeliku tillukesed õhumullid, mis tekivad tema soojast ja lõhnavast hingusest, kuulata kaua ta häälekõla, nagu ma hiljuti, südaõisel tunnil ärgates, ühes võõrastemajas mingi Rooma kiriku hõbedasi kelli kuulsin, — kui seda kõike võib nimetada armastuseks, siis oli see võib-olla armastus, ainult hoopiski mitte niisugune, nagu tavaliselt kujutletakse.

Pigem oli see aga teostunud ime tajumine, tohutu värskuse tajumine, omaenese elu tunnetamine ootamatult reaalsuseks saanud poeesia osana.

Püha Peetri katedraal on otsene väljakutse jumalale. Seda kirikut luues oleks inimene nagu otsustanud võistelda jõus ja geniaalsuses jumalusega. Ja inimene võitis. Ent katoliku kiriku vaimulikud, kardinalid ja Rooma paavst ei aima seda. Muidu oleksid nad katedraali ammu sulgenud või lammutanud.

Püha Peetri kirik on titaanlik ehitus. Katedraali võimsatest müüridest jääb mulje, et nad aiva kerkivad, püüdlevad taeva kõrguste poole ja varisevad kunagi inglipasunate mürina saatel. Parempoolse müüri ääres kõrgub hallis hõredas valguses Michelangelo «Pietá». Jumalaema hoiab põlvedel surnud Kristuse keha. Selle kuju jalamil põlevad sajad küünlad.

«Pietá» on suurim skulptuuriteos. Tal pole midagi ühist usuga, seepärast tunduvad küünlad ning viiruki-

suits kohatutena, just nagu oleks püha tuli süüdatud Milo Venuse või Gioconda ees.

Helisegu pealegi kellukesed arvukate pihitoolide juures, see on vaid tühine maine askeldamine. «Pietá» on karm ja oma sajanditepikkuse leinaga lahutatud sellest lärmakast maailmast.

Michelangelo võimsus ei surnud järeltulevates skulptoripölvkondades. Selle pärisid Rodin ja teised kujurid, nende hulgas ka meie vene skulptor Matvejev.

Matvejevi skulptuure meenutasin Roomas kahel korral: Raffaeli hauakambri ja Michelangelo «Pietá» juures.

Meenutasin hauamonumenti, mille Matvejev lõi meie suurepärasele kunstnikule Borisso-Mussatovile. Borisso-Mussatov on maetud Tarussa linna serva, kõrgele mäenõlvale Okaa ääres. Haua on sõmerjast punasest liivakivist plaat, sellel lamab magav poiss. Kohalikud elanikud teavad rääkida, et poiss ei olevat mitte unne suikunud, vaid uppunud.

Sügisel avanevad sellelt mäenõlvalt läbi looritatud õhu niisugused piiritud vene avarused, et süda seisatab.

Nõlvaku serval kasvavad põlised kased. Silm seletab kaugusi läbi nende kuldse, sügistuulest hõrenenud lehepitsi. Seal, kus lehti pole pilku varjamas, paistavad roosakad pilved, mis ripuvad karjamaade ja raiesmike kohal.

Borisso-Mussatov armastas seda nõlvakut Okaa ääres. Siin maalis ta oma kuulsa maastikupildi — nii peene ja mõtliku, et see võiks tunduda unenäona, kui sa ei tajuks igal lehekehel loojuva päikese soojust.

Niisugustel sügispäevadel tahaks alati aega pikemaks venitada, peatada ta mingi ime läbi kas või ainult mõneks päevaks. Ja väheldane, sooja südamega küürakas kunstnik Borisso-Mussatov pani aja seisma ja kinkis meile selle oivalise sügise, mis minu kujutluses kuidagi sarnaneb rangete neiusilmadega, mis töötavad nii muret kui rõõmu. Aga mõtteid, mis valdavad teid Borisso-Mussatovi haua, nimetaksin ma sügismõteteks. Nad tulevad teadvuse sügavustest — rahulikud, helisevad nagu külmunud veeloigud. Mõtted selle jõu lõputust voost, mida me nimetame iluks, sellest üllatavast võimust, mis sajandist sajandisse vallutab meie meeli

Homerose värssides, Raffaeli madonnades, Giorgione «Venuses», Vladimiri jumalaema põhjatutes silmades, sõnades, et «Päev kustus pilvine ja pilves öögi nüüd maa üle madalale laotab oma rüüd...», Levitani külavaheteedes ja Corot' võlulooris.

Sügismõtteid peab uskuma. Jätame skeptitsismi nendele, kes on juba surnud omaenda kainest asjalikkusest. Skeptitsism ei kaunista elu. Sellest piisab, et teda mitte tõsiselt võtta.

1957

PÕGUS PARIIS

Veetsin siin kõigest kolm päeva
oma senise elu 24 000 päevast.
(Kiri Pariisist)

1956. aasta sügisel oli maailm ärevil. Puhkesid ja samas katkesid ebaselged ja kõhklevad sõjad.

Ameerika ja Inglise lennukiemalaevad ning ristlajad möödusid meie mootorlaevast teel itta, Port-Saidi, ja vahetasid omavahel signaale. Kaldajaamad pärisid mööduvatelt laevadelt plinkivate tuledega aru, kuhu ja missuguse lipu all nad sõidavad. Öösiti kostis kord vasakult, kord paremalt pardalt laevakruvide mürinat.

Nii kestis see seni, kuni jõudsimme välja Atlandi ookeanile ja võtsime kursi piki Portugali rannikut põhja poole. Ookean osutus märksa lagedamaks kui Vahemeri.

Hämarus mattis endasse kivise Portugali kiltmaa, kus kerkisid hiiglaslikud katedraalid, kindlused ja lossid. Nende iidsete hoonete ümber valitses tühjus. Terve päeva jooksul märkasime oma laeva pardalt vaid paari sõiduautot, mis tarade vahel tolmu üles keerutasid, ja ühtainsat vana rannasõiduaurikut.

Ilmselt pidas see ühendust Lissaboni ja uniste mereäärsete linnakeste vahel. Aurik rullis lainetel nagu vaat. Tema pikast ja kitsukesest korstnast, mis meenutas telefoniposti, paiskus välja rasvane aurujuga.

Õhtu eel seletas silm veel üksnes majakatulesid. Aegamööda ja järjekindlalt tervitasid ja saatsid nad meid. Kui kusagil São Vicente neeme kandis kustus tuluke, ilmus üle kohiseva vetevälja mõnel teisel, kaugemal asuval neemel, sedamaid nähtavale uus majakasilm.

Lesisin kogu öö paaditekil lamamistoolis. Nihutasin tooli võimalikult kaugemale nurka, et mind keegi ei

märkaks. Aeg-ajalt kuulsin selja taga vahimadruse samme.

Bel ööl andsin endale täie selgusega aru, et kolme päeva pärast näen esmakordselt elus Pariisi. Lõpuks ometi jäin seda uskuma ja mu süda hakkas tugevasti põksuma.

Kogu öö lebasin mingis raskes, ent meeldivas tardumuses, suutmata kättki liigutada.

Aoajal sundisin end tõusma. Laevale oli langenud terve valing ookeani hommikukastet. Mu rõivad olid lähimärjad.

Läksin tagasi pimedasse kajutisse. Laev hakkas pikka-mööda ja pidevalt õõtsuma: olime jõudnud Biskaia lahte, ookeani kõige rahutumasse paika.

Õõtsumine kestis terve järgmise päeva. Õhtuks aga ilmusid kajakad ja kapten teatas reisijatele laevaraadio kaudu, et paremalt pardalt paistavad Wessani saare tuled. See tähendas, et Atlandi ookeani kõige ohtlikum koht oli jäänud selja taha ja lõpuks ometi võis lakata närveerimast. Närveerisid aga peaaegu kõik, olles kuulnud piisavalt lugusid äkilistest ja hirmuäratavatest Biskala tormidest.

Öö möödus haruldaselt rahulikult. Kajutite poolsuletud ustest (kajutite uksi toetasid erilised nikeldatud hoovald, et nad merel valitsevast tõmbetuulest kinni ei prantsataks) kostis inimeste hingamist ja ventilaatorite ümberõõritu undamist.

Valvekoristaja istus, jalad krõnksus, hallil plüüsdii- vanil laevatekile viiva trepi juures, luges Ilfi ja Petrovi «Kuldvasikat» ning turtsatas aeg-ajalt.

Hommikul aga tõi tuul ookeaniavarustelt läbipaist- vaks hõrenenud uduline. Selles udus möödusime purje- last mastitippu kinnitatud helgiheitjatega. Valgeks vöö- tatud laev tõmbles rahulolematult ankrukettide otsas. Tema küljel mustas suurte tähtedega kiri: «Le Havre». See oli Le Havre'i tulelaev.

Eespool paistis läbi udu midagi rohekat, mis näis tuledesärana lõkkele löövat. Ilmselt paistis Le Havre'i sadadele ja majadele varajane hommikupäike.

Le Havre'i sadam oli avar ja lage. Laadimispaikades krigisesid üksikute aurikute ankruketid. Rohekas- ahmase vee kohal ei kostnud ühtki vile, inimhääli pol-

nud peaaegu kuulda. Inimeste lähedalolekust andis tunnistust vaid naabruses asuva Norra tankeri kambüüsi kerkiv kuuma kaeratangupudru lõhn.

Selgus, et sadamatöölised streikisid. Streik oli silmnähtavasti tavaline asi. Üksikud streikijate — «grevistide» piketid pidasid koos sadamapolitseiga mõnusa suitsutundi.

Sadamatöölise näoilme oli ühtaegu kindlameelne ja heasüdamlik. Nende hulgas oli palju eakaid inimesi, võib-olla neidki, kes interventsiooni aastatel keeldusid laadimast sõjamoona, mis pidi saadetama meie vaenlastele ning panid oma raudse keelu maksma nelja sõnaga: «See ei lähe läbi.»

Streikijad heitsid nalja õngitsejate üle. Viimased istusid jalgu kõlgutades piki sadamakaid mitmevärviliste kalakorvide, tohutu pikkade bambusest õngeritvade ja oma sõprade — mitut tõugu koerte seltskonnas. Kõik nad kaitsesid peremeeste seljatagust ja urisesid möödajate peale. Kuid urisesid nad kuidagi prantslaslikult hoiatavalt, ent samal ajal viisakalt — olles iga hetke valmis vabandust paluma ja kohevat hända lüpetama.

Pariisi rong sõitis otse muulile.

Rong kandis meid sedamaid Le Havre'i kitsastel tänavatelt Normandia metsatukkade ja kiviaedade vahele.

Kiviaedu kohtate ainult siin, Loode-Prantsusmaal. Need on inimesekõrgused kividest laotud tarad kõigide teede ja radade ääres. Need tarad läbivad risti ja põiki kogu maa, nad on võsasse ning sõnialgadesse kasvanud ning mõlemast küljest puudega piiratud.

Kiviaiad jaotavad kogu Normandia tuhandeks tihedaks keseks maaliliseks lapikeseks. See annab kogu maale kuidagi andersenliku ilme. Hakkad päris tõemee arvama, et Normandia tegid valmis piibutobi popsutavad habemikud kunstnikud. Küllap nad on maalitud ja võõbanud teist juba mitu-setu aastasada.

Maju nagu polekski: nad peidavad end kiviaedade taha. Mõnikord aitab üksnes korstnast puulatvu kerkisuitsujuga leida võsastikust telliskivikatusega majakest.

Viimase sõja ajal kirusid ameerika sõdurid, eriti tankistid, neid kiviaedu kogu südamest. Ameerika vägede

pealetung kaotas hoo, sest läbipääse loendamatu tugevate kivitarade labürinti tuli rammida tankidega.

Le Havre'i—Pariisi raudteed piirab raudvõre: rongid arendavad säärast põrgulikku kiirust, et iga elavat hinge, kes juhuslikult teele satub, ähvardab paratamatu hukkumine.

Rammusad normandia lehmad seisavad reas, lõuad tarale upitatud, ja uudistavad müriinal möödakihutavaid ronge. Rongid käivad siin juba üle saja aasta, aga lehmad panevad seda ikka veel imeks ja saadavad iga rongi tähelepaneliku pilguga.

Seejärel vilksatas kahe tunni vahemikus põgusa hetke jooksul mööda Roueni kitsas jaamahoone. Pruuni peleriiniga isand pööras möödakihutavatele vagunitele selja ja hoidis käega kinni vanamoodsat kaabut. Tahtsin kangesti, et see Roueni provintslane näo pööraks. Võib-olla oleksime näinud hallinevaid vurre, pisut punase halle silmi ja mõnusaid ümaraid põski. Vahest oli mingi ime läbi tõepoolest härra Flaubert ise siia jaama sattunud? Ehk saatis ta parajasti Pariisi oma noort sugulast Caroline'i?

Flaubert käis tihti selles jaamas. Ent kahjuks nii ammu, et teadjate inimeste jutu järgi olevat isegi Normandia taevast seda aega heledamaks pleekinud ja kikkapuu siinsetest metsadest pea sootuks kadunud. Eks ole need aga vanade inimeste tavalised kaebused, mis pärast ei pruugi neid eriti uskuda.

Seine'i jõe sügavas orus kihutasid tuulekiirul mööda Roueni katedraali vihmahallid gooti tornid. Kiirust vähendamata tormas rong läbi eeslinnade, mis olid nii lubased, et oleks tahtnud kas või mõneks üürikeseks päevaks siia elama asuda, et vahelduseks pisut hulkuda, mõtiskleda ja töötada nende prantsuse teede ja ummik-tänavate vaikusel.

«Kus on siis Flaubert'i Croisset?» pärisin teekaaslaselt, eakalt vene päritoluga pariislaselt.

«Vaadake, seal!» ja ta viipas läände, kus Atlandilt saabunud vihmasegär otsekui must sein poole taevalaotust ära lõikas.

Peaaegu igale haritud inimesele, kel on pisutki kujutlusvõimet, varub elu kokkusaamise Pariisiga. Mõnikord

see kohtumine sünnib, mõnikord mitte. Kõik oleneb sellest, kuidas kellelgi veab. Ent kui kohtumine ka ei toimu, kui inimene sureb Pariisi nägemata, isegi siis viibib ta seal kindlasti nii mõnigi kord, kas kujutluses või unenägudes.

Nooruses pole meil veel piisavalt kogemusi ega assotsiatsioone, et täiel määral tunnetada Pariisi võimu oma südame üle. See linn puhkeb meie jaoks õide küpses eas, kui oleme kogunud küllaldaselt teadmisi temaast, õppinud armastama tema tänavaid, tema taevalaotusi, elanud oma südames kaasa tema revolutsioonidele, muredele ja võitudele, Flaubert'i ja Maupassant'i romaanidele.

Alles küpses eas suudab inimene otsekui tervikult sulatada ning tajuda niisuguste pealtnäha täiesti erinevate asjade ühtset ilu nagu plataanide kuivad, veeid lillakad lehed ja Boulogne'i metsas pingikesel suudleva noore naise niisked huuled, lennukad pilved Hôtel des Invalides'i ja Napoleoni kalmu kohal ja Milo Venus, kelle keha näib nagu hämarhall pärl Louvre'i ümmarguses saalis, kus inimestel ilma ühegi nähtava põhjuseta tõusevad silma tõrksad pisarad; bulvarite tolmu, tubaka ja puudri lõhn; nagisevad ärklitrepid (trepiastmed on aastasadu kestnud tallamisest kulunud nagu vanad kööginoad); jaamade — Gare St. Lazare'i, Gare du Nord'i, Gare d'Orléans'i suits, lustakalt vilet löövad taksojuhid, vallatud ja viisakad koolilapsed ranitsatega, oranžaad, mis paiskab päkku nõelteravate pomerantšipiiskade pilve; Notre-Dame'i keskaegne tuulutamatu hämarus; valgevasest ristilöödu kujusid müütavad kelmikad nunnad; hiiglaslikud lillekorvid, kus lilled kuhjuvad ja kõnniteele valguvad nagu kerkima pandud pirukatainas; «Moulin Rouge'i» ja «Folies-Bergère'i» vilkuvate tulede säras ööd.

Kummaliselt kumab taevas Père-Lachaise'i kalmistu kohal. Minu vanaema — jumalakartlik, mõnevõrra romantiline katoliiklane — armastas käia surnuaedadel võõrastes linnades ja hiljem jutustada neist. Temalt kuulsin ma esmakordselt Kommunaaride müürist Père-Lachaise'i kalmistul. Olin siis veel poisike. Nüüd vaatan kaua hardumusega saja-aastasi kuulijälgi kividel.

Kättemaksuhimuliste kogupaükude kaja tundub või

matuna siin, Prantsusmaa suursuguses nekropolis, kus kaabab kuidagi eriti soe ja eriti kirkas muru. Selles matus on koguni midagi pidulikku. Ent kättemaks teostus ning jättis seinale kustumatud, selged jäljed.

Montmartre. Tema aedades õitsevad kaua tolmunud sirelid. Nad igatsevad vihma. Õhtuti süttivad tänavatreppide juures signaaltuled, mis hoiatavad ohtlike, järskude astmete eest neid, kes juhtuvad purjus olema. Isegi joomisel on siin oma soosijad ja oma poeesia: kuidas mitte aidata inimest, kui ta mõtted kõiguvad sihitult nagu kaluripaadid Gonfleuris.

Pariisis jälitab teid igal sammul tagasipöördumine lapsest saadik tuntud sündmuste ja armastatud nimede juurde, nagu Guy de Maupassant, Stendhal, Corot, Jaurès või François Villon, Herriot või Balzac, Jules Verne või Romain Rolland.

Pariisi ümbrus — eriti Seine'i kaldad — on kunstnikunimede vanik. Jõgi hallitab oma pulbitsevates voogudes kaldaheina. Seine'i vesi ja õhk selle kohal sädeleb pehmetes värvides.

Baja aasta eest kandsid impressionistid need värvid samakordselt täies puhtuses lõuendile. Mõned impressionistide maalid tunduvad olevat maalitud inimeste poolt, kes on suletud klaasprismasse, mis kumbleb päikesekiirtes. Värvitoonide vikerkaar loob täiesti tõepärase maailma. Kuid see on pidulik maailm, mida soojendab prantsuse suve sära.

Impressionistid, alguses vaesed ning kõigi poolt väljajäetud kunstnikud, osutusid tegelikult kuninglikult heldekäelisteks. Nad korraldasid värvide peo kõigi ja igatseva jaoks, kes ainult näha oskab. Nad ei nõudnud talle selle eest, et nägid maailma säärasena nagu see on — täiuslikult kaunina.

Kõik need mõtted valdasid mind pärast Pariisist lahkumist, kui meie mootorlaev kündis La Manche'i halle laineid.

Pariisis olid need mõtted küll olemas, kuid kusagil teadvuse tagamaadel. Mul polnud lihtsalt mahti neil peatuda. Ma elasin, vaatasin, kuulasin, kõndisin nörkemaeni mööda tänavaid ja parke ega maganud öösiti.

Iga tunnike põgusat und, pigem tukastust, tundus mulle raske kaotusena. Ja nii see ka oli.

Tõusin koiduajal ja läksin Seine'i kaldale või külastasin suurt turgu, kuulsat «Pariisi kõhtu».

Tegevusetud tunnid saabusid alles hilja öösel väikeses Montmartre'i võõrastemajas, kitsas numbritoas pruugitud mööbliga, mis oli kaetud tumepunase kulunud kretonniga.

Võõrastemaja perenaine oli vanaldane pariislanna, kunagine tsirkuse kunstratsutaja. Viiekümnele eluaastale vaatamata oli ta painduva pihaga, elegantne ja ta silmad löid aeg-ajalt nii pimestavalt sätendama, nagu oleks neis peegeldunud areeni tuled.

Kõiges, mis kuulus selle naise juurde: tema lõhnava ja sahisevas lähenemises, madalas laulvas hääles ja kitsas, raskelt sõrmustatud käes — selle käega armastas ta meile, oma vene külalistele, hellitavalt õlale patutada — oli seda pariisitaridele omast võlu, mida on võimatu kirjeldada.

Mis on õieti pariislik võlu, on kergem tunda, kui kirjeldada. See on hingeline seisund, mida meie, venelased, nimetame vanamoelise sõnaga «hurmay».

See on õhkõrna rüü, juuste, kinnaste hõrk ja meeldiv lõhn, eriline, pisut kokeitne peahoiak, uudistavalt ülelibisev pilk, häbelik naeruvine, meelitav kurguhääl.

Perenaine valis võõrastemaja personali oma vanade sõprade, väljalangenud tsirkuserahva — žonglööride, akrobaatide, parteriklounide, taltsutajate ja köietantsijate hulgast.

Üksnes portjee — tuhmide silmadega oliivikarva malailane — oli noor. Varsti saime aga teada, et temagi ei kõlba enam murtud jala tõttu areenile. Täielikus kooskõlas oma personali päritoluga hotell aina lauluvilistas moodsaid viisikesi, naksutas sõrmi nagu kastanjette, tantsis, naeris nakatavalt ja kähinal, nagu seda oskavad ainult klounid, mõnikord aga kostis koridori lõpust korruga lövi mõirgamist, papagoide kriiskeid, lookese lõõritamist ja kellahelinat. Koridoriteener — endine häältematkija Julien — lõbustas ennast, žongleerides sealjuures üürnike kübarate ja nessessääridega.

Võõrastemaja tillukeses restoranis logisesid kõik toolid sedavõrd, et neile oli lihtsalt ohtlik istuda: toolide seljatugedel õpetas kelner Totó, endine akrobaat, hotel-

lipoisse (neid oli võõrastemajas millegipärast ohtralt) ühel käel tiriseisu tegema.

Peale meie — olime mitmekesi — elas võõrastemajas veel ruudulise seelikuga elatanud šotlane. Jume poolst meenutas ta piimroosat Yorkshire'i seakintsu.

Šotlane ei peljanud võõrastemaja kombeid. Vastupidi, äära näoilme järgi otsustades näis kogu see tsirkustrall talle koguni meeldivat. Kogu oma vaba aja veetis ta tillukeses hallis, mis oli üleni täis valgeid ja punaseid alpi kannikesi. Seal mängis ta kaarte poolkurdi koristaja-eidega. Kui ta võitis, siis naeris ta nii kõvasti, et vanaeit ehmunult risti ette löi.

Meiega sai šotlane kõik jutud räägitud miimika, žestide ja oma kohutava prantsuse keele abil. Võis jääda mulje, et šotlane sõitis oma uduselt kodumaalt Pariisi vaid selleks, et koristajaga kaarte taguda ja võõraste asjade vastu huvi tunda. Hasardi ja tormilise kaasaelamisega jälgis ta meie tutvumist Pariisiga, andis nõu, seletas, avaldas kahetsust — nagu olnuks meie reisi õnnestumine ta elu eesmärgiks.

Kõige tühisemadki suveniirid, isegi Moskva kompvekkide kleepuvad paberid, viisid ta täielikku ekstaasi. Teda peeti võõrastemaja tšempioniks suveniiride kogumises. Isegi liftipoiss hüüdnimega Petit-Pierre, klouniõpilane, kes kandis toredat sinist kuldnööpidega kuube, ei suutnud koguda nii palju suveniire kui šotlane, kuigi Petit-Pierre ei öelnud iial millestki ära ja rõõmustas kõige üle, kaasa arvatud ka vanad metroopiletid meie pintsakutaskutest.

Petit-Pierre'ilt kuulsime, et kusagil vanadel kindlusemüüridel («*fortification*'idel), nagu Petit-Pierre neid laulvalt nimetas) on odav kohvik, kus vahetatakse suveniire ja määratakse kindlaks nende käibehind. Nii näiteks antakse ühe Arbati metroojaama pildiga tikutopsi eest kolm lennujaama pildiga tikutopsi, «Tsar-Puška» vaatega postkaardi eest aga saab Pariisi vapiga märgikese.

Petit-Pierre'i peeti võõrastemajas ilmselt vaid lõbu pärast. Tal ei olnud mitte midagi teha. Lihvitud klaasist liftikabiini, mis meenutas teeklaasi ja oli ehitud toretsevate pronksilustustega, mahtus hädavaevu üks inimene, ja seegi pidi kõhn olema. Lifti tuli pugeda

tagurpidi, käed vastu külgi surutud, muidu poleks seal olnud võimalik isegi ringi pöörata. Šotlane näiteks ei saanud üldse lifti kasutada. Ta lihtsalt ei mahtunud sinna sisse. See asjaolu aga ei häirinud teda põrmugi.

Seetõttu seisid Petit-Pierre'i kohustused põhiliselt selles, et ülalt tühi lift alla kutsuda ja igal tühisemalgi põhjusel naeru kihistada. Põhjusi oli aga küllaldaselt.

Näiteks hulkus üks meist juba esimesel õhtul pärast Pariisi saabumist hilja ööni mööda linna, oli nõrkemiseni väsinud ja jäi St.-Denis' väravate juures bulvaril pingile magama. Kell neli öösel tõi vanaldane südikas politseinik ehk «ažaan» ta võõrastemajja. Muidu oleks venelane võinud eksida «kogu eluks», nagu väitis Petit-Pierre. Vaat see oleks alles lugu olnud!

Sel ajal kui ažaan malailasest portjeege seda lugu arutas, magas venelane oma toas juba sügavat und.

«Sain kohe aru, et see pole mõni bulvarihulgus,» pilgutaskas ažaan silma. «Ta magas nagu beebi, see bolševik Moskvast. Bulvaritel magatakse harva niimoodi. Hirmunnib inimesi kogu aeg end keerama ja alalõpmata üles kargama. Astun hommikul läbi, vaatan, kuidas ta end tunneb. Ega see äkki ebaviisakas ole?»

«Oo! Muidugi mitte!» hüüatas lahke portjee. «Võimalik, et ta koguni kostitab teid tassikese kohvi ja aperitiiviga. Venelased on helde rahvas!»

«Kui neil raha on,» tähendas ažaan, portjeele ootava pilguga otsa vaadates, nagu võiks too midagi teada venelase rahatasku sisust.

«Loomulikult!» nõustus portjee. «Kui neil on, mida taskus krabistada.»

Hommikul juhtus midagi ebatavalist: venelane mitte ainult ei kostitanud ažaani võõrastemaja restoranis tassikese kohviga, vaid kinkis talle koguni pudeli ehtsat vene vodkat.

See sündmus oli võrdne tugeva gaasiplahvatusega (Pariisis plahvatab gaas korterites kord siin, kord seal, mitu korda päevas). Terve võõrastemaja ja hiljem kogu kvartal arutasid seda viinapudelilügu kuni õhtuni. Võõrastemaja kogu personal kujutles küllalt selgesti, kuigi erinevalt, pidulikku vodkaajoomise talitust ažaani perekonnas. Naer ei tahtnud lõppeda. Igal juhul oli Petit-Pierre terve päeva lihtsalt naerust nõrkemas.

Väheldane ümmargune saal uppus rohekaske hämarusse. Külastajad vaikisid. Vaid akna tagant puiestikust kostis laste nõudlikke hüüdeid.

Saali keskel, alusel, kerkis marmorist mõistatus — samurdunud kätega alasti naine.

Kõigile vaatajaile oli päevselge, et pikkade aastasadade jooksul polnud inimene veel loonud midagi sellist kaunimat. Ja kahtlane, kas üldse kunagi loobki. Seepärast rääkisid vaatajad pooli hääli.

Noor kurnatud välimusega naine toetas mõlema käega tugevasti küünarnukist vanadusest väetit rauka ja pahandas temaga vaikselt häälel:

«Meie ajal pole enam niisuguseid naisi! Ei ole! Temaga võrreldes oleme kõik lihtsalt vördjad, pesunaised. Kus on siin sinu pidev evolutsioon täiuslikkuse poole? Oled saanud terve elu, et seda tõestada.»

Vanamees vaatas vaikides, pea kuklas, Milo Venust.

«Oleme nende sajandite jooksul palju halvemaks muutunud,» sõnas naine karmilt. «Ilmaasjata istusid sa kogu elu laua taga ja kirjutasid raamatuid tulevikumaise ilust. Mis sa neist kirjutasid? See oli enda petmine! Lähme siit ära! Siin on liiga umbne sinu jaoks.»

«Pane mind siia istuma ja mine,» palus vanamees tasa. «Võib-olla on mul õnne ja ma suren siin tema juures.»

«Sa unistad sellest juba ammu,» ütles naine ohates. Kummardus siis ootamatult ja suudles õrnalt vanakese soonilist kätt. «Nagu soovid. Lähnen tunnikeseks «Samaitaine'i» kaubamajja Uue silla juures. Siis tulen sulle järele, mu kallis.»

Ta talutas vanakese ehamugava, seljatoeta diivani juurde ja lahkus.

Vanamees istus, toetas käed kepinupule ja jäi liikumatuks. Muuseumiteener vaatas talle tähelepanelikult otsa ja pöördus kõrvale.

Istusin vanamehe kõrvale diivanile. Ta liigutas end ja sõnas minu poole vaatamata, arvatavasti iseendale:

«Ta vajab päikest, mitte seda tolmunud saali. Päikest! Ja tuult, mis juukseid sasiks.»

Vanake jäi vait. Mina aga mõtlesin jumalannale silma vaadates, et vanamees ütles välja lihtsa ja seetõttu naiivsena näiva tõe. Seepärast ütlesin talle lahkudes:

«Teil on täielik õigus, *monsieur*. Peab uskuma inim-

loomuse arengut täiuslikkuse poole. Just nõnda on vaja mõelda.»

«Täna teid,» vastas vanake väsinult ja isegi kergitas end pisut kepi najal.

Väljusin Louvre'ist septembripäikese kiirtest kuumavale väljakule. Varjukas puistikus istusin Ahaa ruse raidkuju juurde pingile, nõjatusin seljatoele ja sulgesin silmad. Sedamaid hakkasid mõtted mu silme ees punetavas hämaruses hüplema nagu päikeselaigud.

Kui tulikuumal päeval valitseb valguse üleküllus, siis on see kehastunud selles marmornaises. Tuhanded mehed ja naised on olnud temasse meeletult armunud, kuid keegi ei tea, missugune maine olend on olnud tundmatule kujurile eeskujuks selle surematu skulptuuri loomisel.

Minule näis, et lõunamerede peegelsiledad vood pallasid vaid tema jaoks liivaseid randu. Tema jaoks tiirlesid õhus sulgkerged linnuparved. Tema jaoks rakuasustõusulained järskude kaljuneemede juures, tema jaoks sündisid kaeblikud värsid, öösiti aga peatasid pilved vaid tema jaoks oma jooksu ning löid maailmaruumi maagilistes kaugustes lumena sädelema.

Kõik tema jaoks! Suured humanistid kummardasid tema ees samuti nagu suured küünikudki. Kummaliselt rahutus tärkas kõigi nende südameis, kes liiga kaua silmitsesid ta tugevaid õlgu ja neitsilikke rindu. See pärast, et neisse õlgadesse, peapöördesse, igasse ta jalavarbasse oli kätketud täiuslikkus.

*

Jõuda oma töös täiuslikkuseni, anda endast viimane — see on suur õnn, kuid samal ajal on see ka väga ohtlik. Oht seisab selles, et tipus ei saa püsida liikumatult. Iga liigutus võib aga viia vaid allapoole.

Selles on nende inimeste traagika, kes on küündinud täiuslikkuseni. Alla nad minna ei taha, üles aga ei saa.

Seda mõeldes hakkasin mõistma prantsuse kujutajast Aristide Mailloli surmaminekut. Temast liikus Prantsusmaal legende. Võib-olla on legend seegi, mis minu kirjutan, kuid lõpuks polegi see nii oluline.

Mailloli kujud, eriti naisepead ja büstid, paistsid silma tarkuse ja jõuga. Kust küljest sa neid kujusid ka ei saanud, ikka tabas silm puhtaid jooni, mida vanal ajal tavatseti nimetada jumalikeks.

Kuid jõudnud üle seitsmekümne, ei suutnud Maillol enam midagi, mis oleks ületanud ta parimad teosed. Vanake Maillol oli jõudnud tippu. Ta ei tahtnud allapoole laskuda ning eelistas surra.

Kord hiilis Maillol, kes elas ühes Pariisi äärelinnas, salaja garaaži, istus autosse ja kihutas mere äärde. Ta juhtis auto oma lemmikpaika Étretat' lähedal, kus saanik kõrge kaljuvallina ookeani kohale kerkib.

Kaljukalda lähedal vajutas Maillol gaasipedaalile, auto lendas mõnikümme meetrit läbi õhu ja langes ookeani. Seda nägid pealt üksnes Étretat' kalurid, kes kamaarimõrdu välja panid.

Mailloli laipa ja auto riismeid otsiti väga kaua.

«Vabandage, *monsieur*, te pillasite midagi,» kostis mu kõrval nõrk naisehää.

Võpatasin ja avasin silmad. Olin tukkuma jäänud ja silmanud maha Louvre'i plaani. Saalide loetelu selle plaani tagaküljel viis mu kimbatusse, kui püüdsin kujutada neid lugematuid maalirikkusi, mida hoiti selles sadalas majesteetlikus hoones.

Minu kõrval istus musta kulunud kleidiga eideke, kes kandis musti nõelutud kindaid ja tillukest pesataolist vanamoodsat kübarat. Niisuguseid eidekesi nimetavad prantslased hellitavalt «*coccinelle*'ideks», mis tõlkes tähendab lepatriinut.

Eideke kudus nobedasti lapsesukka ja saatis üle prillide pilke oma lapselapsele, kohmakale poisipõngerjale, kes mängis liivakastis.

Tänasin eidekest, võtsin plaani maast ja jäin kuulama vanemade, noorte mammade ja lapsehoidjate sagesõnu, lühidaid linnuhäälitsusi. Need hüüded oleksid nagu vahetpidamata galopeerinud mu ümber mööda kogu linna.

Need hüüded olid täpselt samasugused kui mujal maailmas. Meie keelde tõlgituna oleks neist saanud terve kogu ahvardusi ning keelde. «Kuhu sa läksid?» — «Silma pilk tule tagasi!» — «Oota, küll ma räägin isale!» — «Ää lõpeb sellega, et saad nahatäie!» — «Ei tohi liiva

pilduda!» — «Ära määri särki!» — «Tule siia, pühin sinu nina puhtaks. Kas sul häbi pole?!»

Minule aga paistis, et neile rahvusvahelistele hüüatustele lisandub siin, Pariisis, mingi eriline elegants. Võimalik, et see olenes pariisitaride kõne meloodilisest laulvusest ning nende pehmest r-ist.

«Kas olete välismaalane?» päris eideke ootamatult pilku näputöölt tõstmata.

«Jah. Olen venelane.»

«Kas tõesti Moskvast?»

«Jah, Moskvast.»

Eideke lükkas näputöö kõrvale, pani kinnastatud käed nagu palveks kokku ja hakkas siristama.

«O-o-o!» laulis ta. «Kui meeldiv kuulda! Kui tore see on! Ah, kui õnnelik ma olen, et näen üht venelast Moskvast. O-o-o! Kas tulite Prantsusmaale «Pobedaga»? He muidugi! Lugesin sellest tänastes ajalehtedes. Oh, mis tore kohtumine! Minu õde elab Leningradis. Ta abiellus venelasega, kui oli kahekümneaastane. Praegu on ta kuuekümnene. Elas läbi selle, kuidas seda nüüd öelda — *blocus* —, blokaadi. Ah, kuidas mind rõõmustab kohtumine teiega! Charles!» hõikas ta äkki hoopis teise ähvardava ja kaine häälega, «ära võta sellelt pisikeselt labidat! Egoist!»

Eideke küsis, kes ma olen ja kuidas mu nimi on. Ta laulis ja juubeldas seda enam, mida rohkem ta minu kohta andmeid sai, kuigi polnud minust kunagi varem midagi kuulnud ega võinudki kuulda. Kuid ta tegi näo, nagu teaks kõik.

Ta oli vapustatud, kuuldes, et veetsin Pariisis vaid kolm päeva («See on kohutav!») ja et ma juba täna õhtul St.-Lazare'i vaksalist Le Havre'i sõidan.

Lahkusime sõpradena. Ta hõikas mulle järele parimaid soovide ja noogutas hüvastijätkuks.

Selleks ajaks, kui me sõiduk õhtul St.-Lazare'i vaksalile ligines, olin jõudnud selle kohtumise unustada ja seepärast olin lausa jahmunud, kui nägin perroomi oma eidekest uhke peleriiniga, suur pappkarp näputotsas.

Eidekese ümber oli juba kogunenud salkkond leningradlasi ja tema — õhetav, õnnest naerukate silmadega — jutustas neile midagi, vististi üpris kentsakalt

est tavaliselt jahedavõitu leningradlased olid naerulagudega, mõned koguni naersid.

Eideke silmas mind, tuli kohe lähemale ja sirutas mulle väikese kortsulise käe. Suudlesin seda nõeltest kergitud, niitidest karedaks hõõrdunud kätt — kehva parisi pere vanaema kätt.

«See on teile teemoonaks,» ütles eideke ja ulatas mulle pappkarbi. «Väike kingitus. Avaga siis, kui juba kuus olete. Olen nii õnnelik, nagu sõidaksin ise Leningradi öde vaatama.»

Hüvastijätkuks suudles ta meid kõiki, lehvitas kaua tülukese pitsilise taskurätiga rongile järele ja surus seda kätt sagedasti silmile.

Aknast kihutasid mööda pimedad viaduktid, sillad, kists rongirataste ja pöörmete raudset raksumist, mina aga ei suutnud kaua end koguda. Sellepärast ei pannud ma tähelegi, et mu kupeenaabrid juba hetk hiljem karbi avasid. Seal olid viinamarjad, pirnid, õunad, banaanid ja tuhmvalged ploomid. Kõik see söödi ära nii kiiresti, et jõudsin vaevu endale ühe pirni päästa.

Hilja öösi, kui rong elektritulesid täis lükitud pimedusse vajus, märkas, et paberrossikarp, millele olin märkinud eidekese nime ja aadressi, oli kaotsi läinud. Ja äkiline pahameeletulv iseenese üle pitsitas mu kurku.

*

Tõusin Pariisis koiduajal ja läksin suurele turule — see oli ainus paik, kus juba nii varasel tunnil elu algas.

Min-seal kandus avatud akendest värskelt jahvatatud kohvi lõhna. Kastmisest auravate bulvarite kohal rippus sirelikarva uduvine. Lühikeste siniste peleriinidega aitanid tukkusid ajalehekioskite najal.

Mõned kvartalid enne turgu, umbes sellest ristteest alates, kus asub kohvik «Suitsetav Peni», olid kõik tänavad juba pilgeni täis iga värvi veoautosid puuvilja, juurvilja, liha, tapetud lindude, munade, kala ja brüsell kapsaga — kõiksuguse kraamiga, mida toimetatakse Pariisi mitte üksnes kõikidest Prantsusmaa departemangudest, vaid kogu maailmast.

Jalakäijad pääsesid vaevu läbi sellest seisvate autode hulgast. Sõiduteele tuli kederluuni kahlata paherämpsus, banaankoortes ning pakk-kastide täitematerjal.

Kaugemale autod ei pääsenud. Neil kitsukestel ei olnud ruumi, mis viisid turule, asus ümberlaadimiskeskuses. Siin laaditi kaup käsikärudele ja toimetati turule.

Mida ligemale jõudsin turu malmipostidele toetuvatele hiigelpaviljonidele, seda puhtamaks muutusid tavad ja seda tajutavamaks lõhnad. Tugevalt lõhnasid lilled, apelsinid, seened, till, kuid eriti teravalt kala ja austrid. Näis, nagu rulluks siinsamas graniitsillutis soe meri, tuues kaasa adru joodist hingust.

Austrid lebasid suurtes pajukorvides vaheldumisi peeneks raiutud jäätükkidega. Atlandi ookeani põhjast muda mähkis neid roheka ämblikuvõrguna.

Kummisaabastes mehed raiusid lettidel jääkamakaid. Tibatillukesed jääkillud pritsisid laiali nagu purskavust ning sulasid näol silmapilkselt nagu hommikukastid.

Homaarid liigutasid oma peenikesi hiinlasevuntse. Kalad tsinkkünades hingasid veel — neid kastis külma kraanivesi.

Kalapaviljonis tungles rohkesti munki ja nunne. Arvatavasti oli lähenemas katoliiklaste paastuaeg. Kaupostsid käratsevalt kaubeldes vanemad nunnad, noorukesed aga laadisid kalad käsikärudele, langetasid meeste lustakate märkuste peale pilgu ja punastasid põgusa kiusatusest.

Lihapaviljonis lebasid reas tohutud seapead. Nad olid hoolega puhtaks küüritud. Läbi pingul naha paistis roosakas pekk. Näis, nagu oleks neid püganud, odela lonniga piserdanud ja müügi jaoks ehtinud parimad Pariisi juuksurid. Seahambad läikisid nagu ehtsast «Palmolive'i» hambapastast. Hambus kumasid koidupunane lopsakad roosid.

Ent kõige salapärasem oli muidugi lilleturg. Ta oli juba nurga tagant uimaseks raskete lõhnade tulvaga. Ta hämmastas kõikide värvivarjunditega, mis üldse looduses esinevad. Need värvid olid ebatavaliselt säravad ja samal ajal õrnad. Aeg-ajalt turdsin paviljoni looteakus lillede jahedat puudutust oma kuumade käte vastu.

Nende lillemägede kitsikuses ja hämaruses jätkus

lillede elu nagu äsja kobedas aiamullas. Vaene mesilane, kes oli koos lilledega kogemata kombel siia sattunud, surinuses pahiralt. See oli imeline heli — mesilase sünni, saadetud paljuhäälest kõnekoorist ja Pariisi kaugest kõmast.

Lehed kiikusid ettevaatlikult, pöörates end linna suitsu päikese poole. Õielehtedel sätendas elav päikesekiir.

Palju oli tundmatuid, imepäraseid lilli, ent palju ka armuseid tuttavaid. Siin oli neid ainult seetõttu raske ära tunda, et meil nad kasvasid vabaduses, mitte uhkel peenardel.

«Vaadake,» hüüatas mu kaaslane rõõmsalt, «meie peiulilled!»

Kõrkide lillede keskel nägin tõepoolest meie lihtsaid ukraina peiulilli.

«Jah, *monsieur*,» kostis naisehää. Pöörasin pead. Meie selja taga seisis vanaldane, kehvalt rietatud naine kandekotiga. «See on tõsi — need on meie peiulilled. Kuusutage ainult, kuidas nad lõhnavad! Olete Venemaalt?»

Naine silmitses meid ahnelt. Ta tõstis kõhna käe huulte ja see käsi värises.

«Venemaalt.»

«Aga kas olete kunagi käinud niisugune linn... Herson, *monsieur*?»

«Olen, kuid ammu.»

«Minu lapsed on siin sündinud,» jätkas naine ja puhkes äkki nutma. «Mind toodi Prantsusmaale nelikümme aastat tagasi. *Mon mari* on prantslane. Ta töötas *chauffeur*. Ta suri. Kõnnin juba ammu teie kannul ja kuulan emakeelseid sõnu. Vabandage, et ma nutan, *monsieur*, kuid olen hakanud unustama... vene keel. Aga kes emakeelt ei mäleta, see on kõige vaesem, kõige viletsam inimene... *orphelin*, kuidas see nüüd oli? Vaevelaps siin ilmas. Minu lapsed ei räägi enam vene keelt. Venemaa on neile — nagu öö... *comme nuit*... Kui meenutan Venemaad, ei võta nad kuulda. Neil on igav. Tüdrukupõlves jooksin Hersonis Dneprile. Olin lõbus, mustapäine. Niisugune laulja, et mind hüüti... kuidas see nüüd oli?... kanaari... kanaari linnuks. Meie, tütarlapsed, panime endale peiulilled juustesse. See oli

kaunis! Väga! Kuidas ütelda... *très beau, très gracieux*...

Ta puistas rutakalt seoseta sõnu, pisarad põski mööda tilkumas, pühkis neid sõrmega ja silmitses meid üha ahnel pilgul. Möödujad pöörasid päid. Meil hakkas ehk mugav, oleks tahtnud kiiremini ära minna. Naine näis seda mõistvat. Ta haaras mul käest ülalpool küünarnukki ja ütles:

«Ärge kartke. Lähen kohe minema. Üks moment...

Ta vaatas meid nii anuvalt, siisuguse armunud õnne sega, et tundsin, kuidas torkiv klomp hakkas kurku pitsitama.

Naine laskis mu käe lahti, pöördus järsult, eemaldus kiirel sammul, peaaegu joostes, ja kadus esimesse paviljonide vahekaiku.

Tema kotist pudenesid mõned kidurad porgandid, tema aga kas ei märganud seda või ei tahtnud sellega jääda, et neid üles korjata. Ta pages meie juurest, nagu oleks tal häda kannul olnud.

Vaatasin talle järele ja mõtlesin, et inimene ei suuda pageda ei iseenese ega oma sünnimaa eest.

Turgenevil oli õigus, kui ta kirjutas, et Venemaa saab läbi ilma meieta, kuid ükski meist ei saa läbi ilma Venemaata. Häda sellele, kes seda ei mõista; ja veel suurem häda sellele, kes tõepoolest ilma temata läbi ajab...

Meile, nõukogude inimestele, on neis Turgenevi sõnadest varjul eriline mõte. Ammusele kujutelmale Venemaast kõigi vene südamele omaste joonte, kauni looduse, rahvatarkuse ja hingeavarusega lisanduvad kõik need südamele kallid asjad, mis on kätte võidetud nelja imelise aastakümnega, kõigi selle aja murede ja rõõmude, avastuste, kangelastegude ja kordaminekutega. Oli vilets maa, õigusteta ja armetu; nüüd töötab uus Venemaa oma ääretuil avarustel, käised üles kääritatud inimeste õnneks ja hüvanguks. Kerkivad uued linnad, leitakse naftat ja gaasi, avastatakse uusi kulla- ja teemantide- ja maagivarusid. Venemaa jõudis revolutsioonini, ränkade kannatuste hinnaga. Just seepärast sai temast Lenini ideede sünnimaa, maa, kust võitsid võidukad sõdurid, kes kaitsesid ja kaitsevad rahu ja ka Prantsusmaad, ja ka sädelevat Pariisi.

*

Seine'i kaldapealsel Cité saare ja Notre-Dame'i vastas istusid pikkade õngeritvadega õngitsejad. Kala ei võtnud. Sellepärast luges suurem osa õngitsejaist ajalehte, mõned aga põõnasid, müts silmadele tõmmatud. Nähtavasti mõjus jõe hallikas helk neile uinutavalt.

Vaatasin õngemehi ülevalt kivirinnatiselt, kus varjasid end päikese eest bukinistide kioskite read.

Minu kõrval seisis väike karvane vanameheköbi, tol mõne barett peas ja punakaspruuniks hõõrdunud raudatut tanksaapad jalas. Tema silmitses mind altkulmu ja mina silmitsesin teda altkulmu, kuid ei julgenud juttu alustada.

Rääkima hakkas vanamees.

«Hollallaa!» hüüdis ta ja laksutas keelt. «Näen, et olete välismaalane, *monsieur*, ja sellepärast võite ehk arvata, et need originaalid seal all,» ta viipas õngitsejate poole, «võivad mõne kala kinni püüda? Ei ii-al-gi! Seda ütlen teile mina, Charles Antoine Pigault. Kui mõni neist kord nädalas toob veest välja vaat siisuguse tuletikupikkuse sardiinipoja, siis kirjutatakse sellest «Figaros», täpselt niisamuti nagu härra president Coty nohust. Mõnikord trükitakse ära isegi siisuguse eduka kalamehe pilt.»

Puhkesin naerma, vanamees aga ütles toonil, mis ei sallinud vasturääkimist:

«Olete venelane! Sain kohe aru. Kuid te pole emigrant.»

Kuulnud, et olen Moskvast, sirutas vanamees mulle käe — kareda nagu telliskivi —, patsutas siis õlale ning akki uppusid ta silmad sügavasse kurdusesse, mis koos naeratusega üle pergamenditaolise näo libisesid.

«Olen kiviraiuja,» ütles vanamees. «Tööd teha ma enam ei jaks. Vanadus. Mind toidab poeg. Ta töötab Renault' tehases. Kui palju ilusaid kapiitleid, balust-raade, kartušše ja bareljeefe Pariisi hoonete, sildade ja isegi Versailles' tarvis olen välja raiunud (seal käib juba ammu restaureerimine), ei oska keegi öelda. Ma ise ka mitte. Ma ei märkinud oma töid üles, *monsieur*. Kuid iga inimene peaks siiski teadma, palju ta oma rahva heaks on teinud. Mis teie arvate? Teie pool vist teatakse sihuke si asju. Meil aga mitte.»

Astusime vanamehega väikesesse kohvikusse kõnni-

teel, mille terrass üleni luuderohu väätidesse mattus. Alles hiljuti oli neid ohtralt kastetud ja soojad pilved langesid pidevalt meile pähe ja kätele.

Jõime kohvikus niinimetatud «vurtsu» — imetoredat gaseeritud vett. Seda imedes tekib mõneks minutiks samasugune tunne nagu pärast jões suplemist.

Pariisi kohale kerkis kuum päev. Leitsak oli lausa silmaga nähtav ja meenutas vingu. Mulle paistis, et vaatan linna läbi kollase valgusfiltri.

Vanamees lahkus varsti: minia oli talle ülesandeks teinud osta pool liitrit oliivõli.

Hüvastijätul tajusin ootamatut ja tihedat kontakti vööra, pealtnäha kehavõitu elu-oluga, sinna juurde kuuluva pooleliitrise õlipudeli ning mulle tundmatu olustikuga. Oma kaugete ja sageli mõistatuslike juurtega ulatus see olustik Prantsusmaa minevikku.

Samal ajal näis vanamees mulle ammuse hea tuttava. Ta ei erinenud millegi poolest ükskõik missuguse maa tavalisest tööinimesest.

Käisime Prantsusmaal raskel 1956. aastal. Kuid igaüks meist koges täiesti päevselgelt suurt tõde, mis räägib, et ühegi maa lihtrahvas pole iial vaenus teiste maade lihtrahvaga ning et vihavaen nagu ilge mürk elab vaid poliitikute, hangeldajate ja avantüristide teadvuses.

Meie, venelased, oleme alati sügavalt armastanud prantslasi ja seda armastust lihtsalt, siiralt, mõnikord koguni kohmakalt, igal sammul tunda andnud.

Prantsuse rahva solidaarsus, vendlus, lustakas meel, selge ja täpne mõistus, oskus elu kalliks pidada, tööd teha ja hinge tõmmata, inimlikkus, gallia vaprus, priisearmastus, rahvuslik geenius ja au väärivad kõigiti meie sügavat tänu.

Jätsin vanamehega hüvasti, pöördusin kaldapealsele tagasi ja seisatasin esimese bukinisti kioski juures.

Mees magas, istudes madalal vaibaga kaetud pingikesel. Tema kõrval tukkus rammus punakas kõuts. Kõuts jälgis pilukil silmi teraselt kõike, mis ümberringi sündis ja vidutas iga kord pahaselt kõrvu, kui Seine'il kiskusid jõelaevade lõbusad huiked (neid laevu hüütakse Pariisis «kärbesteks»).

Bukinist magas, kuumusest oimetu. Ta ärkas ainult siis, kui ostjad ta äratasid.

Leti ümber tunglesid raamatusõbrad. Nad võtsid raamatuid, lehitsesid neid ja asetasi ettevaatlikult endisele kohale tagasi. Mõned istusid kivist rinnatisele ja süvenesid nii innukalt lugemisse, et muutusid silmapilkselt pimedateks ja kurtideks. Tõsi küll, innukad lugejad olid suuremalt jaolt poisikesed.

Lahkudes lasksid poisid sigarikarpi bukinisti jalgees mõned tinakarva mündid, kerged nagu papp. Need olid uued frangid. Räägiti, et niisuguste müntide vermine minevat riigile kallimaks maksma kui nende väärtus.

Ainsast pilgust esimese bukinisti letile mõistsin, et võin seista siin terve päeva, kuid ei jõua siiski läbi vaadata kõiki väljapandud raamatuid, vanu pildiajakirju, postkaarte, estampe, maakaarte, akvarelle ja gravüüre kollakate hallitustäppidega servadel.

Siin oli raamatuid kõikides maailma keeltes. Oli raamatuid kõikidest aegadest.

Küllap peaks kulutama suurema osa elust, kui Pariisis elades tahaks läbi tuhnida kõik need inimmõtte lademed Seine'i kallastel, mis on talletatud iga liiki ja värvi paberile: kollasevõitu «veržeest» krabiseva pergamendini, luksusväljaannete kriitpaberist paberini, mis on nii õhkõrn, et raamatulehti ei saa pöörata, vaid tuleb ettevaatlikult üksteise küljest lahti puhuda.

Raamatuvirnade kohal kahisesid plataanide jahedad kroonid. Köidete lõhn (liimi, värvi ja aja hõng) segunes Seine'i kaldamuda jaheda mõrkja hingusega.

Mudast tõusid ridamisi pinnale mullikesed, täpselt allsamuti nagu igal soojärvel kusagil Rjazanimaal, siit kauges Meštšora kandis.

Pariisis kujutlesin puhuti seda kanti väga selgesti. Armastasin seda oma mälus esile manada. Mind vaevas nukker igatsus ta järele, kuigi püüdsin seda isegi enda eest varjata.

Tutvusest Pariisiga sai armastus oma vene kodunurga vastu erilise veetluse. Teadsin, et pöördun tagasi rikkamana kohtumisest mitte üksnes Pariisi, vaid ka teiste maadega. Ja siis, kui olen taas kodumail, tunnen, kui väga ma armastan iga soonekest niiskel lepalehel, siis tunnetan lõpuni oma uduse, tuhandetes versta-postides vastutulvava Venemaa kustumatut ilu.

Meie Venemaa udu pole hoopiski niisugune nagu läänekaarte lõikavad udud, nagu kõrge uduloor siinsete merede kohal. Meie udu — see on sinkjas vine. Ta sünnib lausmaa piiritust vaateväljast selle jõgede, luhtade laante ja saludega. Meenutasin oma nõukogude kodumaad Seine'i kallastel. Mõistsin kodumaa tunnet äkki hoopis teistmoodi kui varem. See tunne on mõõtnatult keerukam, kui arvame. Ta teeb hingetuks nagu südame kloppimine.

Kodumaa tundega on seotud kõik, ka armastus naise vastu. Eks puhke see armastus meie jaoks õide just meie vene taeva all ning ole iga oma õnneliku ja õnnetu viivuga seotud Venemaaga. Kodumaa mõiste hõlmab kõike, mis moodustab me elu sisu.

Pariisis sai mulle selgeks, et tutvus selle maailma linnaga paneb veelgi rohkem armastama Venemaad, mingit liigutavat haneküla. Jelatmat või madalike kohal tasa ümisevat Mga jõekest. Otsekui oleks keegi vargalt lisanud mu kodumaa-armastuse vaekausile veel ühe tillukese, hindamatu väärtusega vihi, mis valmis Pariisis.

Kõik süvendas seda armastust — isegi Versailles' alad. Nad sädelesid oma geomeetrilises ilus ja äratasid valkuseid mälestusi tagasihoidlikest provintsiaedadest, mis päevaveerul lõhnavad kastemärgade nõgeste ja piparmündi järele.

Alles siis, kui oled võõrsil käinud, võib täielikult mõista sõna «oma». Metsmaasikate lõhn, rusked savised künkanõlvad, kabjaplagin hagudega täidetud metsateel pasknäärde vilistamine — see kõik on «oma». See «oma», mis toob rahu hinge ja täidab südame hellusega.

Seda suurema ahnusega sukeldusin Pariisi elukeerisesse ning üha sagedamini võpatas mu süda paratamatu ja peatse kohtumise eelaimusest kuldse lehtedevooga. Okaa üksildastes kaugustes.

*

Näib, et igal bukinistil on oma kalduvused ning ta ostab ja müüb raamatuid vastavalt sellele. Näiteks too esimene bukinist, kelle juures ma seisatasin, oli suur geograafia ja reise harrastaja.

Igivanad maakaardid, mille servi ehtisid inimtühjad

Lõuna-Ameerika või Aafrika asulad võimsaid agaave täis kasvanud tänavatega ning maastikupildid kuulsate koskede ja taevakõrguste mägedega, olid letil kõrvuti vanade Inglismaal trükitud kaartidega. Nad olid väga selgelt ja peenelt graveeritud ning ühel kaardil — samuti servadel — olid niisuguste kuulsate Inglise laevade pildid nagu «Beagle» ja «Bellerophon».

Kaartide seast leidsin luitunud käsikirjalise plaani Kongo jõe keskjooksust. Selle oli koostanud tundmatu prantsuse leitnant — esimene eurooplane, kes tungis neisse puutumatusse paikadesse.

Plaanil olid punaste ristikestega tähistatud kõik kohad, kus leitnanti olid tabanud halastamatu kollase palaviku hood.

Plaan oli lõpetamata. Sinna, kus ta ühe metsiku jõekääru kohal katkes, oli joonistatud suur rist ja kohmakate tähtedega kirjutatud, et selles paigas leitnant suri ja tema põrm «sängitati maamulda».

Eriti ohtralt oli mu bukinistil raamatuid Prantsuse ekvatoriaalsetest asumadest: Madagaskarist, Uus-Kaledooniast, Tahiti ja Réunioni saartest, Kongo kiribelt lõhnavatest ja surmatoovatest metsadest, Prantsuse Guayanast. Raamatute hulgas olid mõned luksusalbumid. Nende kriitpaberist ja värvilistest illustratsioonidest hoovas troopikakuumust. Õhus oleks nagu hõljunud tundmatute puuviljade uimastav aroom. Saareneidude piklikke silmi varjutasid heitlikud taevasinised õhuvood ookeanilt.

See oli puhas eksootika, kolonialismi jõledustest alles puutumatu. Oma olemuselt oli see laste kummaline maailm. Vaprad prantsuse leitnandid, kes surid kusaigi Aafrika džunglites troopika mürgise hinguse kätte, ei aimanudki, et rajavad otse Musta mandri südamesse teed vägivallale, süüfilisele, viinale, hävingule ja inimese üle irvitamisele.

Ent veel veeretas Niiger õhtuvaikuses oma raskeid vooge ja päike läks looja Sahaara laulvate liivade rüppe.

Kõrbevaikus ja lausa ebamaiselt selge õhk röövisid Prantsuse Vabariigilt hulganisti sõdureid. Peaaegu iga kuu väljusid kõrbe piiril paiknevaist kasarmutest ja fortidest sõdurid ja ohvitserid, et minna Sahaarasse, ja

üpris sageli ei tulnud nad enam kunagi tagasi. Nad halgestusid parandamatusse «kõrbehaigusse». See oli psüühiline rabandus, šokiseisund — kõrbe vaikus mõjus tundlikele natuuridele narkootikumina. Inimesed läksid nagu lummuses üha sügavamale ja sügavamale kõrbe ning üsna pea kas kaotasid mõistuse või hukkusid.

Seejärel lehitsesin kaua raamatut purjelaevadest. Seal oli hulganisti pargaste, barkantiinide, fregattide, kuunarite ja kliprite fotosid. Kõiki laevu oli pildistatud sõidul, lumena vaelevate pingul purjedega, ja nad näisid mulle nägemustena lihtsameelsest lapsemaailmast.

Raamatud on Prantsusmaal väga kallid. Seepärast ma ainult lehitsesin laevade raamatut ja panin tagasi. Ma ei saanud seda osta.

Ei saanud ma osta ka aurikute albumit, mis oli üsna vana. Sinna olid kleebitud kollakad, lahja kohvi värvi fotod esimestest ookeanihiiglastest: «Titanicust», «Leviathanist» ja «Ile de France'ist». Hiljuti lugesin «L'Humanité'st» — kirjutan seda lugu 1959. a. märtsis —, et kuulus «Ile de France» müüdi Jaapanisse vana-rauaks.

Kui ta asus oma viimsele teekonnale Nagasakisse, tuli kogu Le Havre'i rahvas sadamasse merede veterani saatma. Kõigi laevade jumalagajätuvilede saatel väljus «Ile de France» ookeanile. Kümned puksiirid ja sajad paadid saatsid teda tulelaevani. Pariisi ajalehtedes ilmusid mustaga äärestatud pealkirjad: ««Ile de France» läheb surma!» Vanad meremehed nutsid. Aastat viiskümmend tagasi oli see laev Prantsusmaa uhkuseks ning teda peeti laevaehituse imeks.

Kartsin mürgitada oma lühiajalist Pariisis viibimist meelehärmiga selle üle, et ma raamatuid osta ei saa. Seepärast tegin otsuseks mitte peatuda bukinistide juures. Ent see käis mul üle jõu.

Silmitsesin kaua suurepäraseid reproduktsioone Ut-rillo, Deraini, Matisse'i ja Marquet' maalidest, lehitsesin vanu raamatuid ülipeene ja keeruka pressitud kuld-kirjaga kaantel, pudedaks kuivanud käsikirju.

Käsikirjades tuhnisid kohutavalt viisakad akadeemilise ilmega vanahärrad lühikeseks pügatud habemetega.

Ühelgi Seine'i kaldapealse bukinistil ei näinud ma

neid koketseid meestele meelitavalt silmi pilgutavaid ajakirju, mis kannavad ühist nime «nu». Pariisis ilmub neid küllaltki palju. Need on «alasti naiste» ajakirjad. Nad avaldavad sadu fotosid poolpaljastest või päris paljastest naistest tardunud peibutusnaeratusega näol.

Ei, bukinistid Seine'i kallastelt ilmselt ei kaubitsenud niisuguste ajakirjadega. Anatole France'i traditsioonid püsisid siin veel. Peaaegu kõik bukinistid mäletasid pikka kasvu viisakat vanameest naervate silmadega — härra France'i, raamatukaupmees Thibaut' poega. Jah, see mees oskas vanadest foliantidest tõelisi aardeid välja meelitada!

Mind tegi bukinistidega tuttavaks noor prantsuse kirjanik ja luuletaja, haruldane inimene, kommunist Pierre Gamarra. Pierre Gamarra on pärit Toulouse'ist. Ta oli häbelik nagu koolipoiss, liigutavalt hell, kuid äärmiselt range oma kirjanduslikes töökspidamistes.

Peale bukinistide külastamist näitas ta mulle Mazariini raamatukogu hoonet. See oli nii tihedalt luuderohu kasvanud, nagu oleks vana maja õlgadele heidetud roheline kasukas.

Siis näitas ta mulle ühel kitsukesel tänaval maja, kus elas Picasso. Maja oli väga väike ja vaene, nähtavasti elasid seal peale Picasso vaid üliõpilased.

Enne kui me Pariisist lahkusime, tuli Gamarra meie poole võõrastemajja ja me kinkisime talle lisaks raamatutele veel suure purgi musta kalamarja, ise aga kohmetusime. Gamarra ütles, et seni olevat ta vaid kuulnud sellest oivalisest vene kalamarjast, tema naine olevat seda aga kunagi isegi näinud ning jutustanud sellest mitmel korral temale ja poistele, nende poegadele.

Ta puhkes naerma, ja vaadates teda, ta armast kõhna nagu ja kulunud, ent puhast ülikonda, mõistsin, et Prantsusmaal pole kirjaniku tee tunnustuse poole raasugi kergem kui kõikides teistes maades, meie maa muidugi välja arvatud. Meil on ta vast koguni liiga hõlpus ja lihtne.

*

Ma ei kavatse hoopiski neis põgusais märkmeis edasi anda Pariisi ilmet. Viibisin seal läbisõidul. Peamine, mis ma tõin kaasa sellest imelisest linnast, on armastus

tema vastu ja soov teda üha enam ja enam tundma õppida.

Selleks kuluks aga palju aega ja ajast on alati puudus. Aega on alati vajaka just siis, kui puutume kokku imehuvitavate paikade, inimeste või nähtustega.

Pariisi nagu ka kogu maailma tunnetamiseks peab inimese süda olema prii, mõistus selge, ta peab suhtuma sõbralikult teistesse rahvastesse ja mõistagi ei tohi ta olla upsakas ega ülearu enesekindel.

Umbusk ega kartus ei tohi vaevata südant, eelarvamused ega skeptitsism tumestada mõistust. Inimesed, kes otsivad põhjusi rahulolematuseks, ei õpi kunagi mõistma lihtsat tõde, et lõppkokkuvõttes on elu kaunis.

Olin Pariisis nii vähe aega, et mul pole õigust pajatada talt rohkemat, kui siin kirja on pandud. Kuid jätsin sinna osakese oma südamest. Ehk õigustab see mingil määral mu lühikesi ülestähendusi.

Pariis on midagi täiuslikku ja suurt. Pariis on suitsuvines päikesevalgus, akende, vitriinide ja lehestiku helkiv sära, peadpööritlevalt kõrge taevasina ja nende parkide roheline, kus alati kevadest lõhnab — looduse tarkamise aegu on see kevadhõng ehtne, hiljem — segu kasvuhoonekannikeste, lilleputkade ja kohvikute lõhnast.

Räägitakse, et isegi viluniisketel talvepäevadel pidavat Pariisis see lõhn tunda olema.

*

Sattusin Versailles'sse kuivanud lehtedest krabiseval septembripäeval. Roosakas, luitunud kullana helkiv udu hõljus varjukate puusalude kohal ja peegeldus basseini liikumatus vees.

Kuskilt selja tagant, kord paisudes, kord jälle vaibudes, kandus meieni Pariisi müra. Versailles' aedade harvadele külastajatele mõjus ta uinutavalt. Nad tukkusid kergetel puupinkidel, näod uduvines päikese poole pööratud.

Versailles on üldiselt pisut unarusse jäetud ja küllaltki inimtühi. Kõigel siin on vanaduse vine. Ähmased aknaklaasid, raamide mustunud kullakord, hämmastava mustriga, kuid tuhmunud parkettpõrandad, tolmu- ja kuld- ja kirevatel klaasidel, seisnud õhk saa-

lides — see õhk on ammune, kuiv, lõhnab laki järele —, basseini vesi, mida varjutaks nagu õrnim ämbliku võrk, — kõik annab tunnistust, et Prantsusmaa valitsusel pole piisavalt raha, et pidada heas korras neid majesteetlikke, ainulaadseid trooni- ja ballisaalide ansambleid, siidiseid võorastetube, peegalgaleriisid, aedu, terrasse, nägusaid kabeleid ja marmortreppe.

Isegi kuulsat lauda, millel pärast Esimest maailmasõda kirjutati alla Versailles' rahulepingule, katab tolmu. Tolmu all võib ähmaselt aimata inkrustatsioonide suurepäraseid mustreid.

Seda lauda nähes hakkad mõistma aja reaktiivkiiret lendu viimastel aastatel.

Eri ajastutel liigub aeg eri kiirusega. Ja viimasel neljakümnel aastal on see liikumine välkkiireks muutunud. Iga viisaastak on saanud võrdseks terve sajandiga äsja-est idüllilisest elust. Aja lend on sedavõrd peadpööritlev, et meie teadvus talle järele ei jõua.

Valitsusel ei jätku raha, et Versailles'd korras hoida. Suur osa Versailles' hooldamise kuludest langeb eraisikute õlgadele. On loodud Versailles' kaitse ühing. Raha on sel ühingul napilt. Suvekuudel korraldab ta kontserte ja etendusi, kasutades dekoratsiooniks Versailles' uhkeid saale ja galeriisid. Nende õhtuste etenduste aegu Versailles otsekui ärkab oma endises ilus ja lööb sätendama tuhandetes tuledes.

Kogu tulu, mis etendustest saadakse, läheb Versailles' hooldamiseks ja restaureerimiseks.

Sellesse töösse on kätkevad paljude kunstnike, kuju-rite, kuldajate, mööblimeistrite ja teiste meistermeeste omakasupüüdmatu hool.

Kõik need inimesed on tagasihoidlikud patrioodid. Kui poleks neid, muutuks Versailles ajapikku varemeiks.

Nende paikade vaikusel, mis nagu Versailles on tuntud kogu inimkonnale, on vastupandamatu võim meie üle. See viib eelkõige mõttele «elu kaduvusest», nagu vanasti öeldi.

Põlvkonnad vahelduvad, kuid hoonete elu kestab märksa kauem. Silma hakkab vaid treppide kulumine jalaastumisest. Nagu viirastused kõnnivad Versailles's

viibides teie kannul ajahõlma vajunud sündmused ning inimesed.

Hääletu vaikus nagu varjukas vesi tohutuis bassenides, hämarusehõlma peitunud puud. Pudeneb kuivanud lehti. Kuid keegi ei mõlguta enam mõtteid lehtede langemise üle, nagu tegid seda naiivsed XVIII sajandi filosoofid.

Nende aedade ainus valitseja (tõsi küll, argipäeviti) on vaikus. Seda võib kuulata lõpmatuseni. Seda rõhutab Pariisi kauge kõma, mis on otsekui tohutu kose ühtlane mühin.

Olin Versailles's hommikul. Öhtul aga lugesin ühest Pariisi lehest, et Versailles' parkide piirimaailt oli leitud töötu autojuhi ja tema poja, kaheksa-aastase poisikese laibad. Isa, kes oli meeleheitele viidud asjatuist püüdeist leida kas või mingisuguseid elatusvahendeid, laskis meeltesegadushoos, nagu kirjutab ajaleht, kõigepealt poisi surnuks ja siis iseenda. Loo pealkirjaks oli: «Kohutav draama Versailles's».

Aedade vaikus varjas ränka inimmet, pisikese polai armupalveid. Ükski kaasaegseist ei kuulnud neid palveid. Suured prantsuse humanistid — Hugo, Zola, Romain Rolland — on ammugi surnud. Neist pole jäänud muud, kui kalmukünkad kuivanud lilledega.

«Niisugune on elu!» armastavad ütelda prantslased.

Ent Versailles on kõigest hoolimata kaunis. Ta valdab inimmeeli ning peidab oma varjukate aedade rüpejuurte ja kasvude niisket aroomi — surematuse hõngu. Pariisis seda ei tunne.

*

Kord tulid meie Montmartre'i võõrastemajja kaks elegantset naist.

Nad palusid kutsuda alla tillukesse halli, kus higit leemendav šotlane lõpetas parajasti kaardipartiid jumalakartliku koristajaeidega, kaks nõukogude kirjanikku: Granini ja minu. Meid kutsuma lendas mõttekiirul oma läikivas liftis Petit-Pierre.

Ta saabus meie pimedasse koridori, tolmu ja lavendli järele lõhnavale neljandale korrusele kuldnööpide ja hammaste särades nagu paradiisi saadik põrgusse, nagu väike Cupido mõnelt rõõmsalt Guido Reni maalilt.

Heitnud meile võiduka pilgu, teatas ta muinasjutulisest õnnest, mis meile Pariisis osaks oli saanud: kaks imekaunist — nagu Gina Lollobrigida — vene daami soovivat meid näha ja ootavat all.

Mõningate Petit-Pierre'i intonatsioonide järgi taipasime, et tema arvates pole me küllalt väarikad daamidega kohtuma ning et kimbatuse põhjuseks on tõenäoliselt nõukogude pükste laius. Kuid heitnud pilgu me pükstele, sai ta meelerahu tagasi ja hakkas isegi mingit kupleed ümisema.

Tuleb tunnistada, et nõukogude pükste laiust vaagisid tormiliselt ja visalt kõik Lääne ajalehed, Istanbulist Stokholmini.

Laskusime halli mööda treppi (lift, millele ilmselt kandus üle Petit-Pierre'i erutus, jäi neljandale korrusele kinni). Petit-Pierre sammus meie ees nagu tsereemoniameister. Kolmandal korrusel pühkis ta näolt naeratus. Teisel korrusel sai ta nägu kõrgi ilme nagu kõige suursugusemal uksehoidjal Pariisi hotellist «Ritz».

Meid nähes tõusid toolidelt kaks vene naist. Mõlemad olid sulni kohmetuse kehastused. Naised osutusid emigrantideks, nõbudeks, kes olid kolmeaastastena Tomskist kaasa viidud, neil olid ammugi Nõukogude passid ja nad töötasid Pariisi kirjastuses, mis avaldas kunstiraamatuid.

Nad olid lugenud ajalehest vene kirjanike saabumist ja tulid meie raamatuile autogramme paluma.

Mõlemad naised, eriti vanem — Liidia Nikolajevna Delektorskaja —, kõnelesid oivalist vene keelt. Nende keel oli puhas, laulev ja see asjaolu viis meid alguses pisut segadusse. Olime niisugusest kõnest võõrdunud. Meile tundus see liiga melodilisena. Me ei osanud enam niimoodi rääkida.

Samal päeval sai Liidia Nikolajevnast meie giidi abilise. Ta tundis oivaliselt Pariisi ja sõitis meiega kõikjale kaasa.

Meie ametlik giid — Sorbonne'i üliõpilane, vene päritoluga noormees emigrandiperekonnast, oli Liidia Nikolajevna abist otse vaimustatud.

Armas ja heasüdamlik, oli see nooruk lausa kuulmatult laisk. Ta käis ringi ilma pintsakunööpideta ja katkiste kingadega. Meie händasüdamelised naisturistid

nõelused tal bussis sõidu ajal auke kuuekäiseis ja õmblesid nõöpe ette. Oma erakordse laiskuse tõttu eelistas üliõpilane-giid (teda hüüti Serjožaks) vaikida ning tülikaile turistidele üldse mitte seletusi anda.

Temalt päriti näiteks: «Mis mälestussammas see on, näete, seal väljakul, noor naine mõõgaga?» Giid vastas kõigutamatu rahuga: «Kust mina tean? Prantslastel on maania kõikjal ja kõigile ausambaid püstitada.»

Kui keegi ettevaatlikult tähendas, et kõigi tundemärkide järgi otsustades on see Jeanne d'Arc, nõustus giid otsekohe ja kinnitas, et see olevat täiesti tõenäoline.

Meie edasine Pariisis viibimine oli seotud Liidia Nikolajevnaga, tema talitsetud, ent avala naeratusega, liigutuste kiire elegantsiga, alalise hoolitsusega ning lihtsalt parandamatu kombega kinkida meile igasuguseid kauneid piasju, mille poolest Pariis kuulus on — kirevatest pliiatsitest oivaliste reproduktsioonideni ja tibatilukestest taskuraamatutest pastellvärvideni meie laste tarvis.

Koos temaga käisime Versailles's ja Tuileries' alas, kus vanade plataanide vilus lõhnab levkoide ja koltunud heina järele. Koos külastasime Père-Lachaise'i kalmistut ja hämarat Panthéoni.

Koos temaga jõime tillukestes töölistkohvikutes kariget kohvi. Koos käisime vaatamas Triumfikaart, kus tundmatu sõduri põrmu kohal tõuseb maapõuest sinine tuluke (mulle on alati tundunud, et see sõdur on Henri Barbusse'i sõber tema raamatust «Tuli»).

Koos tajusime kerget maa-alust jahedust Hôtel des Invalides'is Napoleoni sarkofaagi juures, mis on raiutud karjala porfüürist.

Koos lahutasime kolme kaklevat poisipõngerjat puisteel Chapelle'i lähedal. Nende kriimudel nägudel lõkenud hoogsa kakluse raev. Kuid nagu ehtsad prantslased ja Ronsard'i aegsed kavalierid kinnitasid nad Liidia Nikolajevnale valitud viisakusega: «Jah, *madam!*», «Vabandage, *madam!*», ja läksid otsekohe igaüks oma teed, lõpetuseks siiski üksteisele rusikat näidates.

Pariisis ei jätkunud garaaže. Autod elasid tänavail.

Need tuhanded ja kümned tuhanded tänavatel magavad peavarjuta autod äratasid miskipärast hinges tumeda rahutuse, nagu võiks otsekohe, südaöisel tunnil,

puhkeda sõda või õhurünnak, mille eest autod on valmis põgenema. Põgenemine aga on kasutu. Põgeneda pole kusagile. Aatomipomm on maakera õunasuuruseks lit sunud.

Koos imetlesime Rivoli tänaval hallipäist azaani — tänavaliikluse reguleerijat. Ta seisis ristteel. Masinate vool — lakeeritud välkude jõed — kihutasid temast viie sentimeetri kauguselt mööda, tema aga magas püstijalu rahulikult, sinise vormimütsiga väsinud pea rinnaile langetatud.

Koos istusime Seine'i kaldapealsel ja vaatasime, kuidas Pariis mähkus lähenevasse öhtusse.

Lärmakas puksiir vedas mööda jõge lotju, helekollaseid nagu öhtutaevas.

Kastanivärvi juuksetukaga tütarlaps pakkus meile kätesoojusest poolsumnud lilli. Ostsime neid ja ulatasime Liidia Nikolajevnale. Ta pöördus kõrvale ja ta lakk-kotikesele veeres tilluke pisar.

Ta vaikis. Seine'i voogudest hoovas pajulehtede värskust nagu Okaa ääres. Ka hiljem, kui tihedas öhtuhämaruses mööda kaldapealset kõndisime, vaikis Liidia Nikolajevna ja armetud lilled — kehvade Pariisi äärelinnade ja tagahoovide õied — värisesid ta peos.

Sel öhtul pidime Pariisist lahkuma. Keegi meist tähendas muu hulgas, et oleme Pariisis palju näinud, kuid ei jõudnudki vaadata, kuidas elab tavaline prantslane.

«Ligikaudu nõnda elan minagi, kui mitte arvestada ühte asjaolu,» sõnas Liidia Nikolajevna pärast hetkelist vaikimist ja kutsus meid enda poole.

Võtsime takso ja kihutasime hoogsalt piki bulvarit mööda Madeleine'i kiriku piltide järgi tuntud sammastikust. Grand Opéra hoonest, mis meenutas kivistunud kreemist kaunistustega torti, üle sildade, mis särasid vilkuvaist ja möödalibisevaist tuledest, piki Luxembourg'i aia piirimaid, mis saatsid lämmatavalt kuuma autosse pahvaku kahisevate lehtede jahedust, ja lõpuks peatusime tavalise Pariisi maja ees, kus oli kitsas trepp ja nooruke uksehoidja. Tüdruk puuris meisse sedamaid oma läbitungivate silmade pilgu.

*

Tillukese korteri toad paiknesid eri kõrgusel. Kõik aknad olid pärani lahti, kuigi korteris polnud ainsatki hingelist peale musta kassi. Selgus, et aknaid ei suletud terve suve jooksul.

Soe tuul hulkus tubades. Liidia Nikolajevna vajutas lülitile. Lamp süttis ja ma hüüatasin tahtmatult: toad olid üleni täis riputatud suurepäraseid lõuendeid, need olid julgelt ja eredalt maalitud, nagu suudab vaid suur, kuigi tundmatu meister.

Lõuendite hulgas olid mõned Liidia Nikolajevna portreed prantsuskeelse kirjaga «Lidia».

«Mis see on?!» küsis keegi meist. «Mis see ometi on?»

Liidia Nikolajevna asetas vaikides klaase lauale tumeda veinipudeli ümber.

Tahtmatult riivatud pokaalide kergest helinast võis aimata ta erutust. Ilmselt vaikis ta, et oma ärevust mitte näidata.

Astusin maalidele ligemale ja märkasin kõikidel parempoolses nurgas musta värviga hooletult visatud allkirja: «Matisse».

«Asi on selles,» ütles Liidia Nikolajevna lõpuks pingutusega, «et olin üle kahekümne aasta Matisse'ile väga lähedane inimene, tema sekretär ja abiline. Ta suri mu kätel. Need maalid kinkis ta mulle. Osa saatsin kingiks Ermitaažile. Ülejäänud saavad pärast mu surma rahva omandiks. Ma ei suuda kirjeldada, missugune inimene oli Matisse. Ei maksa mitte paludagi. Joogem parem lahkumisveini!»

Ma ei suutnud maalidelt pilku pöörata. Matisse'i pildid seintel ja minu enda viibimine nende keskel tundus mulle mingi uue, äsja alanud peona. Peo kord ja traditsioonid polnud veel teada, kuid see oli vaieldamatult uue kunstimaailma avastamise pidu.

Viimastel eluaastatel oli Matisse'il tema väikeses villas Rivieral võretatud seintega tuba, kus ta pidas hulganisti kirevaid, muinasjutuliselt ereda sulekuuega troopilisi linde.

Ta uuris hoolega lindude sulestikku, et õppida looduselt suurepäraselt värvide valimise kunsti.

Vana meistri ettevõtmises oli seda lihtsat arukust, mis koos kogemuste ja visa tööga annab inimesele geniaalsuse vaieldamatud sugemed.

Matisse oli mehine mees. Ta ei jätnud pintslit isegi ränkadel surmaeelsetel aastatel, kui oli pärast operatsiooni voodi külge aheldatud ja astma kätte lämbumas.

Oleksin tahtnud Liidia Nikolajevnat Matisse'i kohta küsitleda. Kuid ma ei julgenud seda samuti nagu mu kaaslasedki. Vaikisime.

Vaikuses kahisesid puude lehed: aknad avanesid aeda. Pikavarrelise lille vari langes Liidia Nikolajevna näole. Tema nukralt langetatud peast hoovas üksindust.

Vaatasin ringi. Peale maalide oli siin-seal rohkesti kauneid asju. Lõikelilled veetsid oma viimaseid päevi leiges tubases vees. Kõikjal lebasid suurepärases väljandes raamatud.

Ja uuesti mõtlesin selle naise suurest ja paratamatust üksindusest. Matisse oli surnud. Kodumaa oli ammu kaotsi läinud.

Väljusime. Tuli jaama rutata. Port-Royali bulvar oli õhtust ja plataanilehtedest hämar.

«Sõitke Venemaale,» ütlesin Liidia Nikolajevnale. «Kuulete vähemasti männimetsa müha. Prantsusmaal siisugust metsa ju pole.»

«Ei tea,» vastas ta ja naeratas valuliselt. «Nelikümend aastat on möödunud, mina aga mäletan Venemaad ainult seetõttu, et näen teda väga sageli unes. Ainult kõik need unenäod on kuidagi laialivalguvad...»

St.-Lazare'i jaamani Liidia Nikolajevna vaikis. Aegajalt heitis ta vargsi pilgu mõnele meie hulgast. Selles pilgus viirastus mulle arusaamatu palve ja igatsus.

Mida ta meilt lõpetuseks sõnadeta palus? Mida võis ta paluda? Halastust, seda, et tunnistaksime ta omaks, lähedaseks, vene inimeseks, vägivaldsele pagendusele vaatamata?

Jaama sagin ja perroonikella osutite kramplikud hüpped ei lasknud tal mõtteid koguda ja sõnastada midagi kõige olulisemat.

Rong hakkas liikuma. Liidia Nikolajevna astus päris vaguni kõrval, vasak käsi välja sirutatud, sõrmed tugevasti vastu vaguni tolmust seina surutud, nagu pelgaks ta end sellest lahti rebida, ega pööranud vähimatki

tähelepanu konduktori ja kellegi kuldtärniga mütsi kandva mehe hõigetele, et ta rongist eemale astuks.

Siis peatus ta äkitselt ja varjas silmi ainsa esemega, mis parajasti käes oli — tillukese lakk-kotiga.

*

Kogu öö mürises rong ja tõttas raevukalt ookeani poole, otsekui oleks tal ununenud sinna midagi väga väärtuslikku.

Le Havre'is sabistas ühetooniliselt katuseharjadelt allavalguv vihmavesi. Ookeani hingusest õõtsuvas sadamavees tõmbusid kokku ja valgusid jälle laiali õlilalgud.

Läbisime valgusesse uppuva angaari meenutava tollimaja ning läksime mootorlaeva tühjale märjale tekile.

Öösel astusin paaditekile. Und ei olnud. Läbi La Manche'i tasase kohina kuulsin kellapoide helinat ja mitmel pool puutus silma kahvatu tulekuma. Need olid Prantsuse ranniku valvsad majakad.

Ja taas, seekord lahkumisest, lõi süda ärevalt põksuma nagu Pariisiga kohtumise eelõhtul.

Jalta, aprill 1959

MÄRKMEID MAALIKUNSTIST

Igaüks armastab loodust omamoodi ja nii, nagu oskab. Loodusearmastus ei tähenda ainult passiivset vaatlemist. Iga hetk võib ta üle minna vihaks ja protestimeeleks. Paljud teavad seda südame alt külmaks tõmbavat viha, mida võib tunda, kui näed looduse mõttetut rüüstamist. Põlispuude langemise kõmin tekitab pea-aegu füüsilist valu. Me ju teame, et teinekord ei raiuta metsa mitte elulise vajaduse pärast, vaid ükskõiksest minnalaskmisest, harimatusest, ja mis kõige hullem, ahnitsevast suhtumisest loodusvaradesse.

Meie ajalehtede toimetused on üle kuhjatud kõikidest paikadest lihtsatelt inimestelt tulevate sadade kirjadega, kus räägitakse arutust, aga sageli ka lausa kuritegelikust suhtumisest loodusesse. Inimesed kurdavad selle üle ja kutsuvad appi.

Siamaani ei saada meil veel täielikult aru aabitsatõest, et looduse kaitsmine, maastiku kaitsmine on riikliku tähtsusega asi, on patriotismi kasvatamine selle kõige õilsamas ja ehtsamas mõttes.

Oma moraalsete omaduste, andekuse ja loomingulise jõu eest on meie rahvas muu kõrval tänuvõlglane ka meie loodusele. Selle esteetiline mõju on nii suur, et ilma selleta ei oleks meil olnud niisugust sädelevat Puškinit, nagu ta oli. Ja mitte ainult Puškinit, vaid ka Lermontovi, Tšaikovskit, Tšehhovit, Gorkit, Turgenevit, Lev Tolstoid, Prišvinit, ja lõpuks, ei oleks olnud suurepäraste kunstnike — maastikumaalijate plejaadi: Bavrassovit, Levitani, Borissovi-Mussatovit, Nesterovi, Zukovskit, Repinit, Krõmovit, Romadinit ja paljusid teisi.

On raske uskuda, et alles hiljuti kuulutasid mõned kriitikud maastiku mittevajalikuks ning loodusega tegelevate kirjanike ja kunstnike kohta öeldi, et nad «pöevad tegelikkuse eest maastiku taha peitu» ja tunnistasid end sellega meie ühiskonna vaenlasteks.

See meie kunsti vaesestamise pahatahtlik katse ei õnnestunud muidugi. Kuid siiski püsivad veel mõned nihilistlikud mõisted ja terminid, mis varjavad endas kunsti kärbumise ohtu. Üks neist termineist on «imetlus». Eriti sageli ja kahjurõõmuga on seda tarvitatud maastikumaalijate kohta ja siis on see kõlanud nagu süüdimõistev otsus või matusekell. Selle termini mõte seisab ilmselt selles, et inimene lubab endal imetleda seda, mille imetlemist kriitika arvates «ei ole ette nähtud», näiteks maastikku.

Muidugi tuleneb looduse imetlemine armastusest tema vastu, armastus kodumaa looduse vastu on aga üks kindlamaid kodumaa-armastuse, patriotismi tunnuseid. Kelle inimesi ja loodust vihkavas ajus võis küll sündida soov, et selle sõnaga häbimärgistataks meie suurepäraseid kunstnikke?

Seda on vaja meenutada üksnes sellepärast, et niisugused juhtumid enam kunagi ei korduks.

Pean vabandama, et kavatsedes kirjutada kunstnik Romadinist, kaldusin kuigivõrd kõrvale.

Nikolai Mihhailovitš Romadin — Samaara lukksepa poeg, inimene, kes oli otse rahva keskelt võrsunud, jõudis maalikunsti rasket teed mööda.

Kui ei oleks olnud ta meeletut visadust ja kunsti kirge, kui ei oleks olnud sügavat armastust Venemaa ja selle looduse vastu, siis oleks ta võinud jääda nende paljude iseõppinud kunstnike hulka, keda võib kohata peaaegu igas meie kolkalinnakeses ja vahel mõnes tundmatus külaski. Neid kunstnikke ei tunne keegi. Nendest ei ole kunagi kirjutatud.

Olgugi, et kodunurga inimesed niisuguseid kunstnikke veidriks peavad, suhtuvad nad neisse austusega. Nähtavasti sellepärast, et lihtne vene inimene armastab kõikidest kunstiliikidest kõige rohkem maalikunsti, eriti kui see avab talle tuttavate koduste paikade võlu.

«Näe, missugune on meie kant,» kõnelevad neil puh

kudel uhkusega niisuguse kunstniku kaasmaalased. «Aga meie arvasime, et meil ei olegi midagi huvitavat, aina põllud ja jäärakud, sillakesed ja jõed.»

Kahju muidugi, et meil ei leidu entusiaste, kes niisuguste iseõppinud kunstnikega tegeleks, nad üles otsiks, nende paremad tööd välja valiks ja need rahva ette tooks. Siis tuleksid tingimata ilmsiks sajandeid hooletusse jäetud ja kõigile tundmatud vanad maalikunsti rikkused — originaalsed, oma siiruse poolest tõeliselt rahvalikud pildid, ehkki vast rafineeritud kriitikute silmis oskamatult tehtud, kuid täis primitiivset võlu.

Palju kordi on ka mul olnud juhust mõnes vanas kolkatares koltunud fotode ja krabisevate paberlillede keskel selliseid ilma raamita pilte leida. Teinekord ei saa neid puudutada, ilma et nende alt rusked tarakanid vudinal laiali ei jookseks.

Küsid mõnelt eidekeselt, kelle pildid need on, ja peaaegu alati kuuled vastuseks, et näe, pojakese vigurid, ta oli selle peale suur meister, ja muidugi, kui oleks õppust saanud, oleks tast tore maalija tulnud.

Romadin oli just niisugune maalikunstnik rahva hulgast. Kuid ta rühkis edasi, jõudis suurele teeale ning võitis oma andekuse tõttu endale nii hea ja karmi õpetaja nagu Nesterov.

Nesterovi maal «Nooruk Varfolomei nägemus» on kõigile tuntud. Too nooruk, sügavpuhaste siniste silmadega karjapoiss — valgepäine, kõhnukene — tundub paljudele ennemuistselt Venemaa kehastusena tema varjatud rahuliku iluga, tema kahvatu taevaga, jaheda päikesega, lõpmatute kauguste säruga, tema karjamaade ja vaiksete metsadega, tema legendide ja muinasjuttudega.

See maal on nagu särav tuluke, mille kunstnik on süüdanud oma kodumaa, oma Venemaa auks.

Kõige tähelepanuväärsem sellel maalil on maastik. Läbi õhu, mis on puhas nagu allikavesi, paistab iga lehekene, iga üksiku põllulille tagasihoidlik õiekroon, iga heinakõrs ja tibatilluke kasevõsu. Kõik see tundub väga kallina. Ja nii see ongi. See nägemus haljendavast maakamarast, sinisilmsetest jõgedest, mäeküngastest ja

tumedatest metsadest, mis nagu kuulataksid nendest kostvat vaikset helinat, sünnitab meis niisugust sügavat kodumaa-armastust, et isegi kõige rahulikum inimene suudab silmitikkuvaid pisaraid vaevu tagasi hoida.

See nesterovlik maastik tungib igaühele südamesse. Selles leiab väljenduse vene iseloomu põhiolemus. Selles on Puškin («On kullas, purpuris kõik metsad»), Jensenin («Piimvalge udu voogav küla piirab, vaid pillimängu kaja vaikuses»), Blok («Su tuulelaulud, kodu, mulle kui esimesed armupisarad»), Aleksei Tolstol («Õnnistan teid, metsad»), Bunin («Sa mu südames püha, mu sünnipaik, igipõliste palude peidus»), Leskov, Prišvin, Leonov, Zabolotski — kõik, kes on meie kodumaa luulet rikastanud.

Kõik, mis eespool öeldud, käib ka Romadini maalide kohta. Temast sai nesterovliku maastikumaali traditsioonide vääriline jätkaja. Kuid alalise rännukire ja ahne pilgu tõttu on Romadini haare palju laiem kui Nesterovil. Romadinil ei ole ainult nesterovlik Põhi, vaid ka kogu ülejäänud Venemaa.

Ja ometi on ka Romadinil esikohal Kesk-Venemaa maastik. Kesk-Aasia ja Lõuna maastikes tuleb Romadin koloriidilahendustega suurepäraselt toime, kuid ükskõik kui head need maastikud ka ei oleks, puudub neis see silmapilkselt kõitev võlu, millest Kesk-Venemaa maastikud tulvil on.

See, et maastikud erineva jõuga mõjuvad, sõltub nende vahekorra meele tundemaailmaga, nende rahvusliku ja sageli isegi lokaalse värvingu tõepärasest.

Iialgi ei vahetaks me oma lihtsat avarust ka kõige uhkema troopika või Lääne ilu vastu. Me oleme sünninud ja elanud «põhjamaa kahvatu laotuse all, mis sünnisina hall», selle laotuse ilu on kogu meie eluga ühtsulanud, see laotus on meie tegude tunnistajaks olnud, ja seepärast võime ainult meie täie jõuga tema ilu tunnetada ja mõista. Erandeid esineb harva.

Reisil oleme me sageli võõramaa looduse särast võlunud, kuid iialgi ei suuda ta varjutada vene loodust. Vastupidi, mida säravam on võõras, seda lähedasem on oma. Ei miski — ei Egeuse mere lilla lõõm, ei Hellase

roosa marmor ega tulipunased oleandrid, ei Sitsiilia muinasjutuliselt sinine õhk, ei tuhmkuuldne suitsuvine surematu Pariisi kohal — miski ei suuda kustutada me mälestustest kodumaad, vaid, vastupidi, need mälestused muutuvad peaaegu haiglaselt teravaks.

Olen seda ise kogenud. Kunagi varasügisel Versailles' udustes aedades, kus valitses geomeetriline korrapärasus ja lehed mustasid nagu vana tuhmunud kullatis, meenus mulle hoopis teadmata põhjusel väike Spas-Klepiki linnake, ja mu südamest käis läbi valu.

Selles linnakeses oli nagu kiuste koos kõik, mis leidub toredat niisugustes meie väikelinnades: praguliste änklikorrustega majakesed, värviliste klaasidega trepikojad, vanad jalakad, kõmisev puusild üle puhta jõe, pahandatud hanede metalne kisa, õõnsad hallid pajud silla kõrval tammil, tolmu rohi selle nõlvadel, poisikesed õngeritvadega, kätsev hakiparv, kotiriidesse mässitud saagidega puusepad, kaelkookudega vett kandvad uhke hoiakuga piigad, kitsarööpmelise veduri kaeblik huige, kauge kõuemürin vägevate männimetsade kohal, äikesepilved nagu lumised mäetipud.

Turuplatsil laulab raadio: «Kõu linnale ligines kuri, õhk äikese-eelselt lämb.»

Raadiot kuulavad ainult lasipuu külge seotud paigaltammuvad karvased setukad. Sellest laulust vajuvad neil silmad kinni. Raske on muidugi ära arvata, mida hobused unes näevad. Võib-olla lõhnavat ristikut, aga võib ka olla, et pruuni takust kotti külma libeda kaeraga. Jõe tagant tuleb nagu kiuste värskelt niidetud heina lõhna. Kuked lendavad häbematult vankriredelitele ja karjuvad meeleheitlikult tiibu lehvitades vahetpidamata, kiredes ilma vihmale.

Ma ei häbene tunnistada, et sellise linnakese unise suvepäeva poeesia oli mulle südamelähedasem kui Versailles' aedade majesteetlik tühjus. Tuhandendat korda meenusid oma tabavuselt surematud Gribojedovi sõnad: «Ja kodu suitski on mu meelest hea ja magus...» — suitsuvine küla kohal pehme talvepäeva vaikuses või lõkkesuits, mis heljub madalal luhajärvede kohal.

Kõik meie provintsilinnade poeesia kohta öeldu (neid võib nimetada kolgasteks, aga mitte mingil juhul perifeeriaks — see sõna on meie keelele võõras) on otseselt

seotud Romadini maastikega. Tasub minna millise tahes sihukese linna servale ja kohe ootabki ees see maastik.

Mu silme ette kerkivad mõned Romadini maalid.

Alustame kevadest, mis on nagu hiirekõrvuline mets — kõige mahedam aastaaeg. Romadinil on seeria maale talvest, kevadest, suvest ja sügisest.

Kevade algul tuleb aeg, mil voolavad kevadveed ning puhkeb õitsele hõbepaju.

Romadinil on õitsvate kohevate urbadega hõbepaju kevade kehastus. Tal on üks maal, kus järve või jõe paisu vaikse tumeda vee kohal õitseb üksik hõbepaju. Veepinnalt helgib vastu hõbedaste «tibudega» ülepulstatud puu, need on õrnpehmed ja soojad nagu tillukeste lindude pojad. Niisuguseid linde nimetas Prišvin «linnupojukesteks».

Raske on vabaneda tundest, et need «tibukesed» on elusolendid, — nad on nii soojad, nagu oleks nende karvakasukas kevadise päeva kogu soojuse endasse imenud, olgugi et ilm on sombune ja hallil taevaletusel päike ainult harva heleda uhutud laiguna nähtavale ilmub.

Kevadisest aurust, niiskest soojusest ja sügavast rahust valdab meid mõnikord niisugustel päevadel mingisugune tardumus. Siis võib tundide kaupa istuda vee ääres just niisuguse hõbepaju all ja vaadata kõrgel Venemaa kohal lõunast põhja poole sõudvaid kluugutavaid kureparvi.

Neil hetkedel tõuseb vaimusilma ette kogu ääretu kodumaa oma alatise mõistatuslikkuse ja kutsuvalt sinavate avarustega. Iga niisugune hetk lisab veel ühe killukese meie armastusele selle imelise maa vastu ja kinnitab teadmist, et me oleme liha tema lihast ja veri tema verest ja et meie elu ilma temata või väljaspool teda on võimatu, mõttetu ja tühine.

Romadini õitsev paju on tegelikult puu portree. See üksainuke hõbepaju avab meile vene kevade kogu võlu.

Kuidas on see tehtud, seda on raske mõista. Niisugustel juhtudel ütles Aleksei Nikolajevitš Tolstoi sügava veendumusega ainult ühe sõna: «Nõidus.»

Kui elad külatares või metsamajakeses, siis ei lähe sul kunagi meelest, et siinsamas kõrge lävepaku taga,

pärast pragulist võõrust, kus siutsuvad kanapojad, algab värvikas maailm. Astud üle läve ja kohe näed igivana künnapuud ning teerada, mis sarapuupõõsaste vahelt läheb sügava jõe äärde, ja naist punases jakis, kes kaelkookudega toob jõelt külasse puhtaks pestud jämedakoelist pesu.

See künnapuu on vana tuttav. Olen teda sageli näinud Romadini maalil Tretjakovi galeriis. Ka see pilt on üks lihtsate puude portreedest.

Romadini maalid kutsuvad alati esile tunde, nagu võiksid sa iga hetk minna meie looduse nii tuttavasse, kuid siiski alati uude maailma — tarvitseb ainult kulutatud raamiliistust üle astuda.

Romadinit on harva Moskvast näha. Ta on alati rännuteel, kas Kerženetsis või Volgal või mingisugustes ainult temale tuntud asulates või läbipääsmaatutes metsatihnikutes. Ta peatub kaua metsakordonites ja Volga sadamates — kuskil Kostroma või Hvalõnski kandis.

Sellel valvsate silmadega ja ootamatult lapseliku naeratusel napolisõnalisel mehel on haruldased ja omapärased teadmised.

Ta teab, kus võib leida kõige paksemat härmatist, kus kasvavad meie kõige võimsamad kuused, missuguseid värve läheb vaja jõetuule jaoks ja missuguseid videvikus sadava vihma jaoks. Kui ta kirjutaks sellest kõigest, siis saaks raamatu, mis oleks kaasakiskuv ega sarnaneks millelegi, mis kirjanduses seni olemas on.

Romadin töötab millisel tahes aastaajal lageda taeva all ega hooli ilmast — isegi neil saatanlikel päevadel mitte, mil ülessulanud soodessa sajab vihmasegust märga lund, saapad on täis jääkülma vett ning tormitsev tuul rebib igast kandist lõuendiraami. Aga kuidas siis muidu — teistsugustel päevadel ei näe kiviselt raske taeva sünguse ja ebaõdususe kõiki värve, nende päevade värve, mil halba kevadilma nimetatakse koerailmaks.

Kui mõnus on aga pärast astuda kitsasse, kuid sooja metsatarre, kus lõhnab niiskete sammaldunud katuse-laastude ja vene ahju kuuma tuha järele, kus laulab tukastama jäänud töökas mõlkis samovar, kus vanadest kõveravõitu kandilistest klaasidest kanget teed juues aetakse juttu lähenevast kevadest ja sellest, et vana-

rahva jutu järgi olla mere tagant tulnud nepid kevade juba valla päästnud.

Mulle näib, et Romadin on üks kunstnikest, kes oskab elada täielikus üksmeeles õnnega. Kas ei peitu õnn just niisugustes metsamajakases veedetud päevades, mil laante ja rändurielu sügavaim võlu on leidnud kinnitust kordaläinud töös, uute maalide loomises.

Romadini maalid on loodusest lahutamatud. Nad on tema elav osa. Neid maale vaadates võib tuule käes külma tunda, täie rinnaga hingata kevadise jõe jahedust, saada vihmast läbimärjaks, tunda soojade männiokaste lõhna.

Iseäranis helde on Romadin metsade ja sügise kujutamisel. Kerženetsi metsad, mis on põlvini kevadises suurvees, ruuged põhjamaa männid ehapuna madalal kumas, karged metsasalud hämariku tuhkjas valguses, võimsad kuused, Venemaa metsad — kõik see on tõemeeli olemas tema maalidel.

Ka sügis on olemas — tema kuldne ja purpurne kuma, tema kaugused, mis oleksid nagu sinetava veega uhutud, tema õhu haprus ja karjamaade vaikus, mida septembrikuu ämblikuvõrgud on õrnalt halliks varjutanud.

Põhjas kannab värvide kahvatus mõnevõrra ülevat iseloomu. Põhjamaa tummad avarused on karmid. Kuid ometi on üks aastaag, mil Põhi saab pehmed piirjooned ja värvid ning läbipaistva ja salapärase sära. Nii on see valgete ööde ajal.

Maalikunstis ei ole niivõrd raske edasi anda hämarust ja valge öö pehmet helendust kui just mõtlikkuse ja rahu tunnet, mida selline öö meis esile kutsub. Paljud kirjanikud, poeedid ja kunstnikud on püüdnud seda väljendada, kuid ainult Puškinil on see geniaalse täpsuse ja lihtsusega õnnestunud:

Su videviku mõtlik varjund,
helk läbipaistvas valgusjoas...

Nendes ridades on valged ööd kõikehõlmava väljenduse leidnud. Teistel poetidel on ainult üksikud jooned

sellest: «ohtlik» Blokil, «selgeltnägija» Fetil, kuid Polonski kirjutab: «Miks sind küll armastan, hele öö, armastan nõnda, et kannatadeski imetlen sind.» Ometi näib, et oleks olnud jõulisem, kui ta oleks kirjutanud: «Sind imetledes kannatan». Sest valgete ööde ilu on niivõrd täiuslik, et nagu iga haruldaset kauni asja puhul võib hinges tunda isegi õrna valu — kahjutunnet, et see ilu möödapääsmatult hääbuma peab.

Ka Romadinil on oma valge öö. Kuid see pole Lenigradi valge öö. See öö on linnast väljas, Põhjala nukrate lagendike kohal. Sellel ööl on teine värving.

Esiplaanil on laudadest terrass. Aknad terrassil on avatud pärani valgesse õhe. Toolil tühjaks jäänud voodi ees põleb kollaka leegiga petrooleumilamp. On näha, et inimene virgus, ei pidanud vastu valge öö mõistatuslikule jõule, tõusis üles ja läks niidule. Akendest paistvad niidud on kõik tuhmvalge taeva mõistatuslikus kumas, kaugete järvede vastuhelgis, kastest tumedas rohus.

Ja üksnes kusagil päris kaugel, üsna selle öö piiril, on kustumas karjapoiste unustatud lõke.

Vaikus. Mitte miski ei häiri selle öö pikaldast kulgu, mis on maailmas üks tuhandeist, kuid siiski ainuke ja kordumatult ilus.

Ma ütlesin juba, et Romadin on rikka ja vaba haardega kunstnik: see haare ulatub tuultest sinkjashalliks aetud Volgast kuni Karjala kidurate soodeni, Kesk-Venemaa asulate kodususest kuni Rembrandti saalini Ermitaažis.

Selle maali nimetus tungiks nagu ootamatult Romadini tööde loetelusse, see seisab otsekui omaette keset tuttavaid luhti, sügispäevi, suurvett ja koite.

Romadin nägi Rembrandti saali ja maalis selle muidugi omamoodi. See suurepärase kollaka valgusega, hõbekuldse tooniga maal kujutab Rembrandti saali väljastpoolt, aiast nähtuna, öhtutunnil, mil aknavalgus läbi allalastud kollakate kardinade langeb härmatanud puudele akna all. Valguse mäng lumemütsides ja jääkristallides piirab talviseid puid haruldaset pehme ja salapärase oreooliga.

See maal on tähelepanuväärne veel selle poolest, et ta kinnitab mingit loomingu seadust. Selle seaduse järgi

erineb tõeline kunstnik käsitöolisest oma võimega haarata lennult ja ühe silmapilguga paljude eest varjatuteks jäänud, peaaegu tabamatuid asju ning anda neile kindel kuju sajandeiks.

Romadini töö ei ole ainult maalikunstniku, vaid ka tõelise patrioodi töö. Tema lõuendid on poeem Vene- maast. Romadinil on palju ühist Jesseniniga ja nagu Jesseningi võib ta täie õigusega öelda: «Ja et ma luuletaja olen, siis laulan kogu hingest üht kuuendikku ilma, mille nimi lühike on Vene.»

Romadin ei ole üksi. Koos temaga laulavad ülistuslaulu sellele maismaa kuuendikule ka teised meie suurepärased kunstnikud. Ja nagu vanasti öeldi: au ja kiitus neile selle eest, et nad näitavad meile kodumaa lõpmatu võlu — olgu see mõni häbelik karikakar, lehelangu metsades, kahvatu taevas, mis vaatab selgete vete sügavusse.

Riia rannas, 1957

PROOSA POESIA

Meil ei ole peaaegu üldse raamatuid kirjanike tööst. Seda imepärast inimtegevuse ala pole tegelikult keegi uurinud.

Kirjanikud ise jutustavad oma tööst vastumeelselt. Mitte ainult sellepärast, et kirjanikule iseloomulik kujunditega mõtlemine sobib halvasti kokku teoreetiliste arutlustega, et algebra abil on raske harmooniat kontrollida, vaid ka sellepärast, et kirjanikud kardavad vanast valmist tundud sajajalgse ossa sattuda. Sajajalgne olevat hakanud kord arutama, missuguses järjekorras peaks oma jalgu liigutama, aga ei mõelnud midagi tarka välja — ainult edasi ei saanud enam.

Lahti mõtestada, analüüsida võib oma loominguprotsessi ka kirjanik ise, kuid muidugi mitte loomingulise protsessi ajal, mitte töö ajal.

Loominguline protsess sarnaneb kristalliseerumisele, kus küllastunud lahusest (see lahus on otsekui kirjaniku poolt talletatud tähelepanekute ja mõtete kogum) moodustub läbipaistev, kõigis vikerkaarevärvides sädelev ning teraskõva kristall (käesoleval juhul on kristalliks lõpetatud kunstiteos, olgu see siis proosa, poeesia või draama žanris).

Loominguline protsess on katkematu ning mitmepalgeline. Nii palju kui on kirjanikke, on ka viise näha, kuulda, valida ja lõpuks on niisama palju ka töömaneeere.

Ometi leidub kirjanduslikus töös mõningaid iseärasusi ja jooni, mis on ühised kõigi kirjanike puhul. See on oskus leida tüüpilist, iseloomulikku, oskus üldistada,

teha mõistetavaks inimhinge kõige keerulisemaid liigutusi. Oskus näha elu alati nagu uuesti, nagu esimest korda, oskus tajuda ka kõige tühisematena tunduvat nähtustes uudsuse värskust ja nende tõelist tähendust.

See on terav silm, mis tabab ära kõik värvid, oskus maalida sõnadega, et luua tajutavaid asju, et mitte kirjeldada, vaid näidata tõelisust, inimeste tegusid ja meeleolusid. See on sõna tohutute võimaluste tunnetamine, oskus avada puutumatu keelerikkusi. See on oskus tunnetada ja edasi anda poeesiat, mida nii ohtrasti leidub meie ümber.

Kirjanik peab sügavalt tundma õppima iga inimest, kuid muidugi ei pea ta armastama igaüht neist.

See, mis on öeldud ülalpool, ei ole kaugeltki täielik nende omaduste ja iseärasuste loetelu, mis kuuluvad kirjaniku elukutse või õigemini kutsumuse juurde.

Üsna ammu, juba enne sõda alustasin ma raamatut raamatute kirjutamisest. Sõda katkestas töö umbes poole pealt.

Seda raamatut hakkasin ma kirjutama mitte ainult oma, vaid peamiselt just mitmete teiste kirjanike kogemuste alusel. Ma jälgisin oma seltsimeeste tööd, otsisin väga mitmesuguste kirjanike ja poetide ütlusi, lugesin nende kirju, päevikuid ja mälestusi. Nii kogunes mõnesugune hulk materjali.

Muidugi oleks võinud selle enam-vähem korda teha ja siisugusel kujul avaldadagi. Oleks tulnud kuivavõitu uurimus, mis võinuks pretendeerida isegi teatavale teaduslikkusele.

Ent ma ei taotlenud seda. Ma ei tahtnud ainult seletada. Kirjanike töö väärrib hoopis enamat kui lihtne seletamine. Ta väärrib seda, et leitaks ja avataks kirjanikutöö raskesti edasiantav poeesia — tema varjatud paatos, tema kirk ja jõud, tema omapära, lõpuks tema imelisim omadus, mis seisab selles, et, rikastades teisi, rikastab kirjanikutöö võib-olla eelkõige kirjanikku, meistrit ennast.

Maailmas ei ole tööd, mis oleks nii kaasakiskuv, raske ja ilus. Võib-olla sellepärast me peaaegu ei tunnagi selle elukutse hülgamise juhtumeid. See, kes teele on asunud, ei pööra sealt peaaegu kunagi kõrvale.

Oma veel lõpetamata raamatus tahaksin ma kõige

rohkem näidata kirjanikutöö seda haruldast omapära, mis laseb heita valgust inimhinge ja inimtegevuse kõikidele külgedele.

Ma üritasin võimalikult selgemini ja veenvamalt näidata, et kunstniku töövaeva väärtus ei peitu ainult lõpptulemuses — heas teoses —, vaid ka selles, et kirjaniku töö inimhinge sügavustesse tungimisel ning keele, süžee ja kunstilise kujundi kallal avab temale ja teda ümbritsevatele inimestele suured rikkused, mis peituvad sellessamas keeles ja kunstilises kujundis; et see töö peab panema inimesed teadmiste ja tundmiste järele janunema ning nakatama nad sügava armastusega inimeste ja elu vastu. Teiste sõnadega, mitte ainult kirjandus, vaid kirjutamine ise on üheks võimsamaks inimliku õnne loomise teguriks.

Ja nüüd, kus seljataga on pikk ja mitte just kerge elu, olen ma, nagu me kõik, sügavalt tänulik kõigile Nõukogude Liidu, Venemaa ja kogu maailma tõelistele kirjanikele, eri ajastute ja eri rahvaste kirjanikele. Olen tänulik selle eest, et nad oma mõistuse ja talendi jõuga näitasid meile elu kogu tema mitmekülgsuses, panid igaühe meist mõistma, mis asi on inimvaimu vägevus, õiglus, õnn, vabadus, ilu, armastus; et nad andsid meile võimaluse kuulda, kuidas naeravad lapsed ja ühetasaselt kohiseb merelaine, lasksid meil tunda ööde tähekuma metsade kohal ja tõde sünnitava mõtte sära, lasksid tunda päikesesoojust peopesal ja õitsva rukki lõhna.

Ühel inimesel on võimatu näidata kirjanikutöö kogu mitmekesisust ja selle mõjujõudu rahvale. Selleks on vaja värvata kõik kirjanduspõllul tegutsejad. Ainult niiviisi on võimalik luua enam-vähem täiuslik kirjandusliku töö suurraamat.

Oma raamatut sellest, kuidas kirjandusteosed valmivad, kavandasin ma jutustustena süžee, kompositsioonist, keelest, loodusest, dialoogist, metafooridest, proosa sisemisest rütmist, käsikirja parandamisest, märkmikest, proosa naabritest kunstiriigis — luulest, maalist, muusikast, teatrist, arhitektuurist; nende kunstialade mõjust proosale; lõpuks, mõnede kirjanike, nii klassikute kui ka meie kaasaegsete — Tšehhovi, Hugo, Maupassant'i, Bloki, Gorki, Prišvini jt. — töömaneerist.

Selle veel lõpetamata raamatu pealkirjaks on «Kuldne roos». Pealkirja saamislugu on seotud teose ühe peateemaga.

Juba lapsepõlves kuulsin ma jutustust vanast prügivedajast. Iga päev koristab ta kõiki töökodasid Pariisi ühes käsitöölise kvartalis. Oma töövaeva eest ei võtnud ta kelleltki raha. Kvartali elanikud ja töökodade omanikud, kes tema tasuta tööd kasutasid, hakkasid sellepärast seda inimest peast segaseks pidama.

Keegi ei taibanud, et prügivedaja viskas küll minema päeva jooksul kogutud prahi ja metallijäätmed, kuid juveelitöökodade tolmu jättis endale. Seda kuumutatakse ta tiiglis. Et seal leidis natuke kuldesemete poleerimisel ja viimistlemisel tekkinud kullatolmu, siis sulatab prügivedaja peaaegu iga kuu väikese kullakangi. Esimesest kangikesest sepiastas ta roosi.

Igas töös tekivad jäätmed. Nad tekivad ka kirjanduslikus töös. Harilikult tarvitatakse romaani või jutustuse jaoks ära ainult osa materjali, mis autor on selle jaoks kogunud. Suur osa materjali jääb lõpliku kuju saanud raamatu kaante vahelt välja.

See ongi see juveelitöökodade kuldne tolmu.

Minu arvates on see iselaadi seaduspärasus, et kirjanik peab teadma sellest, millest ta kirjutab (eriti inimeste puhul), tohutult rohkem, kui ta teoses ära kasutab.

Kõige mõjusam proosa on sisutihe proosa; sellest on välja jäetud kõik üleliigne, kõik, mis võib ütlema jätta; on ainult see, mida peab tingimata ütlema.

Kuid selleks et kirjutada sisutihedalt, on vaja seda, millest kirjutad, tunda niivõrd kindlalt ja täpselt, et huvitava ja olulise väljavalimine läheks ilma vaevata ning jutustusele poleks vaja lisada liigsete üksikasjade vett. Sisutihedus saavutatakse põhjalike teadmistega.

Eriti vajalik on see kirjanikule siis, kui ta räägib inimestest. Isegi episoodilisest tegelasest peab kirjanik teadma kõike. Alles siis võib ta paljudest omadustest valida kõige tabavama ja tema tegelane hakkab elama.

Selles, nagu mulle näib, peitubki saladus, kuidas kahe-kolme joonega luua elav, täiesti tajutav inimese portree, nagu seda virtuooslikult tegi Tšehhov.

Mõnikord jäi inimesest ainult paljas nimi — mingi-

augune ülespuhutud telegrafist Jätt. Kuid üksnes sellest nimest piisas, et lugeja võis täiesti selgesti näha seda pikeevestiga telegrafisti «Vabandage väljendust!».

Kui ma esmakordselt puutusin kokku näitlejate tööga, ei saanud ma aru, miks teisejärgulist isikut kehastav näitleja (laval tuleb tal öelda kaks-kolm lauset) külvab mind üle küsimustega: missugusest ringkonnast on kangelane pärit, kes on tema vanemad, missugune iseloom tal on, missugused on tema harjumused ja vaated, miks tal on räme hääl.

Üsna pea mõistsin, et kangelasele kasinalt osaks saanud kahe-kolme lause tõetruuks ütlemiseks peab näitleja teadma temast võimalikult kõike.

Näitlejal oli õigus. Ta läks suurima vastupanu teed, nagu peaks minema ka kirjanik.

Sellesse artiklisse ei mahu kahjuks kirjanikutöö meisterlikkuse suur teema algusest lõpuni. Sellest võib kõnelda tervete päevade ja nädalate kaupa. See teema on lõpupoolest ammendamatu. Kõnelust võib ainult alustada, mida ma püüangi teha.

Kirjaniku kuldaväärt varaaht — need on tema mõtted ja tähelepanekud elu kohta. Teiste sõnadega — see on tema elutee.

Ei saa olla kirjanikku ilma sündmusterohke sisemise või välimise elukäiguta.

Juba kirjanikutööga tegelemine ise sunnib inimest elama mitmekülgset, pingelist elu, tungima tegelikkuse eri aladele, kohtuma paljude inimestega ja jõudma maa kõikidesse nurkadesse — Moskvast Tšukotkani ja «Soome kaljudest kuldküpsse Kolhiseni».

Ei ole võimalik ette kujutada nõukogude kirjanikku, meie kaasaegset, kes ei tunneks oma maad ega võtaks vahetult osa oma rahva elust.

Mitte ilmaaegu ei eksisteeri väljend «kirjanikutee». Kirjanikud peavad ise looma oma elulugu.

Kui ma sellele mõtlen, tulevad mulle meelde meie gümnaasiumi vene keele õpetaja sõnad. Ta ütles: selleks et saada heaks kirjanikuks, on vaja eelkõige olla huvitav ja elukogenud inimene, muidu ei saa asja. Aga olla elukogenud ja huvitav inimene, ütles ta, on täiesti enda teha.

Seda mõtet kinnitavad Puškini, Herzeni, Gorki, Cer-

vantese, Stendhali, Hugo, Byroni, Dickensi, Heine ja Tšehhovi elulood.

Tšehhov ja Heine! Kaks eriilmelist kirjanikku. Sellest hoolimata näitasid nad oma loominguga veenvalt, et tõeline proosa on poeesiat täis nagu õun mahla.

Proosa — see on lõim, ja poeesia — koelõng. Kui poeesia puudub, jääb proosas kujutatud elu tooreks ja tiivutuks naturalismiks, mis kuhugi ei vii.

Proosal peavad olema tiivad. Seda ei tohi unustada.

Kui juba jutt kaldus poeesiale, siis on võib-olla just siin paras koht märkida, kuivõrd suurt mõju avaldavad prosaistidele ja proosa täiustamisele poeesia, maalikunst ja kõik nõndanimetatud naaberalade kunstid.

Iga tõeline proosakirjanik peab hästi tundma poeesiat ja maalikunsti.

Eriti poeesiat. Juba ammust ajast on teada, et pideval tarvitamisel kaotavad sõnad oma värskuse, jõu ja selle kujundlikkuse, mida nad peaksid endas kätkeva.

Sõnad kuluvad. Neist jääb alles üksnes kõla, helikest, nende mõju meie kujutlusvõimele ja teadvusele hääbub.

Mitte miski ei noorenda sõnu nii nagu poeesia. Värss saab sõna endale tagasi oma esialgse värskuse, jõu ja kõlavuse. Poeesiast puudutatuna muutuvad sõnad oma sisu vääriliseks.

Näiteid selle kohta on külluses. Võtame hästi lihtsa näite, kus tavalised sõnad «лес», «мороз» ja «поле» on asetatud teema väljendamiseks ainuvõimalikku poeetilisse ühendisse ja nii avaneb vene keele kogu väljendusrikkus. Sõnad laulavad ja helisevad, nii nagu heliseb astumisest krudisev hallakord vainul:

Роняет лес багряный свой убор,
Сребрит мороз увянувшее поле...¹

Sõnades «Сребрит мороз» peitub peenim alliteratsioon, helijäljendus.

Meie poeesia on alliteratsiooni poolest rikas. Ta annab edasi igasuguseid hääli ja rütme.

¹ Mets hõreneb — ta purpurehe vaob.
Külm nurmele on külvand hõbehalla.

Kappava hobuse katkendlik kabjaplagin Lermontovi värssides:

Я знаю, чем утешенный,
По звонкой мостовой
Вчера скакал, как бешеный
Татарин молодой.¹

Või Bloki mõnevõrra peenutsev, kuid täpne alliteratsioon, mis annab edasi siidi kahinat:

Зашуршали тревожно шелка...²

Proosakirjanik peab seda kõike teadma. Mitte ainult poeesias, vaid ka proosas kutsub harva ja õigel kohal tarvitatav alliteratsioon lugejas esile täpse ja tundeüllase elamuse, mis vastab autori taotlusele.

Maalikunst, maalikunstnike tööpõld võib kirjanikke õpetada täpselt nägema ja meeles pidama, aga mitte lihtsalt vaatama.

Mõned kirjanikud ei pea lugu värvidest ja valgusest. Seetõttu mõjuvad nende teosed süngelt, hallilt ja verevult.

Kunstnikud õpetavad meid nägema tegelikkust värvide ja valguse kogu mitmekesisuses.

Silmitsege kas või Levitani maale, ja te veendute, kui haruldaselt mitmekesine on valgus, mis pealiskaudsel vaatlemisel näib küllaltki monotoonsena.

Sombuse ilmaga enne vihma on valgus hoopis teine kui samal päeval pärast vihma. Märg lehestik lisab sellele läbipaistvust ja sära.

Peegeldunud päikesevalgus männimetsa serval on hoopis teine kui valgus metsast kaugemal. Ta on tunduvalt soojem. Ta on täis männitüvede pronksjat helki.

Igal maastikul, eriti kaugete vaadete puhul, on mitu valgusplaani. Nende plaanide liitumine loobki rahu ja

¹ Ma tean, mis oli tatarlast
noort lohutanud nii,
kui kaikus kabjaplaginast
tee, mis meilt mööda viib.

² Tasa kahises ärevil siid...

ülevuse tunde, mis on nii omased Kesk-Venemaa maastikule. Meenutagem Levitani «Igavese rahu kohal».

Kuid muidugi ei seisa maalikunsti mõju proosa täiusdamisele ainult selles.

Kunstnikelt võib õppida ümbruse vahetu tajumise oskust, omadust, mis on iseloomulik lastele. Laps avastab iga päev võlude maailma, mis täiskasvanutele on ammugi igavaks muutunud.

See võime näha kõike nagu esmakordselt, ilma harjumuse raske koormata, näha alati justkui uuesti laste ja kunstnike omadus —, on hädavajalik ka kirjanikele. Siis saab iga inimene, iga tema toiming, žest, sõna, iga asi, olgu see siis vikerkaar või murdunud ant-ratsiiditükk — uudsuse jõu, avastuse jõu.

Mulle tundub, et kirjanik peab siiralt ja kirgliku huviga sukelduma igasse teemasse. Iga uus raamat olgu talle nagu ekspeditsioon tundmatul maal, kus ootavad terved materjalilademed, mida veel keegi pole avastanud.

Kirjanik ei või suhtuda põlastavalt ega ükskõikselt ühessegi materjali, isegi mitte nõndanimetatud «elu pisisjasjadesse». Miski ei tohi tema meelest liiga tühine olla. Kogu asi seisab selles, et leida igas pisisjas peituv iseloomulik tuum.

Tõeline nõukogude kirjanik on alati teohimuline ja juurdlev inimene, kes on minetanud selle auväarsuse, soliiduse ja iseteadva «elutarga õpetaja» seisundi, mida endistel aegadel peeti kirjandusele pühendunud isikute puhul paratamatuks.

Seda tüüpi kirjanikud, kelle kohta Tšehhov kunagi mürgiselt tähendas, et nad oma tähtsusega ülempreest-reid meenutavad, on õnneks minevikku kadumas. Elada — nõukogude kirjanikule tähendab see oma maa ülesehitamist õlg õla kõrval koos kogu nõukogude rahvaga, mitte aga didaktilist targutamist.

Kui me juba kord puudutasime detaili tähtsust proosas, siis on vaja sellel ka peatuda.

Mul tuleb lugeda palju algajate autorite käsikirju. Nad kannatavad enamasti kõik ühe puuduse all: kirjandusliku üldistuse tuhinas on neil kaduma läinud tabava ja kõikehaarava detaili leidmise oskus.

Võtame näiteks inimese ihnsuse. Seda võib pikalt ja

abstraktselt kirjeldada, kuid neil kirjeldustel pole mingit kaalu võrreldes suurepäraselt valitud detailidega, mis iseloomustavad näiteks Gogoli Pljuškinit.

Võib piirduda ka ühe detailiga. Kogu asi seisab selle täpsuses.

Mulle meenub vaene naine, kes kogu elu kandis rätikut pahupidi, et päike seda ei pleegitaks. Ta ei saanud seda kordagi õigetpidi, täies ilus pähe panna.

Selle detailiga ei näidata üksnes ihnsust, vaid midagi hoopis keerulisemat — vaese inimese tragöödiat, kes on väikesest rõõmust unistades ihnsaks muutunud just selle oma ainuma unistuse tõttu.

Hea detail seisab kõrvu tabava kujundiga.

Kujund, samuti nagu epiteet, peab olema täpne, värske ja napp.

Algajad kirjanikud patustavad tavaliselt kujundite ja epiteetide rohkusega. See annab nende proosale elutult toreda ja võltsi või praalivalt ilutseva ilme.

Tuleb ette, et ühele nimisõnale lisatakse mitu epiteeti. Epiteet peab meelde jääma. Aga et see nii oleks, peab ta olema ainuke.

Nimisõnale lisatud kolmest epiteedist on üks alati kõige täpsem, kuna ülejäänud kaks jäävad selle varju. On selge, et see üks epiteet tuleb säilitada ja ülejäänud halastamatult maha tõmmata. See, mida kirjanike keeles nimetatakse «kahvliks» — kaks võrdväärtuslikku ja vajalikku epiteeti ühe sõna juures —, on erakordselt haruldane asi.

Sageli «laenavad» kirjanikud epiteete, teiste sõnadega, lähevad nõrgema vastupanu teed ja lihtsalt kordavad neid epiteete, mis just nagu alatiseks on ühe või teise sõnaga paari pandud.

On vaja julgust, et tuua sisse värske epiteet, mis näitaks asja või nähtuse uut külge — seda, mida märkas kirjanik. Niisugused epiteedid elavad kaua.

Kui lugeda üks kordki sõnu: «noorus kustub» (Leskov), «läbilõikav kuuvalgus» (Gontšarov), «päikesekiir hääbus» (Dante), siis jäävad need epiteedid meie mällu kogu eluks.

Rääkides epiteedist ja kujundist astusime me juba sellesse kirjaniku laboratooriumisse, kus valitseb sõna.

Sõna! Keel! Sellest ei peaks kirjutama mitte lühikesi

artikleid, vaid kirglikke üleskutseid kirjanikele, ulatuslikke monograafiaid, filigraanseid uurimusi.

Meie valduses on kõige rikkam, tabavam, võimsam keel, tõelise võluvõimuga keel — vene keel.

Kas me tarvitame seda keelt alati nõnda, nagu ta seda vääriks?

Iga inimese suhtumise järgi oma keelesse võib saada väga täpse ettekujutuse mitte ainult tema kultuuritase-
mest, vaid ka tema kodanikuväärtusest.

Tõeline kodumaa-armastus on kujuteldamatu ilma armastuseta oma keele vastu. Inimene, kes suhtub oma keelesse ükskõikselt, on metslane. Ta on kahjulik just oma põhiloomult, sest tema ükskõiksus keele vastu tuleneb täielikust ükskõiksusest oma rahva mineviku, oleviku ja tuleviku vastu.

Me oleme päranduseks saanud oma klassikute sädeleva ja ennekuulmatult rikka keele. Vene keele võimsad rahvalikud lätted on meile teada.

Kõigest sellest tuleb rääkida sellepärast, et vene keeles toimub praegu kahesugune protsess: uutest eluavaldustest ja uutest arusaamadest tulenev seaduspärane ja kiire keele rikastumine ning selle kõrval tema märgatav vaesustamine või õigemini risustamine.

Meie ilusalt, kõlavalt, painduvalt keelelt võetakse värvikus, kujundlikkus, väljendusrikkus, teda lähendatakse bürokraatlikule kantseleikeelele või kurikuulsale telegrafisti Jäti keelele.

Missugused on siis vaesunud keele tundemärgid? Eelkõige võõrsõnade üliküllus. Ükskord tuleks ometi keelest välja rookida kõik need «desavueerimised», «normatiivid», «sortimendid» ja kõik muu sihuke.

Hiljaaegu kuulsin ma bussis niisugust lausemonstrumit: «Toodangu väljalaske liinis meie metiisitehas orienteerub kvaliteedi näitajate ja normatiivide tõstmisele.»

Mis kidakeelne lora see on! Seda kuulates mõtlesin ma: kas siis selleks elasid ja kirjutasid suurepärase vene keeles Puškin ja Lév Tolstoi, Gorki ja Tšehhov, et nende järelpõlv minetaks keeletunde ja lubaks endale tarvitada niisugust läilät ja surnud segaputru läbiseedimata laenudest ja protokollikeelest — sellest tsaariaja tuima ametkonna vastikust pärandist.

Seda ei või olla! Seda ei tohi olla! On vaja halastama-

tult võidelda keele vaesustamisega, kõigi nende «ülestõstmistega», «ettekannete läbiviimisega», «rasvatustatud piimaga», «jaemüügipunktidega» (aga võib-olla komadega?), «kalaproduktidega» (lihtsa ja ausa kala asemel) ning lõpuks absurdse mõistete segipaiskamisega.

Seesugune «nikastanud» kõnepruuk ei häiri meid mitte ainult ametiasutustes ja siltidel, vaid ka ajalehtedesse ja ilukirjandusse tungib palju moonutatud ja rikutud sõnu.

Keele loomuliku arengu ja prahist puhastamise eest peetavas võitluses peavad kirjanikud olema esirinnas.

Kirjaniku sõnavara rikkus on, nagu öeldakse, «kättevõtmise asi». Keelt me õpime ja peame pidevalt õppima kuni viimse elupäevani. Peame õppima kõikjalt, eelkõige aga rahva käest, elukogenud inimestelt, kirjanikelt, keda rikas ja ilmekas sõnavara on kuulsaks teinud (Gorki, Leskov, Prišvin, Aleksei Tolstoi ja teised). Meie kohus on igal pool otsida ja koguda terahaaval nagu kullalliiva vene kõnekeele rikkusi: rongis, kolhoosis, eri elukutsetega inimeste hulgas, teaduslikes ettekannetes, rahvamuistendites, poliitikategelaste kõnedes. Oleme kohustatud neid väljendeid koguma, lükkima neid proosasse ning püüdma kätte saada kõige raskemat — mõtte puhtust ja täpsust ning väljenduse karmi lihtsust.

Kui keeruline on see töö, kui raske on lihtsust saavutada, seda teavad kõik suured kirjanikud. Peaaegu igaüks neist on läbi käinud aeganõudva tee sõnaohtruselt ja paatoselt tõelise ilu karmi talitsetuseni, sest «muusade teenimine ei salli tühja askeldust, ilu peab olema majesteetlik».

Ega ilmaaegu pole maneerlik Benediktov unustatud, kuid lihtne ja kristalselt selge Puškin särab läbi sajandite, jäädes kaasaegseks ja sõbraks kõigile tulevastele põlvkondadele.

Kirjanik kirjutab vabal tahtel, kirjutab sellepärast, et ta ei või kirjutamata jätta.

Kui kirjaniku väljendusviis peab olema lihtne (aga mitte lihtsustatud) ja paistma silma talitsetuse ning mõõdutunde poolest, siis eneseavalduses peab ta olema helde ja vaba, peab alati rääkima täiel häälel, ta ei tohi end säästa, ei tohi karta kulutada mõnele väikeselegi jutustusele kõike, mis tal hinge taga on. Enesele armu

heita ja end säästa oleks kuritegu. «Tuleb avada kõik lüüsid.»

Võib-olla pärast seda tuntakse end «tühjaksammutatuna». Kuid see on näilik ja möödub pea. Uued ideed ja uus teema kutsuvad lühikese ajaga teadvusest ja mälestustest esile mõtete ja kunstiliste kujude uue tulva. Sest kujutlusvõime, nagu elu isegi, on ammendamatu.

Sageli pörkab kirjaniku vaba mõttelend kokku varem koostatud plaanide ja skeemidega. Muidugi, iga prosalast koostab oma romaanide ja jutustuste plaane. Ühed töötavad plaanid välja «kuni viimase punktini», teised visandavad neid lühidalt, isegi ebaselgelt. «... Keset maailmist kristalli end ilmutas kui hele viir romaani vaba vaatepiir.»

Laialdased ja täpsed plaanid elavad harilikult väga lühikest aega — senikaua kui raamatu esimesed tegelased, esimesed elavad inimesed, paberile ilmuvad. Vaevalt on kirjaniku sulg inimese elama pannud, kui see inimene hakkab läbimõeldud plaanile vastupanu osutama ja lõpuks lõhubki selle.

Teos hakkab elama oma sisemise loogika järgi, mida kõige ideaalsemgi plaan ette näha ei suuda. Töö käigus tekib palju uusi mõtteid, lahendusi, leide, kõrvalekaldu misi ja teinekord koguni päris uusi tegelasi. Nad hakkavad süžee arengut mõjutama ja nihutavad varem kavandatud kangelasid tagaplaanile.

Plaan on vajalik, aga ta ei tohi teost ahistada ega olla nagu tööjoonis, mida muuta ei saa.

Plaan ei tohi aheldada kujutlusvõimet — seda võlu jõudu, mis on tõelise kunsti aluseks. Mõttelend süttib nagu tohutu pimestavalt sätendav päike esialgse kavatsuse uduliniku kohal ning avab meile äkitselt imelise ja tundmatu maailma, mis on tulvil ideesid, sündmusi, sära, rõõme, muresid, tööd, inimkaraktereid, hääli, helisid, lõhnu, armastust, viha, linnulaulu ja pilvede sõudu.

Kõikide suurepäraste kunstiteoste eest oleme me tänu võlgu loovale mõttelennule. Ja nüüd oleme nende väärtuste omanikud ega suuda ette kujutada, mis me oleksime olnud, kuidas oleksime mõtleivate inimestena maailma peal elada saanud, kui meil ei oleks neid olnud.

Tegelikult räägib kogu tõeline täisväärtuslik proosa, mida me austame, vaid ühestainumast — inimesest. Kir-

janikud töötavad tema heaks. Temale püüavad nad edasi anda kõik parema, mis nad on kogunud ja kasvatanud oma hinges, oma südames. Temale püüavad nad edasi anda, ütelda kõik lõpuni, ilma et nõuaksid tasu või ootaksid tagasisaamist.

Ja nii nagu suured ideed sünnivad alati sügaval südamepõhjas, nii võidab ka kirjaniku sisemaailma heldus igaveseks inimsüdamed.

1953

KONSTANTIN PAUSTOVSKI

Konstantin Paustovski nimi seostub meie mõttemaailmas Venemaa looduse lüüriliste piltidega, tagasihoidlike kaskede ja vaiksete jõgedega — poeetilise kujutlusega kodumaast.

Me tunneme ja armastame seda kirjanikku kui meistrit, kes oskab näha elu mitmepalgelist poeesiat, kes valitseb täiuslikult vene sõna kõiki rikkusi.

Alates 1925. aastast, mil ilmus Paustovski esimene jutustuste kogu, on seni avaldatud üle saja seitsmekümne tema raamatu. Kirjaniku teoseid on tõlgitud paljudesse NSV Liidu rahvaste keeltesse ja neid on korduvalt välja antud raja taga — Bulgaarias, Ungaris, Poolas, Tšehhoslovakkias, Inglismaal, Prantsusmaal, Hispaanias ja teistes riikides.

Paustovski on nõukogude kirjanduse romantilise suuna väljapaistvaid esindajaid. Romantiline häälestatus on ta «iseloomu omadus», nagu kunstnik ise ütleb. See on õige, kuivõrd selles väljendub autori eriline vastuvõtlikkus teatud elunähtuste suhtes. Kuid selles väljenduvad ka kirjaniku maailmavaade ja tema loominguline suund.

«Romantiline häälestatus ei ole vastuolus elava huviga elu «proosa» vastu ega takista seda armastamast,» kirjutab Paustovski. «Kõikides tegelikkuse ja inimese tegevuse valdkondades, välja arvatud üksikud erandid, peitub romantika teri.

Neid võib mitte märgata ja jalge alla tallata või vastupidi, lasta neil kasvada, et nende õitsemise ehiks ja õilistaks inimese sisemaailma.»

Oma teostes püüab kirjanik-romantik tegelikkust «ümber kujundada», lähendada seda oma loomingulisele ideaalile.

Mis jääb siis kõlama Paustovski teostes? Elu, mida valgustavad inimlik headus, mõistus ja talent, loov unistus maailma ja inimese täiuslikkusest.

Uus, sotsialistlik tegelikkus mõjutas Paustovski talendi kujunemist. Tema kiindumus «ülevatesse» romantilistesse karakteritesse leidis väljapääsu nõukogude inimesele pühendatud teostes.

Kaasaegse inimese mitmekülgses, keerukas vaimses palgas köidavad teda humaansus, püüd loova töö poole, ilu tunnetamine

looduses, kunstis ja inimeste suhetes, intellekti rikkus ja inimsoo poolt loodud kultuuriväärtuste sügav ja õilistav tundmine. Niisugune on Paustovski romantilise ideaali mõte. Selle ideaali kunstiline teostamine on kirjaniku panuseks nõukogude kunsti, selle võitlusse uue inimese kasvatamise eest.

Paustovski lapsepõlv ja noorusaastad (ta sündis Moskvas 31. mail 1892. a.) möödusid Ukrainas, Kiievis. Gümnaasiumi, perekonda, lähedaste inimeste ringi on ta kirjeldanud autobiograafilise teose «Jutustused elust» («Kauged aastad») esimeses osas.

Revolutsioonieelse tegelikkuse vastuvõetamatus viis algava kirjaniku romantilisse väljamõeldud maailma. «Igatsus ebatavalise järele on mind jälitanud palju aastaid,» meenutab ta. «Igavas Kiievi korteris, kus mu lapsepõlv möödus, mühas mu ümber pidevalt ebatavaline tuul. Ma kutsusin ta ellu omaenda poisiliku ettekujutuse jõuga..

See tuul tõi minu juurde jugapuumetsade lõhna, Atlandi murdlainete vahtu, troopilise äikese kärgatusi, tuulekandle kõla...»

Paustovski hakkas kirjutama «raamatuliku» romantika mõjul. Niisugused on 20-ndate aastate jutustused «Palavik», «Valged pilved», «Hollandi kuninganna» ja teised. Eksootiline maailm, haaravad sündmused ja kaugete maade tinglikud maastikud ümbritsevad ta kangelasi, kes vastandavad oma unelma enneolematult kaunist elust «proosalisele» reaalsusele.

Mõistes, et tegelikkust tundmata on «teed kirjanikutöö juurde suletud», otsustas Paustovski, nagu ta ütleb, «minna ellu, et kõike teada saada, kõike tunda ja kõike mõista». Ta oli Esimese maailmasõja aastail välilaatsareti sanitar, töötas Taganrogi ja Rostovi tehastes, oli kaluriks, provintsi ja Moskva ajalehtede kirjasatjaks.

Oktoobrirevolutsioon, mis avas uue ajajärgu ajaloo, tõi pöörde ka Konstantin Paustovski ellu.

Venemaal toimuvad muudatused veensid kirjanikku-romantikut, et tema «aruka ja kauni elu» ideaal teostatakse siin, kodumaal, reaalse inimeste poolt. Et jõuda uue tegelikkuse ja selle kangelaste kujutamiseni, tuli kirjanikul üle saada eluvõõrusest ja leida oma koht kodumaa revolutsioonilise ümberkujundamise ühises töös.

Kunstniku loominguline laad kujunes novaatorlikes otsingutes, mõtisklustes Venemaa saatuse ja kirjaniku osa üle rahva elus.

Juba noorpõlve jutustuses «Romantikud» (1916—1935) kõlas kirjaniku loomingus esmakordselt kodumaa teema, millest hiljem sai üks peamisi. Esimese maailmasõja päevil tuleb jutustuse kangelasel Maksimovil, kelles on üsna suurel määral autobiograafilisi sugemeid, lähendada temale uus probleem, määrata oma koht kodumaa ja rahva suhtes. Hiljem, «Rahutus nooruses» ütleb kirjanik, et tol ajal ta «tundis esmakordselt ennast viimse veretilgani venelasena».

Romaanis «Helkivad pilved» (1929) üritab K. Paustovski väljuda eksootiliste rännakute romantika raamest ja püüab näha

ning mõista Venemaa tavaliste paikade, näiteks sellesama Rjazanimaa ilu. See romaan oli üks varasemaid etappe kirjaniku teel sotsialistliku kodumaa teema juurde. See tee viis ta edaspidi «Kara-Bogazi» ja «Kolhise» kaudu selliste teoste juurde nagu «Meštšora kant», «Jutustus metsadest» ja teised viimaste aastate paremad jutustused.

*

Esimesed viisaastakud, maad ümberkujundava loova töö ennenägematu hoog määrasid kolmekümnendate aastate nõukogude kirjanduse sisu.

Maksim Gorki propageeris kirglikult operatiivset ja tõhusat žanri, olukirjeldust, mis võimaldas peegeldada sotsialistliku ülesehitustöö hoogsat tempot. Neil aastail avaldati paljudes ajalehtedes ja ajakirjades ka Paustovski olukirjeldusi.

Olukirjelduste kallal töötades kujunes kirjaniku loominguline maneer. Hiljem ütles ta, et tema teoste aluseks on «fakt, mida valgustab väljamõeldise nõrk helk». Nõnda on kirjutatud ta kolmekümnendate aastate parimad jutustused «Kara-Bogazi» ja «Kolhis».

«Kara-Bogazi» ilmumise (1932) sai K. Paustovski nimi nõukogude lugejale laialt tuntuks. M. Gorki, N. Krupskaja ja R. Rolland hindasid kõrgelt K. Paustovski jutustust, mis oli tulvil revolutsioonilist romantikat.

«Kara-Bogazis» käsitles kirjanik esmakordselt looduse sotsialistliku ümberkujundamise teemat, mis osutus väga oluliseks tema hilisema loomingu seisukohalt.

See raamat ilmus pärast kirjaniku reisi Kesk-Aasiasse Kara-Bogazi lahe äärde, kus asub maailma suurim mirabiliidi, keemilise tooraine leiukoht.

Lahe uurimise ajalugu ja uue keemiakombinaadi rajamine keset kõrbet on K. Paustovski raamatu süžeealiseks aluseks.

Kaasakiskuvalt ja elavalt jutustab kirjanik esimesest vene geograafilisest ekspeditsioonist Kara-Bogazi kallastele XIX sajandi keskel, selle paiga hilisemast ajaloost ning kodusõja traagilistest ja kangelaslikest lehekülgedest.

Nõukogude võimu aastail algas Kara-Bogazi kallastel, mis kunagi äratasid oma karjadega ringi rändavates turkmeenides vaid õudust, suure keemiakombinaadi ehitamine. See oli pealetung kõrbele.

Muutus ka nomaadide elu. Ehitusel töötanud turkmeenid vabanesid sajanditevanustest eelarvamustest. Koos sealsetesse paikadesse sõitnud nõukogude ehitajatega muutsid nad kodumaa palet, parandasid kirjaniku sõnade järgi «looduse jämedat viga».

Jutustuse tegelased insenerid Horobrõhh ja Davõdov, geoloog Prokofjev, naisosakonna juhataja Baril ja turkmeeni noormees Guzar kujundavad ümber «kõrbe palet», toovad uusi sotsialistlikke arusaamasid selle alles hiljuti veel mahajäänud kolka rahvaste ellu ja psühholoogiasse.

Jutustuse kogu helistikuga tõestab kirjanik, et looduses peituvaid piiramatuid võimalusi võidakse täiel määral ära kasu-

tada ainult sotsialistlikus ühiskonnas, mis taotleb inimese hüvangu.

Paustovski kirjeldab tavaliselt väljakujunenud iseloomede üksikute detailide ja vihjetega loob ta pildi kangelasest möödunud elust ja tema isiksust vorminud asjaoludest.

Nõnda kirjutab ta, et insener Horobrõhhile «oli kerge sõjakommunismi kirme külge jäänud seniajani — see väljendus kiiretes otsustes, julgetes tegudes ja mõnesuguses välises jõhk-ruses». Sellest piisab, et vaimusilmas näha, kuidas revolutsioonitules ja kodusõja karmidel aastatel kujunes see kaine praktiku, enistaja ja kohkumatu raskustega võitleja omapärane iseloom. See on elav näide esimese viisaastaku romantikust, kes nagu autorgi unistab vikerkaarevärvides säravatest seninägematutest klaaslinnadest, õitsvatest põldudest ja aedadest äsjase kõrbe asemel.

Teistsugused värvid leiab kunstnik endise õmbleja ja nüüdse naisosakonna juhataja Barili iseloomu avamiseks. Selles väikeses, keevalises ja kangekaelses naises, «klaasist riistapuuga» ninal (nii nimetasid turkmeenid näpitsprille), on palju headust, inimlikkust ja pehmet huumorit. Võiks arvata, et ta askeldusterohe tegevus on päris igapäevane ja lihtne: tema hoole all on selgitustöö naiste hulgas, laste tervise kaitse, islami usu ja sajanditevanuste eelarvamuste kütkest järk-järgult vabanevate nomaadide kultuuriline arendamine. Kuid neid igapäevaseid asju võtab ta nagu suure ülesande, elu sotsialistliku ümberkujundamise lahutamatu osa.

Tema tööd, nagu Horobrõhhi, Prokofjevi ja teiste jutustuse tegelaste töödki innustab unistus tulevikust.

Kirjanik-romantik püüab oma kangelasest avada «häid jooni», näidata inimest tema parimast küljest — kui loojat ja teoainest, keda tiivustab humaanne eesmärk muuta maailma inimeste õnne huvides.

Jutustus sisaldab hulga faktilisi, ajaloolisi ja teaduslikke andmeid. Autoril on õnnestunud seda materjali orgaaniliselt lülitada teose kujundisüsteemi.

Tunnetusliku materjali lüüriline rakendamine on kirjaniku üks peamisi leide teaduslik-kunstilise jutustuse žanris.

«Kara-Bogazis» ei ole ühe või mitme kangelasest saatusega seotud selget süžeed. Jutustus jaguneb peatükkideks, mida võib võtta kui lõpetatud lugusid.

Ühendavaks motiiviks kirjaniku «novelliseeritud» jutustustes on sisemise teema arendamine. Autori isiksus ja tema elutaju ühendavad emotsionaalselt teose materjali. Peale «Kara-Bogazi» on sel moel kirjutatud «Must meri», «Charles Lonceville'i saatust», «Põhjamaa jutustus», «Kuldne roos», «Jutustus elust» ja teised.

Maksim Gorki arvates on «Kara-Bogaz» julge ja õnnestunud katse kirjutada lastele raamat meie ehitustöö perspektiividest. See teos veenab meid selles, et lastega võib rääkida kõige tõsisematel teemadel lihtsalt ja kaasakiskuvalt, ilma igasuguse didaktikata.

Paustovski pole kunagi olnud ainult lastekirjanik. Temal

nagu teistelgi kirjanikel on laste jaoks kirjutatud teoseid («Suvepäevad», «Vana maja elanikud», muinasjutud jm). Samal ajal on ta looming, ka see, millega pöördutakse täiskasvanud lugeja poole, noorsoole lähedane ja kallis oma südamekkuse ja emotsionaalsusega, humanismi, romantika ja «maailma avastamise» paatosega. «Lapsepõlves on päike palavam, rohi kõrgem, vihm tugevam, taevast tumedam ja iga inimene pööraselt huvitav,» kirjutab Paustovski. «Elu ja kõige meid ümbritseva poeetiline tajumine on meile lapsepõlvest kaasa antud suurim and.»

Jutustuses «Kolhis» (1934) arendab kirjanik edasi looduse ümberkujundamise teemat sotsialistlikus ühiskonnas.

Musta mere ranniku lai ala, muistne Kolhis, kuldvillaku maa, varjas inimeste eest palju sajandeid oma rikkusi. Subtroopiline kliima ja viljakas pinnas seisid kasutamata. Kolhise mald uputas meri, seal laiusid sood ja läbipääsmatud metsad, malalaria tõttu oli elanikkond välja suremas.

Nõukogude võimu ajal alustati ulatuslikke töid maa kuivendamise, kliima muutmise ja kasulike subtroopiliste taimede kasvatamise alal. «Kümmekonna aasta pärast,» ütleb üks jutustuse kangelasi, «sõidavad laevad öösiti meie sadamasse mitte majakata, vaid sidrunite lõhna järgi.»

Jutustuses satuvad vastamisi kaks ellusuhtumist, loov ja tarbiv, kaks inimeste liiki, oma töösse armunud entusiastid ja piiratud silmaringiga skeptikud. Jutustuse kangelaste, ühelt poolt botaanik Nevskaja, kapten Tšopi ning insener Gabunia ja teiselt poolt Lapšini vahelist vaidlust tuleb võtta kui kahe erineva maailmavaate, revolutsioonilise ja konservatiivse kokkupõrget. Nende maailmavaadete vaenulikkus tuleb ilmsiks suhtumises romantikasse, elu ümber ehitada aitavasse unistusse. Romantika eitamist käsitleb autor kui inimese loova võime, selle maailma ümberkujundava fantaasia eitamist, millest kirjutab V. I. Lenin oma teoses «Mis teha?».

«Kolhis» sisaldab nagu «Kara-Bogazki» palju tunnetuslikku materjali, andmeid maa ajaloost, botaanikast ja geograafiast. Kunstnikul on õnnestunud rikastada seda ainevalda tunnetamise kaasakiskuva romantikaga.

Nii «Kolhises» kui ka «Kara-Bogazis» loob kirjanik eri rahvusest inimeste — turkmeenide, venelaste ja grusiinlaste karaktereid. Nende individuaalsed ja rahvuslikud jooned ilmnevad kangelaste maailmatunnetamises ja temperamendis, rahvale iseloomulikes elutingimustes, mis tekitavad teatud kombeid ja harjumusi.

Huvitav on võrrelda näiteks turkmeeni vanameest Bekmetti «Kara-Bogazist» ja megreeli kütti Guliat «Kolhisest».

Bekmet on rahvalaulik, šaiir. Tema poeetiline anne, erk mõistus ja rikas kujutlusvõime avalduvad oskuses improviseerida, võimes kätkeada uus mõte idamaa rahvaste folkloorile ja kirjandusele iseloomuliku kujundilise alltekstiga poeetilise legendi.

Elutaju, toimingute, harjumuste, keele ja välimuse omapära loovad selge individuaalse ja rahvusliku tüübi.

Rahvuslikku omapära on tunda ka Kolhise džunglite viimase küti Gulia iseloomus. Tema välimuses, käitumises ja kõneviisis rõhutab autor detaile, mis loovad pildi äkilisest, uhkest, veidi süngest ja sõltumatust inimesest. Gulia jutt on emotsionaalne ja ekspressiivne, kuid samal ajal on see kütt inimeste hulgas häbelik ja tagasihoidlik.

Tormiliselt arenev elu tungib Kolhise soistesse džunglitesse. Siia tulevad inimesed, kes mitte ainult ei tee loodust ümber, vaid muudavad tervete rahvaste saatust. Sünnib nõukogude Kolhis, subtroopilise külluse maa. Muutuvad ka inimesed. Gulia jätab hüvasti soodega, loobub oma üksildastest rännakutest ja jahist — «milleks püss töötava inimese käes?». Ta hakkab uue Kolhise ülesehitajaks.

Varem oli Gulia «lihtsa filosoofia» reegliks: «ülekohus ülekohtu vastu ja teene teene eest». Asjaolud muudavad Gulia ettekujutusi elust, loovad uued eetikanormid ja teised, seltsimehelikud vahekorrad inimeste vahel. «Vanad inimesed õpetavad meid õigesti elama,» ütleb Gulia. «Ja noored ka.»

Inimese psühholoogia muutub elutingimuste muutumisega. Ka rahvuslik iseloom pole tardunud mõiste. See muutub elu arenemise käigus uute ühiskondlike tingimuste mõjul.

«Kolhisel» oli lugejate seas suur menu. Seda tõendavad jutustuse arvukad kordustrüki. Esmakordselt avaldati see almanahhis «17. aasta» (1934), mis ilmus M. Gorki toimetusel. Paustovski mainib, et Gorki lugus jutustuse juba käsikirjas läbi ja kommenteeris seda.

30. aastatel kohtus Paustovski korduvalt Gorkiga, kes avaldas noorele kirjanikule märgatavat ideelis-esteetilist mõju.

Gorki almanahhis «XIX aasta» on 1936. aastal avaldatud Paustovski jutustus «Must meri». See oli autori poolt kavatsatud Musta mere «kunstilise entsüklopeediana». Jutustuse süžeele raami on mahutatud tohutul hulgal mitmekesist ja väga huvitavat materjali. Kirjanikul on siin õnnestunud leida «luule ja teaduse sulam».

Jutustus arendab kirjaniku küpses loomingus üha uuesti esilekerkivat teemat inimliku kultuuri, ideede ja sugupõlvade järgivusest, orgaanilisest sidemest möödunu, praeguse ja tulevase vahel meie elus.

Esimeste viisaastakute jutustused «Kara-Bogaz», «Kolhis» ja «Must meri» olid omapäraseks ja eredaks leheküljeks nõukogude kirjanduse teaduslik-kunstilise žanri arengus. Neid ühendavat looduse tunnetamise ja ümberkujundamise teemat sotsialistlikus ühiskonnas jätkas kirjanik hiljem «Jutustuses metsadest» ja «Mere sünnis».

1932. aastal hakkasid meie kirjanikud M. Gorki initsiatiivil kollektiivselt kirjutama «Vabrikute ja tehaste ajalugu». Sellest tööst võttis osa ka K. Paustovski. Pärast reisi Põhja, Petrozavodskisse, valmis tal ajalooline jutustus «Charles Lonceville'i saatuse».

Kirjanik käsitleb dekabrismi tekkimise ajajärku Venemaal pärast 1812. aasta Isamaasõda. Jutustuse kangelane, vangilange-

nud prantsuse ohvitser-vabariiklane Charles Lonceville satub Aleksandri tehasesse.

Lonceville seisab lähedal dekabristide ideedele, ta on ühe nende eelkäijaist. Paustovski näitab, et selle vangilangenud prantslasest vabariiklase viivad tõeliselt revolutsioonilistele järeldustele mitte niivõrd Prantsuse kodanliku revolutsiooni sündmused, kuivõrd vahetu kokkupuutumine rõhutatud rahva eluga. Orjus, millega ta Venemaal kokku puutub, selle koletud avaldused äratavad temas revolutsioonilist protesti. Ühe inimese keerulise ja ebatavalise saatuse kirjeldusest kasvab jutustus raamatuks vabastusliikumise esimese etapi sünnist Venemaal.

Revolutsiooniliste ideede päritavus ja sugupõlvede seos moodustavad kirjaniku teise ajaloolise teose «Põhjamaa jutustus» (1939) süžee tuumiku.

Jutustus hõlmab sada aastat Venemaa ajaloost. Selle raamatu kolmes osas näeme tegutsemas kolme põlvkonda. Esimeses osas kujutatakse ajajärku pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist.

Dekabristide mõttekaaslane, vene ohvitser Pavel Bestužev ja ta rootsi neiust pruut Anna Jakobsen ohverdavad oma õnne ja elu dekabrist Ššedrinile päästmiseks, kes põgeneb tsaari silmusest. Kadalipus pektakse surnuks põgeniku abistamise eest ka sõdur Tihhonov. Kuid jutustus selle kauge ajastu traagilisest sündmustest ei jäta lootusetuse tunnet. Vene revolutsionääride esimese põlvkonna ohvrid polnud asjatud. Järeltulijad jätkasid isade tööd.

Jutustuse teises osas asub päästetud dekabristi pojapoeg Aleksandr Ššedrin oma vanaisa ja Pavel Bestuževi elutööd jätkates Oktoobrirevolutsiooni päevil õigluse ja rahva poolele. Ta võtab osa revolutsioonist, mille eesmärgiks on eelmiste põlvkondade unistuste elluviimine.

Nõukogude võimu päevil saab sõdur Tihhonovi pojapoeg tuntud kunstnik. Ta on kauges minevikus isevalitsusliku despotismi vastu võidelnud kangelahe vääriline järeltulija. Rahvas pärib ja arendab möödunud aegade revolutsioonilisi ideid, inimkultuuri parimaid saavutusi, — niisugune on K. Paustovski jutustuse humanistlik mõte.

Nagu see on iseloomulik Paustovski teostele, jagunevad jutustuse tegelased selgepiiriliselt nendeks, kellele kuulub autori sümpaatia, ja nendeks, keda ta eitab, kelle inimlik olemus on talle vastuvõetamatu. Kirjaniku lemmikkangelahe iseloomus on alati ühiseid püsivaid jooni vaatamata ajajärgust ja individuaalsusest tingitud välistele erinevustele. Üllus, ennastsalgavus, omakasupüüdmatkus, valmisolek õigluse kaitseks välja astuda on omased Bestuževile, Ššedrinile, Aleksei Tihhonovile ja teistele Paustovski kangelahele.

Jutustuse romantilises süžees on palju tinglikku, ebatavalist juhtumeid ja kokkusattumisi, mis on autorile vajalikud üksteisest aastakümnetega eraldatud, eri maades ja eri aegadel toimuvate sündmuste ja saatuste sidumiseks. Kirjanik tõestab, et realistliku tööpara kõrval on eluõigus ka tinglikkusel ja elutõe väljendamise teistel vormidel.

Romantilisse süžeesse on kätketud realistlik ja ajalooliselt tööparane idee vabastusliikumise ja humanistliku kultuuri päritavusest.

Aeg sunnib sagedasti uut viisi vaatama asjadele, mida kunagi on moonutatult või pinnaliselt mõistetud. Nõnda tuleb tänapäeval lugeda kolmekümnendate aastate teisel poolel kirjutatud K. Paustovski jutustusi. «Tükksuhkur» (1937), «Vaprus» (1935), «Verdi muusika» (1936) kutsusid toleagsses ja hilisemaski kriitikas esile palju etteheiteid ja näägutusi sentimentaalsuse, autori püüde pärast tegelikkust kaunistada jne. Tänapäeva lugeja aga kuuleb neis kõlamas kirjaniku usku sellesse, et õiglus ja humaansus saavutavad võidu julmuse ja ükskõiksuse üle.

Need jutustused on kantud sotsialistliku humanismi ideest ja nende kangelahe väljendub autori püüdes näha oma kaasaegseid sellistena, nagu nad olema peaksid, vabadena kõigest juhuslikust, mis takistab nende parimate omaduste arengut. Kuid kirjaniku romantiline ideaal ei ole eluvõõras, sest selle aluseks on elu revolutsioonilise arengu õigestimõistmine. Niisugune on jutustus «Vaprus» (1934).

...Lendur Ššebalin oli udus eksinud. Lennukis asus raskesti haige poisike ja sellest, kui ruttu lendur suudab ta linna haiglasse toimetada, olenesid vähesed väljavaated ta ellujäämiseks. Ššebalini lennukile lendas vastu erilennuk, hajutades kondensatsiooniga udu.

Haiglas selgus, et haige vajab absoluutset vaikust ja rahu. Linnanõukogu pöördus üleskutsega elanikkonna poole. Linn jäi tummaks. Vabrikute ja tehaste viled vaikusid. Autod sõitsid kätatult äärelinnu pidi. Insener Ernst pani haiglas üles uue seadeldise, vaikuse ekraani. Poisi elu päästeti.

Üks jutustuse tegelasi ütleb: «Luua õnne on õilis töö. Seda teeb kogu maa.» Niisugune on jutustuse mõte. «Et näidata tähelepanu inimese, tähelepanu lapse vastu, hüpertrofeerisin ma teadlikult teemat, arendasin ta paradoksini,» kirjutab Paustovski.

Kirjaniku loomingut iseloomustab uut tüüpi romantika, mis ei kaldu kõrvale elu arengu suunast, vaid jõuab sellest ette, näidates juba väljakujunenutena neid jooni, mis tänapäeval alles sünnivad.

Kunstniku-romantiku positsioon tingib soovunelmate kujutamise tegelikkusena. Seda positsiooni motiveerib asjaolu, et jutustuse tinglikul situatsioonil ja humanismi teema «hüpertrofeerimisel» on reaalsed alused nõukogude tegelikkuses. Tähelepanu iga üksiku inimese vastu on sotsialistliku humanismi lahutamatu koostisosa. Kuid see on küsimuse üks külg; teine on vajadus võidelda inimese õnne eest, uue, õiglase ja humaanse kommunistliku korra kindlustamise eest.

«...Tuleb rõhutada nõukogude kirjanduse humanismi erilist loomust, selle sotsialistlikku iseloomu. Selles on iseärasusi, mis annavad nõukogude kirjandusele uusi jooni. Inimlikkus on iga eesrindliku kirjanduse põhiline omadus; nõukogude kirjanduses kerkib see teadlikult esile mitte abstraktsel või väljas-

pool klasse seisval sentimentaalsel kujul, vaid kui sotsialistlik humanism,»¹ kirjutab üks meie kriitik.

Humanismi probleemid nõukogude ühiskonna elus ja nende seos kunstniku romantiliste ideaalidega määravad K. Paustovski loomingu paatose. See tema maailmataju iseärasus ilmnes selgesti juba kolmekümnendatel aastatel. Isikukultuse ajal aga omandasid sotsialistliku humanismi probleemid kirjaniku teostes veelgi suurema teravuse.

Mõtisklused humanismist, inimese headusest, üllusest inimeste suhetes, kohusest ja õiglusest, inimese õigusest õnnele ja võitluse karmidest seadustest — see kõik ei võinud kirjanikku külmaks jätta aastatel, mis olid meie ühiskonna elus nii vastuolulised ja dramaatilised.

Pöördudes kaasaja moraalsete probleemide poole ei jää kirjanik erapooletuks, vaid avab oma arusaamad humanismist ja tema rakendamisest tegelikkuses.

Kolmekümnendate aastate lõpul kirjutatud jutustuses «Tähe sukur» on kujutatud autorile vastuvõetamatut inimtüüpi: «tuima ja paksu harjasjuustega meest». Paustovski näeb selles tegelases umbusu ja kahtlustuste vaimu kehastust. See pole abstraktne psühholoogiline tüüp. Tema negatiivsetes omadustes kajastuvad isikukultuse ajastule iseloomulikud konkreetsed jooned.

Paustovskile omase sügava tähelepanuga elu emotsionaal-psühholoogilise külje vastu avab see teos kunstniku seisukoha, kes vastandina kahtlustajatele ja ükskõiksetele kinnitab usalduse ja inimlikkuse olemasolu inimestevahelistes suhetes.

Kirjanik ei kuuluta abstraktset humanismi. Ta mõistab hästi, et humanistlike ideede eest tuleb võidelda. Seda tunnistab ta jutustus «Jahipenide tähekoogu» (1936), mis oli kunstniku vastukajaks Hispaania kodusõja sündmustele. Selle jutustuse tegelaste ja süžee kaudu ütleb Paustovski, et õigus headusele ja inimlikkusele saavutatakse võitluses. See ongi sotsialistlik humanism, meie päevade reaalne humanism.

Konstantin Paustovski kirjandusliku palge omapäraks on tema pidev huvi suurte poeetide, kirjanike, kunstnike ja muusikute loominguliste biograafiate vastu. Talent ja headuse, õigluse ning ilu teenimine on tema meelest lahutamatud. Sellest mõtest on kantud biograafilised jutustused «Orest Kiprenski» (1936), «Isaak Levitan» (1937), «Tarass Ševtšenko» (1939) ja hilisemate aastate teosed «Jõgede tulvad», näidendid «Porutšik Lermontov» ja «Meie kaasaegne», novellid kirjanikest ja kunstnikest «Kuldses roosis».

Paustovski raamatud tõendavad ilmekalt, et tõeline kunst on lahutamatu oma ajastu humanistlikest ideedest.

Kunsti õilistav jõud on Konstantin Paustovski kui kirjaniku tähelepanu ja esteetiliste mõtiskluste objektiks.

¹ В. Щербина, Эпоха и человек, СП, М., 1961 а., lk. 24, 22.

Tema kangelased — Andersen «Öises postitöllas», Tšaikovski «Jutustuses metsadest», Van Gogh ja Balzac «Kuldses roosis» — kasutavad kunsti võimu inimese südame üle tema parimate tunnete ja võimete arendamiseks, üleva äratamiseks inimeses. Suur Mozart, kes juhtus mööduma surija majast, täidab tema viimase, pealtnäha teostamatu soovi, äratas oma kunsti jõul tema ees ellu unustatud nooruse, esimese armastuse helguse, õitselepuhkeva elu rõõmu ja luule («Vana kokk»). Metsavahi tütar Dagni Petersen saab oma kaheksateistkümnendal sünnipäeval helilooja Edward Griegilt muinasjutuliselt kauni kingituse. Helilooja kohtas metsas Dagnit, kui see veel väike tüdruk oli, ja kirjutas talle muusikapala, rõõmsa hünni noorusele, õnnele ja elule. Grieg avab talle selle ilu, millest inimene peab elama («Korv kuusekähvidega»).

Üks kõige iseloomulikum jutustus sellel teemal on «Öine postitöld». See on kirjutatud raamatu «Kuldne roos» jaoks.

Jutustuse kangelane on Hans Christian Andersen, kuulus taani muinasjutukirjanik. Andersenini poeetiline anne ja kunstniku mõttelend viivad tema reisikaaslased imedemaailma. Ta «teeb oma kätega imesid», mõjutab oma talendiga võõraste neidude hinge ja saatust, toob selguse neile enestele veel ebaselgetesse, vaevalt tärnanud tunnetesse, toob luulesära elu rahu-likku argipäeva.

Kunstile pühendatud jutustuste hulgas on kirjaniku leide ja saavutusi, kuid on ka loomingulisi «luhtaminekuid». Ent parimad neist jutustusist õpetavad armastama kunsti ja nägema ilu, nad arendavad elu rikastavat kujutlusvõimet.

Kirjaniku mõtted kunstist ja kirjandusest, tema pika elu loomingulised kogemused on leidnud üldistuse omalaadses raamatus «Kuldne roos» (1955). See on «raamat kirjaniku tööst», nagu Paustovski seda nimetab.

Raamatus on poeetilisi mõtisklusi kunstilise loomingu olemusest, poeetilise kujutlusvõime osatähtsusest, kunstiliikide sugulusest jne. K. Paustovski jutustab paljude kirjanike ja poeetide — M. Gorki, A. Tšehhovi, A. Tolstoi, A. Gaidari, E. Bagritski, M. Prišvini ja teiste kunstnike tööviisist ja loomingulise maailma iseärasustest. Raamatus on juttu ka kirjaniku enda mõnede jutustuste ja novellide saamisloost.

Raamatu poeetiline avanovell kuldsest roosist jutustab piltlikult kirjanikutöö sisust ja eesmärgist. Kirjandus ja kunst on määratud inimestele õnne tooma, ütleb Paustovski. Elus meie ümber on poeesia ja ilu kübemed kullatolmuna laiali pillatud ja neist väärtuslikest tolmutteradest sünnibki kirjanduse elav jõgi.

Rääkides hollandi kirjanikust Eduard Deckerist ja kunstnikust Van Goghist arendab K. Paustovski mõtet kunstniku kohusest luua elujaatavaid teoseid.

«Kunstniku ülesanne on rõõmu luua,» kirjutab Paustovski. Kogu oma talendi jõuga pani Van Gogh vastu inimlikele kannatustele. «Ta polnud võitleja,» ütleb Paustovski, «kuid ta andis oma osa selle tuleviku loomisse, millesse ta vankumatult uskus.»

«Meie vajame kõike, mis rikastab sotsialistliku ühiskonna inimese sisemaailma, kõike, mis süvendab tema tundeelu.»

Kirjanik on veendunud selles, et sotsialistliku ühiskonna inimesed, inimesed, kes elavad kommunistlikus tulevikus, peavad saama möödunud ajastute kultuuri suursaatuste väärilisteks pärijateks. Selleks on tarvis sügavaid ja mitmekülgseid teadmisi, eriti kunsti valdkonnas.

Üks «Kuldse roosi» tähtsamaid ideesid, mis väljendab uue esteetika olemust, milleni kirjanik jõudis kolmekümnendatel aastatel, on kätketud Diderot' sõnadesse: «Kunst seisab selles, et leida ebatavalist tavalises ja tavalist ebatavalises.»

Juba kolmekümnendail aastail õppis kirjanik maailma nägema uut moodi, õppis leidma «poeesiat rohu sees» ja romantilise ideaali ülevaid jooni tavalises inimeses. Loova isiksuse, talendi mõiste seostub tema teostes üha orgaanilisemalt loova töö ideega ja veendumusega rahva andekuses.

Kirjanik räägib sellest, et tõelise kunsti aluseks on rahva elu, kodumaa looduse poeesia. Niisuguse raamatu võis kirjutada ainult küps kunstnik, kes sügavasti armastab oma rahvast ja oma maad.

Igal kunstnikul, kel on seljataga pikk ja keeruline tee, on teoseid, mis avavad uue lehekülje, märgivad tähtsat pööret tema loomingus.

Meenutades nooruses läbielatud huvi eksootika vastu, kirjutab Paustovski, et veel kaua sattusid ta jutustustesse ja novellidesse «eksinud kuldniidid». Oskus näha ebatavalist tavalises annab tema stiilile omapärase värvingu. Kirjanik näeb konkreetset reaalsust ülevat romantikat, lihtsates sündmustes suuri ja maalilisi aja ja inimsaatuste seaduspärasusi.

«Aastate möödudes ütlesin ma lahti eksootikast, selle pidulikkusest, vürtsist, ülespuhutusest ja ükskõiksusest tavalise ja tähelepandamatu inimese vastu,» kirjutab Paustovski. Selle ülestunnistuse taga on aastaid pikka ja visa oma tee otsimist kunstis, sisseelamist kaasaega, süvenemist karmi revolutsioonijastu romantilisse olemusse.

Hüvastijätt eksootikaga kõlab eriti tugevasti ühes kolmekümnendate aastate jutustuses «Austraallane Pilevo jaamast».

Kaugete rännakute eksootika muutub selles kibedaks tööks ulualuseta hulkumisest leivatüki otsinguil, teravaks igatsuseks kodumaa, inimliku elu, oma keele ja rahva järele.

Külmatõppe surnud kehviku poeg Vanja Zubov läheb kuuestkümnendaastasena kodunt ära õnne otsima.

Nii algavad ta rännakud. Vladivostokis asub ta kütjana kaubalaevale ja jõuab lõpuks Austraaliasse. Ta jääb tööta, nälgib ja satub Brisbane'i sadamalinnas haiglasse.

Mõttes pöördub ta ikka sagedamini tagasi kaotatud kodumaale. Önn on jäänud sinna, koju. Juba merel kuulis ta revolutsioonist ja hakkas ahnelt ajalehti lugema. «Kas tõesti täitisid ema unistused ja seal, kodumaal, juba antakse vaestele inimestele viljarikast maad?» Suure vaevaga jõuab Vanja Londoni. Siin pääseb ta Nõukogude aurikule.

Kirjanik võtab oma kunstiliste otsingute ulatusliku perioodi kokku sõnadega: «Vaatomata oma ilule, rõõmustavad meid vöö-

ras taevast ja vöörad maad üksnes lühikest aega. Lõppude lõpuks saabub aeg, kus üksik karikakar isamajja viiva tee ääres tundub armsam tähistäevast Vaikse ookeani kohal ja kukelaul naabripereest kõlab nagu kodumaa hää, mis kutsus meid tagasi oma uduvines väljadele ja metsadesse.»

Sellest ajast peale muutub kirjaniku hää iga aastaga üha selgemini kunstniku-patrioodi hääleks.

Kesk-Venemaa teema avastamine saab otsekui kirjaniku uuestisünniks. Tema talent avaldub siin uuel, tugeval ja haaraval kujul. «See võitis mu kohe ja jäädavalt,» kirjutab Paustovski. «Tunnetasin seda kui oma tõelist ammust kodumaad ja tundsin ennast venelasena viimse veretilgani.

Sellest ajast peale tunduvad mulle kõige lähedasematena meie lihtsad vene inimesed ja kõige kaunimana meie maa.»

Iga kirjaniku looming, milles näeme talendi ja maailmatunnetuse küpsust ja mis kuulub tõelise kunsti valdkonda, kannab alati oma aja ja oma rahva ning kunstniku sotsiaalsete ja rahvuslike kogemuste pitserit.

Teose rahvuslik omapära on keeruline mõiste. Ega siis ilmaaegu käi meie ajal tulised vaidlused selle üle, mida nimelt tuleb mõista kunsti rahvusliku spetsiifika all. Rahvuslik omapära on kirjandusteose kui kunstilise terviku lahutamatu osa. See on teose kangeline ja teda ümbritsev keskkond, autor ja lugeja, kelle poole ta oma teosega pöördub. See on ühiskondlik elu, kaasaja sotsiaalsed konfliktid, elu-olu, keel, looduslik keskkond, kus kangelased tegutsevad, ja palju muud, mis moodustab kunstilise terviku.

Paustovski «veneainelised» jutustused ja novellid on kantud armastusest vene inimese ja vene looduse vastu, kuid neis puudub rahvuslik piiratus. Need on nõukogude kunstniku teosed tema orgaanilise internatsionalismitundega ja armastusega oma sotsialistliku kodumaa vastu.

Kodumaa tunne on lahutamatu seotud rahvustundega, esimeste lapsepõlveaastate mälestustega. Maailm, mis esmakordselt avaneb lapsesilmale, selle keele esimesed helid, mis saab ta emakeeleks, — see kõik säilib inimese teadvuses ja moodustab kodumaa mõiste. Oma rahva sajanditevanune kultuur tungib mitmeid teid pidi teadvusse. Seda protsessi mõjutavad emakeel, rahvalaulud, muinasjutud ja ka kirjandus, mis säilitab ja arendab parimaid rahvuslikke traditsioone.

Kodumaa-armastus on esimene tunne, mis viib inimese välja kitsalt egoistliku olemasolu raamidest, laseb tal osa saada rahva kollektiivsetest huvidest ja kollektiivsest mõistusest ning tunda ennast seeläbi rikkamana ja tugevamana.

Paustovski on sügavalt rahvuslik kirjanik. Kodumaa ja selle loodus ning lähedus rahva elule on kunstilise küpsuse aastail tema poeetilise loomingu allikaiks. Eredaks näiteks selle kohta on jutustus «Meštšora kant» (1939).

Meštšora on üsna harilik maakoht Vladimiri ja Rjazani vahel. Vaiksed järved, põlismetsad, lõputud rabad, samblasood — niisugused on sealsed tavalised maastikud. Nende üllatavat,

alati köitvat ilu näevad ainult armastavad ja tähelepanelikud silmad. Niisuguste silmadega vaatabki seda maad Paustovski.

Loodus on nii kirjaniku kui ka ta kangelaste vaimse maailma orgaaniline osa. Looduse tajumine on neile niisama vajalik ja loomulik nagu hingamine või töö.

Kesk-Venemaa maastikkude kirjeldamisel on kirjanik imes-tamapanevalt täpne. Loodus on talle avatud raamat; ta näeb seal palju ootamatuid ja hämmastavaid asju. «Ei saa olla kirjanik ja mitte teada, missugused taimed kasvavad lagendikel, mille kohale tõuseb Siirius...» kirjutab Paustovski. «Mida rohkem inimene teab, seda erksam on ta tajuma, seda lähemal on talle luule ja seda õnnelikum ta on.»

K. Paustovski näeb loodust kunstniku, mitte naturalisti silmadega. Tema maastik on eelkõige lüüriline. See ei väljenda ainult meeleolu, vaid avab sügavalt ka kirjaniku sisemaailma.

«Loodus mõjutab meid kogu oma jõuga ainult siis, kui me kanname temasse üle osakese oma inimlikust olemusest, kui meie hingeline seisund, meie armastus ja meie rõõm või kurbus temaga täielikku kooskõlla satuvad ja kui enam pole võimalik lahutada teineteisest hommiku värskust ja armastatud silmade sära, metsa ühetasast müha ja mõtisklusi läbielatu üle,» kirjutab K. Paustovski.

«Meštšora kant» on maastikujutustus. Selle igas peatükis avaneb Meštšora loodus uuest küljest. Ja sedamööda, kuidas me tutvume selle tavalise maakohaga, süveneb tema võlu.

Jutustagu kirjanik kaardist, soodest, turbarabadest, jõgedest ja kanalitest või Meštšora metsadest, «metsaookeani jää-nustest», musta peeglina läikiva veepinnaga põhjatuist järvedest või Okaa-äärsetest õitsvatest niitudest, — ikka räägib ta ka inimestest. Kohalikkudest elanikkudest, kes juhatavad teed «innuga ja suure kaasaelamisega». Gaidarist, kes oli sageli autori saatjaks ta rännakuil mööda Meštšoramaad. Uudishimulikest külaelitest, asjalikest parvemeestest, valvuritest, kogu suve niitudest või vaiksete jõgede kaldail elutsevatest korvipunujatest, kalameestest ja külalastest.

Oskus näha väikeses suurt, peegeldada maailma kastetilgas on kirjaniku talendi küpsuse tunnus.

Jutustuses Meštšoramaast väljendub sügav armastus oma maa ja rahva vastu. Sellepärast ongi lugejaile nii mõistetavad jutustuse viimased sõnad: «Esimesel pilgul on see vaikne ja silmapaistmatu maa kahvatu taeva all. Ent mida rohkem teda tundma õpid, seda tugevamini — peaaegu valutundeni siidames — hakkad armastama seda tavalist maanurka. Ja kui tuleb oma maad kaitsta, siis kuskil südamesopis tean, et kaitsen ka seda maalapikest, mis on õpetanud mind nägema ja mõistma ilu, ilusat, kui tahes ilmetu ta algul ka ei paistaks, — ja neid mõttessevajanud metsi. Armastus nende vastu ei lakka, niisamuti nagu ilal ei unune esimene armastus.»

«Meštšora kandil» on ühiseid jooni laste jaoks kirjutatud jutustuste sarjaga «Suvised päevad» ja rea teiste teostega, mis on rajatud Meštšora muljetele.

Noorele lugejale on määratud jutustused «Kass-varganägu»,

«Mägra nina», «Viimane kurat», «Kummipaak», «Kuldne linask» ja teised. Nende sisu moodustavad külaelu suvised sündmused, juhtumid kalameeste elust, lõbusad pildikesed, kus tegelasteks on lastele nii armsad loomad. Need on punane kodutu kass, hüüdnimega «varganägu», väike mäger, sõnakuulmatu kutsikas Murzik, loomaaiast põgenenud pelikan, keda vanaisa pidas kuradiks, ja lõpuks kalameeste muinasjutuline saak — kuldne linask.

Nende jutustuste kangelaste seas on isegi meister Galveston Šotimaalt. Kunagi ammusel ajal tegi ta mängutoosi. Autor ja ta sõbrad leidsid selle Meštšora külas põõningult. Ja meister Galveston sai nende kujutluses üheks «vana maja elanikest».

Kogu see hea, selge ja harmooniline maailm särab päikesest, lõhnab õitsvate luhtade järele ja erutab südant vene looduse karge iluga. Meštšora lüürilistes maastikkudes peitubki nende jutustuste võlu. Õitsev ja helde suvi, lühike ja ilus sügis, mis on kui «akna taga vilksatanud kuldne lind», varajane talv, mis täidab öise toa esimese lume «heleda ja ühtlase valgusega», mil järvedel tekib kalda äärde jääriba ja metsas valgete puude vahel lõõmavad punased pihlakakobarad ning koheva lume all võib veel leida värskaid metsalilli, — niisugused on loodusepildid, mida maalib autor. Helge elujaatav meeleolu ja sõbralik huumor teevad need jutustused lastele meelepäraseks. Neis pole ei lihtsustamist ega võltsi «lapselikkust». Jutustuste poeetilisus äratav võrdselt tundeid nii noores kui ka täiskasvanud lugejas.

Elutõde ja kujutluse jõud, looduse seadused ja poeetiline väljamõeldis elavad neis kõrvuti. See lähedus seletab kunstniku loomingulise laadi iseärasusi ja avab muinasjutulätte ta loomingus.

Kirjaniku muinasjuttudes on väga vähe fantastikat. Neis on ainult niisuguseid imesid, mida inimene «teeb oma kätega». Need imed sünnivad seetõttu, et kirjanik oskab näha poeesiat meid ümbritsevas elus, seetõttu, et ta armastab maailma ja inimesi. Sellised on tema muinasjutud «Pulstunud varblane», «Soe leib», «Lehekonn» ja teised. Selles mõttes on Paustovskile võib-olla kõige iseloomulik muinasjutt «Terassõrmus». Sõdur kingib väikesele Varjale imesõrmuse. See võib anda inimesele nii tervist kui ka suurt rõõmu ja näidata kogu maailma kõikide selle imedega. Varja aga pillab sõrmuse lumme, kaotab ära. Tüdruku vanaisa Kuzma on kogu talve haige. Siis aga tuleb kevad. Varja leiab oma sõrmuse üles. Vanaisa saab terveks, kerge kevadõhk kosutab ja päike soojendab teda. Ka Varjake-sele saab osaks suur rõõm.

Aga lai maailm kõikide oma imedega? Varjake kõhkleb, kas panna sõrmust sõrme. «Ega ilmaaegu ütle vanaisa Kuzma, et meie maa on tõeline paradiis ja et teist nii toredat maad ei leidugi laias maailmas!»

Sellest jutustabki Paustovski oma lugejatele. Nii tema muinasjutud kui ka jutustused äratavad patriootilisi tundeid ja luuletaju nii noorte kui vanade hinges.

Karmidel sõja-aastatel, mil patriotismiteema kujunes meie kirjanduses peamiseks ja eluliselt tähtsaks, jätkas ka Paustovski selle teema arendamist ja andis oma vastuse ajastu põlevaimale küsimusele.

Patriotismitunne on tema sõja-aastate jutustustes nagu varasemates teosteski lahutamatu loodusetajust. See, kes mitte ainult mõistusega, vaid ka südamega on tunnetanud sünnimaa ilu, armastab ja kaitseb kindlamalt oma kodumaad. Sellest räägib kirjanik ühes oma sõja-aastate jutustuses («Paagivalvur»). Toriseja paagivalvur Semjon räägib linnalastele sünnimaa niitude ja metsade vaiksest ilust.

«Mis tähendab minna võitlusse sünnimaa eest?» küsib ta. «Oma linnade ja tehaste, oma rahva, vaba elu eest,» vastavad poisid. «See kõik on õige,» jätkab vanamees, «kuid sellest on vähe. Vaadake ringi! Kui kaunis on meie maa! Ka selle ilu eest peame vaenlastega võitlema, hoidma ja kaitsma seda, mitte laskma rüüstata... Kõik te karjute «kodumaa», «kodumaa», aga ta on siinsamas heinakuhjade taga, see kodumaa!»

Ühes Paustovskile pühendatud uurimuses mainitakse huvitavat fakti. Paljude raamatukoguhoidjate tõendusel omandasid kirjaniku kodumaale pühendatud ja enne sõda kirjutatud teosed sõja-aastatel suurema populaarsuse kui kunagi varem. Paustovski loomingus eredalt väljenduv patriotismitunne osutus inimestele rasketel sõja-aastatel tarvilikuks.

Sõjasündmuste keerises, selle aja traagilisuses ja kangelaslikkuses näeb kirjanik eelkõige üksikinimest ja püüab pilku heita tema südamesse. Võiks arvata, et sõja karm tegelikkus, mis nõuab mehisust, eneseohverdust ja tegutsemist, ei jäta inimese hinge ruumi intiimsetele elamustele, võimele rõõmu tunda lihtsaist, hoopiski mitte kangelaslikest asjadest, kas või kalapüügist alles hiljuti sakslastest vabastatud jõe ääres. Kuid kirjanik väidab, et inimene jääb inimeseks ka sõjas. Sõjaaja parimad jutustused, nagu näiteks «Lumi», «Vihmane koidik», «Äike stepis», «Fenja õnn», on psühholoogiliselt huvitavad ja sügavasti lüürilised.

Sõjajuttude hulgas on ka ebaõnnestumisi, kus autori kirjanduslik kavatsus esiplaanile kerkib, situatsioonid ja karakterid on aga juba öeldu kordamine.

Sõjateema juurde on Paustovski ka hiljem pöördunud. 1951. aastal kirjutas ta romaani «Isamaa suits»¹. Kirjaniku seda teost ei saa aga pidada õnnestunuks. Ajajärgu heroiline sisu ja rahva kangelaslikkus ei ole aja suursündmustest eemal seisnud kanglaste saatuses väljendust leidnud.

Sõda käsitlevate Paustovski teoste kõige tugevamaks küljeks on kodumaateema poeetiline kajastamine, meie kaasaegsete iseloomu sügava inimlikkuse rõhutamine.

Sõjajärgsetel aastatel oli kirjaniku üheks tähtsamaks teoseks «Jutustus metsadest» (1948).

Selle tegelaste elu ja mõtted on samuti seotud kodumaa loo-

¹ Ilmus täielikult esmakordselt 1964. a. (К. Паустовский, «Дым отечества», Калужское книжное издательство, 1964).

dusega. Looduses ja rahvalikus keskkonnas näeb kirjanik nende loomuse poeetilisuse allikaid, olgu see siis tagasihoidlik metsakasvataja, noor näitlejanna, vana puusepp, tuntud kirjanik või suur vene helilooja. Jutustus algab peatükiga Tšaikovskist. «See sisaldab autentset biograafilist materjali suure helilooja kohta,» ütleb Paustovski. Kuid kirjaniku peamiseks ülesandeks on olnud «kogu jõuga edasi anda Tšaikovski suhtumist metsadesse kui loomingulisse laboratooriumi, kui loodusnähtusesse, mis Tšehhovi sõnade järgi «õpetab inimest ilusat mõistma». Maa ilu on rahvuslik omand, esteetiline väärtus, mis kuulub kõikidele inimestele. Kirjanik astub välja looduse kaitseks 40-ndate aastate lõpul ja 50-ndate algul, mil kuritegelik ja röövellik metsarikkuste hävitamine meie maal ähvardas kurvemate tagajärgedega kui loodusõnnetused. Neil aastail ilmub ka L. Leonovi romaan «Vene mets». Vene metsa, maa metsarikkuste hoidmise ja kaitsmise teema sulab siin orgaaniliselt ühte rahva ajaloo ja kaasaja teravate probleemidega. Paustovski «Jutustus metsadest» on kunstniku kirglik üleskutse kaasaegsetele ja tulevastele põlvkondadele hoida sünnimaa ilu, selle looduse mõõtnatuid rikkusi.

Rida kirjaniku sõjajärgseid jutustusi on samuti pühendatud Kesk-Venemaale. Need on «Oktoobriöö», «Telegramm», «Voroneži suvi», «Rahutus», «Metsakordon «273»», «Põgusad kohtumised» ja teised.

Nende jutustuste teemaks on inimese südame ja kujutlusvõime heldus, mis muudab kõige tavalisema töö oluliseks ja tähtsaks. Kirjanikku rõõmustab selliste tagasihoidlike töömeeste hingeheldus, nagu seda on apteeker Dmitri Sergejevitš või vanamees hüüdnimega «Util» («Venemaa südames»); aiapidaja Tihon Petrovitš («Maša»); külatüdruk Šura («Rahutus»); «riiakas», nõudlik ja õiglane vanataat Semjon Jelessin («Sõjamees»). Teda köidab rahva humanism, mis meie päevil on sotsialistliku tegelikkuse toimele saanud mitmeid uusi jooni. Sellele on pühendatud üks kõige poeetilisemaid jutustusi «Venemaa südames».

K. Paustovski ütleb, et iga kirjanik tahab vahel kirjutada jutustust «täiesti vabalt, ilma et ta mõtleks mingitele «raudsetele» seadustele ja «kuldsetele» kaanonitele, mis seisavad kirjandusõpikutes». Niiviisi, vabalt, ongi kirjutatud see jutustus vene inimestest, rahva andekusest ja hingelisest ilust.

«Oleme kõik sellega harjunud,» kirjutab autor, «et meil Venemaal võib pealtnäha tähelepandamatu ja tagasihoidlik inimene põhjalikumal vaatlusel osutuda üsna ebaharilikuks ja tähelepanuväärivaks.» Samasugune on ka tagasihoidlik vene loodus — luhad paljude lillede ja rohtudega, kuldsed päikeseloojangud metsades ja lühikesed «veidi põhjamaised vene ööd», mil ööbikud laksutavad kastes, rohekas ehakuma ei kao silmapiirilt ja isegi keskööl on nii valge, et taevast on hästi näha valedad pilverünkad.

Vene rahvuslik iseloom köidab kirjanikku ka jutustustes «Rahutus» ja «Sõjamees». Nende kangelasel, puusepp Semjonil, oli oma reaalne prototüüp, Solotša küla talupoeg Semjon Vasiljevitš Jelessin. K. Paustovski meenutab teda «Kuldses roosis». «Vanataat Semjon,» kirjutab ta, «oli puhtaim näide vene ise-

loomust, uhke, üllas ja helde, vaatamata oma elu välisele kehvusele.» Kirjanik ütleb, et see oli «lapsehingega» vanamees, «innukas töömees». Ja nagu alati, ei jäta ta vanataat Semjoni iseloomus märkimata joont, mis teda alati on paelunud — suhtumist töösse kui loomingusse.

Üks kaasaegseid kirjandusteadlasi kirjutab, et «rahvuslik vorm ilmutab oma kvaliteeti eredamini ja värviküllasemalt, kui ta reprodutseerib oma helides ja värvides rahvuslikku koloriiti, inimese rahvuslikku iseloomu, igapäevast elu-olu, harjumusi, ümbritsevat materiaalist keskkonda jne. Kuid kirjanduse rahvuslik vorm ei ilmne sugugi ainult siis, kui on tegemist antud rahva eluga. Rahvuslik vorm on olemas ka nendes teostes, milles pole konkreetset rahvuslikku materjali...»¹

Luues teoseid teiste rahvaste elust, jääb kirjanik rahvuslikuks kunstnikuks oma «asjade mõistmise maneeriga», mis V. Belinski väljenduse järgi on «iga rahva rahvuslikkuse saladus». Niisuguse teose autor räägib teise rahva elust ja inimtüüpidest omaenda rahvuslike kunstivahendite abil. Seetõttu säilitab teos paratamatult oma rahvusliku kuuluvuse jäljed.

Kesk-Venemaa teemas on leidnud kajastuse nii Paustovski maailmavaade, tema esteetilised seisukohad ja tema kui kunstniku rahvuslik olemus. Kuid Paustovski jääb vene kirjanikuks ka siis, kui ta kirjutab teiste rahvaste elust.

Pärast sõda sõitis Paustovski nagu varemgi palju mööda maad ringi, elas Meštšoras, Krimmis ja Voroneži lähikonnas. Ta viibis Volga—Doni kanali ehitamisel ja kirjutas sellest jutustuse «Mere sünd» (1952). Reisimuljed maa loodeosast, Pihkva ja Novgorodi oblastist ja Balti riikidest peegelduvad reisipäevikus «Sõidutuul» (1954).

Nagu teisedki Paustovski jutustused kuulub see teos sünteetilisse žanri. Ta sisaldab tunnetuslikku materjali, vaatlusi ja autori lüürilisi mõtisklusi meie päevade inimestest, tema rikkast ja keerukast vaimsest maailmast. Rääkides Läti, Leedu ja Eesti ajaloost, sajanditevanusest kultuurist ja nende nõukogude vabariikide tänapäevast, püüab kirjanik edasi anda nende looduse, rahvusliku palge ja elu-olu omapära.

Kirjaniku huvi ja sügav austus teiste rahvaste elu ja kultuuri vastu seostuvad tema teostes iseloomuliku suhtumisviisiga, mis teebki nad just nimelt vene kirjaniku teosteks.

Sõjajärgseil aastail on Paustovski viibinud paljudes välisriikides. Ta on kirjutanud jutustusi-mälestusi ja olukirjeldusi Itaaliast («Rahvahulk rannal», «Itaalia kirjad»), Prantsusmaalt («Põgus Pariis»), Bulgaariast («Amfora», «Maaliline Bulgaaria»), Poolast («Kolmas kohtumine»).

Missugusest maast K. Paustovski ka ei kirjutaks, missugusele rahvale ta oma lehekülgi ei pühendaks, ikka oskab ta neis näha inimlikke ja poeetilisi jooni. Ta räägib nende maade rahvaste hingelisest heldusest, erksusest ja headusest, nende kultuuri rikkustest. Ta kirjutab itaallaste vastuvõtlikkusest kõige kauni

¹ Г. Ломидзе, Единство и многообразие, СП, М., 1960, lk. 388.

ja inimliku suhtes, Leonardo da Vinci «Pühast õhtusöömaajast» ja kuivanud nelkidest Raffaeli haua Roomas, kuldsest uduvinest surematu Pariisi kohal ja lihtsate prantslaste südamekusest, kreeka Akropolise igavesest marmorist, Egeuse mere «lillast lõõmast», helgest «kuldjuukselisest» Poolast, maalilisest Bulgaaria linnakesest Sozopolist, bulgaaria kaluritest ja selle mereäärse maa muistsest kultuurist. Kus iganes kirjanik ka ei viibiks, mida ta ka ei näeks ja millest ta ka ei vaimustuks, alati täidab ta meelt ja südant «unustamatu kodumaa», nagu ütles kunagi vene kirjanik A. Grin. See pole rahvuslik piiratus, pole pime veendumus, et «meil on parem» nii meri, taevast kui ka linnad, see on loomulik armastus oma kodumaa vastu, sügav sisemine side oma maa ja rahvaga, ilma milleta pole kirjanikkudega inimest.

«... Olen seda ise kogenud,» kirjutab K. Paustovski. «Kunagi varasügisel Versailles' udustes aedades, kus valitses geomeetiline korrapärasus ja lehed mustasid nagu vana tuhmunud kullatis, meenus mulle hoopis teadmata põhjusel väike Spas-Klepiki linnake ja mu südamest käis läbi valu...»

Ma ei häbene tunnista, et sellise linnakese unise suvepäeva poeesia oli mulle südamelähedasem kui Versailles' aedade majesteetlik tühjus. Tuhandendat korda meenusid oma tavavuselt surematud Gribojedovi sõnad: «Ja kodu suitski on me meelest hea ja magus...» — suitsuvine küla kohal pehme talvepäeva vaikuses või lõkkesuits, mis heljub madalal luhajärvede kohal.»

Viimaseil aastail osutab meie kriitika palju tähelepanu nõukogude paljurahvuselise kultuuri arendamise probleemidele. On avaldatud mitmesuguseid seisukohti selle kohta, kuidas kulgeb meie päevil tulevase kommunistliku ühiskonna kultuuri kujunemise protsess. Vaidlused käivad peaaesjalikult selle ümber, kuidas mõista natsionaalse ja internatsionaalse vahekorda nõukogude kultuuris ja eriti kirjanduses.

Meie päevade nõukogude kunst ja kirjandus on paljurahvuselise kultuuri nähtus ja iga rahvas annab sinna selle parima, mis on loodud palju sajandeid kestnud kunstilises arengus. Kunsti rahvuslikud algmed ei kao, vaid arenevad vabalt ja loomulikult edasi, sest nende arengut ei piira ei sotsiaalne ega rahvuslik ike.

Ainult rahva elust irdunud kunstnikele, kelle teostes rahvuslik moment on kaotanud oma elulise tähenduse ja jäänud surnud vormiks, võib kunsti rahvuslikkus näida «lähikäidud etapina». Meie päevade tõeline kunst on lahutamatu rahva elust ja selle rahvuslikust sisust, milles kehastub ka nõukogude tegekkuse internatsionalism.

Paustovski looming kuulub vene nõukogude kirjanduse olulisemate nähtuste hulka. Selle kunstniku rahvuslik pale on seotud vene kunsti ja rahvaluule traditsioonidega, vene rahvusliku karakteri väljendamisega nendes tema avaldustes, mis on lähedased autori lüürilis-romantilisele meelelaadile, on seotud rahvakeele elava poeetilise piltlikkusega.

K. Paustovski kõige ulatuslikum teos on autobiograafiline «Jutustus elust». See koosneb praegu kuuest raamatust. Kir-

janik töötab jutustuse järgnevate osade kallal. Avaldatud raamatud on kirjutatud 40.—60. aastatel ja need haaravad ajavahemiku sajandi algusest kuni 20. aastateni.

Venemaa ajaloo sündmusrikas ja dramaatiline periood, kümme revolutsioonieelset aastat, imperialistlik sõda, siis revolutsioon, kodusõda ja esimesed nõukogude võimu aastad on kirjeldatud autori vahetute muljete järgi. Ometi pole see ajalooline jutustus, vaid raamat kunstniku kujunemisest.

Kirjanik pole varem kusagil nii põhjalikult endast rääkinud, pole kusagil nii sügavasti analüüsinud neid asjaolusid, mis mõjutasid tema kui kirjaniku kujunemist. Lapsepõlve poeetilised pildid, autorile lähedaste ja millegi poolest meeldejäänud inimeste elavad ja värviküllased portreed moodustavad esimese raamatu, «Kauged aastad», sisu. Teine osa, «Rahutu noorus», meenutab Esimest maailmasõda, verd, pori ja sõjateede kodutust. Ja üle selle kõige — romantiline elutunnetus, usk tulevikku, õnne ootamine. Elu viis tulevase kirjaniku kokku mitmesuguste inimestega, asetas ta keerulistesse, mõnikord lausa ebausutavatesse olukordadesse: «Ma elasin, töötasin, armastasin, kannatasin, lootsin, unistasin, teades vait üht, et varem või hiljem, küpses eas, võib-olla koguni vanas eas, hakkan ma kirjutama, üldse mitte sellepärast, et ma oleksin endale niisuguse ülesande seadnud, vaid sellepärast, et seda nõuab mu olemus. Ja sellepärast, et minu jaoks on kirjandus kõige toredam asi maailmas.»

Järgnevates osades — «Tundmatu sajandi algus», «Suurte ootuste aeg», «Hüpe lõunasse» — räägib kirjanik ajastu tähtsamatest sündmustest, revolutsioonist ja kodusõjast. Ta kujutab peamiselt ainult neid sündmusi, mida ta ise on näinud, ja jutustab neist inimestest, kellega ta ise on kokku puutunud.

«Jutustuses elust», nagu oma teisteski teostes, rikastab autor meie teadmisi maailmast temale iseloomuliku lüüriliselt häälestatud pildiga tormiderohkest ja dramaatilisest revolutsiooni-ajastust.

Muidugi ei kajastu kõik tegelikkuse avaldused kirjaniku loomingus. Revolutsioonijastu elu oli kaugelt rikkam ja keerulisem, kui on selle peegeldus autobiograafilises jutustuses. Ja see on loomulik. Kuid siiski näeme ajastu pilti avanemas uudeksena ja varjunditerohkena tänu jutustaja isiksusele, tänu tema viisile asju näha.

Autobiograafiline jutustus koondab endasse kirjaniku rikkalikud kunsti- ja elukogemused. Selles raamatus avaldub kõige täielikumalt kirjaniku kordumatu loominguline pale. Teos on ära teeninud lugejate ja kirjanduskriitika laialdase tunnustuse.

Paustovski on korduvalt rääkinud mitmesuguste kunstiliikide kujutamisevahendite orgaanilisest ühtesulamisest kirjanduses, eriti proosas: «See täitub maali valguse ja värvidega, poeesiale omase sõnade värskeusega, arhitektuuri kooskõlaga, skulptuuri vormide reljeefsuse ja selgusega ning muusika rütmi ja meloodilisusega.»

Kunstniku küps looming paistab silma kujundite rikkuse ja jõu poolest. Eriti ilmekalt avaldub Paustovski kui proosakirjaniku meisterlikkus Venemaa maastikkude kujutamisel. Kir-

janik on sageli rääkinud sellest, et ta on palju õppinud maalikunsti meistritelt, nende oskusest näha maailma alati muutuvates ja uutes värvides ning varjundites, õhulisena ja päikese-laikudest virvendavana.

Paustovski maastikkudes on kuuseokastel näha sügiskuldse metsamüüri pronksjat vastuhelki, järvede mustas vees ujuvaid sidrunivärvilisi ja punaseid haavalehti; koidikul helesinise kristallina säravat Veenust; metsalagendikel küünaldena kerkivaid põdrakanepi õiekobaraid.

Sügis on kirjaniku armastatuim aasta-aeg. Sügisene lehestik on tema juttudes «mitte ainult kulla ja purpuri värvi, vaid ka helepunane, violetne, pruun, must, hall ja peaaegu valge». Õhus lendab peen ämblikuvõrk — «jumalaema ketrus» —, nagu kirjaniku sõnade järgi seda kuskil tänapäevani nimetavat «hardadeid»; koidikul tõmbub rohi halliks esimestest hommikukülmadest. Kogu see mitmevärviline maailm paneb hämmastama toonide harmooniaga ja pehmusega, nende erilise vene koloriidiga.

Maastikust on lahutamatud elu tavalised hääled — lindude siristamine, kirvelöögid, krapp eksinud lehma kaelas, kuke laul «kuskil maa serva taga» ja langeva lehe vaevalt kuuldav, lapse sosinaga sarnanev kahin.

M. Šolohhov nimetas K. Paustovskit II nõukogude kirjanike kongressil parimaks vene nõukogude kirjanduse stiilimeistriks. Ta keel paistab silma selguse, poeetilise jõu ja läheduse poolest rahva elavale keelele. Isamaa, rahvas ja kodumaa loodus on kunstniku loomingus ja tema keele poeetilise ja piltliku jõu ammendamatu allikas.

K. Paustovski tee kirjanduses ei ole rikas ja keeruline mitte ainult sellepärast, et ta on suur kunstnik, kes on andnud kunstile üle poole sajandi oma elust. See tee on rikas loominguliste avastuste ja raskete otsingute poolest ka veel sellepärast, et nagu ütleb Paustovski, «inimese ja kirjaniku kujunemine» temas toimus revolutsiooni ja sotsialismi ehitamise tormisel ja üleval ajajärgul.

K. Paustovski jäi romantikuks, kuid ta romantika kvaliteet muutus: «...Ma ütlesin lahti eksootikast, kuid ma ei loobunud romantikast ega loobu temast kunagi, ei loobu tema puhastavast tulest, püüdest inimlikkuse ja hingelise helduse poole, tema alatisest rahutusest. Romantiline meelelaad ei luba inimesel olla valelik, harimatu, arg ja julm. Romantikas peitub õilistav jõud.

Ei ole mingeid mõistlikke põhjusi temast lahti öelda meie võitluses tuleviku eest ja isegi meie igapäevases töörohkes elus.»

Igapäevastes sündmustes, lihtsais maastikes ja tagasihoidlikes kangelistes avas Paustovski lugejatele kodumaa ja inimese, oma kaasmaalase ja kaasaegse ilu, mis on lõpmatu.

Iga tõeline kunstnik, kes tunnetab elu läbi oma teadvuse ja tunnete poeetilise filtri, loob uue ennenägematu maailma. Lugeja tunneb seal ära tegelikkuse, nii nagu ta on, kuid samal

ajal avastab ka nähtusi, mis on talle uued. Neisse ongi kätketud kirjaniku isiksus, tema sisemaailma rikkus ja elukogemused.

Paustovski poolt loodud maailm on hea, harmooniline ja selge, ta on küllastunud maa värvidest ja on tulvil kunstniku hoolitsevat tähelepanu selle vastu, mis on inimeses kaunist.

Kirjaniku raamatud kasvatavad ja tugevdavad inimese puhtamaid tundeid, eelkõige kodumaa-armastust. Kodumaa mõiste avarus nõukogude kirjanduses ühendab endas kaasaja kommunistlikud ideaalid, nõukogude inimese rahvusliku tunde ja tõelise internatsionalismi.

Konstantin Paustovski on leidnud täpsed sõnad, mis määravad tema loomingu olemuse ja tema arusaamise kirjaniku kohusest meie päevil: «Minu maa, minu rahvas ja sotsialistlik ühiskond, mida ta ehitab, on see kõrgeim, mida ma olen teeninud, teenin ja saan ka edaspidi teenima iga kirjapandud sõnaga.»

N. Vorobjova

SISUKORD

Kara-Bogaz	5
Tõlk. V. Tarnaste	
Põhjamaa jutustus	119
Tõlk. A. Erleman	
Meštšora kant	222
Tõlk. A. Erleman	
Austraallane Pilevo jaamast	255
Tõlk. D. Vaarandi	
Tükksuhkur	270
Tõlk. D. Vaarandi	
Vana maja elanikud	277
Tõlk. H. Välipõllu	
Lumi	283
Tõlk. H. Välipõllu	
Vihmane koidik	291
Tõlk. H. Välipõllu	
Ojad, kus mängleb forell	304
Tõlk. D. Vaarandi	
Vana kokk	309
Tõlk. H. Välipõllu	
Õine postitõld	313
Tõlk. K. Kivi	
Korv kuusekäbidega	326
Tõlk. H. Välipõllu	

Venemaa südames	335
Tõlk. H. Välipõllu	
Metsakordon «273»	348
Tõlk. D. Vaarandi	
Telegramm	365
Tõlk. L. Remmelgas	
Hääbunud kaja	378
Tõlk. M. Käbin	
Pulstunud varblane	389
Tõlk. K. Kivi	
Terassõrmus	396
Tõlk. K. Kivi	
Sõidutuul	403
Tõlk. M. Lott	
Geograafilisi märkmeid	435
Tõlk. M. Lott	
Põgus Pariis	444
Tõlk. M. Lott	
Märkmeid maalikunstist	477
Tõlk. A. Reinsalu	
Proosa poeesia	487
Tõlk. A. Reinsalu	
N. Vorobjova. Konstantin Paustovski	500
Tõlk. E. Kallas	

Паустовский Константин Георгиевич
ИЗБРАННОЕ

На эстонском языке

Оформление Э. Коллома

Издательство «Ээсти Раамат»

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja M. Varik

Kunstiline toimetaja A. Vender

Tehniline toimetaja E. Lumet

Korrektorid M. Laido ja M. Sepp

Ladumisele antud 12. II 1966. Trükkimisele antud 2. VI 1966.
Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 32,75. Tingtrükipoognaid 27,5.
Arvestuspoognaid 28,35. Trükiarv 12 000. Tellimise nr. 1231. Haris
Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II
Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik.

Hind rubl. 1.03

7-3-2

